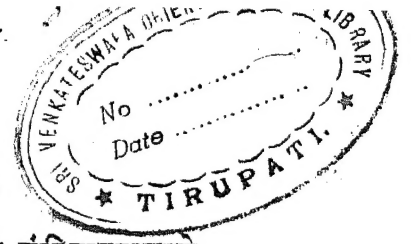

श्रीरस्तु

श्रीनिवासोविजयतेतमाम्

श्रीमद्वैखानसे श्रीमहर्षिमरीचिप्रणीतानन्दादि संहितामहाशास्त्रे

श्रीविमानार्चनाकल्पः ।

निरवधिक श्रीहरिगुरुभक्तिभरेण साक्षात्कृत श्रीमद्वेङ्कटाचलाधीशेन सह
दिव्याक्षक्रीडारस विशेषास्वादनैकतानान्तःकरणानां
चिरागिकुलसार्वभौमानां

श्रीस्वामीहार्थीरामजी गुरुवर्याणां

श्रीमदिव्यसिंहासनम्
अलङ्कुर्वाणैः

श्री शेषाचल श्रीपदपुर श्रीशुकपुरादिविलसच्छ्रीभगवद्विद्यालय
श्री कार्यनिर्वहणधुरीणैः

चिरागिकुलशिरोभूषणैः

श्री प्रयागदासजी समभिरुच्यैः

श्री महन्तवर्यैः

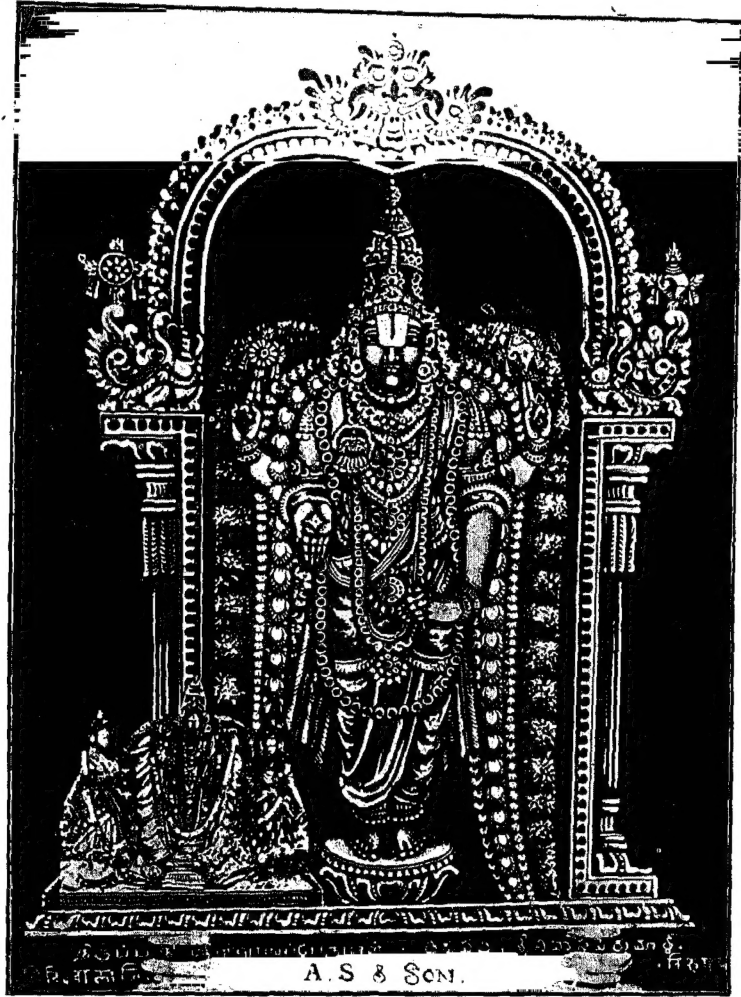
वैखानस - व्याकरणपण्डित, व. रघुनाथचक्रवर्ति भट्टाचार्येण
व्याकरणपण्डित श्री सेतु माधवाचार्येण च
शोधयित्वा

श्री श्रीनिवासभगवद्विद्य भाण्डागारोद्भूत द्रविणेन
चेन्नपुर्याम् (मदरास)

भक्तवर्य श्री रंगनाथश्रेष्ठिवर्याणां

श्री वेङ्कटेश्वर मुद्रणालये मुद्रापितः
विजयतेतमाम्.

१९२६.

श्रीवेङ्कटेशः.

श्रीपद्मावती.

॥ श्री ॥

मरीचिसंहिता

उपोद्धातः ।

निखिलभुवनतलविदितमेव श्रीमतो वैकटे -
शस्य क्षेत्रमिदं शेषमहीधरशिखरे विराजमानं अस्मिन्
युगे प्रायस्तमसावकुण्ठितेपि भक्तजनानुकम्पया निज
महिमानं प्रत्यक्षमिव प्रकाशयन् सकलभुवनस्थिति मात-
न्वन् अशेषश्रुतिस्मृति मुख्य प्रतिपाद्यो भगवान्मुकुन्दः
श्रुतिगोचरेणैवपथा ऋषिसंप्रदायात् समर्च्यमान इह विल
सति. तदर्चनं च वेदानुयायित्वेन प्रसिद्धं वेदैकोपक्रमं श्री
वैखानसशास्त्र मवलम्ब्य हि प्रवर्तते । तच्च शास्त्रं बह्वीभि-
रसंहिताभिर्विस्तृतं । तत्र भगवतो विखनसोमहर्षे श्वतुर्मु-
खात्मकस्य शिष्यप्रवरेण मरीचिना संपादितासु या आनं-
दाख्या संहिता सैवात्रानुष्ठानविषयः । कालतोलुप्यमाना
सा संहिता समुज्जीवनीयेति कृतोत्साहैः, निरवधिक
श्रीहरिगुरु भक्तिभरेण साक्षात्कृत श्रीमद्वेङ्कटाचलाधीशे-
नमहदिव्याक्षक्रीडारसविशेषास्वादनैकतानान्तःकरणानां
विरागिकुलसार्वभौमानां श्रीस्वामीहार्थीरामजी गुरुव-
र्याणां श्रीमद्विव्यसिंहासनमलङ्कुर्वाणैः श्री शेषाचल श्रीपद

पुरादिविलसच्छ्रीभगवद्विद्यालय श्रीकार्यनिर्वहणधुरीणैः
विरागिकुलशिरोभूषणैः श्री प्रयागदासजी समभिरुच्यैः श्री
महन्तवर्यैः मुद्राक्षरैः संमुद्य प्रकाशिता लसति ।

महर्षेर्मरीचैराचार्यश्च त्विप्रसिद्धो विखना नाम
चतुराननएव, आहोस्वित् तदावेशयुतस्तच्छिष्यप्रवरो
विखना नाममहर्षिरस्य वेदानुगृहीतस्यसंप्रदायस्य प्रवर्तकः
तत्प्रणीतंच भगवच्छास्त्रं सर्वोत्तममिति तावत् कतिपय-
श्रुत्यादिप्रमाणोदाहरणेनाभिज्ञानुपतिष्ठामहे ॥ श्रुतयः—
धेनुर्वहाणामदिति स्सुराणां ब्रह्मा ऋभूणां विखना
मुनीनाम् । ऋग्वेदे—पवस्वं तं, वैखानसः—पवस्वते-
त्यादिशतर्चः वैखानसाधिदेवताः, । यजुर्वेदे—वैखा-
नसं पूर्वइहसामभवति, विखनसादृष्टं सामापिश्रूयते—ऊहे
दशरात्रे सप्तमेह्नि; विशेषेण खननाद्विखनाः । आह भग-
वान्व्यासः—कर्मकाण्डे “खनित्वाचात्मनात्मानं धर्मादि-
गुणसंयुतं । ध्यानमाविश्ययोगेन ह्यासीद्विखनसो विभुः
खननं तत्र मीमांसाह्यासिद्धेः परतःपरात् । विशेषेण खनेद्य-
स्मात् भावनान्मुनिसृष्टयोनाम्ना विखनसो लोके स आसी-
दंडजाप्रयः” इति गूढार्थप्रकाशने खनशब्दः प्रयुज्यते
तथामहाभारतेपि इति दशविधनिर्णये । “वैखानस इति
“क्वचित् विखनसः इति विखनाः” इति चत्रेधाऽयं
शब्दः स्समानार्थतया पठ्यते । वैयासिक्यादि

निघंटुष्वपि विखनाश्च विरिंचन इति । भृग्वंगिरादयः
नवापि विखनसः शिष्याः, यथोक्तम् ।

एते विखनसः शिष्याः श्रुतिस्मृतिविधानत इति ।
भारतेच वेदानांव्यसनादर्वाक्प्राग्रूपं मिलितं तु
यत् । तांतु वैखानसीं शाखां इति ब्रह्मविदो विदुरिति ।
भागवत मतप्रशंसायां श्रीयामुनाचार्यैरुच्यते, “इदमपि
(वैखानसमपि) भागवतमतमिति संगृह्यते” इति । वैखा-
नसाः पांचरात्राश्चेति द्विविधाः भागवताः । कल्पसूत्र
व्याख्यातारश्च तत्र तत्र भागवतानां सूत्रं विखनः
प्रणीतं सूत्रमिति, उदाहरन्ति । वैखानससंहितासु
वैखानसानां भागवता इत्येव व्यवहारोपि स्फुटः ।

अन्यत्रच “वैखानसस्य सूत्रस्य अग्नेश्वरामणकस्यच,
नारायणस्य देवस्य याथार्थ्यं न च विन्दति” इति

बोधायनः धर्मे द्वितीयखण्डे “वानप्रस्था वैखा-
नसशास्त्रेण समुदाचारेण” इत्यादौ श्रामणकं नाम वैखा-
नससूत्रं “तेनाग्निमादधीत वानप्रस्थः” इति आपस्तंब
गौतमयममनुशंखलिखितहारीतवसिष्ठादिभिः वानप्र-
स्थाग्निपुरोडाशपौंडरीक कुण्डादिविधानेषु मूलप्रमाण-
त्वेन विखनस्सूत्रमेवाश्रितं, तथाचोक्तं ।

आदिकालेतु भगवान् ब्रह्मातु विखना मुनिः ।

यजुःशाखानुसारेण चक्रे सूत्रं महत्तरं ।

वनाश्रमाचारयुतं श्रौतस्मार्तसमन्वितं ।
 यस्मिन्नेवतु संप्रोक्तं सूत्रं विखनसा परं,
 वनस्थानांतु सर्वेषां विधिश्श्रामणकोभिर्ध
 वानप्रस्थास्ततस्सर्वे येद्विजाअन्येचसूत्रिण
 तत्सूत्रविध्यनुष्ठानात् स्मृता वैखानसास्तु
 यत्सूत्राद्यंतमध्येषु भगवान्विष्णुरव्ययः,
 यष्टव्यो गीयते यस्मात्, सर्वसूत्रोत्तमतु
 वेदे वैखानसे सूत्रे योधर्मः परिकीर्तितः ।
 सर्वैस्सधर्मोनुष्ठेयो नात्र कार्या विचारणा ।
 भृग्वधिकारेच वैखानस सूत्रस्य सर्वथा वै
 सर्वसूत्रोत्तमत्वंच उद्बुध्यते ।

गृहीत्वा पाणिनाविष्णुः तमुवाच मुदान्वि
 श्रीभगवानुवाचः—
 विखन स्त्वं महायोगिन् लोकसंरक्षणायै
 श्रुत्युक्तेनैव मार्गेण मत्पूजां कुरुसादरम्
 श्री विखनाः । विधिना केनमन्त्रेण त्वत्पू
 वाण्यहम् । वद स्वामिन्महाविष्णो त्वद्भृत्यस्य ममा
 श्रीभगवान् * * * * *

संगृह्य वैष्णवान् मन्त्रान् साङ्गवेदानुपादि
 द्वयंच मूलमन्त्रादीन् उपचारक्रमं तथा ।
 जपहोमार्चनध्यानक्रमश्चोपदिदेशह ।

मानुषं दैविकं किञ्च सर्वशास्त्रं हरिस्स्वयम् ।

उपदेशक्रमेणैव कृत्वैवाध्ययनं मुनिः ।

ततोभगवताज्ञप्तः सृष्ट्वा तान्नवसंख्यकान्

अध्यापयामास तथा साङ्गोपाङ्गानिसर्वशः

काश्यपोऽत्रि मरीचिश्ववसिष्ठोऽङ्गिरसोऽहं

पुलस्त्यः पुलहश्चैवक्रतुश्चनवसंख्यकाः

एते विखनसः शिष्याः लोकानुग्रहकारिणः इति ।

तत्रैवालयार्चागृहार्चेति उभयोरर्चनविध्योः श्रुति-

चोदितत्वं प्रदर्श्य विष्णुपुरुषसत्याच्युतानिरुद्धारुच्य-

पञ्चमूर्त्यात्मकस्य भगवतः पुरुषोत्तमस्य पूजामपि श्रुत्या

एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चाग्निः इत्यादिकया सूचयति । किञ्च, ये

वैखानससूत्रेण संस्कृतास्तु द्विजातयः ।। ते विष्णुसदृशा

ज्ञेयाः सर्वेषां मुत्तमोत्तमाः ।

विष्णोः प्रियतमा लोके चत्वारः परिकीर्तिताः ।

अश्वत्थः कपिला गावस्तुलसी वैखानसाद्विजाः ॥

वैष्णवेषु च ते श्रेष्ठे वैखानससूत्रिणः ।

इत्येवं सूत्रिणां प्रशंसया सूत्रकारस्यैव महती प्रशं-

सा कृता भवति ।

पूजा वैखानसैर्विप्रैरालयेभ्यः विशेषतः

सर्वसंपत्करञ्चैव सर्वदुःखविनाशनं

कौर्मै ॥

मच्चित्तामद्गतप्राणाः मयि संगतमानसाः

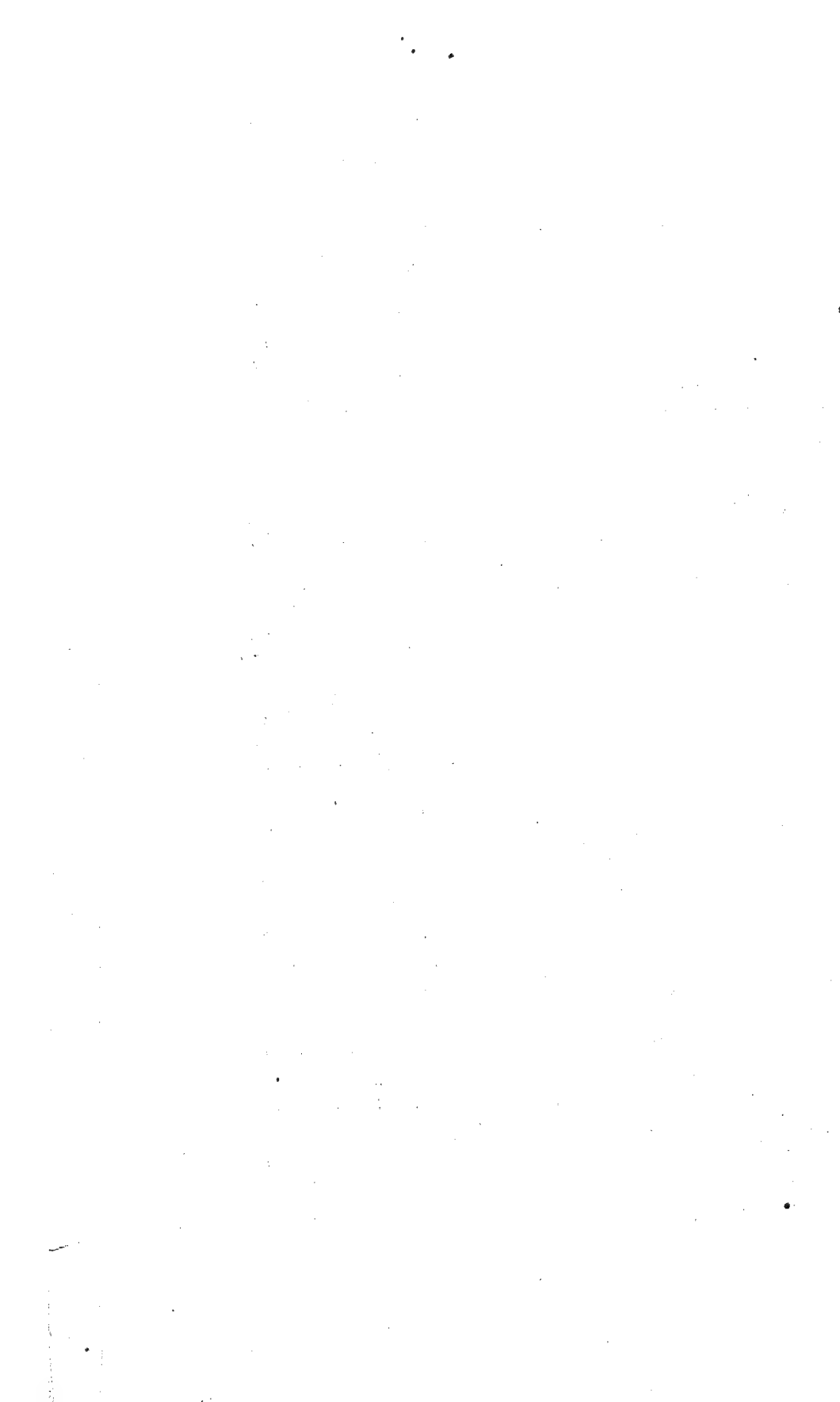
अनन्यशरणा राजन् तस्माद्वैखानसा वराः ॥
 पांचरात्रे-पौष्करसंहितायां
 विप्रा वैखानसाख्या ये ते भक्ता स्तत्त्वमुच्यते ।
 एकांतिनः सुसत्त्वस्था देहांतं नान्ययाजिनः ।
 कर्तव्यमितिदेवेशं संयजन्ते फलं विना
 प्राप्नुवन्तिच देहांते वासुदेवत्वमब्जज ! इति

अतएव शरणागतिदीपिकायां वैखानसानां प्रश-
 स्तिर्यथा “त्वां पांचरात्रिकनयेन पृथग्विधेन वैखानसे
 न च पथा नियताधिकाराः । संज्ञाविशेष नियमेन
 समर्चयन्तः प्रीत्यानयन्तिफलवन्ति दिनानि धन्याः ।
 वर्णाश्रमादिनियमास्थिरसूत्रबद्धा भक्त्या निवेशित यथार्ह
 सुपत्रपुष्पा । मालेवकालविहिता हृदयंगमा त्वां आमो-
 दयत्यनुपरागधियां सपर्या । तथा वैखानसगृह्येच दशम
 प्रश्ने “मधूक्ते तोयम्, मांसोक्ते पैष्टिकं गृह्णाति” इत्युक्तेः
 शुद्धसात्विकत्वमेव वैखानसानां सिद्धम् ॥ अच्छिद्र
 पंचकालपरायणत्वादिको धर्मः वैखानसानामेव स्वभावत
 स्सिद्धः परैरप्याकृष्य आत्मनिवर्णित ईत शांडिल्यस्मृ-
 त्यादिदिशा विज्ञातं सुविदितमिति, तावदास्तां प्रपंचः ।

दक्षिणापथे केनचिदाधुनिकेन वैखानसानामपि
 अद्वैतित्वमुत्प्रेक्षितं । साचोत्प्रेक्षा वैखानससिद्धांते
 तस्यसर्वथापरिचयाभावं अनभिज्ञतांच व्यनक्ति ।

आग्रहविधुरै रस्मिन्नेव प्रत्नेन महर्षिणा मरीचिनाकृते
विमानार्चनकल्पे त्रिणवतितमे चतुर्नवतितमेच पटले
वैखानस गृह्यसूत्रघटकयोः सगुणनिर्गुणशब्दयोः
निरूपितं प्रामाणिकमर्थमादाय मायावादिसम्मतार्थत्वा
भावोद्गृह्यः। ततश्च वैखानसाः जीवेश्वरयो निरुपचरित
भेदवादिनइति निश्चेतुंशक्यते ॥

एतावताग्रंथेन वैखानसागमस्य श्रुतिपथैकव
र्तित्वं बहुभिःप्रमाणैः सज्जनमुदे सूचितं । कालत
स्साहचर्यदोषाच्च ये दोषा स्तदनुयायिष्वपि दत्तपदास्स्युः
तान् व्युदस्य मूलग्रंथावलोकनपरा महान्तः स्वतः वेदो
क्तधर्मानुष्ठानेन तत्रच उपासनावर्त्मनि विद्वदविद्वत्साधा
रिणीं आद्यभतां अर्चासमर्चनपद्धतिं अविच्छिन्नसंप्रदा
येन प्रदर्शयतां वैखानसानां वैदिकाग्रगण्यत्वं अव
धारयेयुरिति, तथा तत्सिद्धांतेनैव शेषाद्रौ श्रीनिकेतनस्य
अनन्यसाधारणः पूजाविधिः अनादितश्चलतीति, अयंच
कोशः तमेवार्थं विद्वद्भ्योऽविद्वद्भ्यो दर्शयतीतिच विमृश्य
एतत्प्रकाशने कृतोसाहानां श्रीमतां महंतवर्याणां तन्नियो
गेन एतत्सारिष्करणे कृतश्रमाणां विदुषांच मुदमेवअर्हणीं
मन्यमानाःमोदेशन्नितिशम् ॥

मरीचिसंहिता विमानार्चनकल्पस्थ

विषयानुक्रमणिका.

पृष्ठम्.		पृष्ठम्.
प्रथमः पटलः		
मङ्गलाचरणम्	१	ग्रामाद्वाह्ये विप्रावासस्थले नदीती
मरीचिं प्रति ऋषीणां निश्चेयसोपाय		रादौ वा
प्रश्नः	२	ग्रामादौ तत्प्रेक्षमूर्तिस्थापनविधिः
मरीच्युक्त मुत्तरम्	"	आलयद्वारस्योत्तमो त्तमत्वादिकम्
विष्णोस्सर्वोत्तमत्वे श्रुतिः	"	एकानेकं मूर्तिविधानम्
विमानार्चनपदनिश्चिः	३	तृतीयः पटलः
अर्चनफलम्	"	ग्रामादीनां स्वरूपम्
तद्विधिपूर्वकं विखनसोक्तस्य विस्त	४	ग्रामाग्रहारयोः प्रभेदः
रेण कथनप्रतिज्ञा	"	दण्डके — स्वस्तिकादिषु च देवपदा
आधारादीनां गृह्य द्रष्टव्यता	"	दिनिरूपणम्
भगवदर्चने श्रुतिः	५	आयादिनिरूपणम्
ध्यानाद्भगवत स्सकलत्वामिष्याकि	६	गृहश्रेणीनिर्माणदेशः
कथनं, तदाराधनस्य फलकथनम्	"	सहेतुकं पूजाविहीनग्रामे वासनि
आचार्यादिवरणम्	"	षेधः
आराधनभेदः, प्रतिमार्चनस्य	७	अर्चकादीनां स्थानम्
सहेतुकं श्रेष्ठ्यम्	"	वास्तुविषयमिष्यासनिषेधः
विमानार्चनस्य फलजनकत्वम्	"	वास्तुवशा त्प्रासादादिनिरूपणम्
द्वितीयः पटलः	"	कर्षणकालः, युगादिलक्षणम्
विशिष्टाचार्यवरणम्	"	कर्षणप्रकारः
भूपरीक्षाविधिः तत्कालश्च, अङ्कु	८	बीजावापादिकम्
रार्षणपूर्वं निमित्त दर्शनाविधिः	"	बीजावापापं विनापि पदविभागक
भूपरीक्षार्थं मृत्सङ्ग्रहः	९	लपनम्, पददेवतानिरूपणम् त
त्याज्यभूमिकथनपूर्वं निमित्तदर्शन	"	तपूजनं, तत् उत्तमत्वादिकम्
प्रकारः	"	गर्भालयप्रदेशे पञ्चविंशतिसन्ध्या
निमित्तान्तरदर्शनपूर्वं कार्यारम्भ	१०	देवतापूजाविधि पूर्वकं पुण्याह-
विधिः	"	विधिः
ग्रामादौ चतुष्पञ्च्यादि भागकरण	११	अशक्तविषये बालालयं विनापि देव
पूर्वं विष्ण्वर्चनाविधिः	"	प्रतिष्ठाविधिः
शान्यादिषु शङ्करादि भवनम्	१२	चतुर्थः पटलः—(४)
		तरुणालय देशनिरूपणम्
		तरुणालय देशनिर्माणविधिः

पृष्ठम्.		
	बालबेर द्रव्यवेराधिवासादि निरू	नवमः पटलः
१७	पणपूर्व यागशालादिविधिः	एकतलविमाने शान्तिकलक्षणम्
१८	बालालयप्रतिष्ठाविधिः	पौष्टिकलक्षणम्
	पञ्चमः पटलः	जयदस्य लक्षणम्
२०	नवमूर्तिबालालयविधिः	अद्भुतस्य लक्षणम्
२१	षण्मूर्तिबालालयविधिः	सार्वकामिकस्य लक्षणम्
"	पञ्चमूर्तिबालालयविधिः	गर्भगृहलक्षणम्
"	नवमूर्त्यादिबालालय प्रतिष्ठाविधिः	मुखमण्डपलक्षणम्
	षष्ठः पटलः	भद्रतोरणादीनां विकल्पः
२४	प्रशस्तकालनिरूपणम्	पादादीनां चतुरश्चादि वृत्तानां
"	शङ्कुस्थापनम्	मिश्रामिश्रविकल्पः
"	दिङ्निर्णयः	पद्मोपरि सिंहभ व्यालभूतादीनां
"	शिलान्तजलान्त भूशोधनपूर्व शि	विकल्पः
२५	लादिस्थापनम्	द्वारलक्षणम्
"	शिलेष्टकादिलक्षणम्	कवाटस्य लक्षणम्
"	शिलेष्टकाप्रतिष्ठापूर्वकं तद्विन्यासः,	कवाटार्थेन्द्रारविशेषः
२६	तन्मध्ये रत्नविन्यासश्च	प्रस्तरलक्षणम्
	सप्तमः पटलः	ग्रीवालक्षणम्
२८	विमानविधिः	शिखरलक्षणम्
"	सङ्कीर्णविमानलक्षणम्	नासिकाविधानम्
"	शांतिकादि विमानलक्षणम्	स्थूपिकालक्षणम्
२९	हर्म्यभेद स्तत्स्वरूपश्च	आयादिपरीक्षा
"	पेशानाधिक्याभावे सर्वनाशः	दशमः पटलः
"	महतो विमानस्य द्विगुणाधिष्ठानम्	द्वितलविधिः
	अष्टमः पटलः	तृतीयतलस्य विधिः
३०	अधिष्ठानकरणरूपभेदाः	चतुस्तलस्य विधिः
"	पादबन्धादीनां लक्षणम्	पञ्चतलविधिः
"	पद्मबन्धलक्षणम्	द्वितीयतले प्राच्यादिषु देवाङ्गत
३१	पुष्पबन्धलक्षणम्	विधिः
"	श्रीप्रियाम्बुजलक्षणम्	नवतलस्य द्वितीयतले प्राच्यादि
"	प्रतिबन्धलक्षणम्	देवाः
"	प्रतिक्रमलक्षणम्	एकादशः पटलः
३२	कपोतबन्धलक्षणम्	प्राकारलक्षणम्
"	श्रीबन्धलक्षणम्	हस्तमानवैविध्यम्
"	वर्गावसाने द्वारस्थलकल्पनम्	गोपुरलक्षणम्
"		तटाकतीर्थमण्डपानां लक्षणम्

महामण्डपस्थमानविकल्पः	५४
परिवाराणां माल यनिर्माणम्	"
प्रथमावरणे द्वितीयेवा स्तपन मण्डपम्	५५
द्वितीयतृतीयादिषु स्तपनपञ्चनालयादिकल्पनम्	"

द्वादशः पटलः

परिवारस्थानम्	५६
चक्रध्वजशङ्खादीनां स्थानकल्पनम्	"
पञ्चनालयादीनां मूलालयामिमुख्यम्	"
स्तपनस्थानप्राकारगोपुराणां बहिर्मुखत्वम् (पीठावरणत्रयदेवाः)	५७
सप्तावरणदेवाः, अष्टादशद्वारपालाः, विष्वक्सेनस्थानम्	५८
यूथेशपीठलक्षणम्	५९

तयोदशः पटलः

गर्भविन्यासविधिः	६०
वर्णचिह्नपञ्चायुधानि अष्टमङ्गलानि फेलालक्षणम्	६१
फेलायां समन्त्रकं द्रव्यविन्यासविधिः	६२
ब्राह्मणादिभेदेन फेलास्थान विवेकः	६३
समाप्तेष्टकाशिलाविन्यासविधिः	"
स्थूपिकाग्रविन्यासविधिः	६४

चतुर्दशः पटलः

परिवाराणां नवभेदनिरूपणम्	६५
अर्चकादि सङ्ख्याभेदेन, अधमादि कथनम्	६६
आचार्यदीनां भूम्यादिदानम्	६७

पञ्चदशः पटलः

बेरार्थं शिलाग्रहणम्	६७
शिलानां त्रैविध्यम्	६८
शिलानां पुंस्त्वादिभेदां स्तत्कार्यञ्च देवदेवीनां मैकैकशिलेति मतान्तरम्	"
गर्भिणीशिलात्यागः	"
नवविधांगुलभेदः	"
शिलानयनप्रकारः	"

दारवादिबेरकर्माणि	६९
दारववृण्मयादीनां मुत्तरोत्तरं श्रैष्ठ्यम्	"
भुवबेरविधानम्	७०
चित्रादिविधानम्	"
अर्धचित्रार्चनं केवलामुष्मिकप्रदम्	"
पीठविधानम्	७१
भुवार्थमाभासनिषेधः	"
गर्भालय पदविन्यासविधानम्	७२
देव्यादि प्रमाणम्	"
ब्राह्मदिस्थानेषु भुवस्थापने फलभेदः	"
देवस्य बाह्वन्तं स्तनान्तं कर्णान्तम्	"
देवदेवी परिपदां एकद्रव्येण करणम्	"
स्थानकादीनां पीठादिषु स्तनन्यासविधानम्	७३

षोडशः पटलः

शिलाबेरस्थापनविधिः	"
यामशालाशय्यादीनां लक्षणम्	७४
शिल्पिना अमन्त्रकं भुवबेरस्थापनम्	७५
सुमुहूर्तं भुवस्थापनम्	७६
अष्टबन्धप्रयोगः, स्तद्व्यापि	७७

सप्तदशः पटलः

बेरार्थं दारुग्रहणम्	७८
ग्राह्यदारवः	"
अग्राह्यदारवः	"
लिङ्गभेदेन दारुत्रैविध्यम्	"
गमनकाले निमित्तदर्शनम्	"
वृक्षपतने दिग्भेदेन फलभेदः	७९
ऊरुदण्डादीनां मङ्गलसंख्या	"
अग्रे ताम्रपट्टबन्धनम्	"

प्रसारितपादादीनां सन्ध्यभावः	"
शूलस्थापनविधिः	८२
धान्यवेदिशूलस्थापनम्	८३
सभ्यहोमः	८४
अष्टबन्धः	८५
रज्जुवेष्टनम्	८५
मुत्सङ्ग्रहणं तत्संस्कारः	८७

	पृष्ठम्.		पृष्ठम्.
हृदयादिभेदेन पञ्चराशादिस्थापनम्	८८	प्रथमावरणदेवाः	१०३
दारुशिलाभेदेन शर्करादिस्थापनम्	८९	द्वितीयावरणदेवाः	१०५
एकोनविंशः पटलः		तृतीयावरणदेवाः	१०६
नेत्रादिच्छिद्रे अन्यत्वादिदोषः	९०	श्रीभूचतुर्नाम	१०८
ध्रुववेराविधिः	९१	पुरुषादिदेवीनां चतुर्नामोहः	"
स्थानकारि भेदेन ध्रुवत्रैविध्यम् तस्यै		कर्मार्चास्थाने प्रथमावरणदेवाः	१०८
वयोवादिभेदेन चातुर्विध्यम्	"	सर्वः	"
स्थानकादिभेदेन विमानभेदः	"	हयाननः	"
द्विके स्थानकं यानकं, मिश्रभेदेन		सुखवहः	"
भेदः	९२	रामदेवः	"
प्राग्द्वारादीनांकलम्	"	सुवहः	"
उत्तरशीर्षं आभिचारिकम्	"	पुण्यः	"
स्थानकादि ग्राम प्रेक्षककर्तव्यं	"	सुवहः	"
योगत्रैविध्यम्	"	द्वितीयावरणदेवाः	११०
भोगत्रैविध्यम्	९३	मिश्रादीनां लक्षणम्	"
वीरत्रैविध्यम्	९४	मिश्रादीनां चतुर्नाम	"
आभिचारिकस्थानकम्	"	तृतीयावरणदेवाः	१११
पीठपरिमाणम्	"	ब्रह्मादिलक्षणम्	"
योगासनस्योत्तमत्वादिकम्	९५	ब्रह्मणो लक्षणम्	"
भोगासनस्योत्तमत्वादिकम्	"	मार्कण्डेयस्य	"
वीरासनस्योत्तमत्वादिकम्	९६	गङ्गाधरस्य	"
आभिचारिकासनस्योत्तमत्वादि	९७	पद्मापितुः	"
पद्मासनम्	"	धात्रादीनां लक्षणम्	"
पद्मसिंहासनम्	"	धात्रादीनां चतुर्नाम	११२
भद्रासनम्	९८	आलयबाह्ये न्यक्षादि देवाः	"
योगशय्या तदुत्तमत्वादि	"	न्यक्षः	"
भोगशयनं तदुत्तमत्वादि	९९	विषयः	११३
वीरशयनं तदुत्तमत्वादि	१००	मित्रः	"
आभिचारिकम्	"	क्षत्ता	"
अनन्तशयनलक्षणम्	"	प्रथमद्वारदेवते	"
ब्रह्मादीनां स्थानप्रमाणं वर्णादि नि		विखनाः	११४
र्णयः	१०१	तापसः	"
ध्रुवायामवशात् ब्रह्मगण्डादीनां प्र		मणिकः	"
माणम्	१०२	तस्य ५ लीसन्ध्या	"
विंशतितमः पटलः		मुखमण्डपद्वारदेवते	"
देवस्य वर्णनिर्णयः	१०३	प्रथमावरणद्वारदेवते	"
		किष्किन्धः	"
		तीर्थः	"

	पृष्ठम्.		पृष्ठम्.
द्वितीयावरण द्वारदेवते	११४	गङ्गायाः	१२२
शङ्खनिधिः	"	यमुनायाः	"
पद्मनिधिः	११५	नर्मदायाः	"
चतुर्थावरणद्वारदेवते	"	सिन्धोः	"
तुहिणः	"	दुर्गायाः	१२३
बलिन्दः	"	सरस्वत्याः	"
पञ्चमावरण द्वारदेवते	११६	श्रियः	"
नन्दकः	"	ज्येष्ठायाः	"
शार्ङ्गः	"	धात्र्या	१२४
षष्ठावरण द्वारदेवते	"	सुरायाः	"
शङ्खचूली	"	सुन्दर्याः	"
चक्रचूली	"	खाहायाः	"
सप्तमावरण द्वारदेवते	"	स्वधायाः	१२५
चण्डः	११७	सिन्हादिन्याः	"
प्रचण्डः	"	राकायाः	"
विष्वक्सेनस्वरूपं अरनिर्णयश्च	"	सिनीवालयाः	"
श्रीभूतस्थानादि	"	हवीरक्षकस्य	१२६
गरुडस्थानादि	"	पुष्परक्षकस्य	"
वक्रस्थानादि	११८	पुरुषस्य	"
शङ्खस्थानादि	"	प्लोताधिपस्य	"
ध्वजस्थानादि	"	शयनस्था नेमदायाः	"
शूचाधिपस्थानादि	११९	चामुण्डस्य	१२७
अक्षहन्तृस्थानादि	"	बलिरक्षकस्य	"
चक्रादीनां स्थाने मतान्तरम्	"	तुर्यावरणदेवेषु गविष्ठस्य	"
आवरणबलिदेवताः	"	हरिणस्य	"
द्वितीयावरणे नवग्रहादीनां	"	तोयस्य	"
चतुर्नामादिकम्	१२०	अग्नेः	१२८
आदित्यस्य	"	वायाः	"
चन्द्रस्य	"	क्रमेदस्य	"
अङ्गारकस्य	"	यजुर्वेदस्य	"
बुधस्य	"	सामवेदस्य	"
गुरोः	१२१	अथर्ववेपस्य	१२९
शुकस्य	"	शिवस्य	"
मन्दस्य	"	विष्णोः	"
राहोः	"	काश्यपस्य	"
केतोः	१२२	गुह्यस्य	"
तृतीयावरणं गङ्गादीनां चतुर्नामादिकम्	"	पंक्तीशस्य	१३०

	पृष्ठम्.	एकविंशतितमः पटलः	पृष्ठम्.
पवित्रस्य	१३०	प्रादुर्भावाविभावानाम्	१४०
पावनस्य	"	वर्णवाहनादि	१४१
तक्षकस्य	"	मत्स्यस्य चतुर्नामादि	१४२
कुह्याः	१३१	कूर्मस्य	"
अनुमत्याः	"	वराहस्य	"
सप्तमातृणाम्	"	नृसिंहस्य	"
जयादीनां मष्टानाम्	१३२	वामनस्य	१४३
सप्तरोहिणीनाम्	"	परशुरामस्य	"
वत्सरस्य	१३३	तद्देव्याः कमलायाः	"
प्राणादीनाम्	"	राघवस्य	"
मरुताम्	"	सीतायाः	"
शतरुद्राणाम्	१३४	सौमित्रेः	१४४
एकादशरुद्राणाम्	"	भरतस्य	"
द्वादशादित्यादीनाम्	"	शत्रुघ्नस्य	"
गन्धर्वाणाम्	"	हनुमतः	"
मुनीनाम्	१३५	शरस्य	१४५
अप्सरसाम्	"	शार्ङ्गस्य	"
अश्विनोः	"	सुग्रीवस्य	"
वसूताम्	"	विभीषणस्य	"
विद्याधराणाम्	१३६	अंगदस्य	"
तुम्बुरोः	"	बलभद्रस्य	१४६
नारदस्य	"	कृष्णस्य	"
ऋतूनाम्	"	रुक्मिण्याः	"
प्रजापतेः	१३७	सत्यभामायाः	"
सुब्रह्मस्य	"	गोपीनाथस्य	१४७
हलेशस्य	"	श्रीदाम्नः	"
जाम्बवस्य	"	सुन्दरस्य	"
असुरस्य	"	कल्किनः	"
किन्नरमिथुनस्य	१३८	कौतुकस्य	"
प्रह्लादस्य	"	प्रादुर्भावानां अनुकल्पनं	"
मदनस्य	"	द्वाविंशः पटलः	
विषायाः	"	कौतुकद्रव्याणि	१४८
व्याजिन्याः	१३९	तेषु गुणाधिक्यम्	"
कामिन्याः	"	फलविशेषकामनया द्रव्यविशेषः	"
चन्द्राभायाः	"	रत्नजस्य रूपमात्रम्	१४९
सुन्दरस्य	"		
ब्रह्मादिपददेवतानां स्थानम्	१४०		

	पृष्ठम्.		पृष्ठम्.
उत्सववलिबेरयोर्द्रव्यनिषेधः	१४९	गन्धपात्रम्	१७९
कौतुकोत्सवयोः स्थितिविशेषः	"	धूपपात्रम्	"
देवदेवीप्रभापीठानां द्रव्येक्यं	"	दीपपात्रम्	१८०
कौतुकोत्सवयोर्देवीयोगे फलविशेषः	"	घण्टा	"
आयव्ययनक्षत्रयोनिवारांकानयनम्	१५०	महाघण्टा	१८०
आयादीनां फलम्	१५१	अर्घ्यपात्रम्	"
मानाधिक्यन्यूने फलम्	"	हविःपात्रम्	"
तेजआदीनां हीने फलम्	१५२	पानीयपात्रम्	१८१
कौतुकादीनां पीठलक्षणम्	"	ताम्बूलपात्रम्	"
प्राभामण्डललक्षणम्	१५३	दर्वी	"
मधुच्छिष्टक्रियासंस्कारः	१५४	त्रिपादिका	"
अङ्गुलसंज्ञा	१५५	पादोदक पात्रम्	१८२
एकांगुलादीनां संज्ञा	"	आचमनपात्रम्	"
षण्मानानि तेषां संज्ञा च	१५६	गाण्डि	"
देवानां तालविभागः	१५७	सहस्रधारापात्रम्	१८३
देवकल्पमनुजानां व्यंगुलं नवतालम्	"	शङ्खनिधिपद्मनिधी	"
देवतालेषूत्तमत्वादिभेदः	१५८	दीपाधारपात्रम्	"
प्रादेशादीनां लक्षणम्	१५८	दीपाधारप्रतिमा	१८४
मानसूत्रविन्यासक्रमः प्रलंबफलकलक्षणम्		दीपमाला	"
उपमानम्	१६०	करदीपपात्रम्	"
तयोर्विंशः पटलः		नौराजनपात्रम्	"
देवस्योत्तमतालवशात् मानकथनम्	१६१	दर्पणम्	१८५
उष्णीषादीनां प्रमाणम्	"	पादुका	"
हगाद्यंगानां मानम्	"	जलद्रोणी	"
देव्योर्मानम्	१६२	यवनिका	"
पूजकादीनां तालम्	१७१	तरङ्गम्	१८६
सीतारुचिमणी सत्यभामानां मानम्	१७२	स्तम्भवेष्टनम्	"
नवतालत्रैविध्यम्	"	वितानम्	"
अष्टतालत्रैविध्यम्	१७४	ध्वजः	"
सप्ततालविभागः	१७६	पताका	"
षट्तालविभागः	"	यवनिका	"
पञ्चतालविभागः	"	छत्रम्	१८७
चतुस्तालविभागः	१७७	पिच्छम्	"
त्रिताल	१७८	जिनच्छत्रम्	"
चतुर्विंशः पटलः		वर्षच्छत्रम्	"
आवाहनपात्रादीनां लक्षणम्	१७८	चामरदण्डः	"
पुष्पपात्रस्य लक्षणम्	१७९	मयूरव्यजनदण्डः	१८८
		क्षौमादि व्यजनम्	"

	पृष्ठम्.		पृष्ठम्.
शिविका	१८८	कौतुकादीनां पोठसंघातः	२०४
रथलक्षणम्	"	ब्रह्मादिस्थानेषु रत्नन्यासः	"
खट्वा	१८९	अक्षुन्मोचनम् दर्शनद्रव्यं च	२०५
उपधानम्	"	ध्रुवस्याक्षुन्मोचनम्	२०७
पुष्पफलकम्	१९०	देव्यादीनां मक्षुन्मोचनं	"
आसनविष्टरम्	"	अक्षुन्मोचनान्ते जलाधिवासः	"
स्नानविष्टरम्	"	ध्रुवाक्षुन्मोचनान्ते बिम्बशुद्ध्यर्थं	"
भेरिका	"	नवकलशस्थापनम्	"
कार्तिकाफलकम्	१९१	अष्टाविंशः पटलः	
उलूखलम्	"	अधिवासनम्	२०८
मुसलम्	१९२	देवयजनफलम्	२११
दात्रम्	"	एकोनविंशः पटलः	
खनित्रं	"	यागशालानिर्माणम्	"
पेषणी	"	शय्यावेदिः प्रपादिश्च	"
यन्त्रिका	"	अरण्यादिमानम्	२१२
पञ्चविंशः पटलः		स्रुवादि स्वरूपम्	"
पात्रपाच्छिदादीनां संस्कारः	१९३	संभाराहरणम्	२१३
आभरणादीनां विशेष विधिः	"	अग्निमथनम्	२१४
रक्षादीप विधिः	१९५	त्रिंशः पटलः	
पादुकासंस्कारः	१९६	अग्निकुण्डलक्षणम्	२१५
वाहनादीनां संस्कारः	१९८	स्नानार्थं श्वभ्रादि करणम्	२१६
षड्विंशः पटलः		परिवारदेवानां पृथगालये आहव	
अंकुरार्पण विधिः	"	नीय कुण्डकरणम्	२१७
तत्पात्रस्वरूपं	"	परिवाराग्निकुण्डादिकम्	"
धान्यादि	१९९	बेरपञ्चकस्य गुणपत्प्रतिष्ठायां एक	
यजमानप्रार्थना मण्डलं तत्कोष्ठ	"	कुम्भादि विधाः	२१८
देवताः	"	एकविंशः पटलः	
अंकुराधिपस्थापनम् अंकुरार्पण		ऋत्विग्वरणम्	२१९
प्रकारः	२००	अग्निप्रणयनम्	२२०
अंकुरपात्रदीनां गुप्तदेशस्थापनं		आधाराविशेषः	"
तत्पूजा च	२०१	एकाध्वर्युपक्षे अन्तरागमनेविशेषः	२२१
सद्योऽंकुरार्पण प्रकारादि	२०२	प्रधानकुम्भलक्षणादि	"
सप्तविंशः पटलः		कुम्भे निक्षेप्यद्रव्याणि	२२२
प्रतिष्ठाभासादिकम्	२०२	कुम्भे आवाहनकम्	२२३
आचार्यलक्षणम्	२०३	आवाहनांगासनादि	"
ऋत्विग्लक्षणम् तद्वरणं च	"	रेचकादि स्वरूपकुम्भेन्यासः	"
अक्षुन्मोचनं च	२०४	ध्यानप्रकारः	२२४

चतुर्दशकलश स्नपनविधिः	पृष्ठम्. २२४	कौतुकानामेवार्चनम्	पृष्ठम्. २४७
प्रतिसरबन्धः	२२५	द्वितलप्रासादे पक्षान्तरम्	"
पञ्चशयनविधिः	२२६	कौतुकालाभे सुवर्णकूर्चयोर्विकल्पः	२४८
द्वाविंशः पटलः		षट्त्रिंशः पटलः	
होमत्रौविध्यम्	२२७	नवमूर्तिध्रुवबेरमानम्	२४९
वेदिपरितो देवार्चनक्रमः	"	द्वारदक्षिणवामयोः दुर्गाविघ्नेश	
प्रथमावरणएव सर्वावरणदेवानां		करणम्	"
निवेशपक्षः	२२८	अधःस्थले प्रागादिषु पुरुषादीनां	
हौत्रप्रशंसनम्	"	स्थानम्	२५०
प्राणिधावावाहनम् सभ्येउक्तहोमः	२२९	तृतीयतले योगशयनस्य क्रमः	२५१
सर्वदेवत्यमन्त्रक्रमः	२३०	सप्तत्रिंशः पटलः	
तत्तदग्नौ होममन्त्र विशेषः	२३३	नवषट्पञ्चमूर्तिनां प्रतिष्ठाविधिः	२५२
विष्णवादीनां मूर्तीनां प्रधानमन्त्राः	"	आचार्यवरणम्	"
वैष्णवान्त होमानन्तरं कर्तव्यम्	२३४	आदिमूर्तेः प्रतिष्ठाक्रमः	"
त्रयस्त्रिंशः पटलः		पुरुषादीनां यागशालादिलक्षणम्	२५३
पीठावटे रत्नादिन्यासः दक्षिणादा		कुम्भेषु रत्नादीनां न्यासः	२५४
नञ्च	२३५	सभ्याग्नौ सहस्राहुत्यादिहोमाः	२५५
व्याहृतिहोमादिः कुम्भादिनयनञ्च	२३८	तृतीयतलस्य शयानस्य	२५६
न्यासमन्त्रस्वरूपम्	२३९	पुरुषस्य	"
आवाहनक्रमः	"	सत्यस्य	"
पादादिष्वक्षरन्यासक्रमः	"	अच्युतस्य	"
संस्कृतरूपेणैवाक्षरन्यासः	"	अनिरुद्धस्य	"
आवाहनोदकुम्भतोयाभ्युक्षणम्	"	नरनारायणयोः	२५७
देवयज्ञस्य पञ्चविंशति क्रिया		नृसिंहस्य	"
निरूपणम्	२४१	वाराहस्य	"
विष्णोः स्थापकादीनां ब्राह्मणादीनां		अशक्तविषयक कल्पः	२५९
फलेविशेषः	"	अशाक्तानां नवमूर्त्यादीनां प्रतिष्ठा	
चतुस्त्रिंशः पटलः		विशेषः	२५९
परिवारादीनां पृथक् प्रतिष्ठाविधिः	२४२	प्रतिसरबन्धस्थानम्	२६०
पञ्चत्रिंशः पटलः		ध्रुवबेरस्य दक्षिणे कुम्भस्थानम्	२६१
नव षट् पञ्च मूर्तिविधिः	२४४	अष्टत्रिंशः पटलः	
षण्मूर्तिप्रतिष्ठाविधानम्	२४५	एकविमानेस्थानकादिप्रतिष्ठाविधिः	२६२
पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाक्रमः	"	कुम्भावाहनात्पूर्वं सोदकं दक्षिणादा	
मतान्तरे तत्तद्भिन्नौ ध्रुवाभासकल्प		नम्	२६३
नम्	२४६	द्विमूर्तिस्थापनविधिः	२६४
ध्रुवाथ रत्नन्यासः	"		

	पृष्ठम्.		पृष्ठम्.
त्रिमूर्तिस्थापनम्	२६४	द्विचत्वारिंशः पटलः	
ब्रह्मणः शयनस्थापन निषेधः	२६५	बलिविधिः	२८८
एकौचत्वारिंशः पटलः		बलिपात्रलक्षणम्	"
विमानप्रतिष्ठाविधिः	२६७	उपचारभेदाः	२९०
विमानकोणेषु खगेन्द्रमृगेन्द्रयो		षोडशोपचार परिगणनम्	२९१
विकल्पः	"	घटिकाविधानम्	"
शैलवेरस्यवर्णलेपन प्रकारः	२६८	तयश्चत्वारिंशः पटलः	
विमानांगहोमः	३६९	अर्चनार्हपुष्पाणि	२९२
विमानस्य ध्रुवादा आवाहनं वे		वर्ज्यपुष्पाणि	२९३
उद्गासनञ्च	२७०	हविर्विधिः	"
विमानस्य रक्षावन्धन प्रकारः, हौत्र		माषादिलक्षणम्	२९४
प्रशंसनं च	२७१	हविर्निर्वापः	"
चत्वारिंशः पटलः	२७२	प्रभूतमहाहविषो लक्षणम्	२९५
देव्योः पृथक् प्रतिष्ठाविधिः	"	षड्विधहविलक्षणम्	२९६
देव्योर्विवाहविधिः	२७५	वर्ज्य हविः	"
शूद्रश्चेद्यजमानः ब्राह्मणद्वारा कन्या		हविरानयनादि	"
दानम्	२७६	हविषु उत्तरोत्तरश्रेष्ठ्य निवेदि	
दैविकविवाहे भुवदर्शनादीनां		तान्नाविनियोगश्च	२९७
निषेधः	२७७	चतुश्चत्वारिंशः पटलः	
स्नापनोत्सवादीनां विवाहविधिः	२७८	नव षट्पञ्च मूर्त्यर्चना	२९८
देवीविम्बकरणे विवाहः । नदेव		अशक्तविषये कर्तव्यम्	३००
विम्बकरणे	"	पञ्चमूर्त्यर्चनाविधिः	३०१
एकचत्वारिंशः पटलः		पुरुषस्य	३०२
नित्यार्चनाविधिः	२७९	सत्यस्य	३०३
पूजकस्य दक्षिणवामभुजयोः सुदर्शन		अच्युतस्य	
शङ्खमुद्राकरणम्	२८०	अनिरुद्धस्य	
स्थानकादि मूर्तीनां स्थलविशेषे		पञ्चचत्वारिंशः पटलः	
पुष्पन्यासः	२८१	एकवेरार्चनाविधिः	३०४
सपर्यासम्भारः	२८२	नवविधार्चनम्	३०५
कौतुके आवाहनप्रकारः	२८३	अर्चनस्योत्तमोत्तमत्वमध्यत्वादिः	३०६
मधुपर्कनिवेदनम्	"	अर्चने उत्तमत्वादि	
निवेदनक्रमः बलिक्रमश्च	२८५	षट्चत्वारिंशः	
पञ्चप्रणामा स्तलक्षणं च	२८६	विशेषपूजाविधानम्	३१
पुष्पन्यासादीनां निषेधः	२८७	मार्गशोर्ष द्वादशीपूजा	३१
ध्रुवार्चायां आवाहन विसर्जन नि		पौर्णमासीपूजा	३१
षेधः	"	माघमासपूजा	३१

पुनर्वसुपूजा	३१३
फाल्गुनमासपूजा	३१४
फाल्गुने उत्तराफल्गुन्यां	"
लक्ष्मीपूजा	"
चैत्रमासपूजा	"
वैशाखमासपूजा	३१५
रेवतीनक्षत्रे महादेवीसहित देवपूजा	"
विशाखायां पूजा	"
ज्येष्ठमासपूजा	"
आषाढमासपूजा	३१५
श्रावणमासपूजा	३१६
श्रौष्ठपदपूजा	३१७
आश्वयुजमासपूजा	"
कार्तिकमासपूजा	"
कृत्तिकादीपोत्सवः	"
सप्तचत्वारिंशः पटलः	
शुद्धस्नपनविधिः	३१८
एकादश्यादिषु दन्तधावननिषेधः	३१९
देवस्यहरिद्रापष्टेन सर्वाङ्गलेपः	३२०
आग्रयणविधिः	३२२
देवस्य तण्डुलनिवेदनम् विप्रादीनां तद्गक्षणम्	"
अष्टचत्वारिंशः पटलः	
देवेशस्य स्नपनविधिः	३२३
अनतीतपञ्चदशाहष्टतस्य ग्राह्यता	३२४
पञ्चगव्यद्रव्याणां मानम्	"
अतोदेवादिप्रणवशताभिर्मन्त्रितं जप्योदकम्	"
अशक्तौ नवविधस्नपनविधिः	३२६
स्नानवेदिनिर्माणम्	"
एकोनपञ्चाशत्तमः पटलः	
केषाञ्चिन्मते स्नपनस्याधमाधम मा	
रभ्योत्तमोत्तमपर्यन्तम्	३२७
यजमानयुतेनाचार्येण कृत्विगादि	
वरणम्	३२९
केषाञ्चिन्मते शयनंविना कौतुकव	
न्धनमपि	३३०

शालिवृतादीनां स्थानानि	३३१
स्नपनविधिः	३३४
उत्सवचक्रविधानम्	३३५
पञ्चाशत्तमः पटलः	
चक्रप्रतिष्ठा	३३७
चक्रप्रतिष्ठाविधिः	३३८
एकपञ्चाशत्तमः पटलः	
ब्रह्मोत्सवविधिः तत्रत्रैविध्यम्	३३८
उत्सवदिनसंख्या तत्कालश्च ध्वज-	
दण्डलक्षणम् ध्वजपटादि	३३९
ध्वजगण्डे लेख्यगण्डलक्षणम्	३४०
ध्वजगण्डनिवेदितान्नभक्षणफलम्	३४४
उत्सवारम्भः	"
द्विपञ्चाशः पटलः	
दीपानां विभेदः	३४५
द्रव्यसम्भाराः	"
उत्सवे अङ्कुरार्पणम्	३४६
मृत्सङ्ग्रहणम्	३४७
मृत्सङ्ग्रहणविधिः	"
तृयःपञ्चाशः पटलः	
उत्सवविधिः	३४८
कुम्भसाधनम्	"
उत्सवाधिदेवत्यादिहोमाः	३४९
होतव्यसमिदादि द्विगुणार्चनार्थम्	३५०
पद्मादिसङ्ग्रहः कुम्भस्य दैवपूजनं,	
बलिहरणक्रमश्च	३५१
शिविकादियानोत्सवः	३५२
देवेशालङ्करणम् यानारोपणम्	३५३
चतुःपञ्चाशत्तमः पटलः	
अशक्ता वृत्सवविधिः अतिवातादि	
दोषे अवताराणामुत्सवे विशेषः	३५४
उत्सवाधिदेवत्यकथनम्	३५५
सूर्यवारादिषु तत्तदेवत्यादिहोमाः	३५६
ब्रह्मे देवसन्निधौ स्नानकरणम्	३५८
पुण्ययागविधिः	३५९

पृष्ठम्.	पृष्ठम्.
एकाहोत्सवः	३६२
पञ्चपञ्चाशत्तमः पटलः	
मत्स्यावतारविधिः	३६३
मत्स्यलक्षणम्	३६४
अथ प्रतिष्ठा	"
कूर्मस्य लक्षणम् तत्प्रतिष्ठा	३६५
षट्पञ्चाशत्तमः पटलः	
वराहवैविध्यम् आदिवराहस्य	३६६
प्रलयवराहस्य यज्ञवराहस्य	३६७
एषां प्रतिष्ठा	३६८
सप्तपञ्चाशत्तमः पटलः	
नरसिंहलक्षणम् तद्वैविध्यम्	३६९
गिरजस्य लक्षणम्	३७०
स्थूणजस्य लक्षणम्	
यातकस्य नरसिंहस्य	"
तत्प्रतिष्ठा	"
वामनलक्षणं	३७२
त्रिविक्रमस्य	३७४
तयोः प्रतिष्ठा	३७५
अष्टपञ्चाशत्तमः पटलः	
जामदग्न्यस्य लक्षणम्	३७५
तत्प्रतिष्ठा	"
राघवस्य लक्षणम्	३७६
राघवस्य प्रातर्घ्ना	३७८
हनूमत्प्रतिष्ठा	३७९
बलरामस्य प्रतिष्ठा	३८०
एकोनपष्ठितमः पटलः	
कृष्णस्य	३८०
तत्प्रतिष्ठा	३८२
कर्किणः	"
तत्प्रतिष्ठा	३८३
आदिमूर्तिविधिः	"
अनन्तशयनस्य	३८४
पष्ठितमः पटलः	
मानुषवासुदेवस्य	३८४
दैविकवासुदेवस्य	३८५
तत्प्रतिष्ठा	"
आलेख्यदेवानाम्	३८६
तत्प्रतिष्ठा	"
एकपष्ठितमः पटलः	
भूपरिक्षार्थमनकाले विघ्नादीनां	
परिहारः	३८८
कर्षणकाले वृषमे अङ्गहीने हलादीनां	
उक्तवृक्षालाभे प्रमाणहीने च प्रा०	"
कर्षणेकपालादिदर्शने विष्वक्सेना-	
घनर्चने गोभणनिवेदने हीने	
देवताबलिहीने प्रा०	३८९
गर्भभ्यासत्रिहीने गर्भभाजनप्रमाण-	
हीने अधिके च प्राय०	३९०
विमानसमाप्त्यनन्तरं ध्रुववेराऽ-	
स्थापने प्रायश्चित्तम्	३९१
द्विपष्ठितमः पटलः	
मासद्वयातिक्रमणे द्विगुणम् त्रये	
त्रिगुणम् एवं संवत्सरान्तं	
वर्धयेत्	"
त्रिपष्ठितमः पटलः	
समन्त्रक्रमाचार्येण कर्षणप्रकारः	३९४
गोभणनिवेदनम्	"
ध्रुववेरं मानहीनश्चेत् प्राय०	३९५
ध्रुवे नष्टे कृत्यम्	"
यथाविधि स्थापितविम्बस्य न	
चलनम्	३९६
चतुष्पष्ठितमः पटलः	
आलये स्नापनादिर्मण्डपे दग्धे प्रा०	३९७
शिलाग्रहणे दारुग्रहणे क्रियाहीने	
प्रायश्चित्तम्	"
ध्रुवार्थं शूलग्रहणस्थापनविपर्यासे	
प्राय०	३९८

मृण्मयमहावेरस्य अर्धचित्रनिषेधः	३९८
सौवर्णरत्नजातीनां निषेधः	"
अनुक्तद्रव्यकृतं मृण्मयवेरमाभि- चारिकम्	३९९
आरकूटाद्यनुक्तद्रव्यकृतकौतुकादि- स्थापने प्रायः	"
कौतुकस्य दाननिषेधः	"
आर्षपौराणिकादिषु यथापूर्वमेव कल्पनम्	"
कौतुकादिषु निर्दिष्टेषु अर्च्यमानेषु उत्कृष्टद्रव्यकृतवेरप्रवेशनं यज- माननाशकरम्	४००
अन्यालयभ्रुवादिकं अन्यत्र न स्थापितव्यम्	"
अङ्कुरार्पणानन्तरं उत्तरक्रियाकरणे प्रायश्चित्तम्	४०१
पञ्चषष्टितमः पटलः	
पीठसङ्घातकाले रत्नानामलाभे गवादिदर्शनद्रव्यहीने वेद्यां प्रमाणहीनायां अश्लिषुण्डे प्रमा- णहीने प्रायः	४०१
संस्तरणादौ प्रमाणहीने प्रा०	४०२
आधारात्पूर्वं अग्निमध्ये गमन- निषेधः	४०३
आज्यस्थाल्याम् मक्षिकानिपतने	"
परिस्तरणादिसम्भाराणां दाहे भेदे छेदे नाशे च	"
विशेषेऽनुक्ते श्रुयेण होमः	४०४
प्रायश्चित्तविशेषेऽनुक्ते वैष्णवादि रत्नबीजाद्यलाभे	"
दर्भमालायां हीनायां	"
साधितकुम्भे भिन्ने श्वकुषकुटाद्यैः स्पृष्टे वा प्रा०	४०५
भ्रुवादीनामलाभे	"
मासतीत दर्भादिनिषेधः	४०६
आजमाहिषदधिक्षीरनिषेधः वखा- दिदाहे	"

हौत्रशंसने विपरीते हीने च	पृष्ठम्. ४०६
सर्वहोमे विपरीते हीने च प्रायः	४०७
अध्ययनहीने	"
प्रतिष्ठादा वाचार्यस्याशौचनिषेधः	"
आचार्यस्थापकानां भर्त्सनादौ प्रा०	"
षट्षष्टितमः पटलः	
नित्यार्चनाप्रायश्चित्तम्	४०८
वेददूषकादिदर्शने प्रा०	४१०
बलिप्रायश्चित्तम्	४१३
बलिस्वरूपम्	"
तत्करणम्	"
बल्यकरणे प्रायः	४१४
बलौ भूमौ पतिते प्रा०	४१५
सप्तषष्टितमः पटलः	
स्नपनत्रैविध्यम्	४१६
तदकरणे प्रा०	"
पूर्वरात्रौ प्रतिसरबन्धाद्यभावे प्रा०	४१७
स्नपनप्रायश्चित्तविधिः	४१९
अष्टषष्टितमः पटलः	
ध्वजारोहणहीने उक्तमासे अज्ञाना दुत्सवाकरणे प्रायः	४२९
ध्वजे गरुडप्रतिष्ठाहीने प्रायश्चित्तम्	४२०
ध्वजदेवादिपूजाहीने प्रा०	"
भेरीताडनहीने प्रा०	"
ध्वजगरुडनिवेदनहीने तस्य मुद्रा- न्निवेदनहीने	"
ध्वजस्य चौरापसरणादौ प्रा०	४२१
ध्वजपटपतने प्रा०	"
ध्वजगरुडस्य वर्षादिवाधे दोषाभावः	४२१
नियतकाले उत्सवाकरणे उत्सवादौ स्नपनहीने प्रा०	"
उत्सवार्थप्रतिसरहीने	"
यज्ञशालाकुम्भवेद्योः प्रमाणहीना- धिक्ययोः प्रा०	४२२
तोरणदर्भमालालंकाराणां हीने प्रा०	"
प्रातस्सायं बल्यादिहीने प्रा०	"
एककालोत्सवे विशेषः	"
बलिमात्रहीने प्रा०	"

	पृष्ठम्.		पृष्ठम्.
बलिद्रव्यतत्पात्रयोः पतने पात्रस्य		महापातकिनां प्रवेशे तत्स्पृष्टहवि-	
भेदने नाशे च प्रा०	४२२	निवेदने च प्रा०	४२९
कहोमि हीने प्रा०	४२३	ध्रुववरादौ महापातकिमिस्पृष्टे	"
देवस्यालंकारे हीने प्रा०	"	पतितस्य गर्भगृहप्रवेशे	"
अलंकारद्वयेषु निर्मात्याऽनिर्मात्य		महापातकिनां प्रथमे द्वितीये आवरणे	
विभागः	"	निरन्तरसञ्चारे प्रा०	४३०
नृत्तगानस्तोत्रभक्तपरिवृत्ति कृत्रपि		महापातकादीनां संवत्सरं प्राप्ता-	
च्छादीनां हीने	"	दाभ्यन्तरे सञ्चारे प्रा०	"
देवस्य यानात्पतने	४२४	तत्संसर्गिणां संस्पर्शे	"
चक्रवीशादि विबाभावे प्रा०	"	तत्संसर्गस्पर्शे दोषो न	"
एतेषां पतने प्रा०	"	आशौचिद्विजस्पृष्ट हविर्निवेदने च	
यानात्पतितस्यांगहीने	"	प्रा०	४३१
कौतुकादिबेदाभावे	"	ध्रुववरादावाशौचिस्पृष्टे	"
नदीपर्वतसमीपे देवालयसत्वेकर्तव्यम्	२५	गर्भालयाद्वाहो सर्वत्र आशौचिद्विज	
गायकनर्तकयोः पतने	"	प्रवेशे प्रा०	"
उक्तकाले वर्षादिना उत्सवाकरणे	"	खद्योतादीनां गर्भालयप्रवेशे तै-	
वीथीमध्ये वर्षादिस्पर्शे प्रा०	"	र्विम्बे स्पृष्टे न प्रा०	"
उत्सवकाले कलहादौ प्रा०	"	पूर्वोक्तदेशेषु मनुष्यादीनां ताडनादौ	
आलयाभ्यन्तरे शस्त्रादिना मरणे		प्रा०	४३१
प्रायश्चित्तम्	४२६	आलयोद्वाहो पूर्वोक्तताडनादि स-	
वीथ्यां मरणसंभवे प्रा०	"	म्भवे प्रा०	४३२
अशीतिदण्डाभ्यन्तरे शवे सति	"	देवस्यशवदर्शने प्रा०	"
उत्सवमध्ये अन्योत्सव शुभकर्म		प्रथमावरणे मार्जारादिमरणे प्रा०	"
करणे प्रा०	"	महाबेरे खेदादिदर्शने प्रा०	"
तथिदिनात्पूर्वरात्रौ प्रतिसरबंध-		वलमीकादि सम्भवे	"
शयनाभावे प्रा०	"	विमानेऽकारणाद्भिन्ने प्रा०	४३३
तीर्थस्नानकाले अतीते हीने वा प्रा०	४२७	अशनिहते महामक्षिकयुते च	
अवरोहणे बलिहीने प्रा०		विमाने प्रा०	"
उत्सवांतस्तपनहीने प्रा०	"	आकाशे प्रति सूर्यदर्शने	"
अनुक्तदोष प्रा०		दिग्दाहे प्रा०	"
एकोनसप्ततितमः पटलः		उपलवर्षे प्रा०	"
अस्पृश्यस्पर्शने	"	अकाले इन्दुक्षयादौ प्रा०	"
मूषकादिस्पर्शनादौ प्रा०	४२८	आलयाभ्यन्तरादौ रक्तस्त्रीदर्शने	
सूतिकादीनां प्रथमावरणे प्रवेशे प्रा०	"	प्रा०	४३४
सूतिकादीनामर्चनाकाले दर्शने प्रा०	"	ध्रुववरादौ रक्तस्त्रीस्पृष्टे प्रा०	"
आलयाभ्यन्तरे सूतिकाप्रवेशतत्स्पृ-		गर्भगृहे सर्पादिदर्शने प्रा०	"
ष्टनिवेदने	"	तत्र सर्पमरणे प्रा०	"
ध्रुववरादौ सूतिकादिस्पृष्टे	४२९	ध्रुवादौ सर्पादिभिः स्पृष्टे	"
शूद्राद्यनुलोमस्पृष्टनिवेदने	"	पञ्चनालयगोपुरादौ सर्पादिमरणे	
		प्राय०	४३५

आलयाभ्यन्तरं महावाताद्यभिभवे
प्रा० ४३५

सप्ततितमः पटलः

भयवक्षार्थं निष्कृतिः ॥

तत्प्रकारः ॥

तत आलयेकौतुकादिस्थाने कूर्च-

स्थापनादि ४३६

वालालये सति कूर्चस्थापनादि ॥

मास्तादूर्ध्वमन्यकूर्चस्थापनं ॥

सुकालं कर्तव्यम् ४३७

शान्तिस्वरूपम् ॥

मास्तपस्कंतीने महाशान्तिः

तत्स्वरूपश्च ४३८

कूर्चादावर्चनाहीने प्रा० ४३९

एकसप्ततितमः पटलः

पुनर्वालालयविधिः ४४०

पञ्चनमूलालयविधिः ४४०

विमानादि वाद्यस्थाङ्गादिहीने तृ-

णादिना भिक्षे च कर्तव्यं

विमानध्रुवयोर्विनाशं कर्तव्यम् ॥

संस्काराङ्गहानौ कर्तव्यम् ॥

कौतुकादिविनाशे ४४१

दारवे खंडस्फुटिनादिदोषसंभवे कर्म० ॥

वालागारस्थानम्

गर्भालये कौतुकादिस्थापनस्थानम् ४४२

ध्रुवपीठ विस्तारादि ॥

अनन्तरं कर्तव्यम् ४४३

एकविमाने स्थापनक्रमः ४४४

अचत्ताराणां सत्वे ॥

धात्रादीनां वालालयः ॥

वालालयेऽपि उत्सवादि कर्तव्यम् ४४६

द्वितीयनरुणालयं नवमूर्तिस्थापनम् ॥

वालालयेऽर्चनाविशेषः ॥

वालालयेऽपि महानसादिस्थान-

कल्पनम् ॥

वालालये षष्ठ्यकालातीने कर्तव्यम् ॥

अशक्तावन्यवालालयकरणम् ४४७

वालालयस्य जीर्णत्वादौ क० ॥

पूर्ववालालयस्य नवीकरणा योग्यत्वे
कर्तव्यम् ४४७

द्वासप्ततितमः पटलः

ध्रुववेरस्य चातुर्विध्यम् ४४८

ध्रुवस्य शैलत्वं कर्तव्यम् ॥

ध्रुवस्य ताम्रत्वं कर्तव्यम् ॥

ध्रुवस्य मृण्मयत्वं दारवत्वे च ॥

सर्वत्र पश्चान्तरम् ४४९

शैलवेरस्याङ्गोपाङ्गहीने ॥

वेरस्य महाङ्ग हीने ॥

संधानयोग्यवेरस्याने ॥

ध्रुवार्चयाः प्रत्येकं करणायोगे ॥

एकवेरपक्षे तस्याङ्गहीने ॥

ध्रुवार्चवेरस्य स्थानमाह ४५०

तस्य देवीभ्यां स्थानकरणेच्छायाम् ॥

मृण्मयविमाने ध्रुवार्चने शैलविमान-

करणेच्छायाम् ॥

पुनर्विमानकरणे विशेषः ॥

ध्रुववेरे वर्षक्षयादौ क० ४५१

नवमूर्त्यादिनले दुष्टे क० ४५२

तिसप्ततितमः पटलः

जीर्णे वेरे सति दोषः तत्यागप्रकारश्च ॥

कौतुकादीनां मङ्गहीने प्रा० ॥

अङ्गादिस्वरूपश्च ४५३

उपाङ्गहीने प्रायश्चित्तम् ॥

प्रत्यङ्गहीने प्रा० ॥

अंगहीने प्रा० ॥

पटादावालिख्यार्चितस्य जीर्णकर्तव्यम् ४५५

चतुस्सप्ततितमः पटलः

आचार्यसंकरे दा०-प्रा० ४५४

आचार्याणामलाम्भे कर्तं ४५५

योगमार्गेण प्रतिष्ठितस्य मार्गांतरेण

प्रतिष्ठाकरणे दा० ॥

स्थानकासनशयनेषु व्यत्यासेव्यवस्था ४५५

अवनारादीनां कौतुकवेराणि सङ्क-

राणिचत्प्राय० ४५६

कौतुकादीनां पुनःप्रतिष्ठासमये

साङ्ख्येऽपि दोषभावः ॥

पृष्ठम्.	पृष्ठम्.
पञ्चसप्ततितमः पटलः	देवपादस्पर्शपूर्वकम् होमः ४७४
अद्भुतोदयनिमित्तं तत्र शान्त्यकरणे	वनमालादिपवित्रारोपणं ४७५
दोषः ४५६	परिपद्मेवानां तत्तन्मन्त्रेण ॥
शांतिकरणे कालः ४५७	पवित्रोत्सवादिनसंख्या ४७६
अद्भुतानां त्रैविध्यम् ॥	एकोनाशीतितमः पटलः
तत्र दिव्यानि ॥	तस्य कालः प्रकारश्च ॥
आन्तरिक्षाणि ॥	मार्गशीर्षशुद्धद्वादशी समाराधनम् ॥
भौमानामनेकत्वं ॥	अशीतितमः पटलः
तत्र चरेषु भौमानि ४५८	अनन्तरकर्तव्यम् ४७७
स्थिरेषु भौमानि ॥	मृदादीनां देवता ४७८
तेषां स्थानभेदात् दोषः ॥	कूर्चादीनां देवता ॥
भौमेषु उत्तमत्वादि ४५९	कुण्डेऽग्निमूर्तिध्यानम् ४७९
दिव्यादिषु कर्तव्यं ४६०	सप्तानां जिह्वानां नामानि वर्णस्तत्र
षट्सप्ततितमः पटलः	होमद्रव्याणि ॥
शांतिभेदः ४६१	अग्निश्रोत्रादिस्थानं विज्ञाय ज्व-
अद्भुतशांतिः ॥	लदन्नोहोमस्यकर्तव्यता ४८०
अनावृष्टौ कर्तव्यं ४६३	एकाशीतितमः पटलः
कल्पान्तरम् ४६४	यज्ञादीनां विष्णुपूजांगत्वेनानुष्ठान-
कल्पान्तरम् ४६५	प्रदर्शनम् ४८०
ध्रुववेरार्चनं चेत् अनावृष्टौ कर्तव्यम् ॥	सर्वकर्मानुष्ठानात्पूर्वमूर्ध्वपुंड्रधारणम् ॥
प्रभूतशान्तिः ४६६	पुंड्रधारणयोग्यमृगहणम् ४८१
शुद्धिः ॥	द्रव्यांतराणि ॥
सर्वशांतिः ॥	पुंड्रस्य दीपाद्याकृतित्वं ॥
सप्तसप्ततितमः पटलः	ललाटादौ केशवादिस्मरणम् ॥
तंत्रसंकरे प्रा० ४६७	पवित्रस्य द्रव्यादिकम् ४८२
तंत्रद्वैविध्यादिकम् ॥	तेषांस्त्रीत्वादिकं पित्र्यादौ दर्भ-
अनुक्तदोषप्रायाश्चित्तम् ४६८	संख्या ग्रंथ्यादि परिमाणं तत्रदेवता ॥
अष्टसप्ततितमः पटलः	पवित्रस्य चक्रादिसाम्यम् पवित्रं
पवित्रारोपणम् ४६९	विनाकृतं कर्मनिष्फलम् ॥
तस्येष्टकालः ॥	उच्छिष्टस्य वर्ज्यता ४८३
पवित्रारोपप्रयोगः ४७०	पवित्रालाभे ॥
पवित्रोत्सवे अर्चाया नियमः ४७१	ब्राह्मस्थानम् ॥
पवित्राणां शयननिवासः ४७२	मंत्रादीनाम् ऋष्यादिस्मरणावश्य-
आलयादीनां पवित्रारोपणं ४७३	कता सामान्यतः ऋष्यादिकम् ॥
पवित्रोत्सवहोमस्योत्तमत्वादित्रैविध्यम् ॥	द्व्यशीतितमः पटलः
अष्टाक्षरद्वादशाक्षरवैभववर्णनम् ॥	संध्योपस्थानादिमंत्राणां ऋषिच्छं-
	दोधिदैवताति ४८४

	पृष्ठम्.		पृष्ठम्.
त्र्यशीतितमः पटलः		इन्द्रियोत्पत्तिस्तद्विषयः	४२७
मंत्रकल्पः	४८५	बुद्ध्यादीनामुत्पत्तिविषयस्थानानि	४२८
प्रणवस्य ब्रह्मस्वरूपादिकम्	४८५	अस्थ्यादीनां पृथिव्याद्यंशत्वं	"
प्रणवस्वरूपम्	४८६	शब्दादीनाम् पृथिव्यादिगुणत्वम्	"
प्रणवस्य जीवात्मादिकम्	"	सात्त्विकगुणास्तेषां कार्यच सात्त्विकादीनां स्थानम् तत्स्वरूपं च	४२९
चतुरशीतितमः पटलः		जाग्रदाद्यवस्थाभेदाः	"
गायत्र्या अक्षरेयत्ता, सावित्रीति नाम्नि निमित्तम्, ऋण्यादिकं	४८७	नवतितमः पटलः	
सावित्रीकल्पः	"	देहलक्षणम्	५००
तस्यास्वरूपम्	"	नाभिस्तत्र द्वादशारचक्रं तत्र जीवः	"
त्रिविधं ध्यानम्	४८८	नाभेरूर्ध्वं कुंडलिनीशक्तिः	५०१
अक्षरन्यासः न्यासफलम्	४८९	हृदयम् तत्र सूर्यमंडलम् तत्र मूर्तिः	"
अक्षराणां ध्यानं, देवतादिकं च,	"	नासाग्रे चंद्रमंडलम् तत्र मूर्तिः	"
प्रत्येकमक्षरदेवतातत्फलम्	"	मूर्धनि मुक्तिद्वारम्	५०२
सावित्रीमंत्रकल्पः	४९१	एकनवतितमः पटलः	
पञ्चाशीतितमः पटलः		हृत्पद्मस्य भगवद्धानविधिः	"
तत्त्वोपदेशप्रयुक्तोपोद्घातः	"	द्विनवतितमः पटलः	
तत्त्वपदनिर्वचनम् ब्रह्मणः ज्ञेयत्वं	"	नाडीसंख्यास्तत्र मुख्याः तत्स्वरूपं च	५०३
तत्त्वसकलत्व निष्कलत्वे	"	त्रिनवतितमः पटलः	
निष्कलस्वरूपम्	४९२	नाडीषु प्राणादिसञ्चारः	५०५
षडशीतितमः पटलः		तेषां मुख्यः	"
भगवतो जगत्सृष्टिस्तयोर्भेदः	४९३	प्राणादीनां स्थानं तत्स्वरूपञ्च	"
श्रियो विष्णुविभूतिवं	"	जीवस्य रूपं, तत्कर्म तस्य जननक्रमः	५०६
प्रकृतेः द्वैविध्यादिकं	४९४	चतुर्नवतितमः पटलः	
सप्ताशीतितमः पटलः		संसारहेतुः	५०७
वैकुण्ठस्वरूपवर्णनम् तत्र प्रमोदादि-भेदस्तेषु विद्यमान भगवद्रूपाणि	"	तत्तरणोपायः	"
भगवत्सर्वोत्तमत्वं इच्छया जगत्सृष्टिः	४९५	मोक्षस्वरूपं तज्ज्ञेदः	५०८
चतुर्मुखस्योत्पत्तिः	४९६	पञ्चनवतितमः पटलः	
अष्टाशीतितमः पटलः		चतुर्विधसमाश्रयणम्	"
देहोत्पत्तिप्रकारः	"	अर्चनोत्तमत्वम्	"
गर्भस्य वृद्धिक्रमः	"	मूर्तिभेदनिरूपणम्	५०९
पुरुषत्वादिनिमित्तम्	४९७	षण्नवतितमः पटलः	
एकोनाशीतितमः पटलः		अष्टाङ्गयोगः	५१०
शरीरे काठिन्याद्युत्पादनम्	"	यमस्य लक्षणम्	"
	"	नियमस्य लक्षणम्	"
	"	आसनानि, तत्र भेदाः	५११

पृष्ठम्.	पृष्ठम्
ब्राह्मम्	५१२
स्वस्तिकम्	"
पद्मासनम्	"
गोमुखम्	"
सिंहासनम्	"
मूलासनम्	"
वीरासनम्	"
मथूरासनम्	"
आसनस्थोत्तमत्वादिकम्	"
प्राणायामः	"
रेचकादिप्रकारः	"
सप्तनवतितमः पटलः	
प्रत्याहारस्वरूपम् तद्भेदः	५१४
अष्टादश मर्मस्थानानि तल्लक्षणं च	"
तत्र वायुसंयमप्रकारः	५१५
अष्टनवतितमः पटलः	
धारणलक्षणम् शरीरे पृथिव्यादि-	
स्थानम् तत्र ध्येय स्वरूपम्	५१४
एकोनशततमः पटलः	
ध्यानस्वरूपम् तद्विभागः	५१६
सगुणध्यानम्	५१७
शततमः पटलः	
समाधिस्वरूपम्	५१९
तत्फलम्	"
देहत्यागप्रकारः	"
ग्रन्थोपसंहारः	५२०
एकशततमः पटलः	
ग्रन्थगणनाविधिः	५२१
अविग्रन्थसंख्या	"
भृगुग्रन्थसंख्या	"
काश्यपग्रन्थसंख्या	५२२
मरीचिग्रन्थसंख्या	"

विषयानुक्रमणिकासम्पूर्णा

१. अत्रसंहितायामादित आरभ्य चत्वारिंशत्पटलैः (४०) कर्षणादि-
प्रतिष्ठान्तक्रियाः ।

२. ततः पङ्क्तिभिः (६) पटलैर्नित्यनैमित्तिकार्चना ।

३. ततः त्रिभिः (३) पटलैः स्नपनम् ।

४. ततः एकादशभिः (११) पटलैः उत्सवादि ।

५. ततः एकोनविंशत्या (१९) पटलैः प्रायश्चित्तम् ।

६. ततः एकेन (१) पटलेन अग्निकुण्डाद्यधिदेवताः ।

७. ततः चतुर्भिः (४) पटलैः अनुष्ठानप्रकारः ।

८. ततः शेषैः चतुर्दशभिः (१४) ज्ञातृज्ञेयादितत्त्व, मोक्ष, तत्प्रभेद,
तदुपायादि ।

९. ततः एकेन (१) पटलेन ग्रंथसंख्याच निरूप्यन्ते ॥

“काचित्कोऽयं पाठ इत्यवधेयम्”

अथातः पाञ्चभौतिकप्रलयं व्याख्यास्यामः—

यदा पुराकृतवशाद्विनाशमुपयाति तदा प्रथमं गन्धात्मनावस्थितं भूमेर्गुणं तत्कारणभूताएवापः कबलीकुर्वन्ति एवमग्निः कबलीकृततस्मिन् शरीरे कात्स्न्येन नश्यति तदा शरीरं कुलालचक्रारूढभ्रमणक्रिया मनुभवदिव व्याकुलमवतिष्ठते। एवं स्वकारणभूतास्वप्सु तत्कार्यभूतगुणे प्रणष्टेऽपां गुणप्राचुर्याद्वेतोरिव तदा स्वशरीरमापादचूडं बाह्यनाग्निना दह्यमानमिव मन्यते ततः कीलालाख्यं रुधिरं शुष्यति तस्यामवस्थायां रुधिरात्मनावस्थितं जलञ्च स्वकारणे तेजसि विलीयते एवमपां विनाशे सति जलाधारत्वात् श्लेष्माच्च स्वाश्रयनाशा न्मुक्तस्वाश्रयबन्धो भवति तदा विमुक्तबन्धे श्लेष्माख्ये दोषे पित्ताख्यदोषेणसहाग्नौ पतिते सञ्चाग्निः तं दग्ध्वा पुनर्दाह्यपदाथाभावा दुपरमति तदाग्निस्वकारणभूतं प्राणादिवायुमुपैति तदा वायुरतिवेगोभवति एवमग्निसंयोगात् प्रवृद्धो वायुः सर्वस्रोतो मुखैस्तिथ्यगूर्ध्वमधश्चापादतलमस्तकं प्रविश्य शरीरं इतश्चेतश्च कंपयन्वेदनाभिर्मनोव्याकुलं करोति तस्मान्मनसो व्याकुलीभावाद्गृह्णस्मृतिर्मोहमापद्यते तदात्मीयेर्व्यापारैरुन्मुक्ताः पञ्चवायवः स्वां योनिं विसृज्योच्छ्वासमभिनिष्कामयन्ति एवमभिनिष्कामितोच्छ्वासो ब्रह्मनाडीभूतसुषुम्नारन्ध्रं भित्त्वा शरीरस्थितमूष्माणञ्च संगृह्य पुनश्चर्मितायां (धूतोपादाद्वायुर्यथा निर्गच्छति मुखं न प्रविशति, तद्वन्मन्दंमन्दमुदावहति) धूतपादपात् वायुर्यथानिर्गच्छति तद्वन्मन्दंमन्दमुदावहति मुखं न प्रविशति ततस्तस्मिन्काले वेगेनोत्थाय मुख्यप्राणभूतो वायुर्ध्रमन्निव कण्ठकूबरसप्तद्वारसन्धौ घुरघुरशब्दं कुर्वन् जीवात्मानमेवं प्रकारेण विकृष्य सर्वरक्तग्राहिणीजलू का यथा पदान्तरमलभमानो नोद्गच्छति तथा जविसहितो वायुरपि स्थानात् स्थानान्तरं चिन्दन्नुत्क्रामति एवं गच्छन्तं जीवात्मानं सूक्ष्मशरीरिणं सुकृतदुष्कृते सहप्रतिष्ठेयाताम् एवं पाञ्चभौतिकप्रलयक्रम इति विज्ञायते.

अथ दुष्कृता मधर्मचारिणां नास्तिकादीनां गतिं व्याख्यास्यामः—

तेमुताः पाशदण्डधरैर्यमभट्टैर्निर्दयं पाशैर्दण्डैर्हन्त्यमाना निशितायसकटकशूलतप्तवालुकास्तृते सिंहव्याघ्रशरभादिदुष्टमृगाधिष्ठिते भयङ्करेऽन्धतमसावृते वायुजलादिरहिते मार्गे गम्यमानाश्च महताक्लेशेन दुःप्रवेशं यमपुरं प्राप्य पुराकृतवशेन यमेन रौरवाद्येकविंशतिनरकेषु चोदिता स्तत्रतत्र शस्त्राग्नियन्त्रादिभिः पीडित नानाविधयातना मनुभूय दन्दशूकादियोनिं प्राप्य पुनःपुनर्जन्ममरणादिभिः पीडिताः जलकुण्डिकावन्मुहुर्मुहुर्जन्मकूपे मज्जनोन्मज्जनक्रमेण विनश्यति.—

पुनरावृत्तिहेतुभूत यज्ञदानादि प्रवृत्तिकर्मानुष्ठानात् कृतदेहत्यागः प्रथमं धृ
मभियाति तस्माद्रात्रिततोऽपरपक्षं तस्मादक्षिणायनं षण्मासान् तेभ्यस्संवत्सरं त
पितृलोकं तस्मादाकाशं ततश्चन्द्रमस मितिकमेण देवतास्थानेषु विश्रम्य एवं पित
याणाद्देवलोक मधिवसन स्वपुण्यानुरूपभोगमनुभूय क्षीणेपुण्ये निवृत्तस्सन् क्रमेण
काशं प्राप्य वायुधूमाभ्रमेघरूपाणि भूत्वा वर्षात्सस्यं सस्यादन्नमन्नाद्रेतो भू
ब्राह्मणादि योनिं प्राप्य संसरतीति विज्ञायते.—

अथातोऽर्चिरादिमार्गं व्याख्यास्यामः

अपुनरावृत्तिहेतु भूत निवृत्तिकर्मणा परब्रह्मोपासनात् प्रपत्यादिमार्गरतो जीः
पूर्ववत्पाश्चर्मातिकप्रलयावसाने सूक्ष्मदेहस्थलुषुस्नानाडिमार्गं मधिवसन ब्रह्मरन्
भित्वा प्रवृत्तोऽर्चिरभिसम्भवति अर्चिषोऽहरहश्शुक्लपक्षं तस्मादुत्तरायणं षण्मासा
ततस्संवत्सरं तस्मादादित्यं ततस्सोमं राजानं वैद्युतमित्येतेषु देवतास्थानेषु विश्रम
देवयान मार्गेण भूरादीन्प्राप्य ब्रह्माण्डकटाहं भित्त्वा ततो विरजां प्रविश्य कृतसूक्ष्मदे
परित्यागः पूर्वोक्तवैष्णवाण्डं गच्छतीति विज्ञायते. —

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे

देवपितृयाणादिविधिर्नाम सप्ताशीतितमः पटलः

ॐ

श्रीनिवासपरब्रह्मणेनमः.

अविघ्नमस्तु ॥

(शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।

प्रसन्नवदनं ध्याये त्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥

१॥

वन्दे श्रीनयनोत्पलस्य शशिनं शेषाचलाऽधीश्वरं-

ब्रह्माद्यर्चितपादपद्मयुगलं लोकैकनेत्रोत्सवम् ।

वासिष्ठैः सनकादिभिर्मुनिगणैः संस्तूयमानं सदा-

भक्तानामखिलार्थदायिनमहं श्रीवेङ्कटेशं (गुरु) परम् ॥ २॥

हेमोर्ध्वपुण्ड्रमजहन्मकुटं सुनासं

मन्दस्मितं मकरकुण्डलचारुगण्डम् ।

बिम्बाधरं बहुलदीर्घकृपाकटाक्षं

श्रीवेङ्कटेशमुखमात्मनि सन्निधत्ताम् ॥

३॥

श्रियः कान्ताय कल्याणनिधये निधयेऽर्थिनाम् ।

श्रीवेङ्कटनिवासाय श्रीनिवासाय मङ्गलम् ॥

४॥

(कोटिमन्मथलावण्यं सर्वगन्धर्वसन्निभम् ।

श्रीरुक्मणीप्राणनाथं वन्दे श्रीकृष्णदैवतम् ॥

१॥

श्रुतिस्मृतिनदीपूर्णं शास्त्रकल्लोलसंकुलम् ।

विष्णुभक्त्युदकं शुद्धं वन्दे श्रीविखनोऽर्णवम् ॥ २॥

(मरीचिप्रतिक्रुचिप्रश्नः).

श्रीमरीचिमहामुनिं स्वशिष्याऽपित्
समासीनं सर्वज्ञं जितेन्द्रियं शुद्धं नानालोच
धर्मसंसक्ता (संयुक्ता) ऋषयः समाऽऽगम्य
'भगवन् केनमार्गेण कैर्मन्त्रैः कंदेवमर्चयन्त
कान् गमिष्यन्ति' इत्यूचुः.

(मरीच्युक्तमुत्तरम्).

मरीचिरुवाच—सुप्रसन्नं परमात्मानं न
त्वा अभिवन्द्य श्रुत्यनुकूलेन मार्गेण चतुर्वे
तमर्चयन्तः श्रुतिभिरभिहितं शाश्वतम् अत
त्परतरं देवैरनामिलक्ष्यं तद्विष्णोः परम्
(प्राप्नुवन्ति) इति.

(विष्णोः सर्वोत्तमत्वे श्रुतिः).

श्रुतिस्तावत् “विष्णु(वै)सर्वादेवताः
पुरुषएवेदंसर्वम्, (ऋ०स०८-४-१७) स
सेन्द्रः (तैत्ति०आ०८-२६) एषब्रह्माएष
जापतिः एषसर्वादेवताः, () अग्नि
वमः विष्णुः परमः तदन्तरेणसर्वा अन्यादेव
ब्रा० १-५० १-अ० १) तस्मात्परंताऽपरम्
यस्मान्नाणीयोनज्यायोऽस्तिकश्चित् वृक्षइव

तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेणसर्वम् (तै०उ०४) (परंब्रह्म परंज्योतिः, आपोज्योतिः”) इति.

(विमानार्चनपदनिरुक्तिः)

तस्मात् - परंब्रह्मपरंज्योतिरक्षारं सर्वभूतात्मकं सर्वाऽऽधारं सनातनं परमपुरुषमर्चयेत् - तत् - विमानाऽर्चनम्.

(अर्चनफलम्.)

ग्रामाऽग्रहारयो निवासिनाम् अनाहिताऽग्नीनां सामान्य मग्निहोत्रफलदम्, आहिताऽग्नीनां सर्वनिष्कृति होमार्थं, सर्वसमृद्ध्यर्थं च भवेत्.

(तद्विधि पूर्वकं विखनसोक्तस्य विस्तरेण कथन प्रतिज्ञा)

तस्मात् - ‘अग्नौ नित्यहोमान्ते विष्णोर्नित्याऽर्चा गृहे देवायतने वा भक्त्या भगवन्तं नारायणमर्चयेत्’ इति विखनसा सूत्रे समासेनोक्तं तद्व (दहम) शेष-विशेषेण समन्त्रकं-सप्रयोगं क्रियामार्गं क्रमेण विस्तरतो वक्ष्यामि.

(आधारादीनां गृहेद्रष्टव्यता).

तस्मात् यत्र यत्र होमो (म) विधानं तत्र तत्र अग्न्याऽऽधारस्विष्टकृत्प्रभृत्यन्तहोमाश्च अस्य मन्त्राः वैखानस, सूत्रे द्रष्टव्याः.

(भगवदर्थनेश्रुतिः).

तस्याऽर्चने श्रुतिः - “प्रवः पान्थमन्धसोधियार
महे शूराय विष्णवेचाऽर्चत, (ऋ० स० २-२-२६) धृतो
पुण्ड्रः परमीशितारं नारायणं पूजयतिस्म भक्त्या, अ
दिभिः पुरुषसूक्तमन्त्रैः संप्राप्नुयाद्विष्णुपदं महात्मे” ।

(ध्यानाद्भगवतः सकलत्वाऽभिव्यक्तिकथनम्,

तदाराधनस्य फलकथनम्).

पद्मकोश प्रतीकाशे विश्वस्याऽऽयतने पृथौ, ह
ऽग्निमध्ये परमात्मानं व्यवस्थितं ध्यानेन पश्येत्. २
आकाशगतो वायुः विहरणेन सन्निहितो भवति, तथा-
अचलं मनः कृत्वा तद्भक्त्या तेजोभासुरं रुक्मवर्णं रक्त
स्य शुचिस्मितं ज्योत्स्नाऽवभासिताऽधरपल्लवं रक्त
सुस्निग्धतनुं शंखचक्रधरं मकुटहारकेयूरादि-भूषणैर्भू
सकलं शाश्वतं सर्वभूतेषु अशरीरमवस्थितम् आ
क्षमम्, अनिर्देश्यम्, अतिमात्रम्, अतीन्द्रियम्, अव
प्रकृतेर्मूलम्, अनादिनिधनम् अखिलजगत्सृष्टिस्था
यकारणम् अचिन्त्यं निर्गुणम् अप्रमेयम् अप्रमत्तं २
मात्रमिति ज्ञात्वा ध्यायेत्.

तद्ध्यानकथनसंकल्पनात् सकलो भवति, भ
दाराधनेन ऊर्ध्वगतिर्भवति.

विमानार्चनाकल्पे-प०-२.

(आचार्यादिवरणम्).

तत्रसर्वकार्योपदेशकं वैखानससूत्रोक्तानिषेकादि
संस्कारैः संस्कृतम् आचार्यम्, अर्चकपरिचारकस्थापका
दीनृत्विजश्च वरयेत्.

(आराधनस्य भेदः, प्रतिमार्चनस्य सहेतुकं त्रैष्टुचम्).

तदाराधनं द्विविधम् - अमूर्तसमूर्तमिति अग्नौ हु
तममूर्तम्, प्रतिमाराधनं समूर्तम्, तच्छ्लेष्टं यजमानाऽभावे
ऽपि अविच्छिन्नं भवति.

(विमानार्चनस्य फलजनकत्वम्).

तद्विमानाऽर्चनं सर्वकल्याणकारकं सर्वकामप्रदं चेति
ब्रह्माचाऽशंसत्। तस्मात् - क्रमेण क्रियामार्गं विस्तरतो
वक्ष्यामि, तदवहितमनसः शृणुध्वमित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानाऽर्चनाकल्पे
(अयुत ग्रन्थ संहितायाम्) ऋषिप्रश्नोत्तरं नाम प्रथमः
पटलः ॥ १॥

अथ द्वितीयः पटलः.

(विशिष्टाऽऽचार्यवरणम्),

अथ आलय भूपरीक्षादि समारम्भकालात् पूर्वं
स्मिन् यजमानः आचार्यं सर्वकार्योपदेशकं वैखानस
सूत्रोक्तविधिना निषेकदिसंस्कारैः संस्कृतं विप्रं वेदविदं
नित्यस्वाध्याययुतं गृहस्थं पत्न्यपत्न्ययुतं दयादिगुणैर्युक्तं

शुभलक्षणैर्युक्तं भूपरीक्षादिक्रियामार्गज्ञं ज्ञानयोगादि
जितेन्द्रियं नित्यध्यानपरं निश्चलं नित्याऽर्चनपरं वैष्ण
भक्तिमन्तमेकं वरयित्वाऽभिवन्द्य संपूज्य याचयेत्.

(भूपरीक्षा विधिः, तत्कालश्च),

आचार्यो यजमानेन भूमिसम्यक्परीक्षयेत् यश्चे
मासे शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे त्रिधाद्यके वा, कर्तुरनुकूलर्क्षे
रीक्षां कारयेत्.

(अंकुराऽर्पणपूर्वं निमित्तदर्शनविधिः),

तद्दिनात्पूर्वं अंकुरानर्पयित्वा हर्म्याऽऽगारादि ।
लिपिशस्त्रज्ञं लक्षणसंपन्नं शुद्धमरोगिणं कुशलं शिलि
आहूय, वैष्णवैस्सार्धं 'प्रीयतां भगवा' नितिदेवेशं प्रणम्य
देवंध्यायन् 'विष्णुर्मां रक्षतु' इत्यात्मरक्षांकृत्वा सर्वालंब
संयुक्तां दीपांबुजकरकां कन्यां पुरस्कृत्य, देशं प्रविश्य
प्रदक्षिणंकृत्वा, शकुनान्युपलक्षयेत्.

(भूपरीक्षापूर्वं मृतसंग्रहः-)

चतुरश्रा मायताश्रां वा, प्रागानतामुत्तरानतां स
वा भूमिं; शब्दस्पर्शरूपरसगन्धैस्संपरीक्षयेत् । वीणां
दुन्दुभिगजतुरंगवेदाब्धिध्वानियुतां, सुखस्पर्शां, श्रे
पीतरक्तकृष्णवर्णाभां, मधुराम्लतिक्तकटुकषायलवणर
सुगन्धसंयुक्तां, प्रदक्षिणोदवतीं, क्षीरवृक्षतुलसी-कु

दर्भ - विश्वामित्र - विष्णुकान्त - स्थलारविन्द - दूर्वायुतां,
भूमिं, सुमुहूर्तेगृहीत्वा, आचार्यः प्रादुख, उददुखोवा,
नीत्वा यस्मिन्देशे 'जीवन्त' इतिजलंप्रक्षिप्य, मेदिन्या
दिनाहस्ताभ्यांभूमिमभिमृशेत् 'इदंविष्णु' (ऋ० १-२-७)
रित्याहरेत्.

(त्याज्यभूधिकथनपूर्वं निमित्तदर्शन प्रकारः).

नपुंसक वृक्षाऽऽह्वं मूष-कपालाऽस्थि - पाषाण
शर्कराऽऽकीर्णं, वल्मीकपतंग-कूप-भस्मां-गार-तुष-केशाऽ
न्विताम् अन्त्यजादिभूयिष्ठां भूमिं त्यजेत् । पूर्वोक्तेदेशे ह-
स्तायतविस्तारावगाढं खनित्वा, तदवटे तां मृदं प्रक्षिपेत्,
अधिके महतीं वृद्धिं, हीने हानिं, समे समं, विद्यात्.

(निमित्ताऽन्तर दर्शनपूर्वं कार्यारम्भविधिः).

अथाऽन्यैर्निमित्तैस्संलक्ष्यकार्यमारभेत्.

(ग्रामादौचतुः षष्ठ्यादिभागकरणपूर्वं विष्ण्वर्चनविधिः).

ग्रामादिष्वेवंविधाय, चतुष्पष्टिपदमेकाशीतिपदं
षट्पञ्चाशदुत्तरद्विशतपदं वा, कृत्वा, तन्मध्यं ब्रह्मभागं
चतुर्धाकृत्वा, तद्वायव्यांशे पश्चिमे पूर्वे वा मध्यसूत्रादुत्तरे
दक्षिणे वा, तत्सूत्रं देवस्य दक्षिणपादपार्श्वं प्रासादप्राका-
राणां भित्तिं वा समाश्रितं, एवंसंकल्प्य, देवेशंविष्णुं नव
षट्पञ्चमूर्तिविधानेन प्रतिष्ठाप्य अर्चयेत्.

(ऐशान्यादिषु शंकरादिभवनम्).

ऐशान्यां शंकरभवनं प्राङ्मुखं, वारुणे देवेशंप्राङ्मुखं
मासीनं स्थितं वा, आदित्यां शैभास्करालयं प्रत्यङ्मुखं, य
म्ये विन्ध्यवासिनीं प्राङ्मुखीं, भूतेशे विघ्नेशं, सुग्रीवेषण्मुख
आदितौ मातृकोष्ठं पराङ्मुखं, जयंते, दौवारिके वा, कृष्
स्याऽऽलयं, पुष्पदन्ते, शोषणे वा, राघवस्याऽऽलयं, मा
न्द्रे महामत्स्यं सत्यके कूर्मस्याऽऽलयं, नैऋते वारा
जवने वा अन्तरिक्षे वा नारसिंहां, (रोहिणे) नागे वाम
त्रिविक्रमं च, गन्धर्वे बलभद्रं, मुख्ये परशुपाणिं, सूरि
कल्किनम्, सोमेशयानं, ग्रहक्षते दैविकं वासुदेवं, वित
मानुषं वासुदेवं, उष्णाशालादिमूर्तिं भृंगराजे, ग्रामा
ह्ये वा पञ्चवीराणां स्थानम्.

(ग्रामादौ तत्प्रेक्षमूर्तिं स्थापनविधिः)

ग्राममध्ये बाह्ये दिक्षु विदिक्षु वा सर्वत्र स्थित
सीनं शयानं यानकं वा, ध्रुवकौतुकं, ध्रुवार्चा वा, ग्रामे
मेव कारयेत्.

(ग्रामाद्बाह्येऽपि प्राऽऽवासस्थले नृतीरादौ वा),

ग्रामाद्बाह्येऽपि यत्र विप्रैर्वस्तव्यं तत्रैव मध्ये दि
क्षु विदिशासु च देवं, देवीभ्यां सहितं वा, संस्थापयेत्।
नद्यद्रिसमुद्रपार्श्वे अन्यत्र तटाकाऽऽरामसमीपे विदि
देशे वा.

(आलयद्वारस्योत्तमोत्तमत्वादिकम्.)

प्राग्द्वारमुत्तमोत्तमं, पश्चिमद्वारमुत्तमं, दक्षिणद्वारं
मध्यमम्, उत्तरद्वारमधमम्.

(एकाऽनेकमूर्तिविधानम्.)

सहस्रविप्राऽधिकग्रामादौ मध्ये विष्णुमनेकमूर्तिं
विधानेनाऽर्चयेत्, अशक्तश्चेद्वैकमूर्तिविधानेन वा । तद्भूयान्
पञ्चविंशतिद्वयादवर्गपि पञ्चमूर्तिं प्राङ्मुखं, प्रत्यङ्मुखम् अने-
कमूर्तिं वा, अन्येषां नगर्यादीनां पश्चिमे च एकमूर्तिविधि-
ना विष्णुं प्रतिष्ठाप्याऽर्चयेदित्याह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाक-
ल्पे भूपरीक्षाऽऽलयदेशविधिर्नाम द्वितीयः पटलः॥ २॥

(अथ तृतीयः पटलः)

अथ ग्रामादिवास्तुभेदः-ग्रामाऽग्रहार-नगर-पत्तन-ख-
र्वाट-कुटिक-सेनामुख-राजधानी-शिविरा इति भेदा भवन्ति.

(ग्रामादीनां स्वरूपम्.)

विप्राणां सभृत्यानां निवासो ग्रामः, विप्रमुख्यानां
अग्रहारः, अनेकजनसंवाधमनेकशिल्पि क्रयकविक्रयका
ऽधिष्ठितं सर्वदेवतासंयुक्तं नगरम्, द्वीपान्तरगतद्रव्य
क्रयकविक्रयकाऽधिष्ठितं पत्तनम्, उभयसंमिश्रं खर्वटं, सप-
रिवारकैकग्रामणीकं कुटिकं, सर्वजातिसमाकीर्णं नृपवेश्म
समायुक्तं सेनामुखं, चतुरंगसमाकीर्णं नृपतद्भृत्यजुष्टा
राजधानी, नृपसेनाचमूनाथनिवेशनं शिविरमिति.

(ग्रामाऽग्रहारयोः प्रभेदः.)

तत्र ग्रामाविन्यासं प्रागग्र, मुत्तराग्रंवा, एकवीथि
दण्डकम्, प्राङ्मुखं, द्विवीथिकं करीदण्डकं, नीलाऽऽनितं
शऽनलपुच्छकं, दक्षिणादिचतुर्वीथिकं, स्वस्तिकं, सत्
सत्तृतीयद्विवीथिकं नन्द्यावर्त्तं, सदीर्घक्षुद्रवीथिकं पद्मवी
कम्, प्रागग्रानलवीथिकं चतुष्पदञ्च, षट्सप्ताऽष्टनव
धिकदशाऽन्यतमक्षुद्रवीथिकं प्रकीर्णकम्, एकद्वित्रिच
पञ्चाधिकविंशद्द्वीथिकम् उत्कीर्णकम् इतिग्रामाऽग्रहार
विन्यासभेदः.

(दण्डके - स्वस्तिकादिषु च देवपदादिनिरूपणम्.)

तत्रदण्डके पश्चिमे प्राङ्मुखम् उत्तरे दक्षिणामुखं च
स्वस्तिकादिषु (पश्चिमे) पैशाचाऽभ्यन्तरे, बाह्येवा, ब्र
सूत्रादुत्तरे, श्रीवत्सादिषु ब्रह्मपदवायव्ये पञ्चमूर्तिविधाने
देवेशं विष्णुं संस्थापयेत्, दिशासु, विदिशासु च, यथा दक्षि
दृष्ट्याग्रामं पश्येत्, तथा ग्रामाऽभ्यन्तरे ग्रामाऽधिक्यमुखं
संस्थापयेत्, तद्वरिदृष्टिः शुभदा, हरपृष्ठश्च शुभदः, सर्व
वाराहनारसिंहवामन(राम)कृष्णान् ग्रामप्रेक्षकानेव संर
पयेत्, ग्रामादिषु षट्पञ्चाशद्द्विशतपदेषु पैशाचं परिहर्त्तुं
देवेशं संस्थापयेत्, अन्येषु पश्चिमे पैशाचबाह्ये विष्णोरात्
कुर्यात्, अभ्यन्तरे तान्त्रिकेण विधिनाऽर्चयेत् नवैदिके
प्रतिलोमान्तरालव्रात्यावासेषु नैव विष्णुं प्रतिष्ठापयेत्,

वत्सादीनां वितथभृंगराजमल्लटाऽदितिमहेन्द्रेषुनिर्ग
मंकारयेत्। अविहितपदानिर्गमः, अन्यवास्तुसंप्रेक्षणं,
ग्रामयजमानयोराशुविनाशायभवति.

(आयादिनिरूपणम्.)

व्यासाऽऽयामसमूहे, अष्टगुणिते नैकभक्ताऽवशिष्ट
मायं, त्रिगुणिते मनुभिर्हतावशिष्टं व्ययं, अष्टभक्ताऽवशिष्टं
योनिः, अष्टगुणिते सप्तविंशतिहते फलं, यच्छिष्टम्
ऋक्षं, नाहे त्रिंशद्धृते अवशिष्टं तिथिः, सप्तभक्ताऽवशिष्टं
वारं, (व्ययाऽधिककोणयोनौ नवभिर्गुणिते सप्तभिर्हताऽ
वशिष्टं वारं) चतुर्भिर्गुणिते नवभिर्हतमंशकम्, राजयजमा
नयोः विपद्वधप्रत्यराऽन्त्यवैनाशिकशशांकाऽष्टमाऽमर्त्याऽ
सुरर्क्षयोग - तिथिवारयोगदोषं क्रूरवारं च परिहृत्य रिक्ता
मध्याऽन्तरिक्तं कुर्यात्। क्रूरवाररिक्तादयोपि सिद्धाऽमृतवार
योगाः शुभाः, कर्तृवास्तुनक्षत्रपत्योरैक्ये, मैत्रे च, विपदादयः
शुभाभवन्ति,

(गृहश्रेणी निर्माणदेशः

सहेतुकं पूजाविहीनग्रामे वासनिषेधः.)

वास्तुपुरुषमर्मसूत्रपातान् परिहृत्य देवताऽऽलय
प्राकारसंश्लिष्टां गृहश्रेणीं कुर्यात्, विष्णुपूजाविहीने
विप्रो न जात्वपि वसेत्, तत्रतामसभावात्, तत्र ग्रामाऽ
भ्यन्तरे देवं संस्थाप्य; महतीं पूजां (विविक्ते) वैदिकेन

(कर्षणप्रकारः)

मौञ्जीं त्रिवृतां रज्जुमाहृत्य, वृषौ, श्वेतौ, रक्तौ, कृष्णेवा, नमिश्रवणौ, संपूर्णाऽगौ, सुमुखावरोगिणौ, निरुष्टौ सुवर्णशृंगौ रौप्यखुरौच कृत्वा, सर्ववाद्यसमायुक्तं यजमानो गुरुश्च वैष्णवैस्सार्धं तां भूमिं संप्राविश्य, तत्र पश्चिमे प्रपां कृत्वा, तन्मध्ये विष्वक्सेनं प्राङ्मुखं, दक्षिणे चक्रम्, उत्तरेवीशंच, धान्यपीठे समावाह्य, मुद्रा-न्नगरुडस्य, अन्ययोः शुद्धाऽन्ननिवेद्य, अभिमुखेवृषौ प्राङ्मुखौ संस्थाप्य, तृणमुष्टिंप्रदाय, आचार्यो यजमानेन वस्त्रोत्तरीयाभरणै रभिपूजितो गृहीतदक्षिणो, मौञ्जीरज्जुं गृहीत्वा, वृषौ 'रुद्रमन्य' मितिबन्धयेत् 'त्र्यंबक' (ऋ. सं. ५-४-३०) मितियुगं, लांगलंच, वैष्णवं मन्त्रमुच्चार्य-तां भुवं पश्चिमादि त्रिरेखं कर्षयेत्.

(बीजाऽऽवापादिकम् .)

पश्चात् कर्षकमाहूय अलंकृत्य, सर्वामपिबहुशः कर्षयित्वा, बीजानिच वापयित्वा, सर्वान् ब्रीहीन् वापयेत्, उत्तमम् षाष्टिकम्, प्रियंग्वादी(दि)न् मध्यमम्, मुद्गसर्ष-पादी(दिअ)नधमम्, अस्मिन् सोममभ्यर्च्य विष्णुसूक्तेनाऽभिमृश्य, 'सोमं राजानं' वैष्णवं चोक्त्वा, नैऋतादि(षु) सर्वत्र वापनंकृत्वा, वारुणैर्मन्त्रैर्जलसेकंकृत्वा, पश्चाद्रक्षां विधाय, प्राप्तेषु सर्वसस्येषु पश्चिमे पूर्ववद्विष्वक्सेनादीन् समारा-

ध्य, हविर्निवेद्य, गाश्च तत्र समानीय, आनम्य; ('आगोदाना'
दिति) गोदानसूक्तेन तानिसस्यानि गोगणेभ्यो निवेदयेत्.

(बीजावापंविनाशि-षट् विभागकल्पनम्-पददेवता निरूपणम्-
तत्पूजनम् - तत्र उक्तमत्रादिकम्.)

अथवा त्वरितः, कालयापनभीत्या वा, कर्षणंकृत्वा,
पल्लभाणि (नू.) दूर्वा (णि) तृणानि वा आस्तीर्य, तथैव
गोगणेभ्यो निवेदयित्वा, (तां) भूमिसंशोध्य, समाकृत्वा,
प्रागन्तैश्चोतरान्तैश्च दशभिस्सूत्रैः एकाशीति-पदाविभा-
गंकृत्वा, तन्मध्ये नवभागंब्राह्मं, तत्प्राच्यामर्यम्णषड्-
भागं, तद्वक्षिणे षट् दण्डधरस्य, तथा पश्चिमे षट् पाश-
भृतः, तथा धनदस्योत्तरे षट्, आग्नेय्यां सवितृसावित्रयोः
द्वौ पदौ, तथा नैऋत्यां इन्द्रेन्द्रानुजयोश्च, वायव्ये रुद्ररुद्रा
जयोश्च, तथा ऐशान्याम् अपापवत्सयोश्च, प्रत्येकं द्वौ द्वौ,
तद्वह्निश्चैशान्यादि ईशं पर्जन्यं जयन्तं महेंद्रम् आदित्यं
सत्यकं भृशम् अन्तरिक्षम् अग्निम् उष्मांशुं पूषणं
वितथं गृहक्षतं यमं गन्धर्वं भृंगराजम् ऋष्टिं (षिं) निऋतिं
दौवारिकं सुग्रीवं पुष्पदन्तं सरित्पतिम् असुरं शोषणं योगं
जवनं नागं मुख्यं भल्लाटं सोमम् अर्गळम् अदितिं
सूरिदेवं च द्वात्रिंशद्देवताः पृथक्पृथगेकपदाधिपानभ्यर्च्य,
एतेषां पञ्चचत्वारिंशद्देवानां प्रत्येकं द्विप्रस्थैस्तण्डुलैश्च
पक्वा, गुल (ड) घृतदधियुक्तमुत्तमं, ब्रह्मणोऽर्यमादीनां चतु

णींसावित्र्याद्यष्टानां मध्यमं, ब्रह्मण एकस्याऽधमम्, अन्ये
षां द्रोणैस्तण्डुलैरेकपात्रे चरुं पत्का, तत्तन्नाम्ना पूर्वमुदकं
पुष्पं पश्चाद्वलिमुदकं दत्वा, पुष्पादीन् संशोध्य.

(गर्भालयप्रदेशे पञ्चविंशति सूत्रसन्धौ देवतापूजा विधिपूर्वक पुण्याहविधिः.)

गर्भालयप्रदेशे प्रागन्तैरुत्तरान्तैः पञ्चभिस्सूत्रैः
षोडशभागंकृत्वा, तत्सूत्रसन्धौ ईशानादि नागं भूतं यशं
दुर्गां घोटमुखीं धात्रीं वपुषं राक्षसं जयं कृष्णं मुरुडं
शिवं प्राणं कपिं शक्रं पुरुहूतं विद्यां यशसं भद्रां वेदभृतं
तापसं सिंधुषां विद्याम् अमितं पाञ्चभौतिकंच, एतेषाम्
एकपात्रे द्रोणाधैस्तण्डुलैश्चरुं पत्का, तत्तन्नाम्ना पूर्ववद्वलिं
दत्वा, पुण्याहं वाचयेत्.

(अशक्तविषये बालाऽऽलयं विनापि देवप्रतिष्ठाविधिः)

अशक्तश्चैवं शुद्धिकृत्वा तरुणालयं विना विमानं-
ध्रुववरं कौतुकाद्यंच कृत्वा, प्रतिष्ठां कारयेत्.

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
पददेवता बलिविधिर्नाम तृतीयः पटलः॥३॥

(अथ चतुर्थः पटलः.)

अथ प्रथमं तरुणाऽऽलयं वक्ष्ये —

(तरुणाऽऽलयदेशनिर्ह०)

यत्र मूलाऽऽलयं कुर्यात्, तस्मादैशान्ये चैन्द्रसूत्रा-
दुत्तरे, सौम्ये, वायव्ये, त्रिहस्तादि त्रिहस्तान्तं तरुणा-
लयं, द्वितीयाऽऽवरणे, तृतीये वा, समारभेत.

तरुणाऽऽलय निर्माणविधिः.)

भित्तिमूलविशालं मात्राङ्गुलेन द्विताळं, त्रिताळं, चतुस्ताळं वा, तदवशेषं नालीग्रहविशालं, समं, त्रिपादम्, अर्धं वा, मुखमण्डपं यथा मूलालयद्वारं तथा तरुणालये, मृण्मयलेपोपरिष्ठात् तृणाऽऽच्छन्नं लोष्टाऽऽच्छन्नं वा कृत्वा, अत्रानुक्तं सर्वं द्वितीयतरुणालयस्योक्तविधिना कारयेत् नैवशिलेष्टकादिभिः, तन्मध्ये द्विवेदिसहित मर्चापीठं च कृत्वा, पश्चात् बालवेरं कारयेत्.

(बालवेर-द्रव्य वैराधिवासादि निरूपणपूर्वं यागशालादिविधिः.)

खदिराऽसनचम्पकाऽर्जुन पनस वकुळ मधूकाऽश्वत्थ विल्व शमीनामन्यतमं, विधिनाऽऽहृत्य, शोषयित्वा त्वचंव्यपोह्य, मानाङ्गुलेन सप्तांगुलं, नवांगुलं, एकादशांगुलं, त्रयोदशांगुलं वा, देवीभ्यां सहितं रहितं वा देवं, सलक्षणं, स्थित मासीनं वा, कृत्वा, स्थापनदिवसात्पूर्वं विधिना अंकुरानर्पयित्वा, अक्ष्युन्मोचनं कृत्वा, अधिवास्य, बालालयाभिमुखे, दक्षिणे वा, यागशालां कृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य तन्मध्ये शय्यावेदिं द्विहस्तायतविस्तारां, तत्तुरीयोत्सेधां, तत्प्राच्यां सभ्याग्निकुण्डं, तत्प्राच्या मेशान्यां वा स्नानवेदिं च कुर्यात् पञ्चाग्नीन्कल्पयेदित्येके.

(बालालयप्रतिष्ठाविधिः).

बालालयस्योत्तरे वैखानससूत्रोक्तविधिना वास्तु-
होमं द्रुत्वा, पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा, पुण्याहं वाच-
येत् सभ्याग्निकुण्डे वा आचारं द्रुत्वा आलयाभिमुखे देवं सं-
स्थाप्य, अभिमुखे कुम्भं द्रोणद्वयपूर्णं, खण्डस्फुटितकालु-
रहितं, त्रिगुणेनैकेन वा सूत्रेण, वैष्णवमंत्रमुच्चार्य, प्रद-
क्षिणमावेष्ट्य 'शुचीवो हव्या' इति प्रक्षाल्य 'धारासुसप्त'
स्वित्यपामुत्पवनं कृत्वा, कुम्भं जलेन 'नमस्सुलो' मीत्यापूर्य,
'इदमाप शिशा' इति अपोऽभिमन्त्र्य, चन्दनोशीराद्यैर्वा-
सयित्वा, वस्त्रयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य, सौवर्णान्यष्टमंगलपञ्चायु-
धवर्णं चिह्नानि, नवरत्नकुशकूर्चांश्च, पृथक् पृथक् विष्णु
गायत्र्याक्षित्वा, धान्यपीठे कुम्भं सपिधानं सन्यस्य, आचा-
र्यश्चोत्तराभिमुखो भूत्वा, ब्राह्ममासनमास्थाय, प्रतिष्ठोक्तक्र-
मेण ध्यायन् कुम्भे समावाह्य, पश्चाच्छकुनसूक्तं समुच्चार्य-
कुम्भं बिम्बं च समादाय, स्नानश्च भ्रे प्रतिष्ठाप्य, चतुर्दश-
कलशैः संस्नाप्य, वस्त्रोत्तरीयाद्यैर्विभूष्य, अष्टोपचारैर-
भ्यर्च्य, शय्यावेद्यां धान्योपरि पञ्चशयनानि, वासांसि वा-
आस्तीर्य, तस्यां देवं कुम्भं च, निवेश्य पुण्याहान्ते सौवर्ण-
तांतवंबाप्रतिसरं, 'स्वस्तिदाविशस्पति' (ऋ० सं०-६
६-९०) रिति बद्ध्वा, 'यद्वैष्णव' (वै० दै० म० ६) मिति-
देवं शयने शाययेत् उत्तराच्छादनं कृत्वा, अग्निसमुज्वालय-

वैष्णवंहुत्वा, हौत्रंप्रशंस्य, आवाहनजुष्टाकारस्वाहाका-
रानकृत्वा, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं. पुरुषसूक्तं, श्रीसूक्तं, मही-
सूक्तं च सर्वदेवत्यंच हुत्वा, अग्निमानम्य, रात्रिशेषंव्य-
पोह्य, आचार्यः प्रभाते स्नात्वा, अगारंप्रविश्य आनम्य,
देवमुत्थाप्य, अष्टोपचारैरभ्यर्च्य, प्रणमेत् ; यजमान
आचार्यादिभ्यो दक्षिणांदद्यात्, मुहूर्ते समनुप्राप्ते स्था-
पका देवमादधुः, आचार्यः शिरसाकुम्भंधारयन् अग्रतो-
गच्छेत् ; सर्ववाद्यसमायुक्तं, स्तोत्रनृत्तगेययुक्तं, शीघ्रं विनो-
दंकारयेदितिकेचित् शकुनसूक्तं समुच्चार्य, तोयधारापुर-
स्सरंप्रदक्षिणंकृत्वा, अभ्यन्तरं प्रविश्य, शुभेचरराशौ,
‘प्रतद्विष्णु’ (ऋ०स० २-२-२४) रितिदेवंसंस्थाप्य, विष्णु
सूक्तंपुरुषसूक्तंजप्त्वा, देवपादौस्पृशन्, ‘भूर्भुवस्सुव’
रितिबिम्बस्य मूर्ध्नि, नामौ, पादयोश्च, क्रमेणविन्यस्य,
यकारं पादयोरन्तरेपीठे न्यस्य, अकारंहृदयेन्यस्य, तंप्र-
णवैर्वैष्टयित्वा, कुम्भस्थांशक्तिम् ‘इदंविष्णु’ (ऋ०स० १-
२-७) रितिमन्त्रेण कूर्चेनाऽऽदाय, ‘आयातुमग्वा’ (वै०
म०प्र६) नितिबिम्बस्यमूर्ध्नि ‘विष्णुमावाहयामी’ तिसं
स्त्राव्य, आवाहयेत् ‘दक्षिणेश्रियं, वामेहरिणी’ मित्यावाह्य
पीठान्ते प्रागादिसुभद्राद्यावरणत्रयदेवानावाह्य आस
नाद्यपचारैरभ्यर्च्य, पुण्याहं वाचयित्वा, दक्षिणेब्रह्मा
णम्, उत्तरेमाकंदेयं, वामेशङ्करं, पद्मापितरं, द्वारेषु धात्रादि-

द्वारदेवान् द्वारपालान् विष्वक्सेनगरुड श्रीभूतादिमह
भूतान्तान् परिषद्देवान् नवभेदेषु एकमार्गेणाऽऽवाहयेत्
पायसं शुद्धान्नं प्रभूतंवा, निवेदयेत्, अन्यत्राऽऽवाह
विसर्जनंच हित्वा नित्यार्चनाविधानेन नित्यंसम्यगर्चयेत्

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे वा
लालयप्रतिष्ठाविधिर्नाम चतुर्थः पटलः ॥ ४

(अथपञ्चमः पटलः).

अथ नवषट्पंचमूर्ति तरुणालय विशेषंवक्ष्ये

(नवमूर्तिबालाऽऽलयविधिः)

पूर्वोक्तेदेशे तस्यप्राकारान्नातिक्रम्य नवहस्तायत
विस्तारंतरुणालयंकृत्वा, तस्मिन्नेकाशीति विभागंकृत्वा, त-
न्मध्ये नवभागंगर्भागारं, तद्वहिष्षोडशभाग मभ्यन्तर
भित्तिः, तद्वहिः चतुर्विंशतिभागमलिन्दं, तद्वहिः द्वात्रिंश
द्भागबाह्यभित्तिः, तद्विस्तौ (चतुर्दिक्षु) चतुर्द्वार युग्मेक
द्वारयुतम्, अन्यासुजालकंवा, समं त्रिपाद मर्धंवा, मुख-
मण्डपं, गर्भागारं सप्तसप्तविभागंकृत्वा, ब्राह्मेविष्णुमूर्तिं,
तत्पश्चिमे मानुषभागे तृतीयतलेकौतुकस्थ, द्वितालोच्छ्रायं
पीठंकृत्वा, अलिन्देद्वारदक्षिणेपुरुषमूर्तिं प्राङ्मुखम्, अलि-
न्दे दक्षिणाभिमुखंसत्यं, तथापश्चिमे पश्चिमाभिमुखमच्युतं
उत्तरेचोत्तराभिमुखमनिरुद्धं, तदलिन्दे अनिरुद्धमूर्तिं -
वामपार्श्वे द्वितीयतले वाराहमुत्तराभिमुखम् अच्युतमूर्तिं

रुत्तरपार्श्वे पश्चिमाभिमुखं नारसिंहं सत्यमूर्तेः पश्चिमतो
दक्षिणाभिमुखौ नरनारायणौ, च कृत्वा, एवं नवमूर्तिप्रति
ष्ठाक्रमेण प्रतिष्ठापयेत् ॥

(षण्मूर्तिबालाऽऽलयविधिः.)

षण्मूर्तिप्रतिष्ठाचेत्. एवमेव बालागारं कृत्वा, वाराहं
नारसिंहं नरनारायणौ च हित्वा, विष्ण्वादिपञ्चमूर्ति, तृती
यतलकौतुकं च, तत्क्रमेण प्रतिष्ठापयेत् ॥

(पञ्चमूर्ति बालाऽऽलयविधिः.)

पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाचेत्-तथैव बालागारं कृत्वा, तृतीय
तले पञ्चमूर्तिकौतुकं वाराहादींश्च हित्वा, विष्ण्वादिपञ्चमूर्ति
स्तत्क्रमेण प्रतिष्ठापयेत् ॥

(नवमूर्त्यादिबालाऽऽलय प्रतिष्ठाविधिः.)

एतेषां बालबेराणि पूर्ववत्कृत्वा, प्रत्येकमक्षयुन्मेषाऽ
धिवासनादिकृत्वा, आदिमूर्तेर्यागशालाभिमुखे तत्प्राच्यां
पुरुषमूर्तेः तत्प्राच्यां तृतीयतले कौतुकस्य आलयादक्षिणे
सत्यमूर्तेः यागशालां, दक्षिणे नरनारायणयोः, आलयात्प-
श्चिमे अच्युतमूर्तेर्यागशालाम्, तत्पश्चिमे नृसिंहस्य, आल
यादुत्तरे अनिरुद्धमूर्तेर्यागशालाम्, तदुत्तरे वाराहस्य च,
एवं षोडशद्वादशाष्टचतुस्तंभयुक्तां कृत्वा, प्रत्येकं तोरणपूर्णं
कुम्भवितानध्वजदर्भमालाद्यैरलंकृत्य, मध्येशय्यावेदिं
चतुस्त्रिद्विहस्तायतविस्तारं तत्तुरीयांशोत्सेधां चतुरश्रां च

कारयेत्, आदिमूर्तेः पञ्चाग्नीन्पौण्डरीकाग्निं च कृत्वा
 अनन्तशयनस्य पञ्चाग्नीनेव, पुरुषमूर्तेराहवनीयं, सत्य
 मूर्तेरन्वहार्यम्, अच्युतमूर्तेर्गार्हपत्यम्, अनिरुद्धमूर्तेराव
 सथ्य, वाराहस्य नृसिंहाख्यगार्हपत्यं, नरनारायणयोः पौण्ड
 रीकं कारयेत् । आदिमूर्तेरशयानस्य च प्रत्येकं सभ्याऽग्निमे-
 कमेव कारयेदितिकेचित् । तत्तद्यागशालायां प्रत्येकं स्ना-
 नश्वभ्रं च कृत्वा, आलयस्योत्तरे वास्तुहोममेकमेव कृत्वा,
 गर्भागाराणि पर्याग्निपञ्चगव्याभ्यां संशोध्य, पुण्या
 हंवाचयित्वा, सर्वेष्वग्निकुण्डेषु आधारं हुत्वा, आचा-
 र्यः तद्वेराऽभिमुखे प्रतिष्ठोक्तविधिना कुम्भान् संपूज्य,
 आवाह्य, सप्तभिः कलशैर्वेराणिसंस्नाप्य, तत्तद्वेद्यां धान्यो
 पारि 'वेदाह'मित्यण्डजा दीनिपञ्चशयनानि, वासांसिवाऽऽ-
 स्तीर्य, सर्वान् देवान् तत्तत्कुम्भं च तत्तद्वेद्यां समारोप्य, पु-
 ण्याहान्ते प्रतिसरं बद्ध्वा, 'यद्वैष्णव' मितियद्विग्वारं तद्विद्ध-
 मौलिशाययेत्, तत्तत्प्रधानाग्नौ हौत्रं प्रशंस्य, तत्तन्मूर्ति-
 मन्त्रैस्तत्तत्परिषद्देवानामावाहनादीनि कारयेत्, आदिमूर्ते-
 रनन्तशयनस्य च सभ्याग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं,
 श्रीभूमिदेवत्यं सर्वदेवत्यं च हुत्वा, पुरुषमूर्तेराहवनीये पुरुष
 सूक्तं, सत्यमूर्तेरन्वहार्ये विष्णुसूक्तं, अच्युतमूर्तेर्गार्हपत्ये
 वैष्णवं, अनिरुद्धमूर्तेरावसथ्ये रुद्रसूक्तमेकाक्षरं चतुष्कृ-
 त्वा हुत्वा, वाराहस्य सभ्याग्नौ 'क्षमामेका' मिति मन्त्रेण

अष्टाधिकशतं हुत्वा, नृसिंहस्य गार्हपत्याग्नौ योवानृसिंहं
इत्येकं नरनारायणयोः पौण्डरीकाग्नौ 'सत्यस्सत्यस्थ'
इतिमन्त्रंविष्णुगायत्रींच अष्टोत्तरशतं हुत्वा, अत्रानुक्तं
सर्वं महाप्रतिष्ठोक्तक्रमेण कृत्वा, रात्रिशेषं व्यपोह्य, प्रभाते
स्नात्वाऽऽचार्यादिभ्यो दक्षिणांदद्यात् ; सर्वान्देवानुत्थाप्य
रत्नन्यासंविना चरणाशौतत्तस्थानेप्रतिष्ठाप्य, पुण्याहंवाच
यित्वा, नित्यार्चनाविधानेनाऽभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेत् ॥

पण्मांतिप्रतिष्ठाचेत् वाराहं नारसिंहं नरनारायणौच
हित्वा, पण्मूर्तीः संस्थाप्याऽर्चयेत् । पंचमूर्त्तिप्रतिष्ठाचेत्
अनन्तशयनवाराहादीन्विना आदिमूर्त्यादिपंचमूर्तीः संस्था
प्याऽर्चयेत् । एषविशेषः, अन्यत्सर्वंसमानं । यस्मिन्नेकतल
विमानेध्रुववेरख्येकस्यैव कौतुकानिपञ्चैव सन्ति अतः तेषां
कौतुकानांवालस्थापनेस्थापनंयदीच्छेत्पूर्वतरुणालयंसालि
न्द्रम् अभ्यन्तरभित्तिविहीनंवा कृत्वा, तत्तत्पदेविष्ण्वादि
पञ्चानांकौतुकानां पञ्चाग्नीन्परिकल्प्य, होमंहुत्वा संस्था
प्याऽर्चयेत् इत्याहमरीचिः

इतिश्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे नव
पट्पञ्चमूर्त्तितरुणालयप्रतिष्ठाविधिर्नामपञ्चमः पटलः॥

॥ श्रीरस्तु ॥

(अथ षष्ठःपटलः).

(प्रशस्त कालनिरूपणम्.)

अत ऊर्ध्वं प्रथमशिलेष्टकादिविन्यासविधिवक्ष्ये. -
मासेषु फाल्गुनचैत्रवैशाखतैष्यज्येष्ठे पूत्तमं, श्रावणाषाढ-
कार्तिकाश्रवजेषु मध्यमं, शेषेष्वधमं, पूर्वपक्षे, कृष्णपक्षे,
अन्त्यभागं हित्वा वा, श्रवणरोहिण्युत्तरहस्तास्वातिपुनर्वसु-
वारुणमैत्रेष्वेकस्मिन् यजमानानुकूलर्क्षे स्थिरराशावनिदि-
ते चाऽऽरभेत .

(शङ्कुस्थापनम्.)

कृष्टभूमिमध्ये चतुर्दिशं चतुर्हस्तं जलेन समं
कृत्वा, तन्मध्ये शङ्कुं संस्थापयेत्, शङ्कुदक्षान् सारवत्तरान्
याज्ञिकान् वा आहरेत्; मानाङ्गुलेन अष्टाङ्गुलायतं, द्वादशा-
ङ्गुलायतं वा, सुवृत्तं निर्व्रणमायामसदृशं मूलनाहं छत्राकारं
शङ्कुं कृत्वा, उदयात्पूर्वं तन्मध्ये शङ्कुद्विगुणमानेन मण्डलं
मालिरव्यं, तन्मध्ये शङ्कुं संस्थापयेत् .

(दिङ्निर्णयः.)

पूर्वाह्नाऽपराह्नयोः छाया यदि तन्मण्डलान्तगा त-
द्विन्दुद्वयगतं सूत्रं प्रसारयेत् तत्पूर्वाऽपरदिक् उक्तछायां
दक्षिणतो वामे च निदध्यात्. स शङ्कुर्नरतनुः तस्मात् षण्ण-
वतिभागं कृत्वैकांशमङ्गुलं, तदङ्गुलेनाऽवच्छायाः प्रतिमासं-

विशोधयेत् मेषे मिथुने सिंहे तुलायांच रवौ स्थिते द्रव्यङ्गुलं
कुलीरे वृश्चिके मीने चतुरङ्गुलं, धनुषि कुंभे षडङ्गुलं, मकरे
अष्टाङ्गुलं नयेत्, वृषभे कन्यायां नाऽवच्छाया भवेत् मासि
मास्युक्तमङ्गुलं त्रिंशद्भागं कृत्वा दिनेदिने चैकैकं भागं-
युक्त्या शोधयेत् तस्मिन् पुनर्विन्दुद्वयं कृत्वा, तयोर्मध्यं
पूर्वापरं प्रसार्य, दक्षिणोत्तरं तद्विन्दुद्वयं मत्स्यमुत्पाद्य-
तन्मुखपुच्छविनिर्गतं सूत्रं प्रसारयेत् ॥

(शिलान्तजलान्तभूशोधनपूर्वं शिलादिस्थापनम्.)

तत्पश्चिमे 'भेदिनी'ति मंत्रेण जलान्तं शिलान्तं वा
खनित्वा, शल्यानपोह्य, वालुकाभिरापूर्य, हस्तिपादेन
दृढं कृत्वा सप्ताह्नेऽतीते तत्खातं पञ्चधा कृत्वा, त्रिभागा-
वसाने चोत्तमं, द्विभागावसाने मध्यमम्, एकभागावसा-
ने चाऽधमं, तस्मिन् शिलां वा, (अथ) इष्टकां वा, विन्यसेत् ॥

(शिलेष्टकादिलक्षणम्.)

तयोर्लक्षणं युग्मायुग्महस्तविमानानां तद्वस्तं प्रति त्र्य-
ङ्गुलं व्यङ्गुलं वा, वर्धयेत् अङ्गुलिसंख्यासमायामंतस्याऽ-
र्धविस्तारम्, अर्धबाहुल्यम्, अथवा त्र्यङ्गुलाद्येकादशाङ्गु-
लान्तमेकाङ्गुलवृद्ध्या विस्तारं नवधा भवति, तदर्धबाहुल्य-
विस्तारं द्विगुणायतम्, एवं चतस्रः शिला वा अथेष्टका वा
आग्रपादं मुखं पृष्ठं च संलक्ष्यैव आहरेत्.

(शिलेष्टकाप्रतिष्ठापूर्वकं तद्विन्यासः तन्मध्येरत्नविन्यासश्च.)

अङ्कुरानर्पयित्वा, जलाधिवासं त्र्यहमेकाहं वा कृत्वा, प्रत्येकं वस्त्रेणावेष्ट्य, वारुणैर्मन्त्रैरभिमन्त्र्य; तत्स्थानात् प्रमुखे षोडशद्वादशाऽष्टचतुर्दशः पादैर्युक्तां प्रपां कृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य, पूर्वस्यां रात्रौ तत्स्थानादुत्तरे वास्तुहोमं हुत्वा, वालुकोपरिपर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां संशोध्य, पुण्याहं कृत्वा, यागस्थानस्य मध्ये चतुर्दिशं द्विहस्ताय त विस्तारं तालोत्सेधावेदिकं कृत्वा, प्रागादिचत्वार्यग्निकुण्डानि तत्प्राच्यामैशान्यां स्नानश्च भूच कृत्वा, पश्चादाधारं हुत्वा, शिलावा अथेष्टकावा, स्नानश्च भ्रे प्रतिष्ठाप्य, तत्प्राच्यां ब्रीहिभिर्दण्डवत्पादिकं कृत्वा, चतुर्दशकलशान् विन्यस्य, विधिना संस्नाप्य, वेद्यां धान्योपरि पञ्चवस्त्राण्यास्तीर्य, शिलाद्यं च प्रत्येकं वस्त्रेणावेष्ट्य, चतुर्वेदरूपं ध्यात्वा, प्रागादिविन्यस्य, पुरुषाधिमूर्तीं नामभिरभ्यर्च्य, तन्मध्ये नवरत्नानि विन्यस्य तस्मिन् रन्तेशं विष्णुमभ्यर्च्य, पुण्याहं कृत्वा, प्रत्येकं 'स्वास्ति दाविशस्पति' (ऋ० सं. ६-६-१०) रिति-प्रतिसरं बध्वा, चतुर्वेदादिमन्त्रैः शिलाद्यं प्राच्यामुत्तराग्रं दक्षिणे प्रागग्रं पश्चिमे चोत्तराग्रम् उत्तरे प्रागग्रं च शाययेत्, उत्तराच्छादनं कृत्वा, हविर्निवेद्य, हौत्रप्रशंस्य पुरुषादि चतुर्मूर्तीं रन्तेशविष्णुं, दिग्देवांश्चाऽऽवाह्य जुष्ट-

कारं स्वाहाकारं च हुत्वा, देवं ध्यायन्, आहवनीये पुरुषसूक्तं
मैन्द्रमाग्नेयं वैष्णवं च, अन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं ब्राह्मं याम्यं
नैऋतं च, गार्हपत्ये वैष्णवम्, एकाक्षरादीन् वारुणं,
वायव्यं च, आवसथ्ये वैष्णवं रुद्रसूक्तं सौम्यं रौद्रं च प्रत्येकं
दशकृत्वो जुहुयात्। रात्रिशेषं व्यपोह्य, प्रभाते स्नात्वा,
मुहूर्ते समनुप्राप्ते यजमान आचार्यः स्थापकादीन् वस्त्रोत्त-
रीयाद्यैरलंकृत्य, दक्षिणांदद्यात् सर्वालंकारसंयुक्तं ग्रामं-
बालागारं वा, शकुनसूक्तं जपन्, प्रदक्षिणं कृत्वा, तद्देशं
प्रविश्य, अग्निं विसृज्य, आचार्यो यजमानश्च स्थपतिना
सार्धं विमानं नित्यसूत्रं प्रसार्य, द्वारं विदित्वा, अभ्यन्तरं
द्वारदक्षिणे यमद्वयं हित्वा, भित्तिमध्ये चतुरश्रमुपलिप्य,
नवभागं विभज्य, आचार्यः प्राङ्मुखमासित्वा, प्राणाया-
मं च कृत्वा, 'अग्निमीलेपुरोहित' (ऋ.स. ०.१-१-१) इतीत-
प्रथमशिलेष्टकाग्रं मूर्ध्वाननम्, आग्नेय्यां तत्पादम्, 'इष-
त्वोर्जेत्वे' (तै.स. ०.१-१-१) तियाम्ये द्वितीयशिलेष्टकाग्रं-
नैऋत्यां पादम्, 'अग्नआयाह' (साम १-१-१) इति
वायव्ये तृतीयशिलेष्टकाग्रं वारुण्यां पादं 'शन्नो देवीरभि-
ष्टये' (अ. ०.१-१-१) इत्ये शान्यां चतुर्थशिलेष्टकाग्रं सौम्ये
पादं च, एवंक्रमेण विन्यस्य, तन्मध्ये ब्राह्मं मन्त्रमुच्चार्य, नव-
रत्नानि सुवर्णं वा निक्षिप्य पश्चात् शिल्पिनमाहूय, अभिपूज्य

तेनैव क्रमेण दृढंकारयित्वा, उपरिष्ठात् भित्तिमूलं सोपपी
धिष्ठानं केवलाधिष्ठानं वाकृत्वा, पादवर्गादिवर्गाढ्यं विम
त्रितलमेकतलं वा परिकल्पयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनक
प्रथमशिलेष्टकाविन्यासविधिर्नाम षष्ठः पटलः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमः पटलः.)

अथ विमानविधिवक्ष्ये - नलिनकादिषण्णवां
भेदै स्त्रिचतुर्हस्तादिरुद्रार्ककरान्तमेकभूमिं पञ्चषड्हस्तां
त्रयोदशचतुर्दशकरान्तं द्विभूमिं, सप्ताऽष्टकरादिपक्षषे
डशकरान्तं त्रितल, सप्तदशहस्तादि षट्शतकरान्तं चत
र्भूम्यादिद्वादशतलान्तं युग्माऽयुग्महस्तैर्युतं संयोजयेत्
एवंतलं प्रति मानं दशधा भवति ॥

(संकीर्ण विमानलक्षणम्.)

एतेषु इष्टहस्तैर्वासायामं समचतुरश्रवृत्तं, विस्तार
त्पादाऽधिकमर्धाऽधिकं, पादोनद्विगुणं द्विगुणं वा, आय
तम्, आयत चतुरश्रवृत्तं तेषु ग्रीवोपरि भिन्नाङ्गं सङ्की
र्णं स्यात् ॥

(शांतिकादिविमानल.)

विमानविपुलस्य सप्तदशोत्सेधं शांतिकम्, अर्धाऽधि
कोत्सेधं पौष्टिकं, पादोनद्विगुणं जयदम्, अद्भुतं पादाऽधिकं
द्विगुणं सार्वकामिकं स्यात्.

(हर्म्यभेदः तत्स्वरूपं च.)

नागरं, द्राविलं, वेसर मिति त्रिविधं, हर्म्यरूपं स्तु
रादिस्तूपिकान्तं चतुरश्रं नागरं, तथैव वृत्तं वेसरम् अथवा
प्रस्तरान्तं समचतुरश्रं तदुपरिवृत्तग्रीवाशिखरं च वेसरं,
तथैव च स्वश्रशिखरग्रीवं द्राविलं स्यात् ॥

पूर्वापरायामं दक्षिणावान्तरं भवति आयतचतु
रश्रवृत्ते चायामेन शांतिकोत्सेधग्रहणं कारयेत् । अपि त
मनापि त मिति द्विविधं भवति अपि त मलिन्द्रविहीनम् अन
पि त मलिन्द्रयुक्तमेवं कारयेत् ॥

विमानस्य विस्तारं पादबाह्यम्, उत्सेधमुपानदादि
स्थूपिपर्यन्तं स्यात् मानसूत्रं विन्यस्य ऐशान्यां किंचिदधि-
कम्. आग्नेय्यां किंचिद्व्यूनम्, एवं कारयेत् अन्यथा चेत्
सर्वे नश्यति मानसूत्राद्वा हिर्हस्तं मध्यर्धं द्विहस्तं वा अधि
कविस्तारायामं जलान्तं शिलान्तं वा दृढप्रकृतिश्चेत् द्विह-
स्तं सार्धं विस्तारमेकहस्तं वा, खनित्वा, तत्खातं चतुर्धा कृत्वा,
व्यंशं त्रयंशं वा वालुकोपलशकलाद्यैर्जलेन संपूर्य, मुसलै-
र्हस्तिपादैर्दारुतुण्डैर्बृहत्तैर्वा दृढं कृत्वा, शेषांशं पादमर्धं
त्रिपादं हस्तं वा, महाद्विमानं चेत् अधिष्ठानद्विगुणम् अध्यर्धं
समं वा खातकुड्यं प्रकल्पयेत् तदूर्ध्वे दण्डप्रमाणेन
होमं कृत्वा, तदूर्ध्वे अधिष्ठानम् उपपीठं वा कुर्यात् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनकं
विमानविधानं नाम सप्तमः पटलः ॥ ७ ॥

(अथ अष्टमः पटलः)

अथाऽधिष्ठानकरण रूपभेदाः-

पदबन्धं, प्रत्यङ्गबन्धं, हरिहरहिरण्यगर्भाणां र
मान्यकरणं, विशेषनिधानं य(द्) द्वारि तत्प्रवृत्तितलनि
मंखात् पादबन्धं पद्मबन्धं पुष्पबन्धं श्रीप्रियाम्बुजं प्रा
बन्धं प्रतिक्रमं कपोतबन्धं श्रीबन्धमित्यष्टा वधिष्ठाना
भवन्ति.

(पादबंधादीनां लक्षणम्.)

तेषां क्रमेण भागान्वक्ष्यामि - तत्राऽधिष्ठानोत्से
त्रयोविंशतिभागं कृत्वा, जन्मतलोपरि एकांशखुरम्
अष्टांशजगती, सप्तांशत्रिपट्टकुमुदम्, एकांशकम्पम्
द्वयशंकण्ठम्, एकांशकम्पम्, द्वयंशमहापट्टी, एकांश
ध्वपट्टिकाच, एतत्पादबन्धं स्यात्,

उत्सेधत्रयष्टभागं कृत्वा एकांशोपानत, द्वयंशपद्मम्
एकांशकम्पम्, षडंशजगती, पञ्चांशत्रिवर्गकुमुदम्
एकांशकम्पम्, द्वयंशकण्ठम्, एकांशकम्पम् द्वयंशमह
पट्टिका; एकांशपद्मम्, एकांशपद्मम्, एकांशकम्पम्
एतत्पद्मबन्धं स्यात्.

उत्सेधं षड्विंशतिभागं कृत्वा, एकांशं खुरम्, एकांशं पद्मम्, मेकांशं कंपम्, पञ्चांशा जगती (च) एकांशं पद्मम्, एकांशं धृक्, एकांशं पद्मं, चतुरश्रं वृत्तकुमुदं, त्रिवर्गं वेतिकेचित्. एकांशं पद्मम्, एकांशं कंपम्, द्व्यंशं कण्ठम्, एकांशं कंपम्, एकांशं पद्मम्, द्व्यर्धांशमहापट्टिका, एकांशं पद्मम्, एकांशं कंपम्, एतत्पुष्पबन्धं स्यात्।

उत्सेधमेकविंशतिभागं कृत्वा - एकांशा पादुका, एकांशं पद्मम्, एकांशं कण्ठम्, एकांशं दलम्, त्र्यंशं वृत्तकुमुदम्, एकांशं पद्मम्, एकांशं कंपम्, द्व्यंशं कण्ठम्, एकांशं कंपम्, एकांशं पद्मम्, द्व्यंशमहापट्टिका, एकांशं पद्मम्, एकांशोर्ध्वपट्टिका चेत्येतच्छ्रीप्रियाम्बुजम् ॥

उत्सेधमष्टादशांशं कृत्वा, एकांशं खुरम्, एकांशं पद्मं षडंशा जगती, पञ्चांशं वृत्तकुमुदम्, एकांशमालिंगम्, एकांशं मन्तरितं, द्व्यंशं प्रतिमुखम्, एकांशं वाजनम्, एतत् प्रतिबन्धं स्यात्.

उत्सेधमेकोनविंशतिभागं कृत्वा, एकांशं पादुकं, सप्तांशा जगती, षडंशं वृत्तकुमुदम्, एकांशमालिंगम्, एकांशं मन्तरितं, द्व्यंशं प्रतिमुखम्, एकांशं वाजनं, नागवक्त्रसमं, प्रत्यवसानम्, एतत् प्रतिक्रमं स्यात्.

उत्सेधंसप्तविंशतिभागंकृत्वा द्व्यंशपादुकं षड्
पद्मम्, एकांशं कंठम्, एकांशंदलं त्र्यंशवृत्तकुमुदं, त्रि
र्गं वेतिकेचित् एकांशंदलम्, एकांशंकंपम् व्यंशंकंठ
एकांशंकंपम्, एकांशमुपरिदलं त्र्यंशंकपोतम्, एकां
मालिंगम्, एकांशमन्तरितद्वयसं प्रतिमुखम् एकां
वाजनम्, एतत् कपोतबंधं स्यात् ।

उत्सेधंद्वात्रिंशद्भागं विभज्य, द्व्यंशमुपानत् एव
शक्षुद्रोपानं (नत्) सप्तांशपद्मम्, एकांशं कंठम् एव
शंदलं चतुरंशवृत्तकुमुदम् एकांशंदलम्, एकांशंकं
त्र्यंशंकंठम् एकांशंकंपम्, एकांशं पद्मं चतुरंशंकपोतम्
एकांशं मालिंगम् एकांशमन्तरितद्वयसं प्रतिमुखम्
एकांशं वाजनम्, एतत् श्री बंधं स्यात् ॥

एतेषु नासिकांघ्रीन् युक्त्या योजयेत् पादबंधे जन्म
दिपञ्चवर्गेषु तत्तदङ्गावसाने द्वारस्थलं संकल्पयेत् अन्ये
पट्टिकान्ते चैवं युक्त्या कारयेत् प्रत्यंगेषु प्रतेरुपर्युपरि द्वा
स्थलं संकल्पयेत्, प्रतिच्छेदं न कुर्यात्, कुर्याच्चेत् विनाशा-
भवति सर्वेषां मङ्गलानां प्रवेशनिर्गममेकदंडादि त्रिदंडान-
पाददण्डं वृद्ध्या विमानं विस्तारबाह्यांगं निर्गमं नववि-
स्यात् एतेष्विष्टप्रमाणेनोपानद्विस्तारं तत्तत्तुः पञ्चप
सप्ताष्टांशं कृत्वा एकांशं खुर निर्गमं शेषम् जगतीविस्त

तत्समंकुमुदं तत्समं तद्वाह्यात् कंठप्रवेशं सर्वेषां पट्टिका-
बुजकंपादीनां तत्तदुत्सेधसमनिर्गमं, वेत्राणामुत्सेधं त्रिच-
तुःपंचषडंशंकृत्वा एकांशं निर्गमम्, एवं युक्त्याकारयेत्.
इति श्री वैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अधि-
ष्ठानभेदनाम अष्टमः पटलः ॥ ६ ॥

(अथ नवमः पटलः.)

(एकतलविमाने शांतिकलक्षणम्.)

अथैकभूमिवक्ष्ये-अधिष्ठानपाद प्रस्तरग्रीवा शि-
खरस्थूपिकाश्चेति षड्वर्गयुक् एकभूमिः, अथवा चतुर्वर्ग
युतास्यात्, शांतिकोत्सेधं षडंशंकृत्वा, एकांशमधिष्ठानं,
द्वयंशंपादतुंगं, द्वयंशं (खुर) शिखरम् एकांशं स्थापिकोद-
यमेवं चतुर्वर्गयुतम्, अथवा शिखरक्रियां लुपाविधानेन
कारयेत् । शांतिकोत्सेधं मष्टभागंकृत्वैकांशं मधिष्ठानं, (पा-
दंवा, तदुपरि प्रस्तरमेकांशम्, पादोनत्रयंशं शिखरम्,
एकांशं स्थापिकोदयं स्यात्) तद्विगुणं स्तंभायामं, तदुपरि
प्रस्तरमेकांशं, कंठमेकांशं, द्वयंशं शिखरम् एकांशं स्तूपि-
कोदयं स्यात् ॥

(पौष्टिकलक्षणं.)

पौष्टिकोर्ध्वं नवभागं (नवधा) कृत्वा तदेकांशं
मधिष्ठानं, पादार्धाधिकं द्वयंशं पादायामं, प्रस्तरं पादार्धो-
नांशं, मपादांशकंठम् पादोनत्रयंशम् शिखरम्, एकांशा-
स्तूपिका स्यात् ।

(जयदस्यलक्षणम्.)

जयदोत्सेधं दशांशंकृत्वा, एकांश मधि
द्व्यर्धांशपादतुंगम् एकांशप्रस्तर, सार्धमेकांशं
त्र्यंशांशिखरम् एकांशस्थूपि तुंगं स्यात् ।

(अद्भुतस्यलक्षणम्.)

अद्भुतोत्सेध मेकादशांशं कृत्वा सपादांश
ष्ठानं,, तद्द्विगुणं स्तंभायामं, तदुपरि प्रस्तरमेकांशं,
र्धांशकण्ठम्, त्र्यर्धांशशिखरं, सपादांशं स्थूपिकोदयं
सार्वकामिकोत्सेधं.

(सार्वकामिकस्यलक्षणम्.)

द्वादशांशंकृत्वा सपादांश मधिष्ठान द्विगुणं
भायामं, सपादांशं प्रस्तरं, सपादांशकंठं, पादं, (
तदुपरिप्रस्तरम् एकांशम्, एकांशकंठं, पादोनऽ
शिखरम् एकांशं स्थूपिकोदयं स्यात्, अद्भुतोत्सेधमा
योजये दितिकेचित् ॥

अथवा शान्तिकपौष्टिक जयदानां उत्सेधं क्र
सप्तषट्पञ्चभागं कृत्वा, तत्तदेकांशंहित्वा, समारोप
इत्येके.

(गर्भगृहलक्षणम्.)

विमानविस्तारं त्रिचतुःपञ्चसप्त नवैकादश
कृत्वा यथाक्रमेण एकद्वित्रिचतुः पञ्चषडंशं गर्भगृहवि

रंस्यात्, विमानविस्तार समं त्रिपाद मर्धवा मुखमंटपं
तद्व्यन्तरं त्रयोदशभागंकृत्वा तदेकां(कैकां)शाधिके(ना)
यामं सप्तविंशति भेदंस्यात्, त्रित्रिसंख्याभिश्चोत्तम मध्यमा
धमभेदैर्नवधाभवति उत्तमानां विपुलं विमानविस्तारसमं
सान्तरालं तस्यवेशनं द्विदण्डं दण्डार्धं दण्डमर्धं पादंवा
तदायामं, हस्तेनपादमर्धं त्रिपाद मेकहस्तादि सपाद पञ्च
हस्तान्तं सभित्तिकं द्वारं जालकंवा कुर्यात् । मध्येनिचा-
नामन्तरालं विनैकदण्डान्तं पाददण्ड विवृद्ध्या नवभेदैः
प्रवेशंकारयेत्, अन्येषां सर्वेषामन्तरा विना एतैः निर्ग-
मंकारयेत् ।

(मुखमंटपल०.)

अथवा मुखमण्टपंकृत्वा तत्प्रमुखे तदायामेन पादा-
धिकमर्धाधिकं त्रिपादाधिकं द्विगुणंवा विस्तारं, विमानात्
पादार्धं त्रिपादाधिकं विस्तारायामयुतं मर्धमण्डपंकुर्यात् ।
ए तन्मध्ये भद्रतोरणाद्यैर्युक्तं मयुक्तंवा त्रिवर्गाढ्यं कुर्यात्.

एतद्विमानस्यप्रमुखंविना पार्श्वत्रय(ये) मध्यभद्रवि-
मानं विपुला त्रिभागैकं, चतुर्भागं, पञ्चभागं, त्रिभागंवा; त-
न्नेर्गमदण्डमध्यर्धं, द्विदण्डंवा, (मध्यं द्विदण्डमध्यर्धं द्विदण्ड-
त्रेदण्डंवा) पादं तस्यावसाने कुर्यात् । तोरणानामुत्सेधं स्थ-
श्रुदुपरि उत्तराधस्तात् द्विचतुर्भागात् त्रिभागं त्रिभागात्
द्वेभागंवा तोरणपादोत्सेधं मर्धं त्रिभागैकम्, अथवा दंडेन

त्रिचतुष्पंचदण्डविस्तारं तस्यपादबाह्यं तत्पादवशेन
 तदङ्गानिमानयेत् । तोरणान्तर गाढप्रवेशनं दण्डं, त्रिपाद,
 मर्धं, पादंवा शेषं द्वाषोत्सेधमुत्तरान्तं पञ्चवत्क्रैर्युक्तं पार्श्वयो
 र्मकरस्यमध्येपूरितं गाढयुक्तं नानालतापत्रजातिविचित्रितं
 सर्वालंकारै र्यथाशोभं युक्त्याकारयेत् । विमानस्याधिष्ठाना
 दुपर्युत्तरान्तं पादतुङ्गं तत्ररसमुनिवसु नव दशभागंकृत्वा
 तदेकांशवेदिकोत्सेधं तत्तुंगं चतुर्धाकृत्वा अर्धांशंकंपं,
 द्वयंशंकठंकर्णम् अर्धांशंकंपं पद्मयंमर्धांशं, कंपमेवं, एव
 प्रत्यंगेषु योजयेत् ॥

अथवा रसांशंकृत्वा, एकांशंकंपं, द्वयंशं कंठं, (कर्णं)
 शेषमुपरिविबधं स्यात् पट्टिकांशेषु तुंगार्धगलं, शेषं त्रिधाकृत्वा
 उपरिविबधं पूर्ववत् कारयेत्, अथवा चतुर्धाकृत्वा एकांशेन
 गलादधस्तात् कंपंकारयेदिति केचित् । पादोत्सेधं सप्ताष्ट
 नवदशभागं कृत्वा एकांशंपाद विपुलं, अथवा अधिष्ठा-
 नोच्चं त्रिचतुष्पंचभागं कृत्वा एकांशं विमाननिर्देशहस्तांगु-
 लिभिः (र्वा) पादविष्कंभं स्यात्, चतुष्पञ्चषडंशंकृत्वा, एकां
 शहीनं भित्तिपादविपुलं तत्ररसमुनिवसुनं द (या) धा विभ
 ज्य एकांशानमग्रविस्तारं तदण्डसंज्ञं तेन सर्वांगप्रमाण नि
 र्णयकारणं स्यात् । पादाश्चतुरश्रा अष्टाश्रा षोडशाश्रा वृत्ता
 इति मिश्रं ममिश्रंवा कारयेत् । समयुग्मंश्रेष्ठं विषम युग्मं
 निषिद्धम् एकत्रिपञ्च सप्तनंद भक्तिवशेन संयोजयति.

पादमूले अर्धदण्डेन पद्मं तदुपरि (कर्णे) कंठे (न) चतुरश्रं शेषमष्टाश्रं, षोडशाश्रं. वृत्तं वा, भित्तिपादं. पादात् पादान्तरं भित्तिप्रवेशं पाददण्डं स्यात्. दारुशिलास्तंभेषु मूलेऽर्धदण्डेन पद्मं, तदुपरि कंठे (कर्णे) न चतुरश्रं शेषमष्टाश्रं षोडशाश्रं वृत्तं वा भित्तिपादं, पादात्पादान्तरं भित्तिप्रवेशं पाददण्डं स्यात्. दारुशिलास्तंभेषु मूलमध्याग्रेषु चतुरश्रं, अष्टाश्रं, षोडशाश्रं, वृत्तं वा, सर्वत्र सर्वैस्समानं नयेत्. पद्मोपरि सिंहो भव्यालभूतनागादि कल्पयेदितिकेचित्.

पादाग्रे बोधिकावीरकाण्डफलकानामेकैकदण्डमुत्सेधं त्रिपाददण्डं वा, फलकायाः पादोनं, कुम्भोच्चं, तत्समं बोधिकोच्चं वेतिकेचित्. फलकोत्सेधार्धं ताटितुंगं, धृंगुत्तुंगं, तदर्थं, पाददण्डं वा. ताट्यधस्तात् एकदण्डेन मालास्थानं ग्रीरकाण्डानां विपुलं पादविपुलमेव पादस्य क (र्णे) ण्ठेन गदात्क्रमेण ताट्यधूर्ध्वभागं विस्तारं तत्कर्णेन कुम्भविस्तारं, तत्कण्ठेन फलकाविस्तारं, तत्समं, पादाधिकं वा, बोधिकाविस्तारं नानाचित्रितरंगादीनि कारयेत्. फलकोत्सेधं त्रेचतुर्भागं कृत्वा, एकांशेन वैत्रम् अधस्तात् पद्मं, शेषं युक्त्या कारयेत् ॥ अथवा फलककुम्भ ताटीनामुत्सेधं तत् द्वेस्तारत्रिभागैक भागेन कारयेदित्येके.

अथ द्वारलक्षणं वक्ष्ये पादायामद्वारोत्सेधं तदर्थं त्रेस्तारं विस्ताराधिकमानं विमानानदिशोऽंगुलान् एकाद्य-

ष्ठांगुलान्तं नवधाभवति । अथवा दण्डेन पाददण्डादि
पादाधिकं द्विदण्डान्तं पाददण्डवृद्ध्या नवविधं स्यात् ।
हस्तेन पादंसार्धपादमर्धेभित्ति विस्तारं, समं वा बहलद्वार
विपुल पादोत्सेधं सप्ताष्टन(न्द)वदशभागंकृत्वा, षट्सप्ता
ष्टनवभागं शुद्धद्वारं, शेषांशं द्विधाकृत्वा एकांशं भुवंग
मेकांशं पतङ्गम्, अथवा भुवंगमानं त्रिभागैकं शेषपतं
गमानं स्यात् । तत्समंदक्षिणोत्तरस्तम्भ निर्गमं, तद्वहुला-
त्पादाधिक मर्धाधिकपादोनद्विगुणं, द्विगुणं, तेषां विपुल
बहलसमां नानापुष्पवल्लिकां कारयेत् ।

अथवा तन्महद्वारंचेत् षोडशांशंकृत्वा त्रयोद-
शांशं शुद्धद्वारोत्सेधं सप्तांशमष्टांशं वा द्वारविस्तारं षोड-
शांशं द्विधाकृत्वा एकांशं भुवङ्गमेकांशं पतंगं स्यात् अन्य-
त्सर्वं पूर्ववत् कारयेत् ।

(कवाटस्य लक्षणम्.)

कवाट विस्तारायामं द्वारसमं तयोर्बाहुल्यं द्वार
स्तम्भबहुलार्धं तत्पादाधिकं पादहीनं वा, तयोरूर्ध्वाधः शि-
खायुक्तं शेषयुक्तयैव कारयेत् ।

द्वारपट्टिकायामं शुद्धद्वारसमं तस्य विस्तारं द्वार
विस्तारादष्टांशं तस्यार्धपादवं, बाहुल्यं, वामकवाटान्वितं
नानाचित्रैर्विचित्रितम् तद्वदं पार्श्वपट्टिकाग्रं द्वित्रयोपेत

पञ्चसप्तनवाद्ययुग्मयष्टि समायुक्तंकारयेत् । शक्तश्चेत् पट्टि
कायष्टीः लोहजा एवकारयेत् आयसैः पुष्पमुकुल शंकुभि
र्दृढं कृत्वा आयसैः पट्टैश्चंद्राद्यैस्त्रुट्याकारैर्वा कारैः मुकुला
कारैश्च शोभनार्थं, रक्षार्थं संयोज्य तयोरूर्ध्वाधस्तान्मध्ये
वलयैर्भुवंगपतंगयोर्मध्ये वलयद्वयं पुलकोपेतंकारयेत् ।
द्वारषडंशस्थानक्रमम् भुवङ्गस्थानक्रमम् भुवंगदक्षिण
शीर्षं, उत्तरपादम्, ऊर्ध्वाननं, द्वितीयं दक्षिणस्तंभ
मुत्तराभिमुखम्, तृतीयमुत्तरस्तंभम् दक्षिणाभिमुखम्,
चतुर्थं पतंगमुत्तरशीर्षं दक्षिणपाद मधोमुखम् संस्थाप्य
पश्चात् पञ्चमं दक्षिणकवाटं उत्तराभिमुखम् षष्ठमुत्तर
कवाटं दक्षिणाभिमुखम् तक्षणासंस्थाप्य पश्चात् धातु-
विधातुभुवंगपतंगपतिरवरुणान् तत्तन्मन्त्रेणाचार्यः स्थाप
येत् ।

द्वारस्तम्भं कवाटार्थं शिरीषपुन्नाग निंबवकुला-
र्जुन मधूक पनसाऽसनान् अन्यान्शुभान् पुंवृक्षा
न्वा, विधिनाऽऽहृत्यदारु द्विधाकृत्वा दक्षिणांशम् दक्षिण-
स्तम्भकवाटम्, वामांशमुत्तरस्तम्भ मुत्तरकवाटञ्च, तस्यो
र्ध्वभाग मूर्ध्वपट्टिकाञ्चकारयेत् । एवमेववृक्षालाभेचैक
जातीयश्शिलाभिः स्तंभं कवाटंकारयेत् । कवाटपृष्ठे बन्ध
नार्थं दारुणायन्त्रं यन्त्रिकाश्च कृत्वा बाह्यपाश्वेचाऽऽयसा

रक्षाबन्धन परंयन्त्रं यन्त्रिकां आयतवलयोपेता मयसा
काञ्चनेनवा वल्मीकांकृत्वाऽऽर्पयेत्.

अथ प्रस्तरलक्षणवक्ष्ये.

प्रस्तरोत्सेधमेकविंशतिभागंकृत्वा त्र्यंशमुत्तरम्
एकांशंवाजनं, त्र्यंशंवलभिः, वाजनमेकांशम् सप्तांशम्
कपोतं आलिङ्गांतरितावैकैकांशौ. प्रत्युत्सेध मेकांशंवाजनं
स्यात्। उत्तरोच्चार्यं त्रिचतुर्भागम् वानिर्गमम् वसन्तकस्य,
तत्समं पादोनमधर्वा कपोतस्य, समत्रिपादमर्धवा, दण्डं
सार्धदण्डं द्विदण्डंवा, निर्गमम्, अर्धदण्डेन लम्बनंवेतिके
चित्। प्रत्यालिङ्गयोर्मानसूत्र सममेवान्तरितम्, वाज-
नयोरुत्सेधं समाननिर्गमंस्यात्. दण्डंसार्धदण्डम् कपोतो-
त्सेधंवा नासिकातुगतारम् तत्त्रिभागैकेन-नावगाढ(गगा-
ध) युतम् तुंगार्धं वाज्जनान्तंवा शिखरोत्सेधं सिंहवक्त्र
वत्कारयेत् ॥

(अथ ग्रीवालक्षणम्.)

तदुत्सेधम् त्रिचतुष्पञ्चभागंकृत्वेकांशम् वेदिको(दयं)
त्सेधं ग्रीवारूपवशेन चतुरश्रामष्टाश्रां वृत्तांवा, पूर्वव
द्वेदिकांकारयेत्। वृत्तग्रीवायामप्यष्टाश्रां वेतिकेचित्।
कण्ठार्धेनकोणेषुव्यतीत्य येनमान मानयित्वा तयोर्मध्यं
मध्यवर्गंस्यात्। एवं समचतुरश्रेप्यष्टाश्राकर्त्तव्या, गळो-
दये वेद्यशेषितांशम् द्वादशभागंकृत्वा; अष्टांशं ग्रीवातुं-

ग,सार्धांशमुत्तरार्धांशं वा जनं,सार्धांशं हंसं,वाजनमर्धांशं
स्यात् ॥

अथवा षोडशभागं कृत्वा अष्टांशंगलोदयं,शेषांशौ
रुत्तरादीन् कुर्यात्, तेषांनिर्गमंपूर्ववत् एतांशिखरेसंयो
जयेदितिकेचित् । मानसूत्रात्षट्सप्तांशैरहीनंवेदिविस्तारं,
तस्मात्तथैवकण्ठ (र्ण) विस्तारम् अथवा , तयोर्वेद्युत्सेध-
मानेन प्रवेशंकारयेत् ॥

(शिखरलक्षणम्)

अथशिखरलक्षणं - हंसवाजनात्बहिरर्धदंडदंडं
सार्धदंडद्विदंडंवा शिखरस्योष्ठविपुलं हंसवाजनषोडशां
शैकहीनं मध्यविपुलं, हंसवाजनसदृशमुदरविपुलं, तथैवे
तिकेचित् । अथवा वेदिविस्तारसदृशमोष्ठविपुलं, तदष्टां
शैकहीनंमध्यविपुलं, तच्चतुर्विंशतिभागैकहीनं मुदरविपु
लंस्यात् तत्पञ्चभागा(त्)त्र्यंशंबलिकस्याधारपट्टिका,तत्प-
ञ्चांशाद्युगांशमूर्ध्वपट्टिका, तस्मात्तदैवपद्मतारं,तच्चतुर्भागै
कंकांठिकातारं,शिखरोत्सेधार्धमुदरं,तस्मात्कर्णि(ण्ठि)कां
तंक्रमात् संक्षिप्य (सं) त्र्यङ्गुलंचतुरङ्गुलंवा बलिकमंडल
विस्तारं, तदर्धमुत्सेधंअर्धदण्डंत्रिपाददंडंवा पद्मं तुंगम् अ-
र्धदण्डंकोठकोत्सेधम् अथवा पद्मादूर्ध्वस्थूप्यासंयोजयेत्
इतिकेचित् । शिखरोत्सेधमष्टभागंकृत्वा तच्चतुष्पंचषडं

शावसाने भूर्धेष्टकांस्थापयेत्, नासिकाग्रेनासिकंठे (क
वा कारयेदितिकेचित् ॥

(नासिकाविधनम्)

नासिकाविधिवक्ष्ये - शिखरव्यासात् त्रिचतुः प
भागैकं नासिकाविस्तारं, तत्समं त्रिपादं त्रिपादाद्विभागं
यामं, ग्रीवानासिक (ऋयाम) निर्गमदंडं सार्धदंडद्विदं
वा, गाढप्रवेशविस्तारस्य त्रिचतुष्पंचभागैकहीनं ग्रं
परिनासिकोत्सेधं तत्त्रिभागैकहीनदंडं, हीनदंडवशात्
गाढशेषं, नानाविचित् त्रितवक्रपट्टियुतं तदर्धत्रिपादं
शिखरोच्चं तत्त्रिभागैकं कंठद्वयं शेनसिंहवन्मुखं कुर्यात्

(स्थूपिलक्षणम्)

अथ स्थूपिकालक्षणं पद्मस्य त्रिभागैकं कुम्भतारं, त्रिभ
गैकनालं, तत्त्रिगुणपालितत् त्रिभागैकमुकुलं स्यात्
थवा द्वाविंशतिभागं कृत्वा चतुरंशं पद्मम्, एकांशं कर्ण
(र्णि)कोत्सेधम्, पञ्चांशं कुम्भोत्तुङ्गम्, सप्तांशं नालम्
सार्धांशापाली, त्र्यर्धांशं मुकुलं स्यात्.

एवं स्वर्णेन रजतेन ताम्रेण वा कृत्वा संयोजयेत् अश्व
त्तश्चेत सुधया कृत्वा अग्रे चायसा सूचिं संयोजयेत् । एते
विमाननिर्देशांगुलिना पादांगुलमर्धांगुलं त्रिपादांगुल
कांगुलमर्धाधिकंगुलं द्रव्यंगुलं त्र्यंगुलं वा दंडेनैकं त्रिप

दंवांगं प्रतिहीनाधिक्यं न दोषाय भवति, विस्तारे कल्प्य ऊर्ध्वं
महस्तेषु पादमर्धत्रिपादं हस्तं वा वृद्धिं हानिं यथोचितमा -
हरेत् ॥

(आयादिपरीक्षा)

अथायादिपरीक्षणम् (क्षा)-उत्सेधहस्ते अष्टगुणिते
भानुत्रिघनैरपहते शेषमायं नक्षत्रं स्यात्, व्यासे नवगुणिते
अष्टापहते शेषं योनिर्व्ययं भवति, प्रणाहे नवगुणाहते सप्त
त्रिंशदपहते शेषं वारं तिथिर्भवति, एवं विमानगोपुरादि
करणहस्तेर्मंडपाऽऽवरणग्रहादीनां व्यासाऽऽयामसमूह
करैः प्रतिमानामुत्सेधाद्बुलिभी रथादीनां व्यासायामसमूह
मात्रैरायादीनि परीक्षयेत् । एतेषु अल्पदोषं गुणाधिक
मपि ग्रहीतव्यम् सार्धहस्तछेदे पादमर्धत्रिपादं वा संयोज्य
गणयेत् तच्छेषं हीनाधिक्यं युक्त्या कुर्यात् अंगुलिछेदे यवैः
(युक्त्या) तथैव कारयेत् अत्रानुक्तं सर्वं शिल्पशास्त्रोक्तविधि
ना कुर्यात् ॥

पश्चात्सुधावर्णा (घैरलङ्कार) द्यलं कारयेत् । प्रति
व्यालसिंहे भाघैर्भूषयेत् ॥

बलभौविद्याधरहंसभूतनागादीनि कुर्यात् । द्वारे
पुद्धारपालकान् ॥

शिखरे महानाखं तरे पूर्वे पुरुषं दक्षिणे नृसिंहं पश्चिमे
अच्युतम् उत्तरेऽनिरुद्धं पूर्वे चक्रं दक्षिणे दक्षिणामूर्तिं

शावसाने सिंहम् उत्तरे पितामहं च कल्पये (दशं०।
 तिकेचित् । पादवर्गेतोरणस्थान्तरे दक्षिणेसत्यं
 अच्युतम् उत्तरे अनिरुद्धं प्राग्द्वार दक्षिणेपुरुषं च
 नृसिंहं पश्चिमे अच्युतम् उत्तरे वाराहं वेतिकेचित् ।
 णादिदि (शां) द्वारे तद्विद्वतीः तद्द्वारदक्षिणभागे चाऽऽ-
 थाक्रमणस्थितानासीनान्वाकल्पयेत् सुखमं पदं दि-
 ह्येविधनेशम्, उत्तरे विंध्यवासिनीम् आभेयादिको-
 स्तरोपरिगलस्थाने वाहनं मृगेशं खगेशं वा अन्य-
 सर्वत्र देवस्य विजयक्रीडनादीन्येव कारयेदित्याहमर्-
 इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चन-
 एकभूमिविधिर्नाम नवमः पटलः ॥

(अथ दशमः पटलः)

अथ द्वितलविधिवक्ष्ये - तद्व्यासायाम् न
 वति अत्र त्र्यंशं गर्भविस्तारं, परितो गृहपिण्डलिन्द्रा-
 श्वैकैकांशेन समावृता भवन्ति, ५॥ इति षट् भागां-
 व्यंशं कोष्ठम् एकांशं कूटम् एकांशं हारान्तरम् । अथ
 धाविभज्य तदेकांशं कूटतारं, मध्ये व्यंशा शालं
 मध्ये चैकैकांशं पंजरविशालं, शेषाऽर्धशैर्हारान्तरं
 अथवा मानसूत्राद्वहिः कूटकोष्ठपंजराणां निर्गमं
 त्रिपादं, दंडं, सपादं सार्धं सात्रपादं द्विदंडं समसूत्रे-
 स्मिन् कूटात् बहिस्तथैव कोष्ठनिर्गमं कारयेत् । अलिं

कानिरापूर्य घनंसावकाशं संछादितंवापरिकल्प्य ऊर्ध्वे
अलिन्द्रंत्यक्त्वा अभ्यन्तरनिष्ठावुपरिभूमिकारयेत् ।

उत्सेधमेकोनविंशत्यंशंकृत्वा अधिष्ठानंद्वयंशं,
चतुरंशपादं, पादोनद्वयंशप्र(स्त) स्तारं, त्र्यंशंपादं,
सार्धांशमञ्चम् अर्धांशावेदिका एकांशंकण्ठं (र्गं) सपादा-
ग्न्यंशं शिखरं, पादोनद्वयंशा स्थूपिकेत्येवंशान्तिकम् ।
पौष्पिकाद्युत्सेधानांपूर्वोक्तांशेषु पञ्चांशं संयोज्य पादशि-
रसिचैकैकांस्थूपिविनाऽन्येष्वर्धांशं संयोज्यकुर्यात् । एवं
सर्वमूह्यैवकुर्यात् ॥

उपरितलपादोत्सेधमष्टधाविभज्य एकांशंवेदिको
दयं, द्वयर्धांशं कण्ठं (र्गं) त्र्यंशंशिखरम्, सार्धांशास्थू-
पिकेति ॥

अन्तरप्रस्तारं चैकान्तर दशभागविभज्य एकांशं
वेदिकोदयं, द्वयर्धांशंकण्ठं, (र्गं) त्र्यंशंशिखरं, सार्धांशा
स्थूपिकेति ॥

अन्तरप्रस्तरप्रस्तरंचे देकादशभागविभज्य एकां
शंवेदिकोत्सेधं, त्र्यंशंपादं, सार्धांशमञ्चम् अर्धांशा
वेदिः, सपादांशंकण्ठं (र्गं) पादोनत्र्यंशंशिखरम्, एकांशा
स्थूपिकेत्येवसर्वत्र कूटकोष्ठादीनिकारयेत् ॥

प्रवेशनिर्गमदण्डेन यथाशोभं यथाजालं नयेत् मुखमण्डपं दक्षिणवामयोरुर्ध्वाधिरोहणार्थं सोपानं च युक्त्या कारयेत् ॥

(तृतीयतलस्य)

अथ त्रितलविधिवक्ष्ये - व्यासायामं त्रयोदशभागं कृत्वा त्र्यंशं गर्भगृहं, परितो गृहपिण्डचलिद्रहारास्तद्वहिश्चालीं द्रहारे संकल्प्य अभ्यन्तरालीं द्रंवा लुकाभिरापूर्य, घनमेव बाह्यालीं द्रं सावकाशं संछादितं वा कारयेत् । बाह्यभित्तेः परितः कूटशालादीनि पूर्ववत्कृत्वा अलीं द्रं त्यक्त्वा तदभ्यन्तरभित्तौ मध्ये तलं सालिं द्रं संछादितं तस्मिंश्च कूटशालादीनि पूर्ववत्कुर्यात् । अलीं द्रं त्यक्त्वा गृहपिण्डादुपरि भूमिं कारयेत् । मुखमण्डपं च कुर्यात् सोपानं युक्त्या च कल्पयति ॥

उत्सेधं चतुर्विंशतिभागं कृत्वा अधिष्ठानं द्व्यंशं, पादं चतुरंशं, प्रस्तरं पादोन द्व्यंशं, पादं पादोन चतुरंशं, सार्धांशं मचं, पादं त्र्यर्धांशं, सपादांशं प्रस्तरम् अर्धांशं वेदिः, सार्धांशं कंठः, (र्णे) त्र्यंशं शिखरम्, (स) पादांशात् पिकेत्येवं शांतिकम् ॥

पैष्टिकाद्युत्सेधानां पूर्वोक्तांशेषु सप्तांशं संयोज्य पादेषु शिरसि चैकांशमन्येष्वर्धांशं संयोज्य युक्त्या सर्वमह्यैव कुर्यात् एतेषां विन्यासविशेषः मूर्तिभेदच उत्तरतो वक्ष्यामः.

(चतुस्तलस्य)

अथचतुस्तलविधिवक्ष्ये-व्यासायामंसप्तदशभागं
कृत्वा त्र्यंशं गर्भगृहं, तत्परितश्चैकांशे गृहपीण्डयलीन्द्र
हारादीन्कल्पयति। तत्तलवसानेकूटशालाद्यैस्तत्तद्वित्तिं
समापयेत्। अधस्तलं सर्वत्रघनमेवकृत्वा तस्योर्ध्वपरितोऽ
लिन्द्रं त्यक्त्वा तदभ्यन्तरेपरितोऽलिन्द्रत्रयेप्रागादिचतुर्दिक्षु
मुखमण्डपसंयुक्तं गर्भगृहसंकल्प्य पुरुषादीन्संस्थापयेत्
आग्नेयादिकोणेषु प्राङ्मुखं पश्चिमाभिमुखं तथैवकृत्वा
कपिलादीन् संस्थापयेत्, तदूर्ध्वपरितोऽलिन्द्रं त्यक्त्वा मध्ये
विष्णुमूर्तेर्गर्भागारं मुखमण्डपसंयुक्तं, दक्षिणे नरनारायण
योः, पश्चिमेनृसिंहस्य, उत्तरेनरनारायणस्य गर्भागारं कृत्वा
तदूर्ध्वपरितोऽलिन्द्रं त्यक्त्वा मध्येप्राङ्मुखशयनस्य गर्भा
गारं मुखमण्डपं चकृत्वा परितस्तलं प्रति चर्यासोपानं प्रद
क्षिणवशेनयुक्तिः कुर्यात् ॥

उत्सेधं पंचत्रिंशदंशं कृत्वा धिष्टानं त्र्यंशं, षडंशं -
पादं, द्व्यर्धांशं प्रस्तरं, पंचांशपादं, व्यंशमंचं,
चतुरंशं शरणं, सार्धांशं कपोतं, त्र्यंशपादं, सपा -
दांशमंचम् अर्धांशावेदिका, एकांशाग्रीवा, त्र्यर्धांशं
शिखरं, पादो न व्यंशास्थूपिकेत्येतत्शांतिकम्। पौष्टिका
द्युत्सेधानां पूर्वोक्तांशेष्वष्टांशं संयोज्य पादेषु शिरसि चैकैकां

शंसंयोज्य शेषंसमूहैवकुर्यात् । शिखरेपादांशंहित्वा स्थू-
प्यासहसंयोजयेदित्येके ॥

अथ पंचतलंवक्ष्ये - पूर्वोक्तांशेषु तारे चतुरंशं -
संयोज्य परितोऽलिन्द्रं हारिसंकल्प्याऽधस्तलं घनमेवकृत्वा
उपरितलेऽष्टदिक्षु गृहसंकल्प्य प्रागादि नृसिंहा-
दीन् संस्थापयेत् । तस्योपरिचतुस्तलोकतः प्रकारैरेव
कुर्यात् । उत्सेधेषु पूर्वोक्तांशेषु षोडशांशंसंयोज्य अधस्त-
लस्याऽधिष्ठानं चतुरंशम् अष्टांशस्तंभं, चतुरंशंप्रस्तारम्
(ए)ष विशेषोऽन्यत्सर्वपूर्ववत् । तस्मिन्पौष्टिकाद्युत्से-
धानामधस्तल्यपादेचैकांशम्, अन्ययोश्चैकांशं पूर्वोक्तां
शेषु योजयित्वा शेषंसर्वसमूहैवकुर्यात् ॥

एवंषु तलादिद्वादशतलांतं तारेचतुरंशं, तुगे
कालांशंसंयोज्य उत्सेधभेदार्थद्वयंशाधिकं विनक्तेर्विनव
तलंप्रति युक्त्या संयोज्यकुर्यात् । सर्वेषांतलानामधस्तलं
घनमेवकृत्वा षट् तलस्यद्वितीयतले प्राच्यां मध्ये पंचवीरान्,
दक्षिणे राघवम् उत्तरे कृष्णं च, दक्षिणे मध्ये नृसिंहं, तत्पूर्वे
वानरं, पश्चिमे त्रिविक्रमं, पश्चिमे मध्ये वाहं, दक्षिणे परशु-
रामम्, उत्तरे बलं च उत्तरमध्ये कारिक (१५) गं पश्चिमे
कूर्मरूपं पूर्वे नत्स्यात्नरकं च, गर्भगृहे संस्थापयेत् । तदुपरि
पंचतलोकतवत् ॥

सप्ततलस्यद्वितीयतले देवस्यविजयक्रीडारूपाणि प्रागादिदिक्षु, विदिक्षु, अंतरालेषु, पूर्ववद्गर्भगृहं कृत्वा स्थापयेत् ॥

अष्टतलस्य द्वितीयतले प्राच्यांदक्षिणाद्युत्तरान्तं सनकं सुभद्रं मित्रं सनातनं च प्राङ्मुखं, दक्षिणे पश्चिमादिप्रागन्तं सुखावहं हयात्मकं मित्रं सर्वांश्च दक्षिणा मुखान्, पश्चिमे दक्षिणाद्युत्तरान्तं सनंदनं रामदेवं शिवं सनत्कुमारं च पश्चिमाभिमुखान्, उत्तरे पश्चिमादिप्रागन्तं संवहं पुण्यं विश्वं सुवहंचोत्तराभिमुखान् गर्भगृहं कृत्वा स्थापयेत्, अन्यत्सर्वपूर्ववत् ॥ नवतलस्य द्वितीयतले प्रागादिदिक्पालान् आदित्यांश्च वसून् रुद्रान् मरुतो विश्वान् सप्तऋषीन् सप्तरोहिणीः मातृगणानपि गर्भगृहं कृत्वा स्थापयेदन्यत्सर्वपूर्ववत् । सर्वस्मिन् यथेष्टस्थाने गर्भगृहं कृत्वा सर्वान् देवान् कल्पयेत् । दशतलाद्युक्ततलान्तं तलं प्रति यथाक्रमेण पीताभं महाविष्णुं रुक्माभं सदाविष्णुं, स्फटिकाभं नारायणं, चतुर्भुजं देवीभूषणायुधैस्स हस्थानकासन शयनमार्गेष्वेतेष्विष्टमार्गेण संस्थापयेत् । अथवा द्वितलादिद्वादशतलान्तं क्रमेण विस्तारं त्रिभागादित्रयोदशभागान्तं विभज्य एकांशं गर्भगृहं शेषांशैर्गृहपिंड्यालिन्द्रभागादीन् कूटशालादींश्च व्यासोपानसंयुक्तं वेणुरंध्रवत्, गर्भोपरिगर्भगृहं मुखमंडपं च परिकल्प्य

आदितलं घनमेव कृत्वा उपरितलत्रये महाविष्णुं, सदा-
विष्णुं नारायणम् अन्येष्वधस्तात्स्थानकासनशयनभे-
देन विष्णुमूर्तिं पूर्ववत्संस्थापयेत् । अष्टतलादूर्ध्वं मूर्ति-
स्थापनंनाचरेदित्येके । सर्वेषु विमानेषु विस्तारात्रिभागैक-
विशालमेकदंडाद्यर्कदंडान्तं द्वादशभेदैर्निर्गमयुतं मध्य-
भद्रं कुर्यात् । महद्विमानं चेत् द्वयोः पार्श्वयोश्चकूटशाला-
दीन् कल्पयेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे अयुतग्रंथसंहितायां मरीचिप्रोक्ते
विमानार्चनाकल्पे द्वितलादिविधानं नाम दशमः पटलः ॥

अथप्राकारलक्षणंवक्ष्ये - रक्षार्थमंगलार्थशोभार्थं
तत्प्रासादार्धं, त्रिपादं, समं, पादाधिकं, मर्धाधिकंवा, प्रथ-
मावरणम् । तत्समं, पादाधिकं, मर्धादिकं, पादोनद्विगुणं,
द्विगुणं, त्रिगुणं, चतुर्गुणं, पंचगुणंवा, द्वितीयावरणम् ।
तस्योक्तप्रमाणेष्विष्टमानेन तृतीयावरणादिसप्तप्राकारा-
नं कारयेत् । प्रासादं परितश्चतुरश्रीकृत्य तत्पादाधिकमर्धा-
धिकं पादोनद्विगुणं द्विगुणं द्विगुणार्धं त्रिगुणार्धं चतुर्गुणंवा
मुखायामं प्रथमावरणस्य, तत्परितश्चतुरश्रीकृत्यैव द्विती-
यावरणदिसर्वप्राकाराणां मुखायामं प्रयोक्तव्यं । अथवा
सर्वप्राकाराणां प्रासादं परितश्चतुरश्रीकृत्यैव मुखायामं यो
जयेदितिकेचित् । हस्तमानं त्रिधा प्रोक्तम् अधमं मध्यममुत्त-
ममिति यथाक्रमेण त्रिपंचसप्तहस्तमधमंत्रयं, नवैकादश-

त्रयोदशहस्तमध्यमंत्रयं, पंचदशसप्तदशैकोनविंशतिहस्त
 मुत्तमंत्रयम् । एवमेवसप्तप्राकारान्तं कारयेत् ॥ तेषांमुखाया
 मं पूर्ववत् । मुखोयः दक्षिणे पश्चिमे उत्तरे वा विस्तीर्णे देशे
 तत्तद्दिशि बाह्यप्राकारसममायामं, तत्समंत्रिपादमर्धवा
 विस्तारमंकणं कृत्वा तस्मिन्नास्थानमण्डपं कारयेत् । अल-
 याभिमुखेवोत्तरेवा बहूदकं विस्तीर्णं तटाकं कृत्वा तत्परितः
 शिलया इष्टकयावा तीरं कारयेत् । तत्तीरे मनोरमेवा आ-
 स्थानमण्डपं कुर्यादितिकेचित् । तटाकस्य पश्चिमे तीरे तीर्थ-
 स्थानं प्राङ्मुखं त्रिपंचसप्तनवैकादशहस्तैस्समाश्र, मायता-
 श्रंवा, युग्मयुग्मांघ्रिमित्तिकं, मंडपं कूटं प्रपां वा कुर्यात् ।
 तद्बाह्येप्राकारंकारयेदितिकेचित् । एकप्राकारमधमं, द्विप्रा-
 कारं मध्यमं, त्रिप्राकारमुत्तमं स्यात् । त्रिप्राकारमध्यमाधमं-
 चतुष्प्राकारमध्यममध्यमं, पञ्चप्राकारमध्यमोत्तमं स्यात् ।
 पञ्चप्राकारमुत्तमाधमं स्यात् । षट्प्राकारमुत्तममध्यमं, सप्त,
 प्राकारमुत्तमोत्तमं स्यात् । प्राकाराणां भित्तिविष्कं न हस्तं-
 पादाधिक, मर्धाधिकं, पादोनद्विगुणं, द्विगुणंवा, तन्निचतु-
 ष्षष्टसप्ताष्टनवगुणितमित्युत्सैधं विस्तारादष्टमांशोन-
 नग्रविपुलं प्रासादस्यपादाद्वा, प्रादुपानाद्वा, प्राकारमित्यं-
 नरमुत्तमं, भित्तिमध्येमध्यमं, भित्तिबाह्येचाधमं, तेषांप्रमुख
 शरंगोपुरंकृत्वाऽधस्ताद्वारिमार्गं प्राच्या, मुदीच्यांवा दक्षि
 णोत्तर पश्चिमेषु क्षुद्रद्वारंच, युक्तितः कारयेत् ॥ एतेषांबहिरा

वरणपृष्ठेप्येवंद्वारं गोपुरंवाकुर्यात् प्रथमावरणंविना अन्ये
 षांकारयेदित्येके। तन्नवधाकृत्वा द्विभागमधिष्ठानं, सप्तांश-
 पादायामं, मानाङ्गुलेन षष्ठ्यङ्गुलादूर्ध्वषडङ्गुलवृद्ध्याऽष्टो-
 त्तरशताङ्गुलान्तं स्तंभोच्चनवधाभवति सप्ताङ्गुलंसमारभ्यै-
 काङ्गुलवृद्ध्यापञ्चदशाङ्गुलान्तं नवविधंपादविष्कंभं, सार्ध-
 द्विहस्तादूर्ध्वपादवृद्ध्यासार्धचतुष्करान्तं नवधाभित्तिमा-
 नम्, उत्तरार्णः परितः प्राक्पश्चिमयोरुत्तराग्रं, दक्षिणोत्त-
 रयोःप्रागग्रं, संयोज्य तस्योपरितलादीनि सन्यसेत्, एव-
 मेवशिलाजंचाऽऽस्तरेत् ऊर्ध्वेलुपाभिस्संछादयेदितिके-
 चित् । शिलास्तंभोपरि दारुस्तंभंप्रयोक्तव्यं, दारुस्तंभो-
 परिशिलास्तंभं न योजयेत् ॥ अथवा तन्मुखायामं युग्म-
 भित्तिसमायुक्तं द्वाशदिकं नानोत्तराणिसन्यस्य तस्योपरि-
 प्रागन्तमुत्तरान्तंच तुलादीन्यास्तरेत् । द्वारेद्वारशोभादि-
 भेदेष्वेकमार्गेणगोपुरंकारयेत् । अथवाऽधिष्ठानांतेद्वारं-
 हित्वा द्वारबाह्येचोभयोः पार्श्वयोरभ्यंतरभित्तिवशादेक-
 भित्ति(भक्ति)युक्तंसोपानंकारयेत् । तद्वत्स्तंभतुलादीनि
 युग्मंच संयोजयेत् । अत्रानुक्तंसर्वशिल्पशास्त्रोक्तमर्गेण
 कुर्यात् ॥

अथगोपुराणालक्षणंवक्ष्ये द्वारशोभाद्वारशाला-
 द्वारप्रासादंद्वारहर्म्यं द्वारगोपुरमितिपञ्चधाभवन्ति तेषांक्र-
 मेणविस्तारोवक्ष्यते - मूलप्रासादविशालं द्वित्रिचतुष्पञ्च-

षडंशंकृत्वा एकांशोनंद्वारशोभादीनामाभासानां विशालं-
 स्यात् सप्ताष्टनवदशैकादशभागंकृत्वा एकांशोनंविकल्पनां
 चतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टांशंकृत्वा एकांशंव्यपोह्य शेषांशैर्मध्य-
 मानां, त्रिभागैकमर्धं त्रिभागं द्विभागं चतुः पञ्चांशयोरेकोन-
 मिति द्वारशोभादीनामुत्तमानां विशालं स्यात् अथवा हस्त-
 मानेन द्विहस्तादिव्यष्ट (द्विरष्ट) हस्तान्तमेकहस्तविवृध्या-
 द्वारशोभादीनामेकैकं त्रिभिर्भेदे (क्षुद्रां) त्रिः पञ्चभेदम् -
 त्रिहस्ताद्येकत्रिंशत् करांतं द्विद्विहस्तविवृध्याद्वारशोभादी-
 नामल्पानां विस्तारं त्रिः पञ्चभेदं स्यात्, नवहस्तादिसप्तत्रिं-
 शत्करांतं द्विद्विहस्तविवृध्यामध्यमानां विशालं त्रिः पञ्च
 भेदं स्यात् । अथोत्तमानां विशालं पञ्चहस्तादित्रयोदश
 हस्तान्तं द्विद्विहस्त विवृध्याद्वारशोभा विशालं पञ्चविधं भ-
 वति । पञ्चदशहस्तादित्रयोविंशतिहस्तान्तं द्विद्विहस्त
 विवृध्याद्वारशाला विशालं स्यात्, पञ्चविंशतिहस्तादित्रय-
 स्त्रिंशद्वस्तांतं द्वारप्रासाद विशालं, पञ्चत्रिंशत्करादित्रिच-
 त्वारिंशद्वस्तांतं द्वारहर्म्य विशालं नवपंचकरादित्रिपञ्चा-
 शत्करान्तं द्वारगोपुरव्यासमित्येवं पञ्चानां व्यासं पञ्चविं-
 शतिभेदं विधीयते । तेषामुदितं विशालस्य पादार्धं, त्रिभा-
 गाद्विभागं, पादोनद्विगुणं, द्विगुणं वा, यामं पञ्चविधं स्यात् ।
 उत्सेधविन्यासगण्यालंकारादीनि सर्वाणि मूलप्रासादस्यो-
 क्तमार्गेणैकतलाद्यर्कतलान्तं समूहैव गोपुरा णिकारयेत् ।

आधिष्ठानं पादबंधमेवद्वारविस्तारं सार्धहस्तं त्रिपादहस्तं
द्विहस्तं सार्धद्विहस्तं पादोनत्रिहस्तं त्रिहस्तमितिसप्तधा
भवति तत्तद्विगुणमुत्सेधं स्यात् ॥

अथवा मूलभूमेरधिष्ठानां ध्रितुङ्गद्वारतुङ्गतदर्धवि-
स्तारम् अथवा द्विहस्तविस्ताराद्यङ्गुलाद्येकविंशत्यङ्गुला-
न्तं व्यङ्गुलविवृद्ध्याद्वारविस्तारं दशधा भवति । गोपुराणां
निर्गमं विस्तारार्धं त्रिभागैकं पञ्चभागाद्विभागं, प्राकारमिति
बाह्यतः कुर्यात् । अन्यत्सर्वं मूलप्रासादस्योक्तविधिना
कारयेत् ॥

अथपरिवाराणामालयं गर्भव्याससमं पादहीनम-
र्धवा, अथवा त्रिहस्तं, पञ्चहस्तंवा, मुखमण्डपसहितं (कृत्वा)
स्थापयेत् । परिवाराणां ध्रुवकौतुकसंयुक्तमुत्तमं, कौतुकं
विना तत्स्थाने पीठं कृत्वा र्चयेन्मध्यमम् आलयं ध्रुवकौतुकं च
विना यथोक्ते देशे शैलान्यैष्टकानिवा मानांगुलेन, मात्रां
गुलेनवा, द्वादशांगुलोत्सेधानि तद्विगुणायतविस्ताराणि,
त्रिवेदिसहितानि, पीठानि कुर्यात् । अथवा एकवेदिकं
यथालाभप्रमाणेन पीठं कृत्वा कारयेदितिकेचित् । एतदधम
मार्गार्चनं स्यात् । अन्यथामहत्तरोदोषो भवति । परिवाराणां
मालयं मुखमण्डपं कूटं वा प्राकाराश्रयमेव कर्तव्यम्,
पीठश्चेदालयाश्रयमेव कारयेदित्येके ॥ अथ आलयाभिमुखे
महामण्डपं मूलालयस्थसमं, मध्यर्धं, द्विगुणार्धं, त्रिगुणं,

त्रिगुणार्धं, चतुर्गुणमिति समचतुरश्र, मायतचतुरश्रंवा
युग्मपादयुग्मभक्तिकं मूलधाम्नआदिभूमिप्रमाणेनाऽधि
ष्ठानपादप्रस्तराणि कृत्वा संछाद्य मध्ये समां युक्त्या कल्प
येत् । तत्प्रमुखे तथैव नृत्तमण्डपं आग्नेयादिकोणेषु तथैवा
स्थानमण्डपंकारयेत् । प्रथमावरणेद्वितीयेवामाधि (लि)
काविहीनेच आलयाभिमुखे, मंडपपूर्वे सोपानपूर्वे वा,
स्नपनागारं, मंडपं, कूटं वा, नेकद्वारयुतमेकद्वारयुतंवा
कृत्वा द्वितीयावरणे, तृतीयेवा, आग्नेय्यां पचनालयं
विमानसमं, पादाधिक, मर्धाधिकं, पादोनद्विगुणं द्विगुणं,
द्विगुणार्धं, त्रिगुणमिति विस्तारं सप्तधा भवति विस्तारात्पा-
दाधिकमर्धाधिकंवा आयामं चतुरश्रंचतुरश्रतुः शालोपेतं
तन्मध्येरूपं तदक्षिणतोमूलधाम पादुकादिप्रस्तरान्तोत्सेधं
चतुर्धाकृत्वा एकांशमधिष्ठानं सोपपीठंवा व्यशंपादवर्ग, मे-
कांशंप्रस्तरं, प्राकाराभ्यन्तरं प्राकारमध्यं प्राकारबाह्यंवा-
अख्यभित्तिविष्कंभं हस्तमात्रं, पादहीनं, पादाधिकंवा, मंड
पाकारं लुपायुक्तंवा कारयेत् । तद्द्वारदक्षिणे पूर्ववत्प्रथमेष्टकाः
शिलावा संस्थाप्य तथैवान्तेच स्थापयेत् । सुधाकर्म कृत्वा
अभ्यंतरे प्राच्यां दक्षिणाद्युत्तरान्तं चुलिं । युग्मायुग्मसं-
ख्या (ख्य) दक्षिणशालामध्ये नित्याग्निकुण्डं पश्चिम
शालामध्ये सोपानद्वारम्, उत्तरतोहविर्द्रव्योपसंचयस्थानम्
अधस्ताद्दक्षिणतः प्राच्यांवा वारिमार्गंच कारयेत् । प्रथमा

वरणे द्वितीयेवादक्षिणे होमस्थानं कारयेदितिकेचित् । याग
शालां द्वितीयावरणे आग्नेय्यांवा पञ्चहस्तनवहस्तायतवि
स्तारं चतुर्द्वारयुतं मण्डपं कूटंवा कुर्यात् । अत्राऽनुक्तं सर्वं
शिल्पशास्त्रोक्तविधिना कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
प्राकारगोपुरादिविधिर्नाम एकादशः पटलः ॥ ११ ॥ ॥ श्री ॥

अथ परिवारस्थानं वक्ष्ये—मुखमण्डपसोपानमध्ये
श्रीभूतं, प्रथमावरणाद्यग्रायामं चतुर्धा कृत्वा सर्वत्रापितृती
यांशे श्रीभूतगरुडस्य चक्रध्वजशंखमहाभूताऽक्षहन्तान्
क्रमेण परिकल्पयेत् । अथवा द्वितीयावरणे द्वितीयांशे
गरुडं, तृतीयांशे चक्रं, तृतीयावरणे द्वितीयांशे शंखं,
तृतीयांशे ध्वजम्, चतुर्थावरणे तृतीयांशे यूथाधाधिपं,
पञ्चमावरणे तृतीयांशेऽक्षहन्तम्, अथवा गोपुराद्वाह्ये
प्रासादस्यार्धं समायामं नीहा तत्रैव अक्षहन्तस्य पीठं परि
कल्पयेत् । अथवा सर्वत्र प्रथमावरणाद्यंकणस्याऽग्रा
यामं चतुर्धा कृत्वा विमानपार्श्वादि द्वितीयांशे गरुडं, तृती
यां बलिपीठञ्च कल्पयेदितिकेचित् । परिवाराणामालयं,
पञ्चनालयं, पुष्पसञ्चयस्थानम्, उदकपानीयस्थानं;
नृतमण्डपञ्च, मूलधामप्रैक्षं; स्नपनमण्डप मास्थनमण्डप
प्राकारं, गौपरंच, बहिर्मुखं, विमानगर्भगृहमभ्यन्तरमुखं
ज्ञात्वैवमारभेत् ॥ प्राग्द्वारे देवतागारे प्रथमावरणे द्वितीये

वैन्द्रैशानयोरंतरे स्नानोदकपानीयपुष्पसंचयस्थानं,
प्लोतवस्त्रोत्तरीयगन्ध तांबूलाद्यर्चनाद्रव्यसंचयस्थानंच,
ऐन्द्राग्न्योर्मध्येशय्यादेशम्, उत्तरद्वारंचेत् सोमोदानयो
र्मध्ये स्नानोदकादिद्रव्यसंचयस्थानं, सोमेशानयोर्मध्ये
शय्यास्थानंच, सर्वत्रापिमहानसमाग्नेय मेवकारयेत् ॥

परिषद्देवानां स्थानं वक्ष्ये गर्भगेहेधृववेरस्य पादयो
र्मध्येविष्णुः, तत्प्रागादीशानान्तं पुरुषकपिलसत्ययज्ञा-
च्युतनारायणानिरुद्धपुण्याश्च, द्वितीयावरणे वाराह सुभद्र
नारसिंहोशितात्मवामनसर्वोद्दहत्रिविक्रम सर्वविद्येश्वराश्च
तृतीयावरणे इन्द्राग्नियमनिर्ऋति वरुणवायुकुबेरै
शानाश्च, दक्षिणेश्रीः, वामेहरिणीच, कर्मार्चास्थानेसुभद्र
सर्वहयात्मकसुखवहरामदेवसंवहपुण्यदेवसुवहाश्च, द्विती
यावरणे मित्रसनातनात्रिसनन्दन शिवसनकुमारविश्व
सनकाः, तृतीयावरणे इंद्रादयः, दक्षिणेभित्तिपार्श्वे पिता
महपुण्यौ, वामेगंगाधरपद्मापितरौ, द्वारेषु धातविधातृभुवं
गपतंगपतिरवरुणाश्च, न्यक्षादिविमानपालाः शिखाग्रे
स्थूप्यधस्तात् प्रागादिचतुर्दिक्षु बहिर्मुखासीनाश्चा अध
स्तादधिष्ठानवर्गं, परितः प्रागादिन्यक्षविवस्वंतन्मित्रक्ष
त्तारः, पीठेषुसमर्चनीयाः, मनिक्कसंध्येऽभ्यन्तरद्वारे मुख
मण्डपद्वारे विघ्नसतापसौ, प्रथमावरणादि सप्तप्राकार
द्वारेषु किष्किन्धबहुमर्दतीर्थौ, विघ्नेशनागेशौ, शंखपद्मौ,

तुहिणवल्लिंदौ, नंदकशाडौ, चक्रचूलि शंखचूलिनौ, च-
 ङप्रचंडौ चेत्येता नष्टादश द्वारपालानर्चयेत् । सोमेशान
 योरन्तरे विष्वक्सेनं, प्रथमावरणाऽऽद्यं कणे चतुर्भाग
 द्विभाग श्रीभूतगरुडचक्र शंखध्वज शंख यूथाधिपाक्ष
 हांताने तानन पायिनश्च तत्तत्सूत्रे संयोज्यैवाऽर्चयेदितिके
 चित् । प्रथमावरणे, द्वितीयेवा, प्रागादीशानान्तं इन्द्रादीन्
 प्राग्द्वारादिद्वारदक्षिणपार्श्वेषु कोणेषु च, प्राग्द्वारादुत्तरे भा
 स्करमिंद्रात् दक्षिणाद्यंतराले, चंद्रांगारक बुध बृहस्पतिका
 व्यमन्दराहुकेतनेतान् गृहांश्च, तृतीयावरणे गंगा यमुनान
 र्मदासिंधूः, प्रागादिचतुर्दिक्षु तत्तद्द्वारदक्षिणपार्श्वे पूर्वद्वारो
 त्तरे दुर्गा आग्नेयादिषु कोणेषु, सिद्धिं श्रियं ज्येष्ठां धात्रीं च
 अन्तराले सुधासुंदरी सुव (स्वा) हास्वधामायासंहलादिनीरा
 कासिनीवालीश्च पचनालये हवीरक्षकं, पुष्पमण्डपे पुष्प
 रक्षकं, वारिसंचयस्थानपार्श्वेषु पुरुषं, प्लोतवस्त्रोत्तरीयादि
 द्रव्यसंचयस्थानपार्श्वे त्वष्टारं, शय्यास्थाने कौमोदकीं,
 हविर्द्रव्यादिसंचयस्थाने सर्वेश्वरं, होमस्थाने बलिरक्षकमर्च
 येत् । चतुर्थावरणे पूर्वद्वारोत्तरे गविष्टं, दक्षिणे पृथिवीं,
 पश्चिमे दक्षिणे अग्निम्, उत्तरे वायुं च, आग्नेयादिषु को
 णेषु ऋग्यजुः सामाथर्वणश्च, अन्तराले शिवं विष्णुं
 तक्षकं शुभं भतनायकं पवित्रं पावनं क्षितिजं च । पञ्चमाव
 रणे पूर्वद्वारोत्तरे दक्षिणे चक्रं ह्रीमनुमतिं; दक्षिणे ब्रह्मा

प्याद्यास्सप्तमतृः, पश्चिमेजयाद्यप्सरसश्च, उत्तरे कुण्ठि
न्यादिसप्तरोहिणीश्च, आग्नेयादिषुकोणेषु वत्सरादीन्
प्राणा(दीन्म) रुतः, शतरुद्रानन्तरालेवा ईशानेन्द्रयोरन्त
(र) रालेअजैकपदः एकादशरुद्रादीन्, इंद्राग्न्योरन्त
रालेधात्रादिद्वादशादित्यान्, यमाग्नेययोरंतरे गन्धर्वान्,
यमनीलयोर्मध्ये मुनीन्, नीलवरुणयोर्मध्ये अमृतजान्,
वरुणोदानयोर्मध्ये, अश्विनौ, सोमोदानयोर्मध्ये विद्याध
रांश्च, षष्ठावरणे प्राग्द्वारादुत्तरेतुंबुरुं, तदक्षिणेनारदं,
दक्षिणेऋतून्, पश्चिमेप्रजापतिम्, उत्तरेमुद्गलम्,
आग्नेय्यांहलेशं, नैऋत्यांयक्षं वायव्यांजांबवन्तं, ऐशा-
न्यांसुरमम्, अन्तरालेप्राच्यामुत्तरे किन्नरमिथुनं, तदक्षिणे
प्रह्लादं, दक्षिणे कामंवि पांच, पश्चिमेव्याजि (जु) नीं
कामिनींच, उत्तरेप्रभांसुंदरींच, सप्तमावरणे पूर्वद्वारोत्तरे
ब्रह्माण, तदक्षिणेअर्यम्णं, दक्षिणेदंडभृतम्, उत्तरेधन
दम्, आग्नेयादिषुकोणेषु सवितृसावित्री, इंद्रं (इंद्रं)
द्रानुजौ, रुद्ररुद्रानुजौ, अपापवत्सौचान्तराले प्रागादि
चतुर्दिक्षु ईशादिपददेवान् क्रमेण कारयेत् । अत्रानुक्तान्
सर्वान् बाह्येमहत्पीठं कृत्वा सर्वदेवाइतिसंकल्प्याऽर्चयेत् ।
एतेषामनुक्तंसर्वं भृगूक्त विधिनाकारयेत् । यूथेशपीठं यथो
क्तेदेशे गर्भागारविस्तृताद्वारोत्तुङ्गाद्वा, पंचभागत्रिभागैक
भागमर्धेवा हस्तमानेन त्रिहस्तं द्विहस्तम् एकहस्तं वा

पीठस्यायामविस्तारं तत्समोत्सेधं, तन्मध्येपूर्ववत्प्रथमेष्टकां
 शिलांवा विन्यस्य पीठोत्तुङ्गषोडशांकृत्वा एकांशमुपानं,
 चतुरंशाजगती त्र्यंशकुमुद मर्धांशकंपं, चतुरंशकंठं,
 अर्धांशकंपं, व्यर्धांशमहापट्टिका तदूर्ध्वकंपंअर्धांशं(चतु
 र्दिग्ध्यमहद्गु) शंखनादसमतद्भूताकारयुक्तं वियुक्तंवा
 कृत्वा समाप्तेष्टकांविन्यस्य तत्तुरीयांशमूर्ध्वपद्यं, तत्पद्यं
 पंचधाकृत्वा एकांशपद्माऽऽधारवृत्तकंपं तस्योर्ध्वे द्व्यंश
 मधोदलं, शेषांशमूर्ध्वदलम्, ऊर्ध्वाधः षोडशदलैः युक्तं
 कुर्यात् पद्मतुंगस्यपादांशेनाऽर्धांशेनवा उपपीठंकारये
 दितिकेचित् ॥

इति श्रीवैद्यानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनकल्पे
 परिवारस्थान निर्णयोनाम द्वादशः पटलः॥ श्री ॥ ॥१२॥

(अथत्रयोदशः पटलः)

अथ गर्भ (वि)न्यासविधिवक्ष्ये-समुद्रात्पर्वतान्नदी
 तीरात्तुङ्गदात्खलाद्रल्मकित्कुलीरवासात् गजदन्तोद्भेदा
 वृषविषाणोद्भेदाच्च मृत्तिकां, वज्रमौक्तिक वैडूर्य स्फटिक
 पुण्यक चन्द्रकान्त नीलब्रह्ममणीन्, मनश्शिलाहरिता
 लांजन श्यामसीससौराष्ट्रगोरोचना गैरिकपारता(दा)न्,
 शालि नीवारकं कंकुमाष कुलुत्थ निष्पावतिल मुद्गयवान्,
 सुवर्ण रजत ताम्र पित्तला यसाऽऽरकूट वृत्त लोह वैकृत
 त्रपु सीसान्, यथाक्रमेणा हरेत् ॥ हेमरूप्य ताम्रायसलो

हांश्च, पद्मोत्पलकुमुद कल्हार कन्दांश्चाऽऽहरेत् । सुवर्णेन
चतुर्वर्णाचिह्नानिस्तुक्स्तुव कमण्डलुजुहूपजुहूपभृत छत्र
चामराङ्कुश ध्वज तुलातोदयुगलाङ्गुलादीनि, गज गरुड
कछपांश्च, शंखचक्रगदाशार्ङ्गाऽसींश्च पञ्चायुधांश्च (नीच)
श्रीवत्सपूर्णकुम्भ मेर्याऽऽदर्शमत्स्ययुग्माऽङ्कुश शंखाऽऽ
वर्त्तानष्टमंगलान् यथालाभमानेन कारयति । फेलायाम
विशालं त्रिपञ्चसप्तनवैकादशत्रयोदशपंचदशसप्तदशै
कोनविंशत्येकविंशति त्रयोविंशतिपञ्चविंश त्यङ्गलमेतद्य
थाक्रमेणैकतलादिद्वादशतलान्तं विमानानां गर्भभाजनं,
तद्वित्युच्चत द्विस्तारसमं अष्टांशोनं षट्भागोनं पञ्चभागो
नंवातस्यबाहुल्य एकद्वित्रिचतुर्यवं नवकोष्टयुतम छिद्रां
रम्यां फेलांकारयति । कोष्टमित्युच्चं विस्तारार्धं त्रिभागैक
भागंवा तत्पादानां यथोचितमर्धांगुलिमित्युच्चं निवृणं
वृत्तं चतुरश्रंवा शुद्धेन ताम्रेणवा कारयेत् । अथवा तत्प्रा-
सादविष्कंभ तदष्टांशोनं, तप्तादहीनंवा, फेलाऽऽयाम
विशालंशेषं पूर्ववत् । शुभेकर्त्रनुकूलेनक्षत्रेराशौ शुभो-
दये गर्भन्यासं कुर्यात् । आलयाभिमुखे दक्षिणेवा, प्रपां-
कृत्वा तौरणाद्यैरलंकृत्य तन्मध्ये द्विहस्ताऽऽयत विस्तारां
तालोत्सेधां ब्रीहिभिर्वेदिकृत्वा तत्प्राच्यामाहवनीयाग्नि
कुण्डकृत्वा सायाह्ने देवाभिमुखे धान्यराश्यापरि प्रागग्रं
ब्रह्ममास्तीर्य फेलांविन्यस्य तस्मिन्मृदादिद्रव्याणि संभृत्य

आचार्य श्रोतराभिमुखोभूत्वा गायत्र्या प्रणवाधायतानि
 द्रव्याणि संप्रोक्ष्य 'मेदिनी'ति फेलामभिमृश्य ब्रह्मादि
 नवपदेषु तत्तद्देवत्यमन्त्रेण मृद्रत्नधातुबीजलोहान् क्रमेण
 सन्यस्य पञ्चायुधान् तत्तन्मन्त्रैर्मध्यमादिचतुर्दिक्षुविन्य-
 स्य मध्येब्राह्मणादिवर्णचिह्नानि चतुर्दिक्षु हेमादिलोहान्
 पद्मादिकन्दानि तत्तद्दिगीशमन्त्रैः पृथक्पृथक् विन्यस्य
 गजगरुडकूर्मरूपाणि बाह्यपदे तत्तन्मन्त्रेण विन्यस्यऽष्ट-
 दिक्षुमंगलान् यथाक्रमेण तत्तद्दिगीशमन्त्रैस्सन्यस्य उत्तरा
 छादनेन आच्छाद्य दिक्परिच्छेदं कृत्वा रात्रौ तस्याऽऽलयस्यो-
 त्तरे वास्तुहोमं हुत्वा पर्याग्निं पञ्चगव्याभ्यामालयं संशोध्य
 पुण्याहं वाचयित्वाऽऽहवनीया(येआ)धारं हुत्वा धान्यवेद्यां
 पञ्चवस्त्राण्यास्तीर्य तन्मध्ये फेलांद्रव्यसहितां स्वस्तिसूक्तेन
 सन्यस्य तस्यां नागेन्द्रं तत्परितश्च इंद्रादिलोकपालांश्चऽऽ-
 भ्यर्च्य वस्त्रेणा वेष्ट्योपरि पुष्पाणिविक्षिप्याऽधिवास्य अ-
 ग्निं परिस्तीर्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीसूक्तं मही-
 सूक्तं ब्राह्मं नागाधिदेवत्यं दिग्देवत्यं च हुत्वा पञ्चायुधेभ्यो
 नागराजाय इंद्राय अग्नये यमाय निऋतये वरुणाय
 वायवे सोमाय ईशानाय नारायणाय सर्वरत्नेभ्यः सर्व
 धातुभ्यः सर्वबीजेभ्यः सर्वलोहेभ्यो नदीभ्यः पाताळेभ्यो
 वृक्षेभ्यो नागेभ्यो दिग्गजेभ्यः स्वाहेति व्याहृत्यन्तं हुत्वा
 अन्तः परिषेकं कृत्वा तद्रात्रौ सुमुहूर्ते प्राप्ते यजमानः आ-

चार्यादीन् वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलंकृत्य दक्षिणांदद्यात् ,
आचार्यस्तद्भाजनं शिरसाधारयन् वाद्यघोष समायुक्त
मालयं प्रदक्षिणीकृत्य अभ्यंतर द्वारदक्षिणे स्तंभसमीपे,
यजमानो ब्राह्मणश्चेत्पादिकोपरि क्षत्रियश्चेत्कुमुदोपरि वै-
श्यश्चेज्जगत्युपरि शूद्रश्चेत्पादुकोपरि च एवंस्थानं संकल्प्य
तस्मिन्मेदिनीमभ्यर्च्य आत्मसूक्तं जप्त्वा 'इदं विष्णोर्वीर्यमि'
ति ध्यात्वा मेदिनीदेवी, विष्णुर्योनिं, ध्रुवसूक्तं च, जप्त्वा
तत्रैव गर्भं संस्थापयेत् । पश्चादग्निमासाद्य स्विष्टाकारं पू-
र्णाहुतीं च यजेत् । अग्निं विसृज्य शिल्पिनमाहूय दृढं कृत्वा
तस्योपरिविधिना विमानं कारयेत् ।

अथ समाप्तेष्टकाशिला विन्यासविधिं वक्ष्ये - पूर्वं
पक्षे कर्तुरनुकूलक्षे शुभे मुहूर्ते समाप्तिकां कुर्यात् । विमान
मेकद्रव्यकृतं (चैत) श्रेष्ठ 'म' द्विद्रव्यकृतं मध्यमम्, त्रिद्र-
व्यकृत मधमम् एकद्रव्यकृत विमाने तद्द्रव्येण मूर्धेष्टका
विन्यसेदन्ययोर्यद्द्रव्यकृतं सुपरिस्थलं तेनैव मूर्धविन्यासं
कारयेत् ॥ इष्टकोपरि पादुकात्पट्टिकान्तं शिलयैवकृतं
चेन्न दोषाय भवेत् । शिलया इष्टकया दारुणा वा पादुकादि
स्थूप्यंतं यत्कृतं तदेकद्रव्यकृतम्, मसूराकान्तं प्रस्तरान्तं
वा शिलयैवकृत्वा शेष (शिष्ट) मिष्टकाकल्पितं यत । तत्त-
द्विद्रव्यकृतम् । एतदेव शिखरं लुपाविधानेन कृत्वोपरि-
लोष्टाच्छादनं यत्तत्रिद्रव्यकृतम् । शक्तश्चेत्तदेव तांभ्रजत

रुग्मै(कमै)राछादयेत् एतदुत्तमंभवति. सर्वेषांस्थूपिं लोह
भाजनमेवकारयेदित्येके । तदालयपादविस्तारद्विगुणा
यामां तदर्धविस्तारं तदर्धबाहूयोमेव इष्टकांशिलांवा
कृत्वा तत्स्थानं शिखराग्रे नासिकापृष्ठे नासिकाग्रान्तेवा
ताम्रजं खादिरं बेरोक्तवृक्षजंवाऽऽहत्य एकतलप्रासादे
बहुतलेवा, मूलतलेवापादविष्कंभाद्वादशाऽष्टसप्तषट्गु
णंवा कीलदैर्घ्यं तत्पादविष्कंभात् त्रिभागैकभाग, मर्धंवा
विस्तारं तत्षडंशैकांशंस्थूपिकाग्रविस्तारं तस्याऽऽयामं
सप्तधाकृत्वा त्रिभागमूलेचतुरश्रं शेषंसुवृत्तंशिखराकारं
वाकारयेत्। अथवा तदूर्ध्वतलपादायामसदृशं तत्पाद वि-
ष्कंभ विस्तारम् अग्रमेकांगुलमालये तन्मध्येसुषिरं सम
चतुरश्रंकृत्वा कीलादधस्तात्स शिखंयुक्तिः कारयेत्।
आद्येष्टकावदं त्येष्टकानामधिवासहोमाद्यं सर्वंस्थूपिकील
सहितंकृत्वा कीले विष्णुं तदाधारेमहीं प्रागादिषिष्टाकासु
पुरुषाद्यामूर्त्तीः तद्वाह्येप्रागाद्युत्तरांतं न्यक्षं विवस्वंतं
मित्रं क्षत्तारंचाऽभ्यर्च्य शयनेशाययेत्। प्रतिसरमाव-
ध्योत्तराच्छादनंकृत्वा आहवनीयादिषु पूर्ववद्धोमंहुत्वा
रात्रिशेषंव्यपोह्य प्रभातेस्नात्वा आलयमाविश्य प्रदक्षिणं
कुर्यात्। यजमानआचार्यादीं न्नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य
दक्षिणांदद्यात्। स्थापकाः शिलावाऽथेष्टकांवा कीलसहितं
समादाय ग्राममालयंवा प्रदक्षिणंकृत्वा ताश्चाऽसंकरं विमा

नंसमारोप्य शिल्पिनासार्धं सूत्रं प्रसार्य शिलावाऽथेष्ट
कावा तन्मध्ये छिद्रे पूर्वत्प्रागग्रं तच्छिद्रेतन्मूलं तद्दक्षिणे
छिद्रे दक्षिणेमूलं पश्चिमेछिद्रे(अग्रं)पश्चिमेमूलम् उत्तरोछिद्रे
उत्तराग्रमेवांछिद्रं पूर्ववच्चतुर्वेदादि मंत्रैरुर्ध्वाननं संन्यस्य
सुधामालिप्य तन्मध्येरत्नं, सुवर्णवा यथाशक्ति
विन्यस्य सुधामालिप्य मेदिनीमंत्रेण मयूरांघ्रिविन्यस्य
तस्योर्ध्वेसुषिरे विष्णुसूक्तेन स्थूपिकीलंप्रतिष्ठापयेत् । पश्चा
च्छिल्पिनमाहूय सुदृढं कृत्वा शिखरं समाप्य तस्मिन् प्रा
गादिचतुर्दिक्षु न्यक्षादीनावाह्याऽभ्यर्च्य शेषांशं विधिना
कारयित्वा शक्तश्चेत्ताम्रजं, राजतं, सौवर्णवा, कृत्वा
तस्याऽधस्तात्सुधावर्णानुलेपंच कारयेत् ।

इति श्री वैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
गर्भन्यासमूर्ध्वेष्टका विधिर्नाम त्रयोदशः पटलः ॥ १३ ॥

(अथ चतुर्दशः पटलः)

(परिवाराणां नवभेद निरूपणम्)

अथ परिवाराणां नवभेदविधिवक्ष्ये - आलयांतर्गत
देवा, द्वारदेवा द्वारपालाश्च, सर्वत्रसमाना उच्यन्ते। विष्व-
ह्सेन गरुड श्रीभूत न्यक्ष भूतपीठानि एते पञ्चपरिवारा
अधमाधमम्, एतैस्सार्धं मिन्द्रादि (दिग्दे) देवा, भास्कर
रामुखे चक्रशंखौ च एतेषोऽष्टपरिवारा अधममध्यमम्,
एतैस्सहिता विवस्व न्मित्रक्षत्तारः, अभिमुखे ध्वजयूथा

धिपौच एकविंशतिदेवा अधमोत्तमम्, एतैः
 द्वि श्रीहविःपालकस्कंद विघ्नेश सप्तमात्रपु
 र्गव ब्रह्मचन्द्राश्चैते द्वात्रिंशदेवा मध्यमाधम
 तृतीयावरणे भास्कराऽङ्गारक स्कंद दुर्गा
 मन्दसप्तमातृबुधबृहस्पतिपुरुषाश्चैते द्विच
 मध्यममध्यमम्, एतैस्सह ज्येष्ठाशुक्र गंग
 चन्द्र रुद्राऽश्विकपिल पञ्चभूत सरस्वत्यश्चएते
 मम्, एतैस्सह चतुर्थावरणे पृथिव्यातुनरः ६
 प्रिया पुष्पेशव्याहतिदस्रभव मनुहरिशङ्कराः
 धमम्, एतैस्सह एकादशरुद्राद्वादशादित्या
 ध्यमम्, एतैस्सहबलिरक्षक वसुजया दश एते
 मिति। प्र(ति)मुखे अनपायिनो द्वारे धात्राद
 द्वारेषु द्वारपालकान् यथोक्तेदेशे सम्यगर्चयेत्

(अर्चकादिभेदेन अधमादिकथनम्)

नवविधार्चक परिचारकान्वक्ष्ये - मन्
 शौचाचार संयुक्तस्सुपुष्टांग ऋत्विगुक्तगुणोपेतः
 द्वौपरिचारकौ अधमाधमम्, अर्चकौद्वौ परिच
 रश्चाऽधममध्यमम् अर्चकास्त्रयः नवपरिचारक
 मम्, अर्चकाश्चत्वारः षोडश परिचारकाश्चमध्य
 षडर्चकाः पञ्चविंशतिपरिचारकाश्च मध्यमध्यम
 र्चकाः चत्वारिंशत्परिचारकाश्च मध्यमोत्तमम्,

काः पञ्चाशत्परिचारकाश्च उत्तमाधमम्, षोडशार्चकाः
चतुःषष्टि परिचारकाश्चोत्तममध्यमम्, विंशत्यर्चकाः अ-
शीति परिचारकाश्चोत्तमोत्तमम्, देवेशस्य प्रतिसंध्यमेकैकः
पुरुषः तथावेरं प्रति पूजार्थमर्चकाः परिचारकाश्च बहवो
भवन्ति ।

(आचार्यादीनां भूम्यादिदानम्)

नित्यनैमित्तिकार्थं माचार्यार्चकादीनां जीवनार्थं
अन्यद्विव्यविभावार्थं चाऽत्यन्तपुष्फलान् भूमिभोगान्
आचर्यस्यहस्ते देवसन्निधौ यजमानस्सोदकंदद्यात् । सर्व-
माचार्यनियोगेनकारयेत्, आचार्यार्चकादयः क्लेशयुक्ता
श्रेज्जनास्सर्वे सर्वदाक्लेशयुक्ता भवेयुः, राज्ञोराष्टस्य च
महद्भयं, ग्रामयजमानयोर्नाशश्च भवेत् . तस्मात्सर्वप्रय-
त्नेन आचार्यार्चकादीनां जीवनार्थं भूमिभोगं सुसंपन्नं क-
ल्पयेत् । आचार्यार्चकपरिचारकादीनामभावे तत्पुत्रा
दीन् तदभावे तन्नियुक्तांश्च (न्वा) कारयेत् । अन्यथा मह-
त्तरोदोषोभवति इति विज्ञायते ॥

इति श्री वैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
नवविधपरिवाराचार्याऽर्चक विधिर्नाम चतुर्दशः पटलः ॥

[१४॥

(अथ पञ्चदशः पटलः)

अथवेरार्थं शिलाग्रहणंवक्ष्ये -

(शीलाभेदः)

गिरिजामूमिजावारिजाचेति शिलात्रिविधाभवति
 गिरेरुपरिजातोर्ध्वमुखा, पार्श्वजातापर्वतप्रेक्षा, समुद्र
 जातोर्ध्वमुखा, भूमिजाताऽधोमुखा, नद्यादिजलमार्ग
 जाता जलागमनमुखा, तासां भूमिजातामुख्या, तस्मान्म
 हादिक्षुअशीर्षा, दुस्थानस्थाचाऽग्राह्या; शिलाश्चत्रिविधाः
 पुंस्त्रीनपुंसकाश्चेति एकवर्णाघना स्निग्धाचाऽऽमूलाग्र
 मार्जवान्विता घण्टानादसमा पुंशिला, स्थूलमूला क्षी
 णाग्रा कंसाध्वनियुता स्त्रीशिला, स्थूलाग्रा कृशमूला हीन
 स्वरा नपुंसकशिला, पुंशिलाभिः पुंवैराणि स्त्रीशिलाभिः
 स्त्रीवैराणि नपुंसकशिलाभिः प्रासादतलकुड्यादीनि
 कारयेत् । अथएकस्यांशिलायां देवदेव्यौचकरयेदित्येके ।
 शिलाछेदने तक्षणेचापि मंजूकोट्यतेयदि सा शिला
 गर्भिणीतिज्ञात्वा तां यत्नेन परिवर्जयेत् ।

(शीलानयनादिप्रकारः)

पूर्वपक्षे पुण्ये कर्तुरनुकूलेनक्षत्रे आचार्यो यजमा
 नश्च शिल्पिनासार्धं साधनैर्होमसंभारैस्सह शिलाग्रहणा
 यगत्वा वने वनपार्श्वे जलपार्श्वेवा शिलांवीक्ष्य परित
 स्तृणगुल्मलतादीनिसंशोध्य तदुत्तरपार्श्वे सूत्रोक्त
 विधिना वास्तुहोमंहुत्वा पर्यग्निकृत्वा पञ्चगव्यैः पवमा
 नाद्यैः संप्रोक्ष्य द्विप्रस्थैस्तण्डुलैश्चरुंपक्त्वा गुलदविघृतला

जैर्युक्तं शिलायाः पार्श्वे दक्षिणे वनराजायेति, वामे देशा
धिपतय इति, परितः प्रागादीशानान्तं सर्वेभ्यो देवेभ्यो,
यक्षेभ्यो, विद्याधरेभ्यो, राक्षसेभ्यः, पिशाचेभ्यो, नागेभ्यो,
गन्धर्वेभ्यः, अष्टादश गणेभ्यश्चेति, पूर्वमुदकं पुष्पंबलि
मुदकं च दत्त्वा तत्र स्थान् शीघ्रं ब्रजतेति परितः (शीघ्रं)
खनित्वा शिल्पिना सार्धमानीय शुद्धोदकैरभिषिच्य
आचार्य उत्तराभिमुखो भूत्वा प्राणायामं कृत्वा आत्मसूक्तं,
महीसूक्तं च, जप्त्वा समाहितो देवं ध्यायन्, हस्ताभ्याम्
'इदं विष्णु' रिति मंत्रेण शिलाग्रहणं कृत्वा उलिकां ताडनी
मप्यादाय विष्णु गायत्रीं, 'चित्रं देवानां' मित्युक्त्वा मूर्ध्नि
पार्श्वयोः पादे च किञ्चित् छित्वा शिल्पिनमाहूय विधिना
मानयित्वा किञ्चिदप्यधिकं हेयशिलां छेदयित्वा प्लवगे,
शकटे वा, शिलामारोप्य अप्रमादेनाऽऽलयमावेश्य कर्म-
मण्डपेन्यस्य बेरमानोन्मानाद्यैर्लक्षणोपेतं स्थानकादिभेदे
ष्वेकमार्गेण साङ्गोपाङ्गावयव, मत्यर्धावयवं वा, सर्वत्राऽ
हीनं, सुन्दरं, चित्रं, चित्रार्धं वा, कारयेत् ॥

(दारवादि बेरकरणादि)

एवमेव दारवं कारयेत् । ध्रुवार्चा चित् स्थानक, मासीनं
यानकं वा, सर्वाङ्गं संपूर्णं सुव्यक्तं कारयेत् । अथ ध्रुवबेरं
ताम्रजं शैलं दारवं वा विधीयते । दारवान्मृण्मयं श्रेष्ठं मृण्म
यात् शैलमुत्तमं शैलात् ताम्रं मुख्यं भवति, ध्रुवार्चा बेरं चेत्

ताम्रजं, शैलंवा कुर्यात् । बेरायामं तदर्धायामविस्तृतार्ध
मुत्तमं, तद्गुणांशात् द्रव्यंशं मध्यमम्, तच्चरांशाद्गुणांश
मधमं

(ध्रुवबेरावैधानम्)

तद्धामविस्तृतार्धं द्विधाकृत्वा तस्याऽपरार्धं षड्विं-
शतिभागंकृत्वा तत्पूर्वार्धंशेन सह एकैकं संयोजये-
त् । सप्तविंशत्युत्सेधं भवति । गर्भागारस्य चतुर्भागात्
त्रिभागं, त्रिभागात्द्विभागं, शरांशाद्गुणांशं, गर्भार्धंवा,
तस्याऽपरार्धं पूर्ववत्कुर्यात् । पादोत्सेधं, द्वारोत्सेधंवा, तत्पा-
दाधिकं, पादहीनं, मर्धंवा, नवांशोन, मष्टांशोनंवा, अधि-
ष्टानस्यपादमर्धं, त्रिपादं, समं, सपादाधिकम्, अर्धाधिकं,
पादोनद्विगुणं, द्विगुणंवा हस्तमानेन शरहस्त मानांगुलेन
पञ्चविंशत्यङ्गुलाद्येकचत्वारिंश दङ्गुलान्तं व्यङ्गुलवृ-
द्ध्याऽङ्गुलिभेदं नवधा भवति । यजमानसमं, तदष्टांशंकृत्वा
एकद्वित्रिचतुरं शाधिकं नेत्रास्यबाहुस्तनान्त मित्येतन्नव-
धाभवति । एतेष्विष्टमानं विनिश्चित्य पादाद्युष्णीषान्तं
ध्रुवबेरंकारयेत् ।

(चित्रादिविधानं तत्फलं च)

तच्चित्रं चित्रार्धं चित्राभासमिति त्रिविधं भव-
ति । उत्तमंचित्रं, अर्धचित्रं मध्यमं, आभासमधमं,
षण्मानैस्सहितंचित्रं, नाहार्धसंदर्शनमर्धचित्रं, नाहोन्नति

भ्यांहीनं यत्तदाभास सर्वत्रलोहजं मृण्मयंचित्रमेव अर्ध
चित्रं न कारयेत् । कुर्याच्चैदाभिचारिकं भवति । शैलंदारवंच
चित्रं अर्धचित्रं वा कारयेत् । आभासं पटकुड्यादिलेख्यम्,
वेरेचित्रे अर्चनं ऐहिकामुष्मिकफलप्रदम्, अर्धचित्रे
अर्चनं केवलं मामुष्मिकफलप्रदम्, आभासेऽर्चनं ऐहिक
फलप्रदम्, तदाभासं द्विविधं भवति । अचलं चलमिति
अचलं भित्तौ लिखितं, चलं पटलिखितं स्यात् । तस्मादचल
मेव कारयेत् । आभासं भित्तौ संलिरव्य तस्मिन्नक्षिमोचनं ध्रुव
वेरशुद्धिं च कृत्वा अक्षरन्यासदिकं कृत्वा प्रतिष्ठाप्य तत्प्र
मुखे ब्राह्मे दैविके मानुषे वा रत्नन्यासं कृत्वा कौतुकं प्रति
ष्ठाप्य ध्रुवात्कौतुकवेरे स समावाह्य अर्चयेत् । आवाहन
विसर्गौ तस्मिन्नेव समाचरेत् । ध्रुवाच्चेदाभासार्चनं न कु
र्यात् । चित्रं चित्रार्धं वा कृत्वा प्रतिष्ठाप्याऽर्चयेत् ।

(पीठविधानम्)

तद्वेरपीठोत्तुंगं, वेरोत्तुंगात्तुरीयांशं गुणांशौकांशं वा, चतु
रश्रं, वृत्तं, पद्माकारं वा, तदुत्सेधं सप्तभागं कृत्वाऽधः पद्मं चतु
रंशम् ऊर्ध्वपद्मं त्र्यंशम्, ऊर्ध्वाधः षोडशदलैर्युक्तं देवपादौ
परितश्चाष्टाऽङ्गुलं नीत्वा एवं पीठं कारयेत् । स्नानवेदितत्परि
तः षोडशाऽङ्गुलांगभागारत्रिभागैकभागां वा चतुरश्रां द्विमे
खलां तदूर्ध्ववेदिविस्तारं भागं तदूर्ध्वमुत्सेधं, तत्परितश्चतु

रङ्गुलविस्तारोत्सेधा मधोवेदिं तन्मध्येषडङ्गुलमवगा
पञ्चाऽङ्गुलं चतुरङ्गुलंवा प्राच्यामुदीच्यांवा वारिमार्गं च
रङ्गुलं मात्राऽङ्गुलेनैकवेदिं कारयेत् । अथवा पीठंवि-
शिलाभिरिष्टकाभिर्वा वेदिकृत्वा तन्मध्ये सुदृढंस्थाप-
दितिकेचित् । एवंध्रुवार्चावैरस्थापनम् अन्यत्सर्वं युक्तं
कारयेत् ॥

गर्भालयपदविन्यास विधानम्)

अथगर्भालय पदविन्यासविधिवक्ष्ये - प्रागग्रैरुत्तर
ग्रैश्च सप्तदशसूत्रैः षट्पञ्चाशत्द्विशतभागंविभज्य तन्मध्ये
षोडशभागंब्राह्मं, तत्परितश्चतुरधिकाशीतिभागंदैविकं,
तत्परितः षण्णवतिभागमानुषं, तद्बहिः षष्टिभागंपैशाचं
भवति । तन्मध्येब्राह्मेकौतुकपीठं, दैविकभागंत्रिधाकृत्वा
तस्यापरभागे तन्मध्येवा स्थानकं, देवमानुषयोरन्तरेच
आसनं किञ्चिदैविकमाश्रित्यमानुषांशेशयनं संस्थापयेत् ।
वार्चाचेत् गर्भागारं सप्तसप्तविभागंकृत्वा तन्मध्येचैकं
पदंब्राह्मं तत्परितश्चाष्टभागंदैविकं तद्बाह्येषोडशभागंमा-
नुषं तद्बहिश्चतुर्विंशतिभागं पैशाचंभवति । ब्रह्मस्थाने
स्थापयेत्शांतिकं दैविकेपौष्टिकं देवमानुषयोर्मध्येजय-
दम् । एवंध्रुवार्चां संस्थातयेत् ॥

देव्यादिप्रमाणम् - देवस्यबाह्वन्तं, स्तनांतं, कर्णा-
न्तं, देवयोर्मानम्, मुन्योर्वींशं शौषिकयोरन्येषां परि

वाराणांचतत्समं पादहीन मर्धपादं वा तत्तदालयवशाद्वा
कारयेत् । ब्रह्माणं शंकरं च ध्रुवबेरसमं नवांशोनमष्टांशो
नंवा कारयेत् । येनद्रव्येणदेवः कृतः तेनद्रव्येणदेव्यादि
परिषद स्तत्तदुक्ततालक्रमेणकारयेत् । स्थानकखपीठो
ध्वेचाऽऽसीनस्य सिंहासनोध्वे, तस्याऽधस्ताद्वा, शयान
स्याऽनंतोध्वे, पादपार्श्वे बेरमध्येवा रत्नन्यासंकृत्वा बेर
संस्थापयेदित्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
शिलाग्रहणबेरप्रमाणपदविभागस्थान निर्णयो नाम
पञ्चदशः - पटलः ॥ १५ ॥

(अथषोडशः पटलः.)

अथ शिलाबेरस्थापनविधिवक्ष्ये -

उत्तरायणे मार्गशीर्षमाघौ विवर्ज्य शुक्लपक्षे कृ-
ष्णे अंत्यत्रिभागांहित्वा श्रवणरोहिणी श्रविष्ठाहस्ताऽनू-
राधारेवती त्र्युत्तरासुचाऽन्यस्मिन् सुप्रशस्ते कर्तुरनुकूले-
नक्षत्रे स्थिरे शुभराशौ प्रतिष्ठांकुर्यात् ।

तद्दिनात्पूर्वं अंकुरानर्पयित्वा संभारानाहत्य तद्वे-
रशुध्यर्थम् आलयाभिमुखे, उत्तरेवा, बिंबार्धाधिकमानेन
अवटं विवदध्नंकृत्वा तस्मिन् जले गव्ये, कुशोदकेच,
प्रत्येकं दिनत्रयम्, एकाहं, यथासंभवकालंवा, अधि

वासंकारयेत् । बिम्बं महच्चे त्कुम्भजलैः 'आपो,
पवमानै रभिषेचयेत् ।

आलयाभिमुखे दक्षिणेवा यागशालां षे
भसंयुक्तां प्रपांवाकृत्वा कूटंवा कृत्वा तोरणार्द्धे
तन्मध्ये शय्यावेदिं चतुरश्रां तद्भित्तिसमविस्तारं
यांशोत्सेधाम्, अथवा बिंबार्धाधिकायामां य
त्सेधां वेदिं कृत्वा तत्प्राच्यां सभ्याग्निकुण्डं त
स्नानवेदिं च कृत्वा आलयादुत्तरे वास्तुहोमं हुत्वा
यागशालां च पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा स
वाधारं हुत्वा स्नानवेद्यां देवं संस्थाप्य तस्याऽभिमुखे
भिर्दण्डवत्पङ्क्तिं कृत्वा पञ्चगव्यादि द्वादशद्रव्य
कलशान् सोपास्नान्विन्यस्य विधिना संस्नाप्य
रलंकृत्य प्रतिसरमावध्य शय्यावेद्यां धान्योपरि
नानि पञ्चवस्त्राणि वाऽऽस्तीर्य देवीभ्यां सह देवेशं
मुन्यादीनां स्थापनं यदि प्रत्येकं स्नापनशयनादि
येत् ।

यतोद्वारं ततोमौलिकृत्वा उत्तराच्छादनं व
बेरेमहति जलाधिवासंहित्वा यागस्थानमध्ये
वेदिं विना तत्कालात्पूर्वं बेरं समानीय शुध
पवमानाद्यैः संस्नाप्याऽभ्यर्च्य पश्चाद्वास्तुशुद्धिं कृत्वा
नहोमंकलशस्नापनं च कारयेत् । अभिमुखे धान्यवे

शयनान्यास्तीर्य प्रतिसरंबध्वा देवेशं 'शयनेशेत' इति-
स्मृत्वा उत्तराच्छादनैर्विम्बंसमाच्छाद्याऽधिवाख्यअग्निपरि-
स्तीर्य हौत्रंप्रशंस्यऽऽवाहनजुष्टाकारस्वाहाकारानकृत्वा -
पुरुषसूक्तं, वैष्णव, मेकाक्षरादिसूक्तं, महीसूक्तं, ब्राह्म, मैन्द्रं,
सर्वदेवत्यंच हुत्वा रात्रिशेषंव्यपोह्य प्रभातेस्नात्वाऽऽलय
मावेश्य शयनस्थंदेवमादाय अष्टौपचारैरभ्यर्च्य पदवि
भागंकृत्वा तद्विहितपदेरत्नादीनि विन्यस्य पश्चादग्निविसृ-
ज्य बेरंगर्भालयं नीत्वा 'प्रतद्विष्णु' रिति बेरंसंस्थाप्य वि-
ष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, वैष्णवं, ध्रुवसूक्तंच, जप्त्वा बेरस्य पादं
स्पृशेत् । देव्यादीन् तत्तन्मन्त्रमुच्चार्य तत्तस्थाने प्रति-
ष्ठापयेत् ।

शिल्पिना बेरंसंस्थाप्य पश्चान्मन्त्रेण स्थापनं कुर्या -
दित्येके बेरेमहत्सु लपे वाऽधिष्ठानाऽवसाने बेरंसंस्थाप्य प-
श्चाद्विमानं कारयेत् । शिलाबेरं, ताम्रजं वा अथैष्टकशैल
मृण्मयंदारवं वा संस्थापयेत् । मृण्मये तृणाच्छन्ने चैकबेरमेव
स्थापयेत् । ऊर्ध्वदृष्टिमधोदृष्टि रित्यंगीक्षणं नैव बेरम् । सम
दृष्टिं संस्थाप्य पश्चाच्छिल्पिना घटी शर्करादीनि कारयेत् ।

अथ ध्रुवार्चास्थापनविधिं वक्ष्ये - बेरं शिल्पि-
भिर्निरपेक्षमेव कारयित्वा योक्तमङ्गरादीनर्पयित्वा कौतु-
कस्योक्तविधिनाऽक्षिमोचनंकृत्वा पञ्चगव्याऽधिवासंकृत्वा
रात्रावालयस्योत्तरे वास्तुहोमं हुत्वा र्पया^{कु}नपञ्चगव्याभ्यां

आलयंयागस्थानंचसंशोध्य पुण्याहंवाचयित्वा यागस्थ
 नस्यमध्ये शय्यावेदिं परितश्चाग्निकुण्डानिकृत्वा अधि
 वासगतंदेवं आसाद्य अभिषिच्य वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्याः
 भ्यर्च्य आलयमावेश्य यज्ञालये स्नानश्चभ्रस्यपश्चिमे धा
 न्यराशौसंस्थाप्यसर्वहोमेष्वाधारंहुत्वा देवस्याभिमुखेयथो
 क्तेनविधिनाकुंभपूजांकृत्वा तस्मिन्देवमावाह्यसप्तकलशैः
 कुंभंसमभ्युक्ष्य पश्चाद्वेरंसंस्नाप्य वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य
 अभ्यर्च्य पुण्याहान्तेप्रतिसरंबध्वा शय्यावेद्यांधान्योपरि
 अण्डजादीनि पञ्चशयनानि पञ्चवस्त्राणिवाऽऽस्तीर्य कुंभं-
 बिंबचारोप्य विधिनाशाययेत् । यदिद्यादौत्सवं बलिबेरंच
 देवेनसहाऽक्षिमोचनंकृत्वा पृथगेवाधिवासनंस्नपनंच-
 कृत्वा प्रतिसरंबध्वा तद्वेद्यांप्रत्येकंशयनान्यास्तीर्य तद्देवं-
 शाययेत् ।

सभ्याग्नौहोत्रंप्रशंखाऽऽवाहनादीनिकृत्वा चतु-
 दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनंकारयित्वा सर्वहोमेषुयथोक्तंजुहुयात् ।
 रात्रिशेषंव्यपोह्य प्रभातेस्नात्वाऽऽलयमाविश्य देवंप्रण-
 म्योत्थाप्य आराध्य गर्भालयपदविभागंकृत्वा यथोक्तेपदे-
 पीठेरत्नादीनिन्यस्य यजमान आचार्यादिभ्योदक्षिणांदत्वा
 पूर्णाहुतीर्जुहुयात् ।

पश्चान्मुहूर्तेप्राप्ते देवेशंप्रणम्य अनुमान्यकुंभं
 विना देवंगर्भालयमानीय रत्नोपरि विष्णुसूक्तं, पुरुष

सूक्तं, ध्रुवसूक्तं, वैष्णवंच, जप्त्वा 'प्रतद्विष्णु' रिति देवंसंस्थाप्य पश्चादष्टबन्धप्रयोजयेत् । लाक्षागुडमधूच्छिष्टगुग्गुलून् परस्परंसमभागंकृत्वा एषां द्विगुणंसज्जरसं, गैरिकं, घनचूर्णमर्धं, सर्वेषामर्धतैलंसंयोज्य लोहपात्रे निक्षिप्य लोहदर्व्यासमेनाग्निना सुपक्वं पचेत्, तद्वन्धमानीय तत्पीठरन्ध्रे प्रक्षिपेत् तत्तद्वट्टदृष्टसमं भवति ।

तस्य ध्रुववेरोक्तशुद्धिकृत्वा पश्चादाचार्यश्शय्या-वेदिमासाद्य कुम्भं संगृह्य शिरसाधारयन् अग्रतो गच्छेत् । स्थापका औत्सवं बलिबेरं चादायाऽनुगच्छेयुः आलयं प्रदक्षिणीकृत्याऽभ्यन्तरं प्रविश्य देवाभिमुखे धान्योपरि कुम्भं सन्यस्य मुखमण्डप औत्सवं बलिबेरंच प्रतिष्ठापयेत् । आचार्यश्चाऽऽत्मसूक्तं जप्त्वा मन्त्रन्यासमक्षरन्यासंच कृत्वा समाहित उत्तराभिमुखो भूत्वा देवं ध्यायन् 'इदं विष्णु' रितिकुम्भस्थां शक्तिमादाया 'आयातु भगवा' निति बिम्बस्य मूर्ध्नि 'विष्णुमावाहयामी' तिसंस्त्राव्य आवोहयेत् । बेरं परितः पुरुषाद्यावरणत्रयदेवान् मित्राद्यावरणत्रयदेवांश्चाऽऽवाह्या 'अस्त्वासन' मित्यासनं दत्वा पश्चादौत्सवे बलिबेरे च तस्माद्दीपाद्दीपमिवाऽऽवाहयेत् । ध्रुवार्चाबेरमावाहनविसर्गाभ्यां विनाऽऽसनाद्यैरर्चयेत् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वं समानमिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे -
शिलावेरध्रुवार्चावेरस्थापन विधिर्नामषोडशः पटलः॥ १६

(सप्तदशः पटलः)

अथ वेरार्थं दारुसंग्रहणंवक्ष्ये-खादिराऽसनतिमि-
शमीचन्दन चम्पक मधूक जातिवृक्षाश्चाऽन्येस्निग्धा-
स्साराः शुभवृक्षाश्च सस्यक्षेत्र समीपोत्पन्नाः पद्मोत्पल
कुमुदवत्तटाक समीपजाता याज्ञिकाद्रुमाः, तुलसीवृक्ष
(कुशपुष्प) समीपजाताश्च वृक्षास्संग्राह्याः।

पुष्पफलविस्तीर्णाः क्रिमिदष्टाः जन्तुयुता अग्नि
दग्धा वाताहताजीर्णाः कोटरास्त्वचाहीना भिन्ना अनेक
पक्षिनिवासा वल्मीकसंकटाः सर्पवासा देवायतनस्थाश्म
शानचण्डालवाससमीपस्था अनुक्तस्थानस्थाश्चाऽग्राह्याः।

वृक्षास्त्रिविधाः पुंस्त्रीनपुंसका इति आमूलाग्रमार्ज
वयुतं सुवृत्तं शाखानेकयुक्तं पुंवृक्षं, स्थूलमूलं कृशाग्रं
स्त्रीवृक्षं, कृशमूलं नपुंसकंवृक्षं नगृण्णीयात्। पुंवृक्षेण पुंवेरं
स्त्रीवृक्षेण स्त्रीवेरं कारयेत्।

पूर्वपक्षे कर्तुरनुकूलर्क्षे तदर्थमाचार्यो यज-
मानश्च साधनैर्होमसंभारैः शिल्पिभिस्सार्धं प्राङ्मुख उद-
ङ्मुखो वा वनंगत्वा निमित्तानि संलक्षयेत्। क्रौञ्चचक्रि
वायसपिंगळाऽक्ष चकोर कपोतहंस कृकलासादयो दक्षि
णगाः शुभाः, अभ्युदयकराश्च, चाषः श्येनश्चाटिद्विभाः वाम-

गाः सिद्धिदाः गृहगौळीकौशिकक्रोष्टु पिंगलाक्षवनकुक्कु-
टाद्या वामत रसर्वे सिद्धिप्रदाः प्रभामिनीवर्षेणवध्वज
च्छत्रपूर्ण कुंभशुकवसनपुष्पगजवृषगोमिशुनदधिपयो
रुधिरमांस मधुभाण्डगर्भिणी सुरावेश्या यदिदृश्यंते त-
च्छुभकरंभवति। इत्येवं शिलाग्रहणकालेपिज्ञेयम्।

शुभे सुहृत्तेतंवृक्षमासाद्य परितस्तृणगुल्मलता-
दीन् संशोध्य अस्मिन्देशे 'वसंतउद्वसते' त्युकृत्वा
शान्तिवाचयित्वा वृक्षस्योत्तरपार्श्वे वास्तुहोमंहुत्वा वृक्ष-
मूले पर्यग्निकरणंकृत्वा पञ्चगव्यैस्समभ्युक्ष्य पुण्याहं-
वाचयित्वा चरुंपत्कातिलचूर्णं सक्तुमुद्गनिष्पावयुतं, वृक्ष
मूले वनराजाये'ति परितः प्रागादीशानान्तं 'वनस्प-
तिभ्यो, वनदेवताभ्यो, भूतेभ्यो, यक्षेभ्यः, पिशाचेभ्यो,
नागेभ्यो, विद्याधरेभ्योऽष्टादशगणेभ्यश्चे'ति पूर्वमुदकं
पुष्पंबलिमुदकं च दद्यात्। अस्तुतृप्तिरित्युक्त्वा आचार्यं
संपूजयेत्। आचार्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखोवा 'इदंविष्णु,
रितिहस्ताभ्यां द्रुमंसंगृह्य श्रीभूम्यादीनां तत्तन्मंत्रेण दारुं
संगृह्य परशुमादाय विष्णुगायत्रीं, 'सोमंराजानं'च
जपन् प्रागादिचतुर्दिशंछित्वा पश्चात्तक्षाणमाहूयाऽभि-
पूज्य सर्वंछेदेयेत्। महादिक्षु पतनंश्रेष्ठं विदिक्षुपतनं
मध्यमं अन्यासुदिक्षु अधमं यथोचितंछित्वा ऊर्ध्वभाग
मुखं पार्श्वादिचाऽङ्कयेत्।

यजमान आचार्यादिभ्यो दक्षिणांदत्वा तंवृक्षं शकटे समारोप्य नरैर्वाहयित्वा आलयमाविश्य कर्म मण्डपे संस्थाप्य शोषयित्वा प्रतिमा विधानेनाऽत्वरेण कारयेत् । ध्रुवबेरोक्तमानेष्विष्टमानं विनिश्चित्य तन्मानं चतुर्विंशतिशतभागं विभज्य एकांशदेहलब्धांगुलं तच्छूलानामग्रं पादंविदित्वा तल्लक्षणोपेतं तनुकरणकृत्वा शूलानाहत्यो ध्वकायमधःकायंच समंकुर्यात् । वंशदण्ड स्याऽऽयामं (मं) द्विषट्यंगुलं स्थानकासनशयनानां मे- द्वाऽन्तं नाभ्यन्तं चतुरश्रं नाभेर्हिक्कान्तमष्टाश्रं हिक्काया उष्णीषान्तं वृत्तम् अन्येषां देवानां चतुरश्रं नियुञ्जीत ।

वंशदण्ड मूलविस्तारं भागार्धांगुलम् अग्रभाग मूलादष्टांशोनंवा, आसनस्याऽष्टांगुलमधिकंनीत्वा चतुरं गुल मवगाढप्रवेशं चतुरंगुलमासनोदयं भवति ।

वक्षोदण्डस्याऽऽयामं चतुस्त्रिंशदंगुलं सप्तांगुल विस्तारं तदर्धं बाहल्यं कटिदण्डायामं षोडशांगुल मष्टाङ्गुलविस्तारं तदर्धबाहल्यं तत्पार्श्वयोर्मध्ये निम्नयुतं तन्निम्नेदक्षिणे दक्षिणपार्श्वयोः पार्श्वदण्डौ संयोज्य वक्षो दण्डस्यपार्श्वयोर्मध्ये निम्नंकृत्वा संयोजयेत् ।

वक्षोदण्डस्यमूलेचाऽग्रेच तन्मानेशिखाचतस्रः कलांगुलाऽऽयता स्तत्समविस्तृता स्तदर्धघना एताश्चतुर्भुजे द्विभुजे द्वेशिखेकृत्वा कटिदण्डस्यमाने शिखाया

मं त्र्यंगुलं, द्व्यंगुलविस्तृतं, तत्समबाहुल्य, तेन वंशदण्डे नयोजयेत् ।

ऊरुदण्डायामं सप्तविंशत्यंगुलं मूले शिखा-
संयोजनार्थं युक्त्या कारयेत् ।

जानु भागं, जंघाचोरुसमायता, पादं भागमूलवि-
शालं, चतुरंगुलं त्र्यंगुलं (वा,) जघांमूलं त्र्यंगुलम् अग्रं
कलांगुलं तलायामं सप्तदशांगुलं, तस्यमूलं त्रिमात्रमग्रं
तारं चतुर्मात्रम् अथवा स्थानकस्य पाददण्डयोजानुसंधिं
नवाचरेत्, एकमेव कारयेदितिकेचित् ।

बाहुदण्डायामं सप्तविंशत्यंगुलं तन्मूलं वंशदण्डा-
ग्रसमम् अग्रं तदष्टांशो नं युक्त्या वंशदण्डाग्रे संयोज्य
ताम्रपट्टेन बंधयेत् ।

अथवा दण्डाग्रे अपरभागे चैकदारुणाकारये-
दितिकेचित् ।

प्रकोष्ठदण्डस्याऽऽयाममेकविंशत्यंगुलं बाहुदण्ड-
मूलं त्र्यंगुलं, तदग्रं द्व्यंगुलं प्रकोष्ठमूलं द्व्यर्धांगुलं तस्या-
ग्रमध्यर्धांगुलं मन्यान्यंगानि तत्तदंगेषु यथान्यायं संयो-
जयेत् ।

प्रसारितपादयोर्हस्तयोजान्वोस्सन्धिं नवाचरेत् ।
इदं शास्त्रज्ञैः शिल्पिभिः सम्यक् प्रकल्पयेत् । देव्योश्शूलं
चतुरश्रं किंचिद्वक्रं वंशदण्डस्याऽयामं षष्ठ्यङ्गुलं, मूलं

भागविस्तारं, तदष्टांशोनमग्रं, वक्षोदंडायामंपञ्चविंशत्यंगुलं षडंगुलविस्तारं तदर्धबाहुल्यं, कटिदंडायामं यवार्धो-
नविंशत्यंगुलं सप्तांगुलविस्तारं (तदर्धं) तदर्धबाहुल्यम्, ऊरुदण्डखतलविशालं तत्तुरीयांशोनं, जंघाकारं तत् -
त्रिभागैकोनं, तेषामग्रतारमष्टांशोनम् अन्यत्सर्वसमानम्
देव्योः पार्श्वदण्डं नयोजयेत्। अवक्रमृजुकायस्य, वक्र-
तनोर्वक्रमेवकारयेत्। अत्राऽनुक्तंशिल्पिशास्त्रोक्तमार्गेण-
कारयेत्।

गर्भागारंपूर्ववत्षट्पंचाशत्द्विशतभागंकृत्वा -
तद्विहितेपदे स्थानकादिध्रुववेरंकारयेत्। शूलमस्थि, मेदो-
ष्टबन्धं, सिरारज्जुः, मांसमृत्, शोणितंघटिशर्करा, त्वकूपटः
वर्णजीवइतिज्ञात्वा एतैस्सप्तभिस्संस्कारैर्युक्तं सर्वसं-
पत्करम् एतेष्वेकंविनाकारयेच्चेत् - आभिचारिकंभवती-
तिविज्ञायते ॥

इतिश्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पेदा-
रुसंग्रहणविधिर्नामसप्तदशः पटलः ॥१७॥

(अथाष्टादशपटल)

अथशूलस्थापनविधिवक्ष्ये - अयनंचोत्तरंश्रेष्ठं,
दक्षीणेमार्गशीर्षमाघौविवर्ज्य शुक्लपक्षे कृष्णांत्यत्रिभागं-
मुक्त्वा कर्तुरनुकूलक्षेत्रस्थिरराशौस्थापनंकारयेत्। तद्दिना-
त्पूर्वं नवमे, सप्तमे, पञ्चमे, तृतीयेवान्ह्यंकुराऽर्पणंकुर्यात्,

आलयात्प्रमुखे दक्षिणेवा यागशालांतोरणाद्यैरलंकृत्य
तन्मध्ये शय्यावेदिं तद्भित्तिसमायामविस्तारां तुरीयांशो-
त्सेधां कृत्वा तांपरितः सभ्यादिपञ्चाग्निकुण्डानिकृत्वा पूर्व-
वदालयादुत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा पर्याग्निपञ्चगव्याभ्यांसं-
शोध्य अग्निकुण्डेष्वधारांहुत्वा शय्यावेद्यां ऐशान्यां द्विह-
स्तायतविस्तारां भागोन्नतां धान्यवेदिकृत्वा उत्तराग्रान्-
दर्भानास्तीर्य वस्त्रोपरिबेरशूलान् संन्यस्य वंशवक्षः कटी-
दण्डास्त्रयः पार्श्वदंडौ द्वौ बाहुदंडाश्चत्वारः प्रकोष्ठदण्डाश्च
तथैवपाददंडौ द्वौ मौलिदण्ड एक एते अष्टादशदण्डाः स्थान
केच, आसने विंशतिदण्डाः, शयने चतुर्भुज एकोनविंशति
दण्डाः द्विभुजे सप्तदशदण्डाः, मौलिदण्डस्सहजश्चेत् एको
नमेतांश्चैवं सं(समाऽऽ)हृत्य असंकरार्थं चिह्नं कृत्वा शुद्धो
दकैः पवमानैः (नाद्यैः) प्रक्षाल्य धान्यवेद्यां विष्णुगाय
त्र्या शूलान्विन्यस्य 'वसोःपावित्र' मितिपञ्चगव्यै स्सम
भ्युक्ष्य 'शन्नोदेवी' रितिगव्येन पयसा प्रक्षाल्य तैला
भ्यञ्जनं कृत्वा देव्यादीनां मेवमेव कृत्वा तत्प्राच्यांदण्ड
वेद्यां यथाविधि चतुर्दशकलशान्विन्यस्य तत्तद्रव्यैस्सोप
स्नानैश्शूलान् समभ्युक्ष्य देव्यादीनां पृथक्पृथगेवंकार
यित्वा शय्यावेद्यां धान्योपरि पञ्चशयनानि, पञ्चवस्त्रा
णिवाऽऽस्तीर्य शूलान् स्वस्तिसूक्तेनाऽसंकुलानारोप्य
तन्मध्ये वंशदण्डं, तत्पार्श्वयोः पार्श्वदण्डौ, तदूर्ध्ववक्षो

दण्डं, तदधस्तात् कटिदण्डश्च संन्यस्य, अथवा वंश
दण्डेन एतान् संयोज्य संन्यसे दितिकेचित्।

तदक्षिणपार्श्वे दक्षिणांगानि वामपार्श्वे वामांगा
निसन्यस्य यदिग्द्वारं तद्विशि वंशदण्डाऽऽग्रं कृत्वा पुण्या-
हान्ते प्रकोष्ठदण्डे प्रतिसरंबध्वा 'अस्थिभ्योनम' इत्य
भ्यर्च्य 'वैष्णव' मिति शूलान् शाययेत्। देव्यादीनां
तत्तन्मन्त्रेण शाययित्वा उत्तराच्छादनं कृत्वा चतुर्दिक्षु
चतुर्वेदानध्यापयेत्।

सभ्याग्निपरिस्तीर्य हौत्रंप्रशंख्याऽऽहवनीयादीनि
कृत्वा वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तम्, आत्वाहार्षा
दीन् श्रीदेवत्यं भूमिदेवत्यंच हुत्वा 'अस्थिभ्यः स्वाहे'
त्यष्टोत्तरशतमावर्त्य हुत्वा सर्वदेवत्यं च हुत्वा आहवनी
यादिषु पूर्ववद्धोमं हुत्वा सभ्यं विनाऽन्तर्होमं जुहुयात्।
अथवा सभ्याग्निमेकमेव कारयेदित्येके।

रात्रिशेषं व्यपोह्य प्रभाते स्नात्वा आलयं
प्रविश्य गर्भालये पदविभागं कृत्वा तद्योग्यपदे पीठे
रत्नानि विन्यसेत्। यजमान आचार्यादिभ्यो दक्षिणां
दद्यात्। अग्निं विसृज्य मुहूर्त्ते समनुप्राप्ते शय्यावेदिमा-
साद्य आचार्यः स्थापकैस्सह शूलानसंकरमाहत्य शकुन
सूक्तं समुच्चार्य वाद्यघोषपुरस्सर सर्वालंकारसंयुक्तं
आलयं प्रदक्षिणीकृत्याऽभ्यन्तरं प्रविश्य विष्णुसूक्तं विष्णु

गायत्रीं च जप्त्वा ब्रह्मदण्डंस्थाप्य देव्यादीनां तत्तन्मं -
त्रेण तत्तत्स्थानेस्थापयेत् ।

वंशवक्षःकटीपाश्वोरुदण्डान् संस्थाप्य कटीदण्डा
द्वक्षोदण्डादधस्ताच्च द्वयोराधारभित्तिमाश्रित्य पृष्ठतस्त
थायोजयेत् । आसने वक्षोदंडादधस्तादेकमाधारंयोज
येत् ।

अथवा भित्तिशूलं मौलिबन्धे संयोज्याऽऽसने
चाऽऽसनोपरि वंशदण्डं संस्थापयेत् ।

स्थानके पाददण्डौ शिलोपरि दृढं संस्थाप्य तयोः
कटिदण्डं वंशदण्डं च संस्थाप्य यावत् दृढतरं तावद्योग्यं
शूलं कृत्वा युक्त्या समूह्य कारयेत् ।

शयने स्थानकवत् द्वयोराधारं शयनोर्ध्वे संस्थाप्य
तस्मिन्स्थापयेत् ।

पश्चाच्छिल्पिनमाहूय पूजयित्वा शिष्टं सर्वकार -
येत् । पश्चात् दृढबन्धनार्थं ताम्रपट्टैः पञ्चषट्सप्ताष्टयववि -
स्तारैः विस्तारात् षड्भागघनान्वितैः स्तावदायतैः राते दृढं
बध्वा अष्टबन्धं निदध्यात् ।

चतुर्विंशतिभागं कृत्वा श्रीवेष्टकं चतुरंशं, मृदुरुष्टं
पञ्चांशं, गुग्गुल्वेकांशं, गुडमष्टांशं, सज्जरसं त्र्यंशं, धातु
चूर्णं त्र्यंशम्, एतैस्सह गव्यंघृतं तैलं च संयोज्य शुद्ध-
पात्रे संगृह्य पाचयेत् ।

आलयाभिमुखेवा आहवनीयाग्निकुण्डं कृत्वा आ-
 धारं हुत्वा अग्नेः पश्चिमतो धान्यपीठे वस्त्रोपरि अष्टबन्धं
 सन्यस्य 'मेदसे नमः' इत्यभ्यर्च्य अधिवास्य विष्णुसूक्तं, पुरु-
 षसूक्तं, वैष्णवं च हुत्वा 'मेदसे स्वाहे' त्यष्टोत्तरशतं हुत्वा
 अग्निं विसृज्य शकुनसूक्तं जपन् आलयं प्रदक्षिणीकृत्य
 गर्भागारं प्रविश्य 'अतो देवादिना' अष्टबन्धं शूलेष्ववा-
 लिप्य पश्चाच्छिल्पिना लेपयेत्। यजमान आचार्याय
 दक्षिणां दद्यात्। शिल्पिनं च पूजयेत्।

पश्चाद्रज्जुबन्धं कारयेत्। नाळिकेर फलत्वक्-
 तूलसारैर्यवद्वयसमस्थूलमायतं रज्जुद्वयं समाहृत्य दक्षि-
 णाग्निकुण्डं कृत्वा आधारं हुत्वा पूर्ववद्धान्यपीठे रज्जुं
 सन्यस्य 'सिराभ्यो नमः' इत्यभ्यर्च्य अधिवास्य पूर्ववद्धोमं
 हुत्वा 'सिराभ्यः स्वाहे' त्यष्टोत्तरशतमावर्त्य हुत्वा अग्निं
 विसृज्य पूर्ववत् आलयं प्रदक्षिणीकृत्याऽभ्यन्तरं प्रविश्य
 'अतो देवादिना' नाभिस्थानमारभ्य सुषुम्नादिचतुर्द-
 शनाडीनां स्थानेषु रज्जुं सन्यस्य पश्चात् शिरावन्मूर्धादि-
 पादपर्यन्तम् उभौ पाश्वरौ समावेष्ट्य ताम्रपट्टेन हस्तपाद-
 तलौ कृत्वा कार्पासतन्तुना सर्वाङ्गं समावेष्ट्य पुनस्तथा
 रज्जुमावेष्टयेत्।

आचार्याय दक्षिणां दद्यात्। शिल्पिनं च संपूज्य पश्चात्
 त्संस्कारं कारयेत्।

नादेयां सखक्षेत्रजां हृदजां देवायतनसमी -
पतटाकजां पुण्यतीर्थजाम् अशोष्यजलाशयजामृदं
सुप्रशस्तेदिने गृहीत्वाऽभिमुखे नववस्त्रे कटेवा प्रक्षि
प्य संशोष्य शोधयित्वा नवेमृद्भाण्डेगृहीत्वा शुचौदेशे
अतिवातरहिते संस्थाप्य गन्धसहितां वालुकांचाऽऽ
क्षिप्य खदिरककुम्भत्वक्तोयकषायेनाऽऽलोड्य एकमासं
तोये परिवासयेत् ।

अश्वत्थोदुंबरप्लक्षन्यग्रोधत्वक्कषायाम्बुना सेच-
यित्वाऽर्धमासंवासयित्वा त्रिफलोदकेनाऽलोड्य मृतु -
रीयांशपाषाणचूर्णयुतं तथाऽर्धमासं वासयित्वायव -
सारगोधूममाषचूर्णसंयुक्तं श्री वेष्टकं गुग्गुलुकुंदुकुष्ठ
सज्जरसानां षोडशांशं संयोज्याऽऽलोड्य दधिमधुसर्पि
भिः अतसीस्नेहेन सहितं तिलजेनसार्धं बिल्वफलसारं
यथाभागं संयोज्याऽर्धमासंवासयेत् । तस्मिन् रजनीकटुक
त्रयचूर्णं तद्वशांशं संयोज्य श्लक्ष्णंकृत्वा तदर्धकपित्थ
निर्यासचूर्णं हरिताळकोष्ठरोचनाकृष्णचंदनागरुचूर्णंच
यथालाभं सुवर्णरजतचूर्णयुक्तं कदलीफलनाळिकेर
सलिलं गोक्षीरंच संयोज्य संमर्द्य नदीपर्वतसखक्षेत्र
वल्मीकसमुद्रजलगजवृषशृंगोद्भेदकुळीरावटजां मृदंच
किंचित्समादाय शोधयित्वा चूर्णाकृत्य संयोज्य त्रिरात्रं
वासयित्वा सुनक्षत्रे सुमुहूर्तेचाऽऽलयाभिमुखे गार्हपत्या

ग्निकुण्डंकृत्वा आचारंहुत्वा अग्नेः पश्चिमस्यां(मायां) पूर्व
वत् धान्यपीठे नववस्त्रेमृदंसंन्यस्य 'मांसेभ्योनम' इत्यभ्य
र्च्य अधिवास्याऽग्निं परिस्तीर्य महीसूक्तं, भूमिदेवत्यं,
विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, वैष्णवं, मुन्योर्मित्रांश्चहुत्वा 'मांसे
भ्यःस्वाहे' त्यष्टोत्तरशतंजहुयात्। आचार्यपूजयेत्।

देवंध्यायन् 'नेक्षरादिना' मृदमभिमृश्य मेदिन्या
दीन् पारमात्मिकं च जपन् रज्जुबन्धादुपरिष्ठादुत्तमांगा
दि महांगेषु मृदमालिप्य पश्चाच्छिल्पिनमाहूय पूजयित्वा
हस्तेनविना सर्वांगेषु करण्डिकयाऽऽलिप्य पुनरपिरज्जुं
तथाऽऽबध्य शोषयित्वा पश्चान्मृदंसंयोज्य तदूर्ध्वेरज्जुं
नयोजयेत् तदूर्ध्वेरत्नानि सन्यसेत्। हृदयेपद्मरागं ग्रीवा

यांमौक्तिकं बाह्वोर्वैर्दुर्ध नाभौ ब्रह्ममणिं मेढ्रसौवर्णं पादयोः
पुष्पकं दक्षिणनयने सूर्यकान्तं वामेचंद्रकान्तं दक्षिणेकर्णे
वज्रं वामेशंखजं नासिकापुटयोरमृताश्मकम् आख्ये
प्रवालंच पारमात्मिकंच जप्त्वा संन्यसेत्। मासेऽतीते
शर्कराकल्कलं संलेपयेत्।

अथ शर्कराग्रहणंवक्ष्ये पुण्यनक्षत्रे समीपे नदी
तीरेवाऽन्यस्मिन्मनोरमेशुद्धेदेशे खनित्वा आहत्य प्रक्षा-
ल्य संशोध्य चूर्णीकृत्य त्रिफलोदकेनसिंचन् शनैःशनैः
शोषयित्वा कपित्थनिर्यासतोयेनाऽऽलोड्य कार्पासतूल

संयुक्तमतिसूक्ष्मं सुश्लक्ष्णं आलोडय आवसथ्याग्निकुण्डं
कृत्वा आधारंहुत्वा पूर्ववद्धान्यपीठे नववस्त्रोपरि शर्करां
विन्यस्य 'रुधिरायनम' इत्यभ्यर्च्य अधिवास्य अग्निपरि
स्तीर्य वैष्णव, विष्णुसूक्त, पुरुषसूक्तं, श्रीसूक्तं, शांति
होमं; हुत्वा 'रुधिरायस्वाहे' त्यष्टोत्तरशतंजुहुयात्। 'वि
ष्णवे' श्रीयै, हरिण्यै, चिरायुषे, ख्यातीशाय, गरुडाय,
चक्राय, शंखाय, भूतेभ्यः सर्वाभ्योदेवताभ्यः, स्वाहेति-
व्यात्दत्यन्तंजुहुयात्। 'एतत्परिषद' मितिअग्निविसृजेत्।
आचार्यदक्षिणांदद्यात्। शर्कराम् 'अग्निरिन्द्रा'दिनाऽभि-
मृश्य पुरुषसूक्तेना आलेपयेत्। पश्चाच्छिल्पिनमाहूय
संपूज्य तत्कल्कंसर्वांगेषु समालिप्यैवंमासंप्रतिशुष्कंसं-
लक्ष्य अच्छिद्रमभेद्यं तत्कल्केन तन्निर्यासाम्बुना अङ्गो-
पाङ्गप्रत्यङ्गानि यथासंपूर्णानि तथाकुर्यात्। पुनः शुद्धं
कार्पासतन्तुनाकृतं सूक्ष्मं वस्त्रं समाधृत्य पूर्ववत्सभ्याग्नि-
कुण्डंकृत्वा आधारंहुत्वा पूर्ववद्धान्यपीठे नववस्त्रे अम्बरं-
सन्यस्य 'त्वचेनम' इत्यभ्यर्च्य अधिवास्य अग्निपरिस्तीर्य
विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, सहस्राहुतीर्हुत्वा 'त्वचेस्वाहे'ति-
अष्टोत्तरशतंहुत्वा सर्वदेवत्यंचहुत्वा अग्निविसृजेत्।
आचार्यदक्षिणांदद्यात्। विष्णुगायत्र्याअम्बरंप्रोक्ष्य 'सोमस्य
तनुरसी'त्याच्छादयेत्। शिल्पिनासुदृढंनिर्विवरंसमाच्छाद्य
कल्कंप्रलेप्य पश्चाद्भूषणैर्भूषयेत्। बेरेशैलेदारवेच शर्क-

रादिनैवयोजयेत् । बाह्ये मौक्तिकं मृदमालिप्य तद्वेरोप
 रिचक्षुः श्रोत्राख्यघ्राणादिमार्गेष्वभेद्यं महाङ्गोपाङ्गेष्वभेद्यं
 नहीनं नाधिकं यथापूर्वं तथैव कल्केन परिकल्पयेत् ।
 अन्यथा तद्वेरे देवो न वसेत् । चक्षुश्छिद्रे यजमानस्यान्धत्वं
 कर्णच्छिद्रे बधिरत्वम्, आख्यच्छिद्रे मूकत्वं घ्राणादिमार्गच्छि
 द्रे प्रमेहकुष्ठादिव्याधयो धान्यादिनाशश्चाचिरादेव भवेयुः
 महाङ्गोपाङ्गप्रत्यङ्गभेदैः स्थानभ्रंशो भवेत् । तस्मात्सर्व-
 परिहृत्यैव कारयेत् ॥

अथ वर्णसंस्कारं वक्ष्ये-देवं युगानां क्रमेण श्वेतस्वर्ण
 श्यामाञ्जनवर्णं सर्वेषु श्यामवर्णमैव कारयेत् । सर्ववर्णान् सं-
 गृह्य पृथक् पृथक् पात्रे कपित्थनिर्यासाम्बुना संपेष्य गृहीत्वा
 पौण्डरीकाग्निकुण्डं कृत्वा आधारं हुत्वा पूर्ववत् धान्यपीठे न-
 ववस्त्रोपरि वर्णान् सन्यस्य 'जीवाय नमः' इत्यभ्यर्च्य अधि-
 वास्य अग्निपरिस्तीर्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, पार-
 मात्मिकं पार्षदं, हुत्वा 'जीवाय स्वाहे' त्यष्टोत्तरशतं (हुत्वा)
 जुहोति । 'हिरण्यगर्भ' इति वर्णमभिमृश्य आत्मसूक्तं जप्त्वा
 अतो देवादिना हेमपात्रे वर्णं गृहीत्वा तूर्यघोषणं कारयित्वा
 विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं च जप्त्वा तूलिकाग्रे वर्णमादाय
 'सहस्रशीर्ष' मिति देवस्य ललाटे संलेपयेत् । आचार्यं संपूज
 येत् । पुण्याहं वाचयित्वा अग्निपरिस्तीर्य शान्तिहोमं हुत्वा
 अग्निविसृज्य पश्चात् शिल्पिनं संपूज्य तेन तत्तदङ्गिनं वक्त्रं

पयेत् । अत्यन्तंदर्शनीयं यथोक्तविधिना संले (प्य) रूय
देवमेव संस्कारं कृत्वा सुवर्णसहितं वर्णं संलेपयेत् । न-
च्छक्तियुतं भवतीति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
स्थापन (वर्ण) विधिर्नामाष्टादशः पटलः ॥ १८ ॥

अथ ध्रुववेरविधिं वक्ष्ये-तत्त्रिविधं स्थानकमासनं-
नंचेति । पुनस्तदेकैकं चतुर्विधं स्यात् । योगं वीरं
। माभिचारिकमिति । योगार्थयोगमार्गं भोगार्थभोगं
। यार्थवीरमार्गं शत्रुजयार्थमाभिचारिकं कारयेत् । ग्रा-
ह्ये विविक्ते देशे नदीतीरे तत्संगमे पर्वते वने वन-
वा योगस्थानकं, तद्वाह्ये वा वीरस्थानकं, वनगिरिजल-
राष्ट्रान्ते शत्रुदिङ्मुखे चाऽऽभिचारिकं भवति ।

वेमानं नलि(न)कं विमलाकृतिं सर्वतोभद्रं, नन्द्यावर्तं,
तिष्ठितं स्वस्तिभद्रं, पद्माकारं, वृत्तगेहम्, उद्योगपद्मं,
क्रान्तं, मित्यादिसमचतुरश्रं, मायताश्रं, वृत्तं, वृत्ता-
स्थानकस्य ।

अष्टाऽङ्गं सर्वतोभद्रं, महापद्मं, वृत्तभद्रं (पद्मं)
। खदिशास्वस्तिकं, महापद्मं, चतुस्फुटं, पर्वताकारं
म्यं, मुद्योगपद्मं, समचतुरश्रं समवृत्तं वाऽऽसनस्य ।

स्वस्तिकं वृत्तभद्रं वृत्तगेहमवेदिकं प्रेक्षागृहं महा-
छंदं श्रीप्रतिष्ठितं, शनैर्योगं, मातृखंडं, गणिकावि-
मेवमादीन्यायताश्राणि वर्तुलायतानि वा शयनस्य ।

स्थानकेविमाने स्थानकबेरम् आसनेच
शयनं सर्वत्रस्थानकमासनंयानकंवा, शयनेश
म्, अन्ययोःशयनं नैवकल्पयेत् । शयनागार
पादयोरन्तरं तप्तादोदयाष्टांशोनं द्वारोत्सेधम् ।
गारेस्थानकेवाकारयेदित्येके ।

यानकेसर्वविमानं ध्रुवबेरेष्विष्टमानं
सलक्षणंवेरंकृत्वा गर्भागारेकृतेपदे दैविकेस्था
कंच किञ्चिन्मानुषमाश्रित्य दैविकेचासनं
माश्रित्यमानुषांशेशयनं संस्थापयेत् ।
संपत्करं पश्चिमद्वारंकीर्तिदं दक्षिणद्वारंजय
द्वारंज्ञानदं ? प्राक्शीर्षकंशांतिकं पश्चिमः
दक्षिणशीर्षजयदं उत्तरशीर्षमाभिचारिकम् । अ
शयानं उत्तरद्वारंचेत्प्राक्शीर्षं पश्चिमेप्राक्द्वा
शीर्षम्, उत्तरेदक्षिणद्वारंचेत्पश्चिमशीर्षं प्रा
द्वारंचेत् दक्षिणशीर्षमेवकारयेत् । स्थानकासन
ग्रामप्रेक्षान्येवकारयेत् ।

(योगत्रैविध्यम्.)

देवेशं श्यामवर्णं, चतुर्भुजं, शंख
अभयदक्षिणहस्तं, वरदकदम्बवलवितवामहस्त
चैकजानुनासमासीनंभृगुं, तथामार्कण्डेयं,
पुण्यौवा, दक्षिणेभित्तिपार्श्वेहेमामं चतुर्भुजं

कमण्डलुधराभयकट्यवलंबितहस्तं, स्थितं, ब्रह्माण,
मुत्तराभिमुखम्, उत्तरेभित्तिमूलेपार्श्वे श्वेताभं चतु-
र्भुजं मृगपरशुधरम् अभयंकट्यवलंबितहस्तं शङ्करं
दक्षिणाभिमुखं, स्थितमेवकारयेत् । तदुत्तमयोगस्थानकम् ।
ब्रह्मशङ्कराभ्यांहीनमध्यमं, पूजकमुनिभ्यांहीनमधमम् ॥

(भोगतैविध्यम्)

देवं चतुर्भुजं श्यामाभं शंखचक्रधर मभयवरद-
दक्षिणहस्तं कट्यवलंबित सिद्धकण्ठ (र्ण) वामहस्तं, तथा
ब्रह्मेशौ दक्षिणे श्रियंदेवीं रुग्माभां सुस्थिरदक्षिणपादां
किंचित्कुंचितवामपादां धृतकमलदक्षिणहस्तां प्रसारित-
वामकरां देवंकिंचित्समीक्ष्य स्थितां, वामेहरिणीं श्यामाभां
प्रसारितदक्षिणहस्तां धृतोत्पलवामहस्तां संस्थितवामपादां
किंचित्कुंचितदक्षिणपादां देवंकिंचित्समीक्ष्यस्थितां कार-
येत् । देव्योर्हस्तपादौविपरीतौवाकारयेत् । कुड्यकौतुक-
योर्मध्ये दक्षिणेभृगुं दक्षिणेनजानुनासीनं वामेनोत्कटिक-
मासीनं सपद्मवामहस्तं दक्षिणोरुनिहितदक्षिणकरं, वामे-
पुराणं वामेनजानुनासीनं दक्षिणेनोत्कटिकमासीनं सपद्म
दक्षिणहस्तं वामोरुविन्यस्तवामकरंकारयेत् । एवमास-
यित्वा हस्तौसंपुटौवा कारयेत् । भित्त्यूर्ध्वभागे मायासं-
ह्लादिनीभ्यां व्याजिनीभ्यां तुंबुरुनारदाभ्यां विन्नरामिथु-
नाभ्यां यक्षविद्याधराभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां सूर्यचं-

द्राभ्यां युक्तमुत्तमभोगस्थानकम्, तुंबुरुनारदाभ्यां यक्ष-
विद्याधराभ्यां हीनं मध्यमम् सनकसनत्कुमाराभ्या, मादि-
त्यचंद्राभ्यां पूजकमुनिभ्यां हीनमधमम् ॥

(वीरलैविध्यम्)

देवंश्यामाभंचतुर्भुजं शंखचक्रधरंकारयेत् । दक्षि-
णवामयोःब्रह्मेशानाभ्यां भृगुपुण्याभ्यां किष्किंधसुंदराभ्यां
व्याजकाभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां युक्त-
मुत्तमम्, वीरस्थानकम्, किष्किन्धसुंदराभ्यां सनकसन-
त्कुमाराभ्यां हीनं मध्यमम्, आदित्यचंद्राभ्यां पूजकक्षिति
(मुनि)भ्यां हीनमधमम् ॥

(आभिचारिकस्थानकम्)

एवंद्विभुजं चतुर्भुजंवा धूम(म्र)वर्णश्यामाऽधरं
(म्बर)शुष्काङ्गंतमोगुणान्वित, मूर्ध्वनेत्रं, ब्रह्मादिदेवैर्विव-
र्जितं, पैशाचपदस्थम्, आर्द्राद्यनुक्तनक्षत्रे शर्वर्यां चर-
राशौस्थापितं विमानंच लक्षणहीनं कारयेत् । एतदाभि-
चारिकस्थानकं स्यात् ॥

(पीठपरिमाणम्)

स्थानकस्यपीठोच्चं, बेरोदयं द्वारोदयंवा अष्टभागं
षट्भागंवा कृत्वै कांशंभुवंगसमम् अध्यर्धद्विगुणंवा सम
वृत्तं पद्माकारं देवपादं परितश्चतुरङ्गुलं षडंगुलं मष्टांगुलं
वा देहलब्धांगुलेन नीत्वा तदू(दधऊ)र्ध्वषोडशदलै र्युक्तं
कारयेत् । तस्मादेकांगुलहीनं देवयोःपीठंकारयेत् । अथवा

कौतुकस्यार्चापीठस्य पश्चिमभागं देवमानुषपैशाचपदांतं
पीठोत्सेधमानेन समस्थलंकृत्वा तदूर्ध्वं देवीभ्यांसह देवं
यथोक्तदेशे संस्थाप्य तत्स्थलेकौतुकादीन् संस्थापयेत् ॥

(योगासनस्योत्तमत्वादिकम्)

अथयोगस्थानंवक्ष्ये — देवं श्वेताभं चतुर्भुजं पीत-
वाससं जटामौलिं श्वेतपद्मेसमासीनम् ऊर्ध्वस्थदक्षिण-
पादं अधस्ताद्वामपादम्, अङ्गुलिनिस्तवामकरं शंखचक्रर-
हितापरभुजं श्वेतवस्त्रोत्तरीयं सोपवीतं कुण्डलाङ्गदहा-
राद्याभरणान्वितम् ईषन्निमीलितलोचनंच भित्तिपार्श्वे-
दक्षिणेब्रह्माणम् उत्तरेशंकरम् ऊर्ध्वभागेचन्द्रादित्यौ सन-
कसनत्कुमारौ कौतुकादक्षिणवामयोर्भृगुमार्कण्डेयौ तथा
महिमार्कण्डेयौवा कारयेत्, एतदुत्तमयोगासनम् ॥

चन्द्रादित्याभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां हीनं मध्य
मम्, भृगुमार्कण्डेयाभ्यांहीनमधमम् ॥

(भोगाऽऽसनस्योत्तमत्वादिकम्)

देवं सिद्धासनेसमासीनं श्यामाङ्गं चतुर्भुजं शङ्ख
चक्रधरम् अभयवरदक्षिणहस्तं स्वाङ्गुलिकटिविन्यस्तसिद्ध
कर्णवामहस्तं प्रसारितदक्षिणपादं कुञ्चितवामपादं दक्षि-
णेश्रियं देवीं वामपादमाकुञ्च्य दक्षिणंप्रसार्य सिद्धासनेस
मासीनां वामपार्श्वेमहीदेवीं दक्षिणंपादंआकुञ्च्य वामं
प्रसार्य सिद्धासनेसमासीनाम् एतयोर्वामदक्षिणकरौ पद्मौ

त्पलधरौ अन्यौ सिद्धासनेनिहितौ सिद्धकर्णौवा तद्विपरीतौ
 वा देवं देव्यो रन्तरभागं तालं यवद्वयं तत्तुरीयांशाधिकं
 हीनंवा दक्षिणोत्तरयो ब्रह्मशङ्करौ तथाऽऽसीनौ भृगुमार्क
 डेयौच एकजानुक्रमेणाऽऽसीना वन्यत्सर्वभोगस्थानक
 वत्, अपरभित्तिपार्श्वे मायासंज्ञादिनीभ्यां व्याजिनीभ्यां
 तुंबुरुनारदाभ्यां किन्नरमिथुनाभ्यां यक्षविद्याधराभ्यां सन
 कसनत्कुमाराभ्यां सूर्यचंद्राभ्याम्, एवंक्रमेण समायुक्त
 मुत्तमम् ॥

भोगासनं तुंबुरुनारदाभ्यां किन्नरमिथुनाभ्यां यक्ष
 विद्याधराभ्यां हीनं मध्यमम्, सनकसनत्कुमाराभ्यां आ
 दित्यचंद्राभ्यां पूजकमुनिभ्यांहीनमधमम् ॥

(वीरासनस्योत्तमत्वादि)

सिद्धासनोपरिष्ठात्पद्मासने वामपादंसमाकुंच्य
 दक्षिणंकिंचित्प्रसार्य समासीनं चतुर्भुजं शंखचक्रधर
 मभयदक्षिणहस्तं सिद्धकर्णवामहस्तं प्रवालाभं श्यामांबर
 धरं पूजकस्थाने दक्षिणेश्रियं देवीं वामेमर्हीदेवी मेकजा
 नुक्रमेणासीने दक्षिणेब्रह्माणं मनुंच वामेशंकरंभृगुंच
 रत्तिवाणींच चामरधारिण्यौचकारयेत्। सनक सनत्कुमा
 राभ्यां तुंबुरुनारदाभ्यां सहितम् उत्तमं वीरासनम् ।

तुंबुरुनारदाभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां व्याजिनी
 भ्यां हीनं मध्यमम्, ब्रह्मशंकराभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां पूजक
 स्थाने देवीभ्यां हीनमधमम् ।

(आभिचारिकासनस्योत्तमत्वादि)

देवं वेदिकासनेसमासीनं चतुर्भुजं द्विभुजं वा नीलाभं श्यामवस्त्रधरं तमोगुणान्वित मूर्ध्वनेत्रं देव्यादी-
न्विना लक्षणहीनेविमाने शत्रुदि मुखे कृष्णाष्टम्या
मग्न्याद्यनुक्तनक्षत्रे शर्वर्यां चरराशौ गर्भालये पैशाचपदे
स्थापयेत्, एतदाभिचारिकासनंभवति ॥

सिंहासनोत्सेधं द्वारोत्सेधं बेरोत्सेधं वा द्वादशभागं
कृत्वा षडंश मुत्तमम्, पञ्चांशमध्यमम्, चतुरंशमधमम्,
द्विपञ्चाशदङ्गुलमुत्तमम्, षट्चत्वारिंशदङ्गुलमध्यमम्,
चत्वारिंशदङ्गुलमधमम् ॥

(पद्माऽऽसनम्)

सिंहासनस्यतुरीयांशंपद्मासनस्योत्सेधं षडंशंकृत्वा
एकांशंतदाधारं कंपं त्र्यंशमधोदलंव्यंशम् ऊर्ध्वदल
मूर्ध्वाधः शतपत्रैस्संयुक्तं एवंपद्मासनं स्यात् ॥

(पद्मसिंहासनम्)

सिंहासनस्योत्सेधं त्रयोविंशतिभागंकृत्वा एकांशं
पादुकं दळमेकांशं कंपमेकांशं चतुरंशाजगती एकांशं
पद्मं (धृ) ध्रुगेकांशं एकांशदळं त्र्यंशंकुमुदम्, अंबुजमे-
कांशम् एकांशंकंपं चतुरंशंकंठं सिंहैर्युक्तं तदूर्ध्वेचैकांशं
कंपं पद्ममेकांशं द्व्यंशा महापट्टिकाचेत्येतत् पद्मसिंहा
सनं स्यात् ।

(भद्रासनम्)

अथवा भद्रसिंहासनोत्सेधं षोडशभागंकृत्व
कांशमुपानत्चतुरंशाजगती त्र्यंशंकुमुदम् एकांश
चतुरंशंकंठं सिंहैर्युक्तं तदूर्ध्वेचैकांशकंपं चंशामहापा
चएतद्भद्रासनं स्यात् । द्वयोरुभौपाश्वौसिंहौसमुद्रहन्
कारयेत् । आसनस्थस्य देवस्य जानूपरिष्ठात् कोश
मध्यगं जान्वोः पार्श्वयोः बाह्योश्च मध्यगं सूत्रमृजुं प्रसारं
तत्रानुक्तं सर्वं शिल्पशास्त्रोक्तविधिना कारयेत् ॥

(योगशय्यातदुत्तमत्वादि)

अथयोगशय्याक्रमं वक्ष्ये--देवं द्विभुजम्, अ
शयानं पीतश्यामं दक्षिणहस्तं मुपधाने न्यस्य मौल
समुद्धृत्य सम्यक्प्रसार्य वा अन्यं समाकुंच्य तत्कूर्परं
कृत्वा कटिमवलंब्य अथवा तदूर्ध्वे प्रसार्य वामपादं दा
प्रसार्य वाममाकुंच्य (वा) शयानं सर्वाभरणभूषितं वि
दुन्मीलितलोचनं भृगुपुण्याभ्यां भूमिपुण्याभ्यां वाऽ
पादपार्श्वे मधुकैटभसंयुक्तं च नाभ्यंबुजसमासीनं ब्रह्म
पञ्चायुधान् गरुडं विष्वक्सेनं सप्तर्षींश्च अपरमित्य
प्रांजलीकृत्य स्थितान् दक्षिणभित्तिपार्श्वे ब्रह्माणं वामे
रं च समासीनावेव कारयेत् । एतदुत्तमं योगशयनं, सप्त
विष्वक्सेनं च विना मध्यमम्, पूजकमुनिभ्यां मधुर्वै
भाभ्यां हीनमधमम् ॥

(भोगशयनमृतदुत्तमत्वादि)

देवं श्यामलांगं दर्शनीयं सुपुष्टांगं चतुर्भुजं द्विभुजं वा अर्धार्धशयनं चापवद्गात्रं हस्तंदक्षिणमुपधानेनिधाय मकुटमवलंब्य किंचित्प्रसार्य वा वामोरौ प्रसार्य दक्षिणंपादं प्रसार्य वाममाकुंच्य शयानं कारयेत् । पादयोरन्तरं विंशत्यङ्गुलं पाष्ण्यन्तरं भागं जान्वोश्चतुर्दशाङ्गुलं ब्रह्मसूत्रादक्षिणे मुखं त्र्यङ्गुलं तिर्यग्गतं भवति । शिरःपार्श्वे श्रियं देवीं देवस्य बाहुसंस्पृशां सपद्मदक्षिणहस्तां कटिकन्यस्ताऽन्यहस्तां पादपार्श्वे महीं देवीं देवस्य वामाङ्घ्रिसंस्पृशां धृतोत्पलदक्षिणहस्ता कटिकन्यस्तवामहस्तां कौतुकादक्षिणे मार्कण्डेयं वामे भृगुं तदक्षिणे भित्तिपार्श्वे चासीनं ब्रह्माणं वामेशं करं च दक्षिणे वक्रतुण्डं वामे विन्ध्यवासिनीं पादपार्श्वे मधुकैटभा वुग्रवेगसमन्वितौ समुद्रतरङ्गाच्छादितजानू अनन्तविषज्वालाभिर्दह्यमानौ च कारयेत् । नाभिदेशे पद्मे समासीनं ब्रह्माणं तदक्षिणे पञ्चायुधान् गरुडम्, उपरिष्ठा दक्षिणे भास्करं तदक्षिणे निशाकरं तथा बालरूपौ तुंबुरुनारदौ तदक्षिणे अश्विनौ अष्टलोकपालान् तथाऽप्सरसश्च कारयेत् । एतदुत्तमं भोगशयनम्, तुंबुरुनारदाभ्याम्, अश्विभ्यां लोकपालैश्च विना मध्यमम्, पूजकमुनिभ्यां अप्सरोभिश्च विना अधमम् ॥

(वीरशयनंतदुत्तमत्वादि)

देवं श्यामाभं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं सव-
 शिरोपधानंकृत्वा वामहस्तंप्रसार्य शयानं पादपा-
 भूमिभ्यां पादमर्दिनीभ्यां मधुकैटभाभ्यां संयुक्तं के-
 दक्षिणेमार्कण्डेयं वामेभृगुं तदक्षिणेभित्तिपार्श्वेचा (
 पद्मेसामा) सीनंब्रह्माणं पञ्चायुधान् गरुडं चंद्रा-
 सप्तर्षीन् द्वादशादित्यान् एकादशरुद्रान् जयाद्यप्-
 स्तुंबुरुनारदौ सनकसनत्कुमारौ ब्रह्मेशौच कारयेत्
 दुत्तमं वीरशयनम्, रुद्रैरादित्यैरप्सरोभिश्चविनामध्य-
 किन्नरमिथुनाभ्यांसनकसनत्कुमाराभ्यां पूजकमु-
 ष्ठीनमधमम् ॥

(आभिचारिकम्)

शेषलक्षणहीनं द्विफणंद्विवलयमनुन्नतशिरः
 देवं नीलाभंद्विभुजंचतुर्भुजं वा समशयनं महानिद्रा-
 युक्तं शुष्कवक्रं शुष्काङ्गं श्यामवस्त्रधरं सर्वदेवैर्विहीनं
 येत् । एतदुत्तममाभिचारिकं शयनम्, एकफणम्,
 वलयमध्यमम्, सर्पदेहं विना समस्थलशयनमधमम्

(अनन्तशयनलक्षणम्)

अनन्तस्योत्सेधं बेरायामं द्वारोत्सेधं वा त्रिधा
 एकांशमध्यमम्, तदष्टांशाधिकमुत्तमम्, तदष्टांशो-
 मम्, षट्त्रिंशदंगुलमुत्तमम्, त्रिंशदङ्गुलं मध्यमम्,

विंशत्यङ्गुलमधमम् शिलालये, शिलाभिः मृण्मये इष्टकाभिः कुर्यात् । तस्योत्सेधमष्टधाकृत्वा द्विभागं शिरोभागोच्चं तन्मध्यानतं त्र्यङ्गुलं मेवंयोगशयनस्य कारयेत् । उत्सेधं षड्भागं कृत्वा द्विभागं शिरोभागोच्चं तन्मध्यानतं पञ्चाङ्गुलं मेवंभोगशयनस्य कारयेत् । उत्सेधं सप्तधाकृत्वा द्विभागं शिरोभागोच्चं तन्मध्यानतं चतुरङ्गुलं मेवंवीरशयनस्य कारयेत् । त्रिपञ्चसप्तवल्यै स्तलिपतंकृतं (तल्पीकृतं) स्यात् । फणान् सप्त पञ्च नवच हेमाभान् समाहितान् अधस्ताच्छ्लेत्तवर्णं मकुटोपरिसं छाद्य स्थितान् व्यालसिंहमुखान् शृङ्गमध्ये शिखामणिं च कुर्यात् । तेषामुत्सेधं शयनोत्सेधमनंतस्य व्यासदेवमुभयोः पार्श्वयोः पादे च यथोचितं स्यात् एवं शयनं परिकल्पयेत् ॥

(ब्रह्मादीनां स्थानप्रमाणवर्णादिनिर्णयः)

नाभिसूत्रादक्षिणे चोपरिष्ठाद्धस्तमात्रे भित्तिमाश्रित्य नाभ्यंबुजं स्यात्, तद्विस्तारमष्टादशाङ्गुलं तदशांशो नमूर्ध्वदलविशालमधोदलनतं चतुरङ्गुलं ऊर्ध्वदलनतं त्रिमात्रं कर्णिकायुतम्, ऊर्ध्वाधः शतपत्रैर्युक्तं नाळमध्यर्धाङ्गुलपरिणाहं नालस्य दक्षिणे तदक्षिणे च बालाऽबालपर्णयुतं बालपर्णस्य विशालं तत्पद्मोर्ध्वदलविशालसमम्, इतरपरपर्णविशालमधोदलं विस्तृतसमं तयोर्नाळं एकाङ्गुलपरिणाहं कुर्यात् । तत्पद्मकर्णिकामध्ये ब्रह्माणं चतु

मुखं जटामकुटधरं हिरण्यवर्णं पुष्पांबरधरं सर्वाभरण
भूषित मुत्तरीयोपवीताभ्यांयुक्तं ब्राह्म्यासने समासीनम्,
अक्षमालाकमण्डलुधरं दक्षिणमालोडयकरं वामंकटि
विन्यस्तं चतुर्हस्ताभ्यां प्राञ्जलीकृत्यवा समासीनं अथवा
स्वांकेवामाऽवामकरौ प्रसृतौ कारयेत् ॥

ध्रुववेरायामस्य दशांशैकांशं तालं तस्याऽऽ
दित्यैकांशमंगुलं तेनब्रह्मादिदेवान् कारयेत् । ब्रह्माणं त्रि
तालेन, गरुडं पञ्चायुधान् षण्मात्राधिक द्वितालेन, द्विभुजं
करं(ड)टिकामकुटादिभूषणयुतं (द्वु) धृतवेगेन उद्देश्यकर
वामं दक्षिणकरतलप्रहरणं गरुडं, सुवर्णाभं, चक्रंपुरूपं
रक्ताभं, शंखं पुंडरीकरूपं (भूताकारं) वृत्ताकारं श्वेताभं,
शार्ङ्गं नपुंसक पीताभं, गदां रक्ताभां स्त्रीरूपां, खड्गं श्वेताभं
पुरूषं, तत्तन्मूर्धसु तत्तच्छिह्नानिच द्विषट्तालेनच मधुकै
टभौ चंद्रादित्या वतिश्वेताऽतिरक्तौ, त्रितालेन सनकसन
त्कुमारौ बालरूपौ बकुळफलाभौ, द्वितालेन तुंबुरुनारदौ,
त्रितालेन पीतरक्ताभौ, किन्नरमिथुनौ पीताभौ, चतुर्थतालेन
षट्तालेन विघ्नं रक्ताभं, तथाश्यामां दुर्गाम्, ऋषीन् त्र्यर्ध
तालेन, तथाऽप्सरसश्च त्रयस्त्रिंशदेवान्, इंद्रादिलोकपा-
लान्, चतुस्तालेन कारयेत् । देवस्य बाहुमानं स्तनान्तंवा
देव्योर्मानं, पूजकयोर्ब्रह्मेशयोश्च देवस्यांऽशोनमएवंकार
यत् । अत्रानुक्तंसर्वं शिल्पशास्त्रोक्तविधिनाकारयेत् ॥

इतिश्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
स्थानकादिधववेरविधानं नामएकोन विंशःपटलः ॥ १९ ॥

अथ देवस्य देव्यादीनांच वर्णवाहनकेत्वादीन्व
क्ष्ये---वर्णवाहनकेतुनामनक्षत्रपत्नीबीजाऽक्षरादीनि ज्ञा-
त्वाऽर्चयेत् । अन्यथाचेदसुरागृहीयुः.

(देवस्यवर्णानिर्णयः)

देवः कृतयुगेऽथैतवर्णः, त्रेतायामरुक्माभः, द्वापरे
रक्ताभः, कलौश्यामवर्णः, सर्वेषुश्यामवर्णोवा, सर्वेषां
वर्णानांश्याममुख्यम् ॥

(प्रथमांवरणदेवाः)

तस्मात्श्यामवर्णः पीतांबरधरः किरीटकेयूरहार
प्रलंबयज्ञौपवीती श्रीवत्सांक श्वतुर्भुजः शंखचक्रधरोऽभ-
यकट्यवलंबितहस्तो गरुडध्वजवाहनो अकारबीजः पंच-
शद्वरवो दक्षिणवामयोः श्रीभूमिसहितो विष्णुः (तं) 'विष्णुं
महाविष्णुं सदाविष्णुं व्यापिनमिति चतुर्मूर्तिमंत्रैरर्चयेत् ।
अथवा पंचमूर्तिमंत्रैरर्चयेदितिकेचित् ।

तत्प्राच्यां पुरुषः प्राञ्जुखः श्वेताभः पीतवासा
श्वतुर्भुज शंखचक्रधर रसर्वाभरणभूषितः श्रीमेदिनीभ्यां
युक्तः पुरुषः 'पुरुषं पुरुषात्मकं परमपुरुषं धर्ममय'मिति ।

आग्नेय्यां कपिलः प्राञ्जुखः श्वेताभः अष्टहस्तः
दक्षिणेचैकहस्तेनाभयप्रदोऽन्यैश्चक्राऽसिहलधरः वामेचै-

कहस्तेन कटिमवलंब्य अन्यैः शंखचापदण्डधरः रक्तवासा।
मकुटादि सर्वाभरणभूषितः गायत्रीसावित्रीसंयुक्तः कपिल
'कपिलं मुनिवरं शुद्धं वेदरूपिण' मिति ॥

दक्षिणे दक्षिणाभिमुखोऽजनाभः रक्तांबर-
धरश्चतुर्भुजः शंखचक्रधरः सर्वाभरणभूषितो धृति-
पौष्णिभ्यां सहितः सत्यः 'सत्यं सत्यात्मकं ज्ञानमयं संहार'
मिति ॥

नैर्ऋत्यां पश्चिमाभिमुखः तप्तचामीकराभश्चतुः-
शृंगः द्विशीर्षः सप्तहस्तः शंखचक्राज्यस्थालीसुक्खुव-
जुहुपजुहुपभृद्धरंखिपादो रक्तवस्त्रधरः सर्वाभरणभूषितो
दक्षिणवामयोः स्वाहास्वधाभ्यां युक्तो यज्ञो 'यज्ञं सर्वदेवमयं
पुण्यं क्रतु' मिति ॥

पश्चिमे पश्चिमाभिमुखश्चतुर्भुजः सर्वाभरणभू-
षितः कनकाभः श्यामांबरधरः पवित्रीक्षोणीभ्यां सहितः
अच्युतः 'अच्युतं अपरिमितमैश्वर्यं श्रीपतिमिति ॥

वायव्ये पश्चिमाभिमुखः स्फटिकाभः श्यामांबरधरः
शंखचक्रधरोऽभयवरदहस्तः श्रीवत्सांकः सर्वाभरणभूषि-
तः कमलेलाभ्यां युक्तो नारायणः 'नारायणं जगन्नाथं देवदेवं
त्रयीमय' मिति ॥

उत्तराया मुत्तराभिमुखः प्रवालाभो नवसप्तपञ्च-
फणान्वितानन्तोत्संगआसीनः पुष्पांबरधरः 'सर्वाभरण

भूषितः चतुर्भुजः शंखचक्रधरः प्रमोदायिनी महीयुक्तोऽ
निरुद्धः 'अनिरुद्धंमहांतं वैराग्यंसर्वदेव (तेजो) मय
'मिति॥

ऐशान्यां प्राङ्मुख स्तरुणादित्यसंकाशश्चतुर्भुजः
शंखचक्रधरः श्रीवत्सवक्षाः सर्वाभरणसंयुक्तः श्वेतवस्त्रो-
त्तरीयोपवीतः दक्षिणवामयोरिन्दिराधरणीभ्यांयुक्तः पुण्यः
'पुण्यंपुण्यात्मकंपुण्यमूर्तिंपुण्यदायिन'मिति॥

(द्वितीयावरणदेवाः)

द्वितीयावरणे प्राच्यां वराहः प्राङ्मुखः श्यामाभः
श्चतुर्भुजः शंखचक्रधरः सर्वाभरणसंयुक्तः रक्तांबरधरः
वराहाननः श्रीभूमिभ्यांसहितः 'वराहं वरदं भूमिसंधारणं
व जूदंष्ट्र' मिति ।

आग्नेय्यां प्राङ्मुखः इंदीवराभो हेमावरधरः चतु
र्भुजः शंखचक्रधरः सर्वाभरणभूषितः कमलाऽवनीभ्यां
सहितः सुभद्रः 'सुभद्रं सुमुखं सुखप्रदं सुखदर्शन'मिति ।

दक्षिणे दक्षिणाभिमुखो नारसिंहः श्वेताभः रक्त-
वस्त्रधरः चतुर्भुजः शंखचक्रधरः अभयकट्यवलंबित-
करः सिंहाननः श्रीभूमिसहितः नारसिंहः 'नारसिंहंतपो
नाथं महाविष्णुं महाबल'मिति ।

नैऋत्यां पश्चिमाभिमुखो हेमाभः श्यामांबरधरः च
भुजः शंखचक्रधरः किरीटहाराद्याभरणान्वितः पद्मास्थि-
भ्यायुतः ईशितात्मा 'ईशंवरदंसर्वेश्वरं ईशितात्मान' मिति

पश्चिमे पश्चिमाभिमुखो वामनो ब्रह्मचारी वकु-
लफलाभो द्विभुजः छत्रधरः दण्डधरस्समेखलः कौपी-
वासाः सोपवीतः कृष्णाजिनधरः पवित्रपाणिः 'वाम-
वरदंकाश्यपमादितिप्रिय' मिति ।

वायव्ये पश्चिमाभिमुखो नीलाभः पीतांबरधरोलक्ष्म-
धरणीभ्यां युक्तः सर्वोद्वहः 'सर्वेशं सर्वाधारं सर्वज्ञं सर्वोद्वह-
मिति ॥

उत्तरेचोत्तराभिमुख स्त्रिविक्रमः श्यामाभः चतु-
र्भुजः शंखचक्रधरः पीतांबरधरो हारादिभूषितः स्सुस्थित-
वामपादो ललाटान्तोद्धत दक्षिणपाद उद्धतपादप्रस-
रितदक्षिणहस्तः कट्यवलंबितवामहस्तः 'त्रिविक्रमंत्रिले-
केशं सर्वाधारं वैकुण्ठ' मिति ।

ऐशान्यां प्राङ्मुखो रक्ताभः श्यामांबरधरः कनक-
श्यामाभ्यांसहितः सर्वविद्येश्वरः 'सर्वविद्येश्वरं पुण्यं शुद्धं
ज्ञान' मिति । पुरुषादीनामनुक्तं सर्वं विष्णोरिवेति विज्ञायते ।

(तृतीयावरणदेवाः)

तृतीयावरणे प्राच्यां श्यामाभः अभ्यंतरमुखो जपां-
बरधरो ज्येष्ठाजो द्विभुजो धृतकुलिशदक्षिणहस्तः कट्य-

वलंबितवामहस्तःकिरीटाद्याभरणान्वितो मेघनादरवो वेणु
ध्वजो गजवाहनः शचीपतिः जका(राद्यक्ष)रबीजः 'इन्द्रं
शचीपतिंपुरुहूतंपुरन्दर'मिति ॥

आग्नेय्यां वह्निजातः किंशुकपुष्पसदृशः शक्ति
पाणिः कुण्डलाङ्गदहारवान् शुकपिञ्छाऽम्बरधरः कपि
ध्वजवाहनः स्वाहापति रिकारबीज स्सर्वदेवमुख आसी
नोऽग्निः 'अग्निजातवेदसंपावकहुंताशन'मिति ॥

दक्षिणे श्यामाभो रक्तवस्त्रधरो गदी व्यालध्वजो
महिषवाहनो भरिणीजः फकारबीजः शुकांगीशो घंटा
नादरवो यमो 'यमंधर्मराजंप्रेतेशमध्यस्थ'मिति ॥

नैर्ऋत्यां नीलाभो रक्तांबरधरः शूली भौतिका
रव्येभवाहनः कृकलासध्वजो मूलजः सम्मोहिनीपतिः
पकारबीजःपणवरवो निर्ऋतिः 'आरंभाधिपतिं नीलनि-
र्ऋतिसर्वरक्षोऽधिपति'मिति ॥

वारुण्यां नीलवर्णो रक्तवस्त्रधरः पाशीसिंहध्वजो
वारुणजः सुप्रतीकेभवाहनः अञ्जनापतिः वकारबीजः
दर्दुररवो वारुणो 'वारुणंप्रचेतसंरक्तांबरधरं यादसांपति'
मिति ॥

वायव्ये कनकाभ सिसतांबरधरो गजवाहनः वा-
युजो 'वेणुध्वजः कुमुद्वतीपतिः दण्डभृत् यकारबीजः
शंखरवो वायुः 'जवनंभूतात्मकंवायुमुदान' मिति ॥

उत्तरे सितवर्णः श्यामांबरधरो दण्डी पुष्पकवाहनः
कृकलासध्वजः ककारबीजो यवनलापतिर्धनिष्ठाजो मृ-
गरवः कुबेरः 'कुबेरंधन्यंपौलस्त्यंयक्षराज'मिति ॥

ऐशान्यां पाटल्याभः सिसतांबरधरो वृषध्वजवा-
नः जटामौलिश्चतुर्भुजः त्रिनेत्रः शूलपाणिः शकारबीज-
आर्द्राजः पार्वतीशो ऽमरध्वनिरीशानः 'ईशानमीश्वर-
देवभव'मिति ॥

इन्द्रादयोवाष्ठावभ्यंतरमुखा एतेष्वनिरुद्धांत्रिवि-
मं वामनं, चविना ध्रुवेस्थिते स्थितान् आसीने त्वासीनाः
शयने, यानके च तत्तत्कौतुकवत् ध्यायन् अर्चयेत् ॥

(श्रीभूचतुर्नाम)

देवस्य दक्षिणे रुग्माभा क्षौमांबरधरा पद्महस्त-
कक्ष्याबद्धघनस्तनी ललाटोपरि पुष्पचूडान्विता मकु-
हारादिसर्वाभरणभूषिता श्रीवत्सादिबीजा फल्गुनोत्तरज-
ध्वनिरवाश्रीः 'श्रियं धृतिं पवित्रीं प्रमोदायना'मिति ॥

वामेश्यामाभा रक्तांबरधरा रक्तोत्पलधरा मकुट-
दिसर्वाभरणसंयुक्ता वैशाखरेवतीजाता लक्ष्मीपूर्वाक्षरा-
धिपा शंखरवाभूमिः 'हरिणीं पौष्णीं क्षौणीमहा'मिति ॥

(पुरुषादिदेवीनां चतुर्नामोः)

पुरुषादीनां देवीनां श्रीभूम्योरिवेति विज्ञायते ॥

(कर्मार्चास्थानेप्रथमावरणदेवाः)

कर्मार्चास्थाने पीठे प्राच्यां प्राङ्मुखः स्सुभद्रः
पूर्ववत् ॥

आग्नेय्यांप्राङ्मुखः स्सुवर्णपीतांबरधरः सकला
विश्वाभ्यांयुक्तः स्सर्वः 'सर्वविश्वं सर्वाधारं सर्वेश्वर'मिति ।

दक्षिणे दक्षिणाभिमुखो हयात्मकः श्वेताभः पीत
वासा हयाननः इलाविश्वाभ्यांसहितो 'हयात्मकं देवेशं
सर्वानंदं सनातन'मिति ॥

नैर्ऋत्यां पश्चिमाभिमुखः सितवर्णः श्यामांबरधरः
शुद्धाविमलाभ्यांयुक्तः स्सुखावहः 'सुखावहं सुकेशं सुमुखं
सुरप्रिय'मिति ।

पश्चिमे पश्चिमाभिमुखो रामदेवः कनकाभो नालां
बरधरः ब्राह्मीविजयाभ्यांयुक्तो 'रामदेवं महाबलं महाभद्रं
परशुपाणि'मिति ॥

वायव्ये पश्चिमाभिमुखः किंशुकपुष्पाभः सितां
बरधरः सुभगासुमुखीभ्यांयुक्तः स्सुवहः 'सुवहं सर्वतेजो-
मयम् आनन्दं सर्वरूपिण'मिति ॥

उत्तरे च उत्तराभिमुखः पुण्यः पूर्ववत् ।

ऐशान्यां प्राङ्मुखोऽग्निवर्णः सितांबरधरः सुमता
जननीभ्यांयुक्तः स्सुवहः 'सुवहं सुकृतं विज्ञानं वेदमय'मिति ।
सुभद्रादीनामनुक्तं सर्वविष्णोरिवेति विज्ञायते ॥

(द्वितीयावरणदेवाः)

(मित्रादीनां लक्षणंच.)

द्वितीयावरणे गजवाहनः श्वेताभः सुवध्वजं
मित्रेशो मित्रः, रुरुवाहनोऽग्निवर्णो जुह्वध्वजः सतीशो
त्रिः, गजवाहनः कनकाभस्सवारिकलशध्वजः शुभेश्वर
शिवः, वायुवाहनः प्रवालाभो वेदध्वजः शुद्धेशो विश्व
सर्वैरक्तांबरधरा भेरीरवा रोहिणीजा तन्नामाद्यक्षरबीजाश्च
एतान्पीठान्तेप्रागादिबहिर्मुखान् अर्चयेत् ।

हेमाभस्सनातनः, कुन्दाभः सनन्दनः, गुञ्जाभः
सनत्कुमारः, स्फटिकाभस्सनकश्च, सर्वे श्यामांबरधरा
पद्मवाहनाः कूर्चध्वजाः ब्रह्मचारिणः नामाद्यक्षरबीजाः
शङ्खनादरवाश्च, एतानाग्नेयादिकोणेषु बहिर्मुखान् अर्चयेत् ।

(मित्रादीनांचतुर्नाम)

मित्रं लोकहितं विश्वात्मानं कपि (वि) वरम्, अत्रिं
त्रिधा गतितृतीयात्मकं वेदमूर्तिम्, शिवं मुनिवरं शुद्धं सुयो
त्तारम्, विश्वं भूतनायकं जगद्दीक्षणं सर्वमातृकम्, सनातनं
मुनींद्रं ब्रह्मसंभवं निष्ठानकम्, सनन्दनं गुरुं सर्वपूज्यं मंत्र
ज्ञम्, सनत्कुमारं ज्योतिरीशं निरुद्धे गमक्रोधम्, सनकं नित्यं
तारं धर्मज्ञं धर्मचोदितमिति ॥

(तृतीयावरणदेवाः)

तृतीयावरणे इन्द्रादीन् दक्षिणेश्रियं वामेहरिणीच,
पूर्ववदर्चयेत् ॥

(ब्रह्मादिलक्षणम्)

दक्षिणेभित्तिपार्श्वे रुग्माभो हंसवाहनः कमण्डलुध्व
जोऽभिजिज्जात स्सावित्रीपतिः उकारबीजो वेदरवो ब्रह्मा
'ब्रह्माणंप्रजापतिंपितामहंहिरण्यगर्भ'मिति ॥

सुवर्णभो ब्रह्मचारी रक्तांबरधरः पद्मवाहनः कूर्च
ध्वजः शंखरवः मकारबीजः मार्कण्डेयः 'मार्कण्डेयंपुण्यपुरा
तनममित' मिति॥

वामे भित्तिपार्श्वे श्वेताभो व्याघ्रचर्मोवरधरः पर
शुमृगधरः चतुर्भुजो वृषध्वजवाहनो डमरु(क)ध्वनिः
मकारबीजः आर्द्राज उमापतिर्ग_१धरो 'गङ्गाधरं वृष
वाहनम् अष्टमूर्तिमुपत्मति'मिति ॥

अग्निवर्णः शु_१ंबरधरः पद्मवाहनः कमण्डलु
ध्वजो रोहिणीजः शङ्करवो नामाद्यक्षरबीजः ख्यातीशः
पद्मापिता 'पद्मापितरंधात्तृनाथंख्यातीशंभृगु' मिति ॥

(धातादीनां लक्षणम्.)

दक्षिणे गधवस्थाने वेणुवर्णो रथकेतु रसंधिनीश
उदङ्मुखो धाता, वामे गधवस्थाने शुकपत्राभो गजवाहन
स्सर्पध्वजो ऊर्ध्वेशो दक्षिणामुखो विधाता, द्वारदक्षिण-

शिरा ऊर्ध्वमुखो नीलवर्णो वृषभवाहनोऽग्निकेतुः प्रीती-
शो भृतिः पूजकादिभिरर्चनाकालादन्यत्राऽनलंध्यः उप-
रिस्थानेपूजयेत् । तदुपरिशुक्लाभस्तुरंगवाहनः श्वेतकेतुः
भरणीश उदारः अधोमुखः पतङ्गः, द्वारदक्षिणभागे सुव-
र्णाभो गजवाहनो वृषध्वजो बलेशः पतिरः, वामे सुव-
र्णाभो रथवाहनः शङ्खध्वजो धरणीशोऽवाकृशिरा वरुणः
एतेनामाद्यक्षरबीजाश्शंखरवाश्च ॥

(धातृदिनां चतुर्नाम.)

‘धातारं ङंभिनं सनिशं गधवं, विधातारंकीनाशं
मूरुंडंन्यर्णं, भृतिंभुवंगम् उत्संगंपीठं, पतंगम् उत्करम्
अपदानंकर्पादिनं, पतिरंबलितं मध्यगंवंखरं, वरुणंतेजि-
नंदंसिनंतरस्विन’ मिति षडेतान् कवाटं यत्राऽस्ति तत्रा-
र्चयेत् ॥

(आलयबाह्ये न्यक्षादिदेवाः.)

आलयस्य बहिःपार्श्वे प्राग्द्वारमध्ये प्राङ्मुखो दूर्वा
कुरवर्णो हैमांबरधरः प्रज्ञा(पूजा) मीशो दण्डपाणिः
श्येनध्वजवाहनो रोहिणीजो न्यक्षाद्यक्षरबीजो ‘न्यक्षद-
धीत्यकंपीवरमार्यक’मिति ।

दक्षिणे दक्षिणामुखो रक्तवर्णस्सितांबरधरः उत्सा
धिनीपतिर्दण्डधरः पिंडिपालध्वजोहयवाहनः मखोद्भवः

सुक्ध्वजो विश्वाद्यक्षरबीजो विव-स्वान् 'विवस्वतंभरतं
विश्वकर्माणं मरीचिमंत' मिति॥

पश्चिमे पश्चिमाभिमुखः शरभांतध्वनिः पुष्पांबर
धरः कपोतवाहनः धूमकेतु ज्वालायुधो विशाखाजो मेघ
रवो नामाद्यक्षरबीजो मित्रो 'मित्रंत्वरं राजिष्वंतंरमणक'
मिति॥

उत्तरेच उत्तराभिमुखो हेमाभः पुष्पांबरधरो मृग
वाहनो महिषध्वजो मूलाजो दण्डपाणि र्वाणीपतिः वेदरवः
क्षत्ताऽऽद्यक्षरबीजः क्षत्ता 'क्षत्तारं महीधरम् उर्वरोहंशे
वधि' मिति॥

(प्रथम द्वारदेवते.)

प्रथमद्वारदक्षिणे श्वेतवर्णः शुक्लांबरधरः सुक्
ध्वजो गजवाहनो रोहिणीजः संध्यानाथ इशंस्वरवो यंत्रि
कायुधः मकाराद्यक्षरबीजो मणिको 'मणिकंमहाबलं विम
लंद्वारपालक' मिति ॥

वामे तस्यपत्नी कनकाभा सितांबरधरा पुष्पहस्ता
सौम्यजा शुक्लस्वररवा सकारबीजा संध्या 'संध्याप्रभावतीं
ज्योतिरूपां दृढव्रता' मिति॥

(मुखमंडप द्वारदेवते.)

मुखमंडपद्वारदक्षिणे-स्फटिकाभो हेमांबरधरो रुरु
वाहनः कुशध्वजो विधिजो दिव्येशो नामाद्यक्षरबीजो

दण्डधर श्वतुर्भुजो वेदरवो विखना 'विखनसंतपोयुक्तं
सिद्धिदं सर्वदर्शन' मिति ॥

वामे रुरुवाहनः कूर्चध्वजः ताराद्यक्षरबीज रसंधि
नीशो वेदरवो दण्डधरो द्विभुजः पुष्यसंभव स्तापस'स्ता।
पसं सिद्धिराजं सर्वदोषविवर्जितं सहस्राश्वमेधिन' मिति ॥

(प्रथमावरण द्वारदेवते.)

प्रथमावरण द्वारदक्षिणे अग्निवर्णः शुक्लां (कां)
वरधरः कूर्मवाहनः शरध्वजः संमोदिनीपतिः (ध्रुवा)द्य-
क्षरबीजः प्रोष्टपाज्जातो दण्डपाणि र्सिंहरवः किष्किन्धः
'किष्किन्धं बहुमर्दिनं बहुसेनं दृढव्रत' मिति ।

वामे श्वेताभो रक्तांबरधरः कूर्मवाहनः शरध्वजो
विशोकापति वेणुदण्डायुध स्तीर्याद्यक्षरबीजो आर्द्राजो
मेघरवः तीर्थः 'तीर्थम् उद्गाहकं सर्वयोग्यम् उदावहमिति ॥

(द्वितीयावरण द्वारदेवते.)

द्वितीयावरण द्वारदक्षिणेच—उत्तराभिमुखः प्रवा-
लाभः एकदन्तः कर्णादूर्ध्वगजाकारो वामनः कुशध्वजो
वेणुकंकतवाहनः शंखरवः चतुर्भुजः कदलीफलहस्तः
आर्द्रापतिः श्रविष्ठाजो वक्रतुण्डः 'वक्रतुण्डम् एकदंष्ट्रं विकटं
बिनायक' मिति ॥

उत्तरे शंखवर्णो नीलांबरधरः किरीटी सिंहासने
समासीनः द्विभुजो जवनीपतिः सर्पजो हस्तताळरवः

शेषाद्यक्षरबीजः सागरध्वजवाहनो नवभिः सप्तभिः पंच-
भिर्वापृष्टोद्गतैः फणैः स्समाच्छादितमौलिः नागराजः 'नाग
राजं सहस्रशीर्षमनन्तं शेषमिति ॥

(तृतीयावरण द्वारदेवते.)

तृतीयावरणे द्वारदक्षिणे शंखाभो नीलांबरधरो
भूताकारः शुद्धापतिः पद्मध्वजवाहनो हस्ताभ्यां शंख-
दधानो वारुणः शंखादिबीजः शंखखः शंखनिधिः 'शंख
निधिवरं धनदंमौक्तिकोद्भव' मिति ॥

वामे रक्ताभो जपांबरधरो वि-शुद्धेशो हस्ताभ्यां
पद्मदधानः पद्मध्वजवाहनः प्रोष्टपाज्जातः सिंहनादरवः
पद्माद्यक्षरबीजः पद्मनिधिः 'पद्मनिधिवरं रक्ताभं भूतनाय
क' मिति ।

(चतुर्थावरण द्वारदेवते.)

चतुर्थावरणे द्वारदक्षिणे-रक्ताभः श्वेतांबरधरो ना
गचूळिकमस्तकः उद्देश्यकरो भामिनीश स्तुरगवाहनोऽ
हिध्वजो भेरीरव स्तुकारबीजो हस्तज स्तुहिणः 'तुहिणं
दैत्यराजं विष्णुभक्तं गदाधर' मिति॥

वामे श्यामाभो रक्तांबरधरो नागचूळिकमस्तकः
उद्देश्यकरः स्सुधापतिः व्याघ्रवाहनः स्सर्पध्वजो झल्लरीरवो
हस्तजो बल्यादिबीजो—बलिन्दो 'दैतेयंमहावीर्यं बलिन्दं
शूलपाणि' मिति ॥

(पञ्चमावरण द्वारदेवते)

पञ्चमावरणे द्वारदक्षिणे-रक्ताभो नीलांबरधरः शिर-
सिखड्गधरो वायुवाहन अनलध्वजो घोररवः स्वातीजो
बलेशः खकारबीजो नन्दको 'नन्दकंखड्गं पापहरं दैत्य
नाशन' मिति॥

वामे पञ्चवर्णैर्युक्तं श्वेतांबरधरं नपुंसकं शिरसिचापधरं
मेघवाहनं शरध्वजं महानादरवं विशाखाजं शकारबीजं
शार्ङ्गः 'शार्ङ्गं धनुर्वरं शत्रुहंतारं वरायुध' मिति॥

(षष्ठावरण द्वारदेवते.)

षष्ठावरणेद्वारदक्षिणे श्वेताभो नीलवासा शिर-
सिशंखभृत्दण्डायुधो नन्देशो रोहिणीजो वियद्गतिध्वजो
हंसवाहनः कंठशब्दरवो नामाद्यक्षरबीजः शंखचूली 'शंख
चूलिनंवृक्षदण्डं श्वेताभं घोररूपिण' मिति ।

वामे रक्ताभः श्वेतांबरधरः शिरसिचक्रधरः पाश-
दण्डभृन्मेघनादरवो धूमकेतुस्तुष्टीशः प्रवृत्तवाहनश्चकार-
बीजश्चक्रचूली 'चक्रचूलिनं महानादं उग्रतापंभयानक'
मिति ॥

(सप्तमावरण द्वारदेवते)

सप्तमावरणेद्वारदक्षिणे-हेमाभो रक्तवस्त्रधरः चतु-
र्भुजः उद्देश्यदंडधर दक्षिणहस्तः अपसव्यकट्यवलम्बित
वामहस्तः उग्रवेगसमन्वितो दंष्ट्रान्यायुक्तः किंचिद्वारं समी-

स्थितः प्रियापतिः सिंहवाहनो मेघरवो धूमकेतुः मूलो
नामाद्यक्षरबीजः चण्डः 'चण्डम् उग्रं भयानकं द्वार-
क' मिति ।

वामे श्यामामः श्रोतांबरधर रसुमुखीपतिरन्य-
चण्डवत्प्रचण्डः 'प्रचण्डं भीमं घोररूपं द्वाराधिप' मिति ॥

(विष्वक्सेनस्वरूपं स्थलनिर्णयः)

उदक्प्राकारपार्श्वे, विमानपार्श्वे वा, कुबेरैशान्य-
ध्ये दक्षिणामिमुखः सिंहासने समासीनो ऽग्निवर्णः
वासाः श्रीवत्संच, ब्रह्मसूत्रंच, विना हरिवत्भूषणैर्युक्तो
ऽजः पुष्पपाणिः, शक्तिदण्डभृद्वा, जयापतिः शृंगकेतुः
रथवाहनः पूर्वाषाढोद्भवः पुष्परवो विद्यादिबीजो
वक्त्रेणो 'विष्वक्सेनं शान्तं हरं अभित, मिति ॥

(श्रीभूतस्थानादि)

प्रथमावरणस्य चातुर्भागात्त्रिभागे सोपानमध्ये वा
पार्श्वे रक्तांबरधरः बहिर्मुखः ब्रह्मचारी दण्डायुधः सिंह
वाहनः फाल्गुने भरणी (रोहिणी) जातः कुंभशठ रवो
वाद्यक्षरबीजो श्रीभूतः 'श्रीभूतं श्वेतवर्णं वैष्णवं मुखपा-
र' मिति ॥

(गरुडस्थानादि)

द्वितीयावरणे हाटकामः शुकपिञ्जलाम्बरधरः बल्ल
खलायुक्तः किंकिणीजालयुत रसर्वाभरणभूषित उप-

युपरिछन्नाभिर्बधूकनिभाभिस्तिसृभिश्चूडाभिर्युक्तः । श्या-
मः त्रिशीर्ष सुमुखभुजगेनकृतछन्नवीरः किरीटवानूपञ्च-
वर्णमिश्रितः भुजगाभ्यांयुक्तः छन्दोमयः पक्षद्वययुतो
गुञ्जामनेत्रोहृदये अंजलिसंयुक्तोऽभयदोवा द्विभुजः स्वा-
त्युद्भवश्चूडध्वजो विशोकेशो वायुवाहनः तुण्डायुधः
पक्षघातरवो गणाद्यक्षरबीजो गरुडो 'गरुडं पक्षिराजं
सुवर्णं खगाधिप' मिति ॥

(चक्रस्थानादि.)

तत्पूर्वे चक्राङ्गारवर्णो रक्ताम्बरधरः शिरसिचक्र-
भृत् पुष्टिकेशो धूमकेतुः प्रवृत्तवाहनः तज्जनितरवः
चकारबीजोऽनलस्सुदर्शनः 'सुदर्शनं चक्रं सहस्रविकच
मनपायिन' मिति ॥

(शंखस्थानादि.)

तत्पूर्वे पाञ्चजन्यो दुग्धाभो रक्तवस्त्रधरो भूताकृतिः
शिरसिशंखभृत् वियद्गतिध्वजो वियद्गात्रायुधो हंसवा-
हनः कंठशब्दरवो वारुणीपतिः शकारबीजो नलजः त्पाञ्च-
जन्यं शंखम् अंबुजं विष्णुप्रिय' मिति ॥

(ध्वजस्थानादि.)

तत्पूर्वे हाटकामः शुक्लाम्बरधरः ऊर्ध्वकेतुः शंख-
केतुः वायुवाहनः सहारवो स्वातीजातो जकारबीजो जय-
प्रियापति द्विभुजः पद्मधरः आसनेदक्षिणं पादं प्रसार्य

वाममाकुंच्याऽऽसीन स्सर्पयुक्तो हृदयेजलिसंयुक्तो जयो
'जयम् अत्युल्लितंधन्यं ध्वज'मिति ॥

(यूथाधिपस्थानादि.)

तत्पूर्वेयूथाधिपः पीठेबहिर्मुखः श्वेताभो रक्तवस्त्र
धरो भूताकारो द्विभुजो दण्डधरो भूतकेतु महाचातक
वाहनः रविजेशो गतिशब्दरवः श्रविष्ठाजो भूताद्यक्षर
बीजो महाभूतो 'यूथाधिपतिं नित्यं मुग्रं महाभूत'मिति ॥

(अक्षहन्तृस्थानादि.)

तत्पूर्वेपीठे पाकार्जुनो रुक्माभः पद्मनेत्रः कृष्ण
कुञ्चितमूर्धजः भूताकारः कृष्णवस्त्रधरः कुण्डोदरो द्विभुजो
दण्डहस्तो स्वातीजात सिंहनादरव सिंहध्वजवाहनो
भूताद्यक्षरबीजः स्सुमुखीपति विष्णुभूतः पाकः 'अर्जुनं
हस्तम् अक्षहन्तारंविष्णुभूत'मिति ॥

(चक्रादीनांस्थानेमतान्तरम्)

एतेअनपायिनः एतेषुश्रीभूतगरुडौ प्रासादपार्श्वे
चक्रशंखध्वजयूथाधिपपाकोर्जुनान् बलिपीठपार्श्वेच -
संयोज्यार्चयेदितिकेचित् ॥

(आवरणबलिदेवाः)

प्रथमावरणे, द्वितीयेवा, पूर्ववदिन्द्रादीनर्चयेत् ।
प्रागादिद्वारदक्षिणपार्श्वे तत्तद्दिगीशानर्चयेत् ॥

(द्वितीयावरणेनवग्रहाणां चतुर्नामादिकं)

द्वितीयावरणेप्राग्द्वारादुत्तरे पश्चिमाभिमुखो रक्त-
वर्णः शुक्लांबरधरो द्विभुजः पद्महस्त रससाश्ववाहनो
हयध्वजो रेणुकासुवर्चलापतिः खकारबीजोऽब्धिघोष-
णरव रसहस्तकिरणो मण्डलावृतमौलिः श्रावणेमासि-
हस्तजः आदित्यः 'आदित्यं भास्करं सूर्यं मार्ताण्डं विवस्वतं'
मिति ।

तद्दिगीशस्यदक्षिणे पश्चिमाभिमुखः श्वेताम्भो रक्तां-
बरधरो द्विभुज इक्षुचापभृत् मण्डलावृतमौलिः हिर-
ण्ययोऽष्टाश्ववाहनः कुलीरध्वजो हंसरवो रोहिणीशः सकार
बीज रसौम्यज श्वन्द्रो 'वसिष्ठं सोमं यज्ञांगं इंद्रुमतिं चंद्र'
मिति ।

दक्षिणे च उत्तराभिमुखो बंधूकवर्णो नीलांबरधरः
शक्तिपाणिः शरभध्वजः शुकजुष्टापतिः अश्वनीजातः
अश्ववाहनः शंखरवो नामाद्यक्षरबीजः अङ्गारक 'अंगारकं
वक्रं रक्तं धरासुत' मिति ।

तस्य पश्चिमे च उत्तराभिमुखः श्यामवर्णो रक्तांबर-
धरो द्विभुजो रथवाहनः सिंहध्वज शंखरवो नामाद्यक्षर-
बीज रसुशीलापतिः श्रविष्ठाजातो बुधो 'बुधं श्यामं सोम्यं
श्रविष्ठाज' मिति ॥

(गुरोः)

पश्चिमे दिगीशस्यदक्षिणे प्राङ्मुखः पीताभः श्या-
मांबरधरो दर्भहस्तः पूरितमकुटः कृष्णाजिनधरः कुश-
ध्वजो हंसवाहनः तिष्यज स्तारापतिः नामाद्यक्षरबीजः
बृहस्पतिः 'पीतवर्णं गुरुं तैष्यं बृहस्पति' मिति ॥

(शुकस्य)

तस्योत्तरे प्राङ्मुखो रजतवर्णो वल्कलांबरधरोऽ
जिनजटाधरो मेघवाहनः सुवध्वजो रोहिणीजो नामा-
द्यक्षरबीजः स्सुमदापतिः शंखरवः शुक्रः 'शुक्रं भार्गवं
काव्यं परिसर्पिण' मिति ।

(मंदस्य)

उत्तरे दिगीशस्यपश्चिमे दक्षिणामुखः अञ्जनाभः
द्विभुजः कुशचीरांबरधरो रेवतीजः कुमुदापतिः वराहध्वज
वाहनः शंखरवो नामाद्यक्षरबीजो मन्दः 'सूर्यपुत्रं मंदं
रेवत्यं शनैश्चर' मिति ।

(राहोः)

तत्प्राच्यां दक्षिणामुखः श्यामाभो जपाम्बरधरो
द्विभुजो नागचूलिकमस्तकः पाशायुधो मण्डलावृतमौलि
स्सर्पध्वजवाहनो आश्लेषाजो जरापतिः नामाद्यक्षरबीजः
राहुः 'राहुं दैतेयमुरगेशं ग्राहक' मिति ॥

(केतोः)

प्राच्यां पश्चिमाभिमुखो धूमवर्णः श्वेतांबरधरो नारीशः
अन्यत्सर्वं राहोरिव केतुः 'केतुकृष्णं रौद्रं प्रकाशिन' मिति।
यद्दिग्द्वारं तद्दिग्द्वारपार्श्वे अर्चयेत् ॥

(तृतीयावरणे गङ्गादीनां चतुर्नामादिः)

तृतीयावरणे प्राग्द्वारदक्षिणे पश्चिमाभिमुखा द्विभु-
जापीतांबरधरा श्वेताभा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा हृदये अञ्ज-
लिसंयुक्ता रेवतीजा गकारबीजा कूर्मध्वजवाहना शंखरवा
गङ्गा 'नळिनीजाह्वीं गङ्गां लोकपावनी' मिति ॥

(यमुनायाः)

दक्षिणे चोत्तरामुखा श्यामवर्णा रक्तवस्त्रधरा पीन-
स्थनी कृष्णकुञ्चितमूर्धजा द्विभुजा पुष्पहस्ता परपुष्टरवा
मत्स्यवाहनकेतुका मूलजा यमाद्यक्षरबीजा यमुना 'यमुनां
स्थापिकां नदीवरां पावनी' मिति ॥

(नर्मदायाः)

पश्चिमे रक्ताभा प्रज्जुखा श्वेतवस्त्रधरा सुखासीना
द्विभुजा पुष्पमालाधरा कूर्मध्वजवाहना जलजकुक्कुट-
रवा अश्विनीजाता नद्याद्यक्षरबीजा नर्मदा 'नर्मदां नदी-
वरां विद्युद्रूपां विशाला' मिति ॥

(सिन्धोः)

उत्तरे दक्षिणामुखा कृष्णश्वेताभा पुष्पवस्त्रधरा
पद्महस्ता द्विभुजा उद्धवकेशी पौष्णजा जलघोषरवा मक

रध्वजवाहना सिताद्यक्षरबीजा सिन्धुः 'सिन्धुं नदीवरां-
मृद्वङ्गीसाधना' मिति ॥

(दुर्गायाः)

प्राग्द्वारादुत्तरे श्यामवर्णा सिताम्बरधरा अष्टभुजा
चतुर्भुजावा शंखचक्रधरा सर्वाभरणसंयुक्ता कक्ष्याबद्ध
घनस्तनी कृत्तिकोद्भवा घण्टारवा नामाद्यक्षरबीजा सिंह
ध्वजवाहना दुर्गा 'दुर्गाकात्यायनीं वैष्णवीं विन्ध्यवासिनीं'
मिति ॥

(सरस्वत्याः)

आग्नेय्यां रक्तवर्णा श्वेतवस्त्रधरा चतुर्भुजा अक्ष-
माला कमंडलुज्ञानमुद्रापुस्तकयुता हंसवाहना नामा-
द्यक्षरबीजा अश्विनीजाता प्रणवरवा सिद्धिः 'सिद्धिविश्वां
भृगुपत्नीं सरस्वती' मिति ॥

(श्रियः)

नैऋत्यां श्रियं पूर्ववत् ॥

(ज्येष्ठायाः)

वायव्यां रक्ताभा पुष्पांबरधरा पीनस्तनी पुष्प
निधिभाजनधरा दक्षिणे पीतगदाधरा, वृष(भ)युतावा रक्त
नीलपरीतांगी मौञ्जालिकाञ्चियुता ज्येष्ठानक्षत्रजाता खर-
युक्ता श्यामांबरधरा रथवाहना काकध्वनियुता काकध्वजा
नामाद्यक्षरबीजा ज्येष्ठा 'भूज्येष्ठायिनीं भुवज्येष्ठायिनीं सुव
ज्येष्ठायिनीं कलिराजायनीं कलिपत्नी' मिति ॥

(धात्र्याः)

ऐशान्यां रक्ताभा श्यामाम्बरधरा उग्रनयना महा
रौद्री दंष्ट्राभ्यामलंकृता बालमौल्युत्तरासंगा त्रिशूला षड्
भुजा भ्रूमङ्गविकटा कपालपाशहस्ता रक्तकुंचितमूर्धजा
अट्टहाससहिता अवग्रपीठसमासीना डमरुकध्वनियुता
नामाद्यक्षरबीजा पिशाचध्वजवाहना आर्द्रानक्षत्रजाता
धात्री 'धात्रीमहोदरीरौद्रीमहाकाली' मिति ॥

(सुरायाः)

अन्तराले प्राच्यां पश्चिमाभिमुखा रक्तवर्णा जपां
बरधरा पुष्पहस्ता ललाटोपरिपुष्पचूडा कृष्णकुंचित-
मूर्धजा वीणावेणुरवा स्वात्युद्भवा कपोतध्वजवाहना सुरा
द्यक्षरबीजा सुरा 'सुरांसुमुखीं विद्युद्रूपांसुभगा' मिति ॥

(सुन्दर्याः)

तदक्षिणे पश्चिमाभिमुखा कनकाभा सितांबरधरा
पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुंचितमूर्धजा वीणावेणुरवा
स्वात्युद्भवा हंसध्वजवाहना नामाद्यक्षरबीजा सुन्दरी
'सुन्दरीं विशालां पद्माक्षीं पद्मवाणिनी' मिति ॥

(स्वाहायाः)

दक्षिणेचउत्तराभिमुखा रुग्माभा रक्तवस्त्रधरा
पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुंचितमूर्धजा हंसरवा विशाखा-
जाता नामाद्यक्षरबीजा स्वाहा 'स्वाहांशुभाङ्गीमृद्वङ्गीं
साधना' मिति ॥

(स्वधायाः)

तत्पश्चिमे च उत्तराभिमुखा सितश्यामा कृष्णाम्बरधरा पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा शुकध्वजवाहना नामाद्यक्षरबीजा अग्निरवा याम्यजा स्वधा 'स्वधांसमृद्धिं कुलवर्धिनीं सन्नति' मिति ॥

(संह्यादिन्याः)

पश्चिमे प्राञ्जुखा कनकाभा सिताम्बरधरा पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा वीणावेणुरवा हंसध्वजवाहना मूलोद्भवा नामाद्यक्षरबीजा संह्यादिनी 'संह्यादिनीं वरारोहांमायाङ्गिमुदवर्धिनी' मिति ॥

(राकायाः)

उत्तरे दक्षिणाभिमुखा हेममिश्रसिताभा रक्ताम्बरधरा पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा वीणावेणुरवा हंसध्वजवाहना मूलोद्भवा नामाद्यक्षरबीजा अभिजिज्जता राका 'राकांमुख्यां रत्नाङ्गीं वरानना' मिति ॥

(सिनीवाल्याः)

तत्पूर्वे दक्षिणाभिमुखा सितश्यामा शमीपुष्पनिभाम्बरधरा पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा घनस्तनी पृथुश्रोणी हंसध्वजवाहना शुकस्वररवा अभिजिज्जता पुण्याद्यक्षरबीजा सिनीवाली 'सिनीवालीं हितदांगभस्तिनीं पुण्यदा' मिति ॥

(हवीरक्षकस्य)

पचनालयेच उत्तराभिमुखः कृष्णवर्णः शुक्लाम्बरधरो विकटक^{शू} शूलपाणिः कुशेशयाक्षो नामाद्यक्षबीजस्सुरगणेशः शङ्करवोऽश्ववाहनः सिंहध्वजो रोहिणीजे^ज हवीरक्षको 'हवीरक्षकम् आग्नेयंपचनंशैलूष' मिति ।

(पुष्परक्षकस्य)

पुष्पसंचयस्थाने पश्चिमाभिमुखः कनकवर्णः श्यामाम्बरधरो गजवाहनः पुष्पध्वजो रेवतीजश्शङ्करवः^{त्व} शुद्धाढीशो नामाद्यक्षरबीजः पुष्परक्षकः 'पुष्परक्षकं हरितम् अधिवासं फुल्ल' मिति ॥

(पुरुषस्य)

स्नानोदकसञ्चयस्थाने पुरुषंपूर्ववत् ॥

(श्रोताधिपस्य)

श्रोतवस्त्रोत्तरीयादिसंचयस्थाने हेमामः शुकपिंछांवरधरः चतुर्भुजः कलशाक्षमालापाणिः जटाधरो हंसवाहनो रूपाद्यक्षरबीजस्सावित्रीपतिः अभिजिज्जातः कमण्डलुध्वजो हुङ्गाश्वः त्वष्टा 'त्वष्टारं रूपजातंनिधिजं श्रोताधिप' मिति ॥

(शयनस्थानेगदायाः)

शयनस्थाने पश्चिमाभिमुखा हेमामा रक्ताम्बरधरा पद्महस्ता द्विभुजा शिरसिगदाधरा सिंहध्वजवाहना घोरस्वाश्रविष्ठाजा गकारबीजा गदा 'गदांकौमोदकीपुण्यां प्रबला' मिति ॥

(चामुण्डस्य)

हविर्द्रव्यादिसञ्चयस्थाने पश्चिमाभिमुखो मेघ-
: श्वेताम्बरधरो विकटदंडपाणिः भूतभावनः शूल-
जो नामाद्यक्षरबीजः कुंभशब्दरवः सर्वेशः आर्द्राजातः
गुंडः 'सर्वेश्वरंजगन्नाथं चामुण्डं सर्वतःश्वर' मिति ॥

(बलिरक्षकस्य)

होमस्थाने पश्चिमाभिमुखः श्यामवर्णः पीतांबर-
द्विभुजो दण्डायुधो रथवाहनः सिंहध्वजो नामा
रबीजः शंखरवः श्रविष्ठाजः सुमनसापतिः बलि-
हो 'बलिरक्षकं दण्डं सर्पजंसम' मिति ॥

(तुर्यावरणदेवेषुगविष्ठस्य)

चतुर्थावरणे प्राग्द्वारोत्तरे खड्गसंकाशः पीतवासाः
पाणिः खगध्वजो रथवाहनः सत्यलोचनापतिः श्रव
। नामाद्यक्षरबीजो नाग(द)रवो गविष्ठो 'गविष्ठं-
गुह्यमाकाश' मिति ॥

(हरिण्याः)

द्वारदक्षिणे पूर्ववत् हरिणीम् ॥

(तोयस्य)

पश्चिमे प्राङ्मुख उत्पलाभः शुकपिच्छांबरधरः
भृत् गजवाहन सिंहध्वजः पकारबीजो दुर्दुरशब्दः
प्राधिपति स्तोयः 'पवित्रममृतंतोयंगौवर' मिति ॥

(अग्नेः)

दक्षिणेच उत्तराभिमुखः पिङ्गलाभो नीलवासा
शक्तिभृत् गजवाहनः कपिलध्वजः संख्यापतिः शंखरवो
(ना)(र)माद्यक्षरबीजः अनलजोग्निः 'वीतिहोत्रंभुरण्यं
शुद्धमग्नि' मिति ॥

(वायोः)

उत्तरे दक्षिणाभिमुखः श्यामवर्णः पीतवासाः अस्मि
पाणिः गजवाहनो रेणुध्वजो यकारबीजश्चलिकापतिः
स्वातीजः शङ्करवो वायुः 'असुंसमीरणं वायुपृषदश्च'
मिति ॥

(ऋग्वेदस्य)

आग्नेय्यां पश्चिमाभिमुखः स्फटिकाभो रक्ताम्बर
धरो द्विभुजः पुष्पहस्तः षडृतुध्वजवाहनो विद्येशो ऋता
द्यक्षरबीजो याम्यज ऋग्वेदः 'ऋचंमधुंसोमंक्रतु' मिति ॥

(यजुर्वेदस्य)

नैऋत्यां प्राङ्मुखः पीतवर्णः श्वेताम्बरधरः कुलि
शहस्तो द्विभुजः कांस्यतालरवो अग्निकेतुः बुद्धीशः स्वर
वाहनः इडाद्यक्षरबीजः पुनर्वसूजातो यजुर्वेदो 'यजुर्वेदं
दधि मिश्रम् इष्टि' मिति ॥

(सामवेदस्य.)

वायव्यांप्राङ्मुखो रक्ताभः पीतवासाः द्विभुजः
सप्तस्वरवाहनध्वजो मूलोद्भवो मतीशो गानरवः सामा
द्यक्षरबीजः सामवेदः 'साम घृतं वज्रंयज्ञ' मिति ॥

(अथर्ववेदस्य.)

ऐशान्यां पश्चिमाभिमुखः अञ्जनाभः श्वेतवस्त्र-
द्विभुजः कूर्चहस्तः सुवध्वजो हंसवाहनो हंसरवः
शः प्रोष्ठपाञ्जातो अथवाद्यक्षरबीजः अथर्ववेदः 'अथ-
पवित्रंक्षीरं पुण्य' मिति ॥

(शिवस्य.)

अन्तराले प्राच्यामुत्तरेशिवंपूर्ववत् ॥

(विष्णोः.)

तदक्षिणे पश्चिमाभिमुखः सुवर्णः शुकपिच्छाम्बरः
शक्तिः खगध्वजवाहनः श्वतुर्भुजः शंखचक्रधरः पाञ्च-
रवः श्रवणोद्भवः अजाद्यक्षरबीजो विष्णुः 'विष्णुं
व्यापिनं रत्नं विश्व' मिति ॥

(काश्यपस्य.)

दक्षिणे चोत्तराभिमुखः कृष्णवर्णः पुष्पवस्त्रधरो
दण्डधरो द्विभुजः शङ्करवस्त्रिपदावाहनः कमण्डलु-
नो विश्वाद्यक्षरबीजो हस्तजः क्षमेशः काश्यपः 'का-
श्विश्वमूर्तिम् अक्षतंतक्षक' मिति ॥

(गृहस्य.)

तत्पश्चिमे चोत्तराभिमुखः पलाशपुष्पाभः षड्-
भुजः षण्मुखः सर्वाभरणभूषितो बालमौलियुतो देवयानी-
नामाद्यक्षरबीजः शंखरवो मयूरध्वजवाहनो गुहो

ण्डिनीं गायत्रीं षण्मुखीं; विश्वगर्भी विषोर्मिणीं कृष्णां
रोहिणीं; वाराहीं वरदाम् उर्वीव दंष्ट्रां; जयन्तीं कौशिकीं
इन्द्राणीं घनाघनां; काळीं नाळिकादंष्ट्रा विषहां वेदधा-
रिणी' मिति ॥

(जयादीनामष्टानाम्.)

पश्चिमे प्राङ्मुखा अतिरक्ता शुकपत्रनिभांबर
जया, हाटकाभाशुकपत्रनिभाम्बरा विजया, हरिताङ्गी रक्त-
वस्त्रधरा विंदा, कनकाभा श्वेतवस्त्रधरा पुष्टिका, धातकी
पुष्पसंकाशा षपत्रनिभाम्बरा नंदका, कुमुदाभा सख्य-
श्यामनिभाम्बरा कुमुद्वती, उत्पलनिभा नीलांबरधरा
उत्पलका, अशोकपत्रनिभा शुकपत्रनिभाम्बरा विशोका
च, एताः पद्महस्ताः द्विभुजाः कृष्णकुञ्चितमूर्धजाः वीणा
वेणुरवाः शुकध्वजवाहनाः नामाद्यक्षरबीजा धनिष्ठाजा
जयाद्याः, 'जयांसुखप्रदां समृद्धिनीं भद्रां, विजयां विशोकां
पुण्यांकामानन्दां, विंदां लाभं अप्रमत्तां अजेयां; पुष्टिकां
अमोघवतीं पुण्यांप्रमत्तां, नंदकां मधुजननीं सुमुक्तां सुभगां,
कुमुद्वतीं सुवहां सुसंभरां निर्वृतिं, उत्पलकां सुगंधिनीं सर्वा
मोदां सर्वात्मिकां, विशोकां धनराशिं कामानन्दां अक्षताम
मिता' मिति ॥

(सप्तरोहिणीनाम्.)

उत्तरे दक्षिणामुखा रसर्वा मरतकप्रभाः पुष्पांबर
धराः पुष्पहस्ताः द्विभुजाः कृष्णकुञ्चितमूर्धजाः मयूरध्वज

इनाः मृद, शब्दरवाः रोहिणीजाता नामाद्यक्षरबीजा
सरोहिण्यः 'कुण्ठिनीं नन्दिनीं धरित्रीं रजतप्रियां,
न्थिनीं वेगिनीं प्रजयां प्रवाहणीं, कृच्छिणीं शाखिनीं
हिनीं योत्किणीं, कुण्डिनीं जारिणीं छदिनीं प्रवाहिनीं,
कारिणीं दामिनीं बैसिनीं विद्युतां, दद्रुणीम् इन्दुकरां
मनसीं प्रविद्युताम्, इन्द्रियविकारिणीं अर्वतीं गङ्गा-
णीं सृजन्ती' मिति ॥

(वत्सरस्य.)

आग्नेय्यां पद्मपत्रनिभाः पुष्पांबरधरा द्विभुजाः
हस्ताः शशध्वजवाहनाः शङ्करवाः स्वातीजाता (नित्या)
त्यादिबीजा रसुगणानामीश्वरा वत्सरान्वसुसुतान्नि-
न् धर्मसूनुका निति ॥

(प्राणादीनाम्.)

नैऋत्यां कनकामा सिसताम्बरधराः द्विभुजाः
सिधराः प्लवङ्गवाहनाः शङ्खध्वजाः हंसरवाः स्वात्युद्भवा
कारबीजादायिनीश्वराः प्राणादयः 'प्राणमपानमुदानं
गानं समान' मिति ॥

(मरुताम्)

वायव्यां धूमाभाः सिताम्बरधराः द्विभुजाः असि-
राः प्लवङ्गवाहनाः शङ्खध्वजाः हंसरवाः उद्दधिनीशाः
कारबीजाः मरुतो 'मरुतो लोकधरान् सप्तसप्तगणान्
रुद्धतीसुता' निति ॥

(शतरुद्राणाम्)

ऐशान्या पश्चिमाभिमुखाः श्वेताभाः व्याघ्रचर्मा-
म्बराः नीलग्रीवा स्त्रिनेत्राः पिङ्गनेत्राः शकारबीजा अन्य-
त्सर्वरुद्रवत् 'शतरुद्रान् शोषधीशान् व्यंबकान् कपालपाणी
निति ॥

(एकादशरुद्राणाम्)

तदक्षिणे अन्तराले पश्चिमाभिमुखाः श्वेतवर्णा
व्याघ्रचर्मांबरधरा नीलग्रीवा स्त्रिनेत्राश्चा अन्यत्सर्वरुद्रव-
त्, एकादशरुद्राः 'अजैकपादम् अहिर्बुध्निपिनाकिनं परा-
जितं मृगव्याधं शर्वे निर्ऋतिम् ईश्वरं कपालिनं भवं त्थाणु'
मिति ॥

(द्वादशादित्यानाम्)

तदक्षिणे पश्चिमाभिमुखा भास्करवत् द्वादशादित्याः,
'धातारम् अर्यम्णम् अंशुं मित्रं वरुणं भगम् इन्द्रं विव-
स्वन्तं पूषणं पर्जन्यं त्वष्टारं विष्णु' मिति ॥

(गन्धर्वाणाम्.)

दक्षिणे च उत्तराभिमुखाः पद्मकिंजल्कसन्निभाः
पुष्पवस्त्रधरा दंष्ट्रामुखा द्विभुजाः पाशहस्ताः सिङ्घनाद-
रवाः गजवाहनकेतुका रम्याद्यक्षरबीजा रक्ता रसक्ता
रसौम्य जाता गन्धर्वाः 'गन्धर्वान् रम्यान् सुरजान् सोम-
जा' निति ॥

(मुनीनाम्.)

तत्पश्चिमे च उत्तराभिमुखाः कनकाभा जटामकुट
धराः कुशांबरधराः कुशकृष्णाजिनधराः अनूराधाजा जल
घोषरवाः तपोधिपाः तपाद्यक्षरबीजा मुनयो 'मुनीनूतपो-
धिपान् कृशान् पापविनाशना' निति ॥

(अप्सरसाम्.)

तत्पश्चिमे प्रा मुखा हेमाभाः पुष्पांबरधराः पद्म-
हस्ता द्विभुजाः कृष्णकुञ्चितमूर्धजाः शुकस्वररवा हंस
ध्वजवा नाः अमृताद्यक्षरबीजा उत्तरजाः अप्सरसः 'अ
प्सरसः अमृतजाः भोगवहाः स्वरजा' इति ॥

(अश्विनोः.)

तदुत्तरे प्राङ्मुखौ गोक्षीराभा वशोकपुष्पवस्त्रौ
द्विभुजौ मयूरवाहनौ काकपक्षध्वजौ हंसरवौ सुन्दरीशौ
अश्वाद्यक्षरबीजौ अश्विनौ 'अश्विनौ यमजौ युग्मौ त्वाष्ट्री-
पुत्रा' विति ॥

(वसुनाम्.)

उत्तरे दक्षिणामुखाः पद्माभाः पुष्पवस्त्रधराः पद्म
हस्ता द्विभुजा शशध्वजवाहनाः स्वातुङ्गवा वसुप्रियाणा
मीशा वकारबीजाः शङ्करवा वसवो 'धरं ध्रुवं सोमम् अपो-
नलं अनिलं प्रत्यूषं भद्रास'मिति ॥

(विद्याधराणाम्.)

तत्पूर्वे दक्षिणाभिमुखाः श्यामाभा रक्तवस्त्रधर
दंष्ट्रामुखा रक्तकेशा गदाधरा द्विभुजा डमरुकधरा महिष्
ध्वजवाहना मेघरवा विद्याधरीणामीशा मंत्रादिबीज
विद्याधरा 'विद्याधरान् मंत्रबलान् पुष्पजान् भोगजा'
निति ॥

(तुम्बुरोः)

षष्ठावरणे पूर्वद्वारोत्तरे रक्ताभः श्वेतांबरधरो जटा
धरो द्विभु ो वीणाहस्तो गानरवः संगीतापतिः वायुवा-
हनः स्रवध्वजः अभिजिज्जातो नामाद्यक्षरबीज स्तुंबुरुः
'स्तुंबुरं मुनिवरंस्वरेशं वेदरूपिण' मिति ॥

(नारदस्य.)

दक्षिणे पश्चिमाभिमुखः श्वेताभो रक्तांबरधरो
द्विभुजो वीणाहस्तः ताळरवः स्वरेशो वायुवाहनः कूर्च-
ध्वजोऽभिजिज्जातो ना नाद्यक्षरबीजो नारदो 'नारदंमुनि
वरं गानरूपं ब्रह्मसंभव' मिति ॥

(ऋतूनाम्.)

दक्षिणेच उत्तराभिमुखाः अब्जाभाः श्वेतवस्त्र
धराः पुष्पहस्ता द्विभुजाः पुष्परथवाहनाः विद्युत्ध्वजाः
मेघरवाः श्वेतकृष्णापतयः सूर्योद्भवाः गकारबीजाः षडृ-
तवः 'ऋतून्भराशीन् गन्धर्वान् तीर्थ'निति ॥

(प्रजापतेः.)

पश्चिमे प्राङ्मुखः श्वेताभः एकवस्त्रः एषविशेषः
अन्यत्सर्वं विरिञ्चिवत् प्रजापतिः 'प्रजापतिस्त्रिष्टार वेद
मयं ब्रह्मरूपिण' मिति॥

(मुद्गलस्य.)

उत्तरे दक्षिणाभिमुखः श्वेताभो रक्तांबरधरो जटा-
धरः कूर्मवाहनः कुशध्वजो वेदरवः सुरगणशा नामाद्य-
क्षरबीजः श्रवणजो मुद्गलो 'मुद्गलं मुनिवरं शुद्धं सर्वज्ञ'
मिति ॥

(हलेशस्य.)

आग्नेय्यां श्वेताभो नीलांबरधरो द्विभुजो हल-
धरः पद्मवाहनः पद्मकेतुः नामाद्यक्षरबीजो यामापति
मैत्रिजो हंसरवो हलेशो 'हलेश महाबलं मायांगं वरदा-
यिन' मिति॥

(जाम्बवस्य.)

नैऋत्यां श्यामाभो रक्तांबरधरो बालमौलिसमा-
युक्तः छन्नवीरसमायुक्तो बालापति मृगध्वजवाहनो जका-
बीजो रेवतीजो मृदंगरवो जांबवो 'जांबवं बालरूपंदर्श-
नीयंसुंदर' मिति॥

(असुरस्य)

ऐशान्यां श्यामाभो रक्तांबरधरो द्विभुजः शूल-
धरो रक्तकेशो दंष्ट्रमुखो नीलापतिः खरध्वजवाहनो घोर

मूलः अमृताद्यक्षरबीजोऽसुरः 'असुरंदैतेयं घोररू-
नक' मिति ॥

(किन्नरमिथुनस्य.)

अन्तराळे प्राच्यां पश्चिमाभिमुखं पक्षिपाटं
रूपोर्ध्वकायं पक्षयुतं वीणातालहस्तं नामाद्यक्षरबी-
वाहनं नाळध्वजं स्वररवहस्तजं किन्नरमिथुनं 'किन्न-
तीर्थं संगीत पक्षिरूपिण' मिति ॥

(प्रह्लादस्य)

तद्दक्षिणे पश्चिमाभिमुखो रक्ताभ सिसतां
जटाधरः पुष्पहस्तो द्विभुजः प्राणेशोऽश्वध्वजः
रोहिणीजः शंखरः प्रणामाद्यक्षरबीजः प्रह्लादः
प्रजननं विष्णुभक्तं गदारध' मिति ॥

(मदनस्य)

तद्दक्षिणेच उत्तराभिमुखः श्यामाभो रुग्मांढ
द्विभुजः इक्षुचापः पुष्पशरो रतिपतिः मकरध्वजः
पुनर्वसुजातः स्वररवो वकारबीजो मदनो 'मद-
सुंदरं दिव्यरूप' मिति ॥

(विपायाः)

तत्पश्चिमेच उत्तरामुखा पाटलिपुष्पनिभा
वस्त्रध पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुंचितमूर्धजा लट्

परिपुष्पचूडासमन्विता हंसध्वजवाहना शुकस्वररवा वि-
द्यादिबीजा विषा 'विषांविद्युद्रूपां विशालांगीं मेधा' मिति॥

(व्याजिन्याः)

पश्चिमे प्राङ्मुखा हेमाभा श्यामांबरधरा द्विभुजा
पुष्पहस्ता कृष्णकुंचितमूर्धजा वीणावेणुरवा शुकध्वजवा-
हना चित्राजाता नामाद्यक्षरबीजा व्याजिनी 'व्याजिनीं
सुभगांसुन्दरींविशुद्धा' मिति ॥

(कामिन्याः)

तदुत्तरे रक्ताभा श्वेतांबरधरा च अन्यत्सर्वं व्या-
जिनीवत् कामिनी 'कामिनीं कान्तांशुभांगींविमला' मिति॥

(चन्द्राभायाः)

उत्तरे दक्षिणामुखा श्वेताभा कृष्णांबरधरा पुष्प-
हस्ता द्विभुजा ललाटोपरिपुष्पचूडासमन्विता खगध्वज
वाहना हसरवा हस्तजा नामाद्यक्षरबीजा चन्द्राभा 'चन्द्रा
भां तन्वंगीं श्वेतरूपां दृढव्रता' मिति ॥

(सुन्दरस्य)

तत्पूर्वे दक्षिणाभिमुखः श्यामाभो रक्तांबरधरो
द्विभुजः पद्महस्तः सर्वाभरणभूषितो गजवाहनः खग-
ध्वजः सुनन्दापतिः नामाद्यक्षरबीजः शतभिषग्जातः सुं-
न्दरः 'सुन्दरं सुरप्रियं शुभानन्दं सौम्य' मिति ॥

(ब्रह्मादिपददेवतानां स्थानम्)

सप्तमावरणे पूर्वद्वारे ब्रह्माणं, तद्दक्षिणऽयं
पश्चिमाभिमुखौ; दक्षिणे दण्डधरमुत्तराभिमुख, पश्चि
पाशभृतप्राङ्मुखम्; उत्तरे धनदं दक्षिणाभिमुखम्
आग्नेय्यांसवितारं; सावित्रं नैऋत्याम्; इन्द्रं इन्द्राजं वा
व्यां; रुद्रं रुद्राजं ऐशान्याम्, आप आपवत्संच अर्चयेत्

अन्तराले प्राच्यामुत्तरपार्श्वे च ईशं पर्जन्यं जयं
माहेन्द्रं नागं भूतं यक्षं च; तद्दक्षिणे पार्श्वे च आदि
सत्यकं भृशं मन्तरिक्षं दुर्गां घोटमुखीं धात्रीं वा
षं च; दक्षिणे पूर्वभागे अग्निं वितथं गृहक्षतं राक्ष
जयं कृष्णं च; तत्पश्चिमभागे यमं गन्धर्वं भृङ्गरा
सुरुण्डं शिवं प्राणं च; पश्चिमे दक्षिणभागे निर्ऋतां
दौवारिकं पुष्पदन्तं कविं चक्रं पुरुहूतं च; तदुत्तरभा
सरित्पतिं मसुरं शोषणं रोगं विद्यां यशसं भद्रां च
उत्तरपश्चिमभागे जवनं नागं मुखं भल्लाटं वेदभृ
तापसं संधुषं च; तत्पूर्वभागे सोमम् अर्गलम् अर्दि
सूरिदेवं विद्याम् अमितं पांचभौतिकम् एतान् देवा
एकमूर्त्या अर्चयेत् ॥

प्राकारबाह्ये महत्पीठं कृत्वा अत्रानुक्तदेवान् सर्वा
'देव' निति समर्चयेत् एषां उक्तानि वर्णवाहनादीनि ज्ञात्वा
अर्चयेत् । अनुक्तास्सर्वेऽप्यकाशवर्णाः श्वेतांबरधराः पुष्प

हस्ताः द्विभुजाः खगध्वजवाहनाः शंखरवाः तत्तन्नाम्ना-
(मानः) प्रियायुक्ता नामाद्यक्षरबीजा अभिजिज्जाताश्च
एवंज्ञात्वाऽर्चयेत्। एवमेवंप्रकारेण परिवारैर्युक्तं उत्तमो-
त्तमं सर्वसंपत्करं चक्षुर्मनसोः प्रीतिकरं देवप्रियकरंच,
भवेत्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन एतैः प्रकारैः परिवारैर्युक्त
मालयार्चनमाचरेत्॥

सर्वप्राकाराणामभावे प्रथमावरणे तत्तत्प्राकाराश्रित
देवानर्चयेत्। परिवाराणामभावेपि द्वितीयावरणादिष्वा-
वरणे तत्तत्सूत्रे तत्तदावरणस्थान् देवान् संयोज्याऽर्च-
येदितिकेचित्। अथवा विभवानुसारेण नवविधपरिवा-
रोक्तमार्गेण परिवारार्चन माचरेदित्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते महाशास्त्रे विमा-
नार्चनाकल्पे देवदेव्यादीना मप्यालयांतर्गताः वर्णवाहन
केतुध्वजरवर्क्ष प्रियाऽयुधादिवर्णनं नामविंशः पटलः॥
२० ॥ श्रीः ॥

अथ प्रादुर्भावाऽऽवि विानां वर्णवाहनादि व्याख्या
स्यामः - मत्स्य कूर्म वराह नारसिंह वामन रामरामराम
कृष्ण कल्किन इति दशप्रादुर्भावान् प्रथमावरणे, द्विती-
येवा, पृथक्पृथक् भित्तिपार्श्वे, प्रसादाभिमुखं चित्रं

चित्रार्ध, माभासंवा, संकल्प्याऽभिमुखे तत्तत्कौतुवं
संन्यस्याऽर्चयेत् ॥

(मत्स्यस्य चतुर्नामादि)

पूर्वद्वारोत्तरे मत्स्यरूपं श्वेताभं रक्ताख्यं रक्तने
कृष्णपक्षयुतं संकल्प्य अभिमुखे कौतुकं चतुर्भुजं संन्य
'मत्स्यं प्रळयसंहारं स्रष्टारं वेदमय' मिति ॥

(कूर्मस्य.)

तदक्षिणे कूर्मरूपं श्वेताभं पञ्चवर्णयुतं संकल्प्य
भिमुखे कौतुकं चतुर्भुजसंन्यस्य 'कूर्मरूपं सुधाकारं मह
शक्तिं महाबल' मिति ॥ मत्स्यकूर्मयोर्वाहन केत्वादी
आदिमूर्तेरिव समाचरेत् ॥

(वराहस्य)

दक्षिणेवराहं पूर्ववत्संकल्प्याभिमुखे कौतुकं च
भुजं विष्णुरूपं समर्चयेत् ॥

(वृत्सिंहस्य)

पश्चिमे वृत्सिंहः । अङ्गुलः सिंहासनोपरि द्वौपादौ
व्यत्यस्य उत्कृष्टिकमासीनो बद्धयोगपट्टिकश्चतुर्भुजः श
खचक्रधरो जानूपरि प्रसारितहस्तः भवेदेषविशेषः अन्य
त्सर्वं पूर्ववत् कौतुकंतद्रूपं, चतुर्भुजं विष्णुरूपंवा, संक
ल्प्याऽर्चयेत् ॥

(वामनस्य)

उत्तरे वामनं पूर्ववत् संकल्प्य कौतुकं चतुर्भुजमेव
कृत्वा चयेत् ॥

(परशुरामस्य)

आग्नेयां परशुरामः पश्चिमाभिमुखः उत्तराभि
मुखो वा रक्ताभः श्वेतांबरधरो दक्षिणकरेण परशुधरः उद्दे
श्य वामकरो जटामकुटयुतः सौपवीतः कमलशः, अन्यत्सर्व
मादिमूर्तेरिव 'राममृषिसुतं विष्णुं परशुपाणि' मिति ॥

तद्देव्याः कमलायाः

तद्दक्षिणे कमलां सीतावत्कारयेत् ॥

(राघवस्य)

नैर्ऋत्यां राघव उत्तराभिमुखः, प्राङ्मुखो वा, श्या
मामो रक्तांबरधरो मकुटादि सर्वाभरणयुक्तः श्रीवत्सवक्षाः
द्विभुजो दक्षिणकरेण शरधरो वामकरेण धनुरालंब्य त्रि-
भङ्ग्यास्थितो माघमासे पुनर्वसुजातः सीतानाथोऽन्यत्सर्वं
आदिमूर्तेरिव 'रामं दाशरथिं वीरं काकुत्स्थ' मिति ॥

(सीतायाः)

तद्दक्षिणे सीता हेमाभा शुक्लांबरधरा धृतपद्म
वामहस्ता प्रसारित दक्षिणकरा सुस्थित दक्षिणपादा आ-
कुञ्चितपादा उद्धृष्टकुन्तला करंडकामकुटियुता वा नामा-
द्यक्षरबीजा अन्यत्सर्वं श्रीवत्, 'सीतामयोनिजां लक्ष्मीं
वैदेही' मिति ॥

(सौमित्रेः)

वामे सौमित्रिः कनकाभः श्यामांबरधरो द्विभुजो
 रामवत् त्रिभङ्गस्थित श्वापधर उद्वद्धकुंतलो वैशाखे? रोहि
 णीजातो लक्षाद्यक्षरबीजोऽन्यत्सर्वं रामवत्, 'रामानुजं
 सौमित्रिं लक्ष्मणं लक्ष्मीवर्धन' मिति ॥

(भरतस्य)

दक्षिणभागे भरतः श्यामाभो रक्तांबरधर उद्वद्ध
 कुंतलः शरचापौ, ख खेटकौवा, दधानो द्विभुजः त्रिभङ्ग
 स्थ श्वेत्रे? स्वात्युद्धवोऽमलेशो भगाद्यक्षरबीजो श्रीवत्स
 कौस्तुभौ विना अन्यत्सर्वं रामवत् 'भरतं कैकेयं रामानुज
 धर्मचारिण' मिति ॥

(शत्रुघ्नस्य)

वामे शत्रुघ्नो हेमाभो रक्तांबरधरः उद्वद्धकुंतलो
 ज्येष्ठमासे? धनिष्ठाजातो नामाद्यक्षरबीजो निर्मलेशः अन्य
 सर्वं लक्ष्मणवत्, 'रामप्रियं शत्रुघ्नं विजयं भरतानुज'
 मिति ॥

(हनुमतः)

दक्षिणे पुरताऽञ्जनाभः श्वेतवस्त्रधरः कपिरूपः
 सर्वाभरण पितः द्विभुजः दक्षिणहस्तेनाऽऽख्यं पिधाय
 ग्रामहस्तेन वस्त्रं पिधाय अवनतगात्रस्थितो वार्ताविज्ञापन
 गरो मृगवाहनो दण्डध्वजो महानादरवः श्रावणेमासि

श्रवणजातः कल्पाद्यक्षरबीजो हनुमान 'कपिराजं हनु
मन्तं शब्दराशिं महामति' मिति ॥

(शरस्य)

दक्षिणेशरं नपुंसकं श्यामाभं श्वेतांबरधरं त्रिणे
(ने)त्रं रौद्रं समुद्रघोषरवं वायुवाहनं पक्षध्वजं शिरसिशरं
माघमासे वारुणेजातं शराद्यक्षरबीजं शरं 'शरं महारवं
अमोघं तीक्ष्णधार' मिति ॥

(शार्ङ्गस्य)

वामेशार्ङ्गं पूर्ववत् ॥

(सुग्रीवस्य)

दक्षिणे सुग्रीवः श्वेताभो रक्तांबरधरो रक्तवसनो
द्विभुजः प्रांजलिः पादावनतयुक्तो मृगध्वजवाहनो वैशा-
खे आश्लेषाजो मेघनादरवः सुराद्यक्षरबीजः तारेशः
सुग्रीवं सुन्दरं महाबल मर्कसूनु' मिति ॥

(विभीषणस्य)

वामे कृष्णवर्णो रक्तांबरधरो रक्तकेश रसुदंष्ट्रो
द्विभुजः शूलधरो हृदयेअञ्जलिसंयुक्तो मूलजो मेघध्वज
वाहनो मेघनादरवो विशुद्धेशो विद्याद्यक्षरबीजो विभी-
षणो 'विभीषणंराक्षसाधिपं सुमनस्कंरामप्रिय' मिति ॥

(अङ्गदस्य)

अभिमुखे श्वेताभोरक्तांबरधरो रक्तवदनो द्विभुजः
प्रांजलिः पादावनतस्थितः सिंहध्वजवाहनः सिंहरवो

वौशाखेरोहिणीजोऽङ्गदः 'अङ्गदंवालिपुत्रं रामप्रियंदेव-
भक्त' मित्यर्चयेत् ॥

(बलभद्रस्य)

वायव्ये बलभद्ररामः श्वेताभः नीलवस्त्रधरोद्विभु-
जोदक्षिणहस्तेनाऽवलम्बितमुसलो वामेनहलधरः त्रिभं-
गस्थितउद्वद्धकुंतलः अन्यत्सर्वम् आदिमूर्तेरिव 'रामं,
यदुवरं, विष्णुं, हलायुध' मिति ॥

(कृष्णस्य)

ऐशान्यां कृष्णः पश्चिमामुखो, दक्षिणामुखोवा,
श्यामाभो रक्तांबरधरः स्सर्वाभरणभूषितः सौन्दर्ययुक्तः
कुन्तलयुक्तः बर्हिबन्धयुतः त्रिनतो द्विभुजो दक्षिणहस्तेन
क्रीडायष्टिधरो वामकूर्परणे सत्यभामाङ्गरूढंवाऽऽलंब्य
सुस्थितः क्रीडारससमाविष्टो रुक्मिणीसत्यभामयोरीशः
श्रावणेमासिरोहिणीजातो ऽन्यत्सर्वम् आदिमूर्तेरिव
'कृष्णं, पुण्यनारायणं, वटपत्रशायिनं, त्रिदशाधिपमिति' ॥

(रुक्मिण्याः)

दक्षिणेरुग्माभा शुक्रांम्बरधरा धम्मिल्लकुन्तला,
उद्वद्धकुन्तलावा, नामाद्यक्षरबीजा अन्यत्सर्वेश्वरीरिव
रुक्मिणी 'रुक्मिणीं, सुन्दरीं, प्रकृतिं कृष्णवल्लभा' मिति ॥

(सत्यभामायाः).

वामे सत्यभामा धम्मिल्लकुन्तला उद्वद्धकुन्त-
लावा, नामाद्यक्षरबीजा अन्यत्सर्वमहीवत् सत्यभामा
'सत्यभामां, सतीं, सन्नतीं, क्षमा' मिति ॥

(गोपीनाथस्य)

दक्षिणे रक्ताभः श्वेतांबरधरो वंशहस्तो माघमासि
वारुणेजातो हयध्वजवानो हंसरवो गोपीनाथो गवा-
द्यक्षरबीजो गोपालो 'गोपालं, सर्वनाथं, कृष्णं, सर्वा-
ध्यक्ष' मिति ॥

(श्रीदाम्नः)

वामे श्रीदामा श्यामाभः श्वेतांबरधरः द्विभुजः
अंजलिसंयुक्तः प्रौष्टपदेपूर्वाषाढाजो नामाद्यक्षरबीजः अ-
श्वध्वजवाहनो वेणुरवो गोपीनाथः 'श्रीदामानं, पुण्यरूपं,
पुण्यात्मकं, देवसख' मिति ॥

(सुन्दरस्य)

प्रमुखे गरुडांशस्सुन्दरो विहगाद्यक्षरबीजोऽन्य-
त्सर्वं गरुडवत् 'सुन्दरं, विहंगं, पतङ्गं, ताक्ष्य' मिति सम-
र्चयेत् ॥

(कल्किनः)

पश्चिमेचोत्तरभागे कर्की हयाननः अन्यत्सर्वमादि
मूर्त्तेरिव समाचरेत् ॥

(कौतुकस्य)

अभिमुखे कौतुकं चतुर्भुजं संस्थाप्यार्चयेत् ॥

(प्रादुर्भावानां अनुकल्पम्)

प्रादुर्भावानां प्राकाराभ्यन्तरे विस्तीर्णे मनोरमेदेशे
विनानं, मण्डपं, कूटंवा, कृत्वा ध्रुववरं चित्रं, चित्रार्धं,

चित्राभासंवा, तदीभमुखे कौतुकसंस्थाप्य अभावे पीठंवा
संकल्प्य अर्चयेत् । अथवा प्रासादपार्श्वे वींद्रकृत्वा
प्रासादभित्त्याभितान् बहिर्मुखान् संस्थाप्याऽर्चयेत् ।
अशक्तश्चेत्प्राकारपार्श्वे अभिमुखे दक्षिणोत्तरयोः प्राका-
राभ्यंतरे मुखमण्डपे अंतरालेवा दक्षिणे दाशरार्थि वामे-
कृष्णं सकलंकौतुकमेवकृत्वा संस्थाप्याऽर्चयेदितिके-
चित् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते(महाशास्त्रे)विमाना-
र्चनाकल्पे प्रादुर्भावविधिर्नामएकविंशःपटलः॥२१॥श्राः॥

अथ द्वाविंशःपटलः

(कौतुकद्रव्याणि)

अथकौतुकादीनांलक्षणंवक्ष्ये — दारुशिलाताम्र-
रजत हेमरत्नानि कौतुकद्रव्याणि ॥

(तेषुगुणाधिक्यम्)

दारवाच्छतगुणंशैलं, शैलात्ताम्रं सहस्रगुणं, ताम्रा
द्रजतमयुतगुणं, रजताद्धेममर्बुदगुणं, रुग्मजं सर्वसाधनं,
रत्नजमनन्तफलंभवति ॥

(फलाविशेषकामनया द्रव्यविशेषः)

पुत्रार्थीदारवं, आयुष्कामःशैलं, समृद्धिकामस्ता-
म्रजं, श्री कामोराजतं, ऐहिकामुष्मिककामस्सौवर्णं, सद्यः
सायुज्यकामोरत्नजंकारयेत् ॥

(रत्नजस्य रूपमात्रम्)

रत्नजं रूपमात्रमेव ॥

(उत्सवबलिघेरयो द्रव्यनिषेधः)

शिलयादारुणाचोत्सवं बलिघेरंचनकारयेत् ॥

(कौतुकोत्सवयोः स्थितिविशेषः)

ध्रुवेस्थिते स्थितम्, आसीनेचासीनं, स्थितंवा, शयनेकौतुकमासीनंस्थितंवा, ध्रुवेस्थितेप्यासीनं कौतुक-
मोत्सवंचेतिकेचित् । यानकेयानकं, स्नापनं सर्वत्रस्थित-
मेवकुर्यात् ॥

(कौतुकस्य रूपविशेषः)

प्रादुर्भावानां कौतुकं तत्तद्रूपं, विष्णुं चतुर्भुजंवा,
मत्स्य कूर्म वराह वामनानां तत्तद्रूपंनैवकुर्यात् ॥

(देवदेवीप्रभापीठानां द्रव्यैक्यम्)

येनद्रव्येण देवोनिर्मितस्तेन द्रव्येणदेव्यौ, प्रभां,
पीठंच, कारयेत् । अन्यथामहत्तरौदोषोभवेत् ॥

(कौतुकोत्सवयोर्देवीयांगे फलविशेषः)

ध्रुवे देवीवियुक्तेपि कौतुकंदेवीयुक्तं सर्वसमृद्धिदं
कौतुकेदेवीवियुक्तेष्वोत्सवं देवीसहितमुत्तममित्यन्येव -
दन्ति ॥

ध्रुवघेरस्योत्सेधं त्रिधाकृत्वा एकांशमुत्तमम्, द्वि-
भागं त्रिधाकृत्वा एकांशमध्यमम्, तद्विभागं त्रिधा-

कृत्वा एकांशमधमम्, ध्रुववेरंदशांशंकृत्वा एकांशंता
 तत्तालं द्वादशभागंकृत्वा एकांशमङ्गुलं तदङ्गुलेनैकाद
 ऽङ्गुलंसमारभ्य त्र्यङ्गुलाधिक षष्ट्यङ्गुलान्तंद्वय लवृ
 सप्तविंशतितुङ्गानि कौतुकादीनि, तद्विमाननिर्देशहस
 ङ्गुलेन सप्ताङ्गुलंसमारभ्य त्रयोविंशत्यङ्गुलान्तंतद्व्यङ्गु
 लवृद्ध्या नवधाभवति, एतेष्विष्टमानं विनिश्चित्य एकद्वि
 चतुर्यवहीनाधिक्यं समंतान्नयेत् तन्नदोषायभवति ।
 स्मात् कौतुकस्नपनोत्सव बलिबेराणि तत्तद्यो(गे)ग्येन
 कारयेत् ॥

(आयव्ययनक्षत्रयोनिवारांशानयनम्)

पश्चादायव्यय नक्षत्रयोनिवारांशकैषड्भिः ३
 भाशुभं परीक्षेत । तदुत्सेधं त्रिगुणीकृत्य वसुभिर्हरेत्
 तच्छेषमायम्, उत्सेधं चतुर्गुणीकृत्य पञ्चभिर्हरेत्, तच्छे
 षव्ययम्, उत्सेधे वसुभिर्गुणिते सप्तविंशतिभाजि
 शिष्टंचनक्षत्रम्, तुरगाद्यं यजमानानुकूलक्षमाहरेत्
 उत्सेधं त्रिगुणीकृत्य वसुभिर्हरेत्, ध्वज धूम सिंह
 वृष गर्दभगजवायसा एतेष्टयोनयः, पूर्वः शुभोऽपरोऽशुभ
 उत्सेधे नवगुणिते मुनिभिर्हते शिष्टंवारम्, उत्सेधे चतु
 र्भिर्गुणिते नवभिर्हते शिष्टमंशकम्, तस्करभुक्तिशक्ति
 वित्ताऽवनीपालकलीब निर्भीतिदरिद्रप्रेष्या नवांशकाः

एषांशुभांशकंचेत् शुभावहंभवति । एतैस्सर्वैः
शुभंचेत्शुभावहंभवति । तस्माच्छुभाधिकमशुभहीन-
वेरमाहरेत् ॥

(आयादीनांफलम्)

वेरस्योद्देशमानेनहीने तद्ग्रामयजमानयो राशु
विनाशायभवति, निर्देशमानेविहीने राजराष्ट्रविनाशाय-
भवति, बेरमायविहीनं व्ययाधिकं यजमानस्याऽर्थहानिं,
राज्ञः शत्रुवृद्धिं च, कुर्यात् । आयाधिकं व्ययक्षीणं सर्व-
संपत्करंभवति । नक्षत्रं यजमाननक्षत्रादिबेरनक्षत्रान्तं
बेरनक्षत्रादियजमाननक्षत्रान्तं वा गणयेत् तृतीयपञ्चमसप्त
मानि हित्वा अन्यानि शुभानि भवन्ति । ध्वजः कीर्तिं
दीप्तिं वृद्धिं, धूमोऽर्थनाशं, सिंहः शत्रुजयं, श्वाव्याधिं,
वृषोऽर्थलाभं, गर्दभो बन्धुवियोगं, गजस्सर्वसिद्धिं, वाय-
सोऽपत्यहानिं कुर्यात् । वारेषु आदित्यांगारकशनैश्चरान्
हित्वा अन्ये शुभा भवन्ति । अशुभश्च योगबलयुक्ताश्च-
न्मुरव्या भवन्ति । अंशकेषु तस्करं षण्डं दरिद्रं प्रेष्यं च त्य-
क्त्वान्ये शुभावहा भवन्ति ॥

(मानाधिक्यन्यूनेफलम्)

षण्मानसहितं मुख्यं, मानहीनं धनधान्यनाशनं,
मानाधिकं रोगवर्धनं, प्रमाणाधिकं हीनं च दृष्टाऽदृष्टफल-
विनाशनम्, उन्मानविहीनम् अधिकं वा पुत्रविनाशनं,

परिमाणविहीनम्, अधिकंवा भार्याविनाशनं, लंबमान-
विहीन मधिकंवा, ग्रामविनाशनम्, उपमानविहीनम्
अधिकंवा नृपनाशनं स्यात् ॥

(तेजआदीनांहीनेफलम्.)

तेजोहीनंचक्षुःप्रीतिहानिं, कृशाऽङ्गस्थूलाऽङ्गः,
तिर्यग्गतम्, ऊर्ध्वाननं, कुञ्चितंच राजग्रामविनाशनं स्यात्।
किरीटाद्याभरणेषु लक्षणहीनेषु धनधान्यविनाशः, अम्बरे
विरुद्धेलक्षणहीनेच दारिद्र्यं; शङ्खचक्राद्यायुधेषु लक्षण-
हीनेषु चोरशत्रुवृद्धिः; पीठेलक्षणहीने स्थाननाशो, धन-
क्षयश्च; प्रभामण्डले लक्षणहीने कीर्तिदीप्तिविनाशश्च-
भवति ॥

(ध्रुववेरपीठम्.)

ध्रुववेरस्य पीठोत्सेधं द्वारोत्सेधस्याऽष्टांशैकांशं,
षड्भागैकांशंवा, भुवंगोत्सेधसमम्, अध्यर्धं, द्विगुणंवा,
समवृत्तं, पद्माकारं, चतुरश्रं, त्रिमेखलंवा, कारयेत्
अथवा कौतुकपीठात्पश्चिमभागं पीठोत्सेधमानेन समस्थलं
कृत्वा देवीभ्यांसह देवं संस्थापयेत् ॥

(कौतुकादीनां पीठलक्षणम्.)

कौतुकादीनां पीठं तत्तद्रव्येण बेरायामस्य त्रिचतुः-
पञ्चषट्सत्पाऽष्टनवभागैकभागं तस्योर्ध्वपद्मोच्चं, तृतीय
भागैकभागं-(भिन्नमभिन्नं)वा तस्यार्धोऽनमूर्ध्वदलोत्सेधं,

तस्यविस्तारम्, अधः पद्मविस्तारात् पञ्चभागोनं, तत्पीठो
तुङ्गाध्यर्धं, पादोनद्विगुणं, द्विगुणंवा, पीठविस्तारं; जग-
त्यांबाह्यतत्तदशोनम्, ऊर्ध्वपट्टिकायातदष्टाशोनम्, अधः
पद्माग्रदलाग्रविस्तारम् अथवा बेरोदयंषडंशंकृत्वा तद्वि-
भागं, पञ्चभागद्विभागंवा, पीठविस्तारंकारयेत् । पीठोत्सेधं
द्वादशभागंकृत्वा एकांशंपादुकं सार्धत्र्यंशाजगती व्यर्धा
शंकुमुदम्, अर्धांशंकपं व्यर्धांशंकंठं अर्धांशंकपं सार्धां
शामहापट्टिकाचैवंपीठंकारयेत् ॥

उपपीठोत्सेधंद्वादशभागंकृत्वा एकांशंपादुकं,
व्यंशंपद्मं, एकांशंकपं, त्र्यंशंकंठं, एकांशंकपं, व्यर्धांशां
महापट्टिकांकृत्वा संयोजयेत् ॥ आसनपीठोत्तुंगं बेरो-
त्तुंगंत्रिधाकृत्वा एकांशं, तदष्टांशाधिकं, तदष्टांशोनंवा,
विस्तारं, द्विगुणंदैर्ध्यंत्रिगुणंवा, अन्यत्सर्वंपूर्ववत् । एव-
मासनपीठंकल्पयेत् ॥

(प्रभामण्डललक्षणम्.)

पार्श्वयोरुभयोःशंकूसुषिरंवाकारयेत् । प्रभामण्डलमेकं
द्वेत्रिचतुष्पञ्चयष्टिकं, प्रत्येकं, देहलब्धाङ्गुलेनचतुस्त्रिव्ये
काङ्गुलविस्तारं, तत्प्रभाविस्तारं, चतुरष्टद्वादशषोड-
शाङ्गुलं, रश्मिमालासहितंकारयेत् । रश्मींस्त्रिनतान्-
तर्वत्रसमां दक्षिणेदक्षिणावर्तान्, वामेवमावर्त्तांश्चयुक्त्या
दक्षणात्कारयेत् । मौलिशिखामणेरूर्ध्वं चतुरङ्गुलंपार्श्वयो

इशंखचक्रयोरन्तरंभागंहित्वा शंकोरसुषिरयोर्वाप्रभामंडलं
संयोजयेत् ॥

(मधूच्छिष्टक्रियासंस्कारः)

अथवेरार्थमधूच्छिष्टक्रियांवक्ष्ये-शुक्लपक्षे कर्तुरनु-
कूलर्क्षे कारयेत् तद्दिनात्पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वा आलयाभि-
मुखे यजमानगृहेवा प्रपांकृत्वा अलंकृत्य तन्मध्येगोचर्म-
मात्रमुपलिप्य पञ्चवर्णैरलङ्कृत्य तस्मिन्नौपासनाग्निकुण्डं-
कुत्वा आधारंहुत्वा वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं,
श्रीभूमिदेवत्यं, पाञ्चभौतिकं, वैध्नंस्विष्टाकारंच, हुत्वा;
पश्चाच्छिलिपनमाहूय अङ्कुरेणगोमयेनोपलिप्य तन्मध्ये
त्रिपदीं चुल्लींवा, सन्यस्य अग्निनिधाय शुद्धेपात्रेमधूच्छिष्टं
प्रक्षिप्य चुल्यामारोप्य प्राङ्मुखेनशिलिपना समेनाग्निना-
पाचयित्वा नववस्त्रेणोत्पूय तत्सिकृथमादाय प्रोक्ष्या
आचार्यः प्राङ्मुखोभूत्वा 'इदंविष्णु' रितिमन्त्रेणाऽभिमृश्य
उत्तमाङ्कृत्वा देव्यादीनांतत्तन्मन्त्रेणाऽभिमर्शनादिकार-
येत् ।

पुण्याहंवाचयित्वा यजमानआचार्यादिभ्योदक्षिणां
दद्यात् । पश्चाच्छिलिपनमाहूयसंपूज्य तेनसिकृथेन बिम्बं
सलक्षणंकृत्वा तद्वहिर्मृत्तिकांशनैरालिप्य संशोष्य तद्वहि-
रयःपट्टैर्बन्धयित्वा पुनःशुभेदिने पूर्वव (द्वोमंहु) हुत्वा
तद्विम्बगर्भंप्रताप्य मधूच्छिष्टंसंस्त्राव्य पुनस्तद्विम्बगर्भ-

प्रताप्य संतप्तलोहेनशिल्पिभिस्तज्जौर्विम्बगर्भमत्वरेण-
पूरयेत् । प्रभातेस्नात्वा आचार्यो यजमानश्च शिल्पिना
शनैश्शनैःमृद्धेदंकारयित्वा विम्बशुद्धिं चकारयेत् । तीद्विम्ब
स्त्रावित मपूर्णखण्डितं स्फुटितं यदि भवेत् तद्वेरंलोहवत्
स्मृत्वा पूर्ववद्धोमं हुत्वा विम्बमाहरेत् ॥

(अङ्गुलसंज्ञा)

अथविमानवेरादिमानविभागार्थमङ्गुलानांसंज्ञां -
वक्ष्ये—मानाङ्गुलं, मात्राङ्गुलं देहलब्धाङ्गुल मिति त्रिविधं
भवति । दिने आदित्यरश्मौ जालकान्तः प्रविष्टे तद्गोचरा
अत्यंतक्षुण्णा लवाअणवः प्रोक्ताः, तएवपरमाणवः, पर
माणुभिरष्टाभिरधरेणुः, अधरेण्वष्टगुणितं रोमाग्रं, रोमाग्राऽ
ष्टगुणिता लिख्या, लिख्याऽष्टगुणितं यूकं, यूकाऽष्टगुणितं
यवं, यवाष्टगुणितं मानाङ्गुलम् मानाङ्गुलमुत्तमं, तदष्टां
शो नं मध्यमं, तत्तुरीयांशमधमम् । मध्यमपुरुषस्य दक्षिण-
हस्तस्य मध्यमाङ्गुलेर्मध्यमपर्वणो विस्तारायामं वा मात्राङ्गुलं,
वेरोत्सेधं तत्तालवशेन विभज्यैकांशं देहलब्धाङ्गुलं, तद
ष्टांशं यवमिति ।

एकाङ्गुलादीनासंज्ञा—मात्रातत्त्वमूर्तीं दुविष्ण्वं वरमो
क्षोक्ता इत्येकाङ्गुलस्य, कालगोलकाऽश्विनीयुग्मब्राह्मण
विहगाक्षिपक्षा इति त्र्यङ्गुलस्य, अग्निरुद्राऽक्षिगुणगण-
कालशूलरामवर्गमध्या इति त्र्यङ्गुलस्य, भागवेदप्रतिष्ट-

जातिकराऽब्जजाऽऽननयुगतुर्यतुरीयांभ सी'तिचतुरंगु-
 लख, विषयेन्द्रियभूतेषुसुप्रतिष्ठापृथिव्याइतिपञ्चाऽगुल
 ख, कर्मगरससमयगायत्रीकृत्तिकाकुमाराननकौशिकर्तवः
 षडंगुलख, पातालमुनिधातुलोकोष्णिग्रेहिणीद्वीपगांभो-
 निधयइतिसप्ताऽगुलख, लोकपालनागोरगवस्वनुष्टुब्
 गणाइत्यष्टाऽगुलख, बृहतीगृहरंध्राऽऽनंदसूत्राणिइति
 नवाऽगुलख, दिक्प्रादुर्भावनाडीपङ्क्तयइतिदशाऽगुलख,
 रुद्रत्रिष्टुबित्येकादशाऽगुलख, वितस्तिर्मुखंतालंयमंराशि
 र्जगतीचेतिद्वादशाऽगुलख, अतिजगतीतित्रयोदशाऽगु
 लख, मनुः शक्ररीचचतुर्दशाऽगुलख, अतिशक्वरीति
 थिश्चेतिपञ्चदशाऽगुलख, क्रियाऽष्टीन्दुकलाइति षोड
 शाऽगुलख, अत्यष्टिः सप्तदशाऽगुलख, स्मृतिः धृति
 श्चेतिअष्टादशाऽगुलख, अतिधृतिरेकोनविंशतेः, कृति
 विंशतेः, प्रकृतिरेकविंशतेः, आकृतिर्द्वाविंशतेः, विकृति
 स्रयोविंशतेः, संकृतिश्चतुर्विंशतेः, अभिकृतिःपञ्चविंशतेः,
 उत्कृतिःषड्विंशतेः, नक्षत्रंसप्तविंशते रित्येवंसंज्ञाभ-
 वन्ति ॥

(षण्मानानि, तेषांसंज्ञाच)

मानं प्रमाणं उन्मानं परिमाणं उपमानं लंबमानमिति
 षण्मानानि । आयाम आयतं दीर्घमानमित्येकार्थवाचकाः,
 विस्तरं विस्तारं तारं विस्तृति विसृतिः विस्तृतं ततिः विसृतं

व्यासं विसारं विपुलं ततंविष्कंभंविशालमिति प्रमाणस्य,
बहुलं नीव्रंघनमिति वाउच्छ्रयंतुंगंउन्नतमुदयम्, उच्छ्राय
मुत्सेधम् ऊर्ध्वमित्युन्मानस्य, निष्क्रमंनिष्कृतिर्निगमं-
निर्गतिरुद्गममितिच, मार्गंप्रवेशंनतं परिणाहंनाहंचतिरा
वृतमिति परिमाणस्य, नीव्रंविवरंअन्तरमित्युपमानस्य, सूत्र-
लंबनान्मितंयत्तल्लंबमानम् । इत्येतैः षड्भिर्नानैर्युक्तंवेरं
कारयेत् ॥

(देवानांतालविभागः)

अथदेवानांतालविभागंवक्ष्ये - देवेशस्योत्तमंदश
तालं, तथाब्रह्मणः शङ्करस्यच, श्रीभूम्यो रुमासरस्वत्योश्च
मध्यमंदशतालम्, इन्द्रादिलोकपालानां, मादित्यचंद्र
योश्च द्वादशादित्यानाम् एकादशरुद्राणां वसूनाम्
अश्विन्यो भृगुमार्कण्डेययोः वीशशैषिकयोश्च दुर्गागुह-
सप्तर्षीणामपि अधमंदशतालम्, यक्षेशनवग्रहाद्यन्य-
देवानां नवार्धतालम्; दैत्यरक्षउरगेशसिद्धगन्धर्वचारण-
भवनानामुत्तमंनवतालम्।

(देवकल्पमनुजानां त्र्यमुलंनवतालम्.)

निशाचराणामसुराणांचनवतालं मर्त्यानामष्टतालं, वे
तालानांसप्ततालं, प्रेतानांषट्ताल, कुब्जानांपञ्चतालं, वाम
नानांचतुस्तालं, भूतानांकिन्नराणांच त्रितालं, कूश्माण्ड्या-
नांह्रितालं, कबंधानामेकतालम् एतेषां प्रत्येकमुत्तममध्य
माऽधमभेदाः भवन्ति ॥

(देवतालेषु उत्तमत्वादिभेदः)

सचतुर्विंशतिशतांगुलमुत्तमंदशतालम्, सविं-
शतिशतांगुलमध्यमंदशतालम्, षोडशाधिकशताङ्गुल-
मध्रमंदशतालम् ॥

(प्रादेशिन्यादीनां लक्षणम्)

अङ्गुष्ठप्रदेशिनीभ्यां मितं प्रादेशम्, अंगुष्ठमध्य-
माभ्यां मितं तालम्, अंगुष्ठाऽनामिकाभ्यां मितं वितस्तिः, अ-
गुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां मितं गोकर्णम्' मानाऽङ्गुलेन चतुर्विंश-
त्यङ्गुलं किष्कुः, पञ्चविंशत्यङ्गुलं प्राजापत्यम्, षड्विंशत्यङ्गु-
लं धनुर्ग्रहम्, सप्तविंशत्यङ्गुलं धनुर्मुष्टिः, इत्येतच्चतुर्गुणो-
दण्डः, तेन दण्डेन ग्रामादीनां विन्यासं कारयेत् ॥

(प्रलम्बफलकलक्षणम्)

अथ प्रलम्बफलकां वक्ष्ये बेरखलम्बमानं पूर्वमेव परी-
क्षयेत् । अष्टषष्ट्यङ्गुलाऽऽयतां चतुर्विंशत्यङ्गुलविस्तारां
द्व्यङ्गुलघनां लघ्वीं इलक्षणां फलकां गृहीत्वा परित-
स्त्रयङ्गुलं नीत्वा मानसूत्रं विन्यस्य प्राक्पश्चिमभागस्थानि
सूत्राणि प्रसारयेत् । मध्येसूत्रं विन्यस्य मध्यसूत्रादेकाङ्गुलं
पुटपर्यन्तसूत्रं तदेव दृगन्तरं ख्यात् । तस्मात् त्र्यर्धाङ्गुलं
नेत्रपर्यन्तं तस्माद्व्यर्धाङ्गुलं मुखपर्यन्तं तस्माद्व्यङ्गुलं
कर्णपर्यन्तं तस्मात्त्र्यङ्गुलं कक्षपर्यन्तं तस्माद्दशाङ्गुलं
बाहुपर्यन्तम्; एवं त्रयोदशसूत्राणि विन्यस्य परभुजस्य

मणिवन्धाऽवसानं मानसूत्रद्वयमेव तत्तारं नीत्वाऽभ्यन्तरं भवेत्, पुरतो मध्यसूत्रयोगं (मध्यसूत्रं) तस्माद्द्व्यंगुलं पुटसूत्रं, तस्माद्वियवाधिकं द्व्यंगुलं नेत्रसूत्रं, तदेव वत्क्रवाह्यं, तस्मात् त्र्यंगुलमंतर्भुजावधि, तदेव कक्षपर्यन्तं तद्द्वयेवाचतुरंगुलं बाहुपर्यन्तं तदेव पार्श्वयोर्मध्यमे पार्श्वमध्यसूत्रं स्यात् तस्मात् द्व्यंगुलं कर्णावर्तं तस्मात् त्र्यंगुलं शिरः पृष्ठवसानं तदेव परभुजावधि भवति इत्येवं दक्षिणोत्तरगतानि सूत्राणि षट्च विन्यस्य तत्तत्सूत्रसंगे सुषिरं कृत्वा तन्तुनायवमात्राणि सूत्राणि सुषिरे संयोज्य अग्रे प्रोत कुण्डलं लोहमयं मृण्मयं वा संबध्य सूत्राणि लम्बयेत् ।

मध्यसूत्रं शिखामणे रूर्ध्वसंस्पर्शमेव कृत्वा लम्बयेत् स्थानकस्य मध्यसूत्रं मौलिं शिखामणेर्मध्ये मूर्ध्वोवसंगस्य नासाग्रस्य च मध्ये कण्ठस्य हृदयस्य कुक्षेर्नाभेर्योनेः पादयोश्च मध्ये प्रलम्बं तत्तत्सूत्रसंस्पर्शं नासाग्रं कुक्षिमध्यं च सूत्रात् मौल्यग्रपर्यन्तं षडंगुलं, हनुमध्यं यवाधिकचतुरंगुलं, हिक्रान्तं चतुरंगुलं, हन्मध्यं द्व्यर्धांगुलं, नाभिः षड्यवा, योनि मूलमेकांगुलम्, ऊरुमध्यं द्व्यंगुलं, जान्वन्तरं त्र्यंगुलं अङ्घ्रान्तरं षडंगुलं, नलीकान्तरमष्टांगुलं, सूत्रात्पश्चार्धसाधार्ष्टांगुलम्, अङ्गुष्ठाग्रं सूत्रात् पुरतो द्व्यर्धांगुलम्, एवं मध्यसूत्रवशात् मानयेत् ।

बाहुपर्यन्तमेवपार्श्वसूत्रं स्यात् चूडामणौ मूर्ध्निकर्ण पा
 ल्यन्तरे कूर्परयोः पार्श्वे जानुजंघांगुल्फानां मध्ये प्रलम्बयेत्,
 मौलिमूर्धकृकाटिककुट्टंश स्फिकृपाष्णीनां मध्ये पृष्ठमध्य
 सूत्रप्रलम्बयेत्, शिरः पार्श्वे वक्त्रबाह्ये कर्णौ चूचुकाग्रमध्ये
 श्रोणिपार्श्वे चोरुजंगयोर्मध्ये वक्त्रबाह्यसूत्रं प्रलम्बयेत् तानि
 षट्चपीठावलम्बानि अन्यानि तत्तदंगसंस्पर्शान्येवावल
 म्बयेत् आसनस्योर्ध्वकायस्योक्तं पूर्ववन्मध्य सूत्रादीनि षट्
 सूत्राण्यासनोपरिलम्बयेत् मध्यसूत्रं जानोरुपरिष्ठात्केशान्तं
 तन्मध्यगं जानोः पार्श्वभ्यां बाहुभ्याञ्च मध्यगंसूत्रं प्रलम्बयेत्
 सूत्राद्वामजान्वन्तरमूर्ध्वकायार्धसमं दक्षिणजान्वन्तरं तदेव
 चतुरंगुलं त्र्यंगुलं यवोनं वा अन्यत्सर्वं पूर्ववत्कारयेत्.

(उपमानम्.)

अथोपमानं वक्ष्ये-परभुजस्य मणिबन्धान्तरमष्टांगुल
 मुष्णीषां शिखचक्रान्तरं मुखं मध्योदरात् कूर्परान्तं षड-
 र्धांगुलमभयहस्तस्य मध्यांगलाच्चूचुकान्तं त्रयोदशांगुलं
 स्वागतस्य मध्यान्नाभ्यन्तरं दशांगुलमुदरमध्याच्छ्रोण्य-
 न्तरं नवांगुलं वामहस्तस्य मध्यमां लाग्रान्मेढान्तरं षडं
 गुलमूर्धमूलान्तरमेकांगुल मूर्धमध्यान्तरं द्व्यंगुलं जान्व-
 न्तरं चतुरंगुलं जंघयोर्मध्यं पञ्चांगुलं नलकान्तरं षडंगुलं
 कक्षयोरन्तरं पञ्चांगुलं पाष्ण्यन्तरं चतुरंगुलं तलमध्यान्त
 रं षडंगुलं मंसुष्ठान्तरमष्टांगुलं; शयनस्य तिर्यग्गतं ब्रह्मसूत्र

स्य दक्षिणतोमुखं त्र्यंगुलं पादांगुष्ठयोर्मध्यमं विंशत्यंगुलं
पाष्ण्यन्तरं भागं जान्वन्तरं चतुर्दशांगुलं स्यात् एवमुप
मानं लक्षयेत्.

. . इति श्री वैखानस मरीचिप्रोक्ते महाशास्त्रे
विमानार्चनाकल्पे कौतुकादिलक्षणं नाम द्वाविंशः पटलः ।

(अथ त्रयोविंशः पटलः)

अथ देवशस्योत्तमदशतालवशान्मानं वक्ष्ये:---

त्रियवाधिकैकांगुलमुष्णीषं केशांतं त्र्यंगुलं दृक्
सूत्रं त्रियवाधिकं चतुरंगुलं तत्समं पुटांतं तत्समं हन्वंत गळ
मर्ध्वांगुलं हिक्कायवोनं (न) चतुरंगुलं हिक्कायाहृदयांतं, हृद,
यान्नाभ्यंतं, नाभेर्मैट्रांतं, तत्त्रियवाधिकत्रयोदशांगुलं; मे-
ढादूर्वायामं त्रियवोनसप्तविंशत्यंगुलं जानुं त्रियवाधिक
चतुरंगुलं जंघाचोरुसमायामा पादंसत्रियवचतुरंगुलं पा-
दायामंसप्तदशांगुलं हिक्कासूत्रादधस्ताद्वाहुससप्तविंशत्यं-
गुलः कूर्परंदव्यंगुलं प्रकोष्ठमेकविंशत्यंगुलं सप्तदशांगु-
लं (वा) (नलंसप्तांगुलं) मध्यमांगुलायामं षडर्ध्वांगुलं;
तर्जनी यवाधिकपञ्चांगुला अनामिका तद्यवाधिका अंगुष्ठं
द्वियवाधिकभागं कनिष्ठांगुलं तद्यवाधिकं स्यात् ।

अथ प्रमाणं वक्ष्ये — उष्णीषात्पूर्वकेशांतं नवांगुलं
पार्श्वयोस्तत्समं पृष्ठकेशांतं द्वादशांगुलं मुखस्य विस्तारं

चतुर्दशांगुलं द्विचत्वारिंशदंगुलं नाहं शिरसः पृष्ठतः
कर्णयोरन्तरं त्रयोदशांगुलं पूर्ववत्पृष्ठतः षड्विंशत्यंगुलं
शेषकर्णयोः स्थानं भ्रुवोर्मध्यमेकांगुलं केशान्ताद्भ्रुवो-
र्मध्यत्र्यंगुलं अष्टांगुलार्धं तिर्यगुपक्षेपमध्यम् अष्टार्धांगुलं
ग्रीवाग्रविस्तारं नवार्धांगुलग्रीवामूलविस्तारं बाह्वोः पर्यन्तं
चतुश्चत्वारिंशदंगुलं वक्षोविशालं चतुर्विंशत्यंगुलं हृदय
विस्तारं विंशत्यंगुलं स्तनयोरन्तरं चतुर्दशांगुलं मध्योदरं
षोडशांगुलं श्रोणीविस्तारं अष्टादशांगुलं कटिविशालं विंश-
त्यंगुलं ऊरुमूलविशालं त्रियवाधिकत्रयोदशांगुलं ऊरुमध्य
विस्तारमेकादशांगुलं जानुनवार्धांगुलं जंघामूलमष्टांगुलं
जंघामध्यविस्तारं सप्तांगुलं नलकाविस्तारं सार्धचतुरंगुलं
अक्षगुल्फान्तरं पञ्चांगुलं प्रपदविस्तारं सार्धपञ्चांगुलं सार्ध
वेदांगुलोत्सेधं पाष्णिविस्तारं सार्धत्रिमात्रं पादांगुलविस्ता-
रं अंगुष्ठायामं चतुरंगुलं तर्जनीतत्तयवाधिका तद्यवोनं
मध्यमांगुलं त्रिमात्रार्धानामिका कनिष्ठायामं त्रिमात्रं कनि-
ष्ठाद्यंगुष्टांतं क्रमात्सप्ताष्टा अष्टार्धनवषोडशभिर्यवैरंगुलानां-
विस्तारं शेषविवरम् ।

बाहुमूलविस्तारं दशांगुलं बाहुमध्यं नवांगुलं को-
र्परं सार्धसप्तांगुलं प्रकोष्ठमध्यं सप्तांगुलं मणिबन्धं चतुरंगुलं
सार्धतलं सार्धषण्मात्रं (तल) मध्यं सप्तांगुलं अग्रं षण्मात्रं
रुद्राष्टनवसप्तषड्यवविपुलान्यंगुष्ठादिकनिष्ठांतांगुल्यग्रा -

णि तद्यवार्धहीनंसप्तवेदेषुतुर्याग्नियवमंगुष्ठादिनखानांवि-
शालं द्वियवाधिकायामंद्विपर्वांगुष्ठं अन्यानित्रिपर्वाणि अं-
गुष्ठमूलपर्वाधार्धिकांगुलंद्व्यर्धांगुलं अग्रपर्व तर्जनीमूल
पर्व चतुर्दशयवं मध्यमपर्व त्रयोदशयवम् अग्रपर्वद्वादश
यवं मध्याङ्गुलीमूलपर्वाष्टादशयवं मध्यमपर्वषोडशयवं
अग्रपर्वसार्धपञ्चदशयवं अनामिकमूलपर्व सार्धचतुर्दश
यवं मध्यमपर्व सार्धत्रयोदशयवम् अग्रपर्वद्वादशयवं कनि
ष्ठांगुलिमूलपर्व द्वादशयवं मध्यमपर्वैकादशयवम् अग्रपर्व
दशयवं अंगुलीनामग्रे द्वियवाधिकंनखाग्रं पार्श्विहस्त
घनं वेदांगुलं तलमध्यघनं द्व्यर्धांगुलं अग्रमंगुलीवत्
क्षीणं शुकोदरघनं द्व्यर्धांगुलं मणिवंधात्तदायामं सद्वि-
यवंभागं शुकोदरविशालं द्वियवोनत्र्यंगुलं पार्श्विहस्त
विस्तारंद्वियवोनचतुरंगुलं तस्याग्रेतर्जन्यादिकनिष्ठांताना
मंगुलीनामूलतलं मांसलं द्व्यर्धमात्रेणशेषतलं निम्न-
मंगुष्ठतर्जनीमूलयोस्सार्धत्र्यंगुलं मंगुलीनामधोमूलसंधि
रंगुलमेकाग्रोच्चनीचाधागुलम् ।

कनिष्ठिकादेशमूलादेकदशा तर्जनीमूलपार्श्वगा
आयूरेखा मध्यांगुलयोः द्व्यंगुलं तस्यषड्यवाधस्ताद्विद्या
रेखा तलमूलादाकराग्रं ब्रह्मरेखा दक्षिणादक्षिणेकरतले
चक्रशंखसमारेखाभवेत् ।

उपक्षेपनिम्नंद्वियवांतरावर्त्तं द्रव्यंगुलम् उपक्षे
विशालमर्धाधंगुलं त्रियवोन्नतं हस्तिमस्तकवद्विस्ती
मस्तकंसोन्नतमंगुलम् ।

भ्रूतलं(भ्रूः)पञ्चचतुर्यवासार्षपञ्चांगुलायामासा
ष्टयवविस्तारमात्रा आनताच अर्धमात्रांतर्याचिक्रपु
चापवत् भ्रूलता स्निग्धरोमसंचिता ।

द्रव्यंगुलंनेत्रतारं भ्रुवस्तलादर्धाधिकांगुलायाम
एवमक्षिमण्डलमूर्ध्वाधोवर्मछन्नम् ऊर्ध्ववर्मद्वादशयवम्
धोवर्मचतुर्यवम् एतयोर्योगं नयनसूत्रमूर्ध्ववर्मविस्ता
द्वियवम् अक्षिमोचनविस्तारमेकांगुलम् ऊर्ध्ववर्मणास्
स्पृशत् ।

षड्यवकृष्णमण्डलं तस्योभयोः पार्श्वयोस्तदध
धिकायतौशुकलभागौ कनीनिकाविस्तारायामयवं नेत्रां
रक्तयवार्धं ज्योतिर्यवप्रमाणं दृष्टिर्युक्मात्रा ऊर्ध्ववर्मत
यवार्धकं द्वियवमधोवर्मनतं वर्मणोघनमर्धयवं नवति
पक्षमरोमाणि शेषं पक्षम नासिकापुटमध्यमूलांतं क्रमादष्ट
दश दशषड्यवविस्तृतम् ।

नासिकाग्रमंगुलिविस्तारं गोजीमूलाग्रं द्रव्यंगुले
च्छ्रयं पुष्करं अष्टयवोत्सेधं तन्मूलविस्तारंद्वियवं मध्य
विस्तारंद्रव्यर्धयवम् अग्रविशालंत्रियवं पुटस्रोतोंगुलं

तिर्यग्यवपञ्चकं पुटस्यबहलं यवमात्रायत ततान्वितं द्विनि
ष्पावबीजसदृशं तिलपुष्पसमाकारं नासिकापुटसूत्रान्ना
साग्रंद्वियवार्धलंबितं सार्धचतुर्यवंगोजीपुटं द्वियवंविस्तारं
त्रिवर्गाचोत्तरपाली सार्धयवविस्तृतात्रियवार्धतता ।

सार्धयववेदांगुलायतमुत्तरोष्ठम् आस्यतारंतदेवं
चत्वारःपुरोदंतास्त्रियवायामविस्तृता स्तावंतोधरदंताः द्वि
यवार्धानतायताश्चतुर्यवायतादंष्ट्रासदंशमुकुळोपमा ऊर्ध्वा
घोदंष्ट्रे अर्धयवाधिके पुरोदंतात् यवार्धोनायतास्तत्सम
विस्ताराः पञ्चोपदंष्ट्राः द्विपार्श्वगा द्वा त्रिंशदंतसंख्या अध-
रोत्तरयोर्दंतायामसमौ अंतस्तदधौदन्तरोपणौ ।

जिह्वाषडंगुलयामा तदर्धविस्ताराघृतजिह्वा अंगुलं
बाहुस्कंदं (कर्णं) रंध्रं कलांगुलं षडंगुलायतंतालुविस्तारं
त्र्यंगुलमास्थं नवयवांतरं द्विगुणायतं षड्यवं तस्या(स्याय
तार्धोत्सेधं) मुत्सेधं सार्धद्वियवं पालिकारक्तभागंततं
शेषमायामद्विगुणम् ।

ओष्ठादधस्ताच्चुबुकंमार्धाष्टयवं हनुस्तत्समं तस्मा-
द्धनुचक्रंसद्वियवं तदुन्नतरुद्राक्षियवं चुबुकनिम्नम् ।

हनोर्गळ गळालीकंतदङ्गुलार्धं गळरेखाद्व्यर्धक
लायामा चापसन्निभा कर्णबंधाद्धनोर्मध्य दशार्धांगलं
तस्माच्चतुष्कलंसृज्यम् ॥

नेत्रादधस्तादपांगमंगुलम् अपांगात्कर्णमूलं षडं
 गुलं कर्णकलाततं नेत्रसूत्रसमं कर्णप्रोतं तत्कर्णतुंगत
 कर्णनाळमूलं कलासार्धयवं कर्णवर्त्तीसार्धयवतता पालं
 चतुर्यवा कर्णपिप्पलीचतुर्यवविस्तारा द्विगुणायतायवार्धं
 द्रव्यंगुलायामा षड्यवांगुलविशाला कर्णवर्त्तीपिंचुषि चलि
 कायतवर्तुलातुरीयवार्धविस्तारापिंचुषी कर्णचलिका कर्ण
 वर्त्युन्नतंचूलपंतावदद्यर्धयवमर्धांगुलं कर्णचलीपिंचुषीकोन्न
 तीर्यवांतरंपिप्पलीफाल्योः बालिबालेंदुसन्निभायवनिष्पाव
 बीजसदृशा पिप्पलीषड्यवायता चतुर्यवविशालास्रोतो
 धोनेत्राप्तिचुष्यधः कर्णनालमात्रार्धधनयुक्तौनालौपूर्वा
 परौ विवरं षड्यवं तयोर्नाहंमात्रं स्यात् ॥

कर्णमूलादधोबिंदुः (वपुः) कार्यं कृकाटीसार्धांगु
 लानतां तस्यावयवंभागं तद्ग्रीवायामं तत्रार्धांगुलं तारंदशां
 गुलं स्कंधयोः समे कर्णबंधादधस्कंधसंधि सार्धषडंगुलं,
 सप्तांगुलं, स्कंधौशोभान्वितौ ॥

हिक्कासूत्रात्स्कंधसंध्युच्चंचतुरंगुलं तन्मध्येव्यर्धं
 गुलं जतु बाहुशिरस्संधिरंसांतस्कंधमूलतो नवांगुलं द्विय
 वं तस्मात्द्वियवं षडंगुलं बाहुशिरो जतु समाहित' कौपरंसां
 'बाह्वंसं' पंचांगुलायतं त्र्यंगुलायतो तक्षेपसर्मोदंडितेभुजं-
 समासन्नं (स) मापयेत् एवं नीत्वा द्विभुजं नयेत् ॥

कंठादधस्तात्कुकुत् भागायता अष्टगोलकंकुकुदः
कटिसंध्यंतवंशं 'विंशति' नागाधिकतत्समंकुकुदोधस्तात्
षड्भागेकुकुत्द्वारेकक्षाधरांतरं तस्माद्वाहुपर्यंतद्वियवंनवांगु
लंस्कंधं स्कंधेअधस्तात् अंसपीठं सार्धं द्वियांगुलं तस्माद्वि
यवाअंसफलका स्तनसूत्रसमा तत्रांतरयोर्दशांगुलककु
दोधरांत्रिमात्रतारंसप्तांगुलं ॥

तद्वक्षसोसंमांसलं तयोस्संभिन्नवंशतारंकलानतं
वंशदंडपार्श्वेचांसफलकायाअधोनवांगुलं बृहत्यास्तनां
तरं, वंशात्सुप्रतिष्ठाकला तयोर्बृहति स्तनयोर्मध्यं सप्त
दशांगुलंघनं बृहत्याकटिसंध्यंतरंतन्मध्यं सप्तांगुलायतं
तद्वनंस्यात् चतुर्भागंतदधींगुलाधिकंकटि (बंध) विशालं
जघनस्यबहिः पृष्ठवंशपार्श्वेद्वयोः ककुंदरंषडधींगुलवि-
शालं निम्नौककुंदरस्यांतद्व्यंगुलं बिंदुखंडिकं, बिंदुखंडिक
योस्तिर्यक्कटी वेदार्धमात्रका खंडद्व्यंगुलांतरं सार्धतुरीयां
गुलंस्फिक ॥

विंदुलंबितंनवांगुलंसुवृत्तं, कंदः, कं(ठ)बुसमो
वृत्तो द्विरेखावृतस्तनार्धका सद्वादशयवं मुखं कक्षाद्वि
क्वांततावत् स्तनं कक्षादष्टांगुलं नवांगुलनम्रमुरो हृद्यवा
धिकं हृदयात्स्तनपीठतुंगमधींगुलं कक्षात्कक्षाधरावलं
बमंत्युक्तयवकोलकं स्तनपीठस्योन्नतंकक्षस्यांगुलं तत्पुर

स्तान्मुखं विप्रांगलं(बं)यवंवृत्तम् स्तनं यवोन्नतं स्तना
द्वक्षंद्वियवतारं तदधस्तात्द्व्यंगुलं स्तनं ॥

ह्रिकादियवनिम्ना जतुरेखाद्व्यंगुला नाभिर्दक्षि
णावर्त्ताषड्यवनिम्नायतेंद्रियांगुला नाभेःश्रोणीपार्श्वेऽत्रिक
लांगुला द्व्यर्धांगुला कटी श्रोण्याशेषमेढूपीठं सार्धपंचा
गुलायतं, लिंग(गायाम)तारं द्विमात्रंमुष्कलंबं तुरीया-
र्धांगुलं तत्समविस्तारंवृषाननसदृशमेढ्रं ॥

ऊरुबंधं रुद्राक्षांगुलं प्रतिष्ठांगुलंद्वियवं जानुमंड-
लंविष्कंमं घनं द्व्यर्धमात्रं पार्श्वबंधं तुरीयांगुलं पृष्ठा-
ज्जानु त्रिमात्रार्धयवतारान्वितं कोलकं मध्यभागेशेषं
पार्श्वयोरपि, जान्वंता(न्तरा) यिप्रस्त्यंतं तालं मत्स्यवदु
न्नतः पृष्ठजंघाश्रितं मत्स्य (पाष्णिद्व्यंगुल विस्तारा)
वद्व्यर्धकला विस्तारं नळकापृष्ठपार्श्वद्वयांतरं तद्वहिर्ग-
तेऽक्षगुल्फयोस्तुंगमनुपङ्क्तियवैर्विपुलं क्रमेणाष्टादशा-
दिति जगति यवं प्रतिष्ठार्धांगुलं पार्ष्णितां तत्तुंगं (श)
रांगुलं सार्धप्रपदतुंगमंगुलं द्व्यंगुलघनं शेषाणिविस्तार
समं तुंगान्यष्टयवविस्तारंदैर्यं ॥

अंगुष्ठनखमुखेद्विपार्श्वेद्वयोस्तुरीययवं नीत्वानखं
नयेत्; चतु(स्तली) र्धचतुस्सार्धाग्निभिर्यवैः क्रमान्नखा
नांविस्तारं तर्जन्यादिकनिष्ठांतं त्रियवं तदर्धेन नखायता

सुखांगुष्ठमेवं तं चतुर्दशपर्वद्वयं अंगुष्ठान्यानि त्रिपर्वाणि
स्वतारसदृशमप्रपर्वतं यवाधिकमंगुष्ठपर्वमूलाग्रं ज्येष्ठं
(शेषं) पुनरङ्गुलिनाधिक्यमेकैकं सर्वांगुलीमूलानां मूल
तलं मांसलं पाष्णिभागे तलंपंचांगुलाग्रं शेषवर्तुलं
कारयेत् पाष्णिहो चक्रशंखरेखासमन्वितौ सर्वसुव्यक्तसुसं
पूर्णवेरं सलक्षणं चक्षुर्नदनमूर्ध्वकायमथोकायंसममेव
कृत्वा, सर्वत्र विष्कंभात्त्रिगुणं वृत्ततत्परिमाणं स्यात् सर्वे
ष्वङ्गेष्वेक्यवादिषड्यवातं हीनाधिक्यं न दोषाय भवति त-
स्माद्यथोचितं युक्त्या कारयेत् ॥

अथ देव्योः मानम्-मध्यमं दशतालं सविंशतिशतं
गुलं विनतं द्विभुजं समभागं नतमानं चतुरंगुलं श्रीदेव्या
दक्षिणपादं स्थितं वामपादं कुंचितं दक्षिणहस्तं प्रसारितं
तदूर्ध्वमङ्गुलिं वामपद्मधरं हेमाभां ॥

श्रीदेव्यायाः पादं स्थितं दक्षिणपादं कुंचितं दक्षि
णहस्तं उत्पलयरं वामं प्रसारितं तदूर्ध्वमूलालंबितं श्यामाभां
किरीटाद्याभरणान्विताम् ॥

मूर्ध्निकेशांतं भागं तस्मान्नेत्रं षड्यवं भागं नेत्रा
त्पुष्टांतं चतुरंगुलं पुटान्दन्वंतं षड्यवं त्रिमात्रं हनोः कंठं द्वि
कलं कंठाद्धृदयांतं हृदयान्नाभ्यन्तं नाभेर्योनिमूलांतं त्रयो
दशांगुलं, तस्मादूर्वायतं षड्विंशत्यंगुलं जानुद्विकोलकं

जंघाचोरुसमा पादभागं तालायामंचतुर्भागमंगुष्ठ
चतुरंगुलं तर्जनीतत्समा शेषांगुल्यः क्रमादर्धांगु
यताः ॥

अंगुष्ठादिविशालं षोडशाष्ट (सार्धसप्त) सप्तप
नखायामं स्वतारार्धपादाग्रतलविस्तारं षडंगुलं प्रप
विस्तारं उन्नतं पंचांगुलं पार्श्विणद्विकोलकमक्षिगुल्म
पंचांगुलं नलकाविपुलं भागं जंघामध्यंत्रिकोलकं
गुलं जानुविस्तारम् ऊरुमूलं द्वादशांगुलं गजहस्तसम
मूरुमूलं नलकाधिकटीतारं द्विमुखं पीठसप्तांगुलवि
चतुरंगुलायत मूरु, अश्वत्थदलबाह्यवद्विपुलं मांसलं
श्रोणीतारंतारा (कला) द्वादश श्रोणीनेत्रायामविस्तारं
गुलं नाभ्यधः ॥

नाभिः षड्यवविस्तारं गंभीरोदरकुक्षिमध्यं च
(रुद्रां) गुलीविशालं (स्तनादधो) हृदयंत्रयोदशांगुल
स्तनतारं नवांगुलं चूचुकं त्र्यंगुलविस्तारं स्तनाच्च चतुर
गुलं (अर्धांगुलं) स्तनमध्यं कक्षयोरंतरमष्टादशांगुलं ।

छंदोऽंगुलं बाहुदीर्घं कोर्परंदव्यंगुलायतं प्रको
तारं धृक्कलांगुलं तलंसप्तांगुलायाम मध्यमांगुलं त्रिव
पंचांगुलीनामेकातर्जनी अनामिकासमा अंगुष्ठकनिष्ठवे
रा (द्विकला) यतेन वसप्ताष्टसप्तर्तुयवविस्तारं क्रमादंगु

द्यंगुलीनां षडंशैकांशं चतुरंशैकांशं स्वाग्रांगुलतारं नखदीर्घं
यवाधिक षडग्निवेद्भूतऋतुसप्तांगुलविस्तारं क्रमान्म-
णिवंधतलप्रकोष्ठमध्यकोर्परदोर्मध्यभुजमूलं च कर्णविस्तारं
सप्तांगुलं मुखं द्वादशांगुलं कुक्कुटाण्डसमाकारं केशांतात्
भ्रूद्विमात्रार्धं ततोक्षिद्वियवं त्र्यंगुलं; पुटादाख्यं यवांगुलं
तदर्धांगुलायतमधरं यवांगुलं शेषं हनुः ॥

कर्णाद्वनुस्त्रिमात्रार्धतुंगं शेषं पूर्ववत् । कटकांगु-
लस्य चोत्तुंगं स्तनाक्षिसमं तन्मणिवंधान्नभेरंतरं सार्धत्रयो-
दशांगुलं तत्पार्श्वमध्यं बाह्वन्तरं सप्तांगुलं तथा प्रसारितं
हस्तस्य पार्श्वं बाह्वन्तरं सप्तांगुलं मणिवंधादूरुमूलांतरं वेदां-
गुलं तदर्धं कराग्रादूरुमध्यांतरं नीत्वामूर्ध्नि पार्श्वे वामनेत्रसि-
ते वामपुटे धरे हनौ सव्यस्तने सव्यपार्श्वे नाभेर्मध्ये वामो-
रुदक्षिणे वामाघ्निपाणिपाश्वे च सूत्रं प्रलंबयेत् एवं
श्रीदेव्याः ॥

महीदेव्याः तद्विपरीतमार्गेण सूत्रं प्रलंबयेत् अंगु-
ष्ठांतरं सार्धत्रयोदशांगुलं त्रिभागे कभागं पाष्ण्यंतरं शेषं
युक्त्या कारयेत् ॥

(पूजकादीनां तालम्)

पूजकमुन्योवीशशैषिकयोरिन्द्रादिलोकपालानाम-
न्येषां परिवाराणां त्रयस्त्रिंशद्देवानां चाधमं दशतालं षोडशा-
धिकशतांगुलम् ॥

मूर्ध्नोमात्रात्रयंकेशांतं तस्मात्दृक्सूत्रंद्वियवं भ
 पुटान्तंसयवंभागं तत्समंहनोरंतरं गलमर्धांगुलं कंठभा
 कंठा द्यं हृदयात्नाभ्यंतं नाभेर्मैढांतं सार्धांगुलंमुख
 ऊर्वायामंपंचभागं(पंचविंशत्यंगुलम्)जानुजंघाचोरुस
 चरणंभागम्; ऊरुसमोबाहुः कोर्परंद्व्यंगुलं प्रकोष्ठंसा
 धृति सार्धषट्कलांगुलंतलांगुलं सार्धपंचांगुलंद्व्यंगु
 वक्त्रतारं कंठः सार्धचतुष्कलंवक्षः — कुक्षिश्रोणीकर्टा
 स्तारं मध्यमदशतालस्योक्ततारर्धांगुलहीनं ऊरुजानुजंघ
 तलविपुलं भुजमूलं कंठततं दोर्मध्यादिविशालंद्वियवोन
 गुलयवार्धोनविशालं शेषंप्रत्यंगोपांगविस्तारंमध्यमदश
 तारोक्तमानेनकारयेत् ॥

सीतारुक्मिणीसत्यभामानानवार्धतालं मुखं सद्दि
 यवंतालं मुखायामात्रिगुणंकायं ऊरुद्विमुखं जानुभाग
 जंघाचोरुसमा पादंकंठशिरोयुगं मुखायामसमं कंठबाह
 तारंयुगद्वयंदशांगुलं मुखं तिर्यक्कंठसद्वियवं शेषांगविपु
 लंमुत्तमनवतालविस्तारा द्वियवाधिकंदोर्दीर्घं सार्धसं
 कृतिःकोर्परा द्व्यंगुलंसार्धधृत्यंगुलं प्रकोष्ठतलंषडंगुला
 यामं मध्यमांगुलिष्पडंगुला केशांतादृक् दशोनासायवं-
 भागं हनुर्युगं शेषमुत्तम नवतालोक्तवत्कारयेत् ।

नवतालंत्रिविधं मूर्धामात्रं त्रिमात्रं केशांतं केशां-
 तात् दृक् ततो युगं पुटं पुटाद्धन्वंतं भागं गलमर्धांगुलं

गळात्सार्धं त्रिमात्रं हिक्का हिक्काया हृदयान्तं हृदयान्ना-
भ्यन्तं नाभेर्मेढ्रान्तं मुखत्रयं ऊरुद्विमुखं जानुभागं जंघाचो-
रुसभा पादंतुरीयांगुलम् ।

तलायामं चतुर्भागं बाहुदीर्घमश्विमुखं द्व्यंगुलं
कोर्परं सार्धं मुखं प्रकोष्ठंतलं षडंगुलं मध्यमांगलिः तथैवा-
ष्टत्रिंशद्यवा अनामिकातर्जनी तत्समभागायते अंगुष्ठक-
निष्ठे दशबंध्वनुष्टुष्षिकृषड्यवविस्तारं क्रमाद्यंगुष्ठाद्यंगु-
लीनां तलम् ।

पञ्चांगुलं मणिवंधां त्रिमात्रं प्रकोष्ठपञ्चांगुलं कोर्परं
तारं षडंगुलम् अष्टांगुलं बाहुतारं तिर्यक्विशरोदशांगुलं
केशांताद्भ्रूस्त्रिमात्रिका ततोक्षि तत्समन्नाख्यं आख्यंततम-
गुलम् अधरं हनुशेषं धृङ्मध्यं दशकलं दशः कर्णांतं सु-
प्रतिष्ठांगुलं कर्णायामं भागं नाळालंबं भागं तदेव पुटविस्ता-
रं नाळस्य कलातिर्यक् त्र्यर्धांगुलमर्धांगुलं तुगमधरं ।
षड्यवोन्नतं हनोर्गलं गलात्कंठमंगुलं द्व्यंगुलं नवतालं
कर्णतारं द्विभागं बाह्वोरसीमायवत्रयबंधो दशाप्तको-
लविस्तारं श्रोणीभागं चतुर्भागंकटीचाष्टादशांगुलं पंचांगु-
लं लिंगदेव्यं विपुलंद्व्यलं मुष्कालंबं भागं ऊरुविशालं
यमं जानु द्विभागं जंघापण्मात्रा नळकावेदांगुलं प्रपदं पं-
चांगुलं तलाग्रततंत्रिकोलं कलाग्रतारं अंगुष्ठं द्विगुणायामं
सयवंभागं प्रदेशिन्यायामंतारं मध्यर्धांगुलं मध्यादिकनि-

ष्ठांतानामेकैकमर्धांगुलहीनमायामं सप्तषट्पंचयव विपुलं
यथाक्रमेणकारयेत् ।

मध्यमं नवतालं - सत्र्यंगुलं नवतालमूर्धन्यंगुल-
हीनं नाभेरर्धांगुलं ऊरोरेकांगुलं सकूथि अंगुलं मध्यमन
वतालविस्तारादीनिकारयेत् ।

कनिष्ठनवतालं हिक्कायानाम्यंतत्रिककृत्(त्र)द्वयम्
ऊरुदीर्घजंघायाममेकांगुलहीनंकृत्वान्यत्सर्वमध्यमनवता-
लवत् बाह्यादीनां विशालं द्वियवहीनंकक्षांतरकुक्षिश्रोणी -
कट्यूरुजानुतलेश्रेष्ठांगुलहीनं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥

स्त्रीणां केशांतं समं भ्रूलतासंगमं सार्धयुगं भागं पुटां
तं पुटांतादनु स्त्रिमात्रार्धं सर्वासांगलं नेष्यते शेषं पुंरूपव
द्विस्तारायामंग्रीवादो विपुलं वीहकल कोर्परं पंचांगुल
माणिवंधं त्रिमात्रं षड्यवयुगंतलं यवोनविपुलाः शेषांगुल्यः
शेषांगुलि विस्तारं कक्षानवार्धं तालवत् स्त्रीमूरुतदर्धांगुलं
हीनं पादांगुलिविपुलं यवोनं शेषं विपुलं पूर्ववत् कारयेत् ॥

अष्टतालं त्रिविधं - उत्तमादिक्रमेण शिरोमानंद्विमा
त्रार्धं मुखमेकांशांगुलं ग्रीवाय तं त्रिमात्रार्धं मुखत्रयं काया
द्वाविंशत्यंगुलमूरुजानुत्रिमात्रं जंघाचोरुसमायामा तलं
त्रिमात्र मूरुदीर्घसमो बाहुः कोर्परं द्व्यंगुलं प्रकोष्ठं सप्तदशां
गुलं द्वितयं मध्यं मध्या(मा)त्पंचमात्रानामिका चतुर्यवा

मात्राधिकातर्जनी त्र्यर्धमात्रायामाकनिष्ठा तत्सममंगुष्ठं
तासामन्तरंक्रमान्नवाद्विवस्वब्धिपंचयवा स्तेनालंबघनं त-
लाबाह्वोरधस्तात् हस्ततारं नवतालवत्सप्तांगुलविशालं
दोर्मूलं मुखस्यविपुलं नेत्रान्मुखांतं हन्वंतरंचतुर्दशयवार्धं
कर्णविसृतिः केशांताद्भ्रूद्विमात्रं दृक्सूत्रंश्व्यंगुलं पुटं
पुटाद्धनुस्सार्धरुद्राक्षी कंठमानं त्रियवंगलं कंठविस्तारं
सप्तमात्रं नेत्रायामसमं कर्णतारं द्विगुणायामं नालंशरा
र्धांगुलं कर्णनेत्रांतयोः कंठाद्धनुर्द्वाविंशतियव मेकोनविंश
त्यंगुलं मुत्तरतारं चतुर्यवं त्रयोदशांगुलं मध्यश्रोणी
तस्मात्कालाधिकंलिङ्गायामंयवांगुलं रुद्रांगुलं ऊरुविस्तारं
जानुनवांगुलं जंघापंचांगुला नलकासार्धवेदं प्रपदंन
(ता)लविस्तारं सार्धपंचांगुलमूएवमंगप्रत्यंगंकारयेत् ॥

नरनारीणामध्यमाष्टतालेन शिरस्यर्धांगुलं हीनं
मुखंकंठंच पूर्ववत् तौसार्धांगुलहीनं कायं त्रिताल मूरुत्रि
सप्तमात्रं जानुत्र्यंगुलं जंघाप्रकृत्यंगुला चरणंजानुसमं
विस्तारादीनिपूर्ववत् ॥

स्त्रीणामपिसमंदीर्घं ग्रीवोर्ध्वविस्तारं सार्धपंचां
गुलं कर्णतारं दोर्विसृतिस्सार्धवेदाग्निनेत्राणि कोर्पराद्या
कंठांतं पंचांगुलायामं वेदार्धं मध्यमांगुलि स्सप्तयवांतरं
क्रमादेवंतदायतम् अन्यांगुलीनांतलतुर्यांगुलविस्तारं पंच
दशांगुलि वक्षस्तनौसप्तांगुलौ स्तनादधोरुद्रांगुलं श्रोणी

सप्तदशांगुला कटीचैकोनविंशतिः सार्धपङ्क्त्यंगुला ना
रूजानुजंघास्विद्रियांगुलं नलकात्र्यंगुला सार्धपंचां
तलं शेषयुक्त्याकारयेत् ॥

मुखेप्येकांगुलंहीनं नाभावेकांगुलंक्षीणं ऊरावे
गुलंजंघायामध्यर्धविस्तारंभवेत् ॥

सप्ततालविभागं शिरोंगुलं मुखरुद्रांगुलं व
त्रिमात्रं नाभ्यंतरंविंशत्यंगुलम् योनिर्नवकला दशना
कला जंघोरुतुल्या तलंनवत्यष्टांभोष्टभागावहेश्विन्पंगुलै
स्तनस्कंधोरोर्मध्यश्रोण्योरुजंघातलान्येवंविशालरूपका
येत् ॥

षट्तालैरेकतालमात्रोमुखं पंचतालायतंकंठं त
स्मातन्योन्यंतद्दशकलाचोरू रष्टादशांगुला यतो जानुर्
मात्रं जंघोरुसमायामा तलंजानुसमं नरोक्तविपुलोन्न
वंशदंडोन्नतं प्रकोष्ठककुदौनवमात्रं मुरोनासासमोन्न
उग्रवदनं शेषांगुलं नराकारवत्कारयेत् ॥

मुखमेकांगुलं क्षीणं मूरावेकं जंघायामांगुलं मध्य
तलं जानुतनुग्रीवास्वंगुलानांतु मध्यतो मध्यस्यविस्तार
तुल्यंकारयेत् ॥

पंचतालविभागम् अंगुलं शिरोभागमंगुलं शिरो
भागकेशांतं दृक्त्रिमात्रा सार्धपुटांतं पुटाद्बुद्राक्षी हन्वंतं

ग्रीवाऽश्विन्यायता नवाष्टसप्तांगुलायतं क्रमाद्धृदयनाभि
मेढ्रांतम् ऊरुद्रांगुलं जानुकला जंघोरुसमा पादंकलांगुलं
पंचकलायामंतलं चंदोंगुलं बाहुप्रकोष्ठं पंचकोलकं तलं
भागयुगं मध्यांगुलायामं प्रदेशिनीतर्जनीद्विमात्रार्धं कनि
ष्ठांगुष्ठेऽयंगुलं त्रियवार्धं त्रिचतुष्पंचमात्राभिः क्रमाद्विस्तारं
तलं प्रकोष्ठकोर्परबाहूनां मुखविस्तारम् अष्टांगुलार्धं
कंठस्यविस्तारं सप्तांगुलं जगतित्रिंशदंगुलम् उरःश्रोणी
कटीनां यथासंख्यं ऊरुजानुजंघानलका तलविस्तारं
षडष्टगायत्रीवेदाग्निषण्मात्राभि र्यथाक्रमं हिक्कानाभ्यंतरे
मात्रार्धं द्वियवमूर्वायाममंगुलं जंघायाममंगुलं ग्रीवामध्य
विस्तारायामम् पूर्ववत्तत्सार्धांगुलहीनं उरावेकं चतुर्यवं
जंघायाममध्यमाद्धीनं हृषीकतालं पंचांगुलानां तत्र
चतुर्यवोनविपुलं कायार्धेनकारयेत् ॥

चतुस्ताले स्यादंगुलं शिरः कंठं द्वादशांगुलं मुखं तालं
कर्णांतं युगं ध्रुवं कलानाभिः पंचां (दशां) गुलंबृद्धोदरं भता
नामे ढनाभिश्चोण्यालंबं त्रिमात्रम् ऊरुः पंचांगुलायामं जानु
त्रिमात्रं जंघोरुतुल्या जानुसमं तलं मुखायामं भुजंसप्तां
गुलायामं प्रकोष्ठतलायाम भागांगुलं कलांगुला पंचदशां
गुला तलं षडंगुलतारं तलायामम् एवं श्रेष्ठम्, अतोवत्क्रं
अंगुलं कलांगुलद्वयं पादांगुलो न विस्तारे अर्धांगुलं मध्य
मं, ततः कंठाऽंगुलेन (अंगष्ठौ) असें अंग्ठाचाधमेन कारयेत् ॥

त्रिताले शिरोंगलं मुखं रुद्रांगुलंकंठं द्रव्यंगलंतस्माद्ध
 दयं हृदयान्नाभिस्तत्समं मेढ्रेवसुकलम् एवश्रेष्ठं द्विकोलकं
 तनौहीनं मध्यमं मुखेगुलं त्रितयमंगुलं कलाहीनं किन्नराणां
 त्रितालं मेढ्रादूर्ध्वपादं कुक्कुटवद्भागमूरुः पंचांगुलायतं
 जंघापादमात्रेण दीर्घं त्रिमात्रं प्रकोष्ठमध्यमं तावत्पक्षायामं
 गरुडवत्स्वायामार्धकाया रसर्वो किन्नरा बहवो द्विचतुर्बाहु
 मूलं चेत् अध्यर्धद्विगुणघनं द्विगुणाधिकं नेत्रतालपत्रस्य
 मूलवदेकद्वित्रियवांगुलैकत्रिकाकाराः परबाहवो यावंतो बा
 हुवो मूलास्तावंतः परिकीर्तिताः ॥

कूष्मांडानां मुखं तालं कंठं द्रव्यंगुलमानं युगमूर्धा
 यतं जंघाद्विकोलांगुला चरणकंठाद्वहिर्मुखायतं चतुस्त्रि
 मात्रं दोः प्रकोष्ठतलं दीर्घविस्तारं युक्त्यादक्षिण बाहुस
 (पक्षौ) मायतौ कारयेत् ॥

कबंधमुखमेकपादं कुक्कुटवद्दीर्घं किन्नरपादार्ध
 विस्तारं पुच्छायामंचतुर्मात्रं पक्षंतद्गुणायतं कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते (महाशास्त्रे) विमा
 नार्चनाकल्पे दशतालादिनिर्णयो नाम त्रयोविंशः पटलः ॥

(आवहनपात्रादीनां लक्षणम्)

अथ पात्रपरिच्छदानां लक्षणं वक्ष्ये - मानाऽङ्गुलेन,
 मात्राऽङ्गुलेन, ध्रुववेरस्य देहलब्धांगुलेन वा, सुवर्णरजतकां

स्थानामन्यतमेन चतुरङ्गुलविस्तारं, तदर्धोत्सेधं, सुवृत्तं, षडङ्गुलाख्यतारं, पृष्ठेऽयङ्गुलपादं मध्येनासिकायुक्तं, ताभ्या वियुक्तंवापि, एवमावाहनपात्रम्, तथापाद्याचमनपात्रो दकपात्रम्, प्रत्येकंशंखवाऽऽहरेत् ॥

(पुष्पपात्रस्यलक्षणम्)

पुष्पपात्रस्यविस्तारं चतुर्विंशत्यङ्गुलं, द्वयङ्गुल भित्त्युत्सेधम्, अर्धाङ्गुलमोष्ठं, पादंषण्मात्रं, सुवर्णाद्यैरेवं कारयेत्, अलाभेनालिकेरपत्रैस्तालपात्रैर्वाफेलावत्कारयेत्।

(गन्धपात्रम्)

गन्धपात्रस्यविस्तारंवेदाङ्गुलं, तस्योदरविशालं पञ्चाङ्गुलं, आख्यतारंवेदाङ्गुलं, तत्पिधानंयथोचितंकारयेत्॥

(धूपपात्रम्)

धूपपात्रं ताम्रेण पित्तलेनवा षडङ्गुलविस्तारं, ताव देवोत्सेधं, ओष्ठमर्धाङ्गुलं, बाह्येऽष्टदलान्वितम् अधस्ताद्दि पादं, तदुत्सेधंद्वयङ्गुलम् अष्टाङ्गुलायतंदंडं, द्वयङ्गुल परिणाहंद्विवक्त्रं, तदण्डपुच्छे द्वयङ्गुलेनेमपादवदेकपादंवा कुर्यात् । अथवा पादं त्र्यङ्गुलोत्सेधं, पञ्चाङ्गुलविस्तारं पद्माकारं, तदूर्ध्वसप्ताङ्गुलायामं, षडङ्गुलपरीणाहं, तदूर्ध्वं पूर्ववत्पात्रंकृत्वा तद्विधानं यथार्हमन्यङ्गुलोच्छ्रयं मुकुला कार मनेकमुपिरयुक्तं शेषं युक्त्यैवकारयेत् ॥

(दीपपात्रम्)

दीपपात्रं शरांगुलविस्तारम्, अर्धोऽंगुलोष्ठम्
अश्वत्थपत्राकारम्, अष्टदिक्षुचतुर्दिक्षु एकस्यांदिशि
वर्त्याधारयुतं धूपपात्रवत्दण्डं, पादंवा, कुर्यात् ॥

(घण्टा)

घण्टाऽऽख्यविस्तारं षडंगुलं, तत्समोत्सेधं तन्मूलं
विस्तारं विषयां ऽंगुलम्, एकांगुलं शिखरं, चतुर्यवंगुलं
त्सेधं, जिह्वावेदांगुलायता, वर्त्तिवत् षडंगुलं दण्डोच्छ्रयं, द
ण्डाग्रे चक्रं वीशं वा कृत्वा शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

(महाघण्टा)

महाघण्टाख्यविस्तारमष्टांगुलं, तत्समोत्सेधं, तन्मूलं
लविस्तारं षडंगुलं, गलं त्र्यंगुलं न्नतं षडंगुलं परीणाहं, प
काद्वयसंयुक्तमोष्ठमेकांगुलं, शिखरोच्चं द्व्यंगुलं, नाहंस
गुलं, सुषिरयुक्तं, चतुर्नाडिसमायुक्तं, ताराध्ववर्तिताऽऽ
नाहं, जिह्वानवां ऽंगुलायता, तच्छिखरे वलयोपेतं, शेषं युक्त्यै
व कारयेत् ।

(अर्घ्यपात्रम्)

अर्घ्यपात्रख्यविस्तारं युगां ऽंगुलं द्व्यंगुलोत्सेधं,
तत्पृष्ठपादं त्रिमात्रोत्सेधं, दक्षीनं वा कारयेत् ॥

(हविःपात्रम्)

हविःपात्रं सौवर्णं, रंजतं, ताम्रं, कांस्यं वा, द्वाद
शांगुलं समाभ्य षट्त्रिंशदंगुलान्तं त्र्यंगुलवृद्ध्या नवधा

पान्नविस्तारम् अर्धांगुलमित्युन्नतं द्वियवमोष्ठविस्तारं, शेषं युक्त्यैवकारयेत् ॥

(पानीयपात्रम्)

पानीयपात्रं सौवर्णं, राजतं, ताम्रं, कांस्यं वा, विस्तारं षडंगुलं, सप्तांगुलं वा, मित्युत्सेधं व्यंगुलं, चतुरंगुलं वा, उदरवलयं दशांगुलं, एकादशांगुलं वा, दर्शनीयं कारयेत् ॥

(तांबूलपात्रम्)

मुखवासपात्रं सुवर्णेन, रजतेन, ताम्रेण, दारुणा वा, द्वादशांगुलविस्तारं, समवृत्तं, घनं द्वियवम्, अर्धाऽंगुलं मित्युच्चं, दण्डायामं द्वादशांगुलम्, अष्टांगुलं तद्विस्तारं, मूलादारभ्य मध्ये द्व्यंगुलमष्टांगुलायामविस्तारं, चतुरंगुलोत्सेधं, पद्माकारं पादं कारयेत् ।

(दर्वी)

चतुर्विंशत्यंगुलायामा दर्वी, तदायामपञ्चधा कृत्वा द्व्यंशमग्रायतं, वस्वंगुलविस्तारम्, एकांशं पुच्छायामम्, अग्रार्धविस्तारम्, अग्राच्च मूलादारभ्य मध्ये द्व्यंगुलक्षयं शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

(त्रिपादिका)

त्रिपादिका चतुर्धा शंखपादिका बकपादिका त्रिपादिका स्थालिपादिका चेति, शंखपादिकोच्चं युगांगुलं, तत्समं मुखविस्तारं त्रिपादयुता त्रिवक्रा; बकपादिका मुखतारं षडंगुलं, तच्चतुर्गुणं पादायामम् ईषत् त्रिभंगिका त्रिपाद

सहिता; तन्मूलेसिंहपादवत्पात्रपादिका चतुष्पड्दण्डांगुल
विस्तारा समोत्सेधा त्रिपादयुताऽधस्तात् द्रव्यंगुलेनशराव
पृष्ठाकारंकारयेत्; स्थालिपादिकाविस्तारमष्टांगुलं, तत्स
मोत्सेधं पादादधस्तात्पादाकारंकारयेत् । स्थालिपादिका
मायसींकारयेदितिकेचित् ॥

(पादोदकपात्रम्)

पादोदकपात्रमूलं षोडशांगुलं, मुखतारंविंशति
मात्रं, भित्त्युच्चंसप्तांगुलम्, ओष्ठंद्रव्यंगुलविस्तृतं,
तच्छरावाकृति, तस्योभयोःपार्श्वयोःमकराख्यवत्, तत्पृष्ठे-
युगाऽङ्गुलोत्सेधं, द्विवक्रपादत्रयं, सिंहपादवत्सहजं,
शेषयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(आचमनपात्रम्)

आचमनपात्रम् आचमनतोयाधारं, द्वादशांगुलो
त्सेधं, तन्मूलंषडङ्गुलायामविस्तारम्, आख्यतारमादित्यांऽ
गुलम्, ओष्ठमेकाऽङ्गुलविस्तारं, धुत्तूरकुसुमोपमं, दण्डा-
यामं चतुरङ्गुलं, तदधस्ताच्चतुरङ्गुलायामविस्तारं, त्र्यङ्गुलो-
न्नत, सुवृत्तं, पीठं च, शेषयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(गण्डि)

गण्डिकायाः द्वादशांगुलंकुक्षिविस्तारं, तस्मादध्य-
र्धमुत्सेधम्, अधस्तात्षडंगुलविस्तारं, त्रिगुणपरिणाहं,
कंठचतुरंगुलविस्तारम्, ओष्ठंद्रव्यङ्गुलम्, आख्यतारंचतु-

रंगुलं, तत्पार्श्वे नासिका द्विमात्रोत्तुङ्गातद्वृत्तं कनिष्ठांगल्य
ग्रसमं, तत्पृष्ठं चतुरंगुलविस्तारायामं पादं द्रव्यंगुलोत्सेधं,
शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

(सहस्रधारापातम्)

नित्यनैमित्तिकाभिषेकार्थं सहस्रधारायुतंपात्रं,
सुवर्णाद्यैः चतुर्विंशतिषोडशद्वादशांगुलविस्तारायामं,
समवृत्तं, भित्त्युत्सेधमंगुलम्, ओष्ठमेकांगुलं, तन्मध्ये
चतुरंगुलविस्तारायामंकर्णिकाकारं, तन्मध्ये रत्नं सुवर्णं वा
निक्षिप्य तत्परितोऽष्टदलोपेतं पार्श्वयोस्तालमात्रोन्नतं,
व्यंगुलविस्तृतं, गण्डिकाद्वयम् अग्रं मुकुलाकारं समुष्टि-
कं वा कारयेत् । गण्डिकारहितां वा कारयेत् ॥

(शङ्खनिधिपद्मानिधी)

शङ्खपद्मसमाकारे पात्रे द्वे आढकसंपूर्णे तदर्धसंपू-
र्णे वा पार्श्वे षड्विंशत्यंगुलायतं, षडंगुलपरिणाहं, तज्ज
लनिर्याणमार्गयुतं नालं कृत्वा शेषं युक्त्यैव कारयेत् ॥

(दीपाधारपातम्)

दीपाधारं ताम्राद्यैः एकहस्तादि नवहस्तांतमुत्सेधं-
नवधा भवति; तच्छरांशैकांशं पादविस्तारं, तदर्धमुत्सेधं,
समवृत्तं, पद्माकारं, तदष्टांशो नमाज्यधाराविस्तारं, तदूर्ध्व-
मुकुलमष्टांशैकांशं, मध्ये च एकत्रिपञ्चसप्तनवैकादश-

त्रयोदशपञ्चदशसंख्यैराज्यधारैर्युक्तं, मध्येनानापट्टिकाभि
नानाकुंभैर्युक्तं, शेषयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(दीपाधारप्रतिमा)

आज्यस्थालीं शिरसा पाणिभ्यांवा वहतो नम्रका-
यान्पुरुषान् स्त्रियोवापि कारयेत् ॥

: (दीपमाला)

द्वारपार्श्वयोः ताम्रेणअयसा दारुणावा दीपमाल-
दण्डं द्वारसमोत्सेधं, चतुरङ्गुलविस्तारं, त्र्यङ्गुलघनं;
वेदाऽङ्गुलायतान्, त्र्यङ्गुलविस्तारान्, द्व्यङ्गलनालान्,
दीपाधारान्दण्डेनसंघट्टितान्कारयेत् ॥

(करदीपपात्रम्)

अयसा हस्तमात्र, मेकाङ्गुलपरिणाहं, वक्रसहि-
तम्, अग्रेदीपाधारांधुत्तरपुष्पोपमाम् आख्यतारंत्र्यङ्गुलं,
चतुरङ्गुलंवा गर्तचतुरङ्गुलं यवमात्रघनम्, अधस्ताद्दारु-
णामुष्टियमं, यमद्वयंवा संयोज्य एवंहस्तदीपंकारयेत् ॥

(नीराजनपात्रम्)

अथनीराजनपात्रं हेमरजतताम्रकांस्थानामन्यत-
मेन चतुर्विंशतिषोडशद्वादशांऽङ्गुलविस्तारं, समवृत्तम्,
अर्धोऽङ्गुलमित्युच्चं, तत्समसीमाविस्तारं, पात्रमध्ये त्रिभा-
गैकभागेनाऽब्जदलयुतम्, एकांऽङ्गुलोन्नतं तत्कर्णिका-
मध्ये त्र्यङ्गलोत्सेधम्, एकांऽङ्गुलपरिणाहं, मध्या (ध्यमा)

दिनवदिक्षु दीपाधारयुक्तं, मध्येमध्ये यमम् एवसंयोज्य
तत्पृष्ठे षट्चतुरंगुलाऽऽयतविस्तारंपादं योजयेत् ॥

(दर्पणम्)

दर्पणं शुद्धेनकांक्षेन नवैकादशत्रययोदशांगुल-
विस्तारायामं, पूर्णचन्द्राकारं, नालमष्टांगुलं, द्वादशांगु-
लंवा, नानापट्टिकासहितंकारयेत् ।

(पादुका)

पादुकां सुवर्णरजतताम्राणामन्यतमेन त्रिमात्रादि
सप्तमात्रान्तम्, अर्धांगुलवृद्ध्या त्रित्रिभेदंपादुकायामं,
तदर्धमग्रविपुलं, तन्मध्यंतत्पादहीनं, तदुत्सेधम्, आया
मतुरीयांशं, तत्रितभागद्विभागंखुरं, शेषमूर्ध्वदलम्, अङ्गु-
ष्ठोच्चं, तलोच्चं, चतुर्भागं, तच्छरांशयुगांशनालं, शेषं
पुष्पम्, अंगुष्ठोच्चसमं, पुष्पविस्तारं, शेषयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(जलद्रोणी)

जलद्रोणीं सौवर्णीं राजतीं ताम्रमयींवा भारजलैः
द्विभारजलैः त्रिभारजलैर्वा संपूर्णीं सुदृढां, निर्विवरां
सुवृत्तां, चतुरश्रांवा, ग्रीवाहीनां, पार्श्वयोर्वलयसंयुक्तां-
मृण्मयीं वलयविहीनां सुग्रीवां, शेषयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(यवनिका)

यवनिकांद्वारविस्तारसमविस्तारांतदर्धायामांश्चेत
वस्त्रेणकारयेत् ॥

(तरङ्गम्)

तरङ्गं क्षौमपट्टदुकूलपटकार्पासैर्वा द्वादशहस्ता-
यतैः पञ्चभिः द्वादशभिः नवभिर्वा नवाऽम्बरैर्युक्तम्,
आखरज्वासमायुक्तं नानारूपान्वितं श्वेतंवा कारयेत् ॥

(स्तम्भवेष्टनम्)

स्तम्भवेष्टनं तत्स्तम्भायामसमं, तदर्धविस्तारं,
क्षौमाद्यैः कारयेत् ॥

(वितानम्)

वितानं तत्पङ्क्त्यायामविस्तारसमं, नानारूपा-
न्वितंवा कारयेत् ॥

(ध्वजः)

ध्वजं त्रिपञ्चसप्ताष्टदशद्वादशकरायतं, षट्पञ्च-
चतुस्त्रितालविस्तारं, श्वेतपीतश्यामरक्ताभं; हस्तमात्रा-
यामंशिखरं, हस्तायामैर्द्वित्रिपास्संयुक्तं, तिर्यग्वेत्रद्वययुतं,
घण्टासहितं, तद्विगुणायतयष्टिसंयुक्तं कारयेत् ॥

(पताका)

पताकां तथैवविंशत्यंगुलविस्तारां, त्रिंशदंगुला-
यतां क्षुद्रध्वजपञ्चांगुलविस्तारं, द्वादशांगुलायतवेत्रद्वय-
युतम्, अन्यत्पूर्ववत्, शिखरेरज्जुयुक्तं कारयेत् ॥

(यवनिका)

[यवनिकां द्वारविस्तारसमविस्तारां, तदध्यर्धा-
यामां, श्वेतवस्त्रेण कारयेत्] ? ॥

(छत्रम्)

छत्रं चतुस्तालं, समवृत्तमधोमुखं, वैणवेन तन्तुना बन्धनं कृत्वा वस्त्रेणाऽऽच्छाद्य कल्कंप्रलिप्य मुक्तादामयुतं, सरत्नहेमसंछन्नं, हेममकुटोपेतमुत्तमं; वस्त्रेणाऽऽच्छाद्य धवलं कृत्वा ताम्रपित्तलमकुटोपेतं मध्यमं; दारुमकुटोपेतमधमं; यथार्हनालदंडं च कारयेत् ॥

(पिच्छम्.)

पिच्छं चतुस्तालविस्तारायामं, सुवृत्तं, किञ्चिद्ध्वं मुखं, छत्रवद्वस्त्रेणाऽऽच्छाद्य मयूरपिच्छैर्बाह्याभ्यन्तरंतत्समं चाऽऽच्छाद्य पूर्ववन्मकुटनालदण्डं च कारयेत् ॥

(जिनछत्रम्)

जिनच्छत्रं ष तालविस्तारं, समवृत्तम्, अधोमुखं वैणवेन तन्तुना संक्षेपविस्तीर्णयोग्यं, वस्त्रेण बन्धनं कृत्वा तदुपरिक्षौमाद्यैस्संछाद्य परितस्तालमात्रं लंबनं कृत्वा पूर्ववन्मकुटयंत्रनालदण्डैस्सहैव कारयेत् ॥

(वर्षछत्रम्)

वर्षछत्रमष्टतालविस्तारायाम्, वृत्तं, चतुरश्रं वा वैणवेन तन्तुनाऽऽबध्य वस्त्रेणाऽऽच्छाद्य मधूच्छिष्टेनालिप्य अलाभे तालपत्रैराच्छाद्य पूर्ववन्नालं, शुकनासिकां वा, संयोज्य दण्डाऽग्रे संयोजयेत् ॥

(चामरदण्डः)

चामरदंडं सरत्नहेमताम्रजं, दारवं वा, चतुर्विंशत्यङ्गुलायामं, पञ्चाऽङ्गुलनाहं, नानापट्टिकाकुंभसंयुक्तं,

नानामण्डनसंयुक्तंच कृत्वा चमरीश्वेतवालैः यथायोगं
यथाशोभं संयोजयेत् ॥

(मयूरव्यजनदण्डः)

मयूरव्यजनस्य दण्डायामंपूर्ववद्विचित्रितं युक्त्या-
कृत्वा पिञ्छैः छन्नं छन्नं कृत्वा यथाशोभं यथायोगं कारयेत् ॥

(क्षौमादिव्यजनम्)

क्षौमादिव्यजनविस्तारायामं चतुर्विंशतिषोडश-
द्वादशाऽष्टांगुलं समवृत्तं वेणुना कृत्वा क्षौमाद्यैर्वेष्टयित्वा
दण्डायामं त्रिगुणं, यथार्हं नाहं कृत्वा दण्डाग्रेसंयोज्य नाना
तंतुभिर्विचित्रितं कारयेत् ॥

(शिबिका)

शिबिकाविस्तारद्वि(त्रि)गुणं कूटोत्सेधंतद्विधा कृत्वै-
कांशं पादायामं एकांशं शिखरं युक्त्या संयोज्य सुवर्णेन बहि-
पिञ्छैर्वासंछादयेत् ॥

(रथलक्षणम्)

रथलक्षणं पञ्चसप्तनवैकादशतालविस्तारायामं
तद्विगुणोत्सेधं मंटपाकारं, कूटाकारं वा, रथायामत्रिगुण-
माधारं, चक्रस्याऽऽयामविस्तारम् उत्सेधार्धं, समवृत्तं,
स्थलस्याऽलङ्कारं शिबिकालङ्कारवत् कारयेत्, आधारे पूर्वाऽ-
परस्थलं कृत्वा पूर्वमुकुलं नालंच संयोज्य रथोत्सेधं पञ्चधा-
कृत्वा सार्धांशमधिष्ठानं, कुमुदकुंभपट्टिकाद्यैरुपशोभितं,

शिबिकावदलङ्कारैर्युक्तं, द्रव्यंशंपादं, सार्धांशंशिखरंकारयेत्, अत्रानुक्तंसर्वं रंगडोलादीनिच शिल्पिशास्त्रोक्तविधिनाकारयेत् ॥

(खट्वा)

खट्वाविस्तारं दन्तैर्दारुसारैर्वा चतुर्विंशतिविंशति षोडशद्वादशाऽङ्गुलम्, अर्धाधिकपादोनद्विगुणं, द्विगुणंवा, आयामविस्तारार्धपादोत्सेधं, तत्समंनाहं, चतुर्भिः षड्भिः अष्टाभिर्वा पादैर्युक्तं, सिंहव्यालगजाकारैर्युक्तम् ईलिकाविस्तारंरसाऽङ्गुलं, तदर्धबहलं, तत्तारंत्रेधाकृत्वा मध्येपट्टिकां, तद्वाह्येकपोताकृतिकारयेत्, ऊर्ध्वतोऽधस्ताच्च गुलिकाद्यैरुपशोभितभित्तिकम्, अभ्यंतरेचाऽऽधारमाय संसुषिकानाराचंसंयोजयेत्, त्र्यंगुलविस्तारां यथार्हायामां कक्ष्यां कार्पासतन्तुनाकृत्वा खट्वामावेष्टयेत्. खट्वायामविस्तारसमं, दशाऽष्टषडंगुलोत्सेधम्, अण्डजाद्यैः क्षौमाद्यैर्वा संपूर्णंवा कारयेत् ॥

(उपधानम्)

उपधानं त्रिंशदङ्गुलविष्कंभं, त्रिणपरिणाहं, यथोचितायामं, पादोपधानं हस्तोपधानं युक्त्याकृत्वा युगपादं द्वादशद्वयांगुलोत्सेधम्, अष्टांगुलविष्कंभं, पालिकाकारवत्कृत्वा संयोजयेत् ॥

(पुष्पफलकम्)

पुष्पपलकां खदिराऽर्जुनमधूकाद्यैश्शुभवृक्षैः अष्ट
षट्चतुस्तालविस्ताराम् अष्टषट्चतुर्हस्तायतां चतुस्त्रिद्वि
मात्राबाहल्यां कृत्वा युगपादंद्वादशांऽगुलोत्सेधंअष्टांगुल-
विष्कंभं पालिकावत्कृत्वा संयोजयेत् ॥ विष्टरंचतु -
र्विंशत्यंगुलायामविस्तारं समचतुरश्रं वृत्तं वा वेदांऽगुलं-
बाहल्यम्, मुष्टिषडंगुलायामं, सप्तांऽगुलपरिणाहं, शेषं-
युक्त्याकारयेत् ॥

(आसनविष्टरम्)

आसनविष्टरं शय्याविष्टरवत् पादहीनं समं वा
कारयेत् ॥

(स्नानविष्टरम्)

स्नानविष्टरं द्वात्रिंशदष्टाविंशतिचतुर्विंशतिषोड
शद्वादशांष्टांगुलविस्तारायामं, समचतुरश्रं विस्तारार्धं,
त्रिपादं वा, पादायामं, यथार्हं नाहं, चतुष्पादैर्युक्तं, तस्यो
परिचतुर्दिशां चतुरङ्गुलोत्सेधवेदिकां वामपार्श्वे वारिमार्गं
युतं कारयेत्, विधिविहीनं वा स्नानविष्टरमेवं कारयेदिति
केचित् ॥

(भेरिका)

भेरिकां शुभैर्वृक्षैः, चतुस्तालमायामं, तप्तादोन
द्विगुणं द्विगुणार्धं वा परिणाहं, मुखतारं, द्वादशत्रयोदश

चतुर्दशाङ्गुलं, सुवृत्तं, अर्धाङ्गुलबाहलम्, उभेमुखे
चाऽऽयसपट्टेन बन्धयित्वा नवसप्तवाकीलान् संयोज्य
अग्रमूलं वामदक्षिणं च स्मृत्वा चन्द्रादित्यौ मुखद्वये वरुणं
वलये वरुणचर्मणि प्रजापतिं प्रहरणे अश्विनौशद्वे ब्रह्मा
णंवा; ध्रायांनागान् कीलेषुसप्तर्षीन्, नवग्रहान्वा; भेरि
कायांभूतीशंस्मृत्वा एवकारयेत् ।

(कर्त्रिकाफलकम्)

कर्त्रिकाफलकायामम् अष्टादशाङ्गुलैर्वर्तुलंभ्रमी-
कृत्य अर्धत्यक्त्वा अर्धसंगृह्य अर्धचन्द्राकारस्थमध्ये रसां
गुलेन सुवृत्तंभ्रमीकृत्य तन्मध्ये तद्विस्तारोत्सेधभित्तियुतं
गर्तं (वा) कृत्वा पार्श्वयोरुभयोस्त्र्यङ्गुलविस्तृतां द्व्यङ्गुल
बाहल्यां पट्टिकां पुष्पवल्लियुक्तांकारयेत्; तद्वर्तभित्तिबाह्यं
यवद्वयं तदग्रद्वये मकराख्यं तत्पृष्ठे द्वादशाङ्गुलायामं द्विव-
क्त्रम् अष्टाङ्गुलपरिणाहम्, अश्वपादवत् एकमङ्घ्रिकृत्वा
संयोज्य शेषयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(उलूखलम्)

उलूखलस्याऽर्जुनजम्बाद्यैश्शुभैर्वृक्षैः मानांङ्गुले
न च तुर्विंशत्यङ्गुलं षोडशाङ्गुलायामं तत्त्रिगुणंनाहम् आ
गामार्धपञ्चभागं, त्रिभागंद्विभागंएकभागंवागर्तम्, उत्से
पञ्चधाकृत्वा द्विभागंपादम्, ओष्टविस्तारंषट्पञ्चचतुरं
गुलं शेषंगर्तम्, एवकारयेत् ॥

(मुसलम्)

खादिराद्यैर्दक्षसौरैः मात्रांगुलेन अष्टनवदशताला
यामं द्वादशांगुलपरिणाहम्, अवक्रं निर्व्रणंकृत्वा ऊर्ध्वा
धश्चतुरंगुलमात्रेण अयःपट्टमचलंसंयोजयेत्, एवंमुसलं
कारयेत् ॥

(दातम्)

दात्रायामं षोडशांगुलं द्विमात्रविस्तरं यवबाहूल्य
माख्यं सुतीक्ष्णं दारुणासुष्टिं द्वादशांगुलं तदर्धपरिणाहं
कृत्वा संयोज्य अयःपट्टेन सुदृढं बंधयेत् ॥

(खनितम्)

खनित्रायाम त्रिपञ्चांगुलमेकवक्रं त्रिमात्रविस्ता
रम् आख्यतारं चतुरंगुलं पंचांगुलं वा तख्यमूलं सुषिरं त्र्यं
गुलविष्कंभं दारुणासुष्टिं चतुस्तालमानेन कारयेत् ॥

(पेषणी)

पेषणीं शिलामया चतुर्विंशति विंशति षोडशां
गुलायामां तदर्धविस्तारां त्रिपादविस्तारां वा विस्तारार्ध
समोत्सेधां तदुत्सेधं सप्तधा कृत्वा त्र्यंशपादं चतुर्भागम्
उर्ध्वपट्टिकाम्; ऊर्ध्वपेषिण्यायामं तद्विस्तारसमं नाहम्
आयामात्पादाधिकं षड्भागैकं सुष्टिं शेषयुक्त्यैव कारयेत् ।

(यन्त्रिका)

यंत्रिकाम् अयसा मध्यमांगुलिपरीणाहां द्विवक्रां
कृत्वा तन्मूले मुकुळं, वलयं वा, युक्त्या कारयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
परिच्छदादिपूजोपकरणलक्षणं नाम चतुर्विंशःपटलः।

(अथपंचविंशःपटलः)

अथ पात्रपरिच्छदादीनां संस्कारं वक्ष्ये-यजमानानु
शुभेनक्षत्रे देवेशंप्रणम्य अङ्कुरानर्पयित्वा आल
मुखेचौपासनाभिकुण्डंकृत्वा आधारंहुत्वा अग्नेःपश्चि
देवेशंसंस्थाप्य सप्तविंशतिविग्रहैरभ्यर्च्य देवाभि
धान्यस्थण्डिलंकृत्वा नववस्त्राण्यास्तीर्य पात्रादीनि
व्येनप्रोक्ष्य प्रक्षाल्य अभ्युक्ष्य स्थण्डिलेसन्यस्य वा-
मंहुत्वा पर्यभिचकारयेत्; अभिपरिस्तीर्य वैष्णवं,
सूक्तं, पुरुषसूक्तं तत्तदधिदेवत्यंमूर्तिमंत्रंच जुहुयात्;
धिपान्, देवेशंच, पात्रादिषुसमावाह्यअभ्यर्च्य पु
त्राचयेत्; यजमानआचार्यसंपूज्य दक्षिणांदद्यात्,
पात्रादीन्अष्टाक्षरंच, जपन् देवसन्निधौ तत्तत्कर्मणिसं
देवमभ्यर्च्य यथाशक्ति हविर्निवेद्य ब्राह्मणान्भोज
अधिदैवतेअज्ञाते सर्वत्रसेनेशमर्चयेत् । एतत्सा
३ ॥

(अथाऽऽभरणादीनां विशेषविधिः)

अथविशेषतोवक्ष्ये-मकुटाद्याभरणजालं नानारत्न
वर्णेन तत्तदंगानांयोग्यमानेन कारयेत् । देवम-
अभिमुखे सभ्याभिकुण्डंकृत्वा आधारंहुत्वा वास्तु

होमं हुत्वा पर्यग्निं कारयते, पञ्चगव्येन प्रक्षाल्य सप्तकलशैः
 संस्नाप्य पूर्ववत्स्थण्डिलं कृत्वा नववस्त्राण्यास्तीर्य सुवर्णपात्रे
 तानि संन्यस्य तत्तदधिदेवान्, देवेशं च, अभ्यर्च्य अग्निं परि
 स्तीर्य तत्तद्देवत्वं, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, सर्वदेवत्वं
 च, हुत्वा स्नपनोक्तविधिना देवेशं संस्नाप्य वस्त्रमाल्यैरलंकृ
 त्य पुण्याहं वाचयेत्, आचार्यं संपूज्य दक्षिणां दद्यात् । चतु
 र्दिक्षु चतुर्वेदैः स्तोत्रनृत्तगीत (जय) वाद्यैः स्तोत्रैर्जय
 शब्दैश्च संस्तूय आचार्यो देवेशं प्रणम्य 'आत्मसूक्तं' जप्त्वा
 देवं ध्यायन् एकाऽक्षरादिपुरुषसूक्तं जप्त्वा 'भूतो भूते'
 ष्विति मकुटाद्याभरणादि तत्तत् अलंकृत्य आस्थानम (ण्ड)
 ण्डपे संस्थाप्य स्नपनोक्तविधिना देवेशं संस्नाप्य अभ्यर्च्य
 महाहविः, प्रभूतं वा, निवेद्य अर्चापीठे संस्थाप्याऽर्चयेत् ।
 सहस्रधारां, शंखपद्मनिधीं च विधिना कृत्वा आलयाभि
 मुखे गोमयेनोपलिप्य औपासनाग्निकुण्डं कृत्वा आचारं हुत्वा
 अग्नः पश्चिमतो देवं संस्थाप्याऽभ्यर्च्य अभिमुखे धान्यपीठं
 कृत्वा नववस्त्राण्यास्तीर्य पञ्चगव्येन प्रक्षाल्य संन्यस्य
 वास्तुहोमं हुत्वा पर्यग्निं च कृत्वा वैष्णवं, विष्णुसूक्तं सौम्यं
 निध्योर्मूर्तिमंत्रं च; हुत्वा पात्रे चंद्रमण्डलं ध्यात्वा पद्मे पद्म
 निधिं शंखेशं निधिं समभ्यर्च्य पुण्याहं वाचयित्वा अग्निं
 विसृजेत् आचार्यं पूजयित्वा दक्षिणां दद्यात् देवेशं संस्नाप्य
 अष्टोपचारैरभ्यर्च्य वस्त्रमाल्यगन्धाद्यैरलंकृत्य नृत्तगेय

।: स्तोत्रैर्जयशद्वैश्च घोषयित्वा आचार्यः प्राङ्मुख,
 झुखोवा स्थित्वा हस्ताभ्यांपद्ममुद्धृत्य मकुटोपरिधार
 शंखपद्मारुयपात्रस्थजलं सहस्रधारापात्रस्थपद्मे स-
 नेत्, वसोःपवित्रं, पुरुषसूक्तंवा, समुच्चार्याऽभिषिच्य
 दाचमनंदत्वा प्लोतेनविमृज्य अभ्यर्च्य हविर्निवेद्य
 नैमित्तिकादिष्वेवंकारयेत्, एतत्स्नपनंसर्वदोषोप-
 नं सर्वसंपत्करमिति विज्ञायते ॥

(रक्षादीपविधिः)

रक्षादीपविधिंवक्ष्ये-नीराजनपात्रंकृत्वा पूर्ववत्संस्कृ-
 तपात्रे तदाधारे घृतेन, तैलेनवा, पिचुवर्तियुतंदीपं,
 'ब्राज्योति' (वै०म०६-) रितिसंदीप्य दिक्पिण्डार्थं
 'चूर्णितेनाऽन्नेन दशपिंडान्, पञ्चपिंडान्वा, मुष्टिमात्रं
 रंकृत्वा अलाभे अक्षतं पुष्पंवा गन्धद्रव्यंचपृथक्
 नंगृह्य देवेशंसंपूज्य शंखध्वनियुतं सर्ववाद्यैः, स्तोत्रैः,
 तद्योषैः, सह यजमानो, देवदासीवा, तत्पात्रंशिरसा
 शनैश्शनैर्गत्वा आलयंप्रविश्य अभिमुखेसंस्थाप्य
 आचार्यः पात्रे चन्द्रं दीपे श्रियंचाभ्यर्च्य देवस्यपाद-
 ष्पांजलिंदत्वा तत्कालेशंखनादसमन्वितं, नृत्तगेय-
 म्भुक्तं, 'श्रियेजात' (ऋ०सं०७-४-४) इतिबिंबस्य मू-
 लादपर्यन्तं प्रणवाऽऽकारं त्रिःप्रदक्षिणंकारयित्वा पूर्व-
 न्यस्य देवेशंप्रणम्य 'अतोदेवा' (ऋ०सं०१-२-७)
 प्रागादिदिक्पिण्डान् विसृज्य पाद्याचमनंदत्वा 'तद्वि

प्रासः, (ऋ०स० १-२-७) इमेगन्धा' (वै०म० प्र० ६) इति
गन्धेनोर्ध्वपुण्ड्रं कृत्वा अष्टाक्षरेण पुष्पांजलिं दद्यात्; पूर्ववत्
माहृत्य आलयाद्वहिर्गत्वा भूतपीठस्य दक्षिणपार्श्वे निक्षि-
पेत्; एव साये प्रच्छन्नपटोद्धरणैश्च उत्सवे स्नपने बल्युत्स-
वे च अन्येषु पुण्यक्षेपु अर्चनान्ते कारयेत् ॥

(पादुकासंस्कारः)

अथ पादुकासंस्कारं वक्ष्ये—अवटे, जलद्रोण्यां वा, वरुण
मभ्यर्च्य जलाधिवासं कृत्वा पूर्ववदौपासनाग्निकुण्डं कृत्वा
आधारं हुत्वा आस्थानमंटपे धान्यराशौ वस्त्रोपरि पादुके स-
न्यस्य वास्तुहोमं हुत्वा पर्यग्निं च कारयेत्; शुद्ध्यर्थं प्रोक्षणैः
प्रोक्ष्य पुण्याहं कृत्वा अग्निं परिस्तीर्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं
पुरुषसूक्तं, शौषिकं च हुत्वा अग्निं विसृजेत्; आचार्यदक्षिणां
दद्यात् । सर्वालङ्कारसंयुक्तं स्वस्तिसूक्तेन आलयं प्रदक्षिणी-
कृत्य देवाभिमुखे सन्यस्य तयोर्मध्ये शेषमभ्यर्च्य विष्णु-
सूक्तेन देवस्य पादयोस्संयोज्य ततो देवं सप्तविंशतिविग्रहै-
रभ्यर्च्य महाहविः प्रभूतं वा, निवेदयेत्, ततः प्रभृति-
विष्णोरुत्सवकाले शिरसाधारयन् अग्रतागेच्छेत्, शिबि-
कायां, हस्ते वा समारोप्य नयेदितिकेचित्; नित्यं बल्यन्ते
बलिबेरपीठे सन्यस्य पाद्याद्यर्घ्यान्तं पूजयित्वा अभिमुखे
पादुके सन्यस्य पूर्ववच्छेषमभ्यर्च्य पादुके संयोज्य देवेन
सहाऽभ्यन्तरं प्रविश्य गर्भागारे सन्यसेत् ॥

(वाहनादीनांसंस्कारः)

अथवाहनादीनांसंस्कारंवक्ष्ये-पञ्चगव्यैस्संशोध्य वा
स्तुहोमंहुत्वा पर्यग्निकारयेत् ; औपासनाग्निकुण्डंकृत्वा कुंभं
संसाध्य तत्तदधिदैवं, देवेशंच, ध्यात्वा आवाह्य सप्तभिः
कलशैःसंस्नाप्य मण्डपे, प्रपाद्यांवा, धान्येस्थण्डिलंकृत्वा
नववस्त्राण्यास्तीर्यउपरिसंन्यस्यनववस्त्राद्यैराच्छाद्य पुण्याहं
वाचयेत् ; अग्निपरिषिच्य वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं,
तत्तदधिदेवत्वं, मूर्तिमंत्रांश्च व्याहृत्यन्तंहुत्वा अग्निविसृ
जेत् ; आचार्यपूजयित्वादक्षिणांदद्यात् ; देवेशंप्रणम्य
आचार्यःसमाहितो देवंध्यायन् वाहनेषुगरुडं, शयनेषु
शेषं, आसनेषुशिवादीन् अन्येषुतत्तदधिदेवानावाह्य अ
भ्यर्च्य देवेशंप्रणम्य शकुनसूक्तेन देवमादाय 'भूरसिभू'
(वै० म० प्र० ६) रित्यादिना शयनादिषुप्रतिष्ठाप्य 'प्रत
द्विष्णु' (ऋ० सं० २-२-२४) रितिपुष्पाञ्जलिंदत्वा देवेशं
प्रणम्य अर्घ्यान्तमभ्यर्च्याऽलंकृत्य शकुनसूक्तंसमुच्चार्य
सर्वाल्लिङ्कारसंयुक्तंग्राम मालयंवा प्रदक्षिणंकृत्वा कारयित्वा
आस्थानमण्डपेसंस्थाप्य नृत्तगीतवाद्यैर्विनोदंकारयेत् ;
शुद्धस्नपनविधिनासंस्नाप्य अभ्यर्च्य महाहविः, प्रभूतं
निवेद्यअर्चास्थानेसंस्थाप्याऽर्चयेदित्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
पात्रपरिच्छेदादिसंस्कारविधिर्नामपञ्चविंशःपटलः ॥ २५ ॥

(अथषट्तिशः)

(अङ्कुरार्पणविधिः तत्पात्रस्वरूपं च)

अथ अङ्कुरार्पणविधिर्व्याख्यास्यामः---भूपरीक्षादि
 कर्माणि यस्मिन्नह्निकारयेत् तद्दिनात्पूर्वं नवमे, सप्तमे,
 पञ्चमे, (तृतीयेवा) त्र्यहेवा अङ्कुरार्पणंकुर्यात् अङ्कुरार्पण
 पात्राणि पालिकाकुम्भशरावान् सुवर्णरजतताम्रमृण्म
 यान्वा; ब्राह्मणोयजमानश्चेत् प्रत्येकं षोडश, क्षत्रियश्चेत्
 द्वादश, वैश्यश्चेत् अष्टौ, शूद्रश्चेच्चत्वारः, सर्वेषांचतुरोवा
 गृहीयात् पालिकोत्सेधं मात्रांगुलेन चतुर्विंशत्यंगुलं, सम
 वृत्तं, तदुत्सेधं षडंशंकृत्वा एकांशंपादं, त्र्यंशं नालं, द्व्यंशं
 पालिकापादोदरविष्कंभं दशांगुलम्, अर्धांगुलिभित्तिकं
 पद्माकारं, नालस्योदरविष्कंभं चतुरंगुलम् अर्धांगुलभि
 त्तिकं, मुखस्योदरविष्कंभं षोडशांगुलमर्धांगुलभित्तिकं,
 नालान्तं क्रमात्संक्षिप्तम्, ओष्ठतारत् एकांगुलम्, एवं
 पालिका; कुम्भस्योदरविष्कंभं षोडशांगुलमर्धांगुलभि
 त्तिकं, मुखस्योदरविष्कंभं पञ्चांगुलमर्धांगुलभित्तिकं, कण्ठो
 त्तुंगमेकांगुलम्, ओष्ठवलयमेकांगुलं कुंभाकारं, चतुर्दि-
 क्षुभागविस्तृतं द्वारयुतम् अन्यत्सर्वं पालिकावत्कारयेत्,
 शरावाणामोष्ठमेकांगुलम्, एतदेव विशेषः अन्यत्सर्वं
 पालिकावत्कारयेत्, अशक्तश्चेद्यथालाभमानेन कारयेदित्येके,
 सद्यएवासन्ने पालिकादीनामलाभे शरावादिपात्रा
 णिसंगृह्य पालिकादिवत्कृत्वा कारयेत्, अथवोपयुक्तां
 जलेन प्रक्षाल्य पर्यभिंकृत्वा कारयेदित्येके ॥

(धान्यादि)

धान्यानि — शालिव्रीहियवमुद्गमाषप्रियंगुगो
धूमसर्षपचणकतिलतिल्वकमसूराणि; एतेषामलाभे
यथा लाभमाहृत्य संशोष्य सारंसंगृह्य तस्मिन्दिने
पूर्वाह्णे तोयेनिक्षिप्य आलयाभिमुखेचउत्तरेवा, ऐशा
न्यांवा, मण्टपादीनसंकल्प्य, वितानध्वजदर्भमालातरंग
स्तम्भवेष्टनाद्यैरलंकृत्य गोमयेनोपलिप्य पैष्ठ्याभूमिमलं
कृत्य दीपानुदीप्य आचार्यःशिष्टैस्सार्धं सायंसंध्यामुपा
सीत ॥

(यजमानप्रार्थना मण्डलम् तत्कोष्ठदेवताः)

यजमानआचार्यं संपूज्यकार्यमावेद्य कर्मेदं
मेकुरुष्वेति याचयेत्; आचार्यः तत्तत्कर्मकरिष्यामीति
संकल्प्य आरभेत्, देवेशंप्रणम्य विशेषतोऽभ्यर्च्य
अलंकृते मण्टपे यथेष्टमानेन सपिष्टैः प्रागग्रै
रुत्तराग्रै रष्टभि रसूत्रै रेकोनपञ्चाशत्पदंकृत्वा मध्यपदे
(पाठे) ब्रह्माणमभ्यर्च्य तत्परितश्चतुर्विंशतिपदं विसृज्य
बाह्यपदेच ऐशानादि ' ईशं पर्जन्यं जयन्तं माहेन्द्रम् आ
दित्यं सत्य(क)म् अग्निं वितथं गृहक्षतं यमं गन्धर्वं भृंग
राजं निर्ऋतिं द्यौवारिकं सुग्रीवं सरित्पतिम् असुरं शो
षणं ज्वनं नागं मुख्यं सोमम् अर्गलम् अदिति ' मिति

चतुर्विंशतिदेवान् प्रणवादिनमोऽतं पूर्वतोयं पुष्पमन्नं
 पश्चात्तोयंच प्रक्षिप्य अभ्यर्च्य पुष्पादीन्संशोध्य मध्य
 पदेतालोल्लतं त्रिवेदिसहितं ब्रह्मणः पीठं कृत्वा बाह्यपदे
 चैन्द्रादिषु पदत्रयं द्वारंविभज्य ईशानादिकोणेषु पदत्रयं
 द्व्यंगुलोल्लतं तण्डुलैः, व्रीहिभिर्वा, यथालाभं दण्डवत्पंक्तिं
 कृत्वा जयन्ते शेषस्य आदित्यैवक्रतुण्डस्य गृहक्षतेगरुडस्य
 गन्धर्वचक्रस्य सुग्रीवेपंक्तीशस्य असुरेभूतेशस्य मुख्येशं
 स्वस्य सोमोऽङ्कुराधिप (सोम) स्वअर्गलेशान्तस्य च यथा
 लाभमानेन पीठानिकुर्यात्; मध्येपदे (पीठे) ब्रह्माणं
 प्राङ्मुखमभ्यर्च्य शेषादिश्चार्चयित्वा ब्रह्मणःपरितोऽष्ट
 सुपदेषु प्रागाद्यैशानान्तं जयां, विजयां, विन्दां, नन्दां,
 पुष्टिकां, कुमुद्वतीम् उत्पलिकां, विशोकाम्, इत्यष्टावप्स
 रसोऽभ्यर्च्य तद्बाह्यपदेचैन्द्रादिषुदिग्देवान् तत्तद्दिक्षु
 समर्चयेत्, एतेषांयथालाभंहविर्निवेदयेत्, हविषोऽलाभे
 बलिंवादद्यात् ॥

(अङ्कुराधिपस्थापनम् अङ्कुरार्पणप्रकारः)

तदुत्तरे सोमस्याऽभिमुखे धान्यपीठे षोड
 शप्रस्थसंपूर्णं कालविहीनं नवकुम्भं समादायतन्तु
 नापरिवेष्ट्याऽद्भिः प्रक्षाल्य तोयेनाऽऽपूर्य वस्त्रेणवेष्ट
 यित्वा तस्मिन्सुवर्णनिक्षिप्य अङ्कुराधिपसोमंध्यात्वा त
 स्मिन्कुम्भेसमावाह्याऽभ्यर्च्य हविर्निवेद्य सुखवासंदत्वा

निवेदितंव्यवनीय अभ्युक्ष्य पालिकादीन् मृदा वालुका
भिर्वा सकरीषमापूर्य तेषामध्ये प्रत्येकं तन्तुनाबध्वा
वस्त्रेणवेष्टयेत्; वस्त्रालाभे दर्भेणवध्नीयात्, ईशानादि
ईशपर्जन्यसप्तकेषु अग्निवितथभृंगराजेषु निरुतिद्वैवरि
कशोषणेषु जवननागाऽदितिषु च क्रमेण पालिकाकुम्भ
शरावान् विष्णुगायत्र्यासंस्थाप्य पालिकासु मेदिनीं,
छिद्रकुम्भेषु राकां, शरावेषु सिनीवालीं, समभ्यर्च्य हवि-
निवेदयेत्, (अलाभेबलिंदद्यात्) कांस्यपात्रे बीजानिनि-
क्षिप्य क्षीरेणाऽभिषिच्य सोमस्याभिमुखेसन्यस्य तेषुसोम
मभ्यर्च्य पालिकादीनिवस्त्रेणाऽऽच्छाद्य पुण्याहंवाचयेत्,
आचार्यादिभ्योदक्षिणांदद्यात्, बीजानि 'सोमंराजान' मि-
त्यभिमृश्य तूर्यघोषसमायुक्तम् आचार्यःप्राङ्मुख उद-
ङ्मुखोवा 'वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, सोमराजान' मितिजपन्नंकु
रानर्पयेत्, 'एतेशत' मित्यादिवारुणमन्त्रैर्जलसेकंकुर्यात्,
आचार्यादिभ्योभक्तेभ्यश्चताम्बूलंदद्यात् ॥

(अङ्कुरपात्रादीनां गुप्तदेशेस्थापनम्, तत्पूजाच)

अंकुरान्सोमकुम्भंच गुप्तदेशे तथाविन्यस्य पालि
कादीन् पिधाय नित्यं दीपयुतं त्रिकालं द्विकालम् एक
कालंवा, सोममभ्यर्च्यहविर्निवेदनमुत्तमम्, हविर्विना
नित्यंदीपार्चनमेवकारयेन्मध्यमम्, सोमकुम्भार्चनंविना
कारयेदधमम् ॥

(सद्योऽङ्कुरार्पणप्रकारादि)

अंकुरार्पणस्य फलम् एवंकर्तुमशक्तः सद्यएवाऽऽ
सन्नेअंकुरार्पणोक्तक्रियाः सर्वाः कृत्वा श्वेततण्डुलैः, पद्माद्यैः
श्वेतपुष्पैश्च पालिकादीन् तत्तन्मन्त्रेण पूरयित्वा आरभेत
दिवाऽऽकुरार्पणं न कुर्यात्, कुर्याच्चेद्विनाशाय भवति, एव
मंकुरार्पणे कृते देवः प्रीतो भवेत्, अंकुरार्पणहीने कृतं कार्यं
सर्वं निष्फलं भवति, तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अंकुरार्पणं कृत्वा
सर्वकर्म समारभेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अंकुरार्पणविधिर्नामषड्विंशः पटलः ॥२६॥

(अथ सप्तविंशः पटलः.)

(प्रतिष्ठामासादिकम्)

अथातो भगवतो नारायणस्य प्रतिष्ठाविधिं व्याख्या
स्यामः--उदगयने फाल्गुन, चैत्र, वैशाख, तैष्य, ज्येष्ठे
षूतमम्; दक्षिणायने श्रावणा श्रवणपक्षे पुनर्वसु स्वाती हस्त चित्ताऽनूराधा
ऽश्विनीषु, सितेपक्षे पक्षछिद्रां विवर्ज्य, कृष्णपक्षे प्रश्नमाद्वि
तीयापंचमा, सोमगुरुसौम्यकाव्यवारेषु, करणेषु विशिष्टे
षु ध्रुवेषु चरेषु वा, विष्टिमष्टविधां त्यक्त्वा, चरराशिं विहाय,
स्थिरराशौ, उभयराशौ वा, श्रेष्ठे विष्णोः प्रतिष्ठां कुर्यात्; आ
द्राऽऽश्लेषमूलनक्षत्रेषु, कृष्णाष्टम्यामुल्कापातेऽशनिपाते

दिग्दाहेपांसुलोहितो पलवर्षव्यतीपातभूकंपाऽतिमारुतरा
जमरणचन्द्रसूर्योपरागयुक्तेषु ऋक्षेषुरात्रौ च परिवर्जयेत्।

(आचार्यलक्षणम्.)

वैखानससूत्रेण निषेकादिसंस्कारक्रियायुक्तान् वि
प्रान् वेदविदः शुद्धान् शुद्धित्रयोपेतान् वैष्णवान् वय-
स्संपन्नान् सुमनस्कान् अर्चनादिसर्वप्रयोगज्ञान् मन्त्र-
कल्पविदः श्रोत्रियान् अग्निसंपन्नान् आहूय तेषुज्ञानो-
त्कटं शुभदर्शनं श्रुतवृत्तशीलं संपन्नम् एकं गुरुं वरयेत्,
हीनदीर्घाऽतिरिक्ताऽगकालमत्सराऽपस्मारकुष्ठोन्मादोदर
शर्करामधुमेहादिव्याधियुतान् कुनखश्यावदन्तशिपिविष्ट
विद्धशेफपाषण्डान् राजपितृगुरुदेवब्राह्मणप्राज्ञ वेददूष
कान् कुपितान्धवधिरकुब्जवामनायज्ययाजककुलटा-
पुत्रहीनाऽतिवृद्धाऽतिबालान् अर्थलुब्धान् विरूपकान्
अन्यशास्त्रपारंगतान् पाषण्डभक्तान् अस्तमितोदितशय
नान् अन्यदेवताभक्तान् नास्तिकभ्रान्तचित्तशठादी -
न्वर्जयेत्।

(ऋत्विगलक्षणम् तद्वरणं च.)

उक्तलक्षणसंपन्नान् षोडशी ऋत्विजश्च, अक्ष्यु-
न्मोचनहोमार्थमेकं, वास्तुहोमस्यैकं, पञ्चाग्नीनांपञ्च,
अब्जहोमस्यैकं, ब्रह्मसोमऋत्विजौद्वौ, होतारमेकं, स्ना-
नार्थमेकं, सर्वदेवार्चनार्थद्वौ, स्थापनार्थद्वौ च, एवंवरयेत्;

परिवारदेवहोमानामध्वर्यूश्चवरयेत्, अशक्तश्चेत् यथा
लाभंवरयेत्, ताननुज्ञाप्य तैरनुज्ञातः सर्वकार्यं तन्त्र
यित्वा करोति, ते सर्वे सुलुप्तकेशश्मश्रुकेशनखाः शुद्ध
दन्ताःस्नात्वा अघमर्षणंकृत्वा सावित्रीपूर्वं द्वादशसूक्तानि
जप्त्वा प्राजापत्यं, पादकृच्छ्रम्, एकाहंवोपोष्य पापंसर्वं
सदह्य यावत्प्रतिष्ठान्तं तावच्चविष्यभोजनो दर्भाऽस्तरण
शायिनः स्त्रीशूद्रादिसंभाषणपरिवेषणान्वर्जयित्वा त्रिष
वणस्नायिनो जितेन्द्रिया भवेयुरितिविज्ञायते ॥

(अक्ष्युन्मोचनम्)

अथातो नवविंबानामक्ष्युन्मोचनम्। प्रतिष्ठादिवसा-
त्पूर्वस्मिन् नवमे सप्तमे पञ्चमे त्र्यह्ने (तृतीये) द्वितीयेवा
अह्नि अमन्त्रकमक्ष्युन्मोचनं शिल्पिना कारयित्वा पश्चात्स-
मन्त्रकंचकुर्यात्; अर्कराहुसौराणामुदयंत्यक्त्वा (हित्वा)
द्विलोचने नक्षत्रे अक्ष्युन्मोचनं कारयेत्।

(कौतुकादीनां पीठसंघातः)

ब्रह्मादिस्थानेषु रत्नन्यासः)

कौतुकादिविंबानामक्ष्युन्मोचनंचेत् पूर्वद्युस्तदिनेवा
पीठसंघातंकुर्यात्, आलयाभिमुखे गोमयेनोपलिप्य पैण्ड्या
भूमिमलंकृत्य तन्मध्ये धान्यराशौ पीठं सन्यस्य तन्मध्ये ब्रह्मा
णमिन्द्रादिदिग्देवान् तत्तद्विधु तत्तन्नाम्नाऽभ्यर्च्य पुष्पादि
नू सशोध्य 'ब्रह्मादेवानां' (वै० म० प्र० ६) मिति ब्रह्मस्थाने

ब्रह्ममणिम्, 'इन्द्रं प्रणवन्त' मिति इन्द्रे वज्रमणिम्, (वै० म० प्र० ८) 'अग्नावग्नि' (वै० म० प्र० ८) रिति आग्नेय्यां मौक्तिकम्, 'यमोदाधारे' (वै० म० प्र० ९ अ० ४) ति याम्येवैदूर्यम्, 'वसवः प्रथम' इति नैर्ऋत्यां शंखजम्, (वै० म० प्र० ९) एतेशत' (वै० म० प्र० ८) मिति वारुण्यां स्फटिकम्, 'मरुतः परमात्मा' (वै० म० प्र० ९) इति वायव्यां पुण्यकम्, 'सोमं राजान' (वै० म० प्र० ९) मिति सौम्ये चन्द्रकान्तम्, 'ईशान' (वै० म० प्र० ९) इति ऐशान्यां नीलं च क्रमेण विन्यसेत्, अथवा चतुर्दिक्षु पञ्च-
रत्नानि निक्षिप्य रत्नालाम्बे सुवर्णं निक्षिप्य 'मूरसिभू' (वै० म० प्र० ८-) रित्यादिना पीठे बेरं संयोज्य पश्चाच्छिल्पि-
नमाहूय सुदृढं कारयित्वा अक्ष्युन्मोचनं कारयेत् ॥

(अक्ष्युन्मोचनम्, दर्शनद्रव्यंच)

आलयाभिमुखे मण्डपं, प्रपांवा, अलंकृत्य बिम्बं संस्नाप्य तन्मध्ये विष्टरे संस्थाप्य उत्तरे चोपासनाग्नि कुण्डं कृत्वा वास्तुहोमं हुत्वा बिम्बस्याऽतीव पार्श्वतः पर्यग्निकृत्वा पञ्चगव्यैर्बेरमभ्युक्ष्य दक्षिणे अभिमुखे मनोरमे चोपासनाग्नि कुण्डं कृत्वा आधारं हुत्वा दक्ष्यः स्वाहाद्यंगहोमं, मौलिमालादींश्च, जुहुयात्, महाभूतदेवत्यसूक्तं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, वैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं, ब्राह्मं, रौद्रं च, हुत्वा विमानं

च नवंचेत् तस्यस्थूप्याद्युपानान्तंअंगनामभिर्हुत्वाविमा
 प्रतिष्ठाविधानेनविमानदेवानामक्ष्युन्मोचनादीनिकारयेत्
 आचार्यस्त्रग्वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलंकृत्य देवाभिमुखे सुवा
 श्रृंगां, रूप्यखुरां, सवत्सा, वस्त्रबन्धां, कांस्यदोहां, पुष्पां
 भिरलंकृतां, गामेकां संस्थाप्य तृणादिकबलंदत्वा गोदा
 सूक्तेनाऽभिमृश्य घृतदधिमधुक्षीरंचप्रस्थादहीनं सौवणे
 राजते, ताम्रे, कांस्येवा, पात्रे सुवर्णसहितंसंगृह्य आ
 मुखेनिधाय अधिदेवान् घृतेसामवेदं, मधुनि यजुर्वेदं
 दधनिऋग्वेदं, क्षीरेअथर्ववेदंच, आराध्य ब्रीहियवमा
 मुद्रतिलतिल्वप्रियंगुसर्वपान्यष्टौधान्यानि प्रत्येकंभार
 अर्धं तदर्धंवा राशीकृत्य अधिदेवंवायुमभ्यर्च्य जयशब्दै
 स्तोत्रैश्च, संस्तूयस्तुत्य नृत्तगेयवाद्यैर्घोषयित्वा देवाभिमुखं
 निधायप्रच्छन्नपटंकृत्वा आचार्यश्चोत्तराभिमुखःप्राणाया
 कृत्वा 'विष्णुर्मरिक्ष' (वै०म०प्र०८-)त्वितिउच्चार्य दिव
 रूपंध्याय सुवर्णसूचीधृढकरीभ्यामेव पक्षमवर्मरक्तशुक
 कृष्णज्योतिर्मण्डलानि यथाक्रमेण पृथिव्यादिमहाभूतप
 मात्माधिदैवतानिस्मृत्वा अतोदेवादिनादक्षिणे नय
 सहस्रशीर्षादिनावामेच अक्ष्युन्मोचनंकारयेत्, प्रच्छन्नप
 विसृज्य गोधान्याज्यादिनि दर्शनद्रव्याणि संदर्शयेत् ।

(ध्रुवस्याक्ष्युन्मोचनम्)

ध्रुवबेराक्ष्युन्मोचनंचेत् हेमपात्रेवर्णगृहीत्वा मेदिनीमभ्यर्च्य पक्ष्मादिमंडलानिसंकल्प्य तथैवाक्ष्युन्मोचनं कारयेत् ; एषविशेषः अन्यत्सर्वसमानम् ।

(देव्यादीनामक्ष्युन्मोचनम्)

देव्योर्ब्रह्मेशयोर्दौवारिकादीनां च तत्तन्मन्त्रेणाक्ष्युन्मोचनं कारयेत् ।

(अक्ष्युन्मोचनान्ते जलाधिवासः)

कौतुकादिबेराणामक्ष्युन्मोचनान्तेबेराधिवासादीनि कारयेत् ।

(ध्रुवाक्ष्युन्मोचनान्ते विम्बशुद्ध्यर्थं नवकलशस्नपनम्)

ध्रुवबेराक्ष्युन्मोचनाऽन्ते तत्तद्विरशुद्ध्यर्थम्, आढकपूर्णान् खण्डस्फुटितकालरहितान्नवकलशानाहृत्य तन्तुनापरिवेष्ट्य अद्भिः प्रोक्ष्य नादैयैराधौवैः सुगंधैरुत्पूतैरापूर्य अक्षताश्चत्थकूर्चानि पुण्यपुष्पाणि शमीपलाशदूर्वाग्रं नवरत्नानि स्वर्णशकलान्वा प्रणवेनाऽऽक्षिप्य प्रत्येकं वस्त्रमावेष्ट्य देवाभिमुखे शालित्रीहिभिः स्थण्डिलंकृत्वा नवभागं विभज्य मध्यमादिनवपदेषु नवकलशान्विन्यस्य च आचार्यस्तेषां दक्षिणे चोत्तराभिमुखो ब्रह्मासनमास्थाय मध्यमादिक्रमेण तत्तत्कूर्चैर्न 'इदमापः शिवा' (वै० म० प्र० ९) विष्णुगायत्री (वै० म० प्र० ८) अग्निमीले (ऋ० स

१-१-१) इषेत्वौर्जेत्वा (वै० सू १-१-१) अग्न आयाहि
(सा०स० १:१) शन्नोदेवीः (अथ० १-१) आपउन्दन्तु,
वैष्णवम्, आपोहिष्ठा (ऋ० सं-७-६) दिना अभ्युक्षणं
कृत्वा पुण्याहंवाचयेत् ॥

(अथ-अष्टविंशः पटलः.)

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
ध्रुवबेरादीनामक्ष्युन्मोचनविधिर्नामसप्तविंशःपटलः । २७।

अथाधिवासनम्—अधिवासंकृत्यैवस्थापनंकरोति।
अनधिवासितं बेरं यत्र स्थापितं चेत् तद्ग्रामयजमानस्थाप
कादीनामाशुविनाशाय भवति । अतो देवालयस्य उत्तरे,
पुरस्ताद्वा, प्रपां, कूटवा, कृत्वा तन्मध्ये तद्विबार्धाऽधिका
यामविस्तारं बिंबदध्ननिम्नांजलद्रोणीं, भूम्यामवटंवा,
कृत्वा संशोध्य वितानध्वजदर्भमालातरंगस्तंभवेष्टनाद्यै-
रलंकृत्य परितः प्रावरणंकृत्वा पञ्चगव्यानियथायोगं स.
योज्य 'वसोः पवित्र'मिति पञ्चगव्यैरापूर्य अधिदेवमीशान
मभ्यर्च्य नववस्त्राण्यास्तीर्य तत्प्राच्यामौपासनाग्निकुण्डं
कृत्वा आधारं हुत्वा तस्योत्तरे देवेशं सप्तभिः कलशैस्संस्पृश्या
पुण्याहंवाचयित्वा नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य अभ्यर्च्य
'विष्णोर्नुकादीन्' जपन् तिष्ठ तस्मिन् प्राक्शिरः शाय
यित्वा अग्निपरिस्तीर्य 'विष्णवे, विश्वेशाय, जनार्दनाय,
सर्वभूतात्मने, अव्यक्ताय, अचलाय, देवेभ्यो, भूतेभ्यो,

नागेभ्यो, देवेभ्यो लोकपालेभ्यः, विमानपालेभ्यः, स्वाहे'
 तिव्याहृत्यतंहुत्वावैष्णवं, ।, रौद्रं, प्राजापत्यं, वारुणं
 वैघ्नं, गारुडं, वैष्णवकूसेनं, दिग्देवत्यं च, हुत्वा अग्निं विसृज्य,
 तद्वात्रौ तदालयगतदेवेभ्यस्सर्वेभ्यो मौद्रिकं बलिं निर्वाप्य,
 प्रभाते स्नात्वा आलयमावेश्य, अधिवासगतं देवमुद्धृत्य,
 सप्तभिः कलशैः संस्नाप्य, वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य, अभ्यर्च्य,
 द्रोणीमवटं वा संशोध्य, नववस्त्राण्यास्तीर्य, 'शन्नो देवी'
 रिति गव्येन क्षीरेणाऽऽपूर्य, अधिदैवमथर्ववेदमभ्यर्च्य, पु
 ण्यपुष्पाणि निक्षिप्य, 'क्षीरं क्षीरोदधि' रिति स्मृत्वा, तस्मि
 न्देवं पूर्ववच्छाययेत् पूर्ववद्धोमं हुत्वा, तद्वात्रौ पूर्ववद्बलिं
 निर्वाप्य, प्रभाते स्नात्वा, विष्णोर्नुकादीनि जप्त्वा, बिंब
 मुद्धृत्य, सप्तभिः कलशैः संस्नाप्य, नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलं
 कृत्य अभ्यर्च्य नदीं, ह्रदं, शुद्धतटाकं वा, आश्रित्य तज्जले
 प्रपां कूटं वा कृत्वा, वितानध्वजदर्भमालाधूपदीपाद्यैरलंकृत्य,
 परितः प्रावरणं कृत्वा, तत्तीरे अग्निशालां कृत्वा अग्निं निधाय,
 परिस्तीर्य, परिषिच्य, वैष्णवं हुत्वा, पश्चात्सघृतं पायसमा
 दाय, 'योगेशाय शेषपर्यंकशायिने शङ्खचक्राण्ये समुद्रेभ्यः
 पर्वतेभ्यो देवेभ्य ऋषिभ्यः पितृभ्यो नागेभ्यो भूतेभ्यः स्वा
 हे' ति हुत्वा, तत्तीर्थम् 'इदमापः शिवा' इत्यभिमृश्य अधि
 दैवं 'वारुणं, पुण्यतीर्थं, (शिवं,) पुण्यं, देवावास'
 मिति चतुर्भिर्मन्त्रैरर्घ्यान्तमभ्यर्च्य, नववस्त्राण्यास्तीर्य, दे
 वं नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्याऽभ्यर्च्य, वैष्णवैर्मन्त्रैः प्राक्

शिरःशाययित्वा, अग्निपरिस्तीर्य, धातादिपञ्चवारुणं मूल
होममाग्नेयंचहुत्वा, ततःपरिषेकंकृत्वा, तद्रात्रौप्रभूतंबलि
माहृत्य, मुद्गनिष्पावतिलतिलवलाजमाषाऽपूपसंयुक्तंकटा
हेप्रक्षिप्य, पूर्ववत्तदालये ग्रामेच प्रदक्षिणक्रमेण दिग्दे
वताभ्योबलिनिर्वाप्य, रात्रिशेषंव्यपोह्य, प्रभातेस्नात्वा,
देवमुत्थाप्य, शुद्धोदकैःसंस्नाप्य, गन्धोदकैरभिषिच्य,
अग्निविसृज्य, नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य, अभ्यर्च्य, यान
मारोप्य, ग्राम मालयवां प्रदक्षिणंकारयित्वा, आलयमा
विश्य, अलयाभिमुखे, यज्ञालयस्यपश्चिमेवा, देवंसंस्थाप
येत् । एवंत्रयाणामधिवासानांप्रत्येकमहोरात्रं दिवाचैकंवा
अधिवासयेत् ।

एवमसंभवे पूर्वेअहनिचेत्पूर्ववत्पञ्चगव्याधि -
वासं, क्षीराधिवासं जलाधिवासंच पृथगेवसंकल्प्य, देवं
वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य, आभाषिच्य, प्रत्येकंयाममात्रम
धिवासयेत् । सद्यश्चेत्पृथक्पृथक्मुहूर्ते यथालाभकालंवा
अधिवासयेत् । अलाभेत्रीन् कुंभान्द्रव्यैर्जलैरापूर्य, पृथक्
पृथक्संकल्प्य, अभिषेचयेत् । एकहोमेसर्वतन्त्रयित्वा,
एकदाबलिनिर्वाप्य, कारयेत् । होमंबलिचविना सर्वत्र
जलाधिवासनमेवंकारयेदिति विज्ञायते ॥ २८ ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अधिवासत्रयविधिर्नाम अष्टाविंशः पटलः ॥ २८ ॥ श्री

(अथ एकान्तीवशः पटलः.)

(देवयजनफलम्)

अथदेवयजनंव्याख्यास्यामः—‘अग्निहोत्रेणलभेत स्वर्ग’ मित्याहुः ‘संगतंदेवपूजानांयज्ञा’ इति सूरयोवदन्ति, यज्ञेष्वेतेषुदेवयागोविशिष्यते, यजमानोपिभुवि शाश्वतं तिष्ठतितस्माद्राज्ञोराष्ट्रस्य यजमानवंशस्याभिवृद्धिं करोति ॥

(यागशालानिर्माणम्)

तस्याऽग्निहोत्रयज्ञस्याऽऽधानंवक्ष्ये - उक्तमासतिथिवारनक्षत्रलघ्नेषु यदिनेकर्तुमुद्योगस्तद्दिनात्पूर्वस्मिन् दिने अंकुरार्पणंकुर्यात् । आलयात्पुरतो दक्षिणेवा यागशालां षोडशस्तंभसंयुक्तां त्रिपंडूतिं चतुरश्रांकुर्यात् ॥

(शय्यावेदिः-प्रपादिश्च.)

तद्विमाननिर्देशहस्तेन त्रिहस्तादिपञ्चहस्तान्तं पादहस्तविवृद्ध्या नवधाभित्तिमानं तस्यस्थले तालं द्वि (लवि) भागं, तदध्वं, पादोच्चं; भित्तिमानसमं पादाधिक, धर्माधिकं, पादोनद्विगुणं द्विगुणं वा शय्यावेदिविस्तारं; भित्तिमानसमं पादोनमर्धं, विंवाधर्माधिकं त्रिपादाधिक, द्विगुणं, अर्धाधिकद्विगुणं, त्रिगुणं वा, तच्चतुर्थींशमुत्सेधं; तदूर्ध्वं कूटवर्षनिवारणंकृत्वा तत्परितः प्रपां चतुर्द्वारसमायुक्तां चतुस्तोरणभषितां कृत्वा तत्सर्ववितानध्वजदर्भमालात

रंगस्तंभवेष्टनमुक्तादामाद्यैरलंकृत्य, दर्भमालारज्जुं पर्वणि
 पर्वणि द्विताललंबदर्भद्वययुक्तां; मध्येऽरत्निमात्रत्रिशूल
 युतानि तोरणानि कारयित्वा 'अग्निमीले' (ऋ० सं०-१-१
 १) इतिप्राग्द्वारे चाश्वत्थम्; 'इषैत्वोर्जेत्वे' तिदक्षिणे
 चौदुम्बरं; 'अग्नआयाही' तिपश्चिमेष्वक्षं; 'शन्नोदेवी' रिति
 उत्तरेवटंचैव द्वारेषुसंस्थाप्य तद्वारपार्श्वे कदलीक्रमुकोद
 कुंभदीपांऽकुराद्यैरलंकृत्य तन्मध्येऽशय्यावेदिं परितश्चाऽग्नि
 कुंडानिकारयेत् ॥

(अरण्यादिमानम्.)

अरण्यर्थमश्वत्थ शमीजातमन्यंवासंगृह्य द्वितालाया
 मांषोडशां(षडं)गुलविस्तृतांभागोत्सेधामरणीं तत्समांचो-
 र्ध्वपलकां द्वितालायामं प्रादशपोरणाह मूलाग्रयोरेकांगुलि
 मात्रशिखायुक्तं मन्थदण्डञ्चकृत्वा मौञ्ज्यात्रिवृतांरज्जुं म-
 न्थनाय स माहारेत् ; खदिराश्वत्थविल्वाद्यैर्यज्ञवृक्षैर्यज्ञपा-
 त्राणिकुर्यात् ।

(स्रवादिस्वरूपम्.)

स्रुवस्याऽऽयामंद्विप्रादेशं, मूलंप्रादेशपरिणाहं, तद-
 र्धमग्रनाहं, मूलाग्रयोः एकांऽगुलमात्रशिखायुक्तं, बिला
 दर्वागानुपूर्व्येणसंक्षिप्तम्, अग्रेप्रादेशपरिमण्डलं, गोळकं
 बिलविस्तारं, माषाच्छादनगर्तद्वययुतं मेवं स्रवंकारयेत् .
 अग्निहोत्रहवणी षड्विंशत्यंगुलायामा अधस्तात्षोडशां-
 गुलदण्डा द्वादशांगुलपरिणाहा तदूर्ध्व पञ्चांगुलायामंवृत्तं

मध्येनिम्नंभागं, परितोभित्तिरेकांगुला, तस्मादग्रान्तंघृतधारायुत मेकांगुलविस्तारं त्र्यश्रम्, अग्रादधस्तात् पञ्चांगुलमानु पूर्व्येणसंक्षिप्तं घृतधारापार्श्वयोरेकागुलं, भित्तिरर्धांगुला उपरिछत्राकारं घनंभागमेवंकारयेत् । जुहू प्रमाणं द्वितालायामं, द्वादशांगुलपरीणाहमूलं पद्ममुकुळाकारं, अग्रेचाष्टांगुलायामं, चतुरंगुलविस्तारं, द्वादशांगुल (षडंगु)लेन्नतं, मध्येनिम्नमर्धांगुलम्, भित्तिरेकांगुला, घृतधारायुतम्, ऊर्ध्वमुकुळाकारम्, अधस्ताद्वण्डाकारं कारयेत् । उपजुहूप्रमाणं द्वितालायामं, द्वादशांगुलपरीणाहम्, अग्रेअष्टांगुलायामं, समवृत्तं, भित्तिरर्धांगुला, घृतधारायुतमेवंकारयेत् । दर्वी तालद्वयायामा, अग्रेपञ्चांगुलायामविस्तारा, मूलेभागविस्तारायामा, अग्राच्चमूलादारभ्यमध्येक्रमात् गोळकक्षीणं, घनमेकांगुलमेवंकारयेत् ।

(संभाराहरणम्.)

पालाशाश्चत्थबिल्वशमीखदिरवटोदुंबरसमिधोगृहीत्वा, कार्पासतन्तून् साग्रान् दशदर्भान् (कुशकाश) विश्वामित्रादीन्वाऽऽहृत्य, याज्ञिकैर्वृक्षैर्द्वितालायामा स्तद्वर्धविस्ताराश्चतुरंगुलघनाश्चतुरश्राः फलकाः कारयित्वा, तन्मध्ये सप्तांगुलोत्सेधान्, श्रवित्सोदकुम्भभेर्याऽऽदर्शनमत्स्ययुग्माऽकुशशंखाऽऽवर्त्ताश्च अष्टमंगलानि कृत्वा, तथाचक्रशंखगदाशार्ङ्गाऽसीन् पञ्चायुधानिकारयेत् । वस्त्रं

द्वादशाष्टसप्तषड्विंशतानामन्यतमायामं, पञ्चचतुस्तालवि-
स्तृतं, स्नापनार्थं, हविरथर्चं यानिद्रव्याणितानि, होमार्थं
घृतं (पयो) दधिच, अष्टधान्यानि, शालीयतंडुलान्,
दीपार्थं घृतं, तैलंवा; अक्ष्युन्मौचनार्थं सवत्सांगां, सुवर्ण
पात्र, उलिकांसूचीं दृढकरीं च सुवर्णेनकृत्वा, कुंभप्रक्षेप
णार्थं पीठन्यासार्थं च रत्नधातुबीजानिचाऽऽहरेत् । सुव
र्णेन प्रतिसरमंगुलीयकाद्याभरणानिच, आढकपूर्णानि
कलशान्, द्रोणार्धपूर्णान् करकान् द्रोणपूर्णान् घटान्,
द्रोणद्वयपूर्णं प्रधानं कुंभं, प्रस्थपूर्णान् शरावान्, प्रस्थार्ध
पूर्णाः प्रणिधीः, तथैवाज्यस्थालीः, प्रोक्षणपात्राणि,
द्विप्रस्थपाकयोग्यांस्थालीं, द्रोणार्धपूर्णाः पात्रिकाश्च, अ
न्यान्सर्वान् खंडस्फुटितकालरहितान् समाहरेत् ।

(अग्निमथनम्)

अथ अग्निमथनार्थं यज्ञागारेचाऽऽग्नेय्यां गोमये
नोपलिप्य, पञ्चवर्णैरलंकृत्य, (तन्मध्ये) मण्डलंकृत्य, दूर्भा
नास्तीर्य, तत्राऽऽरणिं प्राञ्जुखंसन्यस्य अरण्यामहीं, मन्थे
विष्णुम् उत्तरेपट्टिकायामग्निमभ्यर्च्य, आचार्यः प्राञ्जुखः
'अग्नआयाहि' इत्यग्निं सन्यस्य, 'आयुर्दा' इति मन्थद-
ण्डंसंस्थाप्य, 'अग्निदूत, मितिमन्थेरज्जुंसमावेष्ट्य, 'अग्नि
मूर्धे'ति उत्तरपट्टिकांसंयोज्य, 'जातवेदोभुवनस्ये'त्यग्निं
मथित्वा उत्पन्नमग्निं 'आयुर्दा' इतिप्रणम्य, 'उपावरोह'

(वै०म०१-म०) इति गोकरीषैःसमुज्वालय, 'घृतप्रतीक'
(वै०म०१-म०) इति पात्रिकायामादाय, 'अग्निर्दिदे'
त्यभिवादनंकृत्वा, अप्रमादंनिधाय, स्थापनदिवसात्पूर्व
रात्रादालयादुत्तरेच औपासनाग्निकुण्डंचकृत्वा, आघारं
हुत्वा सूत्रोक्तविधिनावास्तुहोमंहुत्वा, अगारंपर्यग्निकृत्वा
पञ्चगव्यैः 'अणोरणीया' (तै०आ०६-प्र०) नित्यभ्युक्ष्य
पुण्याहंवाचयेत् ॥ २९ ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पेया
गोपकरणद्रव्यसंचयविधिर्नाम एकोनत्रिंशःपटलः ॥

(त्रिंशः पटलः)

(अग्निकुण्डलक्षणम्)

अथाऽग्निकुण्डलक्षणंव्याख्यामः-ब्रह्मा अग्निपञ्च
धासृष्टा पञ्चलोकेषुव्यभजत् । आहवनीयंस्वर्गलोके, अन्वा
हर्यामन्तरिक्षलोके, अस्मिन्लोकेगार्हपत्यम् आवसथ्यमह
लोके, सभ्यंजनोलोके, इति चतुरश्रोवैस्वर्गलोकः आहव
नीयम्, अंतरिक्षलोकोऽर्धचन्द्राकृतिस्तद्वदन्वाहार्यं, भूमि
र्मण्डलाकृतिस्तद्वद्गार्हपत्यं, त्र्यश्रोवैमहर्लोकस्तद्वदावसथ्यं
चतुरश्रोवैजनो लोकस्तद्वत्सभ्यं, पुण्डरीकवत्तपोलोकः
कुर्यात् तद्वत्पौण्डरीकम् । यज्ञशालां नवधाविभज्य मध्ये
ब्राह्मेशय्यावेदिम्, ऐन्द्रपदेसभ्यम् आहवनीयंच, आहव
नीयंचौपासनाग्निकुण्डवत्कुर्यात्; याम्येअन्वाहार्यमर्ध

चन्द्राकृति (दक्षिणे) भागमूर्ध्ववेदिविस्तारं, दक्षिणोत्तरं
 त्रिंशदंगुलं, प्राक्पश्चिमंषष्ठ्यंगुलं द्विवेदिसहितम्, एकै
 कंभागविस्तारोत्सेधं, मध्येनिम्नंत्रिकोलकं; तत्पश्चिमेगार्ह
 पत्यं पूर्णचन्द्राकृति ऊर्ध्ववेदिविस्तारंसत्पाधिकत्रिंशदंगु
 लम् द्विवेदिसहितम्, एकैकंभागविस्तारोत्सेधं, मध्ये
 निम्नंषडंगुलम्, उत्तरेचावसथ्यंत्रिकोणं, षड्यवाधिकाष्ट
 चत्वारिंशदंगुलंतदेकभुजयुतोर्ध्ववेदिकं, द्विवेदिसहितम्
 एकैकंभागविस्तारोत्सेधं, मध्येनिम्नंत्रिकोलकंप्रागग्रंकार
 यति; शय्यावेद्याः प्राच्यामाहवनीयस्यपश्चिमे सभ्याग्नि
 कुण्डं त्रिवेदिसहितम्, एकैकंभागविस्तारोत्सेधम्, ऊर्ध्व
 वेद्यायामंद्वात्रिंशदंगुलं, मध्यवेदिविस्तारंपञ्चांगुलं द्विच
 त्वारिंशदंगुलमधेवेद्यायामं, पंचदशांगुलंमध्येनिम्नम्,
 अष्टांगुलं, दशांगुलं, द्वादशांगुलंवाकारयेत् । आग्नेय्यां
 पौंडरीकं त्रिवेदिसहितम् ऊर्ध्ववेदिविस्तारंसत्पाधिकत्रिंश
 दंगुलम्, एकैकंभागविस्तारोत्सेधम्, अधोवेदिविस्तारं
 षडंगुलं, प्रागादिषोडशदलैर्युतं, मध्येनिम्नमष्टांगुलं,
 दशांगुलंवा, करोति ॥

(स्नानाद्यर्थं श्वभ्रादिकरणम्)

ऐशान्यामाहवनीयवत् द्विवेदिसहित, तद्वेरपीठात्
 प्रतिदिक्चतुरंगुलाधिकविस्तारं स्नानायश्वभ्रंच उत्तरे
 वारिमार्गंकारयेत् । नैऋतपदे देवस्याऽलंकारार्थं द्विहस्ता

यतविस्तारां, चतुरश्रावेदिं कृत्वा, वायव्ये यागोपकरण
द्रव्यविन्यासार्थं चतुर्हस्तायतविस्तारां, भागोन्नतां, वेदिं
कुर्यात् ॥

(परिवारदेवानांपृथगालयेआहवनीयकुण्डकरणम्)

सर्वेषांपरिवाराणां तत्तदालयाभिमुखै दक्षिणेवा
आहवनीयाभिकुंडं, कुम्भपूजनं, हौत्रशंसनं मूर्त्यावाहना
दिकंच(चा)चेरत् । अथवा देवेशस्यमूर्त्यावाहनकाले परि
वारदेवानांअध्वर्यवश्च तत्तन्मंत्रान्जप्त्वा, तत्तद्धोमे दक्षिण
प्रणिधावावाहनादि कृत्वा, तत्तन्मंत्रं तत्तत्क्रमेण षोडशद्वा
दशपर्यायतोजुहुयुः, परिवाराणामालयप्रतिमाहीनंचेत्
सभ्याभिकुंडे तत्तद्देवत्यं सर्वैष्णवंच हुत्वा, देवेशस्याऽऽवाह
नान्ते तंकुम्भंनीत्वा, तत्तत्स्थानेपीठे तत्तद्देवंध्यात्वा,
आवाहयेत् ॥

(परिवाराऽभिकुण्डादिकम्)

अथवादेवेशस्याऽस्ययज्ञस्यपञ्चाग्नीन्; पौण्डरी
कार्गिंच, कृत्वायागशालांपरितश्चैकभक्तियुतांप्रपांकृत्वा,
इन्द्रेशानयोर्मध्ये वीशस्य, इन्द्राग्नयोर्मध्येचक्रस्य, यमपाव
कयोर्मध्येश्रीभतस्य, यमानिलयोर्मध्येब्रह्मणः, नीलवरुण
योर्मध्ये पुण्यस्य, वरुणोदानयोर्मध्ये रव्यातीशस्य, वायु
सोमयोर्मध्ये शंखस्य, सोमेशानयोर्मध्ये शांतस्य, प्राग्द्वारा
दुत्तरे मणिकसंध्ययोर्दक्षिणे न्यक्षस्य, दक्षिणद्वारपूर्वे विख

नसतापसयोः पश्चिमे विवस्वतः, पश्चिमद्वारदक्षिणे किंकिधतीर्थयोरुत्तरे मित्रस्य, उत्तरद्वारपश्चिमे विकटशेषयोः पूर्वे क्षत्तुः, प्राच्यां दक्षिणोत्तरयोर्नित्याऽक्षयोर्दक्षिणोत्तरयोर्ध्वजशंखयोश्चौपासनाग्निकुंडानि(कृत्वा)कुर्यात्, तदुत्तमोत्तमम् । विमानपालद्वारपलांश्चविनाकारयेदुत्तममध्यमम् । महाभूतशंखध्वजपा(व)कोर्जुनान् विनाकारयेदुत्तमाधमम् । ब्रह्मेशपुण्यभृगून्विनाकारयेन्मध्यमोत्तमम् । श्रीभूतचक्रवीशान्विनाकारयेन्मध्यममध्यमम्, लोकपालान्विनाकारयेन्मध्यमाधमम् । देवेशस्यैवपञ्चाग्नीन्कारयेदधमोत्तमम् । त्रेताग्निविधानेनगार्हपत्याहवनीयाग्नीन् कल्पयित्वा एतेषांप्रधानेगार्हपत्याग्नौ सभ्यवत्सर्वंकुर्यात् एतदधममध्यमम् । सभ्याऽग्निमेकमेवकृत्वा सर्वहोमानस्मिन्नग्नौ जुहुयादेतदधमाधमम् आचक्षते । सर्वत्रपौण्डरीकाग्निंकारयेदितिकेचित् । एवंनबधाभवति, अन्यत्सर्वं समानम् ॥

(वेरपञ्चकस्य युगपत्प्रतिष्ठापामेककुम्भादिविधानम्)

ध्रुवकौतुकस्नपनोत्सवबलिबेसणां सहप्रतिष्ठाचेत् एकशालामेकवेदिसहैवहोममेककुम्भं च कुर्यात् । तेषांपृथक्चेत् पृथगेवहोमाद्यंसर्वकर्तव्यम् । प्रादुर्भावानामाविर्भावानां च, भक्त्याऽस्मिन्विमानेस्थापनं यदि चेत् मानांगुलेन सप्तांगुलं समारभ्य, द्व्यंगुलवृद्ध्या एकोनषष्ठ्यंगुलान्तं

सप्तविंशतिभेदाभवन्ति । एतेष्विष्टमानं विनिश्चित्य प्रतिमा कृत्वा, मुखमण्डपे, निर्मले अन्यस्मिन्यथेष्टे देशे वा, रत्नानि सन्यस्य, एकवेरस्थापनामार्गेण प्रतिष्ठाप्य, तत्तन्मूर्तीः मन्त्रेण विभवानुरूपमर्चयेत् । आलयाभ्यन्तरे सह प्रतिष्ठा चेत् स्नपनं शयनं च पृथगेव कृत्वा, एककुम्भेतत्तत्पूतं तथैव ध्यात्वा, सभ्ये सर्वेषां तदुक्तहोमं हुत्वा, कौतुकादीनामावाहनान्ते तत्तन्मन्त्रेणाऽऽवाह्याऽर्चयेदितिकेचित् । सर्वपदार्थिनः स्नात्वा, सायं सन्ध्यामुपास्य, स्वकीयानग्नीन् जुहुयुः । स्थापकास्स व्याहृतिकां गायत्रीं सशिरस्कां दशप्रणवसहितां त्रिः पठेयुः, आयतप्राणाः सहस्रं शतं वा संयुक्ते रेचकपूरककुम्भकप्रकारैरुद्ध (द्ध)तैः, एकद्वित्रिविधं मध्यमोत्तमैः क्लान्ति सुषुप्त्यादिनिर्वेदक्षुधाकंपनादन्यत्रयथाविधि श्रद्धया अनालस्यं यथाबलं प्राणायामं धारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अग्निकुण्डविधिर्नाम त्रिंशः पटलः ॥ ३० ॥

(अथ एकत्रिंशः पटलः)

(ऋत्विग्वरणम्)

अथ गुरुर्यजमानम् 'अणोरणीया' नित्यभ्युक्ष्य, सघृतं पयः प्राशयित्वा, द्विजं मन्त्रवद्गृहीयात् । वर्णात्परमन्त्रमृते शिष्यत्वेनाहरेत् । तेन शिष्यः पापात्प्रमुच्यते । ऋत्विजश्चाऽऽहूय 'अथावनीद' (वै० म० प्र० ३-) मिति मण्डलान्युपलिप्य 'अस्त्वासन' (वै० म० प्र० ३-) मित्यासनानि

सदर्भयवानि निधायतेष्वासीनाँस्तान्देववत्स्मृत्वा पवित्रं
यज्ञसंयुक्तं 'अग्निमील' (ऋ०स०१-१-१) इति दधि
प्राशयित्वा आचामेत् आचर्यस्तान्पूर्वेद्युरपराह्णे यथाकर्म
णिनियुञ्जीत ॥

(अग्निप्रणयनम्)

पश्चादधिवासगतदेवमासाद्य शुद्धोदकैस्संस्नाप्य
अभ्यर्च्य नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य यानमारोप्य ग्राममा-
लयंप्रदक्षिणंकारयित्वा यज्ञालयेपश्चिमेअलंकृते देवंबैल्व
फलकोपरिप्राङ्मुखंसंस्थाप्य तत्कालेमथितमग्निंसमाहृत्य
तस्याऽऽलयस्योत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा आलयंसंशोध्य पश्चा-
द्वैखानससूत्रोक्तविधिना गार्हपत्याग्निकुण्डेआधारंहुत्वा
आधारान्तेतमग्निंवर्धयित्वा तस्मादन्वाहार्याग्निकुण्डे 'जा-
तवेदोभुवनस्ये' (वै०म०प्र०१-) त्यग्निंप्रणीय । पश्चादा-
हवनीयाऽग्निकुण्डे 'अग्नआयाही' (सा०स१-१-१)
तिमंत्रेणाऽग्निंप्रणीय पश्चादावसथ्याग्निकुण्डे 'अयंते-
योनि' रित्यग्निंप्रणीय ततस्सभ्याऽग्निकुण्डे 'अयिगृह्णा-
मी' (वै०म०प्र०१-)त्यग्निंप्रणीय ततःपौण्डरीकाग्निकुण्डे
'घृतप्रतीक' (वै०म०प्र०१) इतिअग्निंप्रणीय । अन्येषु
'जातवेद' (वै०म०प्र०१-) इत्यग्निंप्रणयेत् ॥

(आधारविशेषः)

पश्चादाधारान्तरेविशेषोवक्ष्यते-अग्निकुण्डानां मृ-
र्ध्ववेद्यामिन्द्रादिदिग्देवान् तत्तत्स्थानेदक्षिणवेद्यधस्तात्

ब्रह्माणम्, उत्तरेसोमभ्यर्च्य गार्हपत्योत्तरप्रणिधौ अग्न्या
दिदेवानामावाहनान्ते गार्हपत्ययज्ञं यज्ञदैवतविश्वान्
देवान्, 'ॐभूःपुरुषमच्युत' मिति; अन्वाहार्ये अन्वा
हार्ययज्ञं यज्ञदैवतविश्वान्देवान्, 'ॐभुवःपुरुषं,
सत्य' मिति; आहवनीयेआहवनीययज्ञं यज्ञदैवतविश्वान्
देवान् 'ॐसुवःपुरुषंपुरुष' मिति; आवसथ्येआवसथ्य
यज्ञं यज्ञदैवतविश्वान्देवान् 'ॐमहःपुरुषमनिरुद्ध' मिति;
सभ्येसभ्ययज्ञं यज्ञदैवतविश्वान्देवान् 'ॐजनःपुरुषं
विष्णु' मिति; पौंडरीकेपौंडरीकयज्ञं यज्ञदैवतविश्वान्
देवान् ॐतपःपुरुषंवासुदेव' मिति; श्रामणकेश्रामणका
ग्रियज्ञं यज्ञदैवतविश्वान्देवान् 'ॐसत्यंपुरुषंनारायण'
मित्यावाह्य परिवाराणांहोमेषु औपासनयज्ञं यज्ञदैवतवि
श्वान्देवान्आवाहयामीत्यावाह्य, तथैवाज्यंनिरूप्याऽऽहु
तीर्हत्वा, षड्होमेषुवैष्णवंहुत्वा, एवमेव आघारंजुहुयुः ॥

(एकाध्वर्युपक्षेऽन्तरागमनेविशेषः)

आघारान्तेपक्वहोमात्पूर्वं तेषामंतरंनव्रजेत्, अध्व
र्यूणामभावेचैकाध्वर्युश्चेत् 'प्रासावी' रित्यन्तैःप्रवहणंकृत्वा
पुनःपरिस्तीर्य होममाचरेत्, अस्यप्रायश्चित्तंवैष्णवंयजेत् ॥

(प्रधान कुंभलक्षणादि)

पश्चात् कुम्भपूजांसमाचरेत् । द्वात्रिंशत्प्रस्थसंपूर्णं
सौवर्णं राजतं ताम्रं मृण्मयंवा मृण्मयंचेत् खण्डस्फुटित

कालरहितं पक्वालर्कफलाकारं सम्यग्दग्धं नवकुंभसमा
 दाय यज्ञालये वायव्ये संभारस्थानेप्राङ्मुखमास्थाय
 'इषेत्वोर्जेत्वा' (यजु-सं-१-१-१) दिजपनूत्रिवृतेनै केनवा
 सूत्रेण तिलान्तरम् यवान्तर, मंगुल्यन्तरंवा, परिवेष्ट्य
 'शुचीवोहव्या' (ऋसं५-४-२४) इतिप्रक्षाल्यनादेयंजलं
 दिवासंगृह्य रात्रौचेदग्निसन्निधावेवसंगृह्य 'इदमापःशिवा'
 (वै०म०प्र०१) इतिवस्त्रेणोत्पवनंकृत्वा 'धारा' (वै०म०प्र
 ०१) स्वितिकुंभंजलेनापूर्य उशीरादिगन्धैर्वासयित्वा, दुकू
 लाभ्यां क्षौमाभ्यां सूक्ष्मकार्पासवस्त्राभ्यांवा कुम्भमावेष्ट्य॥

(कुंभेनिक्षेप्यद्रव्याणि)

तस्मिन्कुशकूर्चाक्षतान्विन्यस्य; पल्लवानिविन्यस्य
 पद्मरागवज्रवैर्यमौक्तिकमरतकपुष्परागचंद्रकान्तगोमे -
 धिकेन्द्रनीलानीति एतानि नवरत्नानि, रत्नानामलाभे प्र
 त्येकं सुवर्णंवा, श्रीवत्साद्यष्टमंगलानि, गरुडगजकूर्मरूपंच
 वर्णचिह्नानि, सुक्सुवकमंडलुजूहपजुहूपभृत् छत्रचाम
 रांऽकुशध्वजतुलातोदयुगलांगुलादीनिच, मेघविद्युल्लतां
 च, सुवर्णेन एकांगुलादहीनानि कृत्वा अलाभे सुवर्णशकला
 निवा तत्तद्रूपंध्यात्वा, पृथक्पृथक् विष्णुगायत्र्याप्रक्षिप्य,
 आलये बालागारे देवोऽथ धान्यराशौ कुंभंसन्यस्य, धान्य
 राशिस्त्रिविधो भवति षड्द्रोणमुत्तमं द्रोणत्रयमध्यमं, द्रोण
 द्वयमधमं, बालागारंचेत् तंदेवमाराध्य, निवेद्य ॥

(कुम्भेआवाहनक्रमः)

आचार्यस्तस्यदक्षिणेचोत्तराभिमुखोभूत्वा, ब्राह्म
मासनमास्थाय, 'विष्णुर्मारक्ष' (वै०म०३-) त्वित्यात्म
सूक्तंजप्त्वा, समाहितोध्यानमारभेत् ॥

(आवाहनांगासनादि)

स्वस्तिकासनंकुर्यात्, दक्षिणपादमूर्ध्वं वामपाद
मधश्चकृत्वा जान्वन्तरेतदंगुष्ठौनिगुह्य, शिश्रुवृषणावपीड
यन्, निवातगतदीपइवऋजुकायः किञ्चिदुन्नमितवक्त्रो,
दंतैर्दंतानसंसृष्टान्, नासाग्रस्थेक्षणश्चैवाऽऽसनमासीनो
यथाबलंप्राणायामंकुर्यात् ॥

(रेचकादिस्वरूपंकुम्भेन्यासः)

त्रिविधः प्राणायामः रेचकपूरककुम्भक इतिनिश्चा
सविसर्गोरेचको, निश्वासध्यानंपूरको, निश्वासनिरोधः
कुम्भकः, इत्येवंप्राणायामंयोगशास्त्रोक्तमार्गेणकृत्वा, हृदये
बीजाक्षरंन्यस्य प्रणवेनवेष्टयित्वा, कुम्भजले अर्धचन्द्रा
कारंशुद्धस्फटिकसंकाशं मध्येऽष्टदलोपेतंपद्मं तन्मध्येऽस्या
मवर्णंद्विभुजंइकारबीजान्वितंमाहेंद्रमंडलंध्यात्वा, तन्मध्ये
पद्मे सितोत्पलवर्णंद्विभुजं पद्मधरंवकारबीजंवरुणमंडलंध्या
त्वा, तन्मध्ये तप्तहाटकसंकाशंचतुर्भुजंशंखचक्रधरंआदि
बीजंसन्यस्य, दिक्ष्वष्टसुप्रणवैरावेष्ट्य, सर्वानेकप्रणवेन
वेष्टयेत् । विष्णुसूक्तं, प्रणवशतं, सहस्रशीर्षमितिच,
जप्त्वा, समाहितोज्ञानयोगमार्गेण ध्यानमारभेत् ॥

(ध्यानप्रकारः)

सर्वाधारं, सनातनं, मप्रमेयं, मचिन्त्यं, निर्गुणं,
निष्कलं, क्षीरेसर्पिः, तिलेतैलं, पुष्पेगन्धं, फलेरसं,
काष्ठेन्निमिव, सर्वव्यापिनं; परमात्मानं मनसासंकल्प्या
बाहयेत् । आवाहनोद्वासनंविष्णोरयुक्तमिति यथाह्य
रण्यां व्याप्तोहिवह्निर्भथनात्सन्निहितोभवति तथैवध्यान
मथनेनभक्तस्यहृदिविष्णुस्सन्निहितोभवति, हृदयेविष्णुं
सकलसंकल्प्य, सुवर्णवर्णं रक्तास्यनेत्रपाणिपादं सुखोद्वहं
शुकपिच्छांबरधरं विष्णुं प्रणवात्मकं किरीटकेयूरहारप्रलंब
यज्ञोपवीतिनं श्रीवत्साकं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं एवंपरमा
त्मानं परात्परतरं देव्यादिसर्वपरिषद्युक्तं ध्यात्वा मनसा
कुंभेऽभसिसमावाह्य पुष्पाद्यर्घ्याचमनान्तैरर्चयति ॥

चतुर्दशकलशस्तपनविधिः

ततोदेवंकुम्भंच समादाय सर्वालंकारसंयुक्तं शकु
नसूक्तंजप्त्वा, यज्ञालयेस्नानश्वभ्रेदेवंप्रतिष्ठाप्य, दक्षिणे
धान्यराशौ कुम्भंसन्यस्य, देवस्यदक्षिणेश्रियं, वामेहरि
णींच, संस्थाप्य; पुरस्ताद्ग्रीहिभिस्तण्डुलैर्वा दण्डवत्पंक्तिं
कृत्वा, दक्षिणाद्युत्तरान्तं देव्योश्चपृथक्पंक्तिंकृत्वा, तस्यां
सप्तकलशान् विन्यस्य, क्षीरं तमधुसिद्धार्थोदकाऽक्षतो
दककुशोदकचन्दनोदकसंपूर्णान् कलशान् उत्तरादीन्
सन्यस्य, अन्तरेषूपस्नानकलशान् शुद्धोदकसंपूर्णान्
सन्यस्य, क्षीरे अधर्ववेदम्, उपस्नानेश्विनौ, घृतेसाम

वेदम्, उपस्नानेनैवरात्रम्, एषुनियतुर्वेदम्, उपस्नाने
वायुं, सर्षपेनैवरात्रम्, उपस्नानेनैवरात्रम्, उपस्नानेनैवरात्रम्, अक्ष
तोदकेकाश्वपम्, उपस्नानेनैवरात्रम्, कुशोदकेमुनीन्, उप
स्नानेनैवरात्रम्, उपस्नानेनैवरात्रम्, उपस्नानेनैवरात्रम्, एका
दशोपचारैरभ्यर्चयेत् । अथवा जलपुष्पैरेवार्चयेत् । देवे
शं प्रति द्रव्यं पावाद्यैरर्चयेत् । 'शन्नोदेवी' रितिक्षीरेण
'अमआयाही' तिष्ठतेन 'अमिमील' रितिपुना 'पूततस्य'
(वै०म०प्र०८) इतिदेवेन 'इमाश्चोषधय' (वै०म०
प्र०८) इतिअक्षतोदकेन 'काश्वपम्' (ऋ०स०५-३-२१)
इतिपुनोदकेन 'चत्वारिंशुगे' (ऋ०स०३-८-१०) तिग
न्धोदकेनच संस्थाप्य, 'परिक्षाले' (वै०म०प्र०८)
तिसर्वोपचारैरभ्यर्चयेत् । (अथवाति पूर्वकुम्भसमभ्यु
क्ष्यः) 'आपोऽष्टाद्यै' उपस्नानेनैवरात्रम्, शुद्धोदकैश्चा
भिषिच्य, देवेनैवरात्रम्, उपस्नानेनैवरात्रम्, उपस्नानेनैवरात्रम्, अ
भ्यर्च्य, नैऋतेतिष्ठतेनैवरात्रम् सह देवं कुम्भं च संस्थाप्य,
स्नपनोत्सववलिबैराणिच पृथगेवं संस्थाप्याऽर्चयेत् ॥

(मत्तिसरवन्धः)

आचार्यः स्वयंकार्यैस्तहितः पुण्याहंवाचयित्वा,
सौवर्णं राजतं ताम्रं कांस्यंवा पात्रं द्रोणार्धैराढकैर्वा तडुलः
प्रत्येकमापूर्य तस्मिन्सौवर्णं प्रति सविन्ध्यत्य अलामे क्षौ
कार्पासतन्तुनात्रिदशंवा कृणुष्वपाज (ऋ०स०३-४-२३)

इतिस्वस्तिसूक्तेनाऽभिमृश्य, 'स्वस्तिदाविशस्पति' (वै० म० प्र० ३) रितिवदन् देवस्य दक्षिणहस्ते देव्योस्तत्तन्मन्त्रेण वामकरे बध्नीयात् ।

(पंचशयनविधिः)

तथैव स्नपनोत्तनवर्तिलोरोराग्रां वृत्त्या ध्रुवबेरेपि पूर्वमेव प्रतिसरं बध्वा शय्यावेदिं समभ्युक्ष्य, षड्द्रोणादहीनैश्शालिधान्यैस्तदर्धयवतण्डुलैः तिलैर्वा उपर्युपर्यास्तीर्य, साग्रान् कुशान् प्रागग्रानास्तीर्य, 'वेदाह' (तै० आ० ३ - प्र० १३ - अ०) मिति चर्मजंतलंप्रथमं विन्यस्य, द्वितीयं रोमजं विन्यस्य, तृतीयं मुण्डजं, चतुर्थं मण्डजं पञ्चमं वामजं, क्रमेणैवोपरिविन्यस्य, उपरिवेष्टनं श्वेतं नववस्त्रेण कृत्वा उपधानद्वयं शिरोपधानं च विन्यसेत् । चर्मजं सिंहव्याघ्रादिचर्मकृतं रोमजं मजाऽऽविकादि रोमकृतम्, मुण्डजं कार्पासशल्मल्यादिफलतूलकृतम्, अण्डजं पक्षिपिच्छैः कृतं, वामजं कौशेयक्षौमादिना कृतं, सर्वा लाभेयथालाभंवाऽऽहत्याऽन्येषां प्रतिनिधिं द्वादशाष्टसहस्रं तादहीनं नववस्त्रं समाहरेत् । तथैवोपरिवेष्टनमुपधानद्वयं च संकल्प्य, प्रणवेनाभ्युक्ष्य, तुलसीपुष्पगन्धाद्यवकीर्य, अगरुधूपैः कर्पूरदीपैस्सहांऽकुराऽष्टमंगलानि पञ्चायुधानि परितो विन्यस्य, वितानध्वजदर्भमालातरंगस्तम्भवेष्टनमुक्तादामाद्यैरलंकृत्य, सर्ववाद्यसमायुक्तं शकुनसूक्तं समुच्चार्य, आचर्यः स्थापकैस्सार्धं देवेशं शयने समारोप्य, 'यद्वेष्णव' (वै० म० प्र० ८) मिति मन्त्रेण देवं देव्यौ तत्तन्मन्त्रेण

सहैव शाययेत् । यद्विद्धारंविमानं तद्विद्ध्यौलिकृत्वा उत्तरा
च्छादनं गलादधस्तादाच्छाद्य देवेशस्यदक्षिणे पूर्ववत् कुं
भंसन्यस्य स्नपनोत्सववलिबेरागांचैकवेद्यांप्रत्येकम्, एवं
शयनसंकल्प्य तथैव शाययेत् । तत्परितःप्रावरणंकृत्वा
संभारवेद्यां धान्योपारे वस्त्राण्यास्तीर्य सौवर्णादिपात्रे रत्ना
दीनिविन्यस्य तस्मिन् रत्नेशंविष्णुमभ्यर्च्य विष्णुसूक्तेनाऽ
धिवासनंकृत्वा उत्तराच्छादनंनिच्छिद्रंकृत्वा पश्चाद्यज्ञागारं
परितः प्रागादिचतुर्वेदाध्ययनंकारयेत् ।

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे
कुम्भध्यानस्नपनशयनादिविधिर्नाम एकत्रिंशः पटलः ॥

॥ ३१ ॥

(अथ द्वात्रिंशःपटलः)

(होमवैविध्यम्)

एवंकृत्वापश्चात्सर्वेषांपरिवाराणामालयं परितो हो
ममाचरेत्, अथवा श्रीभूम्योः ब्रह्मेशानयोर्भृगुमार्कण्डेय
योर्वीशशेषयोः होममध्यमम् । विमानपालानां, मिन्द्रादि
लोकपालानामादित्यशेषयोर्होममध्यमम् । द्वारपालानां
चक्रध्वजशंखमहामूतपाकोर्जुनानांहोममुत्तममित्येके ।

(वेदिपरितः देवार्चनक्रमः)

यज्ञशालां महावेदिंवा, परितःसर्वान्देवान्सम-
भ्यर्च्य महावेद्युपरिष्ठात् प्रागादिचतुर्दिक्षु ध्रुवकौतुकयो

रावरणत्रयदेवान् गर्भालयाधिपान् अक्षिपेरह्याणं मार्क-
डेयम्, अक्षिपेरह्यातीशं, इतिपुत्रादिद्वारपालान्
विमानपालादीन् सर्वान्देवान् प्रथमावरणाद्यावरणक्रमे-
णतत्तदिक्षुसमर्चयेत् ॥

(अथमावरणपद्धत्यादिपद्धानां निवेतनम्)

अथवा इन्द्रं न्यक्षं श्रियं हविःपाल मग्निं भौमं जग
द्भुवं विवस्वन्तं यमं दुर्गां सप्तरेहिणीः सप्तमातृः नीलंच
महाकालं पुरुषं वरुणं मित्रं बुधं ज्येष्ठं पुष्पेशं वायुं शुक्रं
सप्तर्षीन् गंगां धन्यं क्षत्तारं निशाकरं अश्विनीं शान्तं
मीशानं वह्निरक्षकं वाग्देवीं च, एतन्पूर्वादित्रयक्षिणं, प्रा-
ङ्मुखेश्रीभूतगरुडचक्रव्यजशंखपूयाधिपविष्णुभूतान्य -
थाक्रमेण एकादशोपचारैरभ्यर्च्य, ततस्तन्नामार्चयेदिति
केचित् ॥

(हौत्रमगंसनम्)

प्रभूतबलिमाहृत्य अक्षिपेरह्यातीशं चकारयेत् । पश्चा
द्धोतारमाहूय वस्त्रोत्तरीयान्तरणैरभिपूजयेत् । सहोतासभ्य
स्यपुरतस्तिष्ठेत् सभ्याध्वर्युरग्निप्रज्वाल्य 'होतरेही' तिव
दत् । सहोता 'अध्वर्यवोर्देवते' लुक्प्रत्ययान्तरं प्रणवपूर्वं
'नमःप्रवक्र' (वै०म०प्र०८) इतिवन्तिस्त्विति (उच्चैः)
वैखानससूत्रोक्तविधिना हौत्रं प्रशंसयेत् । ततश्च हौत्रोक्तं
ओंकारं श्रुत्वा सप्तदशपालाशेभ्यः पञ्चशुक्लाभ्यान् धृत्वा

त्कान् गृहीत्वा, अग्नौ 'ओं स्वाहे' ति क्षिपेत् ; होता ब्राह्मण भारते (वै० म० प्र० ८) त्यन्तमुक्त्वा यजमानस्य गोत्रप्रवरं क्रमेण वदेत् । ग्रामो यजमानश्चेत् काश्यपप्रवरं वदेत् । 'आया' (वै० म० प्र० ८) त्विति मंत्रान्ते 'विष्ण्वादिमहाभूतान्तं आवहे' ति वदेत् ॥

(प्रणिधावावाहनं, सभ्ये उक्तहोमः)

तथैवाऽध्वर्युः आदिमूर्त्यादिशर्वान्तं दक्षिणे प्राणिधौघात्रादिमहाभूतान्तं उत्तरप्राणिधौ समावाह्य आवाहन क्रमेण जुष्टाकारं कृत्वा तत्क्रमेणाऽऽज्याहुतीर्जुहोति । सभ्याग्निं परिषिच्य पालाशधमान् गृहीत्वा मूलाग्राभ्यां घृतं स्मरं यित्वा देवं ध्यायन् विष्णुगायत्र्या जुहोति । अग्निहोत्रहविण्या आज्यं गृहीत्वा अतो देवादिना हुत्वा पश्चादुपभृताऽऽज्यमादाय विष्णुसूक्तैश्च हुत्वा जुह्वापक्वं समादाय वैष्णवं षोडशद्वादशपर्यायतो जुहोति । सुवेणाज्यमादाय पञ्चवारुणं मूलहोमं यद्देवादिकूष्माण्डं च सकृत् हुत्वा पश्चात् 'स्वस्ति चैवेहास्वहा, प्रजापतये स्वाहा, आदित्येभ्यः स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा, मरुद्गणेभ्यः स्वाहा, नूरभ्ये च पृथिव्यै च महते च स्वाहे' त्यन्तैर्मन्त्रैर्दशभिः शतशो जुहुयात् । एषा सहस्राऽऽहुतिः एनां उपांशुयजेत । वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, ध्रुवकौतुकयोः पुरुषाद्यावरणत्रयदेवानां, वैष्णवं, तत्तन्मन्त्रैः जुहुयात् ॥

(सर्वदेवत्यमन्त्रक्रमः)

‘श्रियेजाता, हिरण्यवर्णा’ मिति श्रियै, ‘मेदिनीदे-
 वी, भूमिभूमे’ तिमह्यै; ‘ब्रह्मार्जज्ञानं, हिरण्यगर्भ’ इति
 ब्रह्मणे; ‘रुद्रमन्यं, त्र्यंबक’मिति रुद्राय; ‘चिरायुषाय, पु-
 ण्यौघनिष्ठये’ति मार्कण्डेयाय; ‘पद्मापित्रे, भृगव’ इतिभृग
 वे, ‘द्यावापृथिव्योः, यस्याः श्रिया तस्थुषोधृत्या, यएषवि
 भ्रति, वितत्यविश्वः योनोभिरक्षती’ति षट्च द्वारदेवत्याः,
 ‘मुनीन्द्र’ मिति मणिकाय, ‘सन्ध्यायेतिसन्ध्यायै, ‘तापस’
 मिति तापसाय ‘वैखानसाये’ति विखनसे, ‘किष्किन्धाय,
 ‘तीर्थाये’ति तीर्थाय, ‘त्रातारमिंद्रं, महा० इन्द्रः, महा० इन्द्रो
 नृवत्, भुवस्त्वम्, एन्द्रसानसिं, प्रससाहिषम्, अस्मा-
 कम्, इन्द्रोभूतस्य, इन्द्रोद्यौः, इन्द्रं प्रणवन्तम्, इन्द्रोवृत्रम्,
 इन्द्रोवभूवुः, इन्द्रोऽस्माकमिति त्रयोदशइन्द्राय, ‘अग्निर्मूर्धा,
 अयमग्नि’रित्याग्नये; ‘यमोदाधार, नमस्तेनिर्ऋते’ इति
 द्वौयाम्यौ, ‘वसवः प्रथम, सहस्राक्षइति निर्ऋतये,
 ‘येतेशतंवरुणः, उदुत्तमम्, अयाश्चाग्ने, आपः सृजन्तु
 स्निग्धानी’तिचत्वारो वरुणाय, ‘मरुतः परमात्मा, मरुतो
 गणाना’मितिवायवे, ‘मित्रवासस, एतानूध्नतैता’निति
 द्वौकुबेराय, ‘ईशानः, ईशईशते’इतिद्वावीशानाय, उदुत्यं
 चित्र’मित्यादित्याय, ‘ममाग्ने, अहमग्ने, अग्नआयाही’ति
 त्रयोभौमाय, ‘प्रभुर्देवो, गृहाधिपतिरितिशनैश्चराय,

‘बृहस्पतिर्देवानां, बृहस्पतिस्सोमो, बृहस्पतेऽतियत्, उप
यामगृहीत’इति चत्वारो बृहस्पतये, ‘श्रविष्ठजोयः, त-
द्विष्णोः परमं, तद्विप्रास’इति (त्रयः) बुधाय, ‘प्रजापतेन-
त्वत्, सुभूः स्वयंभूः’रिदिद्वौशुक्राय, ‘भृगामिनी, इष्टगा
मिनी’ति द्वौगंगायै ‘सोमयास्ते, यातेधामानी’ तिचन्द्राय,
‘रुद्रमन्यं, त्रियवक’ मितिद्वौरुद्राय; ‘जगद्भुवं, जगद्भु
वोधिपतिः, सुब्रह्मण्यो, बृहस्पते, सुब्रह्मण्योरुद्रभुवो, जग
द्भुवोयायज’ इतिषट्कुमाराय; ‘अतोदेवा, इदंविष्णुरिति
द्वौपुरुषाय; ‘यात्रह्यचारिणी, साचारुजन्मनीतिद्वौ
धात्र्यै; ‘येषामराणां, याम्ये’ तिद्वौज्येष्ठायै; ‘जातवेदसे,
ताममिवर्णां, जमेत्वंपारया, विश्वानिनो, प्रतनाजितं,
प्रतोषिक’ मितिषट्दुर्गायै; नंदिन्यामूल, आपोविवेश,
शाखाभूत, देवीप्रवाहिनी, बिसिनीभूता, प्रविद्युता; गंगा
वाणी, विद्यांनो, माताह्यमेना, आयामहंत्वां, ययासती
स्सत्यं, प्रसव्यनंगे, याभ्योहि योमानसा, इति चतुर्दश
मंत्रानुरोहिणीभ्यः; ‘यतस्त्वमासीत्, तस्मदस्मा’ दिति
भृगवे; ‘कल्यांगिरोभूत्, विस्मापयती’ तिमरीचये; ‘व्या
वर्धतेयो, सस्मारेतिपुलहाय; ‘यएषोदानं, आनंदरोद, इति
पुलस्त्याय; ‘प्रप्रायशो, पेनिष्पंता, इतिक्रतवे; ‘योनोव
सिष्ठःसप्तोत्तमा, इति वसिष्ठाय; ‘यआनसूयेशः, यएष
विभ्यः, इत्यत्रये; ‘सएकोभूत्, यतत्रैष्टुभश्चे’ त्याकाशाय;

‘प्रक्रम्या, योमातरिश्वे’ तिवायवे ‘वृषारतो, जोऽभिमानी’
 त्यमये; ‘आपोविश्वं, चातुर्य’मितितोयाय; ‘तयादित्या,
 तन्त्रोप्येषे’ तिपृथिव्यै; ‘यवकानो, महोर्ण’इतिसरस्वत्यै;
 ‘शंसानियच्छ, भूयाम’इतिश्रियै; यउत्तमः, अग्नेःपंथाय’
 मितिन्यक्षाय; ‘यमर्पयन्ति, यस्संहरती’ तिविवस्वते; ‘ऋ
 चामधीशो, नीतंधृत’ मितिमित्राय; ‘येनायुष्टे, समूह्यते’
 बेतिमहीधराय; ‘चरुंपचेद्य, श्चुल्यांही’ तिहवीरक्षकाय;
 चतुर्मुखी, यालोकेति ब्रह्माण्यै, ‘त्रिणेत्रधारी, चिन्नंचे’ति
 गणेश्वर्यै, ‘ज्वालामाला, बालानहरी’ति षण्मुख्यै, ‘युगे
 युगे, सर्वरमे’तिवैष्णव्यै, ‘कल्पेषु अन्तेष्विति वाराह्यै,
 ‘सासर्वदेवेषु, मालाधरी’तिइंद्राण्यै, चंडी, मोही’तिकाल्यै,
 ‘धातास्य, फुल्लानी’तिपुष्परक्षकाय, विश्वानूबले, सौरी’ति
 बलिरक्षकाय, ‘अग्नेयो, प्रेक्षामधीश’ इतिविष्णुहस्तेजाय,
 ‘शतधारं, कदाविसृजते’ तिगरुडाय, ‘धर्मोघमादौ, यो
 गन्धर’न्निति विघ्नाय, ‘यमर्पयन्ति, शन्न’इत्यनन्ताय, भूमा
 ननोऽग्रे, वन्ध्यान’ इतिसुदर्शनाय, आसाग्र, ओजोब
 लाये’ तिध्वजाय, ‘तंमायशोग्रे, अस्मादुपास्य’ इतिशं
 खाय, भूतानां, भूतोभूते’ ष्विति महाभूताय; ‘अक्षहांतये,
 भूता’ इति विष्णुभूताय, हुत्वा व्याहतीजुहोति, यस्यदेवस्य
 स्वकोमंत्रोनविद्यते तस्यनाममंत्रं वैष्णवान्तंजुहोति ॥

(तत्तदग्नौहोमेमन्त्रविशेषः)

अथाहवनीये पुरुषसूक्तं, भृगुमार्कण्डेययोर्मित्र,
ऐंद्रं, आग्नेयम्; अन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं, ब्राह्मं याम्य नैऋतं;
गार्हपत्ये 'अतोदेवा' इति वैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं वारुणं,
वायव्यम्; आवसथ्ये एकाक्षरादिसूक्तं, रौद्रं, कौबेर,
ईशानदेवत्यं द्वादशाऽष्ट चतुरोवा पर्यायतो जुहोति । पौंड
रीके विष्णुगायत्र्याऽब्जं, बिल्वपत्रं वा, घृताक्तं अष्टाशतं
जुहुयात् । विष्णुसूक्तं, ब्राह्मं, 'विष्णुस्सर्वेषा' मित्यादिपा
रमात्मिकं, वैष्णवान्तं जुहुयात् ॥

(विष्ण्वादिमूर्तीनां प्रधानमन्त्राः)

अथातः पारमात्मिकाऽनुक्रमणम् 'विष्णुस्सर्वेषां,
सुसूक्ष्म, ज्योतिर्वा, ईशो यस्मात्, रायामीशो, यो ब्रह्म
शेद्धा, यो वा त्रिमूर्तिः, यद्वा कृतं, कः कोशमंगे यं यज्ञै' रिति
प्रथमं; 'यो वा गविष्ठो, यो वा वायुः, त्वमग्ने, त्वं जीवो, भूमे
र्वितन्वन्, मनस्त्वं, त्वं बुद्धिः, यत्सूक्ष्मान्, यत्स्वभावात्,
यत्त्वां सर्व' मिति द्वितीयं; 'यस्त्व, कामो भूत्वा, अंगादंगात्,
यो मोहयन्, यो वा दशात्मा, यो ब्रह्मा, सारस्वतो वा, यो वा
परं ज्योतिः, यो दोष, यत्सैता ब्रह्मे' तितृतीयं, 'वाको वा,
द्वावेतौ, यो वा आयुः, यो वा तेजः, सा संपायात्, यो वा स
योगः, सहस्रं वा, स्वातिका, सत्त्वं वा उद्रेकं, सत्यो ज्योति'
रिति चतुर्थं; 'सत्त्व सत्यं, सप्तोद्योगः, कामीमिमा' आर

णीवा, तत्सत्वोवाविष्णुः, तत्भूर्भूस्थम्, आपोआपः, त्रयी
 वाकाम, द्वौवामुख्यौ, सएकैक' इतिपंचमं, 'स्वयमादिः,
 यत्स्वयंसृष्टं, सौजसासर्वं, क्षमामेकां, यःकुंधरमाणो, योवा
 पृथां, व्यांगामुशंतीं, प्रजापतेनत्वत्, योधूर्धुरं, योवाव्य
 हिंसी' रितिषष्ठम्, 'तपोनिधिं, योवानृसिद्धो, रयिककु
 द्भान्, राकामहं, वेदाहमेनं, दिग्दोषायस्य, पद्मास्यवक्षो,
 यःपुंडरीकः, रयीणांपतिः, शयांपतत्रे, तिसप्तमं, यत्सार
 भत. फलोवाएषः, धूर्नोवहंतां, विश्वंविभर्षि, सोवास्व
 रूपा, भूर्भुववा, दाक्षायण्यै, आशास्समस्ता, योजंगमानां,
 योवादशाना' मित्यष्टमं, चत्वारोदोषा, वक्षोवसत्यस्य,
 अणोरणीयान्, विष्णुर्वरिष्ठो, ओजोजुषन्तां, मामात्म
 गुप्तां, यंचिन्तयन्तो, पुण्यांचपुण्यः, सोनोभूतं, सत्वैव
 नित्य' मितिनवमं, 'यागावरिष्ठा, वाय्वन्तरात्मा, सर्वोप
 रिष्ठात्, तंसर्वभूत, ज्योतिर्ज्योतिः, सत्वंसत्वात्मकं, अनि
 मिष्णं, यस्येच्छालोके, योवेदादिः, योवाव्यक्त'मितिदशमं,
 योवामूतिः, सत्यस्सत्यस्थं, ऋतंसत्यं, अंराजिमन्तं, मा
 मात्मगुप्तां, इत्येकादशम्, इति 'विष्णुस्सर्वेषामित्यादि
 पञ्चोत्तरशतं, परमात्मिकमिति विज्ञायते ॥

(वैष्णवान्तहोमानंतरं कर्तव्यम्)

परिवाराणांतत्तद्व्योमेषु तत्तन्मंत्रं वैष्णवंद्वादशाऽष्ट
 चतुःपर्यायतोजुहोति विष्णुसूक्तेनपञ्चस्वग्निषु दधिक्षीर

घृतलाजैर्युक्तं उ प० ह्नाहुत्वा सभ्याऽग्निपौण्डरीकाग्निं च
विना सर्वेष्वग्निषु अन्तर्होमं हुत्वा अग्नीन् विसृज्य नृत्तगेय
वाद्यैश्च रात्रिशेषं व्यपोहयेत् ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
हौत्रशंसनादिसर्वदेवत्यपारमात्मिकानुक्रमणं (णिका) नाम
द्वात्रिंशः पटलः ॥ ३२ ॥ श्रीः ॥

(अथ त्रयस्त्रिंशः पटलः)

(पीठावटेरन्नादिन्यासः दक्षिणादानं च)

ततः प्रभाते स्नात्वा आचम्य संध्यामुपास्य देवा
दीनद्विस्तर्पयित्वा ब्रह्मयज्ञं कृत्वा देवालयं प्रविश्य 'प्रत-
द्विष्णु' रितिसप्तप्रदक्षिणं कृत्वा यज्ञालयं प्रविश्य अर्चापिठे
कृतऽवटे पञ्चविंशतिभागं कृत्वा अधिवासितरत्नान्यादाय
तस्मिन् ब्रह्माणं इंद्रादिदिग्देवांश्चाभ्यर्च्य पुष्पादीन् संशो-
ध्य 'तेमकनेमि' (वै० मं० प्र० ८-) मित्युक्त्वाऽऽमृश्य
तेनैव ब्रह्मस्थाने गजं प्रतिष्ठाप्य 'शतधार' (वै० प्र० ८-)
मिति गरुडं तस्मिन् 'ब्रह्मादेवाना' मिति ब्रह्मस्थाने ब्रह्ममणिं
(तै० आ० ८) 'इंद्रं पणदवन्त' (वै० प्र०) मिति ऐन्द्रेव-
जमणिम्, 'अग्नावग्नि' (वै० प्र० ८) रिति आग्नेय्यां
मौक्तिक 'यमोदाधारे' (वै० मं० ६, तै० आ० ८) तियाम्ये
वैदूर्यम्, 'वसवः प्रथम' (वै० मं० प्र० ८) इति नैऋत्यां
शंखजं, 'एतशत' (वै० प्र० ८) मिति वारुण्यां स्फटिकम्

‘मरुतःपरमात्मे’ (वै० प्र० ६) तिवायव्यांपुण्यकं, ‘सोम-
 राजान’ (वै० प्र० १) मितिसौम्ये चन्द्रकान्तं, ‘ईशान
 (वै० म० ८) मित्यैशान्यांनीलंच, इंद्राग्न्योरन्तरे ‘शन्नोनि-
 धत्ता’ (वै० प्र० ८) मिति अमृताश्मकं, ‘धाताधातृणा
 (वै० म० ८) मिति यमाग्न्योरन्तरे लोहिताक्षकं, यमनी-
 लयोर्मध्ये ‘विश्वेदेवस्ये’ (वै० म० ३) त्युत्पलमणिं, नील-
 वरुणयोर्मध्ये ‘अधिब्रह्मायतता’ (वै० म० ८) मितिप्रवा-
 ल, वरुणवाय्वोरन्तरे ‘मम अर्धधान्य’ (वै० म० प्र० ८)
 मिति मनःशिलां, वायुसोमयोर्मध्ये ‘अप्सर’ (वै० प्र० ८)
 स्थितिशुक्तिजं, सोमेशानयोरन्तरे ‘काद्रवेय’ (वै० प्र० ८)
 इति विमलमणिं, ईशानेद्रयोर्मध्ये ‘अर्धमणःकुंभी’ (वै०-
 प्र० ८)ति मरुदं, सन्यस्य अभ्यन्तरेपदेच एन्द्रादीन्विदिक्षु
 गैरिक, हरिताळ, मनःशिलां, जनश्यामक, सीस, पारत
 सौराष्ट्र, गोरोचनांऽतं तत्तद्दिगीशानांमन्त्रेणऽसंकरंसन्यस्य
 तथा शालि, ब्रीहि, यव, निष्पाव, नीवार, षाष्टिका, माष,
 मुद्ग, तिल, तिल्वदिनारूपं सुवर्णेनकृत्वा श्रीवत्सादीनि
 मंगलादीनिच सन्यस्य पञ्चायुधानि मध्येचतुर्दिक्षु सन्यस्य
 मध्येपदे सौवर्णचिह्नानि कूर्मरूपमेघविद्युल्लताश्च विन्य-
 सेत्, एवंकर्तुमशक्तश्चेन्नवरत्नाष्टमंगळपञ्चायुधवर्णचिह्ना
 निसन्यस्य तच्छ्वभ्रं दुक्लेनाऽऽच्छाद्य सुधयापूरयित्वा सु-
 दृढं कृत्वा ‘विष्णुस्त्वारक्ष’ त्वितिउक्त्वा (वै० प्र० ३) अभ्यु-
 क्ष्य पौंडरीकाग्निंविसृज्य गर्भालयंसंशोध्य उपलिप्य

पैष्ठ्याभूमिमलंकृत्य उपरिष्ठाद्विमानपलाकमुक्तादामपुष्प
मालाद्यैरलंकृत्य अधस्तात्कुसुमाक्षतानाकीर्य, अगरुधूपैः
कर्पूरदीपैर्द्वारपार्श्वे दीपांकुरोपकुंभाद्यैरलंकृत्य यज्ञशाला
मागत्य देवेशंप्रणम्य यजमानो गुरुमभिवंद्य अनुज्ञाप्य
वस्त्रोत्तरीयोष्णीषाभरणैर्गन्धमाल्यैश्च अभिपूज्य देवसन्नि
धौ सोदकंसुवर्णदद्यात् ।

राजाचेत् - चतुष्पष्टिनिष्कंगुरवे, ग्रामश्चे -
दष्टचत्वारिंशत्, इतरेत्वाढ्या एकविंशतिनिष्कं -
दद्युः, । अन्येषामप्यशक्तानांदक्षिणादानं नवधा उच्यते -
पादाधिकं नवनिष्कमुत्तमोत्तमं, तथाष्टनिष्कमुत्तममध्यमं,
तथासप्तनिष्कमुत्तमाधमं, पादाधिकं षण्निष्कं मध्यमोत्तमं,
तथापंचनिष्कं मध्यममध्यमं, निष्कचतुष्टयं मध्यमाधमं,
पादाधिकत्रयनिष्कं मध्यमोत्तमं, तथानिष्कद्वयमधममध्यमं
तथैकनिष्कमधमाधममिति तस्माच्छक्तिं न वंचयेत् । अज्ञाना
दर्थलोभाद्वा शक्तिवंचने कृते ते पदार्थिन एव तत्फलमाप्नुयुः
यजमानो रौरवमायाति ।

स्थापकानां सभ्याध्वर्योर्होतुः पौंडरीकाध्व-
र्योश्च आचार्यदक्षिणाचतुर्थींशं, तदर्धमाहवनीया -
ध्वर्यूणां, तदर्थं, अन्यपदार्थिनां च, दद्यात् । यज्ञस्य दक्षि
णा जीवो भवेत् अल्पदक्षिणायागो यजमानं ब्रूणहत्यांप्राप
यति इत्येके । तस्मादवश्यं दक्षिणादानं यथोक्तं कुर्यात्
द्रव्यहीने तद्गामयजमानस्यापि द्रव्यहानिः, क्रियाहीने
पुण्यक्रियाहानि मंत्रहीने स्वाध्यायायुष्यहानिः श्रद्धाभक्ति

हीने सर्वहानिर्भवति, तस्मात्शास्त्रसंलक्ष्य यथाविधि समाचरेत् ।

(व्याहुतिहोमादि कुंभादिनयनंच)

अथाध्वर्युस्सभ्याभिकुंडपरिस्तीर्य वैष्णवंव्या .
हृत्यंतं चतुष्कृत्वाहुत्वा स्विष्टकृदादिपूर्णाहुतिपर्यंतं कृत्वा
आलयदक्षिणेप्रथमावरणे सहानसे नैऋते पूर्ववत्सभ्याभि
कुंडंकृत्वा प्रोक्षणोल्लेखनादिकंकृत्वा अग्निनित्यहोमार्थं
निधाय पश्चात्तदैवज्ञमभिपूज्य सुहृत्तेसमनुप्राप्ते देवेशं
प्रणम्य 'भूप्रपद्ये' (व० प्र० ८) इतिकुसुमांजलिंदत्वा तता
दिवाद्यैर्घोषयित्वा वितानैः, ध्वजैः, छत्रैः, पिच्छैः, चामरैः,
होमादिपरिच्छदैः, धूपैः, दीपैः, रष्टमंगलैः, पंचायुधैः, भक्तैश्च,
परितो नृत्तगेयवाद्यसंयुक्तं, शकुनसूक्तं समुच्चार्य, तोय
धारापुरस्सरं आचार्यः शिरसाकुंभंधारयन्, अग्रतोगच्छेत्
ततोऽनुस्थापका देवमादाय पार्श्वयोरुभयोर्देव्यौ स्नपनो
त्सवबलिबेराणि च क्रमेणैव आलयं प्रदक्षिणंकृत्वा भक्ताभि
ब्राह्मणपत्नीभिः दीपांकुरोदकुंभैः प्रत्युत्थानं कारयित्वा आ
लयमाविश्य आचार्यो ध्रुवस्य दक्षिणे धान्यपीठे कुंभसंन्य
सेत् । स्थापकाः 'प्रतद्विष्णु' रिति कौतुकं ब्रह्मस्थाने प्र
क्षिप्य (प्रतिष्ठाप्य) पार्श्वयोरुभयोर्देव्यौ तदक्षिणे स्नापनं
उत्तरे चोत्सवं बलिबेरंच स्थापयेयुः, अथवा दक्षिणे चोत्सवं
उत्तरे स्नापनमित्येके । देवस्य पादौ स्पृष्ट्वा विष्णुसूक्तं,
पुरुषसूक्तं, एकाक्षरसूक्तंच (वै० प्र० १-) जप्त्वा दक्षिणे श्री
देव्याः पादौ स्पृष्ट्वा श्रीसूक्तं वामे महीदेव्याः पादौ स्पृष्ट्वा

महीसूक्तं जपेत् । ध्रुवस्य दक्षिणे च उत्तराभिमुखः स्तिष्ठन् आत्म-
सूक्तं जप्त्वा समाहितो देवं ध्यायन् । सुवर्भुवर्भूरिति विंशत्य-
मूर्धनाभिपादेषु क्रमेण विन्यस्य प्रणवैर्वेष्टयेत् ।

(न्यासपञ्चस्वरूपम्)

एषां त्रयाणां न्यासमंत्रस्वरूपं वक्ष्ये - षण्डपुंस्त्रीरूपा
नृग्य जुस्साममयान् सितहेमश्यामनिभान् रक्तश्यामशु-
क्लवस्त्रान् खड्गदंडपद्मधरान् प्रसन्नशीतसौम्यलोचना-
न् स्मृतवान्यसेत् । एषां त्रयाणामास्तिकऋषिः, तृष्टुपृच्छदः
विष्णुर्देवतेति च स्मरेत् । यकारं पादयोरन्तरे पीठे हृदये
अकारं च न्यस्य तौ प्रणवैर्वेष्टयेत् । तयोः स्वरूपं वक्ष्ये यकारं
पुरुषं कनकाभंसितांबरं द्विभुजं पुष्पदंडधरं स्मृत्वा न्यसेत् ।
अस्य ऋषिरंतर्यामी छंदो देवी गायत्री वायुर्देवतेति च स्मरेत् ।
अकारं पुरुषं कदंबकुसुमप्रभं पीतांबरधरं वैभवीशक्तिसं-
रूढं चतुर्भुजं अभयकट्यवलंबितहस्तं चक्रशंखधरं स्मृ-
त्वा न्यसेत् अस्य ऋषिर्ब्रह्मा देवी गायत्री छंदः परमपुरुषो
देवता इति च स्मरेत् । एतानि वंध्यात्वा अक्षराणिसंस्कृत-
रूपेण विलिखेत् । अक्षराणि पृथक् पृथक् प्रणवैर्वेष्टयेत् ।
प्रणवस्वरूपमुत्तरतो वक्ष्यामः ।

(आवाहनक्रमः)

‘इदं विष्णु’ रिति मंत्रेण कुंभस्थमाधावं शक्तियुतं
सूच्येनादाय ‘आयातु भगवान् इति विंशत्यमूर्ध्नि विष्णु-
मावाहयामीति संश्राव्य आवाहयेत् । तत्पीठं परितः
पुरुषाद्यावरणत्रयदेवानां तत्तन्नाम्ना समावाह्य श्रीदेव्या

दक्षिणेश्रीकारं, वामेभूमेर्लकारं च, हृदये सन्यस्य तत्तन्मन्त्रे
 णाऽऽवाह्य, ततो ब्रह्मणो मकारं, शंकरस्य शकारं, पुण्यस्य
 मकारं भृगोश्च लकारं बीजाक्षरं, सन्यस्य तत्तन्मन्त्रैस्तत्तन्नाम
 मन्त्रसंयोज्याऽऽ(वै० म० ८) वाहयेत् । 'संयुक्तमेत दिति
 ध्रुवकौतुकयोस्संबंधकूर्चप्रक्षिप्य कौतुकादीनां पूर्वोक्तन्या
 संचकृत्वा सौवर्णादिपात्रे शंखे वा पूतवारिणाऽऽपूर्य पुष्पा
 क्षतकुशकूर्चान्विन्यस्य दीपादीपमिव ध्रुवबेरात्शक्तिं
 प्रणिधिजले तथा ध्यायन्, कौतुके विबेसमावाह्य, तदक्षिणे
 देवीं श्रियं, वामे हरिणीं चाऽऽवाहयेत् । तथैव स्नपनोत्सव
 बलिबेरेषु क्रमेणाऽऽवाहयेत् । कुंभस्थोदकेन कौतुकं परितः
 सुभद्राद्यावरणत्रयदेवानां वाह्य अन्येषु परिवारविबेषु तत्त
 द्वीजं विन्यस्य तत्तन्मन्त्रैस्तत्तन्नाममन्त्रैस्संयोज्याऽऽवाहयेत् ।

आचार्यः स्थापकाद्यैस्सहितः पुण्याहं वाचयित्वा
 ब्रह्मघोषं चकारयेत् । तत्कुंभेनाऽभ्युक्षणं यः कुर्यात्, तस्य
 मनोवाक्कायकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति । देवं नित्यार्चना
 विधानेनाऽभ्यर्च्य पायसादिहवींषि निवेद्य होमं हुत्वा बलिं
 निर्वप्य, विधिना बलिबेरमाराध्य बलिं बलिबेरं वा (च)
 आलयं प्रदक्षिणं कारयित्वा पश्चाद्ब्रह्मणानन्नेन तर्पयित्वा वै
 ष्णवान्संपूज्य तद्वात्रौ ध्वजारोहणं कृत्वा उत्सवोक्तक्रमेण
 उत्सवं कारयेत्, अशक्तश्चेत्तद्वात्रौ ग्राममालयं वा प्रदक्षिणं
 कारयित्वा स्नपनोक्तक्रमेण स्नपनं कुर्यात् । अख्ययज्ञस्य

प्रथमंअंकुरार्पणं, द्वितीयंसंभारहरणं, तृतीयंमक्षुमोचनं,
चतुर्थंविंबशुद्धिः पंचममग्निमथनं, षष्ठंवास्तुशुद्धिः, सप्त
ममग्निप्रणयनं अष्टमंकुंभपूजा, ध्यानंनवमं; कलशस्थापनं,
प्रतिसरं, शयनास्तरणंच, दशमं; शयनाधिवासनंएका
दशं; वेदाध्ययनंसर्वदेवार्चनंद्वादशं; हौत्रशंसनादित्रयो
दशं; प्रधानहोमंचतुर्दशं; देवस्योत्थापनं, स्नानं, पंचदशं;
रत्नन्यासंषोडशं; दक्षिणादानमग्निसंग्रहणंसप्तदशं; सद्य
प्रदक्षिणंअष्टादशं; चलाचलस्थापनंतयोरावाहनंच एको
नविंशं; अन्यदेवानामावाहनंविंशतिकं; पुण्याहंएकविंशं;
देवार्चनंद्वाविंशतिकं; ब्राह्मणभोजनंवैष्णवपूजनंत्रयोविंशं
उत्सवंचतुर्विंशं; स्नापनंपंचविंशं; महाहविर्निवेदनम् इति
क्रमेण एतेषांविपर्यासंनकारयेत्।

एवंयःकुरुतेभक्त्याविष्णोस्थापनं ब्राह्मणः श्रद्ध-
धान स्तस्यमनोवाक्कायकृतं पापंक्षिप्रंनश्यति । सर्वयज्ञ
फलंलब्ध्वासर्वान् कामानवाप्य दशपूर्वान् दशपरान्
आत्मानंचैकविंशतिकं विष्णोर्लोकं गमयित्वा तद्विष्णोः
परमंसायुज्यपदंप्राप्नोति । क्षत्रियो विजयंश्रियं की-
र्तिंच लब्ध्वा अन्यूनाऽनेककोशाक्षयबलः सर्वक्षत्रियाभि-
वंद्यः सागरान्तांमहींप्राप्य चक्रवर्तीभूत्वा विष्णोस्सारूप्य
पदं प्राप्नोति । वैश्योऽधनधान्यसंपूर्णं स्तेजस्वी यशस्वी
पुत्रवान् पशुमान् पुण्यमनोरधपुरस्वसामीप्यपदंप्राप्नोति

शूद्रः स्वकुलकतुः प्रजावान् तेजस्वी यशस्वी पशुमान्
ऐहिकान्भोगानवाप्य विष्णोःसालोक्यंपदं प्राप्नोति ।
ग्रामस्य राष्ट्रस्य राज्ञश्च शांतिमारोग्यधनधान्यायुर्विष्टाद्धिं
चकुर्यात् । तस्माद्देवयजनंयष्टव्यामिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्तो विमानार्चनाकल्पे
रत्नन्यासप्रतिष्ठाविधिर्नामत्रयस्त्रिंशः पटलः ॥ ३३॥

(चतुस्त्रिंशःपटलः)

परिवाराणांपृथक्प्रतिष्ठाविधिवक्ष्ये - द्वारं विधिव
कृत्वा षडंगानि विधिनाशिलिपनायोजयेत् । प्रथमंपट्टिका
मूर्ध्वाननां दक्षिणाशिरस्कां न्यस्य, तद्ध्वे दक्षिणस्तंभमुत्त
राभिमुख, उत्तरसंस्तम्भं दक्षिणाभिमुखं, तयोरुपरिष्ठा
दुत्तरपट्टिकां अधोमुखीं, उत्तरशिरस्कांन्यस्य, अन्तरेदक्षिण
कवाटमुत्तराभिमुखं, उत्तरकवाटंदक्षिणाभिमुखं, संस्थाप्य
शिलिपनंविमृज्य; तद्वाराभिमुखेचोत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा,
पर्यङ्गिकृत्वा, पंचगव्याद्धिस्संशोध्य, षडंगानिप्रत्येकं वस्त्रे
णावेष्ट्य, अभिमुखे धान्यपीठे कुंभंसंन्यस्य, आचार्य उत्त
राभिमुखमासित्वा, ध्यायन् धातारं, विधातारं, भुवंगं,
पतंगं, पतिरं वरुणंच, तस्मिन्कुंभांऽभसि समावाह्य, पश्चा
द्वौत्रंप्रशंस्य, धात्रादीनामावाहनं, जुष्टाकारस्वाहाकारान्
कृत्वा, धात्रादिषट्दैवमंत्रान् प्रत्येकंदशपर्यायं सवैष्ण
वंच हुत्वा, प्रभाते तत्कुंभोदकेन धात्रादीन्समावाह्य,

अभ्यर्च्य, हविर्निवेदनं च कारयेत् । ब्रह्मेशयोः, भृगुमार्कण्डेय
योश्च, मुखमंटपे सोपाने वा दक्षिणोत्तरयोः पृथगेव होमं
हुत्वा, कुंभपूजनं च कारयेत् ।

मणिकादीनां द्वारपालानां तत्तत्पाश्वरेऽभिमुखे वा हो-
मं कुंभपूजनं च । अन्येषां परिवाराणां तत्तदालयाभि-
मुखे सर्वेषां पृथगेव वास्तुहोमं हुत्वा, अभिमुखेशय्या-
वेदिं द्विहस्तायतविस्तारं तत्तद्विंबार्धाधिकमानां वा,
तत्तुरीयांशोत्सेधं संकल्प्य, तत्तन्मन्त्रेण पूर्ववदक्षु-
न्मेषणाधिवासनादीनि कृत्वा, पश्चादौपासनाभावाघारं
हुत्वा, कुंभां श्वतुराढकसंपूर्णान् खंडस्फुटितकाल-
रहितान् संगृह्य, तंतुना परिवेष्ट्य, अद्विरापूर्य, वस्त्रयुग्मे
नावेष्ट्य, रत्नसुवर्णं वा, तत्तदायुधसहितं, तत्तन्मन्त्रेण
तत्तत्कुंभे प्रक्षिप्य, सप्तभिः कलशैः संस्नाप्य, शय्यावेद्यां
धान्योपरि पंचवस्त्राण्यास्तीर्य, प्रतिसरंबध्वा, तत्तन्मन्त्रेण
शाययित्वा, उत्तराच्छादनं कृत्वा, हौत्रं प्रशंस्य तत्तन्मूर्तिं
मन्त्रेण आवाहनं षष्ठाकारस्वाहाकारानहु(कृ)त्वा, सर्वेषां
परिवाराणां तत्तन्मंत्रान् सवैष्णवान् षोडशकृत्वो द्वादश
कृत्वो वा जुहुयात्, रात्रिशेषं व्यपोह्य, प्रभाते स्नात्वा,
आलयमाविश्य, कुंभं विंबं च समानीय, तत्तन्मन्त्रेण रत्न
न्यासं कृत्वा, तत्तन्मन्त्रेण तत्तन्मन्त्रेण तत्तद्वेरहृदये तत्तद्वी-
जाक्षरं न्यस्य, तत्तन्मन्त्रेणाऽऽवाह्य, अभ्यर्च्य, हविर्निवेदये
दित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
परिवाराणां पृथक्प्रतिविधिर्नामचतुस्त्रिंशःपटलः । ३४ ।

(अथ पंचत्रिंशःपटलः)

अथनव षट्पञ्चमूर्तिविधिवक्ष्ये - सहस्राभिकविप्र
वासेग्रामे मध्ये, पश्चिमेवा, नवहस्ताद्येकषष्ठिहस्तान्तं
द्विहस्तविद्वद्भ्या, सप्तविंशतिभेदेषु इष्टमानंविनिश्चित्य -
सत्रैश्वरीतिविभागंकृत्वा, मध्येपञ्चविंशतिभागमूर्ध्वतल
करणार्थं दृढतरं यथालक्षणं परिकल्प्य, तत्परितः प्रागादि
चतुर्दिक्षु पुरुषसत्याऽच्युताऽनिरुद्धानां गर्भागारं दश-
भागं तत्प्रमुखेनिर्गम युक्त्याकृत्वा, तत्सम प्राच्यांमुख
मंटपं सत्यादीनांलुलमंटपं तद्गर्भागारसमं त्रिपादमर्धवा
प्येवंनिर्माणं नळिकाधलंकारयुतं चतुर्मुख चतुर्द्वारं चतु-
ष्कूटं त्रिशालंहारापञ्जरनासिकाद्यैस्सहकृत्वा, द्वितीयतले
विस्तारं पूर्वजदेक शीतिभागंकृत्वा, तन्मध्ये पञ्चविंशति
भागंविष्णोर्जदिकूर्णेऽस्तमगारं तत्परितोऽलिन्द्र चतुर्विं-
शतिभागं तद्बाह्ये द्वात्रिंशद्भागं बाह्यकुड्यंकूटशालाद्यै
रुपशोभितं मुखमंटपसोपानसंयुक्तं कृत्वा, तस्यालिन्द्रे
दक्षिणे नरनारायणयोर्दक्षिणेनगारं पश्चिमेनृसिंहस्य उत्त
रेवाराहस्यचाऽगारंयुक्त्यापरिकल्प्य, तृतीयतलविस्तारा
यामं यथालक्षणं देवेशस्यशयनागारं मुखमंटपसंयुक्तमेवं
त्रितलैर्युक्तं नवमूर्तिविमानंकारयेत् ॥

(पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाविधानम्)

पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाचेत् एवंविमानं त्रितलं कृत्वा नर-
नारायणनारसिंहान्विना त्रितीयतले देवेशं शयानं द्वितीय
तले विष्णुमादिमूर्तिं अधस्तले पुरुषादीन् पूर्ववत्स्थापयेत्।

अथ विमाने द्वितले अधस्तले विष्णुमादिमूर्तिं भोगास-
नमार्गेण प्रतिष्ठाप्य तत्परितोऽलिङ्गं चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारयुतं
यत्प्रधानं तन्मुखमण्डपं संयुक्तं कृत्वा, तत्प्राच्यामलिङ्गे दक्षिण
भागे भित्तिमाश्रित्य पुरुषं प्राञ्चमुखं, दक्षिणेऽलिङ्गे दक्षिणा
मुखं सत्यं, तथैव पश्चिमेऽच्युतं, उत्तरेऽनिरुद्धं, देवीभ्यां
सहितं वा कृत्वा, ऊर्ध्वतले योगेशं योगशयनं वा संस्थाप्या-
र्चयेत्।

(पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठक्रमः)

पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठाचेत् - विमानतलं कृत्वा, ऊर्ध्वतले
विष्णुमादिमूर्तिम्, अधस्तले पुरुषादीन् पूर्ववत्स्थापयेत्।
अथवा द्वितीयतले विष्णुं पूर्ववत् संस्थाप्याऽधस्तले अभ्य-
न्तरं घनसुयुक्तं तत्परितः सार्लिङ्गं चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारयुतं
प्रधानं मुखमण्डपं संयुक्तं कृत्वा, अलिङ्गे प्राञ्चखादीन् पुरुषा-
दीन् देवीभ्यां सहितं रहितं वा स्थापयित्वाऽर्चयेत्। एवं-
यथोक्तविधिना सर्वाणि ध्रुववेराणिकर्तुमशक्तश्चेत् - उक्त-
विमानेष्वेकस्मिन् विमाने चैकतलप्रासादं नवहस्तादहीनं
निश्चित्य तस्मिन्नेकाशीतिविभागं कृत्वा तन्मध्ये नवभागं

गर्भागारं तत्परितः षोडशभागमभ्यन्तरं तत्परितश्चतुर्विंशतिभागमलिङ्गं तद्बाह्येद्वात्रिंशद्भागं बाह्यकुड्यं अथवा तदेकविंशतिशतभागं विभज्य षट्पञ्चाशद्भागं अलिङ्गं च त्वारिंशद्भागं बाह्यकुड्यं कारयेदित्येके ।

तत्समं, त्रिपादमर्धवा, मुखमण्डपं दक्षिणपश्चिमोत्तरं मूर्तीनां द्वारदेशे जालकैर्युक्तं बाह्यं भित्तिविस्तारसममभ्यन्तरभित्तिविस्तारं सप्तदशोत्सेधं, मर्धाधिकं, पादोन द्विगुणं, द्विगुणं वा, विमानोत्सेधं तदष्टभागं कृत्वा, एकांशमधिष्ठानं, तद्विगुणं स्तंभायाम्, मेकांशं प्रस्तरं, बाह्यभित्तौ संयोज्य अभ्यन्तरभित्तेरुपरिकंठमेकांशं, द्वाभ्यां शिखरं, एकांशापिण्डं (स्थपि) केत्येवमेकतलप्रासादं परिकल्प्य, तस्मिन् गर्भालये दैविके भागे विष्णुमादिमूर्तिं भोगासनमार्गेण ध्रुवबेरं प्रतिष्ठाप्य, पुरुषादिमूर्तीनामादिमूर्तीभिन्नत्वात् ध्रुवबेरं विना आदिमूर्तेरनुरूपं विष्ण्वादीनि सर्वाणि कौतुकबेराणि विधिना कारयित्वा, गर्भागारे ब्रह्मपदे विष्णुमादिमूर्तिं, मलिन्दे द्वारदक्षिणे प्राङ्मुखं पुरुषं दक्षिणे सत्यं, पश्चिमे अच्युतं, उत्तरे अनिरुद्धं, द्वारस्योत्तरपार्श्वे शयानं, दक्षिणे सत्यस्य पश्चिमे नरनारायणौ, पश्चिमे अच्युतस्योत्तरे नृसिंहम्, उत्तरे अनिरुद्धस्य पश्चिमे वाराहं स्थापयेत् ।

अथवा तत्तद्वित्तावाभासं ध्रुवं संकल्प्य, ध्रुवकौतुकसंयुक्तं कारयेदित्येकेचित् । अथवा पुरुषादीनाम्

भ्यन्तरभित्तौ गुहासु रत्नन्यासंकृत्वा कौतुकानेव -
स्थापयित्वा, अर्चयेत् ।

सर्वेषामंशानां (कौतुकानां) आवाहनं विसर्जनं च
आदिमूर्त्ताविवे नित्यहोमबलिदानबल्युद्धरणस्नपनोत्सवा-
दीन्यादिमूर्त्ते(रे)रिव कारयेत् । अन्यत्सर्वसमानं, पुरुषा-
दीनामेवतौविनातत्रार्चनमेव कारयेदित्येके ।

अवा द्वितालप्रासादमेवंकल्पयेत् । विमानोत्सेधं चतु
र्दशभागंकृत्वा, सार्धांशमधिष्ठानं, तद्विगुणंस्तंभायामं,
सार्धांशप्रस्तरं, बाह्यभित्तौसंयुज्य, अलीन्द्रं विसृज्य अभ्यन्तरं
भित्तेरुपर्यूर्ध्वभूमेः पादद्वयार्धांशं, प्रस्तरमेकांशं, सपादां
शंकंठं, सपादद्वयंशंशिखरं, मेकांशंस्थूपितुंगं, बाह्यभित्ते
रुपरिकूटशालाद्यैरुपशोभितं सुखमंटपव्यासोपानादिभि
र्युक्तं शिल्पिशालोक्तमार्गेणयुक्त्या कृत्वा, अधस्तलेविष्णुं
पूर्ववत्, ध्रुवकौतुकंसंस्थाप्य, पुरुषादीन्पूर्ववत्स्थापयेत् ।

ऊर्ध्वतले शयानं, वकौतुकसंयुक्तं, कौतुकमेववा,
मानुषपदेपीठे रत्नानिविन्ध्य, संस्थाप्य, नृसिंहं द्वारस्यो
त्तरेपार्श्वे अलीन्द्रेस्थापयेदिति विशेषः ।

अथवा कूटाकारमनर्पितं चतुर्वर्गयुक्तं संकल्प्य,
बाह्यभित्तिसमाभ्यन्तरभित्तौ सप्तदशोत्सेधं षडंशंकृत्वा, ए-
कांशमधिष्ठानं, द्वयार्धांशंस्थूपितुंगं, द्वयंशंशिखरं, मर्धां
शंस्थूपितुंगमिति एवं शिलयेष्टकयावाभित्तिसंकल्प्य, लु-

पाविधानेनकृत्वा, लोहैर्लोष्टैर्वाऽऽच्छाद्य, उपरिस्थूपिकां
(एकां) तिस्रः, पंच, सप्त, नववा, कारयेत् । मुखमंट
पेनसार्धं वेतिके चित् । ध्रुवबेरंविना विष्ण्वादिसर्वमूर्तीनां
कौतुकानेवपूर्ववत्प्रतिष्ठापयेत् । उपरितालार्धविष्णुमूर्तेः
प्राच्यामुन्नतंपीठकृत्वा, तस्मिन्, भित्तौ, गुहायांवा, देवं
कौतुकमेवसंस्थाप्य, नृसिंहद्वारवामे अर्लीद्वे स्थापयित्वाऽ
र्चयेत् । षट्पञ्चमूर्तिभ्योऽधिकमूर्तीर्विनैवंकुर्यात् ।

शक्तश्चेत्पुनर्बालगारंकृत्वा, कूटकागारे तस्मिन्
प्रतिष्ठाप्य, भ्यर्च्य, नळनलिकादिषु पूर्ववद्यथोक्तंविमानं
ध्रुवबेराणिच कृत्वा, बालागारे अर्चितान् कौतुकादीन्
समानीय तस्मिन्विमानेप्रतिष्ठाप्याऽर्चयेत् । अथवा प्रथ
मंतरुणालयस्थानेकूटाकारंकारयेदितिकेचित् । क्षुद्रविमाने
ध्रुवयुक्तंस्थापितंचेतस्मिन्महाविमानंकर्तुमिच्छेत्-अन्यत्र
विस्तीर्णेदेशे यथोक्तंविमानंध्रुवबेराणिचकृत्वा, पूर्वविमान
स्थान् कौतुकादीन् समानीय, तस्मिन्विमानेप्रतिष्ठाप्य,
अर्चयेत् । पुनरपिपूर्वविमाने ध्रुवानुरूपंकौतुकं यथाला-
भमानेनकृत्वा, संस्थाप्य, अलाभेसुवर्णं, कूर्चंवा, निक्षिप्य;
यथालाभमर्चयेत् । आदिमूर्त्यादीनां बल्युत्सवस्नपनादी
निसर्वाणि विष्णोरादिमूर्तेरिवसमाचरेदित्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे
नवषट्पञ्चमूर्तिविधिर्नामपञ्चत्रिंशःपटलः ॥ ३५ ॥ श्रीः ॥

(अथ षट्त्रिंशःपटलः)

अथनवमूर्त्तीनांध्रुववेराणिमानंचवक्ष्ये - धामगर्भं
गृहद्वारस्तंभयजमानमानांगुलमानेषु इष्टमानेन ध्रुववेरा
णिकल्पयत् । देव्यौबाहुकर्णसीमामानेन मुन्यादिपरिवा-
रांश्च तत्समेन, त्रिपादेन, अर्धेनवा, कारयेत् ॥

मध्यमतले विष्णुमादिमूर्तिं सिंहासनेसमासीनं
श्रीभूमिभ्यां, भृगुपुण्याभ्यां, ब्रह्मशंकराभ्यां, युक्तम्, उप-
रिभित्त्यूर्ध्वभागे दक्षिणवामयोर्वेदमानौ चामरधारिणौ कि-
ष्किंधसुंदरौच कामिनीव्याजिनीभ्यामर्कचंद्राभ्यांयुक्तं प्रथ-
मद्वारस्य दक्षिणे तुहिनं वामेबलिदं, द्वितीयद्वारे तापस-
सिद्धिदौच; तस्याऽलींद्रे दक्षिणामुखौ नरनारायणौ,
स्थितौ प्रजापतिशंकराभ्यांअर्चकमुनिभ्यांकामिनीव्याजि-
नीभ्यामर्कचंद्राभ्यांयुक्तौ; द्वारस्यदक्षिणवामयोश्चक्रचूलि-
शंखचालिनौच, तस्याऽलींद्रेपश्चिमे नृसिंहं योगासनेसमा-
सीनं कक्ष्ययोरोबद्धं ब्रह्मशंकराभ्यामर्चकमुनिभ्यांअर्कचं-
द्राभ्यांयुक्तं; द्वारस्यदक्षिणवामयोः चण्डप्रचण्डाभ्यांसहैव
कुर्यात् ॥

तस्याऽलींद्रेचोत्तरेचोत्तरामुखंवारारुहं पूर्ववत्देवस्य
दक्षिणेचंद्रं वामेहलेशं पूजकमुनी ब्रह्मशंकरौ अपरभि-
त्त्यूर्ध्वभागे सनकसनत्कुमारौ चंद्रादित्यौ द्वारदक्षिण-
वामयोर्दुर्गां, विघ्नेशंच कुर्यात् ॥

अधस्तले प्राच्यांपुरुषं भोगासनमार्गेणाऽऽसीनं
पूजकमुनिभ्यां ब्रह्मशंकराभ्यां अपरभित्त्यूर्ध्वभागेऽथेत
च्छत्रेण, वामयोःचामरधारिणीभ्यां मायासंहादिनीभ्यां
सनकसनत्कुमाराभ्यां चंद्रसूर्याभ्यांच युक्तंकारयेत् ।

प्रथमद्वारे तुहिणबलिंदौ द्वितीयद्वारे शंखपद्म
निधी द्वारसोपानस्थलेभित्तौ प्राङ्मुखींश्रियं, वारणाभि
षेकयुक्तांकारयेत् ।

दक्षिणे सत्यमूर्तिं दक्षिणामुखं देवीभ्यां पूजक
मुनिभ्यां ब्रह्मशंकराभ्यां अपरभित्त्यूर्ध्वभागे छत्रेण चा-
मरधारिणीभ्यां जयाभद्राभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां शक्रबृहस्पति
भ्यां युक्तं, प्रथमद्वारे नासत्यदस्त्रौ द्वितीयद्वारे चक्रशंख
चूलिनौ दक्षिणे सोपानस्थलेभित्तौ दक्षिणामुखंवाग्देवींच
कारयेत् ॥

पश्चिमे पश्चिमाभिमुखंअच्युतं देवीभ्यां पूजक
मुनिभ्यां ब्रह्मशंकराभ्यां अपरभित्त्यूर्ध्वभागे छत्रेण चामर
धारिणीभ्यांजयाभद्राभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां युक्तं; प्रथमद्वारे
गुहजांबवौ, द्वितीयद्वारे शंखपद्मनिधी, सोपानस्थलेभित्तौ
पश्चिमामुखंमन्मथंकारयेत् ॥

उत्तरेचोत्तराभिमुखं अनिरुद्धदेवीभ्यांसहितं रहि
तंवा पूजकमुनिभ्यां ब्रह्मशंकराभ्यां परभित्त्यूर्ध्वभागे छ-
त्रेण चामरधारिणीभ्यांजयापुष्टिकाभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां युक्तं;

प्रथमद्वारे विद्युदप्सरसो द्वितीयद्वारे चक्रशंखचूलिनो
सोपानस्थलभित्तौचोत्तराभिमुखमुद्गलं मुनिचकारयेत् ॥

तृतीयतले योगशयनं दक्षिणशीर्षं अनंतस्यसप्त-
भिः पञ्चभिर्वाफणैः छन्नमौलिं द्विभुजं पूजकस्थाने मही
मार्कण्डेयौ देवस्य दक्षिणहस्तं मार्कण्डेयशिरसिन्यस्तं वामं
समुद्धतकटकं पादं दक्षिणं प्रसारितमीषत्कुंचितं नाभ्यंबुज
समासीनं ब्रह्माणं पंचायुधान् गरुडं च उद्देश्य करतलप्र
हारयुक्तं पादपार्श्वे मधुकैटभौ च दक्षिणपार्श्वे कर्किकं
सनकं वामे भारतीं सनत्कुमार ऊर्ध्ववेदान् दक्षिणोत्तरयोः
ब्रह्मशंकरौ प्रथमद्वारे गंगायमुने द्वितीयद्वारे सुरसुंदरौ च
कारयेत् ।

ब्रह्मस्थाने कौतुकं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं अनंतो
त्संके आसीनं फणैस्सप्तभिः पञ्चभिर्वा छन्नमौलिं कारयेत् ॥

आदिमूर्तीनां सर्वासां मूर्तीनां तत्तत्कौतुकविधानां
पूर्वोक्तविधिना तत्तद्ध्रुववेरानुरूपं, विष्णुं चतुर्भुजं वा,
कारयेत् ।

इन्द्रादिलोकपालानाम् अन्येषां परिवाराणां नव
भेदेष्वेकमार्गेण नवषट्पञ्चमूर्तीः विमाने कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पेनव
षट्पञ्चमूर्तिकल्पनं नाम षट्त्रिंशः पटलः ॥ ३६ ।

श्रीः

श्रीगुरुभ्योनमः श्रीरामायनमः श्रीवैकटेशःप्रसन्नः ।

(अथसप्तविंशः पटलः)

(नवषट्पञ्चमूर्तीनां प्रतिष्ठाविधिः)

(आचार्यवरणम्)

अथनवषट्पञ्चमूर्तीनांप्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये-पूर्वोक्ते
षुनक्षत्रेषु एकस्मिन् यजमानानुकूले नक्षत्रे प्रतिष्ठां
कुर्यात् । तद्दिनात्पूर्वं यथोक्तमंकुरानर्पयित्वा नवमूर्तीःसमु
द्दिश्य प्रत्येकमाचार्यस्थापकानृत्विजश्च पूर्वोक्तलक्षणसंप
न्नान् उक्तदोषविवर्जितान् वरयेत् ॥

(आदिमूर्तेः प्रतिष्ठाक्रमः)

तथैवसंभारान् संभृत्य, आलयाभिमुखेविष्णोरा-
दिमूर्तेर्यागशालां पञ्चहस्तायतविस्तारां षट्त्रिंशत्पादसंयु
क्तां प्रपां कृत्वा, तन्मध्येवर्षनिवारणकूटंकृत्वा, तस्मिन्
पञ्चविंशतिभागंकृत्वा तन्मध्येपदे शय्यावेदिं, तद्वित्तिसस
माऽऽयामविस्तारां, तत्तुरीयांशोत्सेधां, दर्पणोदरवत्स्थलं
संकल्प्य, परितश्चाऽष्टसुपदेषु उपपदेष्वष्टांगुलोत्सेधानि
स्थलानिकृत्वा, शय्याः वेद्याः पूर्वं सभ्यमाहवनीयंच,
याम्येअन्वाहार्यम्, पश्चिमेगार्हपत्यं, सौम्येचावसथ्यम्,
आग्नेय्यांपौण्डरीकं, नैऋत्यांविष्टरं, वायव्यांसंभारवेदिम्,
ऐशान्यांस्नानश्चभ्रंच तद्वाह्ये षोडशभागेकभागांगुलो
त्सेधंस्थलंकृत्वा इन्द्रादिदिग्देवानां तत्तद्दिक्षु औपासनाग्नि

कुंडानिकृत्वा इन्द्राग्नयोर्मध्येगरुडस्य यमपावकयोर्मध्ये
ब्रह्मणो यमनीलयोर्मध्येभृगोः, नीलवरुणयोर्मध्येश्रीदे-
व्याः, वरुणोदानयोर्मध्येमहीदेव्याः, वायुसोमयोर्मध्येमा-
कंडेयस्य, सोमेशानयोर्मध्येशंकरस्य, इन्द्रेशानयोर्मध्ये
विष्वक्सेनस्यच, अन्येषांपरिवाराणांतत्तदिक्षुयागशालां
परितश्चौपासनाभिकुंडानिकुर्यात् ॥

तेषांबिरमालयंयदित्यात् तत्तदभिमुखेच, औपास-
नाभिकुंडं कुंभपूजनंच पृथगेव कुर्यात् । बिम्बाभावेपि
इन्द्रादीशानपर्यन्तानां द्वारेषु द्वारपालानां न्यक्षादीनामभि-
मुखे श्रीभूतस्थानपायिनं च होमंकुर्यादितिकेचित् ।

(गुरुषादीनां यागशालादिलक्षणम्)

प्राच्यांपुरुषमूर्ते र्यागशालां षोडशस्तंभसंयुक्तां
तन्मध्येशय्यावेदिं परितश्चतुरभिकुंडानिच परिकल्प्य,
आलयादक्षिणे तद्द्वाराभिमुखे सत्यमूर्तेर्यागशालां तन्म-
ध्येशय्यावेदिं परितश्चतुरभिकुंडानि परिकल्प्य, तद्दक्षिणे
नरनारायणयोर्यागशालां तन्मध्येशय्यावेदिं तन्मध्येचतु-
रग्नीन्संकल्प्य, पश्चिमेअच्युतमूर्तेर्यागशालां तन्मध्येश-
य्यावेदिं परितश्चतुरग्नीन्, तत्पश्चिमेनृसिंहस्य यागशा-
लांतन्मध्येशय्यावेदिं परितश्चतुरग्नीन्परिकल्प्य, उत्तरे
अनिरुद्धमूर्ते र्यागशालां तन्मध्येशय्यावेदिं परितश्चतुर-
ग्नीन्परिकल्प्य, तस्योत्तरेवाराहस्य यागशालां तन्मध्ये

शय्यावेदिं परितश्चतुरग्नीन् परिकल्प्य, अन्यत्सर्वपूर्ववत्कुर्यात् ।

आलयस्योत्तरेश्रामणकामिकुण्डं कृत्वा सूत्रोक्तविधिना वास्तुहोमं हुत्वा सर्वत्र पर्याग्निरपञ्चगव्याभ्यां संशोध्य प्रोक्षणैः प्रोक्ष्य अधिवासनगतान् देवान् संधायामिषिच्य वस्त्रोत्तरीयाद्यैर्विभूष्या अष्टोपचारैरभ्यर्च्य आलयमावेश्य तत्तद्यागशालायां पश्चिमे विष्टरे प्राङ्मुखान् देवान् संस्थाप्य सर्वेष्वग्निकुण्डेषु आधारं हुत्वा सर्वेषां आचार्याः (र्याः) पूर्ववत्प्रत्येकं कुंभपूजनं कुर्यात् (र्युः) त । यजमानः आचार्यान् वस्त्राद्यैरलंकुर्यात् ।

कुंभानादाय तंतुना परिवेष्ट्य प्रक्षाल्य नादेयैराधावैः पूरयित्वा पृथक् पृथक् वस्त्रयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य प्रत्येकं नवरत्नानि सौवर्णानि अष्टमंगलपंचायुधवर्णचिह्नानि च विन्यस्य, तत्तदगारे, बालागारे वा, देवाभिमुखे धान्यराशयुपरि कुंभान् संन्यस्य, पूर्ववद्ध्यात्वाऽऽवाह्य, पश्चात् स्थापकानाह्वय, आदिमूर्त्यादीन्यथाक्रमेणाऽऽआचार्याः तत्तत्समादाय पुरतोगच्छेयुः ।

तत्तद्यागशालामासाद्य स्नानश्च भूंप्रतिष्ठाप्य, सप्तभिः कलशैः संस्नाप्य, वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलंकृत्य, अभ्यर्च्य, पुण्याहान्ते प्रतिसरंबध्वा, तत्तद्देवांधान्योपरि पञ्चशयनानि, वासांसि वाऽऽस्तार्य तथैव शाययित्वा उत्तराच्छादनं

कृत्वा होतृन्सर्वानवस्रोत्तरीयाधैरलंकृत्य तत्तत्प्रधान
होमे हौत्रंप्रशंस्य, तथैवाऽऽवाहनादीनिकुर्यात् ।

विष्णुमूर्तेःशयानस्य सभ्यं, पुरुषमूर्ते राहवनीयं,
सत्यमूर्तेरन्वाहार्यं, अच्युतमूर्तेर्गार्हपत्यं; अनिरुद्धमूर्ते
रावसथ्यं; नरनारायणयोरन्वाहार्यं; नृसिंहस्यगार्हपत्यं;
वाराहस्याऽऽवसथ्यं; प्रधानाग्निरित्युच्यते ।

पश्वादादिमूर्तेस्सभ्याग्निपरिस्तीर्य, परिषिच्य, पा-
लाशेध्मानगृहीत्वा मूलाग्राभ्यांघृताक्तान्, विष्णुगायत्र्या
जुहुयात्, उपभृता वैष्णवमाज्येन, जुह्वापकंसाज्यंवैष्ण-
वने, सुवेणाज्यमादाय, विणुसूक्तम् अग्निहोत्रहविण्या
पुरुषसूक्तंच, दशपर्यायतोयजेत् ।

सहस्राहुतिमिष्टा, पञ्चवारुणं, यद्देवादींश्च, ब्रह्म
जज्ञानादिसर्वदेवत्यमन्त्रान् वैष्णवं, मिन्दाहुतीर्विच्छिन्नंच,
सकृज्जुहुयात् । आहवनीये पुरुषसूक्तं, अन्वाहार्येविष्णु-
सूक्तं, गार्हपत्येवैष्णवं, आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तं, त्रिर्जु-
हुयात् । विष्णुसूक्तेन पंचस्वग्निषु क्षीरदध्याज्यलाजान्यु-
क्तान् उपजुह्वा जुहुयात् । आज्यंसुचागृहीत्वा वैष्णवं
सकृद्धुत्वा पौंडरीके वैष्णवंजुहुयात् । अब्जशतं, बिल्वप-
त्रंवा, घृताक्तं विष्णुगायत्र्याजुहुयात् । पुरुषसूक्तं, 'विष्णुः
सर्वेषा' मित्यादिपारमात्मिकं, देवंध्यायनूजुहुयात् ।
परिषदांहोमेषु तत्तन्मन्त्रान् द्वादशाष्टपर्यायतो जुहुयात् ।

(तृतीयतलस्थशयानस्य)

तृतीयतले शयानस्य शयनस्थापनमार्गेण पञ्चाग्नी
नांहोमं हौत्रशंसनं मूर्त्यावाहनादिकंचाचरेत् ।

(पुरुषस्य)

अधस्तले प्राच्यांपुरुषमूर्ते र्यागशालायामाहव-
नीयेपुरुषसूक्तमन्वाहार्येविष्णुसूक्तं गार्हपत्येवैष्णवं श्रीदेव-
त्यं पूजकमुन्योर्मित्रं आवसथ्ये एकाक्षरादिसूक्तं महीदेवत्यं
रौद्रंच जुहुयात् ।

(सत्यस्य)

दक्षिणेसत्यमूर्तेर्यागशालायामन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं,
गार्हपत्येवैष्णवं, श्रीदेवत्यंब्राह्मं आवसथ्ये एकाक्षरादि
सूक्तं, भूमिपुण्ययोर्मित्रं, आहवनीयेपुरुषसूक्तं, महीदेवत्यं,
रौद्रंच, जुहुयात् ।

(अच्युतस्य)

पश्चिमे अच्युतमूर्तेर्यागशालायां गार्हपत्येवैष्णवं,
आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तं, श्रीदेवत्यं, ब्राह्मं, आहवनीये
पुरुषसूक्तं, मुन्योर्मित्रं, अन्वहार्येविष्णुसूक्तं, महीदेवत्यं,
रौद्रंच जुहुयात् ।

(अनिरुद्धस्य)

उत्तरे अनिरुद्धमूर्तेर्यागशालायां आवसथ्येचैका-
क्षरादिसूक्तम्, आहवनीयेपुरुषसूक्तं श्रीदेवत्यं, ब्राह्मं; अन्वा
हार्येविष्णुसूक्तं, मुन्योर्मित्रं, गार्हपत्येवैष्णवं, महीदेवत्यं
वैष्णवंच, जुहुयात् ।

(नरनारायणयोः)

दक्षिणे नरनारायणयो र्यागशालायाम् अन्वाहार्येविष्णुसूक्तं, विष्णुगायत्रीं च, गार्हपत्येवैष्णवं, आदित्य देवत्यं, आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तं, आहवनीये पुरुषसूक्तं, प्राजापत्यं च जुहुयात् ।

(नृसिंहस्य)

पश्चिमे नृसिंहस्य यागशालायां गार्हपत्येवैष्णवं, 'योवानृसिंह' इति एकं, आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तं, ब्राह्मम् आहवनीये पुरुषसूक्तम् अन्वाहार्येविष्णुसूक्तं, रौद्रं च जुहुयात् ।

(वाराहस्य)

उत्तरेवाराहस्य यागशालायां आवसथ्ये एकाक्षरादिसूक्तं, 'यत्स्वयंसृष्ट' मित्येकं महीदेवत्यं, आहवनीये पुरुषसूक्तं, (ब्राह्ममाहवनीयेपुरुषसूक्तं) ऐंद्रं, अन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं, गार्हपत्येवैष्णवं, वारुणं च, जुहुयात् ।

सर्वान् मंत्रान् षोडशादशपर्यायतो जुहोति पुरुषा दीनांचतुर्णां नरनारायणनारसिंहवाराहाणांच, तत्तत्प्रधानाग्निमेव हुत्वा यथोक्तं होमं जुहुयादित्येके । विष्णुमूर्ते स्सभ्यं पौंडरीकं च अन्येषां तत्तत्प्रधानाग्निं च विना सर्वहोमे अन्तर्होमं हुत्वा, रात्रिशेषं व्यपोह्य, प्रभाते त्वाचार्यः स्थापकाद्याश्च स्नात्वा, आलयमाविश्य प्रदक्षिणं कृत्वा, तत्तद्याग

शालामागत्य, पूर्ववत्सर्वानूदेवानुत्थाप्य, अभ्यर्च्य, गर्भा लयेषुसर्वेषु कौतुकपीठे रत्नन्यासंकृत्वा, सभ्याग्निविना सर्वहोमेष्वन्तहोमंजुहुयुः । यजमानः आचार्यादिभ्यो यथोक्तदक्षिणादेवसन्निधौसोदकंदद्यात् । सभ्याग्निपरिस्तीर्य अंतहोमंहुत्वा, तमग्निनित्यहोमायविन्यसेत् ।

पश्चात्सुमुहूर्तेप्राप्तेतत्तद्यागशालामागत्य, तत्तदा-
चार्यादयः, 'भूःप्रपद्य' इतिक्रमेणकुसुमांजलिंदत्वा, तंतं
देवंप्रणम्य, सर्वालंकारसंयुक्तं, सर्ववाद्यद्योषसमायुक्तं,
तोयधारापुरस्सरं, शकुनसूक्तंसमुच्चार्य, आचार्याः कुंभाना
हत्य शिरसाधारयन्तोऽग्रतोगच्छेयुः । स्थापकाः कौतुका
दीन्यादायानुगच्छेयुः, आलयंप्रदक्षिणंकृत्वा पूर्वविष्णुमा
दिमूर्तिं, पश्चात्पुरुषसत्याच्युतानिरुद्धांश्च, शयानंदेवं, नर
नारायणनारसिंहवाराहंश्च क्रमेणानीय तत्तद्गर्भागारंप्र
विश्य तत्तद्ध्रुववेरस्यदक्षिणपार्श्वे कुंभानूस्नसयेयुः । 'प्रत
द्विष्णु' रितिकौतुकबेराणिसंस्थाप्य, पार्श्वयोःदेव्यौच,
पूर्ववत्स्थापयेयुः ।

आत्मसूक्तंजप्त्वा ध्रुववेरस्यपादौस्पृष्ट्वा,सूक्तानिजप्त्वा,
तथैवमंत्रन्यासं (अक्षरन्यासं) चकृत्वा, समाहितोदेवंध्या
यन् पूर्ववत्समावाह्यपुण्याहंकृत्वा, नित्यार्चनाविधानेनाऽ
भ्यर्च्य, पायसादीनिहवींषि निवेद्य, होमंहुत्वा, बलिंनि
वाप्य, बल्युद्धरणंचकारयेत् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वसमानं ।

षण्मूर्तिप्रतिष्ठाचेद्विष्ण्वादिपंचमूर्तीशयनं च यथोक्तविधिना प्रतिष्ठापयेत् ॥

(अशक्तविषयककल्पः)

एवं सर्वासां मूर्तीनां पृथक्कर्तुमशक्तश्चेत् प्राच्या मेकां यागशालां पूर्ववत्कृत्वा मध्येपदे विष्णोः प्रागादीशानान्तमष्टसुपदेषु यथाक्रमेण संवेशयन् यथाक्रमेणानन्तशयनपुरुषसत्यनरनारायणाच्युतनृसिंहानिरुद्धवाराहाणां शयनवेदितत्तत्प्राच्यां तत्तत्प्रधानाग्निचकृत्वा एकाभि विधानेन प्रतिष्ठापयेदितिकेचित् ॥

(अशक्तानां नवमूर्त्यादीनां प्रतिष्ठाविशेषः)

अशक्तानामेकतलप्रासादेन वषट्पञ्चमूर्तीनां प्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये - पूर्ववदाचार्येण एकं, स्थापकादींश्च वरयित्वा, यथोक्तमंकुरानर्पयित्वा, संभारान्संभृत्य, तथैवाक्षिमोचनाधिवासौचकृत्वा, आलयाभिमुखे, दक्षिणे वा, पूर्ववद्यागशालां, महावेदिं चकृत्वा, परितोमिकुण्डानि, पौंडरीकादि कुंडं च, कृत्वा, वास्तुशुद्धिं चकृत्वा, सर्वेष्वग्निष्वाचारं हुत्वा, पूर्ववत्कुंभं संस्थाप्य, आलयेवालागारे, देवाभिमुखे, धान्योपरि कुंभं संन्यस्य, आचार्यश्चोत्तराभिमुख आसित्वा, पूर्वं वध्यायन् कुंभे सर्वान् देवान् समावाह्य, कुंभं संगृह्य, अग्रतोगच्छेत् । स्थापकाः शकुनसूक्तं समुच्चार्य, पूर्वं विष्णुमादिमूर्तिं, पश्चात्पुरुषादीन् स्नापनोत्सवबलिबेराणि च

आदायाऽनुगच्छेयुः; स्नानवेद्यांमध्येविष्णुं, दक्षिणेऽश्रियं, पुरुषसत्यनरनारायणनारसिंहांश्च, उत्तरेमहीं, अच्युतानिरुद्धवाराहांश्च, शयानंचसंस्थाप्य, एषांदक्षिणपार्श्वेकुंभं संन्यस्य, स्नापनोत्सवबलिबेराणिच, तत्क्रमेणसंस्थाप्य, पूर्ववत्प्रत्येकंकलशैःसंस्नाप्य, वस्त्रोत्तरीयाद्यैर्विभूष्याऽभ्यर्च्य यज्ञालये नैऋते देवान्संस्थाप्य, पूर्ववत्प्रतिसरं बध्वा, ध्रुवबेरेपिप्रतिसरमाबध्य, पुरुषादीनांध्रुवबेरंयदिस्यादाभासंविना प्रतिसरंबंधयेत् ।

पूर्ववत्पृथक्पृथक्शयनान्यास्तीर्य, मध्येविष्णुमादिमूर्तिं, देवीभ्यांसह, दक्षिणेपुरुषसत्यनरनारायणनृसिंहांश्च, उत्तरेअच्युतानिरुद्धवाराहांश्च, शयानंच, तत्तद्देवीभ्यांसहसमारोप्य, तेषांदक्षिणेस्नापन, मुत्तरेचोत्सवबलिबेरंच समारोप्य, पूर्ववच्छाययेत् ।

यतोद्वारंततस्तेषांमौलिकृत्वा, उत्तराच्छादनंकृत्वा, सभ्याग्नौपूर्ववद्धौत्रंप्रशंस्य, आवाहनादीनि कृत्वा, सर्वानभ्यर्च्य, चतुर्दिक्षुवेदानध्यापयेत् ।

सभ्याग्नौपूर्वोक्तहोमंहुत्वा, आहवनीयादिषुयथोक्तहोमंजुहुयुः, तथैवपद्महोमंहुत्वा, सर्वपरिवाराणांतत्तद्देवत्यं तत्तद्धोमेसभ्येवातथैवहुत्वा, नृत्तगेयवाद्यैरात्रिशेषं नयेत् ।

अथाचार्यः प्रभातेस्नात्वाऽऽलयमाविश्य, देवानुत्थाप्य, पूर्ववद्विष्ण्वादीनां सर्वेषां कौतुकादीनां पीठे पुरत्नादीनि सन्यसेयुः, यजमानः आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् । सभ्याग्निं परिस्तीर्य, अंतहोमं हुत्वा, तदग्निं नित्यहोमाय विन्यसेत् ।

मुहूर्ते प्राप्ते सर्वालंकारसंयुक्तं, तोयधारापुरस्सरं, शकुनसूक्तं जप्त्वा, देवं ध्यायन् आचार्यः शिरसा कुम्भं धारयन् अग्रतो गच्छेत् । स्थापकाः विष्ण्वादिमूर्त्तिः पूर्ववदादायाऽनुगच्छेयुः ।

आलयं प्रदक्षिणं कृत्वा, अभ्यन्तरं प्रविश्य, ध्रुवबेरस्य दक्षिणे कुंभं सन्यस्य, ब्रह्मस्थाने विष्ण्वादिमूर्त्तिं, तद्द्वारदक्षिणे अलीद्वे प्राङ्मुखं पुरुषं, दक्षिणे दक्षिणां मुखं सत्यं, तत्पश्चिमे नरनारायणौ दक्षिणाभिमुखौ, पश्चिमे पश्चिमाभिमुखं मच्युतं, तदुत्तरे तथैव नृसिंहं, उत्तरे चोत्तराभिमुखं निरुद्धं, तत्पश्चिमे तथैव वाराहं, पूर्वद्वारे उत्तरेऽलीद्वे शयानं प्राङ्मुखं, पूर्ववत् स्थापयेयुः ।

तस्मिन् मुखमंटपे अभ्यन्तरे वा दक्षिणे स्नापन, मुत्तरे चोत्सवं बलिबेरं च, स्थापयेत् ।

आचार्यश्चात्मसूक्तं जप्त्वा, ध्रुवस्य पादं स्पृशन् - सूक्तानि जप्त्वा, दक्षिणे चोत्तराभिमुखं स्तिष्ठन् ध्रुवबेरे अक्षराणि विन्यस्य, समाहितः कुम्भस्थां शक्तिमादाया, 'आया

तुभगवा ' नितिध्रुववेरस्यमूर्ध्नि विष्णुमावाहयामीतिसमावाहयेत् । तथैवपुरुषादीनांध्रुववेरेषु तत्तन्मूर्त्तिभिस्समावाहयेत् । तथैवपुरुषादीनांध्रुववेरंहीनंचेत्, आदिमूर्त्तेर्ध्रुववेरस्यमूर्ध्नि सर्वामूर्त्तिमावाहयेत् ।

ध्रुवस्यपादंपरितः पुरुषाद्यावरणत्रयदेवान् समावाह्य, दक्षिणेश्रियं, वामेहरिणींसमावाहयेत् विष्ण्वादीनां कौतुकानां स्नापनोत्सवबलिबेराणां बीजमंत्रन्यासमक्षर-न्यासंचकृत्वा, पूर्ववत् सौवर्णादिपात्रं, शंखंवा, पूतवारिणाऽऽपूर्यदेवंध्यायन् ध्रुववेरात्प्रणिधिजले दीपादीपमिव आवाह्य, विष्ण्वादीनां कौतुकेषु यथाक्रमेणआवाहयेत् । तदैवस्नापनोत्सवबलिबेरेषुचावाहयेत् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वसमानं ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे नवषट्पञ्चमूर्त्तिप्रतिष्ठाविधिर्नामसप्तत्रिंशःपटलः ॥ ३७ ॥

(अथाष्टत्रिंशः पटलः.)

(एकविमानेस्थानकादिप्रतिष्ठाविधिः)

अथैकविमानेस्थानकाऽऽसनशयनानांप्रतिष्ठाविधिंवक्ष्ये - विमानंत्रितलायतचतुरश्रं, मायतृत्तंवा, सुखमंटपसोपानसहितंकृत्वा, आद्यतले स्थानकंद्वितीयतलेचासनं तृतीयतलेशयानंकारयेत् ।

तृतीयेस्थानकंद्वितीयेचासनं आदौशयानंकारयेदितिकेचित् । योगभोगादिभेदेष्वेकमार्गेण ध्रुववेराणि

पूर्वचत्कारयेत् । ध्रुवा (ववेरा) नुरूपंकौतुकादीनिबेराणि कृत्वा, परिषदमालयं, प्राकारं, मंटपं गोपुरंच, पूर्ववत्कारयेत् ।

तेषांस्थापनविशेषवक्ष्ये - यथोक्तमंकुरानर्पयित्वा, संनारान्संभृत्य, पूर्ववदक्षिमोचनाधिवासौकृत्वा, आलयाभिमुखे स्थानकस्य, तत्पश्चिमेआसीनस्य, तत्प्राच्यांशया नस्यच, यागशालांकृत्वा, अलंकृत्य, तन्मध्येशय्यावेदिं परितोभिकुंडानिच पूर्ववत्कृत्वा, त्रयाणां देवानां प्रत्येकमाचार्यस्थापकादीन्वरयेत् ।

आलयस्योत्तरे वास्तुहोममेकमेवकृत्वा, आलयसंशोध्य, सर्वेष्वभिकुंडेषु आधारंहुत्वा, कुंभपूजनस्नापनप्रतिसरबंधनशयनहौत्रशंसनमूर्त्यावाहनादिहोमादीनि - सर्वाणि महाप्रतिष्ठोक्तविधिनापृथगेवकृत्वा, रात्रिशेषं विनीय, प्रभातेस्नात्वा, यज्ञशालामाविश्य, सर्वान्देवानुत्थाप्य, अभ्यर्च्य, पश्चाद्भुत्नादीनिसंन्यसेत् ।

मुहूर्त्तसमनुप्राप्ते यजमान आचार्यादिभ्योदक्षिणां देवसन्निधौ सोदकंदद्यात् । आचार्याःकुंभान्शिरसाधारयन्तो अग्रतो गच्छेयुः, स्थापका देवानादायाऽनु गच्छेयुः, आलयंप्रदक्षिणीकृत्याऽभ्यन्तरंप्रविश्य, कुम्भान् देवांश्च संस्थाप्य, पूर्ववदावाह्य, अभ्यर्च्य, हविर्निवेद्य,

होमं हुत्वा, बलिनिर्वाप्य, बल्युद्धरणं कारयेत् । आदितले बलिदानबल्युद्धरणस्नापनोत्सवादीनिकारयेदितिकेचित् ।

(द्विमूर्तिस्थापनाविधिः)

द्विमूर्तिस्थापनं वक्ष्ये-ग्रामादिषु यथेष्टदेशे, बाह्ये वा, चूलिकामेकामेव कृत्वा, पृथक्पृथगन्तर्मण्डलसंयुक्तं, दक्षिणेशंकरभवनं, उत्तरेविष्ण्वालयं, उत्तरेशंकरभवनं, दक्षिणे विष्ण्वालयं वा, अथवा-पश्चिमे विष्ण्वालयं प्राङ्मुखं, तत्पूर्वे पश्चिमाभिमुखं शंकरभवनं, कुर्यात् । एतद्विपरीतं वा, विमानं सपरिषत्कं कृत्वा, रुद्रं तच्छास्त्रविधिभिस्संस्थाप्याऽर्चयेत् । पूर्वोक्तविधिनाविमानादिनि सर्वाणि कृत्वा, अन्तर्मण्डले नवभेदेष्वेकमार्गेण परिवारान्परिकल्प्य, देवेशं विष्णुं प्रतिष्ठोक्तविधिना प्रतिष्ठाप्य, अभ्यर्च्य, हविर्निवेद्य होमाद्यं सर्वपूर्ववत् स्नापनोत्सवादीनिकारयेत् ॥

(त्रिमूर्तिस्थापनम्)

अथ त्रिमूर्तिस्थापनं वक्ष्ये-ग्रामादिषु यथेष्टदेशे अन्यत्र विविक्ते वापि एकस्मिन् प्राकारे पृथक्पृथगन्तर्मण्डलसंयुक्तं सपरिषत्कं तथा शंकरभवनं, उत्तरेब्रह्मभवनं, उत्तरेशंकरभवनं, ब्रह्मभवनं वा, मध्येशंकरभवनं, दक्षिणे ब्रह्मभवनं, उत्तरेविष्ण्वालयं वा, मध्येब्रह्मभवनं दक्षिणे विष्ण्वालयं, उत्तरेशंकरभवनं वा, मुखमण्डपसोपानोपेतं, विधिना कारयित्वा, शंकरभवनं तच्छास्त्रोक्तविधिना संस्थाप्य, देवेशं विष्णुं देवीभ्यां सहितं, रहितं वा, संस्थाप्याऽर्चयेत् ।

ब्रह्माणं, चतुर्मुखं चतुर्बाहुं तप्तहाटकसन्निभं विद्युद्दाम
पिशङ्गाचिर्जटामुकुटसंयुतं, कुण्डलाङ्गदहारादिभूषणभूषि-
तम् आगुल्फतललम्बिशुकलाम्बरं मेखलोपवीतोत्तरीयकृ-
ष्णाजिनशुकलमालासमायुक्तं दक्षिणाऽऽदक्षिणकराभ्यां
अक्षमालाकमण्डलुधरं दक्षिणपूर्वकरं सकूर्चमभयं वाम-
करं कुशाग्रं धरं । अथवा दक्षिणकरं सुवधरं वामकरं राज-
स्थात्नीधरं । अथवा दक्षिणपूर्वकरं सुगधरं वरदं वामकरं गो-
शृङ्गधरं कारयेत् । आसनं चेत्सिंहासनस्योर्ध्वे पद्मासने समा-
सीनं कारयेत् । स्थानपीठोपरि देवीभ्यां सहितं, रहितं वा,
कारयेत् । तस्य शयनं न कुर्वीत ।

दक्षिणे देवीं भारतीं श्वेताभां जटामुकुटान्वितां द्वि-
भुजां रक्तवस्त्रधरां वामे सावित्रीं रक्ताभां जटामुकुटमण्डितां
द्विभुजां श्यामवस्त्रधरां अन्यत्सर्वं श्रीभूम्योरिव कारयेत् ।

द्वारपार्श्वयोः शंखलिखितौ, मुखमण्डपद्वारे तापस-
सिद्धिदौ, अन्तर्मण्डले पूर्वादीशानपर्यन्तं भृगवादिसप्तर्षीन्,
सनकं च, अग्रे वाहनं हंसराजं, शैषिकं कुशध्वजम् अक-
ल्मषं नृपं पीठदेवतं महाभद्रं, अन्तर्मण्डलद्वारे नासत्यदस्रौ,
कृत्वा, कौतुकपीठं तद्रूपं कुर्यात्, अकुरानर्पयित्वा पूर्वव-
द्वास्तुहोमां ऽङ्गेहोमाहुत्वा, पद्माग्नावाघारं हुत्वा, कुम्भं संस्थाप्य
ब्रह्माणं सपरिषक्तं ध्यात्वा, आवाह्य, सप्तभिः कलशैः, सं-
स्नाप्य, शयने समारोप्य प्रतिसंरंभत्वा, तन्मन्त्रेण शाययि-

त्वा, पद्माभौहौत्रंप्रशंस्य, 'ब्रह्माणं प्रजापतिं पितामहं हिरण्यगर्भम्' इति ब्रह्माणं, 'भारतींवाणीं ब्रह्मपत्नीं सरस्वती' मिति भारती, 'गायत्रीं वेदमातरं सर्वदेवत्यां सावित्री' मिति सावित्री, तदक्षिणप्रणिधौ समावाह्य, उत्तरप्रणिधौ अन्यपरिवाराणां तत्तन्नामन्मंत्रेण आवाह्य, तथैव जुष्टाकारस्वाहाकाराकृत्वा, श्वेताब्जशत (ब्रह्म) तेनाप्लुत्य, गायत्र्या जुहुयात् । 'ब्रह्मजज्ञानं, हिरण्यगर्भ' इति द्वाभ्यां ब्रह्मसूक्तं षोडशकृत्वोद्भूत्वा, पारमात्मिकर्मीकारांश्च सर्वान् जुहुयात् । तदक्षिणे कुण्डे पावका नोमहो अर्ण (ऋ० १-१-६) इति मंत्राभ्यां सूक्तं-सारस्वतं दशकृत्वः उत्तरे अग्निकुण्डे सावित्रीमष्टोत्तरशतं हुत्वा, पद्माग्नावन्यपरिवाराणां मंत्रान् दशकृत्वोद्भूत्वा, चतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनेन रात्रिशेषं यापयेत् ।

प्रभोत स्नात्वा यागशालामागत्य, ब्रह्माणं देव्यौ च प्रणवेनोत्थाप्य, अभ्यर्च्य, अभ्यन्तरे पीठे रत्नादीनि संन्यस्य कुंभं विंबं च समादाय, सद्मप्रदक्षिणं कृत्वा, अभ्यन्तरं प्रविश्य, ब्रह्मस्थाने 'ब्रह्मजज्ञान' (य सं-४-का २-प्र० ८-अ० २) मिति कौतुकं प्रतिष्ठाप्य, देव्यौ तत्तन्मंत्रेण संस्थाप्य, ध्रुववेरं स्पृष्ट्वा, ब्रह्मसूक्तं, ध्रुवसूक्तं च, जप्त्वा, तत्तद्बीजाक्षरं तस्य हृदये न्यस्य, कुंभस्थां शक्तिं 'ब्रह्मजज्ञान' मिति मंत्रेण ब्रह्माणं ध्यात्वा, तस्य मूर्ध्नि समावाह्य, ततः कौतुकं विंबे समावाह्य, तत्तत्कुंभजलेन धात्रादिमहाभूतां तान्

तत्तन्मंत्रणे आवाह्य, अग्निं विसृज्य, पुण्याहं कृत्वा, अभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेत् । अत्रानुक्तं सर्वहरेरिव समाचरेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे स्थानकासनशयने द्वित्रिमूर्तिस्थापनविधिर्नाम अष्टत्रिंशः पटलः ॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ ३८ ॥ श्रीरस्तु ॥

(अथ एकोनत्रिंशः पटलः)

(विमानप्रतिष्ठाविधिः)

अथ विमानप्रतिष्ठाविधिवक्ष्ये - विमानं विधिवत्कृत्वा, देवानेतान् प्रकल्पयेत् । मुखमंटपद्वारदक्षिणे तापसम्; उत्तरे सिद्धिदं; विमानस्य दक्षिणे सत्यं; पश्चिमे अच्युतं; उत्तरे अनिरुद्धं; मुखमंटपदक्षिणे विनायकं; उत्तरे विंध्यवासिनीं; वै मूलतले स्थानकमासनं वा, उपरि वा द्वितीयतले प्रागादिषु पुरुषादीन्; अथवा पूर्वचक्रं, दक्षिणे नृसिंहं, पश्चिमे अच्युतम्, उत्तरे वाराहं च, गळस्थाने पूर्वादिषु पुरुषादीन्, दक्षिणे दक्षिणामूर्तिं, उत्तरे पितामहं, पश्चिमे नृसिंहं, पूर्ववराहं च, कारयेत् ।

कोणेषु द्विजेद्रं, मृगेन्द्रं वा, कारयेत् ।

अस्मिन् विमाने चाऽऽदितले मध्ये, तृतीये वा, यथेष्टदेशे नृसिंहं, दक्षिणामुखं, पश्चिमाभिमुखं वा, कारयेत् । सर्वशत्रुविनाशः सर्वार्थसाधनमिति विशेषणोक्तम्,

तेषामुद्देशमानं, मानांगुलेनैकादशाङ्गुलं समाभ्य, सप्तविंशतिमात्रं, द्वायंगुलं वर्धयेत्, नवधा भवति, एते विष्णुमानेन शैलमृण्मयमैष्टकं शैलमैष्टकं वा यथार्हं कारयेत् ।

शैलबेरं वर्णयुक्तं यदीच्छेत् ।

प्रथमं पूर्वोक्तसशर्कराकल्कं, द्विगुणं द्विगुणार्धं त्रिगुणं बालुकांमिश्रीकृत्य, निर्यासांबुना सह, तस्योपरिष्ठात्वेष्टयेदिति विशेषः । शेषं समानं ।

अस्मिन्विमानाङ्गदेवानां, विमानपालद्वारपालानां, श्रीभूम्यादि सर्वपरिषदां च, प्रतिमाकरणे, तत्राऽऽयव्ययाद्यं नेष्टम् स्वप्रधानेबेरे विमाने च प्रतिष्ठादिवसात् पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वा, आलयाभिमुखे दक्षिणे पश्चिमे चोत्तरे वा पितृपरितो वा प्रपांकृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य, प्रतिष्ठादिवसात्पूर्वं तृतीये द्वितीये वा अहनि, विमानदेवानामक्षिभोग्दत्तममंत्रकं समंत्रकं च कुर्यात् ।

अक्षिमोचनार्थं तस्यालयस्योत्तरे कुण्डमौपासनं कृत्वा, वास्तुहोमं कृत्वा, पर्यग्नपंचगव्याभ्यां आलयं संशोध्य, पुण्याहं वाचयित्वा आलयाभिमुखे चोपासनाभिकुण्डं कृत्वा, आधारांते वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, महीभूतदेवत्यं, दद्भ्यः स्वाहाद्यङ्गहोमं स्थूप्याद्यपानपर्यन्ताङ्गानां अभिजुहुयात् ।

‘स्तूपिसुकुलाय, पद्माय, फलकायै, पद्माय, कं-
 ठाय, क्षेपणाय, वेत्राय, क्षेपणाय, कंठाय, क्षेपणाय,
 पंकजाय, कुंभाय, पंकजाय, क्षेपणाय, पद्माय, फल
 कायै, अवलम्बाय, कुंभाय, शक्तिध्वजाय, पद्माय,
 उभाय, नासिकायै, फलकायै, दंडाय, मृणालिकायै,
 मुष्टिवन्धाय, वाजनाय, उत्तराय, कंठाय, ऊहप्रत्यू-
 हाय, वेदिकायै, भूमिकल्पाय, वाजनाय, प्रतये. अन्त
 रिताय, लिंगाय, शक्तिध्वजाय, नासिकायै, कर्णपालि
 कायै, कपोताय, वाजनाय, पंकजाय, वाजनाय, उत्तराय,
 बोधिकायै, वीरकांडाय, पलकायै, वेत्राय, उत्संधिकाय,
 धृजे, कुंभाय, धृजआख्याय, पद्माय, भीरवे, स्कंधाय, पद्म
 मालायै, स्तंभांतराय, वेदिकायै, महापट्टिकायै, कंठाय, कुमुदा
 य, जगत्त्रये ‘उपानाय, (६३ अग) स्वाहे’तिव्याहृत्यन्तं हुत्वा,
 विमानं परितः प्रागादिचतुर्दिक्षु सवत्सांगां घृतं मधु क्षीरं
 अष्टधान्यराशींश्च संकल्प्य, प्रच्छन्नपटंकृत्वा, देवानां तत्त-
 न्मंत्रेणाऽक्षिमोचनंकृत्वा, तत्प्रच्छन्नपटं विसृज्य, गवादिदर्श
 न द्रव्याणि दर्शयित्वा, अग्निं विसृज्य, तत्काले तद्विमान
 शुद्धयर्थं, कुंभं सूत्रेण वस्त्राभ्यां च वेष्टयित्वा, पूतवारिणाऽऽ
 पूर्य, सुवर्णमक्षतान् कूर्चैर्विक्षिप्य, ‘इदमापः शिवा’ इत्याभि
 मन्थ्य, विष्णुसूक्तेन आपो हिरण्य पवमानै विमानं सम
 भ्युक्ष्य, पुण्याहं कारयेत् ।

प्रतिष्ठोक्तदिनात्पूर्वे अपराह्णे प्रागादियज्ञशालां संशोध्य, पाच्यां मुखमंटपपूर्वे सभ्य, माहवनीयंच, विमानस्य दक्षिणभागे अन्वाहार्यं, पश्चिमेगार्हपत्यं, उत्तरेचावसथ्यंच संकल्प्य, तदालयोपरिस्थदेवानां प्रत्येकमौपासनाग्निकुण्डं तत्तदभिमुखे विमानं परितः कल्पयेत्, एतदुत्तमं । सभ्यादिपंचाग्नीन्परिकल्पयेदेतन्मध्यमं सभ्याग्निमेकमेव कल्पयेद् धनमाचक्षते ।

सर्वेष्ववाधारं हुत्वा द्रोणद्वयपूर्णकुंभं संगृह्य, त्रिगुणे नैकेन वासूत्रेण वेष्टयित्वा, 'शुचीवो हव्य' (ऋ० ५-४-२४) इति प्रक्षाल्य, 'धारास्वि' त्यपासुत्पवनं कृत्वा, अद्भिरापूर्य, 'इदमापः (वै० म० य० १) शिवा' इत्यभिमृश्य, वस्त्रयुग्मे नावेष्ट्य, पंचरत्नानि सुवर्णं वा अष्टमंगलपंचायुधवर्णचिह्नानि पृथक् पृथक् विष्णुसूक्तेन प्रक्षिप्य, अभ्यन्तरं प्रविश्य, ध्रुववेरस्याभिमुखे धान्यराशौ कुंभं सन्यस्य, आचार्य उत्तराभिमुखो भूत्वा ब्राह्ममासनमास्थाय, प्राणायामं कृत्वा, समाहितो देवं ध्यायन् ध्रुववेरात्कुंभे अंभसि तद्विमानं सम्यग्वावाहयेत् ।

यस्माद्देवेशो विष्णुः सर्वेषां प्राणभूतः सर्वावासश्च तस्माद्विमानस्य ध्रुवादावाहनं, तस्मिन्नुद्गासनं च कारयेत् ।

पश्चाच्छकुनसूक्तं समुच्चार्य, कुंभमानीय, तस्यालयाऽभिमुखे सभ्याग्निकुण्डस्य पश्चिमे धान्यवेद्यां वस्त्रे

णाऽस्तीर्य, तस्यांकुंभंसन्यस्य, आलयं परितश्चतुर्विंशति
 कलशान्यासार्थं धान्यैः पङ्क्तिं कृत्वा; तस्यामैशानादि पञ्च
 गव्यघृतमधुदधिक्षीरगंधोदकाऽक्षतोदकफलोदककुशोद
 करत्नोदकजप्योदकसर्वौषध्युदकानि प्रत्येकमुपस्नानसं
 युक्तानि यथाक्रमेण विन्यस्य, अधिदेवान्समाराध्य यथो
 क्तैर्मंत्रैर्विमानस्य पादमूले प्रदक्षिणावशेनाऽभिषिच्य,
 विमानं विष्णुमयं देवावासं वैकुण्ठोद्भव' मिति चतुर्भिर्मंत्रैर
 ध्यान्तमभ्यर्च्य, हेमादिपात्रे तं ढलोपरिन्यस्तं प्रतिसरं त्रि-
 वृतं स्वस्तिसूक्तेनाऽभिष्टुभ्य, 'स्वस्तिदाविशस्पति' इति
 तस्य पादमूले बध्नीयात्। विमानस्य शयनार्थं तत्परितः शय्या
 वेदिकृत्वा, हस्तमात्रविस्तारां तालोत्सेधां द्विभागोत्सेधां भा
 गोत्सेधां वा व्रीहिभिः कृत्वा, नवैर्वस्त्रैः स्थूप्यादिविमानान्त
 मधिष्ठानांतं, कपोतान्तं वा निच्छिद्रं परिवेष्ट्य, यद्वैष्णव'
 मिति शयनं संकल्प्य; चतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनं कारयित्वा,
 सभ्याग्निं समुज्वालय, हौत्रं प्रशंस्य, दक्षिणप्रणिधौ 'विमानं
 विष्णुमयं देवाऽऽवासं वैकुण्ठोद्भव' मिति, उत्तरप्रणिधौ
 आलयां गदेवान् न्यक्षादीन् इन्द्रादिलोकपालांश्चाऽऽ
 वाह्य, आवाहनक्रमेण जुष्टाकारस्वाहाकारं च कृत्वा पश्चा-
 द्वैष्णव (विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं तदालयगतदेवानां मन्त्रांश्च
 जुहुयात्) मिन्द्रदेवत्यादि तत्तदंगमंत्रैस्सहन्यक्षादिदेवत्यमं-
 त्रांश्च आवसथ्ये चैकाक्षरादिसूक्तं क्षत्रदेवत्यं आलयोपरि

स्थदेवानां अग्निकुण्डेषु तत्तद्देवत्यमंत्रान् दशपर्यायतो जुहोति ।

नृत्तगेयवाद्यैरात्रिशेषंनयेत् । आचार्यादयःप्रभाते स्नत्वा आलयमाविश्य देवंप्रणमेयुः । मुहूर्त्तप्राप्ते यजमान आचार्यादीन् वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य दक्षिणादानंदद्यात् । पश्चात्सर्वाग्नीन् विसृजेयुः । आचार्यः शिरसाकुंभंधारयन् सर्ववाद्यसमायुक्तं सर्वालंकारसंयुक्तमालयं प्रदक्षिणीकृत्य कुंभंविमानेसमारोप्य तस्यमूर्धनि 'आयातुभगवा' निति मन्त्रान्ते विमानं, विष्णुमयं, देवाऽऽवासं, वैकुण्ठोद्भव' मिति चतुर्भिर्मन्त्रैस्समावाह्य, पश्चात् प्रागादितद्विमानगत (देवांश्चतत्तन्मन्त्रेणाऽऽवाह्यपश्चात्तद्विमानगत) देवान् - तत्तन्मन्त्रेणावाहयेत् । एवं विमानप्रतिष्ठायां महाप्रतिष्ठा फलंलभते । तस्माद्देवेशेनसार्धं, पृथगेववा, कारयेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे विमानप्रतिष्ठाविधिर्नाम एकोनचत्वारिंशःपटलः ॥ ३९ ॥

(अथ चत्वारिंशः पटलः)

अथ देव्योः, श्रीभूम्योः, पृथक्प्रतिष्ठाविधिवक्ष्ये-
ध्रुवेदेवीसमायुक्ते वियुक्तेवाकौतुकस्यदेव्योः स्थापनंकारये
त्। कौतुकेदेवीसमायुक्ते वियुक्तेवापि औत्सवंदेवीभ्यां सहितं
स्थापितंचेत् तद्ग्रामस्यसमृद्धिर्भवति; यद्द्वयेणकृतांबिंबं

तद्व्येण देव्यौचकारयेत् । हीनाधिकद्रव्यैर्नकारयेत् ।
स्थानकेस्थानकं, आसनेचासनं, देवस्यबाहुमानं स्थानांतंवा
स्थानकस्य, आसनस्यकर्णांत मास्यांतंवा यथोक्ततलक्रमेण
देव्यौसम्यक्प्रकल्पयेत् ।

स्थापनदिवसात्पूर्वं, अंकुरानर्पयित्वा, पूर्ववदक्षि
मोचनाधिवासौचकृत्वा, आलयाभिमुखे यागशालांतन्म
ध्ये दक्षिणे, श्रीदेव्याः शय्यावेदिं द्विहस्ता यतविस्तारा
तत्तुरीयांशोत्सेधां तत्प्राच्यामौपासनाग्निकुण्डं तत्प्राच्यां-
स्नानश्वभ्रंचकारयेत् । तन्मध्येचोत्तरे शय्यावेदिं, तथैव-
महीदेव्यास्तत्प्राच्यामौपासनाग्निकुण्डं, तत्प्राच्यांस्नान-
श्वभ्रंचकारयेत् ।

अधिवासगतेदेव्यौ समादाय, शुद्धोदकैस्संस्त्राप्य,
वस्त्राद्यैरलंकृत्य, यज्ञालयेपश्चिमे विष्टरे देव्यौसंस्थाप्य,
वास्तुहोमंहुत्वा, पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यांशोधयित्वा, द्वयो-
रौपासनाग्निकुण्डयोराधारंहुत्वा, द्वौ कुंभौ संगृह्य, पूर्व-
वत्तन्तुना परिवेष्ट्य, अद्भिः प्रक्षाल्य, उत्पूतैराधौवैरा-
पूर्य, पञ्चरत्नाऽष्टमंगलपञ्चायुधवर्णचिह्नानि पूर्ववत्-
प्रक्षिप्य, वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्य, अभ्यन्तरं प्रविश्य, पूर्व-
श्रीदेव्याअभिमुखे धान्यराशौ कुंभंसन्यस्य, पश्चान्मीहा
देव्या अभिमुखे धान्यराशौ कुंभंसन्यस्य, देव्योर्ध्रुववेरहीने
देवस्यध्रुवा, दर्कमण्डलाद्वा, तत्तद्रूपं तथैवध्यात्वा, कुंभे

अंभसिसमावाह्य, कुंभौसमादाय, शकुनसूक्तंजप्त्वा, देवी
भ्यांसह स्नानश्चश्रेप्रतिष्ठाप्य, पूर्ववत्सप्तभिः कलशै
स्संस्नाप्य, वस्त्राद्यैर्विभूष्याऽभ्यर्च्य, शय्यावेद्यां धान्योपरि
पूर्ववत्प्रत्येकं अंडजादीनि पञ्चशयनानि वासांसिवा आ
स्तीर्य, शयनेसमारोप्य, पुण्याहंकृत्वा, पूर्ववत्प्रतिसरंबध्वा
तत्तन्मन्त्रेणशाययित्वा, उत्तराच्छादनंकृत्वा, पश्चाद्धोता
रमाहूयाऽभिपूजयेत् । स होता तयोः प्राच्यांतिष्ठन् हौत्रं
प्रशंसयेत् । प्रत्येकंहोताअध्वर्युः देव्यौजयाद्यप्सरसश्चा
वाह्य, आवाहनक्रमेणनिरूप्य, आज्याहुतीर्हुत्वा, दक्षिणे
अग्निकुण्डे श्रीसूक्तं, श्रीदेवत्यं, जयादीनामूर्तमंत्रान् उत्त
रेअग्निकुण्डे महीसूक्तं, महीदेवत्यं, तथाजयादीनामूर्ति
मन्त्रांश्च, जुहुयात् ।

पश्चात्तनूत्तगेयवाद्यैश्च रात्रिशेषंव्यपोह्य, प्रभाते
त्वाचार्याद्याःस्नात्वा, आलयंप्रविशेयुः । आचार्याद्याः देव्यौ
समुत्थाप्य, अभ्यर्च्य, अभ्यन्तरेतत्पीठे पञ्चरत्नानि सुव
र्णवा निक्षिपेयुः । आचार्यादिभ्योदक्षिणांदद्यात् । अग्निं
विसृज्य, मुहूर्तेप्राप्तेतु, आचार्यः श्रीदेव्याःकुंभं, पश्चा
न्महीदेव्याःकुंभंच, शिरसाधारयन् अग्रतोगच्छेत् ।
स्थापकाः देव्यौसमादायानुगच्छेयुः ।

सर्ववाद्य समायुक्तं, देवागारंप्रदक्षिणंकृत्वा, अभ्य
न्तरंप्रविश्य, ध्रुव स्यामिमुखे धान्यराशौ द्वौकुंभौन्यसेत् ।

कौतुकस्यदक्षिण वामयोः कृतेपीठे देव्यौ तत्तन्मन्त्रे -
णस्थापयेयुः । अचार्य श्रोतराभिमुखस्तिष्ठन् ध्रुववेरा -
क्षरन्यासंकृत्वा, पूर्वमावाह्य, पश्चात्कौतुके अक्षरन्यासंकृत्वा,
तद्धवादेव्यौ ध्यायन् दीपादीपमिवावाहयेत् । ध्रुवे देवीयुक्ते
देवीवेरे अक्षरन्यासंकृत्वा, समावाह्य, पश्चाद्देव्योरक्षरन्या
संकृत्वा, समावाहयेत् ।

अस्त्वासनमिति आसनंदत्वा, पुण्याहं वाचयित्वा,
नित्यार्चनाविधानेन देवेशेन सह देव्यौ समभ्यर्च्य, हवि
र्निवेद्य, पञ्चप्रणामान् कुर्यात् । ते देव्यौ पृथक् पृथक् चेत्
पृथगेवं कारयेत् ॥

(देव्योर्विवाहविधिः)

अथ देव्योर्विवाहक्रियाविधिवक्ष्ये - देव्योर्नवविंब
प्रतिष्ठानन्तरं विवाहक्रियां कारयेत् । यजमानो द्विजश्चेत् ।
गृहे देवालये वा यागशालां कृत्वा, यथाविभवमलं कुर्यात् ।
तन्मध्ये दक्षिणे श्रीदेव्या वामे महीदेव्याश्च औपासनाग्नि
कुण्डं स्थंडिलं वा कुर्यात् । शुभे मुहूर्ते संप्राप्ते पूर्वदेव्या वा
नीय, शुभासने संस्थाप्य, अर्चयित्वा, फलोपहारतांबू
लादीनि निवेद्य, आचार्यः परिचारकैस्सह देवमलंकृत्य,
यानमारोप्य, शंखमेर्यादिघोषयुतं, नृत्तगेयस्तोत्रध्वनि
समायुक्तं, यागशालां प्रविश्य, अग्निकुंडात्पश्चिमे महार्ह
संस्तरणपर्यं कोपरि देवं प्राञ्जुखं संस्थाप्य, राजवदुपचारं

कुर्यात् । यजमानोबान्धवैस्सह देवेशंप्रणम्य, आचार्यं पूजयेत् ।

आचार्योदेवं पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य, मधुपर्कनिवेद्य, वैखानससूत्रोक्तविधिना विवाहंकारयेत् । आत्मसूक्तं जप्त्वा, देवंध्यायन् एकाक्षरादिसूक्तं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, वैष्णवंच, जपेत् । देवेशंप्रणम्य, प्रतिसरं बध्नीयात् ।

‘प्रसुग्मन्ते’ (वै०म०म०३-)तिदेवोदेवीमीक्षेत, ‘अभ्रातृधनी’ मितिदेवंदेवीप्रेक्षेत, पश्चादाधारं जुहुयात् । श्रीदेव्याः प्रदाने देवसन्निधौ देवीं, विनीय यजमानः स्वात्मानं भृगुं स्मृत्वा, ‘मूलप्रकृतिरूपामयोनिजां संकल्पतनयां भृगुपुत्रीं श्रियं, विष्णवे तुभ्यं ददामीति’ ‘प्रजापतिस्त्रियामिति चोक्त्वा, सुवर्णगोभूमियुतं जलं दद्यात् ।

हरिण्या प्रदाने यजमानः स्वात्मानं प्रजापतिं स्मृत्वा ‘विष्णोः पुराणमहिषीं प्रकृत्यंशभूतां संकल्पतनयां काश्यपीं हरिणीं विष्णवे तुभ्यं ददामीति’ पूर्ववद् दद्यात् । प्रादुर्भावेषु सर्वेषु तत्तद्देवीपितरं संचिन्त्य, तत्तन्नाम्ना दद्यात् । यजमानः शूद्रादिश्चेत्तन्नियोगेन द्विज एव कुर्यात् ।

एवंजलप्रदाने कृते देवस्य दक्षिणवामयोर्देव्यौ संस्थाप्य, नवैर्वस्त्राभरणगंधाद्यैरलंकृत्य, विवाहविषयमंत्रान् लाजहोमादिप्रदक्षिणादिकं कर्म देव्योस्सन्निधौ आचार्य एवाचरेत् । पाणिग्रहणे मन्त्रमुच्चरन् दर्भेण देव

देव्योःपाणीस्पर्शयेत् । अश्वसंस्पर्शने देव्योःदक्षिणपादां
गुष्ठेनाऽश्वसंस्पर्शयेत् । सप्तपदाक्रान्तौ देवस्याभिमुखे
नववस्त्रेचोत्तराग्रान् 'दर्भानास्तीर्य, यथाक्रमेण संस्पृशेत् ।
स्तोमारोपणे वैष्णवैर्देवस्यादेव्यो स्तत्तन्मंत्रेण पादयोः
प्रक्षिपेत् । ध्रुवदर्शनादीन्नाचरेत् ।

एककाले तयोर्देव्यो विवाहक्रियाचेत् एकाग्नौपृथ
गेवकुर्यादितिकेचित् । आचार्यादिभ्योदक्षिणांदद्यात् ।

वैष्णवान्संपूज्य, सर्वेषामपिगन्धपुष्पमुखवासा
दीनिदद्यात् । पुण्याहंवाचयित्वा, अत्तहोमंहुत्वा, 'अग्नि
नित्याग्नौसमारोप्य, प्रभूतंहविर्निवेद्या,ऽ पूपादीनिनिवेद्य,
आचमनमुखवासंचदद्यात् । देवं देवीभ्यांसहयानमरोप्य,
ग्राममालयंवा सर्वालंकारसंयुक्तं प्रदक्षिणंकृत्वाऽभ्यन्तरं
प्रविश्य, शुद्धस्नपनविधिना संस्नाप्य, अभ्यर्च्य, हवि
र्निवेद्य, प्रणामंकुर्यात्, एवंहरेर्वैवाहिकोत्सवेकृते सर्वसं
पत्समृद्धिर्भवति, ताद्रमवासिन्योस्त्रियः पुत्रमंगलसंयुक्ता
भवन्ति । यजमानइष्टान्कामानवाप्य, विष्णोस्सायुज्यमा
प्नुयात् । स्नापनंविंबंवलिवेरंच देवीभ्यांसहितंरहितंवा
कारयेत् ।

कौतुकादिवेरे अक्षिरेखाभ्रूरेखाद्यतिजीर्णे वृद्धेपृष्ठे
अंगहीने चोराद्यपहते तद्वत्पुनःविंबंकृतंचेत्, विंबंप्रति
ष्ठाप्य, विवाहक्रियांनाचरेत् । अर्चाहीनेप्रायश्चित्तंकृत्वा,

सहार्चयेत् । देव्योः पुनर्विबंकृतं चेत्, प्रतिष्ठाप्य, विवाह क्रियां कारयेत् । योगमार्गेण विरहमार्गेण वा ध्रुवबेरं यत्रैव प्रतिष्ठाप्याऽर्चितं, तत्र पश्चाद्देवीयुक्तं न कारयेत् ।

(स्नापनोत्सवादीनां विवाहविधिः)

अथ स्नापनोत्सवबलिबेराणां पृथक् प्रतिष्ठाविधिं वक्ष्ये-पूर्वोक्तेन विधानेन विबंसलक्षणं कृत्वा, अंकुरानर्पयित्वा, संभारान्संभृत्य, यागशालां कृत्वा, त्रयाणां बिंबानां सह प्रतिष्ठाचेत् सहैवाऽक्षिमोचनं कृत्वा, प्रत्येकं गवादि दर्शनद्रव्याणि दर्शयित्वा, पृथक् पृथक् यथोक्तविधिनाऽधिवासनं कृत्वा, पञ्चाग्निं, पौंडरीकाग्निं च, कृत्वा; कुंभं संसाध्य, सप्तभिः कलशैः संस्नाप्य, शय्यावेद्यां एकस्यां धान्योपरि प्रत्येकमंडजादीनि पञ्चशयनानि वासांसि वाऽऽस्तीर्य, प्रति सरंबध्वा, तद्देवं शाययित्वा, सभ्याग्नौ हौत्रं प्रशंस्य, सर्वेष्वग्निषु पूर्ववद्धोमं हुत्वा, रात्रिशेषं व्यपोह्य, प्रभाते स्नात्वा, आलयमाविश्य, देवानुत्थाप्य, अभ्यर्च्य, अभ्यन्तरं प्रविश्य कृते पीठे सुवर्णं निक्षिप्य, अग्निं विसृज्य, यजमानः आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् ।

आचार्यः शिरसा कुंभं धारयन् अग्रतो गच्छेत् । स्थापकादेवमादाया ऽनुगच्छेयुः आलयं प्रदक्षिणीकृत्य, अभ्यन्तरं प्रविश्य, ध्रुवबेरे देवं समावाह्य, तस्मात् स्नापनोत्सवबलिबेरेषु समावाहये । एष विशेषो न्यत्सर्व

समानम् । तेषांपृथक्चेत्पृथगेवसमाचरेत् । स्नापने
बरेतद्वात्रौ स्नापनोक्तक्रमेणस्नपनंकारयेत् । औत्सवेचो
त्सवाक्तक्रमेणउत्सवं, ऐकाहिकोत्सवंवाकारयेत् । बलिबरे
तत्कालेबल्युत्सवंकारयेत् । एवंयःकुरुते भक्त्या समहा
प्रतिष्ठाफलंलभेतेति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे
अधुतग्रंथसंहितायांदेव्योः पृथक्प्रतिष्ठावैवाहिकस्नपनो
त्सवबलिबेर प्रतिष्ठाविधिर्नामचत्वारिंशः पटलः ॥ ४० ॥

(अथ एकचत्वारिंशः पटलः)

(नित्यार्चनविधिः)

अथ विष्णोर्नित्यार्चनाविधिर्व्याख्यास्यामः--मंत्रेण
स्नात्वा, आचम्य, कृतप्राणायाम, रसावित्रींजप्त्वा, संध्या
मुपास्य, देवादीनद्विस्तर्पयित्वा, ब्रह्मयज्ञंकुर्यात् । 'प्रत
द्विष्णुस्तपत' इति देवालयंगत्वा, प्रदक्षिणंकरोति 'मणि
कंप्रपद्ये' (वै०म०८-) तिद्वारपालंप्रणम्य, कवाटबन्धं
यन्त्रिकया 'निरस्त' (वै०म०प्र०८) मितिनिरस्य, 'हिर
ण्यपाणि' (ऋ०स०१-२-४) मितिकवाटमुद्धाटयति 'दिवं
विवृणोत्व' (वै०म०प्र०७) त्यन्तःप्रविश्य, वैष्णवैर्मन्त्रैर्देवं
प्रणमेत् । 'उद्दीप्यस्वे' (वै०म०प्र०८) तिदीपानुद्दीप्य,
'शाम्यन्तिव' (वै०म०प्र०८) तिपाणिनादक्षिणेनवामे सं-
तां यं, 'भगवत' (वै०म०प्र०८) इति देवंप्रार्थयेत् ।

परिचारकाःस्नात्वा कुम्भमादाय, दुहतादिव (वै०म०प्र० ८) मितिगृहीत्वा, नद्यास्तोयम् आद्यमभिगृण्हीमी' (वै०म०प्र० ८) तिसंगृह्य, तदभावेतटाके कूपेवा 'सोमंराज नम्' (वै०प्र० ८) इत्यालयंप्रविश्य, धौतवस्त्रेण 'धार स्वि' (वै०म०प्र० १-१) तितोयमुत्पूय, उशीरादिगन्धैर्वासयित्वा, 'इदमापरिशवा' (वै०म०प्र० ८) इति कुशेनाभिमंत्रयेत् । 'अवधूत' मितिमार्जन्यामार्जयित्वा, 'अशासुसप्त' (वै०म०प्र० ८०) स्वितिगोमयेनोदकेन प्रोक्ष्य, उपलिप्य, 'आमावाजह्ये' तिप्रणिध्यर्ध्यपात्रंहविःपात्राणिप्रक्षाल्य, विधिनाहवींषिचोपदंशांश्चपचेत्, अर्चको 'ब्रह्मब्रह्मे' तिहृदयमभिमृश्य, द्यौर्द्यौरसी' तिशिरोभिमृश्य, 'शिखे' तिशिखोद्वर्तनं, 'सकृद्देवानामायुधै' रित्तिसर्वत्ररक्षांकृत्वा, 'सुदर्शन' मितिदक्षिणेहस्तेसुदर्शनमुद्रां, धारयेत् । 'रविपा' मितिवामे शंखमुद्रांधारयेत्,

'सूर्योसी' तिदक्षिणेनयने, चन्द्रोसीतिवामेनेत्रे, हस्तयोस्तलयोर्दक्षिणवामयो रसूर्याचंद्रमसोर्मंडलंन्यस्य, 'अभूरण्य' मितिअंगुष्ठादिकनिष्ठान्तंन्यस्य, 'अन्तरस्मि त्रिम' इतिब्रह्माणंस्मरति । 'अहमेवेद' मिति देवमनुमान्य, 'पूतस्तस्ये' तिनिर्माल्यंव्यपोह्य, पीठवेदिमद्भिर्व्याहृत्यापरिमार्ज्य, 'नारायणायविद्यहे' इति ध्रुवस्यपादपुष्पं पञ्चभिर्मूर्तिभिर्दत्त्वा, देवेशस्यनिर्माल्यं विष्वक्सेनायदत्त्वा

न्येषांबहिर्विसर्जयेत् । 'भःप्रपद्य'इति देवेशंप्रणम्य,
मालयद्वारोत्तरपार्श्वे पूर्वैवा प्रथमावरणेस्नानपीठे 'परं
ह'इत्यवस्थाप्य, 'इषोत्वोर्जेत्वे' तिजपन् बिंबयथाशुद्ध
म्लान्नाद्यैस्संशोध्य, शुद्धोदकैस्संस्नाप्य, चंदनोदकैरभि
वेच्य, धौतहोतवस्त्रेण मूर्धाद्यंविमृजेत् । परिमृष्टेर्चापीठे
वेशंप्रतिष्ठाप्य, वस्त्राभरणोपवीतैरलंकुर्यात् । पवित्र
पाणिश्चन्दनाद्यैरूर्ध्वपुंड्रं धृत्वा, 'संयुक्तमेत'दिति ध्रुवकौतु
क्योर्मध्ये संबन्धकूर्चंप्रक्षिप्य, विष्णुगायत्र्या पीठंप्रोक्ष्य
वपादयोर्मध्ये 'विष्णवेनम' इति पुष्पंदद्यात् ॥

प्रागादि प्रदक्षिणं चतुर्दिक्षु 'पुरुषाय सत्याय
मच्युताय अनिरुद्धाये' तिक्रमेण पुष्पाणिन्यसेत् । आग्ने
पादिकोणेषु 'कपिलाययज्ञायनारायणायपुण्याये'ति परि
ः प्रागाद्यैशानान्तं 'वराहाय सुभद्राय नारसिंहायेशिता
मने वामनायसर्वोद्धहाय त्रिविक्रमायसर्वविद्येश्वराये'
पष्टदिक्षुन्यस्य, पीठादधः परितः पूर्वात् इन्द्राय अग्नये
मायनिर्ऋतये वरुणायवायवेकुबेराय ईशानाये'ति तत्त
शे तत्तन्नाम्ना प्रणवादिनमोऽन्तं पुष्पन्यासं ध्रुवेस्थिते
रोति ।

आसीने प्रसारितपादस्यपरितः, शयानेप्यनंतोर्ध्वे,
पादपार्श्वे, कुर्यात् । देव्योश्च नाममन्त्रैः कौतुकपीठे प्रा-
यादि 'मित्रं अत्रिंशिवंविश्व' मित्युत्तरान्तं आग्नेयादि

‘सनातनं सनंतनं सनत्कुमारं सनक’ मित्यैशानांतंच
 एकादशोपचारैरष्टोपचारैर्वानाम्ना बहिर्मुखानभ्यर्च्य,
 दक्षिणेमार्कण्डे, (यंदेवेक्षणं, वामेभृगुंतथा, भित्तिपार्श्वे)
 उत्तरेभृगुं, तदुत्तरपार्श्वेब्रह्माण, शंकरंचद्वारेद्वारे धात्रादि
 द्वारदेवान् द्वारपालान् श्रीभूतर्वाशाऽमितान्यथोक्तेदेशे
 पूर्ववदर्चयति ॥

आवाहनपाद्याऽऽचपनस्नानोदकार्थाश्चतस्रः,
 प्रणिध्योर्द्वेच एकैकंवा, गृहीत्वा, साक्षतका(कु)शकूर्चान्
 विक्षिप्य, अद्भिः प्रणवेनपूरयित्वा, कुडुबसंपूर्णाऽर्घ्यपा
 त्राणि सौवर्णराजततांम्रमृण्मयकांख्याऽन्यतमानि पंच,
 अलाभे, तदेकंवा, तद्देवं चन्द्रमभ्यर्च्य, पात्राणिसंशोध्य,
 तंडुलव्रीहि माषसर्षपमिश्रितं अक्षतंप्राहुः ।

तत्पूर्वेसिद्धार्थकं, तिलं, कुशाग्रं, दधिक्षीरघृतंच,
 प्रक्षिप्य, गायत्र्याऽऽधावेनपूरयति, अर्घ्यमेतत् पात्रेपुष्पा
 प्यादाय, जलेनपिष्टंचन्द्रनं, गन्धगुग्गुल्वगरुकोष्टचन्द्र
 नधनगुळमिश्राणि यथालाभंधूपार्थं, पिचुवर्ति युतं घृतेन
 तैलेनवा दीपंच, संभारान् संभरति ।

सूतादिप्रतिलोमाः, पतिताः, पाषंडिनोऽपि अर्च
 नं हविर्निवेदनंच वीक्षितुंनैवार्हन्ति । तस्माद्यवनिकया
 समावृणोति । स्वस्तिकमेकजानुंवासमासीन उदङ्मुखो
 पार्श्वेबिंबार्हतिष्ठन्वा, प्रणम्य, आत्मसूक्तंजप्त्वा, बिंबस्य

मूर्धनाभिपादेषु क्रमेण 'स्व(सुव)भुवर्भू'रिति विन्यस्य, हृदये प्रणवेनाऽऽदिबीजाक्षरं च पादमध्ये पीठे यकारं विन्यस्य प्रणिधिमुद्धृत्य, दीपादीपमिव ध्रुवबेरात् प्रणधिजले 'प्रणवत्माकं विष्णुं रुग्माभं रक्तनेत्राऽऽस्य पाणिपादं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं शुकपिच्छांबरधरं किरीटकेयूरहार मकरकुण्डल कटकांगुलीय कटिसूत्रोदरबंधप्रलम्बयज्ञोपवीतिनं श्रीवत्सांक मेवं सकलं ध्यात्वा; कूर्चेन 'इदं विष्णु' राया तु भगवानित्यावाह्य; तद्व्यासंतोयं प्रणवेन कौतुकमूर्ध्नि 'विष्णु मावाहयामी'ति संस्त्राव्य 'पुरुषं सत्यमच्युत मनिरुद्ध' मिति मन्त्रैरावाहयेत् ।

तथा स्नापने चोत्सवे च दक्षिणे श्रियं, वामे महीं मावाहयेत् । स्नापने चोत्सवे चादावेवाऽऽवाहनं नित्यं नैवेति केचित् । तत्रासीनं देवं ध्यायन् पिठांते 'प्रतद्विष्णुरस्त्वा सन्न' मिति पुष्पं, दर्भं वा आसनं संकल्पयेत् । 'विश्वाधिका ना' (वै० म० प्र०) मिति अभिमुखं स्वागतं ब्रूयात् ।

'मनोभिमन्ते' (वै० म० प्र०) त्यर्चनानुमानं याचेत् । 'त्रीणीपद, (वै० म० प्र०) इन्द्रोभिमन्तेति-पादयोः शंखाग्रैण कूर्चेन वा पाद्यजलं दद्यात् । 'शन्नो देवी' (अ० र्व-१-१-१) रिति तथा दक्षिणहस्ते तोयमाचमनीयं दद्यात् । 'तद्विष्टणोः परमंपदे' (ऋ० स० १-२) मिति 'इमास्सुमनस' इति मूर्ध्नि भुजयोः शंखचक्रयोः पादयोश्च-

पुष्प्यंदद्यात् । 'तद्विप्रास' (ऋ०स० १-२-७) इति 'इमे गन्धा' (वै०म०प्र०) ललाटे गन्धेनोर्ध्वाग्रमालिप्य बाह्वोर्वक्षसिकंठेनाभेरुब्धवा तेनाऽलंकरोति ।

'परोमात्रया, (ऋ०स ५-६-२४) बृहस्पतिः इमेधूपा' (वै०म०प्र०) इतिचतुर्दिक्षु धूपयेद्धूपम् 'विष्टणोः कर्माणि, (ऋ०ऋ० १-२) शुभ्राज्योति' (वै०म०प्र०)रिति पार्श्वेदर्शयेद्दीपम् अग्निरिन्द्रे (वै०म०प्र०)त्यभिमृश्यपात्रमुद्धृत्य, 'त्रिर्देव, इंद्रियानिशतक्रतौ' (वै०म०प्र०) इतिमधुपर्कवदर्घ्यनिवेदयेत् ।

द्रव्यालाभे तोयं पात्रालाभे अक्षतं कूर्चे नतोयंवा दद्यात् । पूर्ववदाचमनंदद्यात् । 'आपोहिं' (वै०म०प्र० १) तिस्नानायाभ्युक्षणंकृत्वा, 'मित्रस्सुपर्ण' (वै०म०प्र०-१) इतिप्लोतं 'तेजोवत्सव'इतिवस्त्रं, 'भूते भूते'षित्याभरणं, 'सोमस्यतनोरसी'त्युत्तरीयं, 'अग्निदूत' (ऋ०स० १-१-)मित्युपवीतं, दद्यात् । तत्तद्द्रव्यंध्यायनं तत्तदंगेषु पुष्पंवादद्यात् । पूर्ववत्पाद्यार्घ्याचमनपुष्पगन्धधूपदिपाचमतानि पंचमूर्तिमंत्रैर्द्रव्यनाम संयोज्य 'ददमी'तिदद्यात् । यथैकः पुरुषः पञ्चसंज्ञिकः तथा सर्वमन्सापञ्चधासंकल्प्य पञ्चभिर्नामभिरेव कुर्यात् । देवं स्नानोत्सवबलिबेराणिचएकमूर्त्याचाऽर्चयेत् । परिषत्नाममंत्रैर्यथालाभमर्चनं स्यात् ।

‘अथावनीद’ (वै०म प्र०८) मितिप्रोक्ष्य, प्रमु
खेमण्डलमुपलिप्य, हविःपात्रंसंगृह्य, अधिदेवमादित्य
मभ्यर्च्य, संशोध्य, (वै०म०प्र०१) ‘देवस्यत्वे’तिघृते
नाऽभिघार्य, गायत्रीवैष्णवीं, जपन् स्थाल्यांचतुर्भागं
हित्वा, त्रिभागंहविःपात्रेप्रक्षिप्य, मण्डलेनिधाय, तस्मिन्
हविषि, सुगन्धमुत्पूतं गव्यं घृतं ‘देवस्ये’त्यास्त्राव्य, ‘अ
हमस्मी’ (तै०वा०२-८-८) त्यभिमृश्य, ‘तदस्यप्रियं
सुभूस्स्वयंभू’ (वै०म०प्र०८) रितिहविर्निवेदयेत् । देवी
भ्यांस्नापनोत्सवबलिबेरेभ्यो निवेदयेत् । ब्राह्ममुत्कुटिका
सनंवाआसीनोऽग्निकुण्डेचुल्यांवा अग्निपरिषिच्य, देवे
शाय साज्यचरुं ‘अतोदेवाद्यै’ मूर्तिमंत्रैश्च जुहुयात् ।
देव्यादितदालयगतपरिषदेवेभ्यस्त्रिकालंजुहुयात् उत्तमे
प्रातर्मध्यान्हयोर्देवेशाय देवीभ्यांमुनिभ्यांब्रह्मेशानाभ्यां
मध्यमेच, एतेभ्योमध्यान्हएवअधमेजुहुयात् । पुनश्चाऽ
ग्निपरिषिच्य अशक्तः कुण्डादग्निसमिध्यारोप्य, लौकि
काग्नौनिधाय, जुहुयात् ।

शिष्यो नम्रदेहः तत्तद्देशे मणिकीदिद्वारपालेभ्यः,
श्रीभूताद्यनपायिभ्यो, दिग्देवताभ्यो विमानपालेभ्योमही
भूतान्तं प्रणवादिनमोन्तेन तत्तन्नाम्ना पूर्वमुदकंपुष्पं
बलिपुदकंच दद्यात् । तस्यदक्षिणतो भूतयक्षपिशाचना
गेभ्यो बलिशेषंदद्यात् ।

देवेशाय 'इदंविष्णु' रितिस्वादुशीतलं वारि पानयिं दत्वा, निवेदितमपनीयमण्डलंसंमृज्य, तथैव आचमनं 'विच' क्रमे' इतिमुखवासंदत्वा, विधिनावलिमारध्य, बलिबेरयुतमालयंप्रदक्षिणंकारयेत् । विष्णुसूक्तेन 'मस्तिष्कं संपुटं प्रह्लांगं पंचांगंदंडांग' मितिपञ्चप्रणामान कुर्यात् ।

मस्तकेऽजलौन्यस्ते समस्तिष्कः, हृदयेजलिपुटंन्य सेत्, ससंपुटः, पाणीव्यत्यस्यहृदयेन्यस्याऽऽनतगात्रो भवेत् सप्रह्लांगः, पादांगुलिभ्यांजानुभ्यांवाऽऽसीनः साञ्च लि' भूमौललाटंनिदध्यात् । सपंचांगः । पादैहस्तौप्रसार्य साञ्जलिर्भूत्वाअधोमुखो दंडवच्छयितः सदंडांगः, प्रणामः रत्नंसुवर्णंमुखवासंवादक्षिणांदद्यात् । पुरुषसूक्तेनैकाक्षरा दिनाच, संस्तूय अष्टाक्षरेणपुष्पाऽञ्जलिंददाति । 'सूर्यस्त्वे' तिकवाटौबन्धयति ।

मध्याह्ने सायान्हेच पूर्ववदुधटयति । द्वारार्चित पुष्पाप्यपोह्याऽभ्युक्ष्य, ध्रुवस्यपादपीठे न्यस्तानिपुष्पाप्यनुधृत्य, उपरिपूर्ववत्पुष्पन्यासंकुर्यात् । निशान्ते तानिनिर्माल्यानिभवन्ति । तथैवधात्रादिद्वारदेवाञ्चाभ्यर्च्य, कौतुकादिर्विबे अर्चितानिपुष्पाप्यादाय तसी ठपाश्वर्णेनिधाय, आसनाद्यैरर्चयेत् । उत्तमे पाद्याद्यैरुपचा रैरर्चयेत् । मध्यमेरात्रौस्नानाद्यैरुपवीतान्तैर्विनाऽन्यैः ।

अधमेपाद्याद्यर्घ्याचमनान्तैर्हविषि लब्धे पाद्यादिहविरन्तैः
अर्धयामे पाद्यादिदीपान्तैर्हविरन्तैरित्येके । अर्धयामे
पुष्पन्यासहोमबलिदानबल्पुध्दरणानिनकुर्वीत ।

अंत्य वेलायां तत्तन्मंत्रेषु तत्तन्मूर्तिमंत्रसंयोज्या
चयेत् । नवषष्ठ्यं चमूर्तिविधाने विष्णुमादिमूर्तिं पूर्व
वदर्चयेत् । पुरुषमूर्तेरापोहिष्टेत्याचमनं, हिरण्यगर्भइति
अर्घ्यदानं, हविर्निवेदनं च । सत्यमूर्तेः 'योगेयोग' इत्या
चमनम्, 'इदमापः शिवा' इत्यार्घ्यदानम्, 'इहपुष्टि'
मितिहविर्निवेदनं च । अच्युतमूर्तेः 'समानेवृक्ष' इत्याच
मनं, 'नारायणायविद्महे' इतिअर्घ्यदानं, 'समाववर्ती'
तिहविर्निवेदनं च । अनिरुध्दमूर्तेः 'पवित्र' इत्याचमनं,
'कयानश्चित्रो' इति अर्घ्यदानं, 'त्रीणिपदे' तिहविर्निवे-
दनं चकुर्यात् । शयानस्याऽऽदिमूर्तेरिव मंत्रेषु तत्तन्मूर्ति
मंत्रसंयोजयेत् । नरनारायणनारसिंहवराहामस्तत्तन्मूर्ति
मन्त्रसंयोज्याऽर्चयेत् । ध्रुवार्चनायां पूर्ववत् ध्रुवकौतुकयोः
पुष्पन्यासविधानेन पुष्पन्यासकृत्वा द्विकालमेककालं वा
स्नापयित्वा अभ्यर्च्य आवाहनविसर्गान् कुर्यात् । एषवि-
शेषो अन्यत्सर्वसमानम् अन्येषां देवानामर्चने मंत्र एव
विशेषो भवतीत्याहम रीचिः ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे नि-
त्यार्चनाविधानं नाम एकचत्वारिंशः पटलः ॥४१॥

(बलिविधि):—

(बलिपात्रलक्षणम्)

अथबलिविधिवक्ष्ये-सौ वर्णं, राजतं, कांसं बलिपात्रं आचार्यहस्ते न त्रिंशदंगुलविस्तारं, भुवङ्गा विस्तारंवा, समवृत्तं, तत्सरितएकांगुलोननतं, सीमा तन्मध्येपद्मस्यकर्णिकावदष्टांगुलोननतं, वृत्तं, तत्सरितो गुलायतैरष्टदलैर्युक्तं, कारयेत् ।

द्विप्रस्थैः शुद्धैस्तण्डुलैश्चरुं पक्त्वा, पात्रं प्रक्षाल्य अधिदैवं बलिरक्षकमभ्यर्च्य, संशोध्य, चरुं प्रक्षाल्य अभिघार्य, अन्नसंमर्द्य, कर्णिकाकारे द्वादशाऽङ्गुलं दशाऽङ्गुलं, मष्टाऽङ्गुलंवा, उन्नतं; मूले द्विगुणपात्राहम्; अग्रे अर्धपरिणाहं एवं बलिकृत्वा, देवां मुखे निधाय, पूर्ववत्तौ तुकाद्वलौ देवं ध्यात्वा, 'योगे परब्रह्माणं, परमात्मानं, भक्तवत्सल' मिति मन्त्रैस्माऽऽवाह्याऽऽसनाद्यैरेकादशोपचारैरर्चयेत् । उत्तमो काले ष्वन्नबलिं, मध्यमे प्रातर्मध्याह्नयोः अधमे मध्याह्नवे, सायं प्रातः अन्नाभावे अक्षतं कुडपं यथा लाभं पात्रे निधाय अक्षते देवं माराध्या चयेत् गणिकादेव दासं (आहूय, नृत्तमंडपमध्ये मण्डलमुपलिप्य, अप्सरसवाह्यं, अभ्यर्च्य, ता अप्सरसं स्मृत्वा, प्रोक्ष्य, पुष्पंदनं नृत्तगेयं च कारयेत् ।

पश्चाच्छिष्यमाहूय, कटकांगुलीयोष्णीषोत्तरीयाऽऽभरणादिभिरलंकृत्यगरूडंबुध्वा, आराध्य, अतोदेवा' दिनादेवमनुमान्य, 'उद्यन्त'मिति बलिमुद्धृत्य, 'देवस्यत्वे' तिशिष्यस्यशिरसिस्थापयेत्; व्यजनैर्धूपदीपैर्हेमादि परिच्छदैर्वितानादिभि र्यथाशक्त्यलंकारै र्भक्तैश्च सहितो गच्छेत् । ततादिवाद्यघोष' समायुक्त दिक्ष्वष्टासु नृत्तगे यंचकारयेत्' ।

आवरणद्वयाधिके सर्वेषु प्रथमादिप्रत्येकंसकृत्, द्वितीयेत्रिः, प्रथमेत्रिरेववा, प्रथमेसकृत्, द्वितीयेद्वि, रित्येके । 'प्रतद्विष्टु' रितिप्रदक्षिणंकारयेत् अन्तःप्रविश्य, भूतवीशान्तरेतिष्ठन् पादौप्रक्षालयेत् अर्चकोहस्ताभ्यां बलिमादाय, देवाऽभिमुखे न्यस्य, कौतुकेदेवमोंकारेण समारोपयेत् । बल्यग्रमादायविष्वक्सेनायदत्वा, तच्छेषं भूतपीठेसोदकंक्षिपेत् नित्योत्सवमिच्छन् बलिवेरमाराध्य, हविर्निवेद्य, शिष्यस्यशिरसिस्थापयित्वा, बल्यग्रतो नयेत् । अथवा शिबिकायांगरूडंबुध्वाऽऽराध्य, देवंसमारोप्य, पूर्वोक्तगुणसंपन्नैश्शिष्यैर्वाहयित्वा, सर्वालंकारसंयुक्तं, बलिनासहपूर्ववत्प्रदक्षिणंकारयेत् । पश्चादभ्यन्तरंप्रविश्य, अलंकृतेमंटपेपीठे देवंसंन्यस्यपाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य, नीरां जनंकृत्वा, नृत्तगेयवाद्यैर्विनोदं कारयित्वा, पूर्ववत्पादुका र्चनंकृत्वा, अभ्यन्तरेदेवंसंस्थापयेत्, एवंनित्योत्सवं त्रि-

संध्यं सायंप्रातर्वा कुर्यात् । नित्योत्सवेन महोत्सवफलं लभेत, भगवान्प्रीतो भवेत् । राज्ञोराष्ट्रस्य बलवृद्धिर्भवति । बलिभ्रमणकाले ये सेवन्ते ते सर्वे पदे पदे यज्ञफलं लभेरन् । नवषट्पञ्चमूर्तिविमाने विष्णो, रादिमूर्तेरेवा, बलिमाचरेत् ।

अथार्चनाङ्गोपचारानूवक्ष्ये-उपचारो विग्रहश्चैकार्थो - भवतः, आसन, स्वागताऽनुमान, पाद्याऽऽचमन, पुष्प, गन्ध, धूप, दीपाऽर्घ्याऽऽचमन, स्नान, प्लोत, वस्त्रोत्तरीय, यज्ञोपवीत, पाद्याऽऽचमन, पुष्प, गन्ध, धूप, दीपा, चमन, हविः, पानीयाऽऽचमन, मुखवास, बलि, प्रणाम, प्रदक्षिणाः पुष्पाञ्जलिसहितास्तुतिश्चेति द्वात्रिंशदुपचाराः एते नृत्तगेयसंयुक्ता उत्तमोत्तममित्याहुः ॥

(उपचारभेदाः)

मुखवासान्ताः प्रणामदक्षिणायुतानवविंशत्युपचाराः; मुखवासान्ताः दक्षिणायुताः अष्टाविंशत्युपचाराः; अर्घ्याचमनान्ताः प्रणामदक्षिणायुताः त्रयोदशोपचाराः । अर्घ्याचमनान्ताः एकादशोपचाराः, पाद्याद्यर्घ्याचमनान्ताः अष्टोपचाराः, पुष्पाद्यर्घ्याचमनान्ताः ष पचाराः, पुष्पदानं प्रणामश्च द्वावुपचारौ, प्रणामः एकोपचारः,

त्रयोदशविग्रहानामअदौ प्रधानमावाहनं, अन्ते विसर्गश्च, आसन्नपन्नं च कुर्यात् । सर्वत्रैकोपचारः द्वावुपचारौ च, होमेषु दुपचारान्, स्नपेन अष्टोपचारान्, हविषिहीने

त्रयोदशोपचारान्, अष्टोपचारान्वा, हविषिलब्धे अष्टाविं-
शत्युपचारान् नवविंश त्युपचारान्वा, विमानार्चनायामेव
द्वात्रिंशदुपचारान्कुर्यात् । अथवा हविषिलब्धेपिषोडशो-
पचारान्कुर्यात् ॥

(षोडशोपचारपरिगणनम्)

आसनस्नान वस्त्राद्यलंकार पाद्याऽऽचमन पुष्प
गन्ध धूप दीपाऽर्घ्याऽऽचमन हीवः पानीयाऽऽचमन मुख
वास दक्षिणा इतिषोडशोपचाराभवन्ति ॥

(घटिकाविधानम्)

अथसंध्याघटिकाविधानम् - अर्कोदयान्मध्यान्हा-
दस्तमयाच्च घटिका द्वादशादिचतुरंतनवधाभवति ॥
उदयात्पूर्वे घटिकात्रये प्रबोधवाद्यंघोषयति, तत्काले
अर्चकाः परिचारकाश्चोत्थाय, स्नानसंध्योपासनादीनि-
कुयुः उदयात्पूर्वेच एकघटिकायां कवाटोद्घाटनंकृत्वा,
दीपसंदीपनमार्जनोपलेपनादिकृत्वा, उदये देवं प्रणम्य,
निर्माल्यशोधनंकृत्वा, पश्चादेकघटिकायां पात्रादिशुद्धि-
द्रव्यशुद्धिःद्रव्यसंभारंकृत्वा, ततोद्वये स्नानंपश्चात्त्रये हविरं
तमर्चनं यवनिकोद्धरणंच ततश्चैकघटिकायां नीराजन-
करणं, ततोघटिकाद्वयेनृत्तगेयादिविनोदकरणं, ततश्चैक-
घटिकायामहाहविर्निवेदनं, होमंबलिप्रदानंच, पश्चादेक-
घटिकायांबल्युद्धरणं, पश्चादेकघटिकायां प्रणामादिपुष्पां-

जलिप्रदानं, कवाटबंधनं च कुर्यात्। मध्याह्नसायायोश्च घटिकाचतुष्टये विनोदकरणमिति विशेषः एतदुत्तमोत्तममिति।

अर्चनानां घटिकाविहीनानां स्नानकाले नीरांजनकाले विनोदकाले च युक्त्यासंकोचं कारयेत्

उत्तममध्यमादिनवभेदेषु यत्कर्मविहीनं तद्विलोपयति, अन्यानि कर्माणि तत्तद्भेदस्योक्तनाडिकायां युक्त्यासंयोज्य कारयेत् । हविर्हीने सर्वत्र घटिकाचतुष्टयमेव घटिकात्रयं त्रिपादश्चेतिकेचित्। सर्वत्र संध्यासुयाममेव समाचरेदित्येको।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे बलिविधिः उपचारभेदसंध्याघटिकाविधिर्नाम द्विचत्वारिंशः पटलः ॥ ४२ ॥

(अथ त्रयश्रत्वारिंशः पटलः)

अथाऽर्चनाऽर्हपुष्पाणि - जाती चंपक मल्लिका मालती तुलसी बकपुष्पं द्विकर्णं पद्म रक्तोत्पल कुमुद करवीर नंदावर्त पलाश कर्णिकार मंदाराऽदसी केतकी बकुलाऽर्जुनपुन्नाग माधवीपिंडिकानि अन्यानि तरुलताजातानि सौम्यानि सुगन्धीनि दृष्टिप्रियाणि यथर्हि गृह्णीयात् । पुष्पेषु पद्मं प्रवरं तत्सुगंधिमुख्यं । तुलस्याः पुष्पपत्रं च हरेः प्रियं भवति । भूतृणस्थलारविन्द विल्व शमी दूर्वा त्रिपर्णी बहुकाणि तमाल सहदेवी शंखिनी पत्राणि तापसांकुरम् (कुरोस्तालं) चोपादद्यात् । तुलसी ह्रीवैरोशीराणामूलं च । श्वेतं पुष्पं शांतिकरं, पीतं-

पौष्टिकं, कृष्णं वश्यकरं, रक्तद्वेषकरं, रक्तेषु पिंडितकं
पालाशंच, संग्राह्यं । बहुवर्णमुत्तमं, द्विवर्णमध्यमं, एक-
वर्णमधमम्, तत्काले प्रफुल्लं शस्तम्, ऐकाहिकं वा त्र्यहा-
तीतं पद्मं वर्ज्यं । भक्त आचम्य प्रणम्य, प्रयतः पाणी
प्रक्षाल्य, शुद्धे पात्रे पुष्पाण्युक्तानि 'देवस्य त्वै'ति गृह्णीयात् ।
अलाभे पुष्पोक्तानां पत्रैरंकुरैरक्षतैः तोयेन वार्चयेत् ॥

(वर्ज्यपुष्पम्)

कुसुंभजपाकिंशुकादीनि निर्गुण्डयर्कादीन्यन्या-
नि चोग्रगंधानि अनुक्तानि सर्वाणि च वर्जयेत् । पुराणं
शुष्कं शीर्णं नखरोमादियुक्तं लंघितं सलेपं निर्माल्य
संस्पृष्टं पूतिगन्धं श्मशानचण्डालाद्यावाससमीपोद्भवं
मुखवायुगतं न रैर्गवाद्यैराघ्रातंच सर्वं त्यजेत् । भ्रमरैराघ्रातं
लंबितंच अनिन्दितं भवति । सर्वेभ्यः सौवर्णश्रेष्ठं तत्सदा
शुद्धं न जातु च निर्माल्यं भवेत् । सौवर्णपुष्पमाभरणं मीण
मुक्तामयं पुष्पंच नित्यं प्रक्षाल्य आदाय पुनः पुनरर्चयेत् ॥

(हविर्विधिः)

अथ हविर्विधिवक्ष्ये-द्वितीयावरणे प्रथमेवा, आग्नेय्यां
पचनालयं यथाशक्तिकारयित्वा, चुल्लीं कारयेत् । वेणुक्यान्
यवान् षष्ठिकान् । नीवारान् प्रियंगुश्यामाकान् ब्रीहीन्वापि
एकजातीयान् चतुर्वर्णैरेवानयेत् । एतेषां पूर्वपूर्वश्रेष्ठं ।
तस्मात् वरककोद्रवादिकु (क्रूर) धान्यानि प्रतिलोमा

नितानिच वजयते । शुद्धेदेशेकटेषु वस्त्रेषुवा धान्या
 आस्तीर्यशोषयेत् । उलूखलमुसलौ प्रक्षाल्य, उलूख
 हरिणीं, मुसलेविष्णु, मभ्यर्च्य, उलूखलेधान्यानिप्रक्षिप्य
 धान्येषुसोममभ्यर्च्य, आचार्यः 'अतोदेवा' दिनाकिंचि
 वघातंकृत्व, ततः शुद्धाभिः स्त्रीभिः पुरुषैर्वा स्वेदरोमादी
 पारहृत्य, अवघातंकारयेत् 'निरस्त' मिति शूर्पेप्रक्षिप्य,
 षाश्मकणादीन् संशोध्य, तण्डुलान् शुद्धान् 'आपोहि
 तिप्रोक्ष्य, शुद्धेपात्रे 'देवस्यत्वे' तिगृह्णाति । विष्णे
 द्रोणंहविरुत्तमं, द्रोणार्धमध्यमं, आढकमधमं देव्योरा
 कंतर्ध्वं, परिलाराणां द्विप्रस्थैः, प्रस्थाधिकैर्वातंडुलै
 प्रोक्तम् ॥

(माषादिलक्षणम्)

अष्टतिलंमाषं अष्टमाषंशाणं, विंशतिशाणानिष्व
 तिलाष्टकंशाणं, तदष्टकंमाषमितिभृगुः । दशनिष्कंपलं
 अष्टनिष्कमिति केचित् । चतुष्पलंकुडुब, चतुष्कुडुबंप्रस्थं
 चतुष्प्रस्थमाढकं, चतुराढकंद्रोणं, भवति ।

(हविर्निर्वापः)

लोहमयींमृण्मयींवास्थालीं गृह्णीयात् । मृण्मयींपदं
 अतीतेविसर्जयेत् । मासेऽतीते इतिकेचित् । 'प्रजास्थाली
 (व०म०३) मिति स्थालींप्रक्षाल्य, 'देवस्यत्वे' तितं
 लान्प्रक्षिप्य, शुद्धाभिरद्भिः 'आपउदं' त्वितिचतुःप्रक्षा

ल्य, 'विष्णवेजुष्ट' मितिचुल्यांस्थालीमारोप्य, इन्धनैर्नि
 विधूमैस्समेनाऽग्निना 'वाचस्पतयेपवस्वे' (वै०म०प्र०३)
 तिपचेत् । उपदंशान्, कदलीचूतपनस नाळिकेरतिन्त्रिणी
 कारवल्लीत्रय व्याघ्र शिंविभेदबृहतीभेद सिंहीव्याघ्रनखी
 कर्कन्धूवारिक कुंभांडकूशमांड कृतबंधनाऽलर्ककार्कोट्यानि
 सूरणकंद क्षुद्रकंद महाकंद वल्लीकन्द शृंगिवेरोत्पलकंद
 पिंडि शकुटकंदादीनि च मरीचिजीरक सर्षपाणिमुद्गाऽऽ
 ढककुलत्थतिल्वमाषमसूरकादीनि शाकेषुजीवन्ती रथरसी
 रक्तवाष्पाणिच अन्यानिहविष्याणीति मन्वाद्यैरुक्तानियथा
 लाभमाहरेत् । कोशातकीं पटोलीं अलाबूच विशेषेणपरि
 वर्जयेत् । कदल्यादिष्वेकद्वौत्रींश्चतुरोधिबान्वादोषविही
 नान्प्रक्षाल्य, यथायोगंसुगंधंरससंयुक्तं सुपचेत् ।

आढक तण्डुलस्योपदंशं प्रत्येकं षट्पलं, पञ्चपलं,
 चतुष्पलं वा मुद्गसारं प्रस्थप्रस्थार्धकुडुवं वा घृतं कुडुवं तदर्धं,
 गुलमेकपलं, दधिप्रस्थं पादहीनं, अर्धं वा क्रमुकफलानि षोड-
 श, द्वादशाष्ट, षट्, चत्वारि, द्वे वा, तत्त्रिगुणानि द्विगुणानि वा
 तांबूलपत्राणि, मातुलंगैलालवंगकर्पूरादियथा लाभं भवेत्,
 आढकतण्डुलाद्यधिकेऽप्येवं वर्धयेत् ।

(प्रभूतमहाद्विषोऽलक्षणम्)

द्विद्रोणादि षट्द्रोणान्तं प्रभूतं, शतप्रस्थादिसहस्र
 प्रस्थान्तं महाद्विविरित्याचक्षते ।

(षड्विधहविलक्षणम्)

तण्डुलैः केवलैः पक्वंशुद्धान्नं, तण्डुलतुल्यैः अर्धैर्वा मुद्गसौरैर्युक्तं मौद्रिकं, तण्डुलत्रिगुणेनपयसा तदर्धजलेन तण्डुलार्धमुद्गसौरैर्नालिकेरफलसौरैश्च पक्वंपायसं; तण्डुलार्धतिलचूर्णैर्युक्तंकृसरं, तण्डुलाधिकतोयेन त्रिगुणेनपयसा अष्टभागैःपञ्चभागैर्मुद्गसौरैर्स्तण्डुलार्धेनघृतेन गुलेनच युक्तंगौल्यं, तण्डुलार्धैर्यवसौरैः पक्वंयावकमिति षड्विधंभवति ।

(वर्ज्यहविः)

द्रोणार्धाधिकमेकपात्रेनपचेत् मासातीते मृद्भाण्डेपचननंकुर्यात् । अपक्वं, स्वावितं, गंधदुष्टं, नासिकाऽऽस्य वायूपहतं, आघ्रातं, तुषकेशादिसंयुक्तं, विवृतं द्विजादिभ्योन्यजातिदृष्टंस्वेदस्पृष्टं, लङ्घितं, यामातीतं, पात्राऽन्तरगतं, शीतं, हविरुपदंशंचवर्जनीयम् । अन्यपात्रगतं पुनः पाकार्हमुपदंशादिनवर्जनीयम् ॥

(अविरानयनादि)

स्थालीबाह्यमद्भिः संशोध्य, ऊर्ध्वपुण्ड्रकृत्वा, वारुणमंत्रैर्जलसेकंकृत्वा, दक्षिणोत्तरपाणिभ्यां हविः प्रणवेनोद्धृत्य, शंखध्वनिसमन्वितमानीय, आलयस्योत्तरेपार्श्वे विष्णुगायत्र्यानिधाय विधिवन्निवेदयेत् ॥

(हविष्णुउत्तरोत्तश्रैष्ठ्यनिवेदितान्नविनियोगश्च)

शुद्धान्नान्मौद्रिकंमुख्यं तस्मात्कृसरं, ततःपायसं,
ततोयावकं, तस्माद्दौल्यम्, श्रेष्ठंहविःश्रेष्ठफलंस्यात्,
तस्मिन्नधिकेप्यधिकम्, नित्यमेवंहविर्दानेफलमनन्तंप्रा-
प्नोति । विधिनैवभक्तियुक्तो येनकामेनवा विष्णोर्देवेशस्य
योहविर्दद्यात् तत्सर्वसंपूर्णं असंशयंलभेत । तत्तत्स्थाली
शेषमाचार्यायदद्यात्, अर्चकायवा, देवस्यनिवेदितमन्ना
दिसर्वमाचार्यायदद्यात् । तन्नान्यैःग्रहीतव्यम्, अन्यथा
चेद्भगवान्क्रुद्धोभवेत्, हविर्देवोनगृह्णाति, सर्वनिष्फलं
स्यात् ।

देवेशस्यनिवेदितंसर्वंशुद्धंहि तत्सर्वेषांसुरमुनिमनु
जानांभोज्यं, यथागुरोरुच्छिष्टं पुत्रभृत्यानांभोज्यं तथासर्वे
षांगुरोर्विष्णोरुच्छिष्टं देवानांमुनीनांचनिवेदनीयम् तस्मा
द्वैश्वदेवबलिहरणेचयोग्यंस्यात्, मनुष्येषुद्विजातीनांभोज्य
मेव, तस्मादाचार्यादयोविष्णोर्निवेदितभोजनादेव सर्वपाप
विनिर्मुक्ताः पूतकायास्सर्वकर्मस्वधिकारिणोभवेयुः, शूद्रा
दिषुचवैष्णवानांभोक्तव्यं, अन्यदेवानांनिवेदितं तदर्च
कानां तद्भक्तानांच भोज्यं, द्विजैर्भुक्तं चेच्चांद्रायणंप्रायश्चित्तं
भवेदित्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
पुष्पहविर्दानं नाम त्रिचत्वारिंशः पटलः ॥

(अथचतुश्चत्वारिंशःपटलः)

(नवषट्पंचमूर्त्यर्चना)

अथनवषट्पञ्चमूर्त्यर्चनाविशेषवक्ष्ये-अर्चकाःस्ना-
त्वा, आलयमाविश्य, पूर्ववत् कवाटोद्घाटनादीनिकुर्यात्
द्वितीयतले विष्णुंपूर्ववदभ्यर्च्य, अधस्तलेप्राच्यांपुरुषं
पूर्ववत्, तदक्षिणे 'श्रियंकमलामानंदांपुरुषप्रिया' मिति
श्रियं, वामे 'मेदिनींधरणीं उर्वीसर्वाधारा'मिति मेदिनीं,
पूर्ववदर्चयेत् । ब्रह्मेशौच, 'भृगुंमुनिवरंशुद्धंअग्निवर्णं'
इतिभृगुं, 'पुराणंभक्तिमंतंभार्गवंचिरजीविन' मितिपु
राणं, प्रथमद्वारदक्षिणेतुहणं, वामेबलिं, द्वितीयद्वारद
क्षिणे तीर्थं, वामेकिष्किंधंच, पूर्ववदर्चयेत् ।

दक्षिणे सत्यंपूर्ववत् तदक्षिणे 'धृतिंदक्षसुतांसत्य
पत्नीरमा'मिति धृतिं, वामेपौष्णींवरदामुर्वीपृथिवी'मिति
पौष्णीं, ब्रह्मेशौ 'धातृणाधंपूतकायंब्रह्मसंभवंवाग्देवीपति'
मितिधातृणाधं, 'पुण्यंविशुद्धंविश्वंवरिष्ठ' मितिपुण्यंच,
प्रथमद्वारदक्षिणे शंखनिधिं, वामेपद्मनिधिं, द्वितीयद्वार
दक्षिणे 'नासत्यं दिव्यंविवस्वत्पुत्रं अश्विन' मितिनासत्यं,
वामे 'दसंपुत्रंसर्वज्ञंदेवसुन्दर' मितिदसंच, पूर्ववदर्चयेत् ।

पाश्विमे अच्युतंपूर्ववत् दक्षिणे 'पवित्रींइंदिरां-
लक्ष्मींअच्युतप्रिया' मितिपवित्रीं, वामे 'क्षौणींवरांगींवर
दांमही' मितिक्षौणीं, ब्रह्मशंकरौ, 'भृगुंतपोनिधिंवेदरूपं

महात्र (तद्युति) प्रदम् 'इतिभृगुं, 'मार्कण्डेयंगुरुदीप्तपुण्यभागिन' मिति मार्कण्डेयं, प्रथमद्वारदक्षिणे चक्रचूलिनं, वामे शंखचूलिनं, द्वितीयद्वारदक्षिणे कु(गु)हं, वामे जांबवञ्च पूर्ववदर्चयेत् ।

उत्तरे अनिरुद्धं पूर्ववत्, नागराजं ब्रह्मेशौ भृगुमार्कण्डेयौ च पूर्ववत् । प्रथमद्वारदक्षिणे शंखनिधिं, वामे पद्मनिधिं, पूर्वद्वितीयद्वारदक्षिणे 'विद्युतं निभं अरुणानुजं घोररूपिण' मिति विद्युतं वामे 'अप्सरसोधिपं शुद्धं श्वेताभं भयानक' मिति अप्सरोधिपं च पूर्ववदर्चयेत् ।

द्वितीयतले दक्षिणे 'नरं पार्थ गुडाकेशं श्वेतवाहन' मिति नरं, 'नारायणं कृष्ण शौरिं भक्तवत्सल' मिति नारायणम्, आदित्यं पूर्ववत्, 'प्रजापतिं पितामहं हेमवर्णम्, अजाननमिति प्रजापतिम् ।

पश्चिमे नारसिंहं ब्रह्माणं शंकरं च पूर्ववत् ।

उत्तरे वाराहं पूर्ववत्, 'महींगां पृथिवीसुवी' मिति महीम् इन्द्रं वरुणं पूर्ववत् ।

तृतीयतले 'शयनम् अनादिनिधनम् अनंतं महिमानम् अत्यन्ताद्भुतम्' इत्यनन्तशयनं, पूजकस्थाने महीमार्कण्डेयौ च पूर्ववत् - नाभिपद्मे ब्रह्माणं पञ्चायुधांश्च पूर्ववत्, दक्षिणे कर्किणं, वामे सिद्धिं च, प्रथमद्वार

दक्षिणे यमुनां, वामे गंगां, द्वितीयद्वारदक्षिणे सुरं, वामे सुंदरं च, पूर्ववदर्चयेत्, अन्यत्सर्वसमानम् ।

षण्मूर्तिविधानंचेन्नरनारायणनारसिंहवाराहानूविना अन्यत्सर्वं पूर्ववदर्चयेत् ।

पञ्चमूर्तिविधानं विष्ण्वादि पञ्चमूर्तीः पूर्ववदर्चयेत् । अत्रविशेषोवक्ष्यते पुष्पन्यासकाले विष्णोरादिमूर्तेः पादमध्ये 'विष्णवे नमः' इति, परितः प्रागादिचतुर्दिक्षु 'विष्णवे महाविष्णवे सदाविष्णवे व्यापिन' इति च न्यसेत्, अथवा विष्ण्वादिपञ्चमूर्तिनामभिर्न्यसेत् ।

आग्नेयादिकोणेषु पूर्ववत्कपिलादिनामभिर्न्यसेत्, एवं प्रथमावरणे अन्ययोः पूर्ववत्, अन्येषां ध्रुवाणां पादमध्ये तत्तत्प्रधानमूर्तिनाम्नासंन्यसेत्, परितः चतुर्दिक्षु तत्तन्नामभिर्न्यसेत्, नारायणस्य परितश्चाऽऽवरणत्रयदेवानां नामभिर्न्यसेत्, नरस्य तन्नामभिर्न्यसेत्, आवाहने तद्ध्रुवबेरात्तत्कौतुकादिषु समावाहयेत्, अर्चने तत्तन्मंत्रान्ते तत्तन्मूर्तिभिस्तत्तद्व्यनामभिस्संयोज्य, अर्चयेत् ।

(अशक्तविषये)

अशक्तानामेकतलप्रासादे, द्वितले वा, विमानेष्वप्यर्चनं चेत्, आदिमूर्तेर्ध्रुवबेरं परितश्चाऽऽवरणत्रयं ध्रुवबेरे देवानां नामभिः पुष्पन्यासं कृत्वा, कौतुके पूर्ववत् कौतुकोक्तप्रकारेण पुष्पन्यासं कृत्वा, पुरुषादीनां चतुर्णां कौतुका

दीनां पूर्ववत् कौतुकोक्तप्रकारेण पुष्पन्यासंकृत्वा, आदि मूर्तेर्ध्रुवबेरादावाह्यार्चयेत् ।

अनंतशयनस्य कौतुके, ध्रुवबेरस्य आवरणत्रय देवानां कौतुकस्यावरणत्रयदेवानांचनामभिः पुष्पन्यासं कृत्वा, आवाहनविसर्गौविना एकबेरार्चनोक्तविधानेन अर्चयेत् । पुरुषादीनप्यावाहन विसर्गौ विना एकबेरार्चनोक्तमार्गेणाऽर्चयेदितिकेचित् । पञ्चमूर्तिविधानं चे दुपरितलकौतुकंविना विष्ण्वादिपंचमूर्तीः पूर्ववदर्चयेत् ।

(पञ्चमूर्त्यर्चनाविधिः)

पञ्चमूर्त्यर्चनाविशेषंवक्ष्ये - अर्चकाः परिचारकाश्च विधिनास्नात्वा आचम्य संध्यामुपास्य, देवादीनद्विस्तर्पयित्वा, ब्रह्मयज्ञंचकृत्वा, देवालयंगत्वा, 'विष्णोर्नुक'मिति शनैः प्रदक्षिणंकृत्वा, देवालयंगत्वा, 'हिरण्यपाणि'मिति कवाटमुद्घाट्य अभ्यंतरंप्रविश्य, देवंप्रणम्य, दीपान्संदीप्य, शिष्या 'धारा'स्वित्याधावंगृण्णीयुः अर्चकाः सर्वासां मूर्तीनां निर्माल्यमादाय, विष्वक्सेनमर्चयेयुः ।

गर्भालयं, पुरुषादीनां स्थानानि अलीन्द्रंच प्रदक्षिणक्रमेण 'अवधूत' मिति संमार्जनंकृत्वा, अद्भिरभ्युक्ष्य, उपलेपनंकृत्वा, अर्चनापात्रंहविःपात्राणिच प्रक्षाल्य, विधिनाशुद्धान्नपायसकृसरगौल्ययावकान्, सर्वालभे यथालाभंशुद्धान्नंवापचेयुः, अर्चनाद्रव्याणि पृथक्पृथक्सं

गृह्य विष्णुगायत्र्याध्रुवस्थानं प्रोक्ष्य, पुष्पन्यासं कृत्वा, श्रीभूमीब्रह्मशंकरौ धात्रादिब्रह्मपर्यन्तान् परिवारांश्च समभ्यर्च्य, सुखमण्डपद्वारवामे स्नानपीठे विष्ण्वादि-पञ्चकौतुकानि क्रमेण संस्थाप्य, पाद्याचमनमुखवासांश्च दत्वा, तैलाभ्यंजनम् अन्यदप्युचितं कृत्वा, आम्लाद्यै-स्संशोध्य, विष्णुमूर्तिम् 'इषेत्वोर्जेत्वा' दिना शुद्धोदकै-स्संस्नाप्य, चन्दनोदकैरभिषिच्य, पुरुषं सहस्रशीर्षाद्यैः, सत्यं विष्णोर्नुकाद्यैः अच्युतं 'अतो देवा'द्यैः अनिरुद्धं 'एकाक्षराद्यै' स्संस्नाप्य, तत्तत्स्थानं संशोध्य, तत्तत्पीठे संस्थापयेत् ।

एवं कर्तुमशक्तश्चेत्पुरुषादिकौतुकानि विष्णु-पञ्चकदिनेषु एवं संस्नापयेत्, विष्णोरादिमूर्तेः दक्षिणे-मार्केडेयं, वामे भृगुं च, अभ्यर्च्य, पूर्वपुष्पन्यासं कुर्यात्, आवाहनपाद्याऽऽचमनस्नानार्थांश्च तस्रः प्रणिधीः संगृह्य साक्षतंकुशकूर्चवानि क्षिप्य, अद्भिः प्रणवेन पूरयित्वा देवस्य दक्षिणपार्श्वे पूर्ववदासीनः तद्विंश हस्तिष्टन्वा आत्मसूक्तं जप्त्वा मंत्रन्यासाक्षरन्यासौ कृत्वा, प्रणिधि-मुद्धृत्य, ध्रुवात्प्रणिधिजले देवं भक्त्या पूर्ववत् ध्यात्वा, आवाह्यतद्व्याप्तंतोयं कूर्चेनाऽऽदाय 'आयातु भग-वा'निति कौतुकविम्बस्य मूर्ध्नि विष्णुमावाहयामी'त्यावाह्य तथा स्नपनोत्सव बलिबेरेषु समावाह्य - दक्षिणे श्रियं

वामेहरिणीं च आवाहयेत् । 'प्रतद्विष्णु' रिति पुष्पासनं
दत्त्वा 'विश्वाऽधिकाना' (वै०म०प्र८) मिति स्वागतं,
'मन्नोऽभिमन्ते (वै०म०प्र०८) ति अनुमानं, 'त्रीणिपदे'
ति पाद्यं, 'शन्नो देवी' त्याचमनं, 'तद्विष्णो' रिति पुष्पं, 'त-
द्विप्रासे' ति गन्धं, 'परोमात्रये' ति धूप, 'विष्णेः कर्मणी' ति
दीपं, 'त्रिर्देव' इत्यर्घ्यं, पूर्ववदाचमनीयम्, 'आपोहिष्ठे' ति
स्नातायाऽभ्युक्षणं, 'मित्रस्सुपर्ण' इति प्लोतं, 'तेजोवत्सव'
इति वस्त्रं, 'भूतोभूते' ष्वित्याभरणं, 'सोमस्य तनुरसी' त्युत्त-
रीयम्, अग्निं पूत' मित्युपवीतं, पूर्ववत्पाद्याऽऽचमनादीनि
दत्त्वा, 'तदस्य प्रिय' मिति शुद्धोदनं निवेद्य, द्वारपालादिभ्यो
बलिं निर्वाप्य, होमं हुत्वा, पूर्ववत्पानीयाचमनमुखवासं द-
द्यात् । एतान् सर्वान् मन्त्रान्ते चतुर्मूर्तिमन्त्रैः पञ्चमूर्ति-
मन्त्रैर्वा संयोज्य, ददाति, मस्तिष्कप्रणामं कुर्यात् ।

(पुरुषस्य)

अलीन्द्रे द्वारदक्षिणे पुरुषमर्चयेत् । पूर्ववत्पुष्पन्या-
सं कृत्वा, ब्रह्मशंकरौ पूजकमुनी द्वारदेवान् द्वारपालांश्च
अभ्यर्च्य, ध्रुववेरादेवीभ्यां सहैव आवाह्य, आसनादीन्
पूर्ववदत्वा, 'योगे योग' इत्याचमनम्, 'आपोहिष्ठे' ति स्ना-
नम्, इदमापः 'शिवा' ('हिरण्यगर्भ') इत्यर्घ्यं 'इह पुष्टि'
मिति कृसरं (पायसं) हविः निवेद्य प्रह्लादग (संपुट) प्रणामं
कुर्यात् । एष विशेषोऽन्यत्सर्वसमानं ॥

(सत्यस्य)

दक्षिणेसत्यमर्चयेत् । पूर्ववत्पुष्पन्यासंकृत्वा, परिषद्देवान् ध्रुववेरात् देवीभ्यांसहैवाऽऽवाह्य आसनादीनि पूर्ववदत्वा 'योगेयोगे' त्विति आचमनम्, 'इदमापः शिवा' इत्यर्घ्यम्, 'इहपुष्टि' रितिकृसरं (पायसं) हविर्निवेद्य संपुट(प्रह्लांग)प्रणामंकुर्यात् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वसमानम् ।

(अच्युतस्य)

पश्चिमेअच्युतमर्चयेत् । पूर्ववत्पुष्पन्यासंकृत्वा, परिषद्देवानभ्यर्च्य, देवीभ्यांसहैवावाह्य, आसनादीन् पूर्ववदत्वा, 'समानेवृक्ष' इत्याचमनं, 'नारायणायविद्महे' इत्यर्घ्य, 'समाववर्त्ती'तिगौल्यः हविर्निवेद्य पञ्चांगप्रणामं कुर्यात् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वसमानम् ।

(अनिरुद्धस्य)

उत्तरेअनिरुद्धमर्चयेत्, पूर्ववत्पुष्पन्यासंकृत्वा, परिषद्देवानभ्यर्च्य, ध्रुववेराद्देवीभ्यांसहैवाऽऽवाह्य, आसनादीन् पूर्ववत्दत्वा, 'पवित्रन्त' (ऋ०स०७-३-८) इत्याचमनं, 'कयानाश्चित्र' (वै०म०८) इत्यर्घ्यं, 'त्रीणिपदे'तित्यावकंहविर्निवेद्य, दण्डप्रणामंकुर्यात् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वसमम् ।

उपरितलेचैकवेरोक्तविधिना पुष्पन्यासंकृत्वा, मन्त्रान्तेशयनादिनामभिर्द्रव्यनामभिस्संयोज्याऽर्चयेदेषविशेषोऽन्यत्सर्वसमानम् ।

रुनपनोत्सवबलिबेराणि षोडशोपचारैरभ्यर्चयेत्,
अथवातानेकादशोपचारैरभ्यर्च्यहविनिवेदयेत् ।

परिषद्देवानष्टोपचारैरभ्यर्च्यहविनिवेदयेत् ।

विधिनावलिमाराध्यबलिबेरेणसहैव आलयप्रद-
क्षिणंकुर्यात् ।

अर्धयामेचार्चनांते ध्रुवबेरेदेवंप्रणवेनारोपयेत् ।

एकतलप्रासादे पञ्चमूर्त्यर्चनंचेदुपरितलार्चनंविना
पञ्चमूर्तीरर्चयेत् ।

द्वारेषुयत्रकवाटोऽस्तितत्रधात्रादीनर्चयेत् । गर्भा-
ल्यात् द्वारदक्षिणे बलिदं, वामे तुहणं, अलीन्द्रद्वारद-
क्षिणे मणिकं, वामेप्रभावतीं, मुखमंटपद्वारदक्षिणे ताप-
सम् उत्तरेसिद्धिदं, सोपानमध्येश्रीभूतं बहिराननं, देवाभि-
मुखेगरुडम् ।

प्रथमावरणेचंद्रादीन् तत्तत्स्थाने, इन्द्राग्न्योर्मध्ये
गुहम्, यमनीलयोर्मध्येदुर्गां, नीलवरुणयोर्मध्येबुधं, वरु-
णोदानयोर्मध्येबृहस्पतिं, सोमोदानयोर्मध्येब्रह्माणं, सोमे-
शानयोर्मध्येविष्वक्सेनम्, ईशानेन्द्रयोर्मध्येभास्करं, विमा-
नंपरितः प्रागादिचतुर्दिक्षु न्यक्षविवस्वन्मित्रक्षत्रं च ।

प्रथमद्वारदक्षिणे किष्किधम्, उत्तरेप्रजापतिं ।

द्वितीयद्वारदक्षिणेविघ्नेशम्, उत्तरेनागराजं, दे-
वाभिमुखे चक्रध्वजशंखयूथाधिपाऽक्षहंतृन्बहिर्मुखान् ।

तृतीयावरणद्वारदक्षिणे चक्रम्, उत्तरे शंखं, पुष्प
संचयस्थाने पुष्परक्षकं, स्नानोदकपानीयसंचयस्थाने
वरुणं, पचनागारेहवीरक्षकम् ।

चतुर्थावरणद्वारेचंद्रादित्यौच एतान्पंचाशद्देवा
नर्चयेदित्येके ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्तो विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रंथसंहितायां नवषट्पंचमूर्त्यर्चना विधिर्नाम चतु
श्चत्वारिंशःपटलः ॥ ४४ ॥

(अथ पंचचत्वारिंशःपटलः)

(एकवेरार्चनविधिः)

अथैकवेरार्चनविधिवक्ष्ये-प्रभातेस्नात्वा, आलय
प्रदक्षिणंप्रणामंचकृत्वा, 'निरस्त' मिति कवाटमुद्घाट्य,
दीपानुदीप्य, शिष्येण 'धारास्वि'त्यु दकंगृहीत्वा, देवस्य
निर्माल्यमादाय, विष्वक्सेनंसमाराध्य, गर्भालयादिषु
सर्वत्र संमार्जनंकृत्वा, अद्भिरभ्युक्ष्य, उपलिप्य, अर्चना
पात्राणि हविःपात्राणिच प्रक्षाल्य, हवींषिपाचयित्वा, पुष्प
गन्धाद्यर्चनद्रव्याणिसंगृह्य, 'प्रतद्विष्णु' रितिदेवस्यपुष्पा
सनंदत्वा, 'विश्वाधिकाना' मिति स्वागतं, 'मनोऽभिमन्ते'
त्यनुमानं, 'त्रीणिपदे' तिपाद्यं, 'शन्नोदेवा' रित्याचमनं
दत्वा, अतोदेवादिनातैलाभ्यञ्जनंकृत्वा, 'परिलिखित'
मिति आम्लादिनासंशोध्य, 'वारीश्चतस्र' इति वारिणा
(सं)स्नापयेत् । 'इषेत्वा, यज्ञस्य, शुद्ध्व'मिति त्रिभिस्त्रि

रभिषेचयेत् । सहस्रधारायदिह्यात् वस्त्रमाल्यादिना
गन्धाद्यैरलंकृत्य, पाद्यार्घ्यान्तमभ्यर्च्य, सहस्रधारयाभि
षेचयेत्, 'मित्रस्सुपर्ण' इति श्लोतेनविमृज्य, 'विष्णोर्नुक'
मिति वस्त्राद्यैरलंकृत्य, तथैवाचमनंदत्वा, देवस्यपादयोर्मध्ये
'विष्णवेनम' इति पुष्पंदद्यात् । प्रागदिचतुर्दिक्षु पुरुषाद्या
वरणत्रयदेवानां तत्तन्नाम्ना प्रणवादिनमोन्तेन पुष्पन्या
संकरोति । गर्भालयगतान्देवान् धात्रादीन् द्वारदेवान्
द्वारपालान् अन्यपरिषदश्च तत्तन्नाममंत्रेणाऽभ्यर्च्य, अभ्य
न्तरंप्रविश्य, देवंप्रणम्य, 'तद्विष्णो'रितिपुष्पं, 'तद्विप्रास'
इति गन्धं, 'परोमात्रये'ति धूपं, 'विष्णोःकर्माणी'तिदीपं,
'त्रिर्देव' इत्यर्घ्यं, तथाऽऽचमनंदत्वा, 'तदस्यप्रिय' मिति
हविर्निवेद्य, द्वारपालादिभ्योबलिनिर्वाप्य, होमंहुत्वा, पूर्व
वत्पानीयाचमनमुखवासान् दत्वा, विधिनाबलिमाराध्य,
बलिबेरेणसहैव आलयंप्रदक्षिणंकृत्वा, अष्टाक्षरमंत्रेण
पुष्पांजलिंदद्यात् । आवाहनविसर्गौविना अन्यत्सर्वसमान
मिति विज्ञायते ।

(नवविधार्चनम्)

अथ नवविधार्चनाविधिवक्ष्ये देवस्यहविर्द्रोणं,
देव्योस्तदर्धं, पुरुषादीनां चतुर्णांद्रोणार्धं तद्देवीनां तदर्धं,
नरनारायणनारसिंहवराहाणांद्रोणार्धम्, अनन्तशयनस्य
द्रोणं, तदर्धंवा, उत्सवस्यद्रोणार्धं, तद्देव्योस्तदर्धं,

स्नपनबलिवेरयोद्रोणं, तदर्धवा, अवताराणां द्रो-
णार्धं, तदर्धवा, पूजनमुन्योर्ब्रह्मेशानयोर्वींशशैषिकयोश्च
आढकम्, अन्येषांपरिवाराणां होमस्य चाऽऽढकार्धम्,
देवेशस्य देव्योश्च प्रातर्मौद्रिकं, मध्याह्ने गौल्यं, रात्रौ पायसं,
अर्धयामे चाऽऽढकद्वयं हविरपूपसंयुक्तं, त्रिकालमाढकद्वयं,
मंत्र हविः, कर्पूरसहिततांबूलं, नित्याऽग्निकुण्डेऽमूर्ता
राधनं, त्रिकालमन्नबलियुक्तं, कर्पूरसहितान्, षोडशाजस्र
दीपान्, त्रिगुणान् संध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयोर्द्विशतं, रा-
त्रौ पंचशतं श्रद्धादीपान् कर्पूरागरुसहितंधूपं, जातीचंपकोस
लादिसुगंधिपुण्याढ्य, द्वात्रिंशद्विग्रहैरर्चनं, देवगणिकाभि
र्देवदासीभिर्भक्तैश्च (कृत) नृत्तगेयसंयुक्तं, नर्तकगायकवां-
शिकमौरजदारदविकाद्यैस्संयुक्तं, प्रातः प्रबोधनघोषयुतं,
स्नानकाले हविर्दाने बलिदान पटोद्धरणे बलिभ्रमणे च
कालेशंखभेर्यादिघोषणं नाडिकाभेरीताडनं, सप्तप्राकार-
संयुक्तं, सर्वपरिषद्देवतार्चनं मुत्तमोत्तमम् ॥

इंद्रादिलोकपालानाम्, अन्येषांपरिवाराणां हवि
र्निवेदनं, विना बलिदानं, द्विसप्ताजस्रदीपान् तत्त्रिगुणा
न्त्सन्ध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयोः शतपञ्चाशत्, रात्रौ चतुः
शतं श्रद्धादीपान्, पूजावेलायां मन्त्रहविर्निवेदनं, द्विकाल
होमं द्विकालान्नबलियुक्तं षट्प्राकारस्थदेवार्चनं पूर्ववन्नृत्त
गेयवाद्ययुक्तमुत्तममध्यमं ।

पूजकमुन्योर्वींशशैषिकयोश्चहविर्विना द्वादशाज
गान् तत्त्रिगुणान् संध्यादीपान् पूजावेलानिवेदनं,
लहोमं, तथैवाऽन्नबलियुक्तं, पञ्चप्राकारस्थदेवार्चनं,
नृत्तगेयवाद्यैर्युक्तमुत्तमाधमम् ।

पूजकमुन्योरवताराणांचद्विकालनिवेदनं, द्विपञ्चा
शीपान्, तत्त्रिगुणान्संध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयो
; रात्रौत्रिशतं, संध्यादीपान्, देवदासीभिर्भक्तैश्च
)नृत्तगेयवाद्यसंयुक्तं, प्रातर्होमं, मध्याह्नेऽन्नबलियुतं,
॥कारस्थदेवार्चनंमध्यमोत्तमम् ।

अवताराणामेककालनिवेदनं, स्नापनोत्सवबलि
गाम्, आढकहविर्निवेदनम्, अष्टाजस्रदीपान्, तत्त्रि
गुणान्संध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयोरशीतिं, रात्रौद्विशतं,
दीपान्, चतुष्प्राकारस्थदेवार्चनं नृत्तगेयवाद्यैर्युक्तं
ममध्यमम् ।

यथालाभं मौद्रिकगौल्यपायसाऽपूपानांनिवेदनं,
जस्रदीपान्, तत्त्रिगुणान्, संध्यादीपान्, प्रातर्मध्या
ह्णष्टिं, रात्रौशतपंचाशत् श्रद्धादीपान्, अन्यत्सर्वं
त्र्यम्ध्यमाधमम् ।

देवेशस्यद्रोणार्धं हविः अर्धयामेचाऽऽढकं देवस्या-
व्योःस्नापनोत्सवबलिवेराणां एककालनिवेदनं, सायं
॥ पूजावेलानिवेदनं, चतुरोऽजस्रदीपान्, तत्त्रिगु

णान्संध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयोश्चत्वारिंशत्, रात्रौ शतं, श्रद्धादीपान्; त्रिप्राकारस्थदेवार्चनं, नृत्तगेयवाद्यैर्युक्तम्, अधमोत्तमम् ।

देवेशस्याऽऽढकंहविः, देव्योस्तदर्थं, त्रिकालंद्विकालंवा; स्नापनोत्सवबलिबैराणामेककालनिवेदनम् एककालेपूजावेलानिवेदनं, गौल्यादीनिविना मध्याह्ने अन्नबलिहोमौ द्वावजस्रदीपौ तत्त्रिगुणान्संध्यादीपान् प्रातर्मध्याह्नयोर्दश, रात्रौविंशतिं श्रद्धादीपान् नृत्तगेयविहीनं वाद्ययुतं, द्विप्राकारस्थदेवार्चनम्, अधममध्यमम् ।

देवेशस्य द्विकालमेककालंवा, आढकंहविः, तदर्थं मध्याह्नेदेव्योर्यथालाभंव्यंजनैर्युक्तं, एकमजस्रदीपं, तद्विगुणान्संध्यादीपान् यथालाभंश्रद्धादीपान् अन्यत्सर्वं विनैकप्राकारस्थदेवार्चनम्, अधमाधममाहुः ।

उत्कृष्टेचोत्कृष्टंकर्त्तव्यम्, अन्यथामहत्तरोदोषो भवति, एकस्मिन्नालये देवेशादिदेवानां एकाहस्योक्तकाले नित्यंहविरर्थतण्डुलं एककालस्यदशभारं, यथाभारोपदंशैर्युक्तमुत्तमोत्तमम् । तथाऽष्टभारमुत्तममध्यमम्, सप्तभारमुत्तमाधमम्, षड्भारंमध्यमोत्तमम्, पञ्चभारंमध्यममध्यमम्, चतुर्भारंमध्यमाधमम्, त्रिभारमधमोत्तमम्, द्विभारमधममध्यमम्, तथैकभारमधमाधममित्येके ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे नवविधार्चनाविधिर्नाम पञ्चचत्वारिंशः पटलः ॥ ४५ ॥

(षट्चत्वारिंशःपटलः)

(विशेषपूजाविधानम्)

अथमार्गशीर्षादिमासेषु मासनक्षत्रेषु विष्णुपञ्च दिने विषु वदयने संक्रमणेषु ग्रहणे अन्यस्मिन्पुण्य नक्षत्रे राज्ञः, यजमानस्यवा, जन्मक्षेपि विशेषपूजांकुर्यात् ।

सर्वत्राऽऽलयंमृष्टसित्तोपलेपनाद्यैस्संशोध्य, पैष्ठ्या भूमिमलंकृत्य, वितानध्वजदर्भमालास्तंभवेष्टनाद्यैरलंकृत्य, द्वारेषु तोरणकदलीक्रमुकांकुरोदकुंभौघरलंकृत्य, ग्रामवीथिचसंशोध्य, प्रातस्संध्याचनान्तेचोत्सवविंशमासाद्य, अभ्यर्च्य, निवेद्य, अग्निकुण्डेचुल्यांवा, अग्निपरिषिच्य, आज्य मिश्रचरुणा तत्तिथिवारनक्षत्रदेवत्यं, वैष्णवं, श्रीभूमि देवत्यं, ब्राह्मं, रौद्रं, तदालयगतपरिषदेवत्यं, च, हुत्वा, ग्रामवीथ्यां बलिनिर्वाप्य, ऐकाहिकोत्सवोक्तमार्गेण उत्सवंकृत्वा आस्थाने अर्चास्थानेवा, द्रोणद्वयादहीनैस्तंडुलैर्यथाालाभोपदंशैर्युक्तं, हविर्निवेदयेत्, एतदुत्तमं ।

स्नपनोक्तक्रमेणाऽष्टशता षट्चत्वारिंशच्चतुर्विंशत् द्वादशकलशैस्संस्नाप्य, अभ्यर्च्य, तथैवहविर्निवेदयेत् मध्यमम् ।

प्रातर्मध्याह्नेवार्चनावसानेदेवंशुद्धस्नपनविधानेन संस्नाप्याभ्यर्च्यनिवेद्यहोमंजुहुयात् एतदधमम् ।

(मार्गशीर्षद्वादशीपूजा)

मार्गशिर शुद्धद्वादशीमुद्दिश्य एकादश्यां आचार्योयजमानश्च त्रिषणवणस्नानंकृत्वा, आचम्य, संध्या

मुपाख्य, देवादीनद्भिस्तर्पयित्वा, ब्रह्मयज्ञं चकृत्वा, आलय
माविश्य, प्रदक्षिणं प्राणामं चकृत्वा, देवाभिमुखे समासीनो
ध्यायन् अष्टाक्षरमंत्रं यथोक्तविधिना अन्यामृचं वैष्णवीं य
थाकामं जप्त्वा, वेदाध्ययनं च कारयेत् । अथ वा वैष्णवीं गाधां
(कथां) वा श्रावयेत् । मध्याह्ने साये च स्नानादीनि कृत्वा,
रात्रौ सर्वभोगरहितो देवं ध्यायन्नासीत्, शयीत वा, द्वादश्यां
प्रभाते स्नात्वा, देवेशस्य महतीं पूजां कृत्वा, गौल्यं हविर्नि
वेद्य, पानीयाचमनमुखवासंदत्वा, आचार्यो हस्ताभ्यां पुष्प
मादाय, 'सहस्रशीर्ष, मेकाक्षर, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुष
सूक्तं च, जप्त्वा ; प्रतिमंत्रं पुष्पांजलिं बहुशो दद्यात् । तथै
वार्चकाः परिचारकाश्च दक्षिणपश्चिमोत्तरेषु स्थित्वा, पुष्पां
जलिं दद्युः । तत्काले चतुर्दिक्षु वेदानध्यापयेत् । यजमानो
नृत्तगेयवाद्यैर्विनोदं कारयित्वा, स्तोत्रैर्जयशब्दैश्च, संस्थूय
आचार्याय दक्षिणां दत्वा, वैष्णवान् संपूज्य अश्नीयात् ।

अस्मिन्मासे नित्यं गौल्यं हविर्निवेदयेदितिकेचित् ।
एतेन संवत्सरे यत्न्यूनं तत्सर्वं पूर्णं स्यात् । संवत्सरार्चन
फलं लभेत् ।

(पौषमासपूजा)

पौषमासे पुण्यनक्षत्रे क्षीरं गव्यं देवेशाय निवेदयेत् ।
सोऽपि संवत्सरफलं लभेत् ।

तस्मिन्मासे ऋक्षपर्वणि देवेशस्योत्सवस्नपना -
दीनि कारयेत् ।

(माघमासपूजा)

माघमासेदेवाय अगरुकोष्ठायैर्धूपंदद्यात् । सोऽपि
संवत्सरं धूपदानफलं लभेत् ।

(पुनर्वसुपूजा)

अस्मिन्मासेपुनर्वसौ राघवस्योत्सवं, स्नपनादीनि
कारयेत् तदर्थं पूर्ववदंकुरार्पणं कृत्वा, पूर्वरात्रौ प्रतिसरोत्सवं
कारयित्वा, सौवर्णं, राजतं, ताम्रं, वा प्रतिसरं कृत्वा, सौवर्णे
राजते ताम्रे कांखे वा पात्रे शालितंडुलानि प्रक्षिप्य, नव
वस्त्रेणाच्छाद्य, उपरि प्रतिसरं सन्यस्य, तस्मिन् शेषमभ्यर्च्य,
शांतं, गरुडं, हनूमन्तं वा, अलंकृत्य यानमारोप्य, सर्वा
लंकारैर्नृत्तगेयवाद्यैर्धूपदीपैश्च, संयुक्तं, ग्राममालयं वा प्रदं
क्षिणीकृत्य, शयनस्थाने पञ्चशयनानि वासांसि वा आस्तीर्य,
देवमारोप्य, अभ्यर्च्य, पुण्याहान्ते पूर्ववत्प्रतिसरं बध्वा,
शाययेत् । देवेन सह देवीं शाययेत् । लक्ष्मणभरतादीन्
पृथगेव शाययेत् । प्रभाते स्नात्वा देवमुत्थाप्य, अलंकृत्य,
ग्राममालयं सर्वालंकारसंयुक्तं, प्रदक्षिणं कृत्वा, आस्थानमं-
टपे संस्थाप्य, स्नपनोक्तविधिना देवेशस्य, देव्याश्च,
भरतादीनां, पृथगेव स्नपनं कुर्यात् । अथवा देवेशस्य स्न-
पनं कृत्वा, अन्यांश्च शुद्धोदकैरभिषेचयेत् । अथवा सर्वान्-
शुद्धस्नपनविधिना संस्नापयेत् । नृत्तगेयवाद्यैर्विनोदं कार-
येत् । महाहविः, प्रभूतं वा, निवेद्याऽपूपादीनि पक्त्वा पक्व-

भक्ष्याणि निवेद्याऽलंकृत्य, प्रदक्षिणीकृत्य, अर्चस्थाने-
न्यसेत् । एवमुत्सवंकुर्यात् । सोपिमहोत्सुवफलंलभेत् ।
राज्ञोविजयो, बलवृद्धिश्च, ग्रामस्यच समृद्धिर्भवति ॥

(फाल्गुनमासपूजा)

फाल्गुनेमासि चन्दनादीन्, गन्धान्नित्यंयेदद्यात्
स संवत्सरगन्धदानफलंलब्ध्वा, सर्वैश्वर्यमाप्नोति ॥

(फाल्गुने उत्तरफल्गुन्यां लक्ष्मीपूजा)

तस्मिन्मासेचोत्तरफल्गुन्यांलक्ष्मी. प्रादुर्भूता त-
स्यांदेवीभ्यांसहदेवेशंसप्तविंशतिभेदैरभ्यर्च्य उत्सुवस्नपना
दीनिकृत्वा, प्रभूतंहविर्निवेदयेत् । अशक्तश्चेत्शुद्धोदकै-
रभिषिच्ययथाशक्तिहविर्निवेदयेत् ॥

(चैत्रमासपूजा)

चैत्रमासे सुगन्धपुष्पैर्देवेशमलंकृत्य, संवत्सर-
पुष्पदानफलंलभेत् । तस्मिन्मासेचैत्र्यांपौर्णमास्यां देवे-
शंद्वात्रिंशद्विग्रहैरभ्यर्च्य, उत्सवस्नपनंचकृत्वा, प्रभूतंह-
विर्निवेद्य, कदल्याम्रपनसादीनि सुपक्वानि बहूनि
निवेद्य, सुगन्धपुष्पैर्देवेशमलंकृत्य, पुष्पदामभिः प्रपा-
मलंकृत्य, तस्यांदेवेशंसंस्नाप्य, नृत्तगेयवाद्यैर्विनोदंकार-
यत् । देवाभिमुखे धान्यपीठयोर्मधुमाधवौसमावाह्याऽर्च-
येत् । वसंतकालावधिर्यावत् तावन्नित्यमेवंकुर्यात् ।

(वैशाखमासपूजा)

वैशाखेमासि प्रभाते नवघटे स्वच्छस्वादुतोयं संगृह्य, उत्पूय, आदित्यरश्मौ चंद्रकिरणेच, निधाय, द्वितीयेहनि सुगंधवासिते नवेघटे संपूर्य, चन्दनो शीरै - लादिवासितं वायुशीतं नवेकरके संपूर्य, देवेशाययाद - द्यात् ससंवत्सरपानीयदानफलं लभेत् ॥

(रेवतीनक्षत्रे महीदेवीसहित देवपूजा)

तास्मिन्मासि रेवत्यां महीदेवीप्रादुर्भूता, तस्यादेवी-भ्यांसहदेवेशंसप्तविंशतिदिनैरभ्यर्च्य, उत्सवस्नपनादीनि-कृत्वा, प्रभूतंहविर्निवेदयेत् ।

(विशाखायांपूजा)

विशाखानक्षत्रेदेवं विशेषतोऽभ्यर्च्य, आम्रफला निबहूनिपयसा सहपाचयित्वा, प्रनिवेद्य, प्रभूतं हविर्नि-वेदयेदित्येके ॥

(ज्येष्ठमासपूजा)

ज्येष्ठमासि स्नानतोयम् अमृतवत् क्षौमं, सूक्ष्मं कार्पासतंतुकृतं वा वस्त्रं, देवेशाययोदद्यात्, सोप्येकहायन स्नानतोयदानफलं वस्त्रदानफलं चलब्ध्वा, चिरायुर्भवति ॥

(आषाढपूजा)

आषाढेमासि विधिना अर्घ्यद्रव्याणिसंयोज्य, यो-दद्यात्; स संवत्सराऽर्घ्यदानफलं लभेत् ॥

(श्रावणमासपूजा)

अथश्रावणे घृतदधिच निवेद्य, स संवत्सर निवे-
दनफलंलभेत् ।

तस्मिन्मासे कृष्णाष्टमी रोहिणीयुक्ता, वियु-
क्तावा, जयन्तीतिकीर्त्यते । तस्यां कृष्णार्चनंकुर्यात् ।
अंकुरार्पणंकृत्वा, तद्रात्रावर्चनावसाने कृष्णमलंकृत्य,
आस्थानमंटपेसंस्थाप्य, परितः प्रावरणंकृत्वा, नृत्तगेय-
वाद्यै विनोदं कारयित्वा, स्तोत्रैर्जयशब्दैश्च संस्तूय, (स्तुत्य)
पटमुद्धृत्य, पुष्पाण्यवकीर्य, वस्त्रमाल्यादीनि, विमोच्य,
धौतवस्त्रेणाऽऽच्छाद्य, पाद्याद्यैरभ्यर्च्य, तैलाभ्यञ्जनंकृत्वा,
शुद्धस्नपनविधिना संस्नाप्य, गोक्षीरं नवनीतंच, 'शन्नो-
देवी'रितिनिवेद्य, तांबूलंप्रदाय, पुष्पांजलिंदद्यात् ।

निवेदितंक्षीरम् अप्रजाः स्त्रियःपिबन्ति, ताःपुत्रवत्यो
भवेयुः । तस्मिन्काले पूर्ववत्प्रतिसरंबध्वा, शयनेपंचशयना
निवासांसिवाऽऽस्तीर्य, प्रतिसरंबध्वा, (देवं) शाययीत -
प्रभातेस्नात्वा, देवमुत्थाप्य, अष्टोपचारैरभ्यर्च्य, अलंकृत्य,
उत्सवोक्तक्रमेण ग्राममालयंवा प्रदक्षिणंकारयेत् । उत्स-
वेदेवेशं येसेवन्ते, तेषांभक्तानांब्राह्मणानां शिरस्सु हरिद्रा।
चूर्णंतैलंच, विनिक्षिपेत् ॥ आलयमाविश्य, आस्थानमंट-
पेसंस्थाप्य, स्नपनोक्तविधिना शुद्धस्नपनविधिनावा,
स्नापयेत् । महाहविः प्रभूतंवानिवेद्याऽलंकृत्य, आलयं-
प्रदक्षिणीकृत्याऽर्चास्थानेसंस्थापयेत् । एतेनउत्सवेनसर्व-

प्रज्ञावृद्धिः, विजयः, कीर्तिश्च, भवति । इष्टान्कामानवा-
प्नोति । विष्णुलोकेमहीयते ॥

(प्रोष्ठपदपूजा)

प्रोष्ठपदेमासि अपूपादीनिभक्ष्या णि योनिवेद-
यति ससंवत्सरनिवेदनफलंलभेत् ॥

(आश्वयुजपूजा)

आश्वयुजिमासि नित्यंमुखवासंयोदद्यात् ससंव-
त्सरमुखवासदानफलंलभेत् ॥

(कार्तिकमासपूजा)

कार्तिकेमासि देवेशस्ययोदीपंदद्यात् ससंवत्सरदिप-
दानफलंलभेत् ॥

(कृत्तिकादीपोत्सवः)

ततः तस्मिन्मासेकृत्तिकानक्षत्र युक्ते वियुक्ते-
वापर्वणिदीपंकुर्यात् । देवालयंसंशोध्य, पैष्ठ्याभूमिमलं-
कृत्य, देवंविशेषतोऽभ्यर्च्य, उत्सवस्नपनादीनिपूर्ववत्का-
रयेत् । सायह्नेबहुदीपार्थं घृतंतैलंवाऽऽहृत्यअस्तंगतेर्के
देवस्योभयोः पार्श्वयोः गव्यंघृतमादाय, कर्पूरवर्तिकायु-
क्तान् दीपानुद्दीप्य, तथामुखमण्डपेतद्द्वारेच दीपमालांका-
रयेत्, प्रथमावरणे द्वितीये तृतीये चतुर्दिक्षु, विदिक्षुच,
दीपकूटान्कृत्वा, दीपानुद्दीप्य, दीपपात्रेमहादीपं उज्वालय,
अधिदेवमाराध्य पश्चिमेदीपमण्डपे संस्थाप्य, 'शुभ्राज्योति,

(वे०म०प्र०८) रिति दण्डाग्रेदीपसंन्यसेत् । देवं चित्र-
कक्ष्याद्यैरलंकृत्य, अर्चावसाने अपूपानि पृथुकानिबहूनि-
निवेद्य, अन्यानिभक्ष्याणिनिवेद्य, गुळेनामिश्रितानि देवे-
शायनिवेद्य, महाहविः प्रभूतंवा निवेदयेत् । एवंयः कुरुते
स कीर्तिं श्री विजयान्दृष्टान् कामाःश्चाऽवाप्य, विष्णो-
र्लोकेमहीयते इत्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रंथसंहितायां मासविशेषपूजाविधिर्नाम षट्चत्वारिंशः पटलः ॥ ४६ ॥

(अथ सप्तचत्वारिंशः पटलः)

(शुद्धस्नपनविधिः)

अथशुद्धस्नपनविधिवक्ष्ये - नित्यार्चनायांस्नपने-
चोत्सवे अन्यर्क्षेषु, पुण्यर्क्षेषुच, शुद्धस्नपनंसमाचरेत् ।
स्नपनद्रव्याणिसंभरति, देवागारंप्रविश्य, देवस्यपादयोः
पुष्पांजलिं दत्वा, 'परंरह' (वे०म०प्र०८) इति हस्ता
भ्यांदेवमादाय अलंकृतेमंटपेपीठे 'प्रतद्विष्णु'रिति संस्था-
प्य, पात्रेपरिच्छदादिपरिवृतंराजवदुपचारंकारयित्वा, 'त्री
णिपदा' इति, 'इंद्रोऽभिमन्ते'ति देवस्यपादौप्रक्षाल्य, वि-
ष्णुर्मारक्ष'त्विति धौतेनविमृज्य, 'विष्णवेनम'इति पुष्पां
जलिं दत्वा, 'शन्नोदेवी'रित्याचमनं ददाति । अष्टाक्षरेण
मुखं पाणीच धौतेनविमृज्य, 'घृतात्परी'ति मुखवासं, प्र-
दाय, विविधैःस्तोत्रैर्नृत्तगेयवाद्यैश्च विनोदंकारयेत् । मुख्यं

गौणं च ज्ञात्वा, देवेशं प्रणम्य, वस्त्राभरणगंधमाल्याभरण
णादीनि विमोच्य, 'वसोः पवित्र' मित्यनेन वाससाऽऽच्छाद्य,
मुखवासं निवेद्य तत्काले वैष्णवैर्मंत्रैर्जयशद्वैश्च स्तुत्वा,
देवेशं प्रणम्य, कार्यं विज्ञापयेत् ।

पूजकः स्वयमेव श्रावयेत् । तद्वाक्यं विष्णोर्वाक्यमिति
स्मृत्वा, सर्वसमाचरेत् । पुनः पुनः मुखवासं निवेद्य, विष्णु
गायत्र्या धौतेन वस्त्रेण देवस्य स्कंधं समाल्लाद्य, अभावेन वव-
स्त्रेण, अतो देवा' त्यल्लकां चिकीर्य 'इदं विष्णु' रिति अल-
कशोधनं कृत्वा, तैले सोममभ्यर्च्य, 'लीणिपदे'ति तैलं
शिरसि संस्त्राव्य, 'सोमं राजान' मिति मर्दयित्वा, 'विष्णोः
कर्माणी' त्यावर्त्याऽऽवर्त्य करोति । अलकान् संवध्य, 'तद्वि-
ष्णोः पर'मिति परिमलैः पुष्पमाल्यैरलंकृत्य, करौ प्रक्षाल्य,
स्कंधाद्वस्त्रं विमोच्य, 'तद्विप्रास' इत्यंगे अभ्यंजनं कृत्वा, तच्छे-
षं भक्तेभ्यः प्रदद्यात् । 'विष्णोर्नुक'मिति शालिपिष्टेन देवेशं
परिस्मृत्य, 'तदस्य प्रिय' मिति वस्त्रेणार्द्रेण विस्मृत्य, शकुन-
सूक्तेन देवमादाय, 'प्रतद्विष्णुस्तपत' इति स्नानपीठे, देवं
संस्थाप्य, पूर्ववत्पादौ प्रक्षाल्य, सौवर्णोस्साधनैश्चूतपत्र-
सिराभिर्वा 'परोमात्रया, विचक्रम' इति दन्तधावनं, तालु-
शोधनं च, भावयति । पूर्ववदाचमनं दद्यात् । एकादश्यां, पर्व-
णि, नवम्यां, अष्टम्यां च, वजेयेत् । तासुकुर्याच्चैत्, राजशत्रु-
परिपालनं ग्रामयजमानयोर्भयप्रदं भवति । दूर्वाक्षतपुष्पाणि

देवस्य मूर्धादिपादपर्यन्तं, 'त्रिदेव' इति संधौसंधौसंयोज्य, पादयोः प्राक्षिपेत् । वस्त्रादीनिविमोच्य, 'परिलिखित' मिति आम्लेनसंशोध्य, सूक्ष्मसिकताभिः 'विष्णवेनम' इति यथाविंबशुद्धिस्तथाशोधयित्वा । 'वारीश्वतस्र' इति शुद्धो दकैरभिषिच्य, पूर्ववद्धौतेनवस्त्रेणाऽऽच्छाद्य, पाद्याचमनं दत्वा, कर्पूरादिपारमलैर्युक्तेन हरिद्रापिण्डेन 'सिनीवाली' तिदेवस्य सर्वांगमालिप्य, पूर्ववच्छुद्धोदकैरभिषेचयेत् ।

पुनस्संशोध्य, आचमनंदत्वा, वस्त्रमाल्याद्यैर्विभूष्य, 'नमोवरुणः शुद्ध' इतिक्षीरेण उष्णो दकैर्वा अभिषिच्य, 'भूरानलय' इतिगंधतोयैः पुनस्संस्नाप्यपूर्ववद्वस्त्रमाल्यादिभिरलंकृत्य, 'अग्निदूत' मिति उपवीतं, 'सोमस्यतनूरसी' त्युत्तरीयंच, दद्यात् । 'इदं ब्रह्मपुनीमह' इति देवस्य हस्तयोः पवित्रं, संयाज्य, 'तद्विप्रास' इति चन्दनेन सर्वांगमालिप्य, पाद्यार्घ्यान्तमभ्यर्च्य, देवेशंप्रणम्य, सहस्त्रधारामभ्यर्च्य, पूर्ववत्सहस्त्रधारयाभिषेचयेत् । अलाभे षोडशादिचतु रन्तं यथालाभं कुंभोदकैः 'वेसाः पवित्र' मिति, पुरुषसूक्तेनवा, अभिषेचयेत् । तत्तत्कालेचतुर्दिक्षुवेदानध्यापयेत् । स्तोत्रैः जयशब्दैः नृत्तगेयवाद्यैश्चघोषयेत् । पुनः शुद्धोदकैरभिषिच्य, वस्त्रमाल्यादीनिविमोच्य, अंगंप्रति 'मित्रस्सुपर्ण' इतिप्लोतेनविमृज्य, धातवस्त्राणांऽऽच्छाद्य, पाद्याचमनंदत्वा, पुष्पांजलिंदत्वा, शकुनसूक्तेन देवमुद्धृत्य, पूर्व

वन्मन्टपे पीठे सन्यस्य, वस्त्राभरणगन्धमाल्याद्यैरलंकृत्य, पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य, दूर्वाक्षतगन्धपुष्पाण्येकपात्रे संगृह्य देवस्य पुरतः संस्थाप्य, सोममभ्यर्च्य, हस्ताभ्यांगृहीत्वा, विष्णुगायत्र्या मकुटोपरि त्रिःप्रदक्षिणमावर्त्य, पुरतः निक्षिपेत् । पश्चाद्रक्षादीपविधानेन रक्षादीपं कारयेत् । तत्काले 'देवस्यत्वे'त्यादर्शं दर्शयित्वा, अष्टाक्षरेण देवस्य छत्रचामरपरिच्छदादीनियोजयित्वा, विनोदमपि कारयेत् ।

शकुनसूक्तेन देवमुद्धृत्य, हविर्निवेदनस्थाने भूरसीत्यादिना प्रतिष्ठाप्य आसनाद्यैरुपचारैरभ्यर्च्य, पानीयाचमनमुखवासं दत्वा, देवेशमुद्धृत्य, पूर्ववन्मन्टपे पीठे सन्यस्य, वस्त्रमाल्यादीनि विमोच्य, अन्यैर्वस्त्रमाल्याद्यैरलंकृत्य, अपूप्यादीनि भक्ष्याणि भोज्यानि विविधानि पक्वान्यपक्वानि च विष्णुगायत्र्या अष्टाक्षरेण वा निवेदयेत् । पूर्ववत्पाद्याचमनमुखवासौ दत्वा, यानमारोप्य, आलयं प्रदक्षिणीकृत्य, देवागारं प्रविश्य, पूर्वस्थाने न्यसेत् । अर्चनं चेज्जीवस्थाने प्रतिष्ठाप्यार्चयेत् ॥

(आग्रायणविधिः)

अथ देवेशस्याग्रयणविधिं वक्ष्ये - शुभे मुहूर्ते कर्तुरनुकूलेन क्षत्रे शाल्यादीन् ब्रीहीन् प्रियंग्वादिधान्यानि वा आहृत्य आलयमलंकृत्य, शुचौ देशे सर्वोपदंशान् पयोदधिघृतगुलान् दीपार्थं तैलं च, कदलीचूतपनसनालिकेरपूग

फलानि मरीचादीकपूर हरिद्राकदलीशाकान् वितत
तां लकदलीपत्राणि, नवानिवस्त्राणि, विविधानि पुष्पा
णि च, संगृह्य; आचार्योयजमानश्च वैष्णवैस्सह; सर्व
वाद्यसमायुक्तं सर्वालंकारसंयुक्तं, अमितचक्रंवा पुरस्कृत्य,
ग्रामंप्रदक्षिणीकृत्य, आलयंप्रविश्य, अभिमुखेशाल्या
दीन् सन्यस्याऽभ्यर्च्य, देवमानम्य, धान्यसंग्रहणंकृत्वा,
हविष्पाकोक्तविधिना धान्यानि संशोध्य, अवघातंकृत्वा,
संशोध्य, तंडुलान्द्विस्त्रिश्चतुर्वाद्भिस्संक्षाल्य, नालिकेरगु
लमरीचजीरकैर्मिश्रीकृत्य, निधाय, पश्चाद्वीक्ष्यपिबहूनि
सर्वोपदंशांश्च पाचयित्वा, देवेशंसंस्नाप्य, नववस्त्रपुष्पा
द्यैरलंकृत्य, आस्थाने अर्चास्थानेवा स्थाप्य, अष्टोपचारै
रभ्यर्च्य, पात्राणिसंशोध्य, अधिदेवमाराध्य, पुनःप्रक्षाल्य,
अभिपाच्यतंडुलान्प्रक्षिप्य, 'देवस्यत्वे'ति घृतेनाभिघार्य,
'अतोदेवादिना अभिमृश्य 'आप्यायता'मिति निवेदयेत् ।

आचमनमुखवासंचदत्वा, यथाविधि प्रभृतं हवि
निवेदनंचकृत्वा, नित्याग्निकुण्डेषु ल्यांवावैष्णवं, श्रीभमि
देवत्यं, तदालयगतपरिषद्देवानांमूर्तिमंत्रांश्च, हुत्वा, परिष
देवेभ्यो निवेद्यशक्तश्चेद्बलिदानंकारयित्वा, देवस्यनिवेदित
तंडुलान्भक्ताः ब्राह्मणादयः प्राश्नीयुः. एवं आग्रयणं
विष्णोर्यःकारयेत् सोपिधनधान्यसमृद्धिमाप्नोति इति
विज्ञायत ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
शुद्धस्नपनाऽऽग्रयणविधिर्नाम सप्तचत्वारिंशः पटलः ॥

४७ ॥

(अथ अष्टचत्वारिंशः पटलः)

अथ देवेशस्य स्नपन विधिवक्ष्ये - प्रतिष्ठान्ते चो-
त्सवांते अयने विषुव्यतीपाते अन्यसंक्रमणेष्वद्वांते
युगांते राहुसंप्लवे गुरुशुक्रोदये मासर्क्षेषु विष्णुपंचदिनेषु
राज्ञोग्रामस्य यजमानस्य च जन्मर्क्षे अनावृष्ट्यां महाव्य-
धिकोपे अन्यस्मिन्काम्ये च देवेशस्य स्नपनं कारयेत् ।

यद्दिने कर्तुमुद्योगः तद्दिनात्पूर्वं नवमे सप्तमे पंचमे तृ-
तीये वा अङ्गि अंकुरार्पणं कुर्यात् । अंकुरार्पणादूर्ध्वं द्रव्याण्याह-
रेत् । नदीसस्य क्षेत्रतटाकदर्भमूलगजदंतोद्धतगोविषाणो-
द्धत कुलीरवासवल्मीकेषु अष्टौ मृदो यथा लाभं वा गृणीयात् ।
हिमवन्मेरुविंध्यावदूरवेदपर्वतमहेंद्रमहाहरिश्चंद्रशतशृं-
गान् एतान् कुलपर्वतान् अष्टौ, यथाक्रमेण धूमश्चेतपीत-
रक्तश्यामनीलपिंगलकृष्णवर्णान् द्वादशांङ्गुलोत्सेधान्
पञ्चांगुलविशालान् अग्रे त्र्यंगुलविस्तृतान् चतुरश्रान्
याज्ञिकैर्वृक्षैः मृदा वा कारयेत् । शालिव्रीहियवमुद्गमाषप्रियं
गुतिलतील्वसर्षपाण्यष्टौ धान्यानि सर्वा लाभे यथा लाभं वा
आहृत्य, अंकुरार्पणोक्तधान्यानां अंकुरांश्च, तदभावे दूर्वाग्रा-
णि वा आहरेत् । श्रीरूपोदकुंभभेरीदर्पणमत्स्ययुग्मांङ्कुश

शंखावर्त्तानि अष्टमंगलानि यथाक्रमेण हेमार्कविंबफल
श्वेत पीतरक्तशंखातिरक्तवर्णान् अष्टांगुलोत्सेधान् चतुरं
गुलोच्छयपीठयुतान् कारयेत् ।

एवंपंचप्राग्द्रव्याणिचास्तीर्य, पञ्चगव्यघृतमधु
दधिक्षीरगंधोदक अक्षतोदकफलोदककुशोदकरत्नोदक
जप्योदकसर्षपोदकसर्वौषध्युदकानि द्वादश प्रधानानि
षोडशांशंकृत्वा, 'शुक्रमसी'त्येकांशंघृतं, 'दधिक्रावण'
इति द्वयंशंदधि, 'आप्यायस्वे' ति त्रिगुणांशंक्षीरं, 'शन्नो
देवी' रितिवेदांशंगोमयं, सावित्र्यारसांशंगोमूत्रं, एवंयोज
येत् एवंपञ्चगव्यं ।

घृतमनतीतपंचदशाहं, पुष्पद्रावणिकं, फल-
द्रावणिकंवा, मधु, तदलाभेनालिकेरजलं, मृण्मयपात्रे
नग्राह्यंगव्यं, नशुक्तंदधि, सद्योदुग्धंक्षीरंश्रेष्ठं, पञ्च
गव्यादीनि प्रत्येकमाढकंतदर्थं यथालाभंवा सगृह्य, शेषं
जलेनपूरयेत् ।

जलपिष्टचंदनादिगंधद्रव्ययुतं गंधोदकं माषय-
वसर्षपत्रीहि तंडुलैर्युक्तंजलं अक्षतोदकं, कदलीपूग
पनसनालिकेरमातुलिंगाद्यैः फलैर्यथालाभैर्युक्तं फलोदकं,
चंदनाद्यमष्टांशादहीनं प्राक्षिपेत् । कुशैरसहितंकुशोदकं,
नवरत्नैः पंचरत्नैर्वाऽलाभे सुवर्णेनवासंयुक्तं रत्नोदकं,
अतोदेवादिभिः षड्भिर्मन्त्रैः प्रणवशतेनाऽभिमन्त्रितंजप्यो

दकं, ओषधय फलपाकांताः सर्वैः त्रिभिरधिकैर्वासंयुक्तं
 सर्वौषध्युदकं, एद्द्वादशप्राधानद्रव्यसमीपे शुद्धोदक
 पूर्णान्कलशान् उपस्नानान् बिल्वपत्रकरवीरनद्या
 वर्तपद्मकुमुदानि पुण्यपुष्पाणि जातीफलकर्पूरोशीरमसूर
 दमनकमुद्गचणकानांचूर्णम्, अश्वत्थवटमधूकखदिर -
 वज्जुलाऽसनानांत्वक्चूर्णकषायम्, नदीतटाककूपपल्व
 लेषुतीर्थोदकानि सिंहिनकुलव्याघ्रनन्दादित्यसाहयपाठ
 सहदेवीनां दुर्वावनौषधि हरिद्राणांचूर्णम् सुवर्णच षड्भाग
 तण्डुलयुतहरेणु स्थेणेयक पत्राऽगरुश्यामाककचोर चैरु
 वालमांसिचन्दनैलालवंगकर्पूरोशीरस्थिरानारदसावन -
 कुस्तुरूणांचूर्णं, सर्वगंधानांचूर्णं, पत्काशाऽपामार्गभूर्ज
 पत्र नद्यावर्तकरवीरपद्मकुशपत्राणामूलगंधान् जातीहिं-
 लिकमनःशिलाऽजनगोरोचनधातूश्च, पुण्यपुष्पाणि -
 नानाद्रव्याणि प्रत्येकं समस्तं अर्धं यथालाभंवा,
 गृण्हीयात् ॥

नवंसूक्ष्ममहतंल्लोतंवस्त्र,मुत्तरीयंच सौवर्णाभरणानि
 मणि मुक्तामयंचयज्ञोपवीतं सौवर्णंतांतवंवाऽऽहृत्य,स्नाना
 र्थान्संभारांश्चसंभृत्य,आढकपूर्णकलशान् तद्विगुणपूर्णक
 लशान्तद्विगुणपूर्णकुंभान् तद्विगुणपूर्णघटान्तत्षड्गुण
 पूर्णामुदध्रीनीं, प्रस्थपूर्णांश्चरावान् कलशानांपिधानानिय
 थोचितानि अन्यानिभांडानि खंडस्पुटितकाळरहितानि

नवानिच आहरेत् । अथदेवाल्याऽभिमुखे पश्चिमेचोत्तरेच
 ऐशान्यांवा, यथोक्तं स्नपनागारं मण्डप, कूटंवा, प्रपांवा, कृत्वा;
 सर्वत्रवितानध्वजदर्भमालातरंगस्तंबवेष्टनाद्यैः, द्वारेषु तोर-
 णपूर्णकुंभाद्यैरलंकृत्य; परितः प्रावरणं कृत्वा; अभ्यंतरंगो
 मयेनोपलिप्य; पिष्टतोययुतेन सूत्रेण पञ्चविंशतिभागं
 कृत्वा; तन्मध्येचैकपदे स्नानवेदिं लोहोपलेष्टकादारु
 मृत्तिकानामन्यतमेन तद्वरपीठाद्वहिः प्रतिदिक्भागमष्टां
 गुलं, तालंवा, यथोचिताऽऽयामविस्तारां, समचतुरश्रां,
 द्विमेखलां, लोहजांषडंगुलोत्सेधां; लोहजाद्विगुणांशिलां
 शिलाद्विगुणामैष्टकां; ऐष्टिकाद्विगुणांदारवीं; दारवीद्विगु-
 णामृन्मयीं; लोहजोत्सेधां, पादुकादिकरणैर्युक्तां, वियुक्तां
 गोमुखे रसांऽगुलाऽऽयतवारिमार्गयुक्तां, मध्ये गोलका
 ऽवगाढयुक्तां; तद्विगुणविस्तारांच; कारयति ।

तांवेदिं वस्त्रेणाच्छाद्य; कदल्यादिपत्रैराच्छाद्य; पोर-
 तः कुशकूर्चान्विन्यस्य; तांपरितोऽष्टौपदान् शय्यादेशं
 हित्वा; तद्वहिः षोडशभागेषु प्रागादिचतुर्दिक्षु चत्वारि
 पदानि द्वारार्थं त्यजेत् । शेषेषु द्वादशभागेषु द्वादशप्रधान
 द्रव्यन्यासार्थं ब्रीहिभिः स्तंडुलैर्वा गोलकौन्नतां, यथालाभो
 न्नतांवा वेदिकृत्वा; बहिरिन्द्रादिदेवानां तत्तत्स्थाने द्वादशां
 गुलविस्तृतानि पीठानि कृत्वा; पश्चिमद्वारवामे पंडती-
 शस्य, उत्तरद्वारदक्षिणोविष्वक्कुसेनस्यच, पीठं कृत्वा; वैद्यो
 परिष्ठादीशानांतं जयादीनर्चयेत् ।

धान्यवेदिं गायत्र्याप्रोक्ष्य; 'सुमित्रान' (तै०
?) ईत पङ्क्तिस्थलमुल्लिख्य; 'हिरण्यपाणि' मिति
॥ नुतराग्रान्वादभार्नास्तीर्य; कलशानाहत्य; त्रिगु-
वासूत्रेण यवान्तरं, मंगुल्यन्तरंवा, परिवेष्य;
क्षाल्य; 'धारास्वि'त्युदकंगृहीत्वा; 'इदमापःशिवा'
भवनंकुर्यात् रात्रौचेदग्निसन्निधौ जलगृणीयात् ।

एकैकप्रधाना एकैकोपस्नानाश्चेति चतुर्विंशति
ः स्नपनमधमाधमम् ।

एतद्वारिप्रचर्णसहितमित्येके । एकैकप्रधाना, त्रि-
पस्नानाश्चे, त्यष्टचत्वारिंशत्कलशैः प्राक्करणैरनुकर-
नहितं अधममध्यमम् ।

द्विद्विप्रधानाः सप्तसप्तोपस्नानाश्चे, त्रिप्राकरणै-
रणैस्सामान्यद्रवैश्चसंयुक्त, मष्टोत्तरशतकलशैः स्नप-
नोत्तमम् । एकैकप्रधानाष्टोपस्नानाश्चेतिकेचित् ।

शताष्टद्विगुणमध्यमाधमम्, त्रिगुणमध्यममध्य-
चतुर्गुणमध्यमोत्तमम् ।

पञ्चगुणमुत्तमाधमं; ष ग्गुणमुत्तममध्यमं, सप्त
मुत्तमोत्तमम् । चत्वारिंशद्वयाधिकसहस्रकलशैस्सप्त-
नोत्तममित्येके ।

गन्धोदकेरुपस्नानकलशानापूर्य; सप्तभिः पञ्चभि-
र्भिर्वादभिः कूर्चान्कृत्वा; कलशेषुप्रक्षिप्य; पिधानै

रपिधाय ; सोपस्नानान् द्वादशप्रधानान् द्वादशवस्त्रैरा-
वेष्टयेत्, उत्तमम् ।

अष्टवस्त्रैरावेष्टयेन्मध्यमम् । चतुर्वस्त्रैरावेष्टयेद-
धमम् । द्रव्याधिदेवान् तत्तत्पार्श्वेचैकादशविग्रहै, रष्ट
विग्रहैर्वाऽर्चयेत् ।

‘प्रणवादिनमोन्तै’ स्तत्तन्नाममन्त्रैः पूर्वतोयं, ततः
पुष्पं; पश्चात्तोयंच, समर्चयेत् । षट्त्रयोविग्रहाः सर्वत्र
सर्वेषामर्चनार्हाइत्येके ।

(अशक्तौनवविधस्नपनविधिः)

अथविभवहीनादशक्तस्य स्नपनंनवधाभवति ।
प्रमुखे चतुरश्रामेवपङ्क्तिंकृत्वा ; मध्येपञ्चगव्यं, उत्तरे
तस्योपस्नानं, दक्षिणेगंधोदकं, पूर्वतस्योपस्नानं, पश्चिमे
हरिद्राचूर्णम् एतैः पञ्चभिः कलशैः स्नपनमधमाधमम् ॥

मध्येपञ्चगव्यं, दक्षिणेगंधोदकं, उत्तरेकुशोदकं,
तत्तत्पूर्वेतत्तदुपस्नानं, पश्चिमेहरिद्राचूर्णम्, इत्येतैस्सप्तभिः
कलशैः स्नपनमधममध्यमम् ॥

पूर्ववत्पञ्चगव्यगन्धोदककुशोदकान्, तदुपस्नानांश्च,
विन्यस्य ; पश्चिमेअक्षतोदकं, वायव्येतस्योपस्नानं, नैऋते
हरिद्राचूर्णम् एतैर्नवभिः कलशैः स्नपनमधमोत्तमम् ॥

पूर्ववन्नवकलशान्विन्यस्य पूर्वजप्योदकंन्यसेत् ।
एतैर्दशकलशैः मध्यमाधमम् ॥

पूर्ववन्नव कलशान्विन्यस्य ; पूर्वमधु, तदुत्तरेतस्यो
पस्नानं, दक्षिणेजप्योदकं, एतैर्द्वादशभिः कलशैस्नपनं
मध्यममध्यमम् ॥

प्रमुखेदक्षिणोत्तरं दंडवसंक्तिं कृत्वा ; दक्षिणाद्युत्तरा-
न्तं पञ्चगव्यघृतमधुदधिगन्धोदकाऽक्षतोदककुशोदका
न्विन्यस्य ; तत्पूर्वेतदुपस्नानं विन्यस्य ; एतैः चतुर्दशभिः
कलशैः स्नपनं मध्यमोत्तमम् ।

एतैस्सह क्षीरं, तदुपस्नानं च, विन्यस्य ; एतैष्षोड-
शभिः कलशैः स्नपनमुत्तमाधमम् ॥

एतैस्सह दधि, तस्योपस्नानं च विन्यस्य, एतैरष्टाद-
शभिः कलशैः स्नपनमुत्तममध्यमम् ।

एतैस्सह सर्वौषध्युदकं च, तदुपस्नानं च, विन्यस्य ;
एतैः विंशतिकलशैः स्नपनमुत्तमोत्तममिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
स्नपनद्रव्यस्य उत्तमोत्तमादिनवविधिर्नाम अष्टचत्वारिंशः
पटलः ॥

४८॥

(एकोनपञ्चाशत्तमः पटलः)

अथ आचार्यो यजमानयुतो द्रव्यदेवाराधनार्थं
मेकं, कलशोद्धरणार्थं द्वौ, चत्वारो वा अभिषेकार्थमेकं, होमा-
र्थमेकं, होतारमेकं, वरयित्वा ; पूजयेत्, आचार्यः पूर्वरात्रौ
देवेशं विशेषतोभ्यर्च्य ; शयनस्थानेशयनं संकल्प्य ; त-

स्मिन्स्नापनंविंबं, तदलाभेचोत्सवं, तदलाभेकौतुकं,
समारोप्य; पूर्ववत्प्रतिसरंबध्वा; शाययित्वा; प्रभातेस्ना-
त्वा आलयमाविशेत् ।

यजमानः आचार्यादीन्वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्याऽ
भिपूजयेत्, आचार्योऽभ्यन्तरं प्रविश्य; देवेशं प्रणम्य;
उत्थाप्य; पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य; मुखवासं निवेद-
येत् । अथवा तत्कालेशयनं संकल्प्य; देवमारोप्य
प्रतिसरंबध्वा, यामं मुहूर्तं वा; शाययेत् । आसन्नेकाले
शयनं विना कौतुकबंधयेदितिकेचित् । शकुनसूक्ततोय
धारापुरस्सरं वाद्यघोषसमायुक्तं, देवमानीय्य, स्नानवेद्यां
प्राङ्मुखमालयद्वारदिद्मुखं वा 'परंरंह' इति स्थापयित्वा;
पाद्याचमनं प्रदाय; यजमानस्य यदुपचारः इष्टस्तदत्वा;
तयोदशोपचारैरभ्यर्च्य; प्राच्यामाहवनीयाग्निकुण्डं कृत्वा;
आघारं हुत्वा; वैष्णवं जुहुयात् ।

हौत्रं प्रशंस्य देवेशं द्रव्यदेवांश्च तत्तन्मूर्तिमंत्रैरावाह्य;
आवाहनक्रमेण निर्वाप्य स्वाहाकारं कृत्वा; द्रव्यं प्रति द्रव्या-
धिदेवत्वं वैष्णवं च हुत्वा; पश्चात् स्नापयेत् ।

अभिमुखे दक्षिणे वा आसीनस्तद्धिं बार्हतिष्ठन्वा
देवमानम्य; प्राणायामं कृत्वा; ईशानेन्द्रयोर्मध्ये नादेयाद्या
मृद एकस्मिन्पात्रे गृहीत्वा; 'उदुत्य' मितिसन्यस्य;
तासु मेदिनीमभ्यर्च्य; 'एकाक्षर'मिति मृदा स्नापयेत् ।

‘इन्द्रादीशानपर्यन्तं द्वारवामपार्श्वेषु अष्टकोणेषुच,
‘इदावर्षणु’ रिति हिमवदादीन्पर्वतान्सन्यस्य; तेष्वग्नि
मभ्यर्च्य; ‘विश्वेनिमग्न’ इति पर्वतेनप्रदक्षिणं, प्रणामंच,
कारयेत् ।

यमपावकयोर्मध्ये ‘शुक्रन्त’ इतिशाल्यादीनि
धान्यानि एकस्मिन्पात्रेसंगृह्य; संन्यसेत् । तेषुवायुम-
भ्यर्च्य; ‘प्राणप्रसूति’ रिति स्नापयेत् । यमानिलयोर्मध्ये
अभ्यन्तरे ‘सोमओषधीना’ (वै०म०प्र०२-) मिति अंकु
रान्सन्यस्य; तेषुताक्ष्यमभ्यर्च्य; ‘वितत्यबाण’ (वै०म०
प्र०९) मिति देवमाराधयेत् । द्वारदक्षिणपार्श्वेषु, को-
णेषुच, ‘शसानी’ (वै०म०प्र०६)ति श्रीवत्सादीन् मग
लान्सन्यस्य; तेष्विन्द्रमभ्यर्च्य; ‘त्वंवज्रभृ’ (वै०म०प्र०
१-)दितिमंगलैः प्रदक्षिणंप्रणामंचकारयेत् । ऐशान्यां
सोपस्नानंपञ्चगव्यं ‘त्र्यंबक’ (वै०म०प्र०३) मिति
तस्मिन्शर्वम्, उपस्नानेविश्वानूदेवान् समभ्यर्च्य,
‘वसोःपीवत्र’मिति पञ्चगव्येनस्नापयेत् । ‘वारीश्वतस्र’
इति सर्वोपस्नानैरभिषेचयेत् ।

पूर्वव द्वारोत्तरपदे घृतं ‘घृतप्रतीक’ (वै०म०प्र
०-१) इति सन्यस्य; तस्मिन् सामवेदमभ्यर्च्य; उपस्नाने
अप्सरसश्चामभ्यर्च्य; ‘अग्नआयाही’ति घृतेनस्नापयेत् ।
पूर्वद्वारदक्षिणे ‘यन्मधुन’ (वै०म०प्र०३-) इति मधु

सन्यस्य; तस्मिन् ऋग्वेदम्, उपस्नाने प्राणानावाह्य, अभ्यर्च्य, 'अग्निमील' इति मधुना स्नापयेत् ।

आग्नेय्यां 'दधिक्रावणे'ति दधिसंन्यस्य तस्मिन् यजुर्वेदम्, उपस्नाने रुद्रमभ्यर्च्य, 'इषेत्वोर्जेत्वे'ति दध्ना स्नापयेत् ।

दक्षिणद्वारपूर्वे 'शन्नो देवी' रिति क्षीरं संन्यस्य, तस्मिन्नथर्ववेदम्, उपस्नाने अश्विनावभ्यर्च्य; 'शन्नो देवी' रिति क्षीरेण स्नापयेत् ।

दक्षिणद्वारपश्चिमे 'सोमं राजान' मिति गन्धोदकं विन्यस्य; तस्मिन् ऋतूनभ्यर्च्य; उपस्नाने मरुतोऽभ्यर्च्य, 'अभित्वाशूर' इति गन्धोदकेन स्नापयेत् ।

नैर्ऋत्याम्, 'इमा ओषधय' इति अक्षतोदकं संन्यस्य, तस्मिन् काश्यपम्, उपस्नाने बृहस्पतिं चाऽभ्यर्च्य; 'इमा ओषधय' इति अक्षतोदकेन स्नापयेत् ।

पश्चिमद्वारदक्षिणे 'सोमं राजान' मिति फलोदकं संन्यस्य, तस्मिन् सोमम्, उपस्नाने नागराजमभ्यर्च्य; (ज५)-देवस्येत्वे'ति फलोदकेन स्नापयेत् ।

पश्चिमद्वारेत्तरे 'यतस्त्वमासा'दिति कुशोदकं संन्यस्य, तस्मिन् मुनीन्, उपस्नाने तक्षकमभ्यर्च्य; 'चत्वारिधा' गिति कुशोदकेन स्नापयेत् ।

वायव्याम् 'अतोदेवा' इति रत्नोदकंसन्यस्य;
तस्मिन्विष्णुम् उपस्नानेगंधर्वानभ्यर्च्य; 'नारायणायवि
ब्रह्म' इति रत्नोदकेनस्नापयेत् ।

उत्तरद्वारपश्चिमे 'ब्रह्मादेवाना' मिति जप्योदकं
सन्यस्य, तस्मिन्पवित्रम्, उपस्नानेविद्याधरान्अभ्यर्च्य,
'पूतस्त' इति जप्योदकेनस्नापयेत् ।

उत्तरद्वारपूर्वे 'चित्रंदेवाना'मिति सर्वौषध्युदकंस
न्यस्य, तस्मिन्नादित्यम्, उपस्नाने अप्सरसश्चआवाह्य
अभ्यर्च्य, चत्वारिशृंगेति सर्वौषध्युदकेनस्नापयेत् ।

पंचगव्यादिद्रव्याणामन्तरेचोष्णोदकेनस्नापयेत् ।

तत्तद्व्यान्तेपूर्ववस्त्रंविसृज्य अन्यद्वस्त्रंपरिधाप्य
अष्टौपचारैरभ्यर्च्य; करकोदकेन तत्तद्व्यंप्रणवेनप्रोक्ष्य;
आदाय; देवंसकृत्प्रदक्षिणंकारयित्वा; अभिषेकंकुर्यात् ।

यमनीलयोरन्तरे 'इमास्सुमनस' इति पुण्यपुष्पा
प्येकस्मिन्पात्रेसंगृह्य; विन्यस्य; तेषुधातारमभ्यर्च्य;
धाताविधातेतिदेवमाराधयेत् ।

नीलवरुणयोरन्तरे 'बन्ध्यानएष' इति जातीफल
चूर्णंविन्यस्य; तस्मिन्चक्रमभ्यर्च्य; 'ऋचोयजूंषी' (वै०
म०प्र०१-) तिचूर्णेनस्नापयेत् ।

वरुणोदानयोरन्तरे 'एतेशत' मिति अश्वत्थादिक
षायचूर्णं 'वारीश्वतस्र' इति नादेयादितीर्थतोयंच विन्य

स्य, कषायेषुवरुणंतीर्थेषु सुब्रह्मण्यं चाभ्यर्च्य; 'सएषदेव'
इति कषायेणोद्वर्त्य 'ससर्ववेत्ते'ति तीर्थोदकैः स्नापयेत् ।

सोमोदनायोर्मध्ये 'रुद्रमन्य'मिति सिंहादिवनौष-
धीः विन्यस्य; तेषुरुद्रमभ्यर्च्य, 'सामैश्वितांग' मिति वनौष-
धिभिर्मार्जयेत् ।

नीलपंक्तीशयोर्मध्ये 'सिनीवाली'ति हरिद्राचूर्णं
सन्यस्य; तस्मिन् देवसनाभिमभ्यर्च्य, अतोदेवादिना हरि-
द्राचूर्णेन स्नापयेत् । 'इमेगंधा' इति ईशसोमयोर्मध्ये हरेणु
पूर्वसर्वगंधचूर्णं सन्यस्य; तस्मिन्निद्रमभ्यर्च्य; 'त्वंस्त्री'ति
सर्वगन्धेनोद्वर्तयेत् ।

आपोहिष्ठाद्यैरुष्णोदकैस्संस्नाप्य; आचमनं दत्वा;
'नारायणायविद्महे' इति ऐशान्यां प्लोतवस्त्रोत्तरीयाभरण
यज्ञोपवीतं शान्तस्य पश्चिमे पालाशादिमूलगन्धान् तस्य
पूर्वे जालिहिंगुलिकादिधातूंश्च सन्यस्य; प्लोतेवस्त्रे त्वष्टारं,
मूलगन्धे ब्रह्माणं, धातुषु दुर्गां, भषणेषु मुखं च, आराध्य;
श्वभ्रस्य दक्षिणे पार्श्वे पीठं सन्यस्य; तत्र देवं संस्थाप्य, 'मित्र
स्सुपर्ण' इति प्लोतेन विमृज्य; 'तेजोवत्से'ति वस्त्रं, 'सोमस्य
तनूरसी'ति उत्तरीयं, 'भूतोभूतेष्वि' त्याभरणं दत्वा; पुष्पा-
दिभिरलंकृत्य; 'अग्निदूत'मिति उपवीतं दत्वा; 'त्वं भूर्भुव'
इति मूलगन्धान् स्पर्शयित्वा; 'बुद्धिमता' मिति धातुभिर-
लंकृत्य; पाद्याद्यैरर्चयेत् । प्रणवपूर्वगायत्र्यैव मृदादि

द्रव्याणान्यासंकृत्वा, तत्तदधिदैवंसमाराध्य; पवमानाद्यै
दैवं संस्नापयेदित्येके ॥

ध्रुवार्चावेरस्नपनंचेन्मुखमंटपे देवालयामिमुखे
स्नपनालयंकृत्वा; अलंकृत्य; पूर्ववत्पञ्चविंशतिभागंकृत्वा;
तन्मध्येद्रोणद्वयपूर्णकुंभं सूत्रेणवेष्टयित्वा ; वस्त्रेणा
ऽऽवेष्टय; अद्विरापूर्य; सुवर्णानिक्षिप्य; तस्मिन्सर्व तीर्थ
जलमभ्यर्च्य; निधाय; तंपरितः पूर्ववन्मृदादिद्रव्याणां
न्यासंकृत्वा; अधिदेवमाराध्य; देवेशंपरितः पीठोर्ध्वे
पूर्ववज्जयान्तीनभ्यर्च्य; कलशानादाय; अभ्यंतरंप्रविश्य;
तथैवस्नापयेत् ।

तत्तत्कुंभोदकेन अतोदेवादिभिस्संस्नाप्य; अलं
कुर्यात् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वसमानम् । अथवाविंशमा
दाय; कनिकदादिना आलयंप्रदक्षिणीकृत्य; आस्थाने
संस्थाप्य; शुद्धस्नपनविधिनासंस्नाप्यप्रभूतंनिवेदयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे स्नपनविधिर्नाम एकोनपंचा
शत्तमःऽटलः ॥ ४९ ॥ श्रीः ॥

(अथपंचाशत्तमः पटलः)

अथोत्सवचक्रम् सौवर्णं राजतं ताम्रं आयसं
दारवं वा कृत्वा; मानांऽगुलेन, मात्रांगुलेनवा; ध्रुववेरस्य,
कौतुकस्यवा, देहलब्धांगुलेनवा; षोडशांऽगुलं, द्वादशां
ऽगुलं, मष्टांगुलंवा; समवृत्तं; तस्यापरपटविस्तारं त्र्यंगुलं,

व्यंगुलम्, एकांगुलंवा; तन्मध्यघनमेकांगुलम्, आर
कूटस्यविस्तारं व्यंगुलं, द्व्यंगुलंवा, पद्मं; सविशेषमराया
मम् अराणिवेणुपत्रसमानि, चतुरश्राणिवा, चतुर्विंशत्यर
मुत्तमं, विंशत्यरमध्यमं, षोडशारमधमम्। तन्मूर्ध्निपार्श्व
योश्च ज्वालायामव्यंगुलं, प्रभाज्वालासमज्वालावा, तत्प
द्ममध्ये वल्लीसमचतुर्लेखायुञ्जीत, तस्याधस्तात्पलकाः
कुम्भतापीश्चयुगांगुलविस्तारोच्छ्रयाः, षण्मात्रायता, उभयोः
पार्श्वयोः द्वौसिंहौ चक्रमुद्वहन्तौ वा, कारयेत् । दन्त
द्रव्येण सहजिमेवकुर्यात् । अथवा चन्दनेनवृक्षेणवा
कुर्यात् ।

दण्डायामं चक्रायामात्रिगुणं, द्विगुणं, समंवा;
षोडशांगुलं, द्वादशांगुलं, नवांगुलंवा, मूलनाहं ;
तदष्टांगुलंशो नमग्रनाहो ; मूलादूर्ध्वक्रमात् कृशदंडादधस्ता
त्पीठं चतुरंगुलान्नतम्, अष्टांगुलान्नतविस्तारायामं, चतु
रश्रं, वृत्तंवा, पद्माकारंअष्टदलैरावृतं कृत्वा; सुदृढं संयोज
येत् । अत्राऽनुक्तं सर्वं शिल्पशास्त्रोक्तविधिना कारयेत् ।

अथवा नवतालेनचक्रं, मानांगुलेन सप्तांगुलं,
नवांगुलं, मेकादशांगुलंवा, द्विभुजं, प्रांजलीकृत्यस्थितं,
किरीटाद्याभरणान्वितं, त्रिभागैकभागं, पीठं, तस्योपरि-
भागे चक्रविस्तारं मानांगुलेन द्वादशांगुलमुत्तमं; नवां
गुलमध्यमं; षडंगुलमधमम् । अन्यत्सर्वपूर्ववत् । तस्य
शिरश्चक्रं संयोज्य सुदृढं कुर्यात् ॥

(चक्रप्रतिष्ठा)

अथ चक्रस्यप्रतिष्ठावक्ष्ये-शुभैकर्तुरनुकूलेनक्षत्रे कुर्यात् । तद्दिनात्पूर्वमंकुरानर्पयित्वा, तच्चक्रं संशोध्य, वास्तुहोमं हुत्वा, पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां संशोध्य, पुण्याहं कृत्वा, जले गर्व्ये कुशोदके च प्रत्येकमधिवासयेत् । प्रति माचेत् पूर्ववदक्षिमोचनं तन्मन्त्रेण कारयेत् ।

अधिवास्य, आलयाभिमुखे यागशालां कृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य; तन्मध्ये शय्यावेदिं चक्रस्याऽध्यर्धविस्तारात्तत्तृतीयां (तुरीयां) शोत्सेधां चतुरश्रां कृत्वा; तत्प्राच्यामौपासनाग्निकुण्डं, तत्प्राच्यां स्नपनश्वभ्रं च कृत्वा; पूर्वे द्युरपराह्णे अधिवासगतं चक्रमादाय; शुद्धोदकैस्संस्नाप्य; आलयमावेश्य; यज्ञालयात्पश्चिमे विष्टरे प्राङ्मुखं संस्थाप्य; आधारं हुत्वा; चतुराढकसंपूर्णं खण्डस्फुटितकालरहितं कुंभं संगृह्य; तन्तुना परिवेष्ट्य; अग्निः प्रक्षाल्य अद्विरापूर्य; वस्त्राभ्यां वेष्टयित्वा; पञ्चरत्नानि वर्णवापञ्चायुधांश्च विक्षिप्य; चक्रस्याऽभिमुखे धान्यपीठे सन्यस्य; आचार्यश्चोत्तराभिमुखोत् । चक्रं ध्यायन्, कुंभांभसि समावाह्य; तच्चक्रं कुंभं च समादाय स्नपनश्वभ्रे प्रतिष्ठाप्य; सप्तभिः कलशैः तथैवाऽभिषिच्य; वस्त्राद्यैरलंकृत्य; शय्यावेद्यां धान्योपरि पञ्चशयनानि पञ्चवस्त्राण्यास्तीर्य; कुंभं चक्रं च समारोप्य; तदैव प्रतिसरं बध्वा; तन्मन्त्रेण शाययित्वा उत्तरालादनं कृत्वा; तथैव हौत्रप्रशंस्य;

चक्रादिपञ्चायुधान् मूर्तिमन्त्रैस्समावाह्य; आवाहनक्रमेण
 जुष्टाकारस्वाहाकारौ कृत्वा; वैष्णवं सौदर्शनं चक्रगा-
 यत्रीं च, अष्टोत्तरशतमावृत्याहुत्वा, रात्रिशेषं व्यपोह्य;
 प्रभाते स्नात्वा; आलयमाविश्य; चक्रमुत्थाप्य; अभ्यर्च्य,
 मुहुर्त्ते समनुप्राप्ते यजमान आचार्यादिभ्यो दक्षिणांदद्यात्,
 कुंभं चक्रं च समादाय; आलयं प्रदक्षिणीकृत्य; अभ्यंतरे
 मुखमंटपे वा दक्षिणपार्श्वे कृते पीठे रत्नं सुवर्णं वा निक्षिप्य;
 तन्मन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य; तद्बीजाक्षरं सन्यस्य; कुंभस्थां शक्तिं
 कूर्चेनाऽऽदाय; तन्मन्त्रेण तन्मूर्तिमन्त्रैरावाह्य; आसना
 द्यौरभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेत् । एवं यः कुरुते भक्त्यारिपून्
 सर्वान्जित्वा; इष्टान् कामानवाप्य; विष्णुलोके महीयते
 इति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
 चक्रलक्षणचक्रप्रतिष्ठाविधिर्नामपञ्चाशत्तमः पटलः ॥ ५०

(अथ एकपञ्चाशत्तमः)

(ब्रह्मोत्सवविधिः तत्तल्लैविध्यम्)

अथ देवेशस्योत्सवविधिं व्याख्यास्यामः— त्रिविध-
 उत्सवः, नित्योत्सवः, शान्त्युत्सवः श्रद्धोत्सव इति । द्वाद-
 शमासेषु एकस्मिन्मासे अद्वयं प्रति तत्काले नित्यं संकल्प्य,
 यः क्रियते स नित्योत्सवः; भयप्रददुर्भिक्षव्याधिग्रहपीडाद्य
 शुभशांत्यर्थं संकल्प्य यः क्रियते स शान्त्युत्सवः श्रद्धा-
 वित्तेयदायुक्ते तदा यः सम्यक् क्रियते स श्रद्धोत्सवः भवेत् ।

(उत्सवदिनसंख्यातत्कालश्च)

नवाहं, सप्ताहं, पञ्चाहंवा, प्युत्सवः राज्ञोराष्ट्रस्य
ग्रामस्ययजमानस्यवा, जन्मर्क्षे प्रतिष्ठादिने विष्णुपञ्चदि-
नेषु मासनक्षत्रे विषुवे अयनेवा अवभृथसंकल्प्य, तत्पू-
र्वेच उत्सवदिनंनिश्चित्य ; तद्दिनंत्रिगुणं द्विगुणंवाकृत्वा ;
तदादावुत्सवादौवा सायंध्वजारोहणंकारयेत् ।

(ध्वजदण्डलक्षणम्)

ध्वजदण्डमृजुं कृमिकोटररहित मनुद्वेजिनं विमा-
न(स्य)समं पादाधिक मर्धाधिकं पादहीनं अर्धहीनंवा
चतुर्विंशत्यंगुलपरिणाहं, यथालाभपरिणाहंवा, वेणुजाति
चंपकक्रमुकंवा अन्यंशुभवृक्षसारंवा ; गृह्णीयात् । आग-
स्त्यंवेतिकेचित् ॥

(ध्वजपटलक्षणादि)

ध्वजपटमहतंशुद्धं दृढंशुक्लंकार्पासतंतुनाकृतं,
चतुर्दशत्रयोदशद्वादशैकादशनवाऽष्टसप्तषड्गुस्तानामन्य-
तमायामं सप्तषट्पंचचतुस्तालविस्तृतं वस्त्रद्वयंसंयोज्य,
एकंवेतिकेचित् । केशादीन्परिहृत्य, जलेनपेषयित्वा,
अग्रेणाऽग्रं पुच्छेनपुच्छंकृत्वा, ऊर्ध्वभागे तत्पटविस्तारार्धाऽऽ-
यतं शूर्पाकारमग्रं, कृत्वा, पटस्याधोभागे तद्विस्ताराऽ-
र्धाऽऽयतविस्तारौ पादौ मध्यादाप्रान्तं क्रमात्कृशौयुक्तितः
कृत्वा, अग्रादधः पादोर्ध्वेच तिर्यग्यष्टिं वैणवीमन्यैः

शुभैर्दक्षैर्वा, तत्पटविस्तारायामा मंगुलाग्रपरिणाहांयोजयेत् ।

(ध्वजपटलेख्यगरुडलक्षणम्) .

एवंकृतध्वजपटमध्ये गरुडं मूलवेरखबाहुसमं कर्णान्तं स्तनान्तं नाभ्यन्तं शुद्धद्वारसमं पादाधिक मर्धाधिकं पादहीन मर्धहीनंवा गर्भगेहस्याऽर्धं त्रिपादं समंवा एतेष्विष्टमानेन नवतालविभागेनवावामपादंसमाकुंच्य; अपक्षीणंदक्षिणं किंचित्प्रसार्यस्थितं; द्विभुजं प्राञ्जलिपक्षद्वययुतं सुवर्णवर्णललाटेताम्रचूडं नासाग्रं श्यामवर्णं करपादतलं रक्ताभं नखदशनं शंखाभं एवंपंचवर्णयुतं सर्वाभरणपूषितं सुमुखारव्योरगारूढदक्षिणभुजं कौबेरमकुटोज्ज्वलं शुक्लश्यामवाससं समेखलकिंकिणीजालयुतं हारांगदन्तपुरकिरीटसहितं जवेनब्रह्मलोकादेवानुत्सवार्थमाह्वयंतं च लेखयेत् ।

तस्योर्ध्वेचोभयोः पार्श्वयोश्चक्रशंखौदीपधरौ चामरे उपरिच्छत्रम् अष्टमंगलान् धूपदीपपात्रे घंटां चंद्रसूर्यौ सनकसनत्कुमारौ च अन्यानि वर्णचिह्नानि अधस्तात्पूर्णकुम्भांकुरांश्च लेखयेत् । अन्यत्रपटंसर्वं कृष्णेन परिपूरयेत् ।

ध्वजदंडायामं षड्भागं पञ्चभागं चतुर्भागं वा दृष्ट्वा एकांशवैष्णवीं यष्टिं संगृह्य; दंडोग्रये जातवृक्षै रन्यैश्शुभैर्वा द्वितालायामानि तद्वण्डार्हविस्ताराणि मध्येच्छिद्रयुतानि यष्ट्याधाराणि त्रीणिसमाहृत्य; अचलानि संयोजयेत् ।

तेषामग्रेयष्टियोजनार्थं सुषिरं कृत्वा दंडाग्रे यमं यमद्वयं वा वैणवमधिकं यंत्रवलयंकृत्वा तत्रैकमाधारंतदध श्वक्रं तयोर्मध्येचैकंक्रमेणसंयोज्यतद्यष्ट्यग्रेद्विभागं त्रिभागं वाहित्वायन्त्रवलयंताम्रेणाऽऽयसेनवाकृत्वा संयोज्य; ध्वज दंडद्विगुणायामां अंगुलाग्रपरिणाहां त्रिवृतां तन्तुना रज्जुंकृत्वा, संयोजयेत् । दण्डंप्रक्षाल्य ; दर्भमालया वेष्टयेत् ।

यूधाधिपाऽक्षहन्तयोःपृष्ठे चक्रस्यपृष्ठेवा षट्तालं पञ्चतालं चतुस्तालं वा व्यपोह्य ; पञ्चतालं चतुस्तालं त्रि तालं वा अवटं खनित्वा ; मध्येप्राग्दक्षिणपश्चिमोत्तरेषु पंच रत्नानिविक्षिप्य ; शाल्यादिधान्यनिधाय ; तदवटे ध्वजो रोह गकालात्पूर्वं शकुनसूक्तं जपन् ध्वजदण्डं संस्थाप्य ; वाद्यघोषयुतं ध्वजाग्र यष्टिः यत्र विमानं तद्दिग्गता यथा भवति तथा संस्थापयेत् ।

तन्मूले प्रतिदिक्द्वादशांगुलविस्तारोत्सेधं त्रिवेदिसहितं पीठं कारयेत् ।

अथ द्वित्रिहस्तायतविस्तारां एकहस्तोत्सेधां एकवेदिकृत्वा तदूर्ध्वे अष्टदलैरावृतं पद्मं कारयित्वा, आलयाभिमुखे मंढपं प्रपांवा वितानध्वजाद्यैरलं - कृत्वा ; प्राच्यां ध्वजपटविस्ताराधिकाऽऽयामं तस्या - र्धविस्तारं ध्वजस्य पश्चिमे चतुर्विंशत्यंगुलायामं चक्रस्योत्तरे तथैव विष्वक्सेनस्य धान्यैस्त्रिवेदिसहितं पीठं -

कृत्वा ; वायव्याणेशान्यांवाकुंडमौपासनंकृत्वा ; आचारं
हुत्वा ; अग्नेःपश्चिमायां धान्यपाटे प्राङ्मुखं ध्वजं संस्थाप्य,
वास्तुहोमं हुत्वा ; पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां संशोध्य ; ‘दभ्यः
स्वाहेत्यादिगारुडं ध्वाजं वैष्णवं च हुत्वा, तत्तन्मंत्रेणाऽक्षि-
मोचनंकृत्वा, गवादिदर्शनद्रव्याणि दर्शयित्वा, ‘आपोहि
ष्ठामयोभुवादिनाऽभ्युक्ष्य ; पश्चाच्चतुराढकसंपूर्णं कालवि-
हीनं कुंभं तन्तुना परिवेष्ट्य, प्रक्षाल्य, अद्विरापूर्य, वस्त्र
युग्मेनावेष्ट्य, ‘इदमापःशिवा’ इत्यभिमृश्य, अक्षतान्
स्वर्णं कूर्चंच विक्षिप्य ; गरुडस्याऽभिमुखे धान्यपीठे स-
न्यस्य, गरुडं ध्यायन् कुंभेऽभसि सामावाह्य, कुंभं गरुडंच
तथास्नानायाऽभ्युक्ष्य ; तथैव प्रतिसरंबध्वा ; धान्योपरि
पंचवस्त्राण्यास्तीर्य ; शयनं संकल्प्य ; अग्निं प्रज्वाल्य हौत्रं
प्रशंस्य ; ध्वाजं गारुडं वैष्णवं च हुत्वा ; तद्वीजाक्षरं तस्य
हृदये न्यस्य ; कुंभस्थां शक्तिं कूर्चेनादाय ; गरुडं ध्यायन्
मूर्तिमंत्रैरावाह्य ; आनम्य, तन्मंटपे कृते धान्यपीठे ध्वजं
पश्चिमाभिमुखं प्रस्थाप्य, पश्चिमे प्राङ्मुखं चक्रं उत्तरे दक्षि-
णामुखं शान्तंच, संस्थाप्य, गरुडं गरुडगायत्र्या
शान्तचक्रौ तत्तन्मंत्रेण आसनाद्यैरेकादशोपचारैरष्टोप-
चारैर्वाभ्यर्च्य ; मुद्गान्नं गरुडस्य अन्ययोः शुद्धान्नं
निवेद्य ; पानीयाचमनमुखवासंदत्वा ; पुण्याहं
वाचयित्वा ; आग्नेय्यां धान्योपरि न्यस्तभेर्या ‘भूतीशं
महाभुजं विष्णुभक्तं गदाधरं’ मिति भूतेशमावाह्य, अ-

भ्यर्च्य; हविनिवेद्य; वस्त्राद्यैर्वादकमलंकृत्य; आचार्य
प्राङ्मुख उदङ्मुखोवा 'उपश्वासयपृथिवी' मितिभेरीसूक्तं
जप्त्वा यष्टिमादाय; दक्षिणेनहस्तेन ' भुवस्व'रितिवदन्
त्रिस्संताडयेत् । पश्चाद्वादकस्सर्वेवाद्यसमायुक्तांबेरीं संता
डयेत् ।

पश्चादाचार्यो द्रोणैर् द्रोणोधैराढकैस्तदधर्वा तंडुलैः
पक्रमन्नंकटाहेप्रक्षिप्य; पक्कैश्चमुद्गनिष्पावतिलतिल्वापूप
सक्तुलाजैःयुक्तं यथालाभैर्वायुतं प्रभूतंबलिमाहृत्य, शिष्ये
णवाहयित्व; वाद्यघोषणपूर्वमेव ध्वजं रथेशिविकायांवाऽऽ
रोप्यअनु चक्रवीशशान्तान्नयेत् । अथवाशिरसाधारयेत् ।

अन्नबलिंअर्घ्यबलिंपुष्पबलिं बलिबेरमारोप्य; आचार्यः
पुरतोगच्छेत् । तदालयगतद्वारपालेभ्योलोकपालेभ्यः वि-
मानपालेभ्योऽनपायिभ्यश्चबलिंदत्वा; ग्रामंगत्वा इन्द्रादि
क्रमेणबलिंदद्यात् । पश्चिमविमानंचेद्वरुणादिक्रमेण बलिं
दद्यात् । यस्यांदिशिविमानं तद्विक्रपालकपूर्वमेव बलिं
दत्वा; उत्सवंघोषयेत् । ग्रामे 'यज्ञस्यघोषदसी'त्यादि-
यथाकामं तद्दिग्देवत्यमंत्रांश्चघोषयेत् । अन्यत्र गद्यैः
पद्यैस्तद्देशभाषयाऽन्ययागाधयाच घोषयेत् । 'सर्वेदेवा-
स्सर्वादेव्यः, सर्वेऋषयःसर्वाऋषिपन्त्यः, सर्वेपितरः सर्वाः
पितृपन्त्यः, सिद्धविद्याधरगरुडगन्धर्वयक्षकिन्नरनागभू-
तऽसुरराक्षसाद्यष्टादशगणास्सर्वेप्यायां' त्वित्युक्त्वा; घोष
येत् ।

एवंग्रामंप्रदक्षिणीकृत्य, शकुनसूक्तंजपन् आलयं
 प्रदक्षिणीकृत्य, विष्वक्सेनानपायिनौ स्वेस्वेदेशे प्रति
 ष्ठाप्य, ध्वजस्थानमविश्य, ध्वजंयानादवरोप्य, पाद्याद्यै
 रभ्यर्च्य, अनुमान्य, यंत्ररज्जुंसमादाय, ध्वजं घंटायुतं
 'स्वस्तिदाविशस्पति' रितिबध्नीयात् । आचार्यः प्राङ्मुख
 उदङ्मुखोवास्थित्वा, दंडाग्रे 'सुपर्णोसी'तियंत्रेण संयोज
 येत् । 'भरसी'त्यादिनामंत्रेण ध्वजदंडस्यमूलं हस्तभ्या
 मवलंब्य, 'ध्वजंप्रतिष्ठापयामी'ति प्रतिष्ठाप्य, आसना
 द्यौरभ्यर्च्य, पुण्याहंवाचयित्वा, ब्रह्मघोषंचकृत्वा, मुद्गान्नं
 निवेद्य, पानीयाचमनमुखवासंनिवेदयेत् ।

ध्वजस्थगरुडस्य निवेदितमन्नपिंडंकृत्वा 'यास्त्री
 पुत्रकाम्याअश्नीयात्, सा बलारोग्यायुष्मन्तंपुत्रं प्रसूयेत।
 यावत्ध्वजारोहणं तावद्धविस्त्रिकालं द्विकालमेककालंवा
 निवेदयेत् । जयमत्युद्धितं धन्यं ध्वज'मिति चतुर्भिर्नाममंत्रै
 रहरहस्त्रिसंध्यं सप्तविंशति विग्रहैरर्चयेदित्याहमरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
 ध्वजारोहणविधिर्नाम एकपंचाशः पटलः ॥ ५१ ॥

अथ उत्सवारंभः-यजमानस्सर्वदोषशान्त्यर्थं वि-
 रुष्णोरुत्सवंकारयेत् । आलयाभिमुखेऽन्यस्मिन् शुभ्रेदे-
 शेवा आस्थानमंटपंकूटंवा पञ्चहस्तादिभेदेन प्राङ्मुखं
 दक्षिणामुखं आलयद्वारदिङ्मुखंवा परिकल्प्य, तत्प्रमुखे

शत्स्तंभादिशतस्तंभान्तैः स्तंभैर्युक्तं नृत्तमंटपं कूटं
॥ कृत्वा, प्रपायांमध्ये वर्षनिवारणं कूटं युक्तितः कार

तत्सर्वेवितानध्वजपताक मुक्तादामस्तंभवेष्टनतरंग
॥ लाघैरलंकृत्य ; द्वारेषु तोरणपूर्णकुम्भदर्भमालाक्रमुक
कुरैरलंकुर्यात् । शिविकारथरंगडोलायंत्रमुखमंटप
तुरग गरुड सिंह व्याल हंस भ्रमणादीनियानानि-
तः कारयेत् । मालादीप यंत्रदीप हस्तादिदीप शूल
दीन्, भेरी पटह मर्दल गोमुख ताल काहल मुरज
जर्जर मंजुल दर्दुर शंख शृंग धारा वीणा वेणु झल्ल-
शक्तितः कारयेत् । छत्राणि नानाविधानि पिच्छान्य
विधानि व्यजनानि चामराणि विविधान्ध्वजान् पता
व वितानतरंगस्तंभवेष्टनान्याहृत्य ; यथोक्तं समित्पुष्प
होमद्रव्यबलिद्रव्यपुष्पगंधधूपदीपाध्यद्रव्यं हविर्द्रव्यं
वस्त्रतन्तु हेमरत्न धान्यतंडुलघृतदधिक्षीराणि दीपार्थ-
तैलवाआहरेत् । हविरर्थतंडुलं, बहूपदंशगुलफलसहितं
ग्रानांब्राह्मणादीनां भोजनार्थानि यानिद्रव्याणि तानिस
णेच संभरति । नर्तकान् गायकान् भक्तान्परिचारकांश्च
मेनाऽऽह्वयेत् ।

आचार्योयजमानयुतः पूर्वद्युरेव पूर्वाह्ने देवेशस्य
गुणार्चनार्थं कुम्भदेवाराधनार्थं होमार्थं बलिदानार्थं

मास्थानार्चनार्थं च पञ्च पदार्थान् पञ्च परिचारकाँश्च
वरयेत् । तद्ग्रामवासिनस्सर्वे अनन्यतत्पराश्च अलंकृता
हर्षयुता भवेयुः ।

तद्ग्रामवीथीश्च संशोध्य ; गृहद्वाराणि दीपां
कुरोदकुंभाद्यैरलंकृत्य ; देवालयं मृष्टसिक्तोपलेपनाद्यै
स्संशोध्य ; पैष्ठ्याभूमिमलंकृत्य ; लाजाऽक्षतकुसुमान्य-
वकीर्य ; उत्सवं यद्दिने कर्तुमुद्योगः तद्दिनात् पूर्वमेव सप्तमे
पञ्चमे तृतीये वा ह्नि अंकुरार्पणं कुर्यात् ।

उत्सवादिदिने प्रभाते स्नात्वा आचार्यो यजमान
युतः प्रथमदिनोत्सवाद्यवभृथान्तं हविष्याशी अनन्य-
तत्परो नववस्त्रोत्तरीयाभरणयुतः पुरुषसूक्तपूर्वमरुण
नारायणाद्यष्टाक्षरपारायणं कुर्यात् । तद्दिनेष्वाशौचं न
भवेत् । ततो देवालयं प्रविश्य ; देवं प्रणम्य ; उत्सवविंबं
देव्यौ च तदलाभे स्नापनं तदलाभे कौतुकं वा आहृत्य
मध्याह्नार्चनां ते स्नपनोक्तविधानेन यथाशक्तिकलशैः
स्नापयित्वा ; अथवा शुद्धोदकैरभिषिच्य ; हविर्नि
वेदयेत् । तदालयगतदेवेभ्यः सर्वेभ्यः परिवारदेवेभ्यश्च
यावत्तीर्थान्तं तावत्त्रिकालं द्विगुणं हविर्निवेदयेत् । परि
वारदेवानां विंबाभावे तत्तत्पीठे तथैवाभ्यर्च्य ; एककालं
वा हविर्निवेदयेत् । सायाह्ने यजमानेन आचार्यः शिष्यै
स्सार्धं वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलंकृतः, चक्रवींशशान्तान् सप्त

विंशतिविग्रहैरभ्यर्च्य ; अलंकृत्य ; यानमारोप्य ; शिर
साधारयन् तीर्थीकुरार्थमृत्संग्रहणार्थं भक्तानांब्राह्मणानां
शिरोभिः पालिकादीन्धारयन् वस्त्रमाल्यालंकृतं खनि
त्रं चाऽऽनीय ; सर्ववाद्यसमायुक्तं सर्वालंकारसंयुतं 'विष्णु
मोरक्ष' त्विति अग्रतो गच्छेत् ।

आलयाद् ग्रामाद्वा प्राचीमुदीची मैशानीं वा
दिशां गत्वा ; संशेध्य, उपालिप्य ; तस्मिन्
भूलोकवद्वर्तुलमुल्लिख्य ; तन्मध्ये महींदेवीं ध्रुववेरस्य
बाहुसमास्तनांतां वा ऊर्ध्ववत्क्रामैशान्यान्त्यस्तमौलिनां
नैऋत्यान्त्यस्तपादां दक्षिणमाकुंच्य, वामं प्रसार्य शयानां,
द्विभुजां धृतोत्पलदक्षिणहस्तां ऊरुप्रसारितवामहस्तां यथा
लाभाभरणांऽवरान्वितां नवतालमानेन कल्पयित्वा ; 'आ-
पोहिष्ठाद्यैरभ्युक्ष्य' एकादशोपचारैरभ्यर्च्य ; तामनुमान्य ;
ललाटे बाह्वोस्तनयोर्वा मेदिनीमिति मंत्रेण 'त्वां खनामी'ति
आर्चार्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा खनित्वा ; हेमादिपात्रे मृदं
गृहीत्वा ; वस्त्रैराच्छाद्य ; तत्क्रमेण ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य ;
देवालयं प्रविश्य ; अंकुरार्पणस्थाने मृदं सन्यस्य ; विधिना
अंकुरार्पणं कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
उत्सवद्रव्य मृत्संग्रहणविधिर्नाम द्विपञ्चाशत्तमः पटलः ॥

(अथ त्रयः पञ्चाशत्तमः पटलः)

(उत्सवविधिः)

पश्चादालयाभिमुखेदक्षिणे आग्नेयांवा यागशालां
षोडशस्तंभसंयुक्तां पञ्चहस्तादहीनां चतुर्द्वारयुतां एकद्वार
युतांवा मंटपं कूटंवाकारयति । तां तोरणपूर्णकुंभवितान
ध्वजदर्भमालाद्यैरलंकृत्य ; तन्मध्ये अष्टताऽऽलायतवि-
स्तारां चतुरश्रां द्वितालोत्सेधां कुंभवेदिंच कृत्वा ; तत्प्रा-
च्यां पूर्ववत्सभ्यामिकुंडंकृत्वा ; उपलिप्य ; पैष्ठ्याभूमि
मलंकृत्य ; वेद्यां द्रव्यंगुलोत्सेधानिअंगुलोत्सेधानिवा धा-
न्यान्यास्तीर्य ; नवभागविभज्य ; पुष्पदर्भाक्षतानवकीर्य ;
दीपांकुराष्टमंगलपंचायुधानि परितोविन्यस्य खंडस्फुटित
कालरहितान् नवान् नवकुंभान् समाहृत्य ; एकंद्रोणद्वय
पूर्णं प्रधानकुंभंअन्यान्द्रोणपूर्णान् संगृह्य ; 'इन्द्रंनरोन'
इतितन्तुना यवांतरं अंगुल्यन्तरंवा परिवेष्य ; शुचीवो
हव्या' इतिप्रक्षाल्य ; नादेयंतोयं दिवासंगृह्य ; 'धारा'
स्वितिर्वस्त्रेणोत्पूय, उशीरादिगन्धैर्वासयित्वा ; 'इदमापः
शिवा' इतिकुंभान् संपूर्यअक्षतंकूर्चचनिक्षिप्य ; पृथक्
पृथक्वस्त्रयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य ; नवरत्नानि विष्णुगायत्र्या
मध्यादिकुंभेषु संन्यस्य ; रत्नाऽलाभे सुवर्णं निक्षिप्य ;
प्रधानकुंभे पंचायुधानिच सौवर्णानि निक्षिप्य ; तत्क्रमेण
वेद्यां विष्णुसूक्तेन कुंभान् समारोप्य ; तान् पिधानैर-

पिधाय ; सभ्याऽग्निकुण्डेत्वा घारंहुत्वा, आचार्यस्तद्वेद्यां दक्षि
णेचोत्तराऽभिमुखस्तिष्ठन् प्राणायामं कृत्वा, समाहितो देवं
ध्यायन् तन्मध्ये प्रधानकुम्भे देवेशं विष्णुं देव्यौ च, प्राच्यां
पुरुषं, दक्षिणस्यांसत्यं, प्रतीच्यामच्युतं उदीच्यामनिरुद्धं,
आग्नेय्यांकपिलं ; नैऋत्यां यज्ञं ; वायव्यां नारायणं ; ऐशा
न्यां पुण्यं च ; समावाह्य ; पाद्याद्यैरभ्यर्च्य ; अग्निं प्रज्वालय ;
पश्चादौत्सवं बिम्बमासाद्य ; अष्टोपचारैरभ्यर्च्य ; पुण्याहं वाच
यित्वा ; हेनादिपात्रे तंडुलोपरि न्यस्तं सौवर्णं तांतवं प्रति
सर पूर्ववद्धत्वा ; यस्य देवस्य यजनार्थं प्रतिसरबंधः कृतः
तस्य हविः प्रतिषिद्धं तस्माद्रात्रावुत्सवांति स्नानकाले प्रति
सरं विमोच्य स्नापयित्वा ; अभ्यर्च्य ; हविर्निवेदयेत् ।

पश्चाद्यज्ञशालामागत्य ; अग्निं प्रज्वालय ; परिषिच्य ;
होत्रं प्रशंस्य ; अतो देवाद्यैः विष्णोर्नुकाद्यैः सहस्रशीर्षाद्यैः
देवादितदालयगतपरिषद्देवानां मूर्तिमंत्रैश्च हुत्वा ; उत्सवा
धिदेवत्यं तिथिवारनक्षत्रदेवत्यं च, क्रमाज्जुहुयात् ।

उत्सवाऽधिदेवत्यं सुवेणाज्येन तिथिदेवत्यमुप
भृतासाज्येन पक्वेन वारदेवत्यमाज्येन अग्निहोत्रहवण्या
नक्षत्रदेवत्यमाज्येन जुहुयात् । सर्वालाभे तत्तत्समृत्वा
सुवेण होतव्यम् । यावत्संख्याऽऽहुतिः तावत्समिद्धोमं
चरुहोमं च कुर्यात् ।

(होतव्यसमिदादि)

प्रथमदिनेपालाशं, द्वितीयेबैल्वं, तृतीयेशमिं,
चतुर्थेनैयग्रोधं, पंचमेऔदुंबरं, षष्ठेचाश्वत्थं, सप्तमेखा
दिरं, अष्टमेछाक्षं, नवमेपालाशं, इध्मं जुहुयात् । एतेषाम
लाभे पालाशमश्वत्थंवा जुहुयात् । आज्यालाभे आज्यमि
श्रचरुणाहोतव्यं । दधिक्षीराज्यमिश्रंलाजमुपजुह्वाऽऽ
दाय वैष्णवेन जुहुयात् ॥

(द्विगुणार्चनाद्यर्थं पद्मादिसंग्रहः)

देवस्यद्विगुणार्चनार्थं, कुंभदेवाराधनार्थं, होमार्थं,
आस्थानाऽर्चनार्थं, बलिदानार्थंच, प्रथमदिनेपद्मं ; द्वितीये
बिल्वपत्रं ; तृतीयेकरवीरं ; चतुर्थेकुमुदं ; पञ्चमेनन्द्या
वर्त्तं ; षष्ठेतुलसीं ; सप्तमेस्थलाराविन्दम्, अष्टमेविष्णु
क्रान्तं, नवमेपंकजम्, एतेषामलाभेकरवीरं, तुलसींवा
आहरेत् ॥

(कुंभस्थदेवपूजनमूबलिहरणक्रमश्च)

कुंभस्थान्देवान् एकादशोपचारैर्वा अभ्यर्च्य;
द्विकालंहविर्निवेदयेत् । तद्वेद्यां पश्चिमे विष्टरे देवेशं दक्षिणे
चक्रं, उत्तरेविष्वक्सेनंच संस्थाप्य ; अभ्यर्च्य ; पश्चिमे
देवाभिमुखे धान्यपीठे बलिरक्षकंच, आराध्य; मुखवासंप्र
दाय; देवेशमभ्यर्च्य; हविर्निवेद्य; विधिनाअन्नबलिं अर्घ्य
बलिं पुष्पबलिंवाआराध्य; चक्रमग्रे, वीशं शान्तं बलिबेरंच
क्रमेणनयेत् ।

पूर्ववद्वेराभावे चक्रादीन् पात्रेषु समावाह्य ; अभ्यर्च्य; नयेत् । अथवा चक्रं बलिबेरं च नयेत् । पूर्ववत्प्रभूतं बलिमाहृत्य ; शिष्येण वाहयित्वा ; पुष्पगन्धधूपदीपाऽक्षतयुतं बलिदाता अग्रतो गच्छेत् । पूर्ववद्द्वारपालादिभ्यः बलिं दत्त्वा ; ग्रामस्य बाह्यवीथ्यां, महत्वे अभ्यन्तरवीथ्यां वा, प्रदक्षिणवशेन दिक्पालानां मध्ये ब्रह्मणश्च बलिनिर्वापं कारयेत् । ग्राममध्ये विमानं चेत् मध्यादिनवदिक्षु बलिं दद्यात् । पश्चिमादिविमानेषु ब्रह्मबलिविना दद्यादित्येके ।

यत्र वास्तुविन्यासविशेषो नास्ति, तत्राऽष्टदिक्षु, नवदिक्षु वा, बलिं क्षिपेत् । पौराणिकीं श्रेणीं चेत् चतुष्कोणेषु संधिषु सर्वत्र क्षिपेत् । दण्डकश्चेत् पश्चिमे वरुणनिर्ऋतिवायुभ्यो मध्ये ब्रह्मयमकुबेरभ्यो पूर्वेंद्रानलेशेभ्यो दद्यात् । दक्षिणोत्तरं चेत् दक्षिणे यमनिर्ऋतिपावकेभ्यो मध्ये ब्रह्मवरुणन्द्रेभ्यः उत्तरे कुबेरपवनेशेभ्यो बलिं दद्यात् । नदीतीराद्विस्थाने (षु) आवरणाद्वहि रष्टदिक्षु क्षिपेत् । अथवा ग्रामो योजनादर्वाक् चेत् तत्र गत्वा बलिमाचरेत् ।

तस्मिन् स्थाने दर्भान् विकीर्य ; तत्तद्विगीशाय बलिं दत्त्वा ; प्रागाद्यष्टदिक्षु सर्वेभ्यो देवेभ्यो, भूतेभ्यो, न्यक्षेभ्यो, राक्षसेभ्यः पिशाचेभ्यः, नागेभ्यो, गंधर्वेभ्यो, अष्टादशगणेभ्यश्च, बलिं दद्यात् उत्तमम् ॥

प्रागादिचतुर्दिक्षु सर्वेभ्योभूतेभ्यो यक्षेभ्यो राक्षसे
भ्योबलिंदद्यान्मध्यमम् ।

तन्मध्येतद्दिगीशायबलिंदद्यात् अधमम् ।

तत्तन्नाम्नापूर्वमुदकंपुष्पं बलिं उदकंच दद्यात्
एवंइन्द्रादीशानान्तं सर्वेषुस्थानेषु एकंविष्टरंनिधाय ;
तस्मिन्बलिनिर्वापं कुर्यादितिकेचित् । एवंक्रमात् प्रद
क्षिणवशेनबलिंदत्वा ; आलयमाविश्य, भूतपीठे बलिशेषं
निर्वपेत् । यदिराजधानीचेत् राजवेश्माभिमुखांडकणंत्रिधा
कृत्वा ; पश्चिमभागे प्रासादसमीपेवेन्द्राय, तत्पार्श्वयोर्ज
यश्चियै शचीदेव्यैच, द्वारपार्श्वयोश्शंखपद्मनिधिभ्यांच,
बलिंदत्वा ; सर्वत्र निर्वापणाति 'येभूता' इत्याकाशेविसृ
जेत् । अथवा देवेशेनसहाऽग्रतोबलिमेवंक्षिपेत् ॥

(शिविकादियानोत्सवः)

शिविकादियानं वस्त्रगन्धमाल्याद्यैरलंकृत्य; देवेशं
नानावर्णांबरैर्नवैः कौशेयाद्यैः सूक्ष्मकार्पासतन्तुकृतैश्च रत्न
युतमकुटांडगदमकरकुण्डलकेयूरहारकटिसूत्रादरबंधनांऽ-
गुलीयकमुक्तादामप्रलंबयज्ञोपवीताद्याभरणैः सुगंधमाल्यै
र्नानाविधगंधैश्चाऽलंकुर्यात् । अज्ञानादर्थलोभाद्वादेवस्याऽ
लंकारे हीनेसर्वहानिर्भवेत् यत्नेनालंकुर्यात् ।

वस्त्रं जीर्णस्फुटितमुपयुक्तंवा यो दद्यात् तस्य
महत्तरो दोषोभवति ।

नवंमृदुसूक्ष्मं वस्त्रं यो दद्यात् स कुलैस्सप्तभिर्युक्तो
विष्णुलोकमवाप्नुयात् । भक्तियुक्तैः शूद्रैरनुलोमैर्वाह
यित्वा; न दोषो भवति । तत्प्रतिलोमैर्भक्तियुक्तैर्वाहनं दोषाय
भवति । अकिञ्चन ब्राह्मणैर्वाहनं तन्मुख्यं भवति ।

देवेशं प्रणम्य, 'वेदाह' मिति यानमारोप्य ;
सौवर्णैः पुष्पैरन्यैर्वा प्रभामंष्टपमलंकृत्य ; योजयेत् ।
नर्तकगायकवादकाः चामरव्यजनमयूरतालवितानवृंतादि
धरा हेमरजतताम्रपरिच्छदढक्कावितानध्वजपताकादि
धराः तोयविक्षेपकाश्च जनाः पुरतो गच्छेयुः । छत्रधरा
धूपदीपधराः परितो गच्छेयुः । वेदान् जयशब्दान्
स्तोत्रादीनि च पठन्तोऽनुगच्छेयुः ।

उत्सवे देवेशं ये सेवन्ते ते सर्वे पदेपदे यज्ञ-
फलं लभेरन्निति भृग्वादयो वदन्ति । तस्मादस्पृश्य
स्यर्शनं न दोषाय भवेत् । तद्ग्रामवासिनो जना
यानस्थं देवं स्वेषु गृहेषु दीपांकुराद्यैः प्रत्युत्थानं कृत्वा
नमस्कुर्वुः । कदलीचूतपनसनालिकेराऽपूपलाज
पृथुकादीनि ब्राह्मणानीतानि संगृह्याऽमंत्रकं निवेदयेत् ।
शूद्रानुलोमानीतान्यपक्वानि निवेदयेत् । प्रतिलोमानी तानि
तानि सर्वाणि वर्जयेत् । एवं ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य शकुनसूक्ते
नाऽऽलयमावेश्य आस्थानमंष्टपे सिंहासने विष्टरे वा देवं
संस्थाप्य पाद्याद्यैरभ्यर्च्य मुखवासं दत्वा राजवदुपचारं

कृत्वा शुद्धस्नपनविधिना संस्नाप्य अभ्यर्च्य महाहविः
 प्रभूतंवा निवेद्य पानीयाचमनमुखवासंदत्वा द्वितीयाहः
 प्रभृति नित्यंसायंप्रातर्नित्यार्चनान्ते द्विगुणार्चनं हवि
 निवेदनं कुंभदेवाराधनं होमं बलिदानंच कृत्वा सायंप्रातः
 एवमेवोत्सवं कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
 उत्सवविधिर्नाम त्रिपंचाशत्तमः पटलः ॥ ५३ ॥

(अथ चतुष्पंचाशत्तमः पटलः)

(अशक्तौ.)

एवंकर्तुमशक्तश्चेत् पूर्ववत् द्विगुणार्चनं हविर्निवेदनं
 कुंभदेवाराधनं होमं बलिदानंच द्विकालंकृत्वा ; देवेशं
 सायाह्ने पूर्ववदलंकृत्य ; उत्सवं कारयेदिति ॥

(अतिवातादिदोषे)

अतिवाताऽतिवृष्टि शत्रुचोरादिभीत्या संकुलेसति
 आलये प्रथमावरणे द्वितीयेवा बलिनिर्वापनमुत्सवं
 कारयेत् ॥

(अवताराणां मुत्सवे विशेषः)

अवताराणामुत्सवं यदिकुर्यात् पूर्वैद्यूरात्रिपूजाव
 साने अभ्यर्च्य हविर्निवेद्य ; प्रतिसरंबध्वा ; शयनाधिवा
 संकृत्वा ; प्रभाते देवमुत्थाप्य ; पाद्याचमनंदत्वा ;
 आस्थानमंटपे सिंहासने विष्टरेवा संस्थाप्य ; अभ्यर्च्य ;

राजवदुपचारंकृत्वा ; संस्नाप्य ; अभ्यर्च्य ; गोभ्यस्तृण
मुष्टिंप्रदाय ; महाहविः, प्रभूतंवा, निवेद्य ; पानीयाचमन
मुखवासंदत्वा ; सायमेवोत्सवं कारयेत् । हिरण्यपशुघृत
तंडुलतांबूलादीन्याचार्याय तच्छिष्येभ्य स्सोदकं दद्यात् ।

तीर्थदिनात्पूर्वदिने प्रातस्संध्याचनान्ते पूर्ववद्धोमाद्यं
सर्वंकृत्वा;देवं चित्रर(क)क्ष्यादिना सायुधमलंकृत्य;गजाऽ
श्वाद्या रूढजनै स्सार्धं मृगयोत्सवं कारयेत् । अथवा अवभृथ
दिनात् द्वितीये चतुर्थेवा शान्तमलंकृत्य ; मृगयोत्सवं
कारयेत् ॥ तद्वात्रौ पूर्ववत्सर्वं कृत्वा ; देवंग्रामंप्रदक्षिणंकार
यित्वा ; अभ्यन्तरंप्रविश्य, संस्नाप्य ; अभ्यर्च्य ; हविर्नि
वेद्य ; अभ्यन्तरे अन्तर्मंडले शयनस्थानेवा पूर्ववत्प्रति
सरंबध्वा ; तथैव शाययित्वा ; प्रभाते देवेशमुत्थाप्य ;
पाद्याद्यैरभ्यर्च्य ; तीर्थस्नानकालात्पूर्वं हविर्निवेदयेत् ।
अन्यत्सर्वं पूर्ववत्कारयेत् ॥

(उत्सवाऽधिदेवत्यकथनम्)

उत्सवाधिदेवत्यं तिथिवारनक्षत्रदेवत्यंच क्रमेण
वक्ष्ये-प्रथमे ब्राह्मं, द्वितीयेचाऽऽर्षं, तृतीयेरौद्रं, चतुर्थे
वासवं, पञ्चमे सौम्यं, षष्ठे वैष्णवं, सप्तमे सर्वदेवत्यं
अष्टमे याम्यं नवमदिने वारुणंच, जुहुयात् ।

प्रथमतिथा वाग्नेयं, द्वितीयायां प्राजापत्यं,
तृतीयायां कैवेरं, चतुर्थ्यांवैध्नं, पञ्चम्यां श्रीदेवत्यं,

षष्ठ्यांकौमारं, सप्तम्यामादित्यं, अष्टम्यारौद्रं, नव
दौर्गं, दशम्यांयाम्यं, एकादश्यामैन्द्रं, द्वात्रिंशत्
वैष्णवं, त्रयोदश्यां मातृदेवत्यं, चतुर्दश्याम् ।
पञ्चदश्यांसौम्यं च जुहुयात् ; सूर्यवारादिषु तत्तद्दे
जुहुयात् ।

‘अग्नयेकृत्तिकाभ्यः स्वाहे’ त्यादि तत्तन्न
जुहुयात् । वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं तदात्
गतपरिषद्देवानां मूर्त्तिमंत्रांश्च आज्यमिश्रचरुणा वैष्णवं
सायंप्रातर्जुहोति ।

तीर्थदिने प्रातरुत्सवेकृते तत्राऽऽस्थानं मं
विष्टरे देवं संस्थाप्य, अष्टोपचारैरभ्यर्च्य, अभिमु
गरुडं दक्षिणेचक्रं उत्तरेविष्वक्सेनं च धान्यपीठे संस्था
अभ्यर्च्य, देवाभिमुखे गोमयेनोपलिप्य; धान्यान्यास्ती
(ऊर्ध्वे) उलूखलमुसलौ सन्यस्य; वस्त्रेणाऽऽवेष्ट्य; तत्र
ब्रह्मेशावभ्यर्च्य; हरिद्रायां लक्ष्मीमभ्यर्च्य; पुष्पादं
संशोध्य; हरिद्रामुलूखले प्रक्षिप्य; ‘अतो देवा’ दीनूजप्ल
आचार्यः किञ्चिदवघातं कृत्वा; ततो देवदासीभिर्मत्तैर्वा अ
घातं कारयित्वा; चूर्णीकृत्य; कलशान्चतुरो, द्वा
वेकं वा, पूरयित्वा; देवाभिमुखे धान्योपरि दर्भानास्तीयं
कलशान् सन्यस्य; वस्त्रेणाऽऽच्छाद्य; अधिदेवतां शिन
वाली मभ्यर्च्य; देवमाराध्य; सुगन्धितैले अधिदेवतां विष्

मभ्यर्च्य ; वैष्णवंमंत्रमुच्चार्य ; तनोऽभ्यञ्जनंकृत्वा ; 'वेदाह'
मितिचूर्णेनाऽभिषिच्य ; तच्छिष्टेन चक्रादींश्चअभिषिच्य ;
तच्चूर्णं चक्रंच समादाय ; ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य ; चक्र-
सन्निधौ भक्तानां ब्राह्मणानां शिरस्सु तच्चूर्णं विकिरेत् ।
तच्चूर्णं किञ्चिदपिशिरसाधारयेत्तस्याऽशुभानिविनश्यन्ति ।
बल्युत्सवाद्यनुगता ये सर्वे ते विप्रसमाः तस्मा दस्पर्श्यस्पर्-
शनं न दोषाय भवेत् ॥

मध्याह्ने अवभृथंप्रधानं, (अपराह्णेवा) पूर्वाह्ने देवे-
शं यानमारोप्य ; चक्रवीशशान्तान् पुरस्कृत्य ; तीर्थस्नानाय
गच्छेत् । आलयाभिमुखे विहितम् ऐशान्यां उत्तरेवा तद-
भावे यथेष्टतटाके नद्यां नदीसंगमे समुद्रेवा तस्माद्धनुस्सह
स्त्राभ्यामूर्ध्वं न गच्छेत् । तत्तीरे प्रपांकृत्वा ; अलंकृत्य ; यस्यां
दिशि जलं तदभिमुखं देवं प्रतिष्ठाप्य ; अभ्यर्च्य ; तथैव-
चक्रादीन् संस्थाप्य ; दशकलशानाहत्य ; तंतुनावेष्ट्य-
संशोध्य ; सिद्धार्थोदकाऽक्षतोदकं कुशोदकं जप्योदक-
रत्नोदकैः प्रधानान् पूरयित्वा ; उपस्नानान् शुद्धोदकैः
पूरयित्वा ; देवाभिमुखे धान्यवेद्यां मध्ये सिद्धार्थोदकं, पूर्वे-
अक्षतोदकं, दक्षिणस्यां कुशोदकं, प्रतीच्यां जप्योदकं,
उदीच्यां रत्नोदकंच, सन्यस्य ; तत्तद्वामपार्श्वे तत्तदुपस्नान
कलशान् सन्यस्य ; वस्त्रेणाच्छाद्य ; अधिदेवानां आदित्याऽ-
प्सरःकाश्यपबृहस्पतिमुनितक्षकसर्वमंत्रविद्याधराविष्णु -

गंधर्वान् दशैतान् कलशेषु क्रमेण अभ्यर्च्य; पुण्याहं-
कृत्वा; देवंपाद्याद्यर्घ्यान्तं अभ्यर्च्य; मध्यमादिपञ्चकलशो-
दकैः 'शन्नो देवीः, पूतस्तस्य, इमा ओषधय, अभित्वा शूर,
चत्वारिवा' गिति 'वारीश्च तस्र' इति सर्वोपस्नानैश्चाऽ
भ्युक्ष्य; तच्छिष्टोदकैः चक्रं संस्नाप्य; तच्चक्रं विष्वक्सेनं गरु
डं च तीर्थजले निमज्जयेत् । केवलं चक्रं वा निमज्जयेत् ।
पश्चात्सर्वेजनास्तत्तीर्थे जले देवसन्निधौ स्नानं कुर्युः । ते सर्वे
पापविमुक्ताः विष्णुलोकं गच्छन्ति ।

देवं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य; प्लोतेन विमृज्य;
नववस्त्रोत्तरीयाभरणै रलंकृत्य; अष्टोपचारै रभ्यर्च्य;
वस्त्राद्यैश्चक्रादीनलंकृत्य; अभ्यर्च्य; यानमारोप्य;
वीथ्यां लाजाऽक्षतकुसुमान्यवकीर्य; चक्रवीश -
शान्तादीन् पुरस्कृत्य; आचार्यः शकुनसूक्तं पठन् तोय
धारापुरस्सरं अग्रतो गच्छेत् । सर्वालंकारसंयुक्तं सर्ववाद्य
समायुक्तं स्तोत्रध्वनिसमायुक्तं आलयं प्रविशेत् । द्वारदेशे
देवेशं दीपांकुरोदकुंभैः अर्चकाः प्रत्युत्थानं कुर्युः ।

पश्चादास्थानमंटपे देवं संस्थाप्य; चतुर्दिक्षु चतुर्वेदा
ध्ययनं कारयित्वा; स्तोत्रैर्जयशद्वैश्च संस्तूय; अभ्यन्तरे स्वेस्वे
स्थाने संस्थाप्य; देव्योः चक्रादींश्च सप्तविंशतिभेदै रभ्य
र्च्य; विष्णुसूक्तेन पञ्चप्रणामान्कृत्वा; अष्टाक्षरेण पुष्पांजलिं
दत्त्वा; यज्ञालयंगत्वा; अग्निं प्रज्वालय; परिस्तीर्य; पूर्णा

हुतिं हुत्वा ; अग्निसृज्य ; कुंभवेदिं आसाद्य ; कुंभस्थान
देवान् मध्यादिक्रमेण प्रणवेन ध्रुववेरै समारोपयेत् ॥

बालालयंचेत् कौतुके समारोपयेत् ।

तद्वात्रौ ध्वजावरोहणंकुर्यात् । कलशबलिद्रव्यै-
र्युक्तमन्नंकटाहेप्रक्षिपेत् । चक्रादीन्विना पूर्ववदालयग-
तेभ्यो ग्रामे ब्रह्मादिभ्यश्च वाद्यघोषसमायुक्तं बलिं दत्वा ;
संधिस्थान् देवान्सृज्य ; वाद्यघोषंविना तद्ग्रामस्थदेवा
लयेषु शून्यागारे चैत्यवृक्षमूले मातृदुर्गास्कन्दविघ्नेश-
शास्त्रादीनां गृहेषु स्मशानसमीपे वापीकूपतटाकाऽऽराम
स्थानेषु ग्रामचतुस्सीमसु भूतक्रूरदेवस्थानेषु च एवंबलिं-
विक्षिप्य अग्निसन्निधौ स्नात्वा ; आलयंप्रविश्य ; देवं
प्रणम्य ; ध्वजमंत्रेण ध्वजावरोहणंकृत्वा ; तद्वात्रावुत्स-
वान्तस्नपनं च कारयेत् ॥

तद्दिनात् तृतीयायां पंचम्यांवा रात्र्यामेवंबलिंदत्वा
ध्वजाऽवरोहणं स्नपनंच कारयेदित्येके ।

(पुष्पयागविधिः)

अथ पुष्पयागविधिं वक्ष्ये - प्रतिष्ठान्तेचोत्सवांते
विष्णवे अयने सूर्यचंद्रोपरागे युगांते संक्रात्यां श्रवणे राज्ञो
ग्रामस्य यजमानस्य च जन्मर्क्षे दुस्वप्नराष्ट्रविभ्रमदुर्भिक्षाऽ
नाट्टष्टिपरचक्रभयमहाव्याधिपीडनादिसर्वापद्रवेषु च वि-
धिना देवस्य स्नपनंकृत्वा ; तदनंतरे द्वितीयेऽहनि पुष्पयागं
कुर्यात् ।

प्रतिष्ठोत्सवौविना अन्येषु विधिनाङ्कुरार्पणंकृत्वा ;
 कर्मसमारभेत ततोदेवेशमास्थानमंटपे सर्वालंकारसंयुक्ते
 धान्यराशौ संस्थाप्य ; अभिमुखे धान्यपीठे पुष्पाधिदेव
 माराध्य ; पुष्पाणि सन्यस्य ; नववस्त्रोत्तरीयाद्यैर्देवमलंकृत्य ;
 त्रयोदशोपचारैरभ्यर्च्य ; देवस्य दक्षिणे औपासनाग्निकुण्डं
 कृत्वा ; आधारं द्रुत्वा ; हौत्रं प्रशंस्य, देवेशादितदालयगत
 देवानां आवाहनं, जुष्टाकारस्वाहाकारंकृत्वा ; तथैव पुष्पे-
 शस्यकृत्वा ; देवस्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं प्राजापत्यं
 व्याहृतीश्च द्रुत्वा ; पद्मेन बिल्वपत्रेणवा विष्णुगायत्री-
 मष्टोत्तरशतं द्रुत्वा ; श्रीदेवत्यं श्रीसूक्तं श्रीदेव्याः, पंचभूमि
 देवत्यं मही सूक्तंच महीदेव्याः, तदालयगतदेवानामपि-
 मंत्रान् मूर्तिमंत्रान्वा द्रुत्वा ; पुष्पाधिदेवत्यं वैष्णवान्तं
 द्वादशकृत्वोजुहुयात् ।

ऋत्विजस्सर्वे 'दधिक्राव्ण' इति दधिप्राशनं
 कृत्वा नववस्त्रोत्तरीयकुण्डलादिभिरलंकृताः वाग्यताभ
 वेयुः । शंखडिंडिमकौहलझह्जुरीमर्दलवीणावेणुमृदंगाद्यैः
 दक्षिणे पुराणवचनैः पश्चिमेस्तोत्रध्वनिभिः उत्तरेसूत्र
 शिक्षादिभिश्च घोषयेत् । प्रागादिचतुर्दिक्षु चतुर्वेदा
 नध्यापयेत् ।

प्रागादिचतुर्दिक्षु दक्षिणवामयोर्वा आचार्य
 ऋत्विजश्च परात्परतरं गुह्याद्गुह्यतरं सर्ववेदार्थसारम्

(रभूतं) अष्टाक्षरद्वादशाक्षरं विष्णुगायत्रीं वा जपंतः पुष्पाऽञ्जलिं पादतो दद्यात् अष्टोत्तरशतावसाने पाद्याद्यर्घ्यान्तमर्चयेत् । स्तनदध्नेषु पुष्पेषु पुष्पाण्यधोनयेत् । पुराणम्लानवस्त्रनिक्षिप्तानि दुर्गंधदुर्मनुष्याधिष्ठितदेशजातानि पुष्पाणि वर्जयेत् । द्रव्यहातीतानि पद्मानि पुराणानि त्यक्त्वा अन्यानि पुष्पाण्याहरेत् ।

स्तनदध्नं विंशतिकृत्वो दद्यात् उत्तमम् द्वादशकृत्वो मध्यमम् । अष्टकृत्वो अधमम् ।

एवं कृत्वा महाहविः प्रभूतं वा निवेद्य; पानीयाऽऽचमनं मुखवासं दत्वा; अनुलेपनादीनि कृत्वा; अष्टाक्षरमहामंत्रेण देवं प्रार्थयेत् । वैष्णवं, व्याहृतींश्च हुत्वा; अन्तर्होमं जुहुयात् । ग्राममालयं वा नृत्तगीतवाद्ययुतं प्रदक्षिणं कारयेत् । एतेनाऽश्वमेधफलं प्राप्नोति । पुत्रकामः पुत्रान्, धनकामो धनानि, प्रतिष्ठाकामः प्रतिष्ठां, जयार्थी विजयं, श्रीकामः श्रियं, च लभेत् । सर्वकामावाप्त्यर्थं, सर्वदोषोपशान्त्यर्थं, प्रायाश्चित्तार्थं च एतत् कुर्यात् । एतेनाऽर्चायां न्यूनं संपूर्णं भवति । आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् । एतं न शुश्रूषवे, नाऽभक्ताय, नाऽसंमताय नाऽसच्छिष्याय, नाऽसत्पुत्राय दद्यात् । सुभक्ताय सुशिष्याय सुसंयतायैव दद्यात् । इत्याह मरीचिः ॥

अथातो यजमानः श्रद्धया प्रधानाचार्यपूर्वं पञ्च पदार्थिभ्यः पञ्चपरिचारकेभ्यश्च यथोक्तदक्षिणां सोदकं देवसन्निधौ दद्यात् । वैष्णवान् संपूज्य ; नर्तकान् गायकान् परिचारकान् (अन्याँश्च) यथार्हं पूजयेत् । अत्रोपयुक्तं सर्वं आचार्यायैव दद्यात् । हरेर्देवेशस्योत्सवे प्रवृत्ते तद्वास्त्वंगानां देवानां उत्सवं न कारयेत् । अन्यदेवोत्सवे प्रवृत्ते सौम्यमूर्ते हरे रुत्सेवे न दोषाय भवेत् नराः कल्याणं न कुर्युः ।

एवं यः कुरुते भक्त्या तस्य कायकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति । दशपूर्वान् दशावरानात्मानं चैकविंशतिकं देवैरप्य(न)भिलक्ष्यं विष्णोः परमपदं नयेत् । तद्ग्रामवासिनां सर्वेषां व्याधयः शांतिं यांति प्रजावृद्धिश्च भवतीति विज्ञायते ।

(एकाहोत्सवः)

अथैकाहोत्सवविधिं वक्ष्ये-राज्ञो ग्रामस्य वा यजमानस्य वा जन्मर्क्षे विष्णुपञ्चदिनेषु वा आरभेत । तद्दिनात्पूर्वं अंकुरानर्पयित्वा ; संभारानाहत्य ; पूर्वेष्वग्निर्नित्यार्चनावसाने देवविशेषतोभ्यर्च्य ; हविर्निवेद्य ; पूर्ववत्प्रतिसरंबध्वा ; तथैव शाययित्वा ; देवमुत्थाप्य ; प्रातस्संध्यार्चनान्ते नित्याग्निकुण्डे चुल्यां वा अग्निं परिषिच्य ; तीर्थदिनोत्सवाधिदेवत्यं तदालयगतदेवानां मूर्तिमंत्रैश्च आज्येन,

आज्यमिश्रचरुणावा; हुत्वा ; पूर्ववद्वलिनिर्वाप्य ; देवमलं
कृत्य ; यानमारोप्य ; ग्राम मालयंवा सर्ववाद्यसमायुक्तं
सर्वालंकारसंयुक्तं प्रदक्षिणंकारयित्वा ; आलयमावेश्य ;
चूर्णसंस्कारं कृत्वा ; चूर्णेनस्नाप्य ; देवाभिमुखे तथैव
पञ्चकलशान् सोपस्नानान्विन्यस्य ; देवमभ्युक्ष्य ; तच्छि
ष्टतोयेन चक्रमभिषिच्य ; तच्चक्रमादाय ; तीर्थप्रविश्य ;
निमज्ज्य ; जनानां तीर्थदानं कृत्वा ; अन्यद्वस्त्रंपरिधाप्य ;
आलयमावेश्य ; देवं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य ; गन्धोदकैश्चा
ऽभिषिच्य ; अभ्यर्च्य ; महाहविः, प्रभूतंवा, निवेद्य ;
पानीयाऽऽचमनमुखवासं दत्वा ; पूर्वस्थाने संस्थाप्य ;
अभ्यर्चयेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
एककालोत्सवादिविधिर्नाम चतुष्पञ्चाशत्तमः पटलः ॥

५४ ॥

(अथपञ्चपञ्चाशत्तमः पटलः)

(मत्स्याद्यवतारविधिः)

अथ मत्स्याद्यवतारविधिं वक्ष्ये-ग्रामादौ यथोक्तेदेशे
पूर्वोक्तेषु विमानेषु मत्स्यकूर्मवाराह नारसिंह वामन जाम
दग्न्य राघव बलभद्रकृष्ण कल्किन इति ।

एतेषां दशावताराणां प्रत्येकं पूर्वोक्तोद्देशमानेन
ध्रुववेरं निश्चित्य ; पश्चान्निर्देशमानं कुर्यात् ।

(मत्स्यस्यलक्षणम्)

पूर्वं मत्स्यस्य देहलब्धांऽगुलेन भागाधिकं द्वितालं, नासाग्रात्पुच्छपर्यन्तं, नासाग्रान्नेत्रद्वयान्तं चतुरंगुलं, नेत्रात्कर्णद्विमात्रं, तस्मात्पुच्छमूलं त्रिषडंगुलं, तस्मात्पुच्छाग्रं चतुरंगुलं, कुक्षिपुच्छविस्तारकर्म ग्रहवेदांऽगुलं, तत्तत्त्रिगुणपरिणाहंपुच्छमध्यविष्कंभम्, एकांऽगुलमग्रविस्तारं, षडंगुलं, मात्राद्यर्धमात्रं, पक्षायामविस्तारं, तस्यायामं सत्पांशंकृत्वा, द्वायंशं त्र्यंशंवा पीठोत्तुंगसप्तांगुलाविस्तारं समवृत्तं पद्माकारम् । अत्रानुक्तं शिल्पशास्त्रोक्तवत् । एवं ध्रुववेरं कारयेत् ।

कौतुकंविष्णुं चतुर्भुजमेवकारयेत् । तद्रूपं नकारयेत् ।

(अथ प्रतिष्ठा)

अथ(अस्य)प्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये - तदालयाभिमुखे पूर्ववद्यागशालांकृत्वा ; तोरणाद्यैरलंकृत्य ; पञ्चाग्नीन् पौण्डरीकाग्निं च कारयित्वा ; तस्यप्रधानं पौण्डरीकाग्निस्तस्मिन्हौत्रशंसनंकृत्वा ; ' मत्स्यं विष्णुं भद्रं क्रीडात्मक ' मिति चतुर्भिर्मन्त्रैरावाह्य ; निरूप्य ; आज्याहुतीर्हुत्वा ; ' यद्वयंसृष्ट ' (वै० म० प्र०) मिति मन्त्रेणाऽष्टोत्तरशतंहुत्वा ; अन्यत्सर्वप्रतिष्ठोक्तविधिना कारयेत् ।

नित्यार्चनायां ध्रुववेरं मूर्तिमन्त्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य, कौतुकपूर्वाक्तषोडशोपचारमन्त्रैः मूर्तिमन्त्रान् संयोज्य अर्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनिसर्वाणि पूर्वोक्तविधिना कारयेत् ।

(कूर्मस्य लक्षणं-)

अथ कूर्मस्यलक्षणंवक्ष्ये देहलब्धांगुलेन एकांगुलं शिरोमानं, द्विमात्रंकण्ठं (कर्णं) एकांगुलं, त्र्यंगुलं हृदयान्तं, तत्समं नाभ्यन्तं, त्रिमात्रंपृष्ठान्तं, प्रकोष्ठं पाणि तलं प्रत्येकमेकांगुलं, तथैवोरुजंघापादतलं, तस्याऽऽयामसमं वैपुल्यं, पञ्चवर्णसमायुक्तं, अंतश्चेतनिभं; तस्याऽऽयामं षड्भागंकृत्वा; द्विभागं त्रिभागंवा पीठोत्तुंगं वस्वंगुलविस्तारं पद्माकारं, शेषं युतयैवकारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

तस्यप्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिंपरितः पंचाग्नीन् परिकल्प्य; गार्हपत्ये प्रधानाग्नौ हौत्रशंसनंकृत्वा; 'अकूपारं कूर्मरूपं विष्णुं वसुधाधर'मितिचतुर्भिः मंत्रैरावाह्य; तथैव जुष्टाकार स्वाहाकारौ कृत्वा; रायामीश' (वै०म०प्र०७)इतिमंत्रेणाऽष्टाधिकशतमावर्त्यजुहुयात् । अन्यत्सर्वविष्णोरिवसमाचरेत् । कूर्मस्यकौतुकंविष्णुंचतुर्भुजमेव कुर्यात् । तद्रूपं नैवकारयेत् ।

नित्यार्चनायां तन्मूर्तिमंत्रैर्ध्रुववरमष्टोपचारैरभ्यर्च्य; कौतुकविवं यथोक्तषोडशोपचारमंत्रैः तन्मूर्तिं मंत्रान् संयोज्याऽर्चयेत् अन्यत्सर्वसमानमिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे मत्स्यकूर्मविधिर्नाम पंचपंचाशत् तमः पटलः ॥ ५५ ॥

(अथषट्पंचाशत्तमः पटलः)

अथ वराहस्त्रिविधोभवति आदिवाराहः प्रलयवराहो यज्ञवराह इति। एतेषां मुखं वराहस्येव मूर्धादिपादपर्यन्तं मध्यमदशतालेन नयेत्। मूर्ध्नः केशान्तं चतुर्मात्रं, तस्माद्दृगंतं भागं गोणात् रुद्रमात्रं कलायुतं कंठं कंठाध्दयात् हृदयात् नाभ्यंतं नाभेर्मेढूमूलान्तं त्रयोदशांगुलम् ऊरु त्रयोदशद्वयं जानुवेदांगुलं जंघोरुसमा तलं भागं तदायामंसप्तदशांगुलं नेत्रं त्र्यंगुलं भ्रूनेत्रतत्सूक्कं भूतांगुलं सूक्काद्वेदांगुलं हनु नेत्रांतरं त्रिमात्रं नेत्रायाम् द्वात्र्यंगुलं नेत्राच्छ्रोत्रं सप्तांगुलं कर्णतारं द्वियवं त्र्यंगुलं द्विगुणं तदायामम् एकांगुलविस्तारं मुखम् एकांगुलं नेत्र व्यासं नासामूलविस्तारं सप्तांगुलं तन्मध्ये शरांगुलं नासाग्रं तालं भागार्धमात्रं श्रोत्रं तथैकांगुलं पुरव्यासं अधरं त्रिकलांगुलं निर्गममूलतारं भागंतर्द्धं तस्याग्रं विस्तारं, दंष्ट्रायामं द्विमात्रं कंठतारं नवांगुलं तथैव बाहु मूलविस्तारं ?) मध्यम दशतालोक्तभार्गेण कारयेत् ॥

(आदिवराहस्य)

आदिवराहं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं सखश्याम निभं नागेंद्रफणामणिस्थापितदक्षिणपदं रसातलादुत्क्रमणाय कुंचितवामपादं तदूरौ महींदधानं दक्षिणहस्तेन देव्याः पादौ गृण्णन्तं वामहस्तेन तामुपगूहन्तं मुखेन

देवींजिघ्रन्तं कृत्वा ; तांमहीं प्रांजलीकृतहस्तां प्रसारित
पादां पुष्पांबरधरां श्यामाभां किंचिद्देवंसमीक्ष्य ब्रीलाहर्ष
संयुक्तां सर्वाभरणसंयुतां देवस्यस्तनांतां नाभ्यन्तांवा पंच
तालेन मानेन कारयेत् ॥

(प्रलयवराहस्य)

अथवक्ष्येप्रलयवराहं वामपादंसमाकुंच्य ; दक्षि
णंप्रसार्य ; सिंहासनेसमासीनं नीलाभं चतुर्भुजं शंखचक्र
धर मभयदक्षिणहस्तं ऊरुप्रतिष्ठितवामहस्तं पीतांबरधरं
सर्वाभरणभूषितं कारयित्वा ; तस्यदक्षिणे देवींमहीं
पादंवाम माकुंच्य, दक्षिणं प्रसार्य आसीनां श्यामाभां
सर्वाभरणभूषितां उत्पलधरवामकरां आसनेनिहितदक्षि
णकरां किंचिद्देवं समीक्ष्य विस्मयोत्फुल्ललोचनां कारयेत् ॥

(यज्ञवराहस्य)

अथ यज्ञवराहं श्वेताभं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं वाम
पादं समाकुंच्य दक्षिणंप्रसार्य सिंहासनेसमासीनं पीतां
बरधरं सर्वाभरणभूषितं कारयेत् ।

तस्यदक्षिणे देवींश्रियं हेमाभां वामपादं समाकुंच्य
दक्षिणंप्रसार्य आसीनां पद्मधरवामहस्तां आसने निहित
दक्षिणहस्तां ; वामपार्श्वेमहींदेवींसखश्यामनिभां दक्षिण
पादमाकुंच्य वामंप्रसार्याऽऽसीनां उत्पलधरदक्षिणहस्तां

आसनेनिहितवामहस्तां देवंकिंचित्समीक्ष्य विस्मयोत्फुल्ल
लोचनांकारयेत् ॥

त्रयाणां वराहाणां तद्रूपं कौतुकं च बिंबं चतुर्भुजं वा
कारयेत् ॥

(एषांप्रतिष्ठा)

एषांप्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये-पूर्ववद्यागशालां सर्वालंकार
संयुक्तां तन्मध्ये शय्यावेदिं चतुर्दिशं तद्भित्तिसमाविस्तारां
पादहीनविस्तारां अर्धविस्तारां वा तत्तुरीयांशोत्सेधां तत्प
रितः पंचाम्नीः ५ श्वपरिकल्प्य; सभ्ये प्रधानाम्नौ हौत्रशंसनं
कृत्वा 'वाराहं वरदं महीधरं वज्रदंष्ट्रिण'मित्यादिवराहस्य;
'गांपृथुगामुर्वी'मिति मह्याः; 'प्रलयवराहं प्रलयहरं
भूरिशद्वं जगत्रायक'मिति प्रलयवराहस्य; देव्याः पूर्व
वत् । 'यज्ञवराहं देवमयं यज्ञेशं यज्ञवर्धन'मिति यज्ञवरा
हस्य; श्रीः १००; पूर्ववत् ।

एवमावाहनजुष्टाकारस्वाहाकाराः ५ श्व कृत्वा; आदि
वराहस्य प्रधानाम्नौ 'क्षमामेक' (वै०म०प्र०८) मिति मंत्रे
णाऽष्टोत्तरशतं हुत्वा; प्रलयवराहस्य 'स्वयमादि' (वै०म०
प्र०८) रित्यष्टोत्तरशतं हुत्वा; यज्ञवराहस्य 'यं यज्ञै'
(वै०म०प्र०८) रिति मंत्रेणाऽष्टोत्तरशतं जुहुयात् । एष
विशेषः अन्यत्सर्वसमानम् ।

तस्याणां ध्रुववेषाणि तत्तन्मूर्तिमंत्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य;
श्रुत्कैतुकानितत्तन्नाम संयोज्य; षोडशोपचारैरभ्यर्चयेत्।
नपनोत्सवादीनि सर्वाणि पूर्वोक्तवत्कारयेत् ।

इति श्रीवैखानसे (मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे)
राहविधिप्रतिष्ठानाम षट्पञ्चाशत्तमः पटलः ॥ ५६ ॥

(अथ सप्तपञ्चाशत्तमः पटलः)

(नरसिंहलक्षणं तदद्वैविध्यम्)

अथ नारसिंहविधिवक्ष्ये-नारसिंहोद्विविधो गिरि
नो स्थूणजश्चेति । तयोर्मुखं सिंहस्येव अन्यन्नराकारं ।
मुखं मूर्धादिपादपर्यन्तं सविंशतिशतांगुलं, शिरोमात्रात्रयं
ततो नेत्रसूत्राऽन्तं षण्मात्रं तस्माद्धोणं चतुर्मात्रं तस्मा
दुखं द्विमात्रं अधरं द्व्यंगुलं नेत्राद्भ्रूः मात्राऽऽयता शेषं
ऊलाटान्तं तारं, नवांगुलद्व्यंगुलं, अध्यर्धनवांगुल
(त्रि) द्विमात्रं नेत्रायामं तस्यार्धविस्तारं कनीनिकाया
नविस्तारंयवं पञ्चद्वयविस्तारायामं सितमण्डलम् मध्येज्यो
तेर्यवं दृष्टिः षण्मात्रं पार्श्वयोरुपरिष्ठाच्छेत्तं शेषं यवत्रय
मूर्ध्ववर्म तथायवतारं अधोगतं यवद्वयं ततोभागायते
तत्पुच्छानने भ्रुवौ द्वादशांगुलतारं नेत्रात्सूत्रसमं मुखम्
आख्यतारं दशांगुलं विवरं चतुरंगुलविस्तारं शेषं वर्तुलम्
उन्नताश्चत्वारः पुरतोदंता अर्धमात्रविस्तृतायता जिह्वा
षडंगुलायामा द्व्यंगुलविस्तृता भागसृक्कात् कपोलांतं

घोणं चतुष्कलं कर्णमूलां तदधस्तात्कपौलं ष
 अपांगात्कर्णमूलांतं पंचांगुलं कलाकर्णमूलं कर्ण
 त्रार्धायामं चतुर्यवं कलातारं सूकरकर्णवत्त्रौद्रवः
 सटायुतं तीक्ष्णेक्षणं अन्यांगायामविस्तारं वराहस्यो
 र्गणकारयेत् ॥

(गिरिजस्य लक्षणं)

नृसिंहदेवं सिंहासने पादंदक्षिणंप्रसार्य; व
 माकुंच्य; समासीनं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं कुंदेदु
 लप्रभं रक्तवस्त्रधरं सर्वाभरणभूषितं करण्डिकामकुट
 पूर्वदक्षिणकरमभयंदानंवा, वामंकट्यवलम्बितमूरुस्थ
 कारयेत् । तद्दक्षिणे देवींश्रियंवामपादंसमाकुञ्च्य, दा
 प्रसार्यआसीनां पद्मधरवामहस्ताम्, आसनेनिहितदा
 णहस्तां सुवर्णाभां सर्वाभरण भूषिताम्, वामपार्श्वे
 देवीं दक्षिणंपादमाकुंच्य वामंप्रसार्याऽऽसीनामुत्पलध
 दक्षिणहस्तां आसनेनिहितवामहस्तां सखश्यामाभां स
 भरणभूषितां कारयेत् । अथवा नृसिंहमासनस्योर्ध्वे व
 पादंप्रसार्यअन्यमाकुंच्य; तज्जानूध्वे दक्षिणहस्तं ग
 हस्तवत्प्रसार्य; वाममूरौसन्यस्य; आसीनंशंखचक्र
 देवीभ्यां सहितं रहितंवा कारयेत् ।

केवलंनृसिंहं देवं पद्मपीठोपरिष्ठात् द्वौपादौ व्यत
 येनन्यस्य; उत्कुटिकासनेन आसयित्वा ऊरुमध्ये वस्त्रेण

बध्य; सर्वाभरणसंयुक्तं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं अन्यहस्तौ जानूपरिष्ठात्प्रसारितौच कारयेत् ।

(स्थूणजस्य लक्षणम्)

अथ स्थूणजं नारसिंहं सोपानैः सिंहासने वामंपादमाकुंच्य; अन्यंप्रसार्य; समासीनं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं अभयदानदक्षिणकरं ऊरुप्रसारितवामहस्तं ससटस्कन्धसंयुक्तं तीक्ष्णदंष्ट्रैक्ष्णं भयानकं श्वेताभं रक्तांबरधरं सर्वाभरणसंयुक्तं कारयेत् ॥

तस्यकोपशांत्यर्थं पार्श्वयोर्दक्षिणवामयोः श्रीमत्स्यौ, प्रह्लादंवंदमानंच कारयेत् । दक्षिणे नारदंवीणाहस्तं भित्तिपार्श्वे परितःप्रागाद्यैशानान्त मिंद्रादिलोकपालान्वंदमानांश्च कारयेत् ।

(यानकनरसिंहस्य)

अथ यानकंनारसिंहं वीशस्कंधोपरिष्ठात्, शेषोत्संगेसमासीनं तत्फणैःपञ्चभिः छन्नमौलिं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं सर्वाभरणभूषितं कारयेत् ।

अथवा अष्टाभिर्द्विरष्टाभिर्वा भुजैर्युक्तं भयानकं दैत्यवधानुरूपं नृसिंहं स्थौणं कारयेत् ।

(तत्प्रतिष्ठा)

अथ नारसिंहप्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये-पूर्ववद्यागशालां शय्यावेदिं पंचाग्नींश्च परिकल्प्य; आहवनीये प्रधानाग्नौ

होत्रशंसनं 'नारसिंहं तपोनाथं महाविष्णुं महाबल'
 मिति गिरिजस्य, देव्योःपूर्ववत् । 'नारसिंहं तपोनाथं
 भक्तवत्सलं अनंतबल'मिति स्थूणजस्य, देव्योः लोक-
 पालानां मन्येषांच पूर्ववदावाहनं 'सामवेदं शैषिकं द्विज
 राज'मिति वाहानस्य; 'प्रह्लादं दैत्यपतिं विष्णुभक्तं महा
 बल'मिति प्रह्लादस्य आवाहनजुष्टाकारस्वाहाकारान्-
 कृत्वा; 'योवानृसिंह' (वै०म०प्र०७) इति मंत्रेणाऽष्टो
 त्तरशतमावर्त्य हुत्वा; शेषं सर्वं प्रतिष्ठोक्तविधिना कार-
 येत् । ध्रुववेरं तन्मूर्त्तिमंत्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य; कौतुकवेरं
 पूर्वोक्तषोडशोपचारमंत्रैः तन्नाम संयोज्य; अर्चयेत् ।
 स्नपनोत्सवादीनि विष्णोरिव समाचरेत् ।

(वामनलक्षणम्)

अथ वामनं पञ्चतालमितं द्विभुजं छत्रदंडधरं
 कौपीनवाससं शिखापुस्तकमेखलोपवीतकृष्णाजिनसमा-
 युतं पवित्रपाणिं बालरूपं ब्रह्मवर्चस्विनं कारयेत् ।

सूर्ध्वःकेशांत मात्रार्धं केशान्तात्दृगंतं यवद्वयाधिक
 त्रिमात्रंतस्मात्पुटांतं सयवत्र्यंगुलं तत्समंहन्वन्तंगलं द्विय
 वाधिकद्विमात्रं तस्माद्हृदयं द्वियवाधिकषण्मात्रं हृदयान्ना
 भ्यन्तं तत्समं नाभेर्मेढमूलान्तं तत्समं तस्मादूरुस्सूर्यमात्रो
 जानुद्व्यंगुलं द्वादशांगुलाजं घातलं वलिद्विमात्रां(त्रं)तला
 यामं द्वादशांगुलं मुखस्य तारं दशांगुलं यवोनकलांगुलं नेत्रं

नेत्राद्भ्रूस्तावत् केशांतंशिरोभागं द्वियवद्विविस्तारं पुरो
गतंदृशोस्तारंकारयेत् । षड्भिः षोडशभिः र्यवोनं कोलकं-
नेत्रांतरं श्रोत्रंदृशौचद्वियवतारं पंचमात्रं श्रोत्रविस्तृतं
कला तत्त्रिगुणायामं नासाग्रमात्रार्धं विस्तृतानासाग्रविपु-
लंमात्राद्वयमर्धं तदर्धमध्यमूलं त्रियवांगुलमुन्नतनासाग्रगो-
जीमूलाद्वियवोनद्व्यंगुलतारमधरं तदर्धतद्विगुणदीर्घं
दीर्घाद्विगुणमास्य मुत्तरोष्ठविशालं यवद्वयं पालीपंचषड्य
वमधरोष्ठमधोहनुष्यषड्यवाकला कंठाद्धनु पर्यंतं निर्गम
मष्टांगुलविशालं हिक्कातस्मात् द्विसप्तांगुलं दीर्घदोर्दशां
गुलं प्रकोष्ठमणिबंधात्तलं भागं तस्मान्मध्यांगुली समा-
धस्वतृतीयवाधिकं नखायामं अंगुलमुन्नतं दीर्घं प्रदे-
शन्यनामिके कलायतेअंगुष्ठकनिष्ठायामविस्तृते नवाष्ट
सप्तषट्पंचयंवतारक्रमादंगुष्ठादि कनिष्ठातांगुलीनां कला
द्वयं तस्यविपुलं तस्यबहुलं हव्यवाहनांगुलमग्र
तारं त्रिभागात् द्विभागं नखविस्तृतं स्वित्तात्कं
नखायामं त्रिमात्रार्धचतुर्मात्रं षडंगुलं षड्यवभागं
क्रमान्मणिबंधं प्रकोष्ठं कोर्परंबाहुमूलं अष्टादशांगुलं
वक्षस्थलस्य विपुलं मुखं मध्यं कलामुखं श्रोणीतारं
षोडशांगुलं मुखमंगुलोन्मूरुमूलं जानुविशालं सप्तां
गुलं जंघातारंपंचार्धांगुलं नलकाविशालं सार्धरुद्रा
क्षांगुलमग्रविस्तारं पंचांगुलं चतुर्यवंकलायतांगुलं तर्ज

नीसमायतादीर्घार्धविस्तृतांगुष्ठ मंगुलीनां वि-
युक्तैव कारयेत् ।

(त्रिविक्रमस्य)

त्रिविक्रमस्त्रिधाप्रोक्तः लोकेषु त्रिपादन्यासा
लोकाक्रमणार्थं जानुमात्रं; अंतरिक्षलोकाक्रमणार्थं
मात्रं; स्वर्गलोकक्रमणार्थं ललाटमात्रं च; ऊर्ध्वपादो
एतेषु यथेष्टरूपं निश्चित्य; पूर्ववच्चतुर्विंशतितालावि-
दैव मष्टबाहुं चतुर्बाहुं, अष्टभुजे दक्षिणहस्तैः चक्र-
सिधरं, वामहस्तैः शंखशार्ङ्गं हलमुसलधरं; च
दक्षिणेन चक्रधरं, वामेन शंखधरं, अमयदानदक्षिण-
प्रसारितपादेन प्रसारितवामहस्तं, स्थितदक्षिणपाद-
रितोद्धृतवामपादं श्यामामं रक्तांबरधरं सर्वाभरण-
तत्पृष्ठे कल्पद्रुमम्, इन्द्र, छत्रम् उभयोः पार्श्वयोः
जलेशौ चामरधारिणौ तदूर्ध्वे दक्षिणे दिवाकरम् उ-
णे निशाकरं तथासनकसनत्कुमारौ च कृत्वा; प्रसा-
पादस्योर्ध्वभागे ब्रह्माणं तत्पादं प्रगृह्य हस्ताभ्यां प्रक्षाल-
कृत्वा; तत्स्रोतसि गंगां श्वेताभां नामैरूर्ध्वं शरीर-
प्रांजलीकृतहस्तां च कायेत् ।

पादपार्श्वे नमुचिं भ्रममाणं वमापार्श्वे शुक्रं ।
करं तं मुष्टिना प्रहरन्तं गरुडं, दक्षिणे वामनं, तत्पार्श्वे
हेमामं सर्वाभरणभूषितं सपत्नीकम् हर्षेण कराभ्यां हे-

लशमुद्धरंतं तस्योर्ध्वजांबवंतं भेरीताडनपरंचकारयेत् ।
(अत्रानुक्तं) भृगूक्तविधिना त्रैविक्रमस्य कौतुकंचतुर्भुजमेव
कारयेत् ।

(तयोः प्रतिष्ठा)

वामनत्रिविक्रमयोः प्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये-पूर्वोक्त-
यागशालामध्ये शय्यावेदिं परितश्चाग्नीन् पौंडरीकान्निच
कारयेत् । एकाग्निविधिना कारयेदितिकेचित् । एककुंभे
समावाह्यः एकवेद्यां शाययेत् । अन्वाहार्ये प्रधानाग्नौ हौत्र
शंसनं 'त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं' विष्णुं सर्वाधारमिति
त्रिविक्रमस्य । 'वामनं वरदं विष्णुं काश्यपम् अदिति-
प्रिय'मिति वामनस्य । अन्यदेवानां तत्तन्मूर्तिमत्रैरावाह
नादीनि कारयेत् । 'योवात्रिमूर्ति' (वै०म० प्र० ८) रिति
मंत्रेणाऽष्टोत्तरशतं हुत्वा ; अन्यत्सर्वहरेरिव कारयेत् । नि-
त्यार्चनायां वामनं त्रिविक्रमं च तत्तन्मूर्तिमत्रैरष्टोपचारै-
रभ्यर्च्य ; कौतुकपूर्ववत् षोडशोपचारमंत्रैः मूर्ति मन्त्रं सं-
योज्य, अर्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनि पूर्ववत् कारयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
नारसिंह वामन त्रिविक्रमविधिर्नाम सप्तपंचाशत्तमः
पटलः ॥५७॥

(अथ-अष्टपंचाशत्तमः पटलः)

(जामदग्न्यस्य लक्षणम्)

जमदग्निरामं मध्यमंदशतालमितं द्विभुजं रक्ताभं
श्वेतवंस्त्रधरं दक्षिणेनहस्तेन परशुधरम् उद्देश्यवामकरं

जटामकुटधरं सोपवीतं सर्वाभरणभूषितं स्थितमेव कारयेत् । कौतुकं तद्रूपं चतुर्भुजं विष्णुंवा कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

अथ प्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिं परितः पञ्चाऽग्नीं च परिकल्प्य ; आहवनीये प्रधानाग्नौ हौत्रं प्रशंस्य, 'रामं ऋषिसुतं विष्णुं परशुपाणि' मिति आवाह्य आहवनीये आज्याहुतीर्हत्वा ; 'विष्णुर्वरिष्ठ' (वै०म० प्र० ८) इति मंत्रेणाऽष्टोत्तरशतमावर्त्य हुत्वा अन्यत्सर्वपूर्ववदाचरेत् । नित्यार्चनायां ध्रुववेरं तन्मूर्तिमंत्रैरष्टोपचारैरेभ्यर्च्य, कौतुकं पूर्ववत् षोडशोपचारमंत्रैः संयोज्याऽर्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनि विष्णोरिव समाचरेत् ॥

(राघवस्य लक्षणम्)

अथ राघवं रामं सविंशतिशतांऽगुलमितं द्विभुजं त्रिनतस्थितं दक्षिणेनहस्तेनशरधरं वामेनचापधरं श्यामाभं रक्तांबरधरं किरीटाद्याभरणाऽन्वितं कारयेत् । अभंगसमभंगमतिभंगमिति त्रिविधं नतमानमाभंगस्य त्रिमात्रं समभंगस्य वेदांगुलमतिभंगस्य शरांगुलं एतेषां पादांगुष्ठांतरमष्टादशांगुलं विंशत्यंगुलं क्रमेण तत्त्रिभागैकपाष्ण्यंतरमापादतलमस्तकं मध्यसूत्रस्य मूर्ध्नः पार्श्वे वामनेत्रसितमंडले वामनासापुटेऽधराहनोर्वामपार्श्वे सव्यस्तनस्य दक्षिणपार्श्वे नाभेर्दक्षिणे वामोरुदक्षिणपार्श्वे वामां

घ्रिपार्श्वे प्रलंबयेत् । एतदाभंगसूत्रं समभंगस्य मुखंत
(थो)च्चोक्तं वामस्तनपीठपार्श्वे नाभिमध्ये ऊरुमध्ये पाष्ण्य-
मध्येतुप्रलंबयेत् एतत्समभंगमात्रं । अतिभंगस्य मुखं पूव
वन्नाभे वामेवामोरुमध्ये पाष्ण्यतरेच लंबयेत् एतदति
भंगसूत्रं । शेषं पूर्ववत् अधिकात् हिक्कासूत्रात् स्तनं
द्विमात्रं सूत्रा न्नाभि द्विमात्रं सूत्रान्मात्रार्थं जानुनी
प्रमते (प्रमिति मति) भंगे अन्यसूत्रनिम्नं युक्तितः
कारयेत् ।

दक्षिणहस्तस्य तलाग्रं नाभिदध्नं श्रोणीदध्नं वाम
कोर्परांतरं पाष्ण्यंतरसमं वामहस्तं सचापम् उष्णीषद्वयस्यो
न्नतं तस्य नीत्रं मुखद्वलयं मौलिपार्श्वे धनुस्थितं राघवं
कारयेत् ।

सीतां देवस्य बाहुसमां देवस्योननवार्धतालेन
मानेना भंगवशा द्रुकमाभां शुकपक्षनिभां वरां सर्वाभरण
भूषितां धम्मिल्लुबधयुतां करंटिकामकुटयुतां वामहस्ते
नोत्फुल्लपद्मधरां प्रसारितदक्षिणहस्तां देवस्य दक्षिणपार्श्वे
किंचिद्देवं समीक्ष्य विस्मयोत्फुल्ललोचनां कारयेत् ।

कटकाग्रस्योत्सेधं स्तनाक्षसमं नाभेर्मणिबंधांतरं
सार्धत्रयोदशांगुलं पार्श्वमध्यबाह्वन्तरं सप्तांगुलं प्रसारित
करतलमध्योर्वंतरं द्विमात्रं तच्छ्रोणीबंधांतरं चतुरंगुलं
पार्श्वमध्यं बाह्वन्तरं रसांगुलं शेषं युक्त्यैव कारयेत् ।

वामपार्श्वे सौमित्रि देवस्य कर्णांतं बाह्वंतं वा
कनिष्ठादशतालेन समभंगवशान्मुखमध्यवर्कगुलम् एव
(मि)मष्टाननं भागचतुष्टय मन्यत्सर्वं पूर्ववदुद्दिष्टं मुद्वंधं
कुंतलं युवराजभूषणान्वितं द्विभुजं रामवत् शरचापधरं
सुवर्णवर्णं श्यामांबरधरं समभंगान्वितं कारयेत् ।

हनुमंतं प्रमुखे किञ्चिद्दक्षिणमाश्रित्यस्थितं देवस्य
स्तनांतं नाभ्यंतं ऊरुमूलांतं वा सप्ततालमितं द्विभुजं दक्षि
णेन हस्तेन आस्यं वामेन स्ववस्त्रं च पिदधानं किञ्चिदूर्ध्वा
ननं कारयेत् । मूर्ध्नः कला भ्रूअतं तस्मादृक्कलामात्रत्रयं
नासिकांतं तथाधरं मात्रं कंठं दशांगुलं हृदयं हृदयान्नाभ्यंतं
नाभेर्मेढ्रान्तं च तस्मादूर्ध्वतं विंशतिमात्रं जानुं द्व्यंगुलं-
जंघासप्तदशांगुलं कलातलं तदायामं दशांगुलं बाहुं
विंशत्यंगुलं तच्चतुर्थैरहीनं प्रकोष्ठतलं पादायामसमं शे-
षांगं नरस्योक्ततारान्मात्रेण ऊरोर्बाह्वोः कटिमध्येश्रोण्यांच
कलो नं पादमात्राविहीनं शराध्वांगुलहीनं मंगुलिद्वियवहीनं
अत्रानुक्तं सर्वं युक्त्यैव कारयेत् ॥

(राघवस्य प्रतिष्ठा)

राघवस्य प्रतिष्ठा विशेषं वक्ष्ये-पूर्वोक्तयागशाला
मध्ये शय्यावेदिं परितः पंचार्शीश्च परिकल्प्य ; सीताल-
क्ष्मणसंयुक्तं देवं हनुमतासार्धं एककुंभे समावाह्य ; एक
वेद्यां सौमित्रेः पृथक्शयनं वेद्यधस्ताद्धनुमतः शयनं च

संकल्प्य ; अन्वाहार्ये प्रधानाग्नौ हौत्रंप्रशंस्य ; 'रामं दाश
रथिं वीरं काकुत्स्थ' मिति राघवस्य, 'सीता मयोनिजां
लक्ष्मीं वैदेही' मिति सीतायाः, 'रामानुजं सौमित्रिं लक्ष्मी
वर्धनं लक्ष्मण' मितिलक्ष्मणस्य, 'कपिराजं हनूमंतं शङ्ख
राशिं महामति' मिति हनूमतश्चावाहनादीनि कारयेत् ।
'रायामीश' (वै०म०प्र०७) इति मंत्रेणाऽष्टोत्तरशतं हुत्वा,
अन्यत्सर्वपूर्ववत्कारयेत् ।

मत्स्याद्यवताराणां रूपभेदएव शक्तिभेदो नैव भवेत्
तस्मात्प्रतिष्ठादीनि सर्वाणि विष्णोरिव समाचरेत् ।

अवताराणां ध्रुववेरं कौतुकं च प्रत्येकं कर्तुं
मशक्तश्चेत्, पूर्वोक्त एकवेरक्रमेण षण्मानसहितं शिलाजं
लोहजं वा कृत्वा; अर्चास्थाने ब्राह्मपदे ध्रुवस्थाने दैविके वा
प्रतिष्ठाप्य ; षोडशोपचारैरर्चयेदित्येके ।

लक्ष्मणस्य पृथक्प्रतिष्ठाचेत् राघवस्योक्तक्रमेण
सीतायाः श्रीदेव्या इव भरतशत्रुघ्नयोश्च रामलक्ष्मणयो
रिव सर्वसमाचरेत् । मूर्तिमंत्र एव विशेषः । तथा हनूमतो
वायोरिव प्रतिष्ठामाचरेत् ।

नित्यार्चनायां राघवस्य तन्मूर्तिमंत्रैरष्टोप
चारैरभ्यर्च्य ; कौतुकस्य पूर्वोक्त षोडशोपचारमंत्रैस्तत्तन्मू
र्तिमंत्रान् संयोज्याऽर्चयेत् ॥

(बलरामस्य)

अथ बलरामं मध्यमंदशतालमितं द्विभुजं त्रिन
तस्थितं दक्षिणहस्तेन मुसलधरं वामेन हलधरं श्वेताभं
रक्तवस्त्रधरं उद्वंधकुंतलं दक्षिणे रेवतीदेवीं पद्मकिंजल्क
वर्णीं पुष्पांबरधरां दक्षिणेन हस्तेन पद्मधरां प्रसारितवाम
हस्तां कारयेत् । तद्रूपं कौतुकं विष्णुं चतुभुजंवा कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

अस्य प्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये
शय्यावेदिं परितः पंचार्घ्यांश्च परिकल्प्य ; आहवनीये प्रधा
नाग्नौ हौत्रं प्रशंस्य, 'रामं यदुवरं विष्णुं हलायुध'
मिति रामस्य, 'रेवती मिंदिरां लक्ष्मीं रामप्रिया'मिति
रेवत्याश्च आवाहनादीनि कृत्वा ; 'रायामीश' इति मंत्रेणाऽ
ष्टोत्तरशतं ह्रुत्वा ; अन्यत्सर्वं पूर्ववत्कारयेत् । नित्यार्चनायां
ध्रुववेरं तन्मूर्तिमंत्रै रष्टोपचारै रभ्यर्च्य ; कौतुकं षोडशोप
चारमंत्रैस्तन्मूर्तिमंत्रान् संयोज्याऽर्चयेत् । स्नपनोत्सवा-
दीनि पूर्वोक्तवत्कारयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रंथसंहिताया रामत्रयविधिर्नाम अष्टपंचाश
त्तमः पटलः ॥

५८ ॥

(अथ एकोनषष्टितमः पटलः)

(कृष्णस्य)

अथ कृष्णस्य लक्षणंवक्ष्ये - मध्यमंदशतालमितं
द्विभुजं श्यामाभं रक्तवस्त्रधरं सर्वाभरणभूषितं उद्वंधकुं

तलं दक्षिणेनहस्तेन क्रीडायष्टिधर मुध्दतवामकूर्परं हिक्का
सूत्रादधोदशांगुलं दक्षिणकरकटकाग्रं नाभिदध्नंवा
तस्मात् षट्सप्ताऽष्टदशांगुलं निम्नं, नासाग्रात् पादतला
न्तं हिक्कासूत्राद्वामेगुलं सूत्रात्तस्यार्धहृदयं नाभेर्दक्षिणे कलां
गुलं मेढंभागं वामेजान्वतं जगतीयवं सूत्रान्मात्रत्रयं
पाष्ण्यंतरम् एवं सम मंगसूत्रमन्यत्सर्वम् राघवस्योक्तवत् ।

दक्षिणे रुक्मिणीदेवीं हेमाभां धम्मिल्लकुंतलयुतां वा
प्रसारितदक्षिणहस्तां, सपद्मवामहस्तां, वामपार्श्वे सत्यभामां
श्यामाभां धम्मिल्लकुंतलयुतां सोत्पलदक्षिणहस्तां प्रसा
रितवामकरां सर्वाभरणसंयुक्तां कारयेत् । वामपार्श्वे गरुडं
प्रांजलीकृत्यस्थितं कारयेत् । देवस्यदक्षिणहस्तं लीला
यष्टियुतं वामंसशंखं वा कारयेत् । तद्रूपंकौतुकं विष्णुं
चतुर्भुजं वा कारयेत् ॥

नवनीतनटस्य वामपदंसमाकुंच्य स्थितं दक्षिण
मुत्तानकुचितं, दक्षिणहस्तमभयं नवनीतयुतंवा वामं
प्रसार्य अनुत्तानं सर्वाभरण भूषितं अंबरहीनं अंबराधार
युतं नवनीतनृत्तरूपं कारयेत् ।

एवमेव कालियाऽहिफणोपरिस्थितं दक्षिणकरं
सपतकं वामकरेणाऽहिपुच्छं संगृह्य नृत्यन्तं कारयेत् ।
कृष्ण रूपाण्यसंख्यानि वक्तुंनशक्यानि तस्माद्यथेष्टरूपं
कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

अस्य प्रतिष्ठाविशेषवक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिं परितः पंचाम्नीन् पौण्डरीकाग्निं च संकल्प्य; पौंडरीके प्रधानाग्नीं होत्रं प्रशंस्य, 'कृष्णं पुण्यं नारायणं त्रिदशाधिप' मिति कृष्णस्य; 'रुक्मिणीं सुंदरीं देवीं रुमा' मिति रुक्मिण्याः; 'सत्यभामां सतीं सन्नतीं क्षामा' मिति सत्यभामायाः; गरुडस्य पूर्ववत्, 'नवनीतनट कृष्णं देवकीसुतं बालरूप' मिति नवनीतनटस्य, 'कालियमर्दनं कृष्णं गोपालं वटपत्रशायिन' मिति कालियमर्दनस्य; अन्येषां रूपाणां तत्तत्कर्मनाम संयोज्य; आवाहनादीनि कारयेत् । 'सत्यस्सत्यज्ञ' (वै० म० प्र० ७) इति मंत्रेणाऽष्टोत्तरशतमावर्त्य हुत्वा; शेषं पूर्ववदाचरेत् । नित्यार्चनायां ध्रुववेरमष्टोपचारैः कौतुकं षोडशोपचारमंत्रैः संयोज्याऽर्चयेत् । स्तपनोत्सवादीनि पूर्ववत् कारयेत् ॥

रुक्मिणीसत्यभामयोः पृथक् प्रतिष्ठा चेत् श्रीभूम्यो रिव कारयेत् ॥

(कर्किणः)

कर्किणं मध्यमदशतालमितम् अश्वाकारं मुखम् अन्यं नराकारं च चतुर्भुजं शंखचक्रखड्गखेटकधरं उग्ररूपं भयानकं एवं देवरूपं कृत्वा, तद्रूपं कौतुकं विष्णुरूपं चतुर्भुजं वा, कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

अथ प्रतिष्ठाविशेषवक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिं परितः पञ्चाग्नीन् पौंडरीकाग्निं च संकल्प्य ; पौंडरीके प्रधानाग्नौ हौत्रं प्रशंस्य; 'ककिणं विष्णुं कामरूपं संहारात्मक'मित्यावाहनादीनि कृत्वा; 'धूर्नो वहन्ता' (वै० म० त्र० ७) मित्यष्टोत्तरशतं हुत्वा ; अन्यत्सर्वं समानं कुर्यात् । नित्यार्चनायां पूर्वोक्तार्चाक्रमेण मूर्तिमंत्रं संयोज्याऽर्चयेत् । अवताराणां पूर्ववत्त्रेताग्निविधानेन एकाग्निविधानेन वा अग्नीन् संकल्प्य; तत्प्रधानाग्नौ हौत्रशंसनादीनि कारयेदित्येके ॥

(आदिमूर्तिविधिः)

अथ आदिमूर्तिविधिं वक्ष्ये-अनन्तोत्संगे समासीनं दक्षिणं प्रसार्य वाममाकुंच्य दक्षिणहस्तं मनंतोत्संगे न्यस्य वामं वामजानूर्ध्वं प्रसार्य चतुर्बाहुं शंखचक्रधरं फणाभिः सप्तभिः पञ्चभिर्वा छन्नमौलिं, प्रवालाभं सर्वाभरणभूषितं कृत्वा ; तद्दक्षिणे भृगुं वामे मार्कण्डेयम् एकजानुक्रमेणाऽऽसादयित्वा, दक्षिणे ब्रह्माणं वामेशंकरं च कृत्वा ; तं पंकैः तुल्यं च कृत्वा प्रतिष्ठोक्तक्रमेण प्रतिष्ठां कारयेत् । 'आदिमूर्तिं ममिदं महिमानं अत्यन्ताद्भुतं सर्वाधार'मित्यादि मूर्तेः नागराजस्य पूर्ववदावाहनादीनि कारयेत् अन्यत्सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥

(अनन्तशयानस्य)

अनंतभोगशयने प्रतिष्ठाचेत् अनंतशयनादिपञ्च मूर्तिमंत्रै रावाहनादीनि कारयेत् । पुष्पन्यासकाले आसी नमेवस्मरेत् । सुसंप्रबुद्धं देवेशं जाग्रद्भावेन संयुक्तं हरिं प्रणवेनोत्थाप्य; पादपार्श्वे पञ्चायुधांश्च तत्तन्मूर्तिमंत्रै- स्समर्चयेत् । अनन्तस्य फणापार्श्वे 'अनन्तं नागराजं सह स्रशीर्षं शेषं विष्णुसख 'मिति मूर्तिमंत्रैरर्चनं, पुष्पन्यासं कुर्यात् । कौतुकं विष्ण्वादिपञ्चमूर्तिमंत्रैः पूर्ववदर्चयेत् । उद्वासनकाले मंत्रेण देवेशं शाययेत् । भोगशयने द्वाराभ्यन्तरे जयां विजयांच समर्चयेत् अन्यत्सर्वं पूर्ववदाचरेदि- त्याह मरीचिः ।

इति कृष्ण कल्क्याविमूर्ति विधिर्नाम एकोन षष्टितमः पटलः ॥ ५९ ॥

(अथ षष्टितमः पटलः)

(अथमानुषवासुदेवस्य)

अथ मानुषवासुदेवमायताश्रे विमाने मध्यमदश- तालमितं द्विभुजं शंखचक्रधरं, दक्षिणे रुक्मिणीं देवीं, तद्दक्षिणे हलमुसलधरं बलभद्रं, तद्दक्षिणे प्रद्युम्नं द्विभुजं, क्षुरिकाधरदक्षिणहस्तं, कट्यवलंबितवामहस्तं, तद्दक्षिणे विरिंचं चतुर्बाहुंचतुराननं, देवस्य वामपार्श्वे अनिरुद्धं द्विभुजं खड्गखेटकधरं, तद्वामे सांबं द्विभुजं दानदक्षिणकरं, तद्वामे गरुडंच कारयेत् । तेषां वर्णाऽवराऽऽभरणानि भृगूक्त विधानेन कारयेत् । देवान् एतान् स्थितानेव संस्थाप्य,

तद्रूपंकौतुकं कारयेत् । अथवा विष्णुं चतुर्भुजम् एवं संस्थापयेत् ॥

(दैविक वासुदेवस्य)

दैविकंवासुदेवं सिंहासनेसमासीनं चतुर्भुजं शंख चक्रधरं श्रीभूमीभ्यांसाहितं तथा दक्षिणवामयोः पूर्वोक्तान् देवान् बलभद्रस्य दक्षिणेदेवीरेवतीं, प्रद्युम्नस्यरोहिणीं अनिरुद्धस्योषां सांबस्यइंदुकरिं च सहैव स्थापयेत् । एतेषां कौतुकविंबानि पूर्ववत् कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

एतेषां प्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये-पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिं परितःपञ्चाग्नीन् पौण्डरीकाग्निं च कृत्वा; अन्वाहार्यस्य दक्षिणे च आवसथ्यस्योत्तरेचौपासनाग्निकुण्डे कृत्वा; वासुदेवयोस्समभ्ये बलभद्रस्याऽऽहवनीये प्रद्युम्नस्यान्वाहार्ये अनिरुद्धस्यगार्हपत्ये सांबस्यआवसथ्ये दक्षिणोत्तरयोः औपासनाऽग्निकुण्डयोश्च हौत्रंप्रशंस्य; 'भद्रेशं पुण्यमूर्तिं वासुदेवं पुण्यात्मक' मिति वैदिकवासुदेवस्य; देव्योर्मुन्योश्च पूर्ववत्; 'बलिनं हलधरं नागराजं संकर्षण' मिति बलभद्रस्य, रोहिणीपतिं प्रद्युम्नं वीरं बलशासन' मिति प्रद्युम्नस्य, 'पुरुषं सत्यमच्युतमनिरुद्ध'मिति अनिरुद्धस्य 'सांबं जांबवतीसुतं भद्रं सुंदर' मिति सांबस्य; 'पितामहगरुडयोश्च पूर्ववत् मूर्तिभित्रै रावाहनादीनि कृत्वा

सभ्याग्नौ वासुदेवयोः, पुरुषसूक्तम् आहवनीये विष्णुसूक्तम् अन्वाहार्यैर्वैष्णवं, गार्हपत्येविष्णुगायत्रीम्, आवसथ्ये चैकाक्षरादिसूक्तं च प्रत्येकंदशकृत्वः, ब्रह्मणोब्राह्मं, गरुडस्यगरुडं, तथाहुत्वा ; अन्यत्सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥

(आलेख्यदेवानाम्)

अथ आलेख्यदेवानां स्थापनविधिं वक्ष्ये—द्विविधमालेख्यं भवति, पटेभित्तौ च तेषां मानांगुलेन सप्ताङ्गुलात् द्व्यङ्गुलमानेषु इष्टमानं विनिश्चित्य ; पश्चात्तदुक्ततालविभागेन साङ्गोपां गततद्वर्णावराभरणाद्यैर्युक्तं, नयनानन्दनं, समालिख्य, शुभेनक्षत्रे स्थापनं कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

तद्दिनात्पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वा ; संभारानाहत्य ; पूर्वेद्युरेव पूर्वाह्ने तत्तद्देवाभिमुखेचाऽऽहवनीयाग्निकुण्डं च कृत्वा आधारान्ते वास्तुहोमाङ्गहोमौ हुत्वा ; पूर्ववदक्षिमोचनं कृत्वा ; अग्निं सुसंरक्ष्य ; वेरशुद्ध्यर्थं उत्पूतैराधावैः पवमानाद्यैः समभ्युक्ष्य ; पुण्याहं वाचयित्वा ; तद्वात्रावग्निं प्रज्वालय ; परिषिच्य ; वैष्णवं व्याहृत्यन्तं हुत्वा ; तत्तद्देवाभिमुखे धान्योपरि कुंभं सन्यस्य ; तत्तद्रूपं मनसा ध्यात्वा कुंभेऽभसि समावाह्य ; पूर्ववत्सप्तकलशैः तत्तत्कुंभं विंबं चाभ्युक्ष्य ; व्रीहिभिः स्थंडिलं कृत्वा ; वस्त्राण्यास्तीर्य ; प्रति सरबंधनं शयनं च समंत्रकं कृत्वा ; अग्निं परिस्तीर्य ; हौत्रं

प्रशंस्य; तत्तन्मूर्तिमंत्रैरावाहनादीनि कृत्वा; तत्तन्मंत्रै-
रष्टाधिकशतमावर्त्य हुत्वा; रात्रिशेषं व्यपोह्य; प्रभाते-
स्नात्वा; देवान्प्रणम्य; मुहूर्ते प्राप्ते तत्तन्मंत्रेण स्थापनं
कृत्वा; तत्तद्भूदये तत्तद्बीजाक्षरं न्यस्य; तत्तन्मंत्रेण तत्त-
त्कुंभोदकेन आवाह्य; पुण्याहान्ते अभिमुखे देशे (धान्य
पीठे) देवमभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेत् ॥

आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् । नित्यार्चनामाचरे
दित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रंथसंहितायां मानुष वासुदेवादिविधिर्नाम षष्ठि-
तमः पटलः ॥ ६० ॥

कर्षणादिप्रतिष्ठातं, प्रतिष्ठाद्यर्चनान्तम्, अर्च-
नादिस्नपनांतं, स्नपनाद्युत्सवांतं प्रकरणं समाप्तम् ॥

श्री गुरुभ्योनमः

(अथ एकषष्ठितमःपटल)

(भूपरीक्षादौ प्रायश्चित्तम्ः)

अथ भूपरीक्षादिप्रायश्चित्तविधिं व्याख्यास्यामः
न्यूनातिरिक्तव्याप्तेषु प्रायश्चित्तं न कुर्याच्चेत्, विनाशाय
भवति । तस्मात्प्रायश्चित्तं समाचरेत् । प्रायइति शब्देन
दोषसंपातानां चित्तमिति तस्यप्रतिषेधः, तस्मात्प्राय
श्चित्तमित्युच्यते । भूपरीक्षादिक्रियां यस्मिन्नहनि कार
येत्, तस्मिन्नहनि तदथ गमनकाले विघ्नश्चेत्, वैष्णवं
वैध्न्यं च जप्त्वा; दुर्दर्शं सौरं, दुर्वाक्ये श्रुते ब्राह्मं सारस्व
तं च, जप्त्वा; देवं ध्यायन्, गच्छेत् ।

तत्काले कलहरुधिरस्त्रावाऽग्निदाहेषु वैष्णवं, सौ
म्यं वैष्णवक्षेत्रं, सौदर्शनं, गारुडं च, लौकिकाग्नौ हुत्वा;
पुनरारभेत ।

भूपरीक्षादिकाले तत्पांसुक्षये पूर्णाहुतिं, मिन्दाहुतिं च
जुहुयात् । तत्तदभिमिमंत्रक्रमेणाऽऽहुतं चेत्, तस्मिन्
शुद्धे देशे च औपासनाऽग्निमाधाय; वैष्णवं व्याहृत्य न्तं
दशशो जुहुयात् ।

कर्षणकाल वृषभे अंगहीने रौद्रं, ब्राह्मं, हलादी-
नामुक्तवृक्षालाभे प्रमाणहीने च वैष्णवं, साम्यं, आग्नेयं,
प्राजापत्यं च, रज्जुच्छेदे वारुणं, सीतायां श्रीदेवत्यं, वात्रे (त्रे)

ज्येष्ठामंत्रं, वृषेवायव्यं, अक्षिप्यांवासवं युगे शेषमंत्रं,
प्रतोदे याम्यं, व्याहृतिपर्यन्तं जुहुयात् ।

कर्षणकाले कपालास्थितुषकेश वल्मीक पंकसंक
रादिदर्शने तव्यपोह्य ; तस्मिन् पञ्चगव्येनाऽभ्युक्ष्य ;
सौम्यमाम्नेयं वैष्णवं च जुहुयात् ।

विष्वक्सेनानपयिनोरर्चनाहीने वैष्णवं, तद्देवत्यं
च हुत्वा ; पुनरर्चयेत् ।

बीजावापनेहीने वैष्णवं, सौम्यं, वायव्यं, हुत्वा ;
बीजदानं कुर्यात् ।

गोगणनिवेदनेहीने वैष्णवं, वैष्वक्सेनं, गारुडं,
सौदर्शनं च, हुत्वा ; पलालभारान् तृणानि वा आस्तीर्य
गोगणेभ्यो निवेदयेत् ।

पददेवताबलौहीने विपरीते वा तत्पददेवतामंत्रं
पूर्वं वैष्णवं ब्राह्मं, वासवं, याम्यं, वारुणं, कौबेरं च, हुत्वा ;
आराध्य ; तथैव बलिमर्चयेत् ।

ब्रह्मपद्याऽवटक्रियायां हीनायां कार्यमारब्धं ;
वैष्णवं ब्राह्मं वारुणं महीदेवत्यं हुत्वा ; आरभेत ।

शकुनपरिच्छेदहीने दिग्देवत्यं आदित्यं वैष्णवं
च हुत्वा ; दिक्परिच्छेदं कुर्यात् ।

विमानार्थं भूखननकाले शल्यलोष्ठपाषाणादिद-
र्शने वैष्णवं ब्राह्मं पञ्चभूमिदेवत्यं व्याहृत्यै (ती)श्च
जुहुयात् ।

आद्येष्टिकाशिलायावा प्रमाणे हीने अधिकेच वैष्णवं विष्णुसूक्तं च जुहुयात् ।

तासामग्राविपर्यासे अधोमुखेच दिग्देवत्यं वैष्णवंच हुत्वा ; देवानामादिमंत्रान्जपेत् ।

तस्मिन्नूर्त्तन्यासेविहीने विष्णुसूक्तं जुहुयात् ।

गर्भन्यासे विहीने वैष्णवं विष्णुसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं च हुत्वा ; विधिना गर्भन्यासं कारयेत् ।

गर्भभाजने प्रमाणहीणे अधिकेच सौरं, सौम्य, माग्नेयंच, यजेत् ।

द्रव्याणांसंकरे स्थानविपर्यासेच वैष्णवं, तत्त-स्थानाधिदेवत्यंच, जुहुयात् ।

अनुक्तेदेशे न्यस्तंचेत्, वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुष-सूक्तं श्रीभूमिदेवत्यंच हुत्वा ; तत्तत्स्थाने निवेशयेत् ।

मूर्धेष्टिकाशिलाप्रमाणेहीने अधिकेच आद्येष्टिकावत् प्रायश्चित्तंसमाचरेत् ।

स्थूपिकीलेनभातारेच प्रमाणहीने उक्तवृक्षा-लाभेच वैष्णवं, सौम्य माग्नेयं, श्रीभूमिदेवत्यं च हुत्वा ; विधिना कारयेत् ।

विमाने समाप्ते मासादूर्ध्वं कलभक्रिया सुधावर्णाऽनुलेपनेषु हीनेषु वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यंच हुत्वाऽऽरभेत् । आग्नेयं भूमिदेवत्यं च हुत्वा ;

विधिना कारयेत् । आलयस्य कवाटेहीने धात्रादिषड्देवत्यं वैष्णवं श्रीभूमिदेवत्यं च जुहुयात् । प्राकारगोपुरादिषु हीनेषु महत्तरोदोषो भवेत् वंशहानिः, शत्रुवृद्धिश्च, भवेत् विष्वक्सेनेहीने कुलोत्सादनं, तपीठेहीने धनधान्या-युष्यहानिः, कूपाऽऽराममहानसपुष्पसंचयस्नानोदकपा-नीयस्थान स्नपनालयाऽऽस्थानमंटपादिषु हीनेषु तत्सर्वनिष्फलं भवति । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कारयेत् । वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं तत्तदधिदेवत्यं, जुहुयात् ।

(अनुभूयायश्चित्तम्)

प्रथमेष्टकादिस्थूपिकीलविन्यासान्तमनुक्तप्रायश्चित्तं वक्ष्ये—तदालयात्पुरतो दक्षिणे वा पद्माग्नौ वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं स्थूप्याद्युपाननाऽन्तरंगनामभिरंगहोमं 'दयः स्वाहा'दीन् ब्राह्मणैर्द्रव्यं वैष्णवं आग्नेयं दुर्गासूक्तं प्राजापत्यं च, जुहुयात् ।

समाप्ते विमाने अज्ञानादर्थलोभाद्वा ध्रुववेरंविना कौतुकं स्थापितं चेत्, तदाभिचारिकं भवति, ग्रामस्य यजमानस्य राज्ञो राष्ट्रस्य च विनाशो भवति । तस्मान्महाशान्तिं ग्रहं हुत्वा, वैष्णवान् संपूज्य, ब्राह्मणान् भोजयित्वा, 'क्षमस्व' इति देवं प्रार्थ्य, बालालये प्रतिष्ठाप्य, ध्रुववेरं, ध्रुवार्चावेरं वा, स्थापयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाक
भूपरीक्षादिप्रायश्चित्तविधिर्नाम एकषष्ठितमः पटल

६१

(अथ द्विषष्ठितमः पटलः)

(ध्रुववेरस्थानहीनादौप्रायश्चित्तम्)

समाप्ते विमाने मासादूर्ध्वं ध्रुववेरस्थापनेह
वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, रौद्रम्, ऐन्द्रं, आग्नेयं, वारुणं, व
स्पत्यं, श्रीभूमिदेवत्यंच, शांतिं हुत्वा ; वैष्णवान्संपूज
आचार्याय दक्षिणां दत्वा ; ब्राह्मणान् भोजयित्वा
आरभेत ॥

मासद्वयातीते द्विगुणं ।

त्रिमासे अतीते त्रिगुणं ।

एवं संवत्सरांतं वर्धयेत् । संवत्सरेतीते तु महत्त
दोषो भवति ।

जलाधिवासात्पूर्वं ध्रुववेरस्यांगहानिश्चेत्, वैष्ण
विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं, दद्भ्यः स्वाहेत्यंग
मंजुहुयात् ।

आचार्याय दक्षिणां दत्वा संधानायोग्यं चे द
वेरं समाहरेत् ।

शिलाग्रहणक्रियां विना वेरं सलक्षणं शिल्पि
कृतंचेत्, वैष्णवं शांतिं हुत्वा ; तद्वेरं भूमौ पिधाय, वार

होमं हुत्वा ; पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां संशोध्य ; तद्वेरं परितः
पूर्ववत् बलिदत्त्वा ; देवान् समाराध्य ; पश्चात्समंत्रकं सं
गृह्य ; विधिना स्थापयेत् ।

जलाधिवासात्पश्चात् स्थापनात्पूर्वं देवदेव्यादी
नामंगहानिश्चेत्, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीसूक्तं,
महीसूक्तं, ब्राह्मं, रौद्रं, मुन्योर्मंत्रं च हुत्वा ; तदंगहीनं
संधानंकृत्वा, अयुक्तं विधिवत् त्यक्त्वा ; पुनर्वेरं समाहृत्य
स्थापयेत् ।

स्थापिते महावेरे मासादूर्ध्वं संस्कारहीनेवा, अब्जाऽ
ग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं, ब्राह्मं
रौद्रं, पारिषदं, हुत्वाऽऽरभेत ।

मासद्वयेतीते द्विगुणं, मासत्रये त्रिगुणं, एवं संवत्स
रांतं वधयेत् ।

संवत्सरांते पुनः स्थापयेत् । द्वादशे वर्षे अतीते
विमानस्य कर्षणादिपुनस्संस्कारं वेरस्य शिलाशूलग्रहण
मन्यत् सर्वं च कृत्वा पुनः प्रतिष्ठां कारयेत् इत्याह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
ध्रुववेरस्थापनहीनादि प्रायश्चित्तविधिर्नाम द्विषष्टितमः
पटलः ॥६२॥

(अथ त्रिषष्टितमः पटलः)

(कर्षणादि पुनः संस्कारः)

अथ कर्षणादिपुनस्संस्कारविधिं वक्ष्ये-तत्र
 लये तृणगुल्मलतादीन् संशोध्य ; शिलाप्रक्षेपणं, इ
 प्रक्षेपणं दारुप्रक्षेपणं सुधावर्णलेपनंच, कृत्वा; आलय
 त्तरे वास्तुहोमं हुत्वा ; पुण्याहान्तेपर्यग्निंकृत्वा ; पञ्चग
 स्समभ्युक्ष्य ; कर्षणार्थमालयाऽभिमुखे व्रीहिभिः स्थंदि
 कृत्वा ; देवेशं, विष्वक्सेनम् अनपायिनंच अभ्यच
 हविर्निवेद्य ; सुवर्णेन हलंकृत्वा ; आचार्यो हस्तेन ग
 गारादिसर्वत्र विष्णोर्नुकाद्यैः कर्षयित्वा यथोक्तानि बीजा
 भार मर्धवाहत्याऽभ्युक्ष्य ; तस्मिन् सोममभ्यर्च्य ; वि
 गायत्र्या अभिमन्त्र्य, 'सोमं राजान' मिति सर्वत्र वापनंकृत्वा
 तस्योपरि दूर्वादितृणभारानास्तीर्य ; तान् गोदानसूक्तस्
 च्चार्य ; गोगणेभ्यो निवेद्य ; आलयंसंशोध्य ; ब्रह्मादीन्
 पञ्चानां, सावित्रादीनामष्टानाम्, ईशादीनां द्वात्रिंशद्देवान
 नागादीनां पञ्चविंशद्देवानां, रत्यादीनां चतसृणांच, द्रोणै
 द्रोणाधैर्वा तण्डुलैरेकपात्रे चरुं पक्त्वा ; सघृतं बलिमाहृत्य
 पूर्वमुदकं पुष्पं बलिं उदकंच, तत्तन्नाम्ना दत्त्वा ; आलय
 संशोध्य ; आद्येष्टकार्थं मौपासनाग्निकुण्डं कृत्वा ; अग्निं परि
 स्तीर्य ; वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं दिग्देवत्यंच हुत्वा ;
 चतुर्वेदादिमंत्रान् देवं ध्यायन् जप्त्वा ; आद्येष्टकास्थानं
 संस्पृश्य अन्तः परिषेकंकृत्वा ; अग्निं परिस्तीर्य ; गर्भविन्या

सार्थवैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीसूक्तं महीसूक्तं दिग्देवत्यंच हुत्वा; 'नागराजाय स्वाहा, सर्वरत्नेभ्यः स्वाहा सर्वधातुभ्यः स्वाहा सर्वबीजेभ्यः स्वाहा, सर्वलोहेभ्यः स्वाहा, नदीभ्यः स्वाहा, पातालेभ्यः स्वाहा, नागेभ्यः स्वाहा, दिग्गजेभ्यः स्वाहेति हुत्वा; अभ्यन्तरं द्वारदक्षिणस्तंभादक्षिणे मेदिनीमभ्यर्च्य; पुरुषसूक्तं मेदिन्यादीन् जप्त्वा; तत्तत्स्थानं संस्पृश्य; अन्तःपरिषेकंकृत्वा; परिषिच्य; अंत्येष्टकार्थं वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं विमानपालदेवत्यंच हुत्वा; विमानस्योपरिष्ठात् स्थूपिकिलादधस्तात्, चतुर्वेदादिमंत्रान् विष्णुसूक्तं जप्त्वा; अभिमृशेत् ।

ध्रुवबेरं मानहीनंचेत्, अग्निं परिस्तीर्य; ध्रुवस्थापनोक्तवद्धोमं हुत्वा; पूर्ववद्रत्नन्यासमंत्रान्, स्थापनसूक्तंच, जप्त्वा; संस्थाप्य; नवीकरणंकृत्वा; कौतुकादिभिस्सह प्रतिष्ठांकारयेत् ॥

ध्रुवेनष्टे पूर्वद्रव्येण, उत्कृष्टद्रव्येण वा, बेरंसलक्षणंकृत्वा; प्रतिष्ठांकारयेत् ॥

नरवृषगजाद्यैरुत्पाटितं बेरमहीनांगंचेत् बेरशुद्धयर्थं जलाधिवासंकृत्वा; तत्स्थाने रत्नन्यासंकृत्वा; पुनः प्रतिष्ठां कारयेत् ।

अन्याऽऽलया दपहत(मात्रं)निष्पन्नक्रियं शिला बेरं यदि स्यात् तद्भूमौ पिधाय; विधिनाऽऽहत्य; शेषक्रियांकृत्वा; विधिना स्थापयेत् ।

शिल्पिनाशिलाग्रहणंकृत्वा; सलक्षणं कृतंवेरं
स्थापितुमिच्छेत् विधिनाऽऽहत्य; प्रतिष्ठां कारयेत् ।

यथाविधि यथास्थानं स्थापितं निर्दोषंवेरं न चाल
येत् । तदज्ञानाच्चालितंचेत्, राज्ञोराज्यस्यचाऽशुभाय
नाशाय भवति । तद्दोषशमनार्थं पद्माऽग्नौ महाशांतिं
हुत्वा; विप्रशतंभोजयित्वा; सुवर्णदानं गोदानं च कृत्वा;
पुनःप्रतिष्ठां कारयेत् ।

आचार्याद्यै रविधिज्ञैः स्थापितंवेरं क्षिप्रंचालयित्वा;
यथाविधिविधिज्ञैः पुनः स्थापयेत् ।

विधिज्ञैः स्थापितंवेरं चालितंचेत्; शांतिंहुत्वा;
वैष्णवान् संपूज्य; यथास्थानं यथाविधि स्थापयेत् ।

विमानं ध्रुवंच, नदीतटाकसमुद्रसंवाधमहावाता
दिना येन केन चि च्चालितंचेत्, तद्वेरं भूमौ पिधाय;
तत्स्थाने पूर्ववद्विमानं कृत्वा; ध्रुवंवेरंअचलंस्थापयेत् ।

अथवा तत्समीपेग्रामादौ सति तत्र विविक्तेदेशे
मनोरमे तथैव विमानमुत्कृष्टं वा कृत्वा; तद्वेरंअपरिषत्कमा
हत्य; संस्थाप्य; विधिनार्चयेत् ।

ग्रामादौहीने तस्माच्छतदंडादूर्ध्वं विस्तीर्णेदेशे
पूर्ववत् विमानंकृत्वा; तद्वेवंस्थापयेत् ।

राजा राष्ट्रांतरंजित्वा वेरमाहत्य, स्थापितुं यदि-
इच्छेत्, स्वराष्ट्रे मनोरमेदेशे ग्रामविन्यासंकृत्वा; तद्वास्त्वं
गाऽऽलये वेरंविधिना संस्थाप्याऽर्चनादीनि कारयेत् ॥

अपौरुषस्य देवाऽऽवासस्य समीपे पौरुषं विमानं
कर्तुमिच्छेच्चेत् तस्मिन्प्राकाराभ्यन्तरे तद्वाह्येवा, भूशुद्धिं
विना प्रासादमप्रतिमांच, कृत्वा; प्रतिष्ठाप्याऽर्चयेत् ।

तस्य मूलस्थानाऽर्चनसमफल मचिरादेवसिध्यती
त्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
कर्षणादिपुनस्संस्कारविधिर्नाम त्रिषष्ठितमः पटलः ॥

॥ ६३ ॥

(अथ चतुःषष्ठितमः पटलः)

(स्नपनमण्टपादौ अग्निदग्धे अग्निवातहतेवा प्रायश्चित्तम्)

प्रमादादालये स्नपनमण्टपे चास्थानमण्टपे महा
नसे प्राकारगोपुरस्नानोदकपानीयादिस्थानेष्वग्निदग्धे
ष्वग्निपातवाताहतेषु वा पद्माग्नौ पारमात्मिक, मौंका-
रादीन् विच्छिन्नं, मिन्दाहुतिं, आग्नेयं [च व्याहृत्यन्तं] हुत्वा;
पुनस्संधानं कारयेत् ।

शिलाग्रहणकाले, दारुग्रहणकालेवा, क्रियाहीने,
विपरीतेच; वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, मिन्दाहुतिं, विच्छिन्नं च;
व्याहृत्यन्तं जुहुयात् ।

द्वारस्तंभभुवंगपतङ्कवाटबोधिकोत्तरतुलास्तंभा-
दिषु प्रमाणहीनेषु दावेदुष्टेषु अग्निदग्धेषु जीर्णेषु क्रिमि-
दुष्टेषु च तानि त्यक्त्वा; अन्यान्याहृत्य, पूर्ववत्संयोज्य;
अभ्युक्ष्य, नित्याग्नौ वैष्णवं, सौम्यं, आग्नेयं च, जुहुयात् ।

गर्भन्यासार्थं पीठन्यासार्थं च रत्नानामलाभे सु
निक्षिप्य ; विष्णुसूक्तं, धातूनामलाभे पारदं ब्राह्मं, रौद्रं
बीजानामलाभे यवं मुद्रं, वायव्यं, वैष्णवं च, प्रायश्चि
जुहुयात् ।

ध्रुववेरार्थं शूलग्रहणे, शूलस्थापनविपर्यासे
ब्राह्मं, रौद्रं, वैष्णवं, व्याहृत्यन्तं हुत्वा; विधि
संयोजयेत् ।

अप्रमाणे विमाने प्रमाणहीनं वेरमज्ञानात् स्थापि
चत्ते, तत् राजराष्ट्रविनाशाय भवति । तद्दोषशमनार्थं मह
शांतिं हुत्वा; तद्विमानं तत्तद्वेरं च विधिना कृत्वा; विधि
स्थापयेत् ।

वेरोक्तशूलानां प्रत्येकं तदुक्तमानद्वित्रिचतुष्पञ्च
षड्यवमानं हीनं चेत्, ताम्रोण संपूर्णं कृत्वा; वैष्णवं
पुरुषसूक्तं, 'दभ्यः स्वाहे 'त्यं गहोमं च, हुत्वा; पुनरारभेत
स्नेहद्रव्यचूर्णकषायौषधिषु हीनेषु प्रयोगविपर्या
सेषु च, रज्जुबन्धाऽष्टवंधमृदालेपनघटीशर्करालेपनपट
छादनाऽऽभरणादिषु क्रमहीनेषु वर्णव्यतिक्रमे च, वैष्णवं
ब्राह्मं, ऐंद्रम्, आग्नेयं महाभूतदेवत्यं, प्राजापत्यं च, व्याह
ृत्यन्तं हुत्वा; यथाविधि यथास्थाने क्रमेण कारयेत् ।

मृण्मयं महावेरं मर्धचित्रं न कुर्वीत ।

सौवर्णं, राजतं, ताम्रजं, शिलाजं, दारवं, रत्न
जं वा, अर्धचित्रं वा कारयेत् ।

बेरेऽनुक्तवर्णानुलिप्तेकृत्रिमवर्णानुलिप्तेवा, निर्यासाद्भिः प्रक्षाल्य, पद्माग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, जयादींश्च, हुत्वा; पश्चादुक्तवर्णान् अनुलेपयेत् ।

इष्टकाकल्पितं ध्रुववेरं सुधयायुक्तं नपुंसकवृक्षेण नपुंसकशिलयावा कृतं, अयः पाषाणचूर्णलशुनहिङ्गुतैलाद्यै रसंयुक्तं, पक्कमृण्मयं शूलोपरिरज्जुबंधहीनं, मृद्धीनं, घटीशर्कराकल्कहीनं, प्रमाणहीनं, मुक्तवर्णहीनं, भूषणहीनं, अज्ञानादर्थलोभाद्वा स्थापितं चेत् तदाभिचारिकं भवति ।

तच्छीघ्र मपहाय, पद्माऽग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं, यद्देवादीन् ब्राह्मं, रौद्रं, ऐंद्रं, माग्नेयं, वारुणं, सर्वदेवत्यं, पारमात्मिकं, च जुहुयात् ।

एषामहा शान्ति स्सर्वदोषोपशमनी भवति ।

पश्चाद्वेदविधिवत्संस्कृत्य, विधिनास्थापयेत् ।

आरकूटाऽयोवृत्तलोहाद्यनुक्तद्रव्यैः कृतं, कौतुकादिवेरम्, अज्ञानात् स्थापितं चेत्, तदाभिचारिकं भवति । तद्दोषशमनार्थमहाशान्तिं हुत्वा, वेरं सलक्षणं कृत्वा; विधिना स्थापयेत् । कौतुकं स्थितमासीनं वा कारयेत् ।

नैव शयानं दैविके चार्षे पौराणिके च यथापूर्वं तथाच्चेरेत् । अन्यथा दोषो भवति ।

कौतुकादिवरे निर्दोषैर्अर्च्यमाने तत्रोत्कृष्टद्रव्यं
कृतवरे प्रवेशनं नैव कारयेत् । कुर्याच्चैद्यजमान विनाशनं
भवति ।

अर्च्यमाने कौतुकादिवरे विरूपे, विवर्णे, झर्झरे
द्वैर्युक्ते, वा तच्छक्तिमहावरे समारोप्य, नवीकृत्य, बिंब-
शुद्धिं कृत्वा, पुनःस्थापयेत् ।

अर्च्यमानं कौतुकबिंबं नृपादिभिः चोरैश्शस्त्रभिर्वा
अपहृतं चेत्, तद्देशशुद्धिं कृत्वा, महाशांतिं हुत्वा, तस्मिन्
रत्नं, सुवर्णकूर्चं वा, निक्षिप्य; वात् अर्कमण्डलाद्वा देव-
मावाह्य, नित्यं समभ्यर्च्य, पूर्वद्रव्येणो, उत्कृष्टद्रव्येण वा पूर्व-
वद्वेरंसलक्षणं कृत्वा; कालाऽनपेक्ष पूर्ववत्प्रतिष्ठां कारयेत् ।

मधूच्छिष्टक्रियां विना वरं कृतं चेत्, वैष्णवं, ब्राह्मं,
रौद्रं, सौरं, मातृयं च, प्रायश्चित्तं यजेत् ।

अन्यालये स्थापितं ध्रुवं कौतुकं वा अज्ञानादन्या-
लये स्थापितं चेत् तद्दोषशमनार्थं महाशांतिं हुत्वा, वैष्ण-
वान्संपूज्य, ब्राह्मणान् भोजयित्वा, पूर्वस्थाने विधिना
स्थापयेत् ।

ग्रामादीनामालयस्य च विनाशो तद्वेरमाहृत्य, आल-
यांतरे यावत्कालमर्चनं युक्तं तावत्कालं यथा लाभमर्चयेत् ।

पीठसंघाते कृते तद्वरे दक्षिणाऽवनते मृत्युः,
पश्चिमाऽवनते, अर्थहीनः उत्तराऽवनेतऽअभिष्टुद्धिः, पूर्वा

वनते पुत्रहानिः, कुक्षिच्छिद्रे धान्यनाशः, उदरच्छिद्रे धनक्षयः, कृशेकार्श्यं, स्थलेमहाव्याधिः, दीर्घेऽनायुष्यं, ह्रासे अनावृष्टिर्भवति ।

अन्यांगेषु न्यूनाधिकेषु सर्वहानिर्भवति तस्मात्सर्वप्रयत्नेन बेरं सलक्षणंकृत्वा; विधिनास्थापयेत् ।

ध्रुवस्थापनात्पश्चात्, महाप्रतिष्ठायाः पूर्वमनुक्तप्रायश्चित्तंवक्ष्ये - कापिलेन घतेन पद्माऽग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं व्याहृत्यंतं, यजेत् ।

इति श्रीवैखानसे (मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे) अग्निदाहाद्यशनिपात वाताहतचोर शत्रुभिः दूषितप्रायश्चित्तविधिर्नाम चतुष्पष्टितमः पटलः ॥ ६४ ॥

(अथ पंचपष्टितमःपटलः)

अथप्रतिष्ठाप्रायश्चित्तंवक्ष्ये - अंकुरार्पणकाले ब्रह्मसोमादिदेवानामर्चने, हविर्निवेदनेच, हीने; तत्तद्देवत्यं, वैष्णवंच, हुत्वा; पुनरभ्यर्च्य; हविर्निवेदयेत् ।

अंकुराऽर्पणहीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं, ब्राह्मं, सौम्यं, व्याहृतीश्च, हुत्वा; पुनरप्यंकुराऽर्पणंकुर्यात् ।

अंकुराऽर्पणंकृत्वा, पश्चात्कम नाऽऽचरेच्चेत् राजराष्ट्रनाशायभवति । तस्माद्यत्नतःकुर्यात् ।

तद्दोषशमनाय महाशान्तिं हुत्वा; 'क्षमस्वे'ति देवं प्रणम्य, पुनरप्यंकुराऽर्पणपूर्वं कर्म समाचारेत् ।

अक्षिमोचनात्पूर्वं पीठसंघातकाले रत्नाना
वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तंच, हुत्वा; तत्तत्स्थाने
निक्षिपेत् ।

अक्षिमोचनकाले गवादिदर्शनद्रव्यहीने
सूक्तं तत्तद्रव्याधिदेवत्यं वैष्णवंच हुत्वा; पश्चात्त
विधिवद्दर्शयेत् ।

अक्षिमोचने हीने, अर्कराहुसौराणामुदये अन्धे
नेत्रे नक्षत्रे अक्षिमोचनेकृतेच, सर्वनाशायभवति । वै
विष्णुसूक्तं, नवग्रहदेवत्यंच हुत्वा; पुनरक्षिमोचनं का

पञ्चगव्यक्षीरोदकेष्वधिवासनेहीने वैष्णवं
विष्णुसूक्तंच, हुत्वा; जलाधिवासं त्र्यहमष्टाहंवा कार
यज्ञशालायां महावेद्यांच प्रमाणहीनाया मा
यांच अन्यदेशेकृतायां अलंकारहीनायां तत्तद्देशाधि
वत्यं, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यंच, जुहुयात्

ध्रुववेरस्याऽक्षिमोचनान्ते वेरशुद्धिक्रियायां
नायां विपरीतायांवा वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं,
मार्षं, वारुणंच, हुत्वा; पुनराचरेत्

अग्निकुण्डानि हीनाधिकप्रमाणेन कृतानि
ब्राह्मं, सौम्यं, माग्नेयं च, जुहुयात् ।

परिस्तरणकूर्चप्रणिध्याज्यपात्रसुवादिषु प्र
हीनेषु अधिकेषुच, मिंदाहुतिं, सावित्रींच, व्याहृत
जुहुयात् ।

यथोक्तेस्थाने पद्माग्नीन् परिकल्प्य, प्रोक्षणोल्लेखने कृते मथिताग्न्यलाभेतु आचार्याऽगारतः श्रोत्रियाऽगारतोवा अग्निमाहृत्य गार्हपत्याग्निकुण्डे निधाय आघारं हुत्वा वैष्णवं, भूमिदेवत्यम्, आग्नेयं, जुहुयात् ।

तमग्निवर्धयित्वा, अन्वाहार्ये प्रणीय, पश्चादाहवनीये प्रणिधाय, पश्चादावसथ्ये प्रणीय, ततस्सभ्ये प्रणीय, ततः पद्माग्नौ प्रणयनं कुर्यात् । विपरीते तत्तन्मंत्रहीने च वैष्णवं, आग्नेयं ब्राह्मं, सौम्यं च, हुत्वा ; अग्निं प्रणयेत् । पश्चात्तत्तदग्निषु आधारात्पूर्वतोऽन्तरा नैव गच्छेत् । अज्ञानाद्यदि गच्छेत् । तद्विकृपालदेवत्यं, वैष्णवं, माग्नेयं च, जुहुयात् ।

तण्डुलैरेकजातीयैर्द्विप्रस्थैः चरुं, गव्यं नवनीतं च लौकिकाग्नौ पाचयित्वा ; पुनस्तत्तदग्निषु समंत्रकं संस्कुर्यात् ।

आज्यस्थाल्यां चरौवा मक्षिकाक्रिमिरोमपिपीलिकादीनां पतिते तदव्यपोह्य, अन्यद्गव्यमादाय, प्राजापत्यमाग्नेयं वैष्णवं च जुहुयात् । आज्याऽलाभेतदौषव्यपोह्य, दमैरुत्पूय, उद्दीप्याऽऽहरेत् । आधारे कृते तस्मिन्न (ग्नौ गते) श्रावणुगते 'अयं ते योनि' रितितद्गस्मनि समिधमारोप्य 'उद्बुध्यस्वे' ति लौकिकाग्नौ निधाय इन्धनानि विक्षिप्य, उज्वालय परिषिच्य, विच्छिन्नं, मिंदाहुतीः, वैष्णवं, व्याहतीश्च, यजेत् ।

परिस्तरणादिसंभाराणां दाहे भेदे छेदे नाशे च पुनस्तत्तत्संयोज्य, महाव्याहती राग्नेयं मिंदाहुतीः वैष्णवं च जुहुयात् ।

विशेषेनुक्तेऽनुवेणहोतव्यं । हविर्विशेषेऽनु
ज्येन आज्यालाभे साज्येनचरुणा होममाचरेत् ।
स्यहीनंचेत्कापिलेनघृतेन वैष्णवंविंशतिकृत्वोयजे
प्रायश्चित्ताग्निकुण्डे अनुक्ते नित्याग्निकुण्डे
जुहुयात् ।

क्रियाहीने विपर्यासे मंत्राणांसंकरेवा वैष्ण
तीश्च यजेत् ।

प्रायश्चित्तविशेषेऽनुक्ते वैष्णवं, विष्णुसूक्तं
सूक्तंच, जुहुयात् ।

रत्नधातुबीजाद्यलाभे रुग्मपारदयवानाह
नां वैष्णवंविष्णुसूक्तं, धातूनांदिग्देवत्यंवैष्णवं, व
वायव्यंवैष्णवंच; प्रत्येकंविंशतिकृत्वोयजेत् ।

वस्त्रेलक्षणहीने छेदादियुक्तेच तत्त्यक्त्वा,
हत्य, श्रीदेवत्यं, वैष्णवंच, यजेत् ।

अंडजादीनामलाभे प्रत्येकंवस्त्रमाहत्य,
श्रीभूमिदेवत्यंच, जुहुयात् ।

तोरणेषुप्रमाणहीनेषु पृथक्पृथक्द्वाराधिपतं
विंशतिकृत्वोजुहुयात् ।

दर्भमालायांहीनायां आर्षिवैष्णवंच यजेत् ।

कुंभेप्रमाणहीने खंडादिदोषयुक्ते वस्त्रवर्ण
दिषुहीनेषुच तस्मिन्देवोनरमेत, तस्माद्यत्नेनतः

क्षिप्य, वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं ब्राह्मं मुनिमंत्र
माग्नेयंच दशकृत्वोजुहुयात् ।

ब्राह्मणभोजनंचकृत्वा, आचार्याय दक्षिणांदद्यात् ।

साधितेकुंभेभिन्ने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं,
ब्राह्म, मैद्र, माग्नेय, मार्षच, विंशतिकृत्वोहुत्वा; आचार्य
दक्षिणांदत्वा; विप्रान्भोजयित्वा; अन्यकुंभंसंगृह्य; पूर्व
वत्साधयेत् ।

श्वकुक्कुटाद्यैरस्पृश्यैः पतितैश्च साधितेकुंभेस्पृष्टे
तंव्यपोह्य, अन्यकुंभंसंगृह्य; पूर्ववत् । वैष्णवंविष्णुसूक्तं
पुरुषसूक्तं ब्राह्मं सौरमाग्नेयंच अग्नौप्रत्येकं अष्टाधिक
शतकृत्वो हुत्वासाधयेत् । आचार्याय दक्षिणांदत्वा
वैष्णवान् संपूजयेत् । (ब्राह्मणभोजनंचकारयेत्)
अस्पृश्यस्पृष्टेर्विबे स्नपनोक्तक्रमेण स्नपनंकृत्वापूर्ववत्
प्रायश्चित्तंजुहुयात् ।

श्वकुक्कुटाद्यैःस्पृष्टेहोमेतत्कुण्डंव्यपोह्य, पूर्वव-
त्कुण्डंकृत्वा, आघारंहुत्वा, आग्नेयं वैष्णवं पंचवारुणं मूल
होमंच शतशोजुहुयात् । वैष्णवान् संपूज्य, ब्राह्मणभोज
नंचकुर्यात् ।

सुवादीनामलाभे तत्तद्ध्यात्वा, स्रवेणहुत्वावैष्णवं
ब्राह्म माग्नेयं सौम्य मादित्यंच जुहुयात् ।

समिधाम (द्य) लाभे पालाशीमाश्वत्थीवाऽऽह-
त्य तत्तत्समिधंध्यात्वा, आग्नेयं वैष्णवं ब्राह्मं च जुहुयात्।

दर्भान्कुशान्समिधोवामासातीतान्संगृह्य तत्-
त्कर्मकृत्वा तद्दोषशमनार्थं वारुणं, वैष्णवं, ब्राह्मं, सौम्य,
माग्नेयं, आदित्यं च, जुहुयात् ।

आजंमाहिषं दधि क्षीरं च गृहीतंचेत्, वैष्णवं
ब्राह्म माग्नेयं सौरं च व्याहृत्यन्तं पृथक्पृथग्यजेत् ।

अग्निकुण्डार्थमृदो वालुकंवाऽऽशुभदेशात्समा-
हतंचेत्, वैष्णवं वारुणं जुहुयात् ।

इंधनमाद्रंसधूमंजंतुकंटकलेपयुक्तं अग्नौप्रक्षिपेच्चेत्
तत्त्यक्त्वा, अन्यत्प्रक्षिप्य, आग्नेयं वैष्णवं व्याहृतीश्च
जुहुयात् ।

वस्त्रादिद्रव्ये, दर्भादौ, प्रपायांवा, अन्यस्मिन्
देवार्थंकल्पिते, अग्निनादग्धे, वैष्णवं ब्राह्मं सौर माग्नेयं च
प्रत्येकं दशपर्यायतो जुहुयात् ।

कौतुकादिबेराणां चतुर्दशकलशन्यासविपर्यासे
वैष्णवं, पंक्तीशदेवत्यं च स्नपनकाले बेरविपर्यासे पञ्चवारुणं
वैष्णवं च, शयनविपर्यासे वैष्णवं श्रीभूमिदेवत्यं च, प्रत्ये-
कं दशपर्यायतो जुहुयात् ।

हौत्रशंसनेविपरीते हीने च ब्राह्मं मुनिं जुहुयात् ।

परिषद्देवानामावाहनजुष्टाकारस्वाहाकारार्चनेषु -
विपरीतेषुहीनेषुच, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, ब्राह्मं, रौद्रं च,
दशपर्यायतोजुहुयात् ।

सर्वेषांहोमानामुक्ते विपरीते हीने च पद्माग्नौ वैष्णवं
विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं च, हुत्वा; यथोक्तं च जुहुयात् ।

शयानं देव मुद्धरेच्चेत् श्रीभूमिदेवत्यं, चतुष्कृत्वो
(चतुर्वारं) हुत्वा, तथैव शाययेत् ।

अध्ययने हीने सारस्वत मष्टाधिकशतं जुहुयात् ।

अख्ययज्ञस्य षोडशऋत्विजामभावे यथालाभं
संगृह्य कुण्डानां च लक्षणम्, आरव्याम्, आधारविशेषं
तत्तल्लोकाधिदेवतं, जातवेदस्वरूपं, ब्राह्मासनस्यलक्षणं,
पात्राणालक्षणं, होमद्रव्यम् ऋषिच्छन्दोऽधिदैवतम्,
आधारप्रयोगं च सर्वं विधिना कारयेत् ।

पञ्चप्रतिष्ठायां त्रिविधोत्सवे च पुनश्चरणं कृत्वा;
दीक्षितस्य आचार्यस्य अवभृथात्पूर्वम् आशौचं नद्यात् ।

आचार्यस्थापकादीनां भर्त्सनं (हननं) शपनं वा
कृत्वा; वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, ब्राह्मं, सारस्वतं च,
हुत्वा; तान (नुज्ञा) वस्थाप्य; कार्यमारभेत ।

आचार्यदक्षिणाकालातीते वैष्णवं, मुनिमन्त्रं,
अष्टोत्तरशतं हुत्वा; यथोक्तदक्षिणां दद्यात् ।

अल्पदक्षिणायागो यजमानंहन्ति, सदक्षिणोयज्ञः
फलमनंतं ददाति । तस्माद्यज्ञस्य दक्षिणा जीवो भवेत् ।

कौतुकादीनामलाभे सुवर्णे निक्षिप्य, वैष्णवं, विष्णु
सूक्तं, पुरुषसूक्तं, वायव्यं, दिग्देवत्यं च, जुहुयात् ।

सभ्याग्नौ शेषहोमहीने वैष्णवं, माग्नेयं, व्याहृ-
तींश्च, दशतो जुहुयात् ।

नित्याग्निकुण्डे सभ्याग्निस्थापने हीने पूर्ववत्प्राय-
श्चित्तं हुत्वा; श्रोत्रियागारतोऽग्निमाहृत्य, निधायाधारं
हुत्वा; नित्यहोमं समाचरेत् ।

ध्रुववेरात्कौतुकादिषु दीपादीपमिव आवाहयेत्,
अज्ञानात्तत्कुम्भजलेन तेषामावाहने कृते महत्तरो दोषो भ-
वति । ततः शीघ्रं शुद्धोदकेन 'इषेत्वोर्जेत्वे'ति स्नाप-
यित्वा; देवमनुमान्य; वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं च,
हुत्वा; पूर्ववत् ध्रुववेरादावाहयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायां प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तविधिर्नाम पंचषष्टि-
तमः पटलः ॥

६५ ॥

(अथ षट्षष्टितमः पटलः)

(नित्यार्चनाप्रायश्चित्तम्)

अथ नित्यार्चनाप्रायश्चित्तविधिं वक्ष्ये - सूर्योदया-
न्मध्याह्नादस्तमयाच्चपूर्वं कवाटोद्घाटने हीने नित्याग्नौ, च

ल्यांवा, अग्निपरिस्तीर्य, आज्येन वैष्णवं, धात्रादिदेवत्यं-
द्वौवारिकंच, हुत्वा; शीघ्रमुद्धाटयेत् ।

मार्जनोपलेपननिर्माल्यशोधनेषु हीनेषु वैष्णवं,
वारुणं, वायव्यं, वैष्णवसेनंच, जुहुयात् ।

सर्वेषां द्रव्याणां तोयं प्रतिनिधि स्तस्मात्तोयं संगृह्य-
अर्चनं मारभेत ।

देवेस्नानविहीने वैष्णवं, वारुणंच, हुत्वा; ' आपो
हिष्ठा ' धैर्मन्त्रस्नानं कृत्वा; अभिषेकस्याऽशक्तौ कुशोदकैः
प्रोक्ष्य; वस्त्रादीन् व्यपोह्य; धौतं परिधापयेत् । नित्यस्ना-
पनमशक्यंचेत् विष्णुपञ्चादिनेषु स्नापयेदिति केचित् ।

ध्रुवबरे पीठे पूर्वविन्यस्तपुष्पाणि संशोध्य पुष्पन्या-
सं कुर्यात् । तेनैव ध्रुवबरेण नित्यार्चनं भवेत् ।

पुष्पन्यासंहित्वा; कौतुकस्य नित्यार्चने कृते वैष्णवं,
विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, विष्णुगायत्रींच, हुत्वा; तदैव पुष्प-
न्यासं कुर्यात् ।

संबन्धकूर्चे हीने वैष्णवं, मुनिमन्त्रंच, हुत्वा; कूर्चं
संन्यसेत् । धात्रादिपरिषदामर्चने हीने तत्तद्देवत्यं, वैष्ण-
वंच, हुत्वा; पश्चात्परिषदोऽर्चयेत् ।

आसनादिसर्वोपचारविपर्यासे ' क्षमस्वे ' ति देवं
प्रणम्य; पुनर् रर्चयेत् ॥

एतेष्वेकं हीनं चेत् तत्तद्देवतामंत्रं, वैष्णवं च, जप्त्वा;
पुनः स्तुतुपचारादिसर्वोपचारैरर्चयेत् ।

उक्तद्रव्यालाभे पुष्पं, तोयं, मक्षतं वा, गृहीत्वा;
तत्तद्द्रव्यं ध्यात्वाऽर्चयेत् ।

अर्चनाकाले अजस्रदीपः मूषिकाक्रिमिकीटपतग
शलभादिपतनेन स्वयमेव मरुतावा विच्छिन्नश्चेत् द्विगुणं
दीपं समुद्दीप्य; सौरं, रौद्रं, माग्नेयं, वैष्णवं च, हुत्वा; पुनः
रर्चयेत् ।

तत्काले सर्वदीपा नश्यन्ति चेत् महत्तरोदोषो भ
वति, देवं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य, कुशोदकैश्चाभिषिच्य; पूर्व
वत्प्रायश्चित्तं, शांतिं च, हुत्वा; देवमभ्यर्च्य; द्विगुणं हविर्नि
वेद्य; आचार्याय दक्षिणां दद्यात् ।

दीपेषु बहुषु वर्तमानेषु एकं (को) नष्टं (श्चे) चेत्, तन्न दो
षाय भवति । अर्चनाकालादन्यस्मिन् अजस्रदीपे विच्छिन्ने
वैष्णवं, विष्णुगायत्री, माग्नेयं, च, हुत्वा; द्विगुणं
समुद्दीपयेत् ।

मंत्राणां स्खलने तन्मूर्त्या सप्रणवया कारयेत् ।

अर्चनाकाले पटेहीने प्राजापत्यं वैष्णवं च हुत्वा
प्रच्छन्नपटं कृत्वा र्चयेत् ।

(वेददूषकादि दर्शने प्रा०)

वेददूषक पाषंड पापरोगान्वितानां प्रतिलोमाद्यं त्य
जादीनां च दर्शने वैष्णवं, ब्राह्मं, रौद्रं, माग्नेयं च, व्याह-
त्यन्तं हुत्वाऽर्चयेत् ।

आवरणाद्वाह्येपंचाशद्विंशत्यन्तरे मनुष्याणां मृति
र्भवति चेत् शवोद्धरणात्पूर्वं देवेशस्यार्चनं हविर्निवेदनं
न कारयेत् । ध्रुवकौतुकयोः पुष्पन्यासमेव कारयेत् । पश्चा
त्कालातीते शांतिं हुत्वा ; द्विगुणमर्चयेत् ।

एककालमर्चनेहीने? द्वितीये द्विगुणं, तृतीये त्रिगुणं
कुर्यात् ।

एकाहमर्चनेहीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं,
श्रीभूमिदेवत्यं च, हुत्वा; द्वायहे द्विगुणं, त्र्यहे त्रिगुणं, एवं
द्वादशाहान्तं वर्धयेत् ।

द्वादशाहे अतीते चेत् औपासनाग्निमाधाय; वैष्णवं,
विष्णुसूक्तं, तदालयगतपरिषद्देवतामंत्रं च, हुत्वा; वित्तानु
सारेण देवं कलशैः संस्नाप्याऽभ्यर्च्य, हविर्निवेदेत् ।

मासंहीनं चेत् आलयाभिमुखे सभ्याग्निमामादा
यवैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं सर्व-
देवत्यं च हुत्वा; देवमष्टचत्वारिंशत्कलशैः संस्नाप्याऽ
भ्यर्च्य हविर्निवेदेत् । एवं मासे प्रकुर्वीत ।

द्वितीये द्विगुणं, तृतीये त्रिगुणं, एवं संवत्सरान्तं
वर्धयेत् ।

संवत्सरे अतीते पद्माग्नौ सप्ताहं महाशान्तिं हुत्वा ;
वैष्णवान्संपूज्य; ब्राह्मणभोजनं च कृत्वा; देवं शताष्टकल
शैस्संस्नाप्य; पुनः प्रार्थनां कारयेत् । पुनः प्रतिष्ठायामक्ष्यु
न्मेषाऽधिवासौ हित्वा ; अन्यत्सर्वं पूर्ववदाचरेत् ।

हविषिहीने तद्ग्रामवासिनस्सर्वेजनाः क्षुत्तिपास
दिभिः पीडिता भवेयुः । तस्मात्प्रयत्नतोदेवस्य हविस्सम्यह
निवेदयेत् ।

एककाले हविषिहीने ? द्वितीये द्विगुणं, त्रितीये
त्रिगुणं, निवेदयेत् ।

एकाहे अतीते वैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं, मूर्तिहोमं च
हुत्वा; देवं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य; महाहविः प्रभूतं निवेदयेत् ।

सोपदंशं हवि रपक्कं, शीतं, पर्युषितं, स्थालीशेषं,
पात्रान्तरगतं, विवृतं, स्वावितं, लंघितं, विकृतं, अल्प
जादिदृष्टं च, देवेशाय निवेदयेच्चेत्, वैष्णवं, श्रीभूमिदे
वत्य, आग्नेयं, वारुणं, वायव्यं च, दशशो हुत्वा, पुनश्च
हविर्निवेदयेत् ।

अशुचिनास्पृष्टं हविर्निवेदयेच्चेत् देवं संस्नाप्य;
वैष्णवं, विष्णुगायत्रीं च, त्रयस्त्रिंशत्कृत्वो हुत्वा, शान्ति
होमविधिना शान्तिं हुत्वा; देवं प्रोक्षणैः प्रोक्ष्य; पुण्या
हं वाचयित्वा; द्विगुणं मभ्यर्च्य; हविर्निवेदयेत् ।

शर्करांगारव्रीहितुषादियुते हविषि निवेदिते अष्टा
क्षरेण, विष्णुगायत्र्या, वैष्णवैश्च, संस्तूय; 'क्षमस्वे'ति
प्रणम्य याचेत् ।

मक्षिकापतंगमशकपिपीलिकाक्रिमिकीटकेशाद्यै -
स्संयुक्ते हविषि निवेदिते, देवं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य; वैष्णवं

विष्णुगायत्रीं, श्रीभूमिदेवत्यं च, अष्टोत्तरशतं हुत्वा; द्विगुणं निवेदयेत् । महाहविष्येतैस्संयुक्ते सति, तत्र पुरुषाशनमात्रं व्यपोह्य; भस्मजलैः कुशेन आपोहिरण्यपवमानैः प्रोक्ष्य; तन्निवेदयेत् ।

प्रायश्चित्तार्चनार्थं अर्कोदयात्पूर्वं पक्वं हविरुपदंशं च सोष्णं चेत् तस्मिन्काले निवेदयेत् । अस्तमयात्पूर्वं पक्वं हविरुपदंशं च सोष्णम् अस्तमयात्पश्चात् देवस्य सायमर्चनं कृत्वा; तद्धविः निवेदयेत् ।

तांबूलं असंस्कृतं लेपकेशान्वितं जंतुस्पृष्टं निवेदयेच्चैत्वेष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं च, हुत्वा; पुनस्तांबूलं निवेदयेत् ।

अन्येष्वर्चनाऽगद्रव्येषु दुष्टेषु हीनेष्वपि तत्तदधिदैवतमंत्रं, वैष्णवं च, हुत्वा; तत्तद्द्रव्यै रर्चयेत् ।

अथवा सर्वेषां द्रव्याणामलाभे पुष्पं जलं वा प्रतिनिधिं संकल्प्य; तत्तद्द्रव्यं स्मृत्वा; अर्चयेत् ।

नित्यहोमे हीने वैष्णवं दशशो हुत्वा; यथोक्तहोमं द्विगुणं जुहुयात् ।

अग्निसंरक्षणे अशक्तश्चेत् कुंडात् 'अयं ते योनि' रिति समिध्यारोपयेत् । अथवा स्वात्मन्यारोप्य, लौकिकाग्नावारोप्य, एवमहरहर्जुहोती (हुयादि)ति विज्ञायते ।

(बलिप्रायश्चित्तम्)

(बलिस्वरूपं, तत्करणप्रकारश्च)

अथ बलिविधिप्रायश्चित्तं वक्ष्ये - सुरर्षिमनुष्याणां बलमस्मात्प्रवर्धते, तस्माद्बलिरिति व्याख्यातः, तदर्थं देवे

शं दिनेदिने त्रिषुकालेषु उक्तद्रव्येषु आवाह्यः अभ्यर्च्यः
बलिभ्रमणं कारयेत् ।

एवं कर्तुमशक्तश्चेदुक्तेपात्रे केवलंबलिद्रव्यं
निक्षिप्यः तस्योपरि यथोक्तं बलिबेरंसन्यस्यः शिर
सा धारयन्, त्रिकालं, द्विकालं, एककालं वा, आलयं प्रद
क्षिणं कारयेत् ।

अथवा बलिद्रव्यं विना शिबिकादियानि गजेवा,
आरोप्यः आलयं प्रदक्षिणं कारयेत् ।

(बल्यकरणे प्रा०)

प्रातःकाले बलिभ्रमणेहीने वैष्णवं सौरं, सौम्यं,
प्राजापत्यं च, जुहुयात् ।

प्रदक्षिणे हीने अधिके च वैष्णवं, गारुडं, च हुत्वा;
बलिभ्रमणं कारयेत् ।

प्रातर्बलौहीने मध्याह्ने द्विगुणं, मध्याह्ने च हीने सायं
त्रिगुणं कुर्यात् ।

एकाहे हीने नित्याग्नौ चुल्यां वा अग्निपरिस्तीर्यः
वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, दिग्देवत्यं च, हुत्वा; विधि
ना प्रदक्षिणं कारयेत् ।

द्व्यहे द्विगुणं, त्र्यहे त्रिगुणम्, एवं द्वादशाहान्तं
वर्धयेत् ।

द्वादशाहे अतीते अग्निमौपासनमादाय; वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं ब्राह्मं रौद्रं दिग्देवत्यं च हुत्वा; पूर्ववत् बलिभ्रमणं कारयेत् । मासेऽतीते पौण्डरीकाग्निमादाय वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं पारमात्मिक, ईकारादींस्तदालयगतपरिषद्देवत्यं च, हुत्वा; तथैव बलिभ्रमणं कारयेत् ।

द्विमासे द्विगुणं, त्रिमासे त्रिगुणम्, एवं संवत्सरान्तं वर्धयेत् । संवत्सरे अतीते देवाभिमुखे, दक्षिणे वा, सभ्याऽग्निं संसाध्य; वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं, सर्वदेवत्यं च, जुहुयात् । आचार्यदक्षिणां दत्वा; बल्युद्धरणं कारयेत् ।

अन्नबलौ भूमौ पतिते भिन्ने जीर्णे च पूर्ववत् बलिमापाद्य; वैष्णवं, गारुडं प्राजापत्यं च हुत्वा; प्रदक्षिणं कारयेत् ।

बल्युद्धरणकाले येन केनचित् विघ्नश्चेत् सौरं; सौम्यं वैष्णवं च हुत्वा; पुनरारभेत । पात्रालाभे हविःपात्रमादाय वैष्णवं जुहुयात् ।

प्रमाणहीने अन्नबलौ वैष्णवं प्राजापत्यं च जुहुयात् ।

देवस्थालंकारेहीने श्रीदेवत्यं, छत्रपिच्छादीनामलाभे वारुणं, चामरादीनामलाभे वायव्यं, दीपालाभे च आग्नेयं वैष्णवं च, प्रत्येकं व्याहृत्यन्तं जुहुयात् ।

दोषदुष्टहविर्निवेदन प्रायश्चित्तं कारयेत् ।
इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्च
नित्यार्चनप्रायश्चित्त(बलि)विधिर्नाम षट्षष्टितमः

(अथ सप्तषष्टितमः पटलः)

अथ स्नपनप्रायश्चित्तविधिं वक्ष्ये ।

(स्नपनतैविध्यम् तदकरणे प्रा०)

स्नपनं च त्रिविधं नित्यं नैमित्तिकं काम्यंचो
नद्वये तथा विषुवे च स्नपनं य तन्नित्यम् चंद्रसूर्ये
स्ते वा यत्स्नपनं तन्नैमित्तिकम् शेषेषु यत्स्नपनं तत्
नित्यस्नपने हीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरु
वारुणं च, दशकृत्वो हुत्वा पुनः स्नपनं कारयेत् ।

ग्रहणकाले देवस्य स्नपने हीने महत्तरो दोषो
पूर्ववत् प्रायश्चित्तं हुत्वा; पश्चात्प्रयत्नेन स्नपनं कार
काम्येषु स्नपनेषु हीनेषु पूर्ववत् प्रायश्चित्तं
शुद्धोदकैर्वा स्नापयेत् ।

आलयाभिमुखे, उत्तरे वा स्नपनालय मुत्तमं,
न्यां मध्यमं, दक्षिणपश्चिमयो रधमं ।

आग्नेयादिषु कोणेषु स्नपनं चेद्वैष्णवं विष्णु
पुरुषसूक्तं दिग्देवत्यमंत्रांश्च हुत्वा; स्नपनं कारयेत् ।

संन्ध्याकाले नैमित्तिके स्नपने प्राप्ते तन्नैमि
समाप्य; पश्चान्नित्यपूजां समाचरेत् ।

(पूर्वरात्रौ प्रतिसरबन्धाद्यभावे प्रा०)

पूर्वरात्रौ प्रतिसरबन्धनं, शयनं च विहीनं चेत्
वैष्णवं श्रीभूमिदेवत्यं सौदर्शनं च हुत्वा; तत्काले शय-
नाधिवासं हित्वा प्रतिसरबन्धनमेव कारयेत् ।

एकबरे कौतुके च शयनं विना प्रतिसरबन्धनं सद्य
एव कुर्यात् ।

अंकुरार्पणे कृते स्नपनेहीने वैष्णवं सौम्यं श्रीभूमि
देवत्यं वैष्णवं च हुत्वा; स्नपनं कारयेत् । अंकुरार्पणं विना
स्नपनं कारयेदिति केचित् ।

श्वभ्रे पङ्क्तौ वा प्रमाणहीने अधिके च वैष्णवं,
श्रीभूमि(भू)देवत्यं, पङ्क्तीशमन्त्रं च, जुहुयात् ।

विष्वक्सेनार्चनेहीने वैष्णवं, विष्वक्सेनं च, जुहु-
यात् ।

पङ्क्तीशस्याऽर्चनेहीने तन्मन्त्रं, जयादिंश्च, जुहु-
यात् ।

इन्द्रादीनामर्चनेहीने तत्तन्मन्त्रं, वैष्णवं च, जुहु-
यात् ।

कलशेषु प्रमाणहीनेषु अधिकेषु च वैष्णवं, वा-
यव्यं, आग्नेयं च, जुहुयात् ।

मृत्सु हीनासु वैष्णवं, महीदेवत्यम्, पर्वतेषु हीनेषु
तत्तद्वर्णहीनेषु प्रमाणहीनेषु च वैष्णवं, आग्नेयं च, धान्येषु

हीनेषु वैष्णवं, वायव्यंच, अंकुरेषुहीनेषु गारुडं व्याहृतीश्व, अष्टमंगलेषुहीनेषु तत्तद्वर्णहीनेषु, प्रमाण हीनेच, वैष्णव, मैद्रंच, जुहुयात् ।

पञ्चगव्ये योगक्रियाहीने मंत्रहीनेच, वैष्णवं, रौद्रंच, जुहुयात् ।

पञ्चगव्यादिद्वादशप्रधानद्रव्येषु उक्तप्रमाणहीनेषु जलेनपूरयित्वा, तत्तदधिदेवतामंत्रं, वैष्णवंच, जुहुयात् ।

द्रव्याणांसंकरे वैपरीत्ये तत्तदधिदेवार्चनेहीने मंत्र-संकुले हीनेच नित्याग्नावष्टोत्तरशतं वैष्णवं यजेत् ।

पुण्यपुष्पाद्युक्तद्रव्यालाभे यथालाभं संगृह्य; तत्तदधिदेवतामंत्रं, वैष्णवंच, जुहुयात् ।

साधिते कलशे (भिन्ने) हीने अन्यंकलशमादाय तथैवाऽऽपूर्य, अभ्यर्च्य; वैष्णवं दशशो जुहुयात् ।

विपर्यासोद्धृतद्रव्येण स्नापयेत्चेत् वैष्णवं, तत्तद्द्रव्याधिपदेवत्यंच हुत्वा; तद्द्रव्यसंशोध्य; शुद्धोदकैः स्नापयेत् ।

कलशन्यासे कृते श्वकाकाद्यस्पृश्यस्पर्शनेसति अन्यंकलशमादाय पूर्ववत्संसाध्य शान्तिं वैष्णवंच जुहुयात् ।

द्रव्येषुक्रिमिकीटादिपतनेसति तत्त्यक्त्वा अन्यद्रव्यं संगृह्य वैष्णवं तद्द्रव्याधिपदेवत्यं च जुहुयात् ।

रत्नानामलाभे वैष्णवंहुत्वा सुवर्णं निक्षिपेत् ।
द्वादशवस्त्रालाभे वैष्णवं, श्रीदेवत्यं च, हुत्वा अष्ट
चत्वारिवा आल्लाद्य स्नपनं कारयेत् ।

यथोक्तस्नपने येनकेनचिदसंभृते सति विंशतिकल
शादि पंचकलशान्तैः कलशैः स्नपयेत् ।

अथवा शुद्धस्नपनविधिना स्नापयेदित्येके ।
इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रंथसंहितायां स्नपनप्रायश्चित्तविधिर्नाम सप्तषष्टि
तमः पटलः ॥

(अथ अष्टषष्टितमः पटलः)

अथोत्सवप्रायश्चित्तं वक्ष्ये ।

(ध्वजारोहणहीने)

ध्वजारोहणहीने चोत्सवेकृते सउत्सवो निष्फलो
भवति, तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ध्वजारोहणं कृत्वा उत्सवं
कारयेत् ॥

(उक्तमासे अज्ञानादुत्सवाऽकरणे प्रा०)

उक्तमासे चोक्तनक्षत्रे अवभृथं संकल्प्य ध्वजा
रोहणं कृत्वा ; अज्ञानादर्थलोभाद्वा येनकेनचिदुत्सवं
नकुर्यात् द्वितीयेमासे तद्दिने अवभृथं संकल्प्य तद्दिना
त्पूर्वं तीर्थाऽकुरार्थं मृत्संग्रहणं कृत्वा ; उत्सवमारभेत ।

अस्यप्रायश्चित्त मञ्जाग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, सूक्तं, ध्वाजं, गारुडं, वैष्णवक्सेनं, सौदर्शनं, मुत्सर्वात्त्यं च, व्याहृत्यं, हुत्वा; वैष्णवान् संपूज्य; उकारयेत् । उत्सवस्याऽवभृथ नक्षत्रसंख्याक्रमविपर्याऽवभृथं कुर्याच्चेत् उत्सवविशेषं, तिथिवारनक्षद्विहुत्वा; ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

(ध्वजे गरुडप्रतिष्ठाहीनेषां)

ध्वजारोहणे गरुडप्रतिष्ठाविहीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, ध्वाजं, गारुडं च, शतशो हुत्वा; प्रतिष्ठां कारयेत् ॥

(ध्वजदैवादिपूजनहीनेषां)

ध्वजदैवचक्रविष्णवक्सेननन्दीशानामर्चनं, दानं वा, हीनं चेत् वैष्णवं, तत्तद्देवत्यं च, हुत्वा; पुनरभ्यनिवेदयेत् ॥

(भेरीताडनहीनेषां)

भेरीताडेनहीने रौद्रं, व्याहृतीश्च, हुत्वा; भेरीडनं कारयेत् ।

(ध्वजगरुडनिवेदनहीने, तस्य-मुद्गान्ननिवेदनहीने च)

ध्वजारोहणेकृते गरुडस्य निवेदनेहीने वैष्णवध्वाजं, गारुडं च, हुत्वा; द्विगुणं निवेदयेत् ।

तस्य मुद्गान्ननिवेदनहीने वैष्णवं, ध्वाजं, गारुडं हुत्वा; यत्नेन यथोक्तं मौद्रिकं निवेदयेत् ॥

(ध्वजस्य चौरापसरणादौ प्रा०)

ध्वजदंडे चोराद्यपहते हीने अग्निदग्धे अश-
निनोत्पातिते च वैष्णवं, वायव्य, माग्नेयम्, इंकारादीन्
गारुडं, ध्वाजं च, हुत्वा; ध्वजदण्डमारोप्य; पूर्ववत् ध्वज-
मारोप्य; उत्सवशेषं कारयेत् ।

(ध्वजपटपतने प्रा०)

ध्वजगरुडे पतिते ब्राह्मं, प्राजापत्यं, सौरं, सौम्यं,
आग्नेयं, व्याहृतीश्च, हुत्वा; पूर्ववत् घण्टासहितमारोपयेत् ।

(ध्वजगरुडस्य वर्षादिबाधेदोषाभा०)

ध्वजगरुडस्याऽऽकाशचारित्वात्तस्यवर्षाऽऽतपवा -
धो न दोषाय भवति ।

(नियतकाले उत्सवाकरणे प्रा०)

कालोत्सव मुक्तमासे नकुर्याच्चेत् अन्यस्मिन्मासे
तद्दिनेच अवभृथं संकल्प्य; उत्सवं कारयेत् । अस्य प्राय
श्चित्तं वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, ध्वाजं, गारुडं च,
दशशो हुत्वा; वैष्णवान् संपूज्य; आचार्यदक्षिणां दत्वा;
उत्सवमाचरेत् ।

(उत्सवादौ स्नपनहीने प्रा०)

उत्सवादौ स्नपनेहीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुष-
सूक्तं, वारुणं च, हुत्वा; शुद्धोदकै रभिषेचयेत् ।

(उत्सवार्थप्रतिसरहीने)

उत्सवार्थं प्रतिसरबंधनेहीने वैष्णवं वैष्णवकृसेनं,
सौदर्शनं च, हुत्वा; पुनः प्रतिसरं बध्नीयात् ।

(यज्ञशालाकुम्भवेद्योः प्रमाणहीनाधिक्ययोः प्रा०)

यज्ञशालायां कुम्भवेद्यां प्रमाणहीनायां, अधिका-
यांच, वैष्णव, माग्नेयं, भूमिदेवत्यं च, जुहुयात् ।

(तोरणदर्भमालाऽलङ्काराणां हीने प्रा०)

तोरणानामलाभे दौवारिकदेवत्यं, दर्भमालायां
हीनाया मार्षं, अलङ्कारहीनेश्रीदेवत्यं च, जुहुयात् ।

(प्रातः सायंबल्पादिहीने, प्रा०)

प्रातःकाले बलिं निर्वाप्य; उत्सवेहीने वैष्णवं,
वैष्णवसेनं, गारुडं, तदुत्सवाधिदेवत्यं च, हुत्वा; सायेद्वि-
गुणमुत्सवं कारयेत् । सायेहीनेप्रातद्विगुणंवर्धयेत् ।

(एककालोत्सवेविशेषः)

एककालोत्सवश्चेत् द्विकालंबलिनिर्वाप्य सायाह्ने-
चोत्सवं कारयेत् । तत्कालातीतं पूर्वेवाकृतंचेत् पूर्ववत्कृत्वा
उत्सवं कारयेत् ।

(बलिमात्रहीने प्रा०)

बलिप्रदानेहीने बलिरक्षकदेवत्यं, दिग्देवत्यं च,
हुत्वा; तथैव बलिप्रदानं कारयेत् ।

(बलिद्रव्यतत्पात्रयोः पतने पात्रस्यभेदेनाशेष-प्रा०)

बलिद्रव्ये, पात्रेवा, भूमौपतिते, भिन्ने, नष्टेवा, पूर्वं
वत्प्रायश्चित्तं हुत्वा; भूतपीठेबलिशेषं (तदनुक्तस्थाने बलि
शेषं निर्वपेच्चेत्, वैष्णवं अक्षहन्तृमन्त्रं, वैष्णवसेनं, गारुडं

सौदर्शनंच, हुत्वाभूतपीठे बलिशेषं) क्षिपेत् । देवस्य
द्विगुणार्चनेहीने, हविर्निवेदनेचहीने, वैष्णवं, शांतिं हुत्वा;
द्विगुणमभ्यर्च्य; निवेदयेत् ।

(उक्तहोमेहीने)

यथोक्तहोमेहीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं त्रय
स्त्रिंशत्कृत्वो हुत्वा; यथोक्तं जुहुयात् ।

चक्रवीशाऽमितानां कुंभदेवानां चाऽर्चनं हविर्निवे
दनंचहीनंचेत्; वैष्णवं विष्णुसूक्तं; पुरुषसूक्तं वैष्णवे
गारुडं सौदर्शनंच हुत्वा; पुनरभ्यर्च्य; निवेदयेत् ।

(देवस्यालङ्कारेहीने)

देवस्यालङ्कारे हीने वैष्णवं, श्रीदेवत्यंच, जुहुयात् ।

(अलङ्कारद्रव्येषु निर्माल्याऽनिर्माल्यविभागः)

अलङ्कारद्रव्येषु पुष्पगन्धौघौ निर्माल्यौ भवतः तौ
हित्वा अन्यानिद्रव्याणि प्रक्षाल्य पंचगव्यैः प्रोक्ष्य तत्तद्रव्यै
रलंकुर्यात् ।

(नृत्त गानस्तोत्रं भक्तपरिवृत्तिच्छत्रपिच्छादीनां हीने)

नृत्ते गेये च हीने वैष्णवंरौद्रम् स्तोत्रेहीने ब्रा-
ह्मं, सारस्वतं; भक्तैः परितोहीने वारुणं, वैष्णवं, वैष्णव-
सेनंच, छत्रपिच्छादौहीने वैष्णवं, सौम्यं; चामरादौ हीने
वैष्णवं, हवीरक्षकदेवत्यं च, जुहुयात् ॥

(देवस्य यानात्पतने)

देवेशेयानात्पतिते शीघ्रमुद्धृत्य 'क्षमस्वे'ति प्रणम्य, शुद्धोदकै रभिषिच्य; वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, दिनाधिदेवत्यं च, हुत्वा; पुनरुत्सवं कारयेत् ।

(चक्रवीशादिबिम्बाभावे)

चक्रवीश (शा, मिता)शांतानां बिम्बाऽभावे पृथक् पृथक् पात्रेषु समावाह्याऽभ्यर्च्य ; तत्तद्देवत्यं हुत्वा; पश्चादुत्सवं कारयेत् ।

(एतेषां पतने प्रा०)

एतेषां पतने पूर्ववदुद्धृत्य स्नापयित्वा तत्तद्देवत्यं वैष्णवंच जुहुयात् । भूमौपतिते अन्नाऽर्घ्यपुष्पबलौ पूर्ववद्वलिमापाद्य, वैष्णवंच; बलिरक्षकदेवत्यंच, जुहुयात् ।

(यानात्पतितस्याऽङ्गहीने)

यानात्पतिते हीनांगे पद्माग्नौ महाशांतिं हुत्वा; तच्छक्तिं ध्रुवबेरेसमारोप्य; कौतुकं, स्नपनं, बलिबेरंवा, अलंकृत्य; आवाह्याऽभ्यर्च्य; उत्सवं कारयेत् ।

(कौतुकादिबेराऽभावे)

बेराभावे पात्रेरत्नं, सुवर्णंवा, निक्षिप्य; आवाह्य; अभ्यर्च्य; दिनेदिने महाशान्तिमहाहोमंच हुत्वा; उत्सवं कारयेत् । हीनाऽङ्गतद्वेरं पुनरसंधानविधिना संधानंकृत्वा; पुनःप्रतिष्ठांकारयेत् ।

(नदीपर्वतसमीपे देवालयसत्त्वे)

नदीसमुद्रपार्श्वे, पर्वतपार्श्वेवा, विमानं यत्र दृश्यते
तत्र ध्वजारोहणं कृत्वा; तद्दालयं परितो बलिदान, मुत्सवं च,
कारयेत्, तत्समीपे ग्रामादौ सति तत्र बलिदान, मुत्सवं च,
कारयेदित्येके।

(गायकनर्तकयोः पतने)

गातुर्नर्तुश्च पतने श्रीदेवत्यं, वैष्णवं च, वादकानां
पतने ब्राह्मं, रौद्रं च, आचार्यादीनां पतने, संक्षोभे च, आर्षं,
वैष्णवं च, ध्वजादीनां पतने ध्वजं, वारुणं, वायव्यं च,
जुहुयात् ।

(उक्तकाले वर्षादिना उत्सवाऽकरणे)

वर्षधाराऽतिवाताऽशनिपातविद्युल्लेखायुते काले -
देवेशस्य उत्सवं न कुर्याच्चेद्वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं,
श्रीभूमि देवत्यं च, हुत्वा; उत्सवं कारयेत् ।

(वीथिमध्ये वर्षादिस्पर्शे प्रा०)

वीथ्यन्तरे वर्षधाराप्रवेशे तृणपांसुयुतवातस्पर्शे च
देवेशं संस्नाप्य; वैष्णवं, दिग्देवत्यं, वारुणं, वायव्यं, यहे-
वादींश्च हुत्वा; पुनरुत्सवं कारयेत् ।

(उत्सवकाले कलहादौ प्रा०)

उत्सवकाले कलहरुधिरस्त्रावेषु सत्सु वैष्णवं मा-
ग्नेयं ब्राह्मं रौद्रं दिनाधिदेवत्यं च जुहुयात् ।

(आलयाभ्यन्तरे शस्त्रादिनामरणे प्रा०)

आलयाभ्यन्तरे शस्त्राद्यैर्मरणे सति तच्छीघ्रमप -
हाय अब्जाऽग्नौ महाशान्तिं तद्दिनाधिदेवत्यं च जुहुयात् ।

(वीथ्यां मरणसम्भवे प्रा)

वीथ्यांमरणादौसंभूते तच्छीघ्रं व्यपोह्य शान्तिहोमं
हुत्वा उत्सवं कारयेत्

एकनाडिका यामादर्वाक्कालंगतंचेत्युनरुत्सवंकारयेत् ?

(अशीतिदण्डाभ्यन्तरे शवेसति प्रा०)

आलयस्याऽशीतिदण्डाभ्यन्तरे वीथ्यां शवेसति
तत्रोत्सवं न कुर्यात्, कुर्याच्चेद्राजराष्ट्रविनाशाय भवति,
तस्माच्छीघ्रमपहाय, प्रायश्चित्तं महाशान्तिं पार्षदं च हुत्वा
पुनरुत्सवं कारयेत् ।

(उत्सवमध्ये अन्योत्सवशुभकर्मकरणे प्रा०)

ध्वजारोहणादूर्ध्वं तीर्थदिनात्पूर्वं अन्योत्सवं शुभ
कर्माणि न कुर्यात् ; कुर्याच्चेदाभिचारिकं भवति; तद्दोषशम
नार्थं वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं पार्षदं च हुत्वा ब्राह्म
णान् भोजयेत् ।

(तीर्थदिनात्पूर्वरात्रौ प्रतिसरबन्ध शयनाऽभावे प्रा०)

तीर्थदिनात्पूर्वरात्रौ प्रतिसरबन्धने शयनेवा हीने
वैष्णवं श्रीभूमिदेवत्यं सौदर्शनं च हुत्वा ते समाचरेत् ।

(तीर्थस्नानकाले अतीते हीनेवा प्रा०)

तीर्थस्नानकाले अतीते हीनेवा वैष्णवं वारुणं
स्कंददेवत्यं च जुहुयात् ।

(तीर्थदिनेरात्रौ ध्वजावरोहणहीने प्रा०)

तद्रात्रौ ध्वजावरोहणे हीने ध्वाजं गारुडं वैष्णवं च
जुहुयात् ॥

(अवरोहणे बलिहीने प्रा०)

अवरोहणे बलौहीने ध्वजदेवं संपूज्य, वैष्णवं,
तदालयगतपरिषेदवत्यं च हुत्वा ध्वजाऽवरोहणं कारयेत् ।

(उत्सवान्तस्नपनहीने प्रा०)

उत्सवान्तस्नपनेहीने वैष्णवं विष्णुसूक्तं जया-
दिमूर्तिमन्त्रांश्च जुहुयात् ।

(अनुक्तदोष प्रा०)

अत्रानुक्तदोषाणां प्रायश्चित्तं वैष्णवं विष्णुसूक्तं
पुरुषसूक्तं गायत्रीं च जुहुयादिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रंथसंहितायाम् उत्सवप्रायश्चित्तविधिर्नामा अष्ट
षष्टितमः पटलः ॥

६८ ॥

(अथ एकोनसप्ततितमः पटलः)

॥ अथास्पृश्यस्पर्शने प्रायश्चित्तं वक्ष्ये ।

(मूषकादिस्पर्शनादौ प्रा०)

मूषकसर्पकृकलास मंडूकमार्जार नकुलादिषु गर्भा-
गारं प्रविष्टेषु विष्मूत्र विसर्जनेच तदव्यपोह्य; पञ्चगव्यैः
'आपोहिष्ठा'दिना प्रोक्षयेत् । तेषुध्रुवमारूढेषु विष्मूत्र
विसर्जनेच क्षिप्रं वस्त्रेण शोधयित्वा; शुद्ध्यर्थं कुशेन मार्ज-
यित्वा कुशोदकेन आपोहिरण्य पवमानैः प्रोक्ष्याऽ
र्चयेत् । तैः जन्वर्षिवेषु स्पृष्टेषु शुद्धोदकैः स्संस्नाप्य
प्रोक्ष्य पूर्ववदर्चयेत् ॥

(सूतिकादीनां प्रथमावरणे प्रवेशे प्रा०)

सूतिकोदक्यारजकध्वजाऽऽद्यन्त्यजातिभिः प्रथ-
मावरणे प्रविष्टे, परिषद्देवाना मर्चास्थाने संस्पृष्टे, प्रवि-
ष्टेच दर्भोल्लेकेनोद्दीप्य वास्तुस्नपनोक्तमन्त्रैः पञ्चगव्यप्रो-
क्षणं पुण्याहं च जुहुयात्, नित्याग्नौ दौवारिकमन्त्रं, द्वारपाल
कमन्त्रं, वैष्णवं च जुहुयात् । बाह्याऽऽवरणस्य संमार्ज-
नापलेपनप्रोक्षणैः शुद्धिर्भवति ॥

(सूतिकादीनां मर्चनाकाले दर्शने प्रा०)

तेष्वर्चनाकाले वा दृष्टेषु देवं पञ्चगव्येनाऽभि-
षिच्य शुद्धोदकैः स्संस्नाप्य प्रोक्षणैः प्रोक्ष्य पूर्व-
वत्तुत्वा अर्चयेत् ।

(आलयाभ्यन्तरे सूतिकादि प्रवेशे तत्स्पृष्टहविर्निवेदने प्रा०)

आलयाभ्यन्तरे प्रविष्टे तत्स्पृष्टहविर्निवेदनेच द्रव्यं
यथाविधि शोधयित्वा वास्तुहोमं हुत्वा पर्यग्निपञ्चगव्या

भ्यां शोधयित्वा पुण्याहं कृत्वा देवं कलशैस्संस्नाप्य
नित्याग्नौ वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं रौद्रं सौम्यं
ब्राह्मं श्रीसूक्तं महीसूक्तं च हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्।

ॐ

(ध्रुववेरादौ सूक्तिकादिस्पृष्टे प्रा०)

ध्रुववेरे कौतुकादिषु स्पृष्टेषु पूर्ववच्छुद्धिं कृत्वा
वास्तुहोमं हुत्वा पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा
पुण्याहं कृत्वा देवं कलशैः संस्नाप्य अब्जाग्नौ महा
शान्तिं हुत्वा पुनः प्रतिष्ठां कारयेत्।

(शूद्राद्यनुलोमस्पृष्टहविर्निवेदने प्रा०)

शूद्राद्यनुलोमस्पृष्टहविर्निवेदने देवं पञ्चगव्यैः
शुद्धोदकैश्चाभिषिच्य पुण्याहं वाचयेत्।

(महापातकिनां प्रवेशे, तत्स्पृष्टहविर्निवेदने च प्रा०)

पञ्चपातकैश्चण्डालाद्यैश्चाऽऽलये प्रविष्टे तत्स्पृष्ट-
हविर्निवेदने च सप्ताहं महाशान्तिं हुत्वा आलय मभ्युक्ष्य
पुनः प्रतिष्ठां कारयेत्।

(ध्रुववेरादौ महापातकि प्रभृतिभिस्स्पृष्टे प्रा०)

ध्रुववेरे कौतुकादिषु स्पृष्टेषु पूर्ववच्छुद्धिं कृत्वा
सप्ताहं महाशान्तिं हुत्वा वित्तानुसारेण कलशैः संस्नाप्य
पुनः प्रतिष्ठां कारयेत्।

(पतितस्य गर्भगृहे प्रवेशे प्रा०)

पतिते गर्भगृहे प्रविष्टे वास्तुशुद्धिं कृत्वा महा
शान्तिं हुत्वा अर्चयेत्॥

(महापातकादीनां प्रथमे द्वितीयेवा आवरणे निरन्तरसञ्चारे प्रा०)

एनेषुप्रथमावरणे, द्वितीयेवा, नैरन्तर्येण संचरत्सु मासे अतीते, मासमेकं महाशान्तिं हुत्वा कर्षणादि पुन स्संस्कारं कृत्वा महाप्रतिष्ठां कारयेत् ।

(महापाताकि प्रभृतीनां संवत्सरं प्रासादाभ्यन्तरे संचारे प्रा०)

तेषु प्रासादाऽभ्यन्तरे बाह्येच संचरत्सु संवत्सरे अतीते अर्चनादीनि संत्यज्य कौतुकादि रक्षणं कृत्वा गर्भागारादि सप्तप्राकारेषु गाः वासयित्वा मासेऽतीते सर्वत्र शुद्धिं कृत्वा मासत्रयं महाशान्तिं हुत्वा कर्षणादि पुनस्संस्कारं कृत्वा बालालयं संकल्प्य जलाधिवासा दीनि कारयित्वा विंशशुद्धिं कृत्वा अशीत्यधिक सहस्र कलशै स्संस्नाप्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा वैष्णवान् संपूज्य देवं बालालये प्रतिष्ठाप्या आलयादि सर्वत्र नवीकरणं कृत्वा महाप्रतिष्ठां कारयेत् ॥

(तत्संसर्गिणां स्पर्शे प्रा०)

तै स्संसर्गिणां स्पर्शे सूतिकादीना मुक्तं प्रायश्चित्तं कारयेत् ।

(तत्संसर्गिस्पर्शे प्रा०)

तत्संसर्गिणां स्पर्शे स्नपनदिना शुद्ध्यति ॥

(तत्संसर्गिस्पर्शे दोषो न)

तत्संसर्गिणां दोषो नास्ति ॥

(आशौचिद्विज स्पृष्ट हविर्निवेदने प्रा०)

अशौचिद्विजस्पृष्टहविर्निवेदने च एकाहं महा -
शान्तिं हुत्वा शुद्धोदक रभिषिच्य पुण्याहं वाचयित्वापूर्वव
दर्चयेत् ।

(ध्रुववेरादौ आशौचिद्विजस्पृष्टे प्रा०)

ध्रुववेरकौतुकादिषु संस्पृषेषु पूर्ववन्महाशान्तिं
हुत्वा पुनः स्थापनमाचरेत् ।

(गर्भालया द्वाह्ये सर्वत्र आशौचि द्विजप्रवेशे प्रा०)

आलया द्वाह्ये सर्वत्र प्रविष्टे गौरवं लाघवं च
ज्ञात्वा समूह्यैव कारयेत् ।

खद्योतादीनां गर्भालय प्रवेशे, तै विम्बेस्पृष्टे वा प्रा०)

खद्योतपक्षिजाति प्रवेशे विम्बे स्पृष्टे पूर्ववत् पर्यग्नि
पञ्चगव्याभ्यांशोधयित्वा देवं शुद्धोदकैरभिषिच्य प्रोक्षणैः
प्रोक्ष्य नित्याग्नौ चुल्यांवा वैष्णवं जुह्यात् तत्समीप
स्थान् विम्बादीन्पूर्ववत्संशोध्य शुद्धोदकैस्संस्नाप्य पुण्या
हं वाचयित्वा पूर्ववत् होमं जुह्यात् ।

(पूर्वोक्तदेशेषु मनुष्यादीनां ताडनादौ प्रा०)

पूर्वोक्तदेशेषु मनुष्याणां श्वकुक्कुटादीनां च छेदने
ताडने रुधिरस्रावे मृतादौ संभूते तद्व्यपोह्य तद्देश
शुद्धिं कृत्वा वास्तुहोमं हुत्वा देवंसप्तभिः कलशैः संस्नाप्य
तद्दोषशमनार्थं महाशान्तिं हुत्वा पूर्ववदभ्यर्च्य (प्रातिष्ठां
कारयेत्) हविर्निवेदयेत् ॥

(आलयाद्वाह्येपूर्वोक्तताडनादि संभवे प्रा०)

आलया द्वाह्ये संभूते पूर्ववत् पर्यङ्गित्वा देवं-
शुद्धोदकैः संस्नाप्य शान्तिहोमं हुत्वा वैष्णवान् संपूज्य
पूर्ववदर्चयेत् ।

(देवस्य शवदर्शने प्रा०)

देवेन शवे दृष्टे देवं संस्नाप्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं
पुरुषसूक्तं जुहुयात् ।

(प्रथमावरणे गजादिमरणे प्रा०)

प्रथमावरणे गजाऽश्वपशुगर्दभादिषु मृतेषु तद्देशं
खनित्वा वास्तुहोमं हुत्वा शुद्धोदकैः रभिषिच्य वैष्णवं
विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं च जुहुयात् ।

(महावेरेस्वेदादिदर्शने प्रा०)

महावेरेहि स्वेदरुधिरस्त्रावरोदन जल्प हास धूमा
दिषु सत्सु आलयाऽभिमुखे पौण्डरीकाऽग्निं साधयित्वा
वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं ईङ्गारादींश्च हुत्वा देवं-
कलशैः संस्नाप्य अभ्यर्च्य हविः निवेद्य ब्राह्मणान् भोज
यित्वा वैष्णवान् संपूज्य आचार्यदक्षिणां दद्यात् ।

(वल्मीकादि सम्भवे प्रा०)

वल्मीकतृणक्रिमिकीटकवकाद्युद्भवे सति पूर्वव-
च्छान्तिं हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा देवं बालालये प्रति
ष्ठाप्य नवीकरणं कारयेत् ।

(विमानेऽकारणाद्भिन्ने प्रा०)

विमाने अकारणाद्भिन्ने पतिते शुद्धिं कृत्वा मास
त्रयं महाशान्तिं हुत्वा , कर्षणादि पुनः संस्कारं कृत्वा ,
बालालयं संकल्प्य , जलाधिवासादीनि करायित्वा , बिम्ब
शुद्धिं कृत्वा , अशीत्यधिकसहस्रकलशैः संस्नाप्य , ब्राह्म
णान् भोजयित्वा , वैष्णवान् सम्पूज्य , देवं बालाऽऽलये
प्रतिष्ठाप्य , आलयादि सर्वत्र नवीकरणं कृत्वा , महाप्र
तिष्ठां कारयेत् ।

(अशनिहते महामक्षिकयुते च विमाने प्रा०)

अशनिहते महामक्षिकादि युते च देवं कलशैः
संस्नाप्य , विशेषपूजां कृत्वा प्रभूतं निवेद्य , शान्तिं हुत्वा
ब्राह्मणान् भोजयित्वा , पुनस्सन्धानं कारयेत् ।

(आकाशे प्रतिसूर्यदर्शने प्रा०)

आकाशे प्रतिसूर्यदर्शने वैष्णवं , सौरं दशकृत्वो
जुहुयात् ।

(दिग्दाहे प्रा०)

दिग्दाहे वैष्णवं , दिग्देवत्यं , आग्नेयं च जुहुयात् ।

(उपलवर्षे प्रा०)

उपलवर्षे वारुणं वैष्णवं त्रयस्त्रिंशत्कृत्वो
जुहुयात् ।

(अकालेऽन्दुक्षयादौ प्रा०)

अकालेऽन्दुक्षये पूर्तौ प्रतिदर्शने महोत्पाते च म-
हाशान्तिं हुत्वा देवं विशेषतोऽभ्यर्च्य हविर्निवेद्य ब्राह्म-
णान् भोजयेत् ।

(आलयाभ्यन्तरादौ रक्तस्त्री दर्शने प्रा०)

आलयाभ्यन्तरे बाह्ये प्राकारेवा रक्तस्त्रीदर्शने
तं देशं संशोध्य पञ्चगव्यैः प्रोक्ष्य पुण्याहं वाचयित्वा
ब्राह्मणान् भोजयित्वा देवं विशेषतोभ्यर्च्य हविर्निवेदयेत् ।

(ध्रुववेरादौ रक्तस्त्रीस्पृष्टे प्रा०)

ध्रुववेरे कौतुकादौ स्पृष्टे ध्रुववेरशुद्धिं, जलाधिवा
संच कृत्वा पुनःप्रतिष्ठां कारयेत् ।

(गर्भगृहे सर्पादिदर्शने प्रा०)

गर्भगृहे सर्पादिदर्शने तदुद्वाह्य गोमयेनोपलिप्य
पञ्चगव्यैः प्रोक्ष्य औपासनाग्निमादाय वैष्णवं शान्तिं
हुत्वा पुण्याहं वाचयित्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

(तत्र सर्पमरणे प्रा०)

तत्र सर्पे मृते तद्व्यपोह्य उपलिप्य पञ्चगव्यैः
प्रोक्ष्य वास्तुशुद्धिं कृत्वा देवं चतुर्विंशति कलशैः संस्ना
प्य अब्जाग्नौ एकाहं महाशान्तिं जुहुयात् ।

(ध्रुवादौ सर्पादिभिः स्पृष्टे प्रा०)

ध्रुवकौतुकादिषु तैस्स्पृष्टेषु देवं शुद्धोदकैः संस्ना
प्य महाशान्तिं हुत्वा पुण्याहं वाचयित्वा देवं विशेष-
तोऽभ्यर्च्य हविर्निवेदयेत् ।

प्रासादाद्बाह्ये आवरणे सर्पे मृते तद्व्यपोह्य पूर्वव-
त्प्रोक्षणैः प्रोक्ष्य वैष्णवादि दिग्देवत्यं च जुहुयात् ।

(पचनालय गोपुरादौ सर्पादि मरणे प्रा०)

पचनस्थाने गोपुरादिषु वा सर्पे मृते तद्व्यपोह्य
उपलिप्य नित्याग्नौ वैष्णवान्तं तत्स्थानाधिपदेवत्यं च
जुहुयात् ।

(आलयाभ्यन्तरे महावाताद्यभिभवे प्रा०)

आलयाभ्यन्तरे सर्वत्र महावाताऽतिवृष्टिचोरादि-
भिरभिभूते देवं कलशैः संस्त्राप्य वास्तुहोमं हुत्वा पर्याग्नि
पञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा पुण्याहं वाचयित्वा वैष्णवं
विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं ब्राह्मं रौद्रं प्राजाप
त्यं च हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयेदित्याह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायाम् अस्पृश्यस्पर्शन प्रायश्चित्तविधि-
र्नाम एकोनसप्ततितमः पटलः ॥ ६९ ॥

(अथ सप्ततितमः पटलः)

(भयरक्षार्थं निष्कृतिः)

अथ भयरक्षार्थं निष्कृतिं वक्ष्ये - चोरैः शत्रुभिः
परचक्रभयाद्वा ग्रामसंकुले सति भयरक्षार्थं कौतुकस्नप
नोत्सवबलिवेरलौहिकप्रतिमानां देवीनां च तिरोधानं
कारयेत् ।

(तत्प्रकारः)

गुप्ते शुचौ देशे अवटं खनित्वा सिकताः प्रक्षिप्य
उपरिकुशानास्तीर्य अवटं महीं देवीमभ्यर्च्य “आपोहिष्ठे”

तिप्रोक्ष्य आचार्यः अर्चको वा यजमानेन भक्तैस्सार्धं देवागारं प्रविश्य देवं प्रणम्य “यावत्कालं भयमस्ति ताद्वरण्या सह शयने शयीथा जनार्दने”ति देवेश मनुमान्य बिम्बस्थां शक्तिं ध्रुवबेरे समारोपयेत्। बेराभावे हृदये समारोपयेत्। “परं रंह” इति पीठमादाय “प्रतद्विष्णुस्तपत” इति अवटेऽप्रमादं सन्यस्य “यैद्विष्णव”मिति प्राक्छिरसः शाययेत्। अवटं सिकताभिः मृदा वा पूरयित्वा अवटाच्छिद्रं सुदृढं कारयेत्।

(तत आलये कौतुकदिस्थाने कूर्चस्थापनादि)

पश्चादभ्यन्तरं प्रविश्य देवं प्रणम्य जीवस्थाने पञ्चदशदैर्भः ग्रथितं द्वादशाङ्गुलमात्रं कूर्चं सन्यस्य ध्रुवबेरात्कूर्चं समावाह्य अर्चयेत्।

(बालालयेऽसति कूर्चस्थापनादि)

बालालयंचेदर्चापीठेकूर्चसन्यस्य हृदयात्प्रणिध्यां निवेश्य कूर्चं बिम्बवन्मनसाऽक्षराणि तत्स्थानेऽस्मृत्वा सन्यस्य आवाह्य अर्चयेत्। स्नपनादावभ्युक्षणमेव कारयेत्।

(मासादूर्ध्वमन्यकूर्चास्थापनम्)

मासादूर्ध्वं तत्कूर्चं व्यपोह्य अन्यत्कूर्चं सन्यस्य आवाह्य अर्चयेत्।

(सुकाले कर्तव्यम्)

सुकाले विंबमुद्धृत्य, आम्लाद्यैस्संशोध्य, पुण्याहं कृत्वा अस्पृश्यै र्स्पृष्टे सति जलाधिवासादीनि कृत्वा कालापेक्षमकृत्वा अंकुरार्पणं कृत्वा आलायाभिमुखे दक्षिणे वा मण्डपं कूटं प्रपां वा कृत्वा तन्मध्ये पौण्डरीकाऽग्नि-कुण्डं कृत्वा तदुत्तरे वास्तुहोमं हुत्वा विंबस्याऽतीवपाश्वरतः पर्यग्निं कृत्वा संशोध्य पौण्डरीकाग्नेः पश्चिमतो विंबार्धाधिकायामविस्तारां भागोन्नतां यथालाभोन्नतां वा धान्यैः वेदिं कृत्वा अण्डजादीनि पञ्चवस्त्राण्यास्तीर्य चतुर्दश कलशैः स्संस्नाप्य पुण्याहान्ते प्रतिसरं बध्वा कौतुकस्नपनोत्सवबलिबेराणि देवीश्वसहैकशयने शाययेत् ।

अवताराणां शयनं पृथगेव विधीयते ।

अब्जाग्निं परिस्तीर्य, परिषिच्य, हौत्रंप्रशंस्य, देवेशं देव्या, अवताराणां च दक्षिणप्रणिधौ तदालयगतपरिषद्देवानुत्तरप्रणिधौ च समावाह्य आवाहनक्रमेण निर्वापं कृत्वा, आज्याहुती र्यजेत् ।

(शान्तिस्वरूपम्)

वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, विष्णुगायत्रीं, द्वादशाक्षरं, प्राजापत्यं, मिंदाहुतीं, विष्टिन्नं च, जुहुयात् । एतत्शान्तिहोमइत्येके ।

(मासपदकेऽतीते महाशान्तिः, तत्स्वरूपं च)

षण्मासे अतीते महाशान्तिं जुहुयात् । लाजतिल
चूर्णापूपसक्तुभिराज्यमिश्रितैः वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, प्रत्येकं
द्वादशाष्टपर्यायतो जुहुयात् । अष्टोत्तरशतं पद्मं श्वेतं, रक्तं
वा, अलाभेविल्वपत्र वा, घृताप्लुतं, विष्णुगायत्र्या जुहुयात् ।
सर्वदेवत्यं, पारमात्मिकं च, जुहुयात् । एवं महाशांतिरिति
केचित् वदन्ति ।

पश्चादवताराणां तत्तन्मंत्रं प्रत्येकमष्टोत्तरशतं हुत्वा
नृत्तगेयवाद्यैः रात्रिशेषं नयेत् । प्रभाते स्नात्वा, देवंप्रणम्य
प्रणवेन बोधयित्वा अभिवन्द्य अपराधशतं, सहस्र मयु-
तं, असंख्येयं च, 'करुणाब्धे क्षमस्वे'ति याचेत् । पूर्ववस्त्र-
माल्यादीनि व्यपोह्य अन्यैरलंकृत्य सर्ववाद्यघोषयुतं
शाकुनसूक्तेन त्र्यधारापुरस्सरम् आचार्यः पुरतोगच्छेत् ।

स्थापका देवमुद्धृत्य आलयं प्रदक्षिणीकृत्य अभ्य-
न्तरं प्रविश्य पूर्ववत्स्थापयेयुः ।

आचार्यो देवपादं स्पृशन् वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरु-
षसूक्तं, आत्मसूक्तं, जप्त्वा पूर्ववद्देवं ध्यात्वा ध्रुववेरा-
च्छक्तिं प्रणिध्यां निवेशयेत् । हृदये समारोपिताचेत्
हृदयात्प्रणिधिजले समावाह्य पूर्ववदक्षरन्यासं कृत्वा
आवाह्य तदालयपरिषद्देवान् पूर्ववदावाहयेत् ।

पादौ प्रक्षाल्य, अभ्यन्तरं प्रविश्य पुण्याहं वाच-
येत् । आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् । अग्निं पीरस्तीर्य

अन्तहोमं हुत्वा पश्चादुत्सवं स्नपनं च कारयेत् । अशत्क-
श्वेत्केवलस्नपनं कारयेत् ।

(कूर्चादावर्चनाहीने प्रा०)

अर्चनं हीनं चेत् अर्चनाहीनप्रायश्चित्तं कारयेत् ।

(वर्षेऽतीते प्रा०)

वर्षाऽतीते च एतमेव संस्कारं कृत्वा पुनः स्थापन-
माचरेत् । अवताराणां पृथगेव कारयेदित्येके ।

तेषां पुनः प्रतिष्ठाचेत् तत्तत्प्रधानहोमं कारये-
दित्येके ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अधुतग्रन्थसंहितायां भृगुद्वृतप्रायश्चित्तविधिर्नाम सप्तति-
तमः पटलः ॥ ७० ॥

(अथ एकसप्ततितमः पटलः)

(महाबेरविमानयोः पतनादौ कर्तव्यम्)

अथ पुनर्बालालयविधिं वक्ष्ये.-

महाबेरे विमाने च, पतिते, जीर्णे छिन्ने, अंग-
हीने, अशनिहते, वाताहते, क्षीणवर्णे, गर्भालयस्थल-
भ्रंशे, स्थानगर्भपीठविनाशे चंडालाद्यस्पृश्यप्रविष्टे वा,
अचिरादेव बालालये देवं प्रतिष्ठापयेत् ।

बालालये अर्च्यमानेऽपि स्थानसंकटे, चंडालाद्यशु-
च्यधिष्ठिते, नद्यादिभिः स्थाननाशे वा सति, अन्यत्र मनो-

रमे यथेष्टदेशे पूर्ववत्कर्षणादि पुनस्संस्कारं कृत्वा,
प्रथमे प्रथमं, द्वितीयंवा, बालालयं कृत्वा तद्विबमानीय
प्रतिष्ठाप्य, पश्चान्मूलालयंकुर्यात् ।

(विमानबाह्यस्थाङ्गादिहीने तृणादिना भिन्ने च कर्तव्यम्)

बाह्येचाऽङ्गोपांगहीने तृणगुल्मवल्मीकमाक्षिकपा-
दपादैर्भेदेसति अत्र बालालयस्थानंविना तद्विमानशक्तिं
तदंगदेवाँश्च महाबरे समारोप्य नवीकृत्य विमानप्रति-
ष्ठोक्तविधिना विमानप्रतिष्ठां कारयेत् ।

(विमानध्रुवयोर्विनाशे कर्तव्यम्)

विमानध्रुवयोर्विनाशे कौतुकादीन् बालागारे का-
लविज्ञापनं प्रार्थनामंत्रंच विना प्रथमतरुणालयप्रति-
ष्ठोक्तविधिना प्रतिष्ठाप्य अर्चयेत् । तस्य काले अतीते न
दोषाय भवति ।

(संस्काराङ्गहानौ कर्त०)

यद्यत्संस्कारहानि रंगहानिश्चभवति, बालाऽगारं
कृत्वा तत्तत्संस्कारं कृत्वा तस्योपरिसन्धानं कारयेत् ।

(कौतुकादिविनाशे)

कौतुकादीनांच विनाशे, ध्रुवार्चाबरे तद्विमानेच
जीर्णादिदोऽसंयुक्ते, पुनर्बालागारं संकल्प्य यथालाभमा-
नेन दारवं विबमाहत्य प्रथमतरुणालय प्रतिष्ठोक्तविधिना
प्रतिष्ठाप्य अभ्यर्च्य कौतुकादीन्संकल्प्य प्रतिष्ठापयेत् ।

(कौतुकादि विनाशे)

कौतुकादीनां च विनाशे ध्रुवार्चाबिरे तद्विमाने च जीर्णादि दोषसंयुक्ते पुनः बालागारं संकल्प्य यथा लाभमानेन दारवं बिम्बमाहृत्य, प्रथमतरुणालयप्रतिष्ठोक्त विधिना प्रतिष्ठाप्य, अभ्यर्च्य कौतुकादीन् संकल्प्य प्रतिष्ठापयेत् ।

(दारवे खण्डस्फुटितादि दोषसम्भवे कर्म०)

(कौतुकादीनामलाभे) तस्मिन् दारवे खण्डस्फुटितादि दोषसंयुक्ते, अन्यदारवं बिम्बं आहृत्य बेराच्छाक्त मावाह्य, प्रतिष्ठाप्य तद्वरं विधिना त्यक्त्वा मूलालये मूल बेरं कृत्वा प्रतिष्ठापयेत् ।

(बालागार स्थानम्)

बालागारस्थानं मूलागारस्य मध्यसूत्रादक्षिणे भागे प्रथमावरणे द्वितीये वा मालिकाभित्तिमध्ये अङ्गणे मण्डपादिषु मनोरमे यत्र परिहारोऽस्ति तत्र बालागारं प्रकल्पयेत् । द्वितीयावरणादूर्ध्वमनारम्भणीयम् ।

एकहस्तादित्रिहस्तान्तं विस्तारं विस्तारादध्यधं पादोनद्विगुणं वा उत्सेधं, तदुत्सेधं पञ्चधा कृत्वा एकांशमधिष्ठानं द्वायंशं भित्तयुच्चं द्वायंशंशिखरं लुपोपरि तृणाच्छन्नं मृण्मयं तद्वित्तिविष्कम्भं मूलालयस्याऽऽदितलपादविष्कम्भसमं तदद्विगुणं, चतुर्गुणं वा, तदवाशिष्टं नाली

गृहं, तरुणालयं मण्टपादिषु चेत्तद्वित्या सह नालं
यथालाभभित्तिकं, मुखमण्टपसहितं, रहितं वा, त्रिवे
पेक्षितमेव कारयेत् । समंत्रिपादमर्धं वा मुखमण्टपं,
परायतं, दक्षिणोत्तरायतंसमं वा तरुणालयमेवं कुर्यात्

(गर्भालये कौतुकादि स्थापनस्थानम्)

गर्भालयं पञ्चविंशतिभागं कृत्वा मध्ये चैकं ब्र
तत्परितोऽष्टभागं दैविकं, तत्परितः षोडशभागं मान्
भवति । कौतुकं ब्रह्मस्थाने प्रतिष्ठापयेत् उत्तमं, दैवि
मध्यमं, मानुषे अधमं, स्नपनोत्सववलिवेराणि दैवि
मानुषयोरेवस्थापयेत् ।

(ध्रुवपीठ विस्तारादि)

प्राणपीठं यथालाभाऽऽयतविस्तारोत्सेधं, त्रिमे
लं एकमेखलं वा, रत्नन्यासविहीनं कुर्यात् ।

आलयाभिमुखे बालागाराग्रे वा, पूर्ववद्यागशात्
कृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य, सम्भारान् सम्भृत्य स्थापका
ऋत्विजश्च वरयेत् । यागशालामध्ये शय्यावेदिं तद्वि
समानांचतुरश्रां पादहीनां अर्धहीनां वा, तत्तुरीयांशो
धां कृत्वा, पूर्ववत्पञ्चाग्नीन् त्रेताग्नीन् एकाग्निं वा, संकल्प
पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां यज्ञागारं बालागारं च संशोध्य, ए
ण्याहं वाचयित्वा, अग्निकुण्डेषु आधारं हुत्वा, प्रधानां
परिषिच्य, विष्णुगायत्रिं वौष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं ए

काक्षरादिसूक्तं श्रीसूक्तं महीसूक्तं पञ्चवारुणं जयान् अभ्याधानान् राष्ट्रभृतो मिन्दाहुतीःविच्छिन्नं समृद्धिं च प्रत्येकं वैष्णवयुक्तं हुत्वा, विष्णुगायत्र्या श्वेताब्जं बिल्वपत्रं वा, आज्याक्तमष्टोत्तरशतं जुहुयात् । एतत्सर्वदोषोपशमनं भवति ।

(अनन्तरं कर्तव्यम्)

पश्चात्पूजावसाने देवं विशेषतोऽभ्यर्च्य हविर्निवेद्य कौतुकादिषु शक्तिं महोदरे समारोप्य, तत्काले पूर्ववत्कुम्भमाहृत्य तंतुनापरिवेष्ट्य 'शुचीवोहव्या' इति प्रक्षाल्य 'धारा'स्वित्यपामुत्प्लवनं कृत्वा अद्विरा पूर्य 'इदमापः शिवा' इत्यभिमृश्य वस्त्रायुग्मेनावेष्ट्य नवरत्नपञ्चायुधाऽष्टमंगलवर्णचिह्नानि विष्णुगायत्र्या पृथक्पृथक् प्रक्षिप्य अभ्यन्तरं प्रविश्य देवाग्नेधान्यो पारि कुम्भसंन्यस्य उत्तराभिमुखआसित्वा समाहितो देवं ध्यायन् एवं प्रार्थयेत् ॥

“अनर्हमेतत्त्वद्देहं जीर्णं तूर्णं व्यपोह्य च ॥

किञ्चित्कालं च देवेश त्वयात्र स्थायीतां विभो ॥

यावद्वयं नवं कृत्वा प्रतिष्ठां कारयामहे ॥

प्रसादं कुरु तावत्त्वं अस्मिन्गोहे जगत्पते ॥”

इत्युक्त्वा त्र्यद्वं, व्यद्वं, अब्दं वा, कालावधिं संकल्प्य कुम्भेअंभसि देवं देव्यादिसर्वपरिषत्सहितं

ध्या(यन्) त्वा आवाह्य आचार्यः शिरसा
यन् अग्रतो गच्छेत् । तमनुस्थापका विबान्यादा
लये स्नानश्च भ्रे प्रतिष्ठाप्य पूर्ववच्चतुर्दशव
स्नाप्य वस्त्राद्यैरलंकृत्य अभ्यर्च्य शय्यावेद्यां
परि पूर्ववत्पञ्चशयनानि वासांसिवा आस्ती-
सरं बध्वा तथैव शाययित्वा उत्तराच्छादनंकृत्व
नाऽग्निं परिषिच्य पूर्ववद्धौत्रं प्रशंस्य आवा-
कृत्वा अग्निषु पूर्ववदुक्तहोमं हुत्वा प्रधानाग्नौ स-
ज्यमादाय विष्णुगायत्रीं, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं
सूक्तम्, एकाक्षरादिसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यंच, (त्रि-
पश्चात्सर्वदेवत्यं, तदालयगतपरिषदेवत्यंवा, हुत्व
शेषं व्यपोह्य प्रभातेस्नात्वा देवाऽगारंप्रविश्य
प्रणम्य देवं प्रणवेनोत्थापयेत् । आचार्यादीन्
दक्षिणां दद्यात् ।

अग्निप्रज्वालय स्विष्टाकारं, पूर्णाहुतिं-
अग्निविसृज्य आचार्यः शिरसा कुम्भं ६
शकुनसूक्तं जपन्नग्रतोगच्छेत् । स्थापका हस्ता
मादाय सर्ववाद्यसमायुक्तं सर्वालंकारसंयुक्तं तं
पुरस्सरं आलयंपरीत्य (प्रदक्षिणीकृत्य) अभ्यन-
श्य स्थिरराशिं विहाय 'प्रतद्विष्णु'रिति मंत्रे
पीठे देवं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणेदेवीं, श्रियं, वामेह
तत्तन्मंत्रेण संस्थाप्य देवपादं स्पृशन् विष्णुसूक्तं

पूर्ववदक्षरन्यासादीनि कृत्वा 'इदंविष्णु'रिति कुंभस्थां शक्तिं कूर्चेनाऽऽदाय 'आयातुभगवा'निति कौतुकस्य मूर्ध्नि "विष्णुमावाहयामी"ति संस्त्राव्यआवाहयेत् ।

दक्षिणेदेवीं श्रियं, वामे हरिणी'मित्यावाह्य देवंपरितोऽभ्यन्तरपरिषद्देवान् ब्रह्माणं, शंकरं, पूजकमुनिंचाऽऽवाह्य गर्भालये कौतुकादक्षिणे वामेवा मुखमंटपदक्षिणे वामेवा स्नपनोत्सवबलिबेराणि संस्थाप्य कौतुकादावाहयेत् ॥

(एकविधाने स्थापनक्रमः)

एकविमाने पञ्चानां कौतुकानांसहैव स्थापनंचेत् पूर्वविष्णुमूर्त्तिसमावाह्य तस्मात्पुरुषादींश्चतुरो दीपादीपमिवाऽऽवाहयेत् ॥

(अवताराणां सत्त्वे)

यदिस्युरवताराः विस्तीर्णे देशे समानीय आवाह्य अर्चयेत् ॥

(धात्रादीनां बालालयः)

धात्रादिविष्णुभूतान्तानां तदालयस्थपरिषद्देवानां सर्वेषाम्, आलयेषु ध्रुवकौतुकसंयुक्तेषु सत्सु ध्रुवबेराणि जीर्णादिदोषयुक्तानिचेत् तरुणालयं परितोऽलीन्द्रं कृत्वा तत्र सर्वान् परिषत्कौतुकविंबान् तत्तत्प्रदेशे प्रतिष्ठाप्य अर्चयेत् । निर्दोषपरिषद्देवानां तत्रतत्र अर्चनादीनि कारयेत् ।

(बालालयेपि उत्सवादिर्कृतव्यम्)

स्थापकाद्यैस्सह पुण्याहंकृत्वा आसनाद्यैरभ्यर्च्य
हविर्निवेद्य नित्यहोमं कृत्वा बलिनिर्वाप्य बलिविभ्रमणं
कृत्वा स्नापनोत्सवादीनि सर्वाणि पूर्ववत्कारयेत् ।

(द्वितीयतरुणालयेनवमूर्तिस्थापनम्)

द्वितीये तरुणालये नवमूर्त्तीनांस्थापनंचेत् उक्तेदेशे
प्रथमतरुणालयस्योक्तविधिना स्थानं संकल्प्य तत्र संस्था-
प्यपश्चान्नादेयेन जलेन 'शन्नोदेवी' रिति ध्रुववेरस्य पादौ-
प्रक्षाल्य पश्चाच्छिल्पिनमाहूय नवीकरणं कारयेत् ।

(बालालयेऽर्चनाविशेषः)

बालालयार्चनाविशेषं वक्ष्ये अस्मिन्वेरे ध्रुवकौतु-
कयोरर्चनमाचरेत् आवाहनं विसर्जनंचविना सर्वे समा-
चरति ।

(बालालयेपि महानसादिस्थान कल्पनम्)

महानस, मग्निकुण्डं, हविर्द्रव्यसंचयस्थानं, स्नानो-
दकपानीयपुष्पसंचयस्थानम्, अंकुरार्पणस्थानं, स्नाना-
लय मास्थानमंटपं ध्वजारोहणस्थानम्, एवमाद्यं सर्वं
मूलालयस्योक्तमेव विधीयते ।

(बालालये कल्पकालातिक्रमे कर्तव्यम्)

अज्ञानादर्थलोभा दशक्त्यावा तरुणालयस्योक्तकाले
अतीते देवविशेषतोभ्यर्च्य वैष्णवं, शान्तिं, कृत्वा वैष्ण

वान् संपूज्य, आचार्यो यजमानश्च देवंपुनस्संप्राथ्य, काला
वधिं विज्ञाप्य शीघ्रं कर्मेदमाचरेत् एवं द्वादशवर्षान्तं कार-
यित्वा द्वादशवर्षातीते देवो न रमेत तस्मात्सर्वप्रयत्नेनो-
क्तेन कालेनैव कर्म समापयेत् ।

(अशक्तौ अन्यबालालयं कर०)

अशक्तश्चेत् तत्स्थानादन्यत्र पुनर्बालागारं संकल्प्य
पुनः प्रतिष्ठां कारयेत् यथा देहात् देहान्तरप्राप्तौ नृणां-
संस्कारः कर्तव्यः तथा स्थानात् स्थानान्तरप्राप्तौ प्रतिष्ठां
कारयेत् ।

(बालालयस्य जीर्णत्वादौ कर्त०)

प्रथमे द्वितीयेवा बालालयार्चने प्रवर्तमाने बाला-
लयस्य जीर्णाम्नि दाह वल्मीकाऽऽग्निपातभेदादिदोषसंभवे
मण्डपादिषु मनोरमं देशमलंकृत्य संशोध्य विधिवत्कौतु-
कादीन् संस्थाप्य अभ्यर्च्य तदेव बालागारं नवीकृत्य
वास्तुहोमं हुत्वा पुण्याहं कृत्वा तत्र संस्थाप्य अर्चयेत् ।

(पूर्वबालालयस्य नवीकरणायोग्यत्वे कर्त०)

अयुक्तं चेदं न्यत्राऽऽलयं कृत्वा पुनः प्रतिष्ठाविधा-
नेन प्रतिष्ठाप्याऽर्चयेदित्याह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायां बालालय विधिर्नाम एकसप्तति तमः
पटलः ॥

(अथ द्वासप्ततितमःपटलः)

अथ ध्रुववेरप्रायश्चित्तं वक्ष्ये ।

(ध्रुववेरस्य चातुर्विध्यम्)

ध्रुववेरं चतुर्विधं ताम्रजं, शैलजं मृण्मयं, दारवंचेति ।

(ध्रुवस्य ताम्रजत्वे कर्त०)

ताम्रजं, षण्मानसहितं पादपद्मं सनालंकृत्वा कौतुकस्योक्तविधिनाऽक्षयुन्मेषाऽधिवासौ कृत्वा अचलं कृत्वा संस्थाप्य देव्यौचं संस्थापयेत् । पर्वणि वेरशुद्ध्यर्थं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य वस्त्रमाल्याऽभरणैरलंकृत्य पुष्पन्यासं कृत्वा मुन्यादिसर्वपरिषद्देवान् शैलानेव कारयेत् ।

(ध्रुवस्यशैलत्वे)

शैलं ध्रुववेरं चित्रं चित्रार्धेवा कृत्वा पूर्वोक्तविधिना वेरं सन्यस्य तद्व्येण देव्यादि तदालयगतदेवाँश्च कारयेत् । अथवा शैलं वेरं षण्मानसहितमेव कृत्वा पश्चादक्ष्णोर्ध्वोरधरोत्तरोष्ठयोः करपादतलनखकिरीटाऽऽद्याभरणेषु च तत्तद्वर्णं समालेपयेत् ।

(ध्रुवस्य मृण्मयत्वे दारवत्वेच)

मृण्मयंदारवंवा यदिभवेत् तद्व्येण परिषद्देवाँश्च कारयेत् ।

(सर्वत्र पक्षान्तरम्)

अथवा सर्वत्र वर्णहीनं शैलमेव कारयेदित्येके ॥

((शैलवेरस्याऽङ्गोपांगहीने)

शैलस्याऽर्धचित्रस्य वेरस्याऽङ्गोपांगप्रत्यंगेषु हीनेषु तच्छक्तिहानिर्नेष्टा । तस्माच्चित्रं (शक्तिं) बालागारं नीत्वा तद्वेरं भूमौपिधाय उपरिमहाशान्तिं अब्जामौ हुत्वा शिलाग्रहणवद्धुत्वा तत्तदंगसमुत्पत्तिं युक्त्या तक्षणात् कारयेत् ॥

(वेरस्य महाङ्गे हीने क०)

महाङ्गेहीने अंगोत्पत्तिं विनाशश्चेत्, तद्वेरं विधि-
नाविसृज्य शिलाग्रहणं कृत्वा यथापूर्वं तथाचरेत् ॥

(सन्धानयोग्य वेरत्यागे)

संधानयोग्यवेरं यस्त्यजेत् सपापीयान् भवति,
सर्वविनाशश्च भवति । तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन संधानं
कारयेत् ॥

(ध्रुवार्चयोः प्राप्तेकं करणाऽयोगे)

अथवा ध्रुववेरमर्चावेरं पूर्ववत्कर्तुं मयुक्तंचेत् ध्रुवा
र्चावेरं मेकमेवकृत्वा प्रतिष्ठाप्य अर्चयेदिति केचित् ॥

(एकवेरपक्षे तस्याङ्गहीने)

एकवेरं प्रतिष्ठाप्य अर्चने प्रवर्तमाने तस्याऽङ्गा
दिषु हीनेषु सन्धानं कृत्वा पूर्ववत्स्थापयेत् । तद्वेरं त्याज्यं चे
द्विधिना विसृज्य यथापूर्वं तथाऽऽचरेत् ॥

(ध्रुवार्चावेरस्य स्थानमाह)

अशक्तश्चेत् ध्रुववेरमर्चावेरंच देवीभ्यांसहितं
रहितं वा कृत्वा संस्थापयेत् । मृदालये ब्रह्मस्थाने
ध्रुवार्चावेर माहरेत् ॥

(तस्य देवीभ्यांसाहित्यकरणेच्छायाम्)

तस्य देवीभ्यांयुक्तं शिलादिभिर्विमानं कर्तुमिच्छे
च्चेत् देवो दैविकभागस्थो यथा तथाविमानं परिकल्प्य
ब्रह्मस्थाने कौतुकं लोहजं जंगममेव कुर्यात् । कौतुकं शैलं-
चेत् तस्मिन् स्थावरमेव प्रतिष्ठापयेत् ।

(मृण्मयविमाने ध्रुवार्चनेसति शौल विमानकरणेच्छायाम्)

मृण्मये विमाने ब्रह्मस्थाने लघुवेरंप्रतिष्ठाप्य,
अर्चने वर्तमाने पश्चात् ध्रुववेरं शिलादिभिर्विमानं कर्तुं
मिच्छेच्चेत् तद्वस्तवशेन विमानं परिकल्प्य, दैविकभागे
देवीभ्यांसह देवं प्रतिष्ठाप्य पूर्वार्चितंवेरं कौतुकार्थं तस्यो
त्तरेचोत्सवं बलिवेरंच प्रतिष्ठापयेत् ।

(पुनर्विमानकरणे विशेषः)

पूर्वं मृदालये ध्रुवार्चावेरे अर्च्यमाने पश्चाच्छिलाभि-
रिष्टकाभिर्वा विमानं कर्तुमिच्छेत्, तस्यवेरस्यरक्षार्थं शिलिप-
स्पर्शविधातार्थंच बालधामवत्काष्ठेनपञ्जरंकृत्वा तस्याऽध-
स्तात् सशल्यंचेत् येनकेनचित्संशोध्य युग्मह-
स्तेन तद्वेरवशाद्वा सौधंकृत्वा तद्वेरसमविस्तारमधमम्,

अध्यर्धमध्यमं, द्विगुणमुत्तमं, समचतुरश्रं कृत्वा तस्य चतुर्भागं त्रिभागं मर्धवा गर्भागारं तच्छेषं भित्तिविष्कंभं समंटपं विमानं पूर्ववत् कारयेत् । शिलेष्टकामिश्रविमाने तस्य भागान्ते वर्गान्तेवा मिश्रं कारयेत् । एवंकर्तुमशक्तश्चेत्तस्याऽधिष्ठानादूर्ध्वं यथेष्टस्थाने मिश्रद्रव्येण कारयेत् ।

(ध्रुवबेरेवर्णक्षयादौ क०)

ध्रुवबेरे वर्णक्षये, स्फुटितादिदोषसंभवेच, अल्पदोषे, ध्रुवबेरस्थां शक्तिं कुंभे अंभसि समावाह्य ततः कुंभं कौतुकादींश्च, समादाय मालिकायां मंटपेवा सन्यस्य कुंभस्था शक्तिं कौतुकादिषु समावाह्य वेलायां कुंभे समारोपयेत् ।

दिनद्वये अतीते अन्यकुंभसमादाय साधयित्वा कुंभात् शक्तिं कुंभे समावाह्य अर्चयेत् ।

दिनत्रये चैवं कुंभशोधनं कृत्वा समाचरेत् ।

पश्चाद्द्वर्णानुलेपनादीनि कृत्वा संशोध्य वास्तुहोमं कृत्वा पुण्याहं वाचयित्वा ध्रुवबेरशुद्धिं कुंभं विबंच समादाय, अभ्यन्तरं प्रविश्य कौतुकादीन् संस्थाप्य पूर्ववदक्षरन्यासादीनि कृत्वा कुंभस्थां शक्तिं ध्रुवबेरे समारोप्य, ध्रुवबेरात् कौतुकादिषु समावाह्य अर्चयेत् ।

दोषगौरवान्मासादूर्ध्वं कालमपेक्षितं चेत् देवं बालालये प्रतिष्ठाप्य मृण्मयं चेद्दारुशूलं शोधयित्वा शैलं चेच्छिलान्तं शोधयेत् ।

(नवमूर्त्यादितलेदुष्टे क०)

नवषट्पञ्चमूर्त्तिविमाने यत्तलंदोषदुष्टं तत्तलं सः
दिश्य; बालस्थानं प्रकल्प्य कौतुकादीन्संस्थाप्य अ-
येत् । पश्चान्निर्दोषे तले कौतुकादीन् समभ्यर्च्य पुनः स्था-
पनं कृत्वा अर्चयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकले
अयुतग्रंथसंहितायां ध्रुववेरप्रायश्चित्त विधिर्नाम द्विसप्तति
तमः पटलः ॥ ७२ ।

(अथ त्रिसप्ततितमः पटलः)

(जीर्णवेरेसति दोषः, तस्यागप्रकारश्च)

अथ जीर्णवेरपरित्यागविधिं वक्ष्ये----सद्य स्तद्वे-
त्यागं नकुर्याच्चेत् कर्त्राराधकयोर्ग्रामस्य च महद्भयं
स्यात् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन जीर्णं सर्वं संशोध्य, नव-
वैखै राच्छाद्य दर्भरज्जुभिर्बद्ध्वा ब्राह्मणैरेव वाहयित्वा
समुद्रगां नदीम् अन्यमशोष्यजलाशयंवा, गत्वा तत्तीरे
प्रपांकृत्वा अग्निमौपासनमाधाय आधारंहुत्वा वैष्णवं
शतशोहुत्वा ददभ्यःस्वाहेत्यंगहोमं व्याहृत्यन्तं हुत्वा वस्त्र
बन्धं विमोच्य आचार्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखोवा वारुणं,
वैष्णवंच, जप्त्वातज्जलेप्रक्षिप्यतत्तीर्थेस्नानंकुर्यात् । दार
वंचेदेवमेवकृत्वा वह्नौदाहयित्वा तद्भस्म जले प्रक्षिपेत् ।
देव्यादि परिषद्देवानां, तत्तन्मंत्रं, वैष्णवंच, हुत्वा तथैव

भस्मजले प्रक्षिपेत् । पश्चादाचार्यदक्षिणां दत्वा आलय-
माविशेत् ।

(कौतुकादीनामंगहीने कर्त्त० आगादिस्वरूपं च)

कौतुकादीना मंगहीने सति(कर्तव्यम्) उदर वक्षः
कंठशिरांसि महंगानि, पादहस्तबाह्वोंगानि, अंगुलीकर्ण
नासादयः प्रत्यंगानि, अभ्वराऽऽभरणाऽऽयुधाशिरश्चक्र
पीठ प्रभामंडलानि उपांगानि, इत्याचक्षते ।

(उपाङ्गहीने प्रा)

तस्मादुपांगे हीने पूर्ववत्कुंभसंसाध्य तच्छक्तिं
कुंभे समावाह्य तद्विंबस्य पुनस्संधानंकृत्वा जलाधिवासा
दीनि कृत्वा वास्तुहोमं हुत्वा पञ्चगव्यैः कुशोदकैश्च
संस्नाप्य सप्तभिः कलशैः संस्नाप्य कुंभस्थां शक्तिं
तद्विंबे समावाह्यार्चयेत् ॥

(प्रत्यङ्गहीने प्रा०)

प्रत्यंगे हीने तच्छक्तिं महाबरे समारोप्य विंब
मुद्धृत्य पञ्चगव्यैः प्रोक्ष्य तुल्यलोहेन संधानं कृत्वा
जलाऽधिवासादीनि कृत्वा पुनः प्रतिष्ठां कारयेत् ।

(अङ्गहीने प्रा०)

अंगहीने तद्वेरं संधानयोग्यंचे तथैव कुर्यात् ।
अयुक्तंचेन्महांगे हीनेच वेरंभमौपिधाय तस्योपरिअंगहोमं
हुत्वा : महाशांतिंच हुत्वा तद्दिने अतीते विंबमुद्धृत्य

पञ्चगव्यैः प्रक्षाल्य अग्नौ क्षिप्त्वा त्रिशुद्धिं कृत्वा
राजतंचेत् द्विदग्ध्वा रौक्मंचेत्सकृद्दग्ध्वा तद्व्येण पूर्ववत्
बिम्बं कृत्वा पुनः प्रतिष्ठां कारयेत् ।

(पटादावालिख्याऽर्चितस्य जीर्णंचेत् क०)

पटे कुड्येवा ; आलिख्याऽर्चितंवरं जीर्णंचेत् तच्छ
क्तिमर्ममंडले समारोप्य नवीकृत्य पुनःप्रतिष्ठामाचरेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
कौतुकादि जीर्णवेरपरित्यागविधिर्नाम त्रिसप्ततितमः
पटलः ॥७३॥

(अथ चतुःसप्ततितमःपटलः)

आचार्यसंकरे दो० प्रा०)

अथाचार्यं कर्षणकाले वरयित्वा कर्षणादीनि
प्रतिष्ठान्तानि, नित्याऽर्चनस्नपनोत्सव प्रायश्चित्तं विशेषा
ऽर्चनादीनि नित्यनैमित्तिककर्माणि, सर्वाणिच, तेनैव
कारयेत् । अचार्याभावे तत्पुत्रं, पौत्रं, नप्तारं, तद्वंशजंवा,
कारयेत् । अयुक्तश्चेत्तमऽनुज्ञाप्य (तेअयुक्ताश्चेत् ताननु
ज्ञाप्य) पूर्ववदन्यमाचार्यं वरयेत् तदभावे तच्छिष्यं
प्रशिष्यंवा वरयेत् ।

आचार्यसन्निधौ नाऽन्यमाचार्यंवरयेत् । यदिवरयेत्
तत्स्थानस्य, ग्रामयजमानयोश्च, आशु विनाशो भवति ।
राज्ञो, राष्ट्रस्यच, परचक्रभयं भवति । तदर्चनं निष्फलं

भवति । तस्मादाचार्यसंकरं न कुर्यात् । अज्ञाना दर्थलो
भाद्वा आचार्य संकरेसति, पौण्डरीकाग्नौ महाशान्तिं हुत्वा
आचार्यं नमस्कृत्यं 'क्षमस्वे'ति याचित्वा पूजयित्वा
तेनैव तत्तत्कर्म पुनरपि कारयेत् ।

(आचार्यादीना मलाभे क०)

आचार्यादीनामलाभे तद्रूपं पटे लिखित्वा तं
मस्कृत्य तत्सन्निधौ अन्यं युक्तमाचार्यं वरयेत् । एक
स्मिन्काले बहुकर्मणि(सु) प्राप्ते(षु) सति, (त्सु)
आचार्यं प्रणम्य, तद्विधिना तत्पुत्रादिभिः कार
येत् । तदलाभेत्वाचार्यएव तन्त्रयित्वा करोतीति
विज्ञायते ।

(योगमार्गेण प्रतिष्ठितस्य मार्गान्तरेण प्रतिष्ठाकरणे दोषः)

पूर्वं योगमार्गेण (वा) प्रतिष्ठाप्य, अर्चने प्रवर्त
माने पश्चात्तस्य देवीभ्यांसह प्रतिष्ठां कारयेच्चेदाभिचारिकं
भवति ।

(पूर्वं ध्रुवकौतुकसंयुक्ते अर्च्यमाने पश्चाद्विमान
ध्रुवयोर्विनाशश्चेत् ध्रुवार्चनमेव ब्रह्मस्थाने प्रतिष्ठाप्य
विधिवदर्चयेत् । तत्तत्कौतुकविम्बमुत्सवार्थं प्रतिष्ठापये
दिति केचित्) !

(स्थानकासन शयनेषु व्यत्यासे व्यवस्था)

स्थानकेचाऽऽसनं शयनंवा कर्तुरिच्छया कुर्यात् ।
आसने स्थानकविना, शयनमेव कुर्यात् । शयने स्थानका-

सने नकारयेत् । कौतुकं स्थितमौत्सवमासीनं कौतुकमासीनं
मौत्सवं स्थितं वा कारयेत् । स्नपनबलिवेरं च सर्वत्र स्थित
मेव कारयेत् ।

(अवतारादीनां कौतुकवेराणि संकराणि चेत् प्रा०)

अवताराणां, पञ्चमूर्तीनां च, कौतुकवेराणि अन्यो-
न्यसंकरेण स्थापयेच्चेन्महत्तरो दोषो भवति । तद्दोषशमनार्थं
महाशान्तिं हुत्वा यथास्थाने स्थापयेत् ।

कौतुकादीनां पुनः प्रतिष्ठासमये सांकर्येऽपि दोषाभावः)

पुनः प्रतिष्ठाकाले कौतुकस्नापनोत्सवबलिवेराणां
मन्योन्यसंकरस्थापनं निर्दोषमित्याचष्टे मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
आचार्यसंकरयोगभोगादिसंकरविधिर्नाम चतुस्सप्तति
तमः पटलः । ७४ ॥

(अथ पञ्चसप्ततितमः पटलः)

(अद्भुतोदयनिमित्तम्, तत्र शान्त्यकरणे दो०)

अथाद्भुतशान्तिं व्याख्यास्यामो--नराणां पापबाहु-
ल्या, दपराधबाहुल्याच्च, देवास्सृजन्त्यद्भुतानि तेषु दृष्टेषु
सद्यः शान्तिकुर्यात् अज्ञानादर्थलोभाद्वा न कुर्याच्चेत्
कर्त्राराधकयोर्ग्रामस्य च महद्भयं राज्ञो राष्ट्रस्य च क्षोभश्च
जायते ।

(शान्तिकरणे कालः)

तस्मात् द्वादशाहाभ्यन्तरे शान्तिकुर्यात् । द्वाद
शाहातीते महाशान्तिं हुत्वा वैष्णवान् संपूज्य शक्तितो
दक्षिणां दत्वा आरभेत् । मासेअतीते महाशान्तिं सप्तहं
हुत्वा विप्रशतं भोजयित्वा देवमनुमान्य कुर्यात् ।
षण्मासातीते भगवान्न रमेत । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शान्तिं
आरभेत् ।

(अद्भुतानां त्रैविध्यम्)

अद्भुतानि त्रिविधानि---दिव्यानि, आन्तरिक्षाणि
भौमानिचेति ।

(तत्त्रदिव्यानि)

दिव्यानि ग्रहविकार, ग्रहयुद्ध भेदाऽनावृष्टि, सर्व
ग्रासोपराग, नक्षत्रभेदानीत्येवमादीनि ।

(आन्तरिक्षाणि)

आन्तरिक्षाणि निरन्तरपरिवेषो वर्णांतरबहुलपरि
वेषो रात्राविन्द्रचापम्, आकाशे देवसन्नअशन्युल्काऽऽपात
राहुपुच्छदर्शन, पतन, धूमेन्द्रकेतु, प्रतिसूर्य, नक्षत्रपुच्छ
प्रतिचन्द्रादीनि ।

(भौमाना मनेकत्वम्)

भौमानि चरस्थिरभावा दनेकधा ।

(तत्रचरेषु भौमानि)

चरेषु - देशकालस्वभावविरुद्धयुग्माधिकप्रसूतिः
वानर सर्पाऽश्वमार्जारादियोनिजानां, नाग गो हय
महिषादि विपरीतयोनिजननं, पक्षिसर्पक्रिमि कीटादिविप
रीतवर्ण विपरीताकार विपरीतालयावास विपरीताश्रयाश्व,
आलये रक्तशिथिलीसर्पदर्शन मित्येवमादीनि ।

तेषां दिव्यांतरिक्षभवानि उत्तमोत्तमानि । नरभ
वानि उत्तमानि । नागगोहयमहिषादिभवानि मध्यमानि ।
पक्षिसरीसृपादिभवानि अधमानि ।

(स्थिरेषु भौमानि)

स्थिरेषु प्रतिमारोदन, हसन, जल्पन, परिवर्तन,
स्वेद, रुधिरस्राव, ज्वलन धूमीकृताङ्ग, क्रिमिकीटपतंगा
द्युद्धवाकालस्फोटन, धूमांङ्गकंपन, स्वापन, तृण, वल्मी
कोद्भव, रक्तस्त्रीदर्शन, प्रतिलोम, पतित, पाषंडांत्यजाति,
सृगालादिवर्णाऽस्पृश्यस्पर्शन, प्रवेशन (स्थूणा) स्तंभ-
विरोहण, चलन, परिवर्तनाऽपसर्पण, भित्तिकवाटासन,
शयनाऽऽयुधानि अ(धाऽ)ग्निहोत्रापस्करविकार मक्षिका
वृक्षपतनप्र (परि) वर्त्तनोपसर्पण फलपुष्प पत्रशाखादि
विपरीतदर्शन जलरक्तस्रावादीनि ।

(तेषां स्थानभेदात् दोषा०)

तेषु बेरपीठ गर्भगृहभवानि ब्राह्मण राजं राष्ट्र-
विनाशकारणानि । विशेषेण कर्त्राराधकयोश्च प्राप्तादो

त्पन्नानि क्षत्रियस्य । प्रासादे अधिष्ठान पादप्रस्तर ग्रीवा
शिखरोद्भवानि क्रमेण क्षत्रियवंशोद्भव मुख्याभिषेकयोग्य
युवराजाऽभिषिक्तमहाराजानां मातङ्क भयाऽनाद्याष्टकराणि
प्रथमावरणे वैश्यजातीनां, मन्त्रिपुरोहितस्य, माण्डलिका
नाञ्च भयावहम्, प्राणपीडादि भयप्रदञ्च । द्वितीयावरणा
दिषु, शूद्रजातीनां सर्वदुःखकरम् । सस्यनाशनम्,
गजाऽश्वाजमहिषपशूनां नाशकरम्, अग्निकुण्डे पुरो
हितस्य, चतुर्मुखस्थाने द्विजातीनां, रुद्रालये सर्वजातीनां,
गुहालये नृपस्य, मण्डलिकानाञ्च वक्रतुण्डालये सेनेशानां,
श्रियआलये राजपत्नीनां, दुर्गास्थाने अन्यस्त्रीणां, मातृ
स्थाने निकृष्टजातीनां, सोमस्थाने चौषधीनां, भास्करा
लये नृपवाहनशस्त्रजीविनां, अन्यदेवालये तत्तद्भक्तानां
मपि लक्षयेत् । आस्थानमण्डपसभामण्डपराजवेश्म प्राङ्गण
क्रीडास्थान महानसाऽऽचार्य यजमानादि सर्वेतर वर्ण
वेश्मचैत्यवृक्षादिषु संभूतानां वल्मीकरक्तस्त्रीदर्शन मक्षि
कादीनां फलानि दिविभागेन विज्ञेयानि ।

(भौमेषु उत्तमत्वादि)

अथ भौमेषु देववेश्माऽर्चापीठ गर्भगृहाभ्यन्तरेषु
उत्तमा दोषा उत्तमोत्तमाः । प्रथमावरणे मध्यमाः । शेषेष्व
धमाः । राजवेश्मनि उत्तमोत्तमाः । परितोऽङ्कणे धूतमाः ।
अंतर्वास्तुके मध्यमाः । बहिर्वास्तुकेषु अधमाः ।

(दिव्यादिषु कर्त०)

दिव्यान्ता क्षयोश्चिकित्सानास्ति । शान्तिर्भवति ।
भौमेषु चरेषु निमित्तनैमित्तिकौ देशान्तरे वासयित्वा,
शांतिमारभेत । स्थिरेषु प्रतिमारोदन हसनज्ज्वलनेषु तरु
णालये बेरं संस्थाप्य तद्वेरस्थां शक्तिं समारोप्य शान्तिं
कृत्वा पुनःस्थापनमाचरेत् ।

परिवर्तने समारोपणाऽनन्तरे शिल्पिना, अन्ये
नवा, पुनः स्थापनंकृत्वा पूर्ववच्छांत्यादिकमाचरेत् ।

स्वेदरुधिरस्रावयोश्च रोदनवदाचरति । क्रिमिकीट
पतंगतृणकवकाद्युद्भवे पूर्ववच्छक्तिं समारोप्य पुनस्सं-
धानं युक्तितः कृत्वा शान्त्यादीन्याचरेत् ।

अकालस्फोटनादिकेपि तद्वद्वल्मीकोद्भवे देववे-
रार्चापीठालया भ्यन्तरेषु तरुणालये देवं प्रतिष्ठाप्य
यावद्दोषदर्शनं तावत्खनित्वा सर्वत्रसंशोध्य पञ्चगव्या
दिनाऽभ्युक्ष्य पुनस्संधानंकृत्वा पुनः स्थापनमाचरेत् ।

प्रासादबाह्ये शैलेष्टकाविवरेचोत्तन्ने सूक्ष्मशस्त्रेण
शिल्पिना, अन्येनवा, व्यवशसिते रन्ध्रेवा, हिंगुमरीचा-
दीनि जले पेषयित्वा आपूर्य, अश्मना शर्करानालिप्य,
दिव्यशान्तिकुर्यात् । पुनरुत्थितंचेत् एवं समाचरेत् ।

मक्षिकादर्शने तद्व्यपोह्य शुद्धिकृत्वा शान्तिं
मारभेत ।

अस्पृश्यस्पर्शनेशुद्विकृत्वा शान्तिं समाचरति ।

स्थूणादिरोहणादिषु पुनस्संधानं कृत्वा शान्ति-
मारभेत ।

अकारणेवृक्षपतनादिषु तत्संत्यज्य; शान्तिं कुर्यात् ।

राजगृहेचोप्तन्ने राजानंवेशमाऽन्तरं प्रवेश्य, शान्तिं
कृत्वा पुनरभिषेकं कृत्वा देवब्राह्मणानुज्ञया पुनर्ग्रह
प्रवेशं कारयेत् ॥

इति श्रीवैखा० उप्तातशान्तिविधिर्नाम पंचसप्तति
तमः पटलः ॥७५॥

(अथ षट्सप्ततितमःपटलः)

(शान्तिभेदः)

अथ उत्तमोत्तमोत्तम मध्यमोत्तम मध्यमाऽधमा
ऽस्पृश्यानां यथाक्रमेण अद्भुतशान्तिः प्रभूतशान्तिः
महाशान्तिः शान्तिः शुद्धिरिति शान्तिः पंचधा भवति ।

तासु अद्भुतशान्तिं वक्ष्ये-देवालयोऽभिमुखे उत्त
रेच ऐशान्यांवा, पर्वताग्रे तटाकतीरे वा, मण्डपं प्रपां
कूटंवा, षोडशस्तंभयुतं, चतुर्हस्तप्रमाणस्तंभांतरं तालोन्न
ततलयुतं कृत्वा मध्ये श्रामणकाऽग्निकुंडं कृत्वा अधस्तात्
द्वादशांगुलं खनित्वा तत्प्राच्यां द्विहस्तायतविस्तारं हस्त
मात्रसमुत्सेधं स्थंडिलं कृत्वा प्रागादिचतुर्दिक्षु आहव
नीयाऽन्वाहार्यं गार्हपत्याऽऽवसथ्यकुण्डानि कृत्वा आग्ने

यादिषुकोणेषु औपासनाग्निकुण्डानि कृत्वा द्वारेषु तोरण
 पुर्णकुम्भकदलीपताकांकुर दर्भमूलास्तंभवेष्टनाद्यैरलंकृत्य
 स्थंडिले धान्यराशिं विकीर्य तन्मध्ये तण्डुलेनाऽष्टदलपद्मं
 कृत्वा तन्मध्ये स्वर्णरजतताम्रमृत्तिकाना मन्यतमेन
 कृतं, द्वात्रिंशप्रस्थसंपूर्णं कुम्भं यवान्तरं तन्तुनावेष्टितं
 वस्त्रयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य सौवर्णानि अंगुलादहीनानि अष्ट
 मंगल पञ्चायुधवर्णचिह्नानि रत्नस्वर्णरजतताम्रकांस्यत्रपु
 सीसाऽऽयसतीक्ष्णकान्तानि आदित्यादि नवग्रहरूपाणिच
 विक्षिप्य शुद्धजलेनापूर्य निधाय कर्पूरैलालवंगचं
 दनोशीरादि सर्वगन्धद्रव्याणिच, अशोकाश्वत्थपल्लवा
 निच, निक्षिप्य तन्मुखं तन्तुना वेष्टितपिधानेन पिद
 ध्यात् ।

आचार्यम ऋत्विजश्च वरयित्वा नववस्त्रोत्तरीयां
 गुलीयकाद्यै रलं(कुर्यात्)कृत्य अग्निकुण्डेष्वग्घारं
 हुत्वा आदित्यांगारकमन्दबुधसित वृहस्पतिचन्द्रेभ्यः
 प्रागाद्युदगन्तं प्रदक्षिणं ध्यात्वा आवाह्य अभ्यर्च्य
 अष्टाक्षरेणाऽयुतम्, अष्टोत्तरसहस्रंवा अभिमृश्य गृह
 शांत्युक्तविधानेन तत्तद्देवत्यं, चरुसमिधाज्यादीभि नित्य
 मष्टोत्तरसहस्रं हुत्वा श्रामणकाग्नौ बिल्वपत्रै र्धृताऽऽप्लुतै
 र्नित्यमष्टोत्तरसहस्र मष्टाक्षरेण हुत्वा विष्णुभायत्रया बिल्व
 समिधाज्य चरुस लाजाऽपूप व्रीहितिलदूर्वाप्लवैश्च

प्रत्येकमाचार्यो हुत्वा आज्येनाऽष्टोत्तरसहस्र, मष्टाक्ष
रेण हुत्वा आज्येन वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं च हुत्वा
नृत्तगेयवाद्यैराघोष्य चतुर्वेदान् यथादिशमध्याप्य
नित्यं ऋत्विग्भ्यः दक्षिणां दद्यात् । एवं सप्ताहम् ।

यद्देवालये दोषश्चेत् कुम्भपार्श्वे स्थंडिले तं देवं
संस्थाप्य अभ्यर्च्य हविर्निवेद्य देवसन्निधौ होमं हुत्वा
अन्ते नवाहं, सप्ताहं वा, उत्सवं कारयेत् । दिव्यान्तरि
क्षयोः कुम्भजलेन राजानं मभिषेचयेत् । भौमेन तं देशं
संप्रोक्ष्य अवाशिष्टजलेन राजानं, राजपत्नीं चाऽभिषेच
येत् । सुवर्णपशुभूम्यादिभि राचार्यं संपूज्य पश्चादृत्विग्भ्यो
दक्षिणां दद्यात् । राजगृहे चेत् तत्समीपे मण्डपं कृत्वा पूर्व
वत् गृहशान्तिं, श्रामणकान्निहोमं, कुम्भसाधनं च, कृत्वा
सप्ताहान्ते राजानं, कुम्भजलेनाऽभिषेचयेत् ।

आचार्यादिभ्यः प्रतिष्ठोक्तदक्षिणां दत्वा अंकुरा
नर्पयित्वा शुभे अनुकूले नक्षत्रे अभिषेकं कृत्वा गृह
प्रवेशं च कुर्यात् ।

सर्वग्रासोपरागादि दिव्याद्भूतशांत्यर्थं ब्राह्मणेभ्यः
शक्त्यानुकूलं स्वर्णपशुभूम्यादीनि दद्यादिति विज्ञायते ॥

(अनावृष्टौ कर्त०)

अनावृष्टिदोषश्चेच्छीतकुम्भं निदध्यात् । द्वात्रिंशत्
प्रस्थसंपूर्णं कुम्भं संगृह्य पूर्ववत्साधयित्वा सर्वतीर्थमा

वाह्य, अभ्यर्च्य, देवाभिमुखे धान्यपीठे सौवर्णं मष्टदलयुतं पद्मं, हेमपात्रे न्यस्य तस्मिन् देवेशमावाह्य अभ्यर्च्य, तद्योर्ध्वोऽचतुष्पालिकायां कुम्भसन्यस्य कुम्भमूले सूचीमात्रं सुषिरं कृत्वा अविच्छिन्नधारया देवेशं सेचयेत् ।

वेतस समिद्धिः, पालाशैर्वा, पञ्चवारुणं मष्टोत्तरसहस्रं श्रामणकाग्नौ हुत्वा दिशाहोमेषु (अष्टसु प्रत्येकं) अष्टोत्तरसहस्रं पञ्चवारुणं वेतससमिद्धिः जुहुयात् । आज्येन वेतससमिद्धिश्च, प्रत्येकम्, 'इन्द्रं, प्रणवन्त'मित्यष्टोत्तरसहस्रं जुहुयात् । श्रामणकाग्निमेकमेव वा कुर्यात् । तदक्षिणे वज्रपाणिमावाह्य अभ्यर्च्य 'शची सहाये'ति होतव्यं । देवेशं विशेषतोऽभ्यर्च्य, स्नापनोत्सवादीनिकारयेत् ।

एवमेव तत्तत्कर्मगौरवं ज्ञात्वा त्र्यहादित्रिंशद्दिनान्तं श्रामणकाग्निं संकल्प्य दिनेदिने कुम्भं पूरयित्वा सेचयेत् । तद्दिनान्ते देवस्य स्नपनं कृत्वा अभ्यर्च्य हविर्निवेदयेत् । आचार्यादिभ्यः दक्षिणां दद्यात् । तत्तत्कर्मांते समग्रावृष्टिः स्यात् । तस्माद्यत्नतः कुर्यात् ॥

(कल्पान्तरम्)

अथवा वर्षार्थो, दुर्भिक्षादिसर्वोपद्रवशान्त्यर्थान्गो वृद्धिकामौच, स्नपनालयं पूर्ववदलंकृत्य तत्तत्कर्मगौरवं ज्ञात्वा यत्नतो बहुक्षीरं संगृह्य आचार्यं वस्त्रोत्तरीयाद्यैः

पूजयित्वा सोपि श्वभ्रात्राच्यां तण्डुलैर्दक्षिणोत्तराऽऽयतां पंक्तिं कृत्वा श्वभ्रादक्षिणस्यां श्रामणकामिकुण्डं कृत्वा, अग्निमाधाय, नवकुम्भास्तन्तुना परिवेष्ट्य, प्रक्षाल्य, कुशेनोत्पूय, उत्पूतेन क्षीरेणाऽऽपूर्य, तत्पत्यानिधाय, पिधानैः पिधाय, अधिदैवमाराध्य, उपरिनववस्त्रेणाऽऽच्छादयेत् ।

श्वभ्रपूजान्ते देवं प्रणम्य, स्वस्तिसूक्तेनाऽऽनम्य, (आनीय) श्वभ्रमध्ये प्रतिष्ठाप्य, अर्चयेत् ।

तन्तुनावेष्टितकरके क्षीरंगृहीत्वा विष्णुसूक्तं, इषे-
त्वोर्जेत्वाद्यैरनुवाकैः क्रमात् क्षीरधारया देवं संस्नापयेत् ।
अग्निं परिषिच्य, विष्णोर्नुकाद्यैः अतो देवाद्यैः मंत्रेणाष्टाक्ष-
रेण विष्णुगायत्र्याचाऽष्टाधिकसहस्रं जुहुयात् ।

(कल्पान्तरम्)

अथवा यावत्स्नपनं तावच्चरिद्राचूर्णेनोद्वर्त्य, आम्लाद्यैः संशोध्य, गन्धोदकैः संस्नाप्य, प्लोतेन निमृज्य, वस्त्रोत्तरीयाद्यैः रलंकृत्य, अभ्यर्च्य, पायसादि हविर्निवेदयेत् । आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् । तत्तत्कामं संपूर्णमसंशयं लभेत ।

(ध्रुववेरार्चनं चेत् अनावृष्ट्यादौ कर्त०)

ध्रुववेरार्चनं चेत् प्रमुखे च एवमेव संसाध्याऽऽनीय, तत्रैव स्नपनं कुर्यात् । तत्तत्कर्मानुरूपम्, एतेन विधिना

त्र्यहं, पञ्चाहंवा, क्षीरस्नानं कारयेत्। एवं घृताभिषेकंवा, कारयेदिति विज्ञायते।

(प्रभूतशान्तिः)

अथ प्रभूतशान्तिं वक्ष्ये--

पूर्ववन्मण्डपादीनि कृत्वा, कारयित्वा, दिशाहोमं विना श्रामणकामावेव यथोक्तं हुत्वा, पूर्ववत् कुम्भसाधनं कृत्वा सप्ताहान्ते अष्टोत्तरशतम्, अष्टचत्वारिंशद्वा, कलशानभ्यर्च्य अभिषिच्य, देवंविशेषतो ऽभ्यर्च्य निवेदयेदिति विज्ञायते।

महाशान्तिं वक्ष्ये कुम्भंविना श्रामणकामौ विल्वपत्रैराज्याक्तैः अष्टोत्तर शतसहस्रम्, अष्टाक्षरेण हुत्वा आज्येन, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तंच हुत्वा, त्र्यहान्ते शुद्धस्नपनविधिना स्नापयित्वा अर्चयेत्।

एकाहे औपासनाग्नौ शान्तिं जुहुयात्, ब्राह्मणान्भोजयित्वा, आचार्याय दक्षिणां दद्यात्।

शुद्धिं वक्ष्ये। वास्तुहोमं हुत्वा, विल्वपत्राद्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशतं पूर्ववद्धुत्वा, पुण्याहं वाचयेत्। आचार्याय दक्षिणां दत्त्वा, ब्राह्मणार्हान् भोजयेत्। घटसंस्कारं सर्वत्रवाकुर्यात्।

(सर्वशान्तिः)

अथ सर्वशान्तिं व्याख्यास्यामः--अप्रमृत्युभये महाव्याधिपीडने ग्रहकोपे परसेनाभिभवे महार्थनाशे बन्धु

क्षये आभिचारनिपीडने अनावृष्ट्यां पराजिते दुर्भिक्षे दुः
खत्रयाभिभवेच सर्वशान्तिमारभेत ।

सप्ताहं, नवाहंवा, द्वादशाऽक्षरेण प्रत्येकमष्टोत्तर
सहस्रं होमं कुर्यादिति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अथुतग्रंथसंहितायां शान्तिपंचकविधिर्नाम षट्सप्तति
तमः पटलः ॥७६॥

(अथसप्तसप्ततितमः पटलः)

(तन्त्रसंकरे प्रा०)

अथ तन्त्रसंकरप्रायश्चित्तं वक्ष्ये—

वैष्णवस्याऽन्यतन्त्रेण संकरेसति तद्ग्रामयज-
मानराष्ट्राणामाशु विनाशायभवति । तस्मात् शीघ्रमपहाय
अब्जाग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, पारमात्मिक,
मींकार (रादि) मष्टाशीतिंचा ऽष्टोत्तरशतं हुत्वा पूर्ववत्
कारयेत् ।

(तन्त्रद्वैविध्यादिकम्)

वैष्णवं द्विविधं वैखानसं पञ्चरात्रमिति, वैखानसं
वैदिकं, वैदिकैरर्चितम् ऐहिकाऽऽमुष्मिकफलप्रदम् । पञ्च
रात्रमाग्नेयम्, अवैदिकं दीक्षितैरर्चितम्, आमुष्मिक
फलप्रदम्, सौम्यं सर्वत्र संपूज्यम् ।

ग्रामादिषु वास्त्वंगाऽऽलये मध्ये पश्चिमे ब्राह्म-
णानां गृहेषुवाऽर्चयेत् ।

आग्नेयम् अवास्त्वंगाऽलये पर्वतारण्यादिषु च
अर्चयेत् ।

सौम्ये अस्मिन्विधौ पञ्चरात्रेणाऽऽग्नेयेन संकरे
सति राजराष्ट्रविनाशायभवति । तद्दोषशमनार्थं अब्जाग्नौ
महाशान्तिं हुत्वा अष्टोत्तरशतकलशैर्देवं संस्नाप्य वैष्ण
वान्संपूज्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा पुनस्तेनविधिना कार-
येत् ।

पञ्चरात्रविधानेन प्रतिष्ठाप्य, वर्तमाने अर्चने हीने
सति सौम्यस्य प्रवेशनं कर्तव्यं तत्राजराष्ट्रसमृद्धिकरं
भवति ।

पौण्डरीकाऽग्नौ महाशान्तिं हुत्वा वैखानसविधिना
तद्वरं विमानं च कर्षणादिभि रसंस्कारै रसंस्कृत्य प्रतिष्ठां
कारयेत् । ततः प्रभृति तेनैव सर्वं समाचरेदिति विज्ञायते ।

(अनुक्तदोषप्राय०)

अनुक्तदोषप्रायश्चित्तं वक्ष्ये--

अत्राऽनुक्तेषु दोषेषु सर्वेषु पौण्डरीकाऽग्नौ वैष्णवं
ष कृत्वो व्याहृतीश्चतुष्कृत्वः? अष्टाक्षरमष्टकृत्वो, द्वादशा
क्षरं द्वादशकृत्वो, हुत्वा विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तम्, एकाक्ष
रादिसूक्तं श्रीसूक्तं महीसूक्तं च, हुत्वा देवं संस्नाप्याऽभ्यर्च्य
हविर्निवेदयेत् ।

तत् तद्दोषोपशमनं सर्वशांतिकरं भवति ।

महादोषेषु एतैस्सह पारमात्मिकर्मीकार(रादि)
मष्टाशीतिं सर्वदेवत्यंच हुत्वा, अष्टोत्तरकलशैः देवं सं-
स्नाप्य अभ्यर्च्य महाहविर्निवेदयेत् । एतत्सामान्यप्राय
श्चित्तं भवति । शान्ति होमविधानेन वैष्णवं, विष्णुसूक्तं,
पुरुषसूक्तंच जुहुयात् । महाशांति विधानेच तैस्सह पार
मात्मिकर्मीकाराद्यष्टाशीति मेकाक्षरादिसूक्तं, श्रीसूक्तं, मही
सूक्तंच, जुहुयादिति केचिदिति आह मरीचिः ।

इतिश्रीवैखानसे मरीप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयु
तग्रंथ संहितायां तंत्रसंकरादि सर्वदोष प्रायश्चित्त विधि
नाम सप्तसप्ततितमः पटलः ॥७७॥

(अथ अष्टसप्ततितमः पटलः)

(पवित्रारोपणम्)

अथ पवित्रारोपणं वक्ष्ये---

(पवित्रारोपणस्य फलम्)

सर्वयज्ञफलप्रदं, सर्वदोषोपशमनं, सर्वतुष्टिकरं,
सर्वकामप्रदं सर्वदोषोपशमनं सर्वतुष्टिकरं, सर्वकामप्रदं,
सर्वलोकशान्तिदं ह्येतन्मन्त्रक्रियाद्रव्यहीनं यत् कृतं तद्दोष
शान्त्यर्थं पवित्रारोपणं कुर्यात् । पवित्रारोपणहीना या
पूजा सा निष्फला भवति राजराष्ट्रं विनश्यति । तस्माद्य-
त्नेन पवित्र मारोपयेत् ।

(तस्येष्टकालः)

आषाढश्रावणप्रोष्ठपदेषु मासेषु चांद्रेषु, सौरेषुवा
केचिद्वदन्ति । शुक्लद्वादश्यां विष्णुपञ्चदिनेषु वा केचिदा

चक्षते। संसर्पाऽहस्स्वतिमासंतिथिवारनक्षत्रशून्यं, दशम्यादिदिनं (म्येकादशीमिश्रदिनम्) वर्जयित्वा, अन्यदोषैर्विना आरोपयेत् । राजाज्ञयाचेत् एतेष्वपि पवित्रमारोपयेत् ।

(पवित्रारोपणप्रयोगः-)

आलयात्पुरतो मण्टपे, प्रपायांवा, यागशालां कृत्वा पादैः षोडशै, श्रुतुर्विंशद्भिर्वा (त्यावा) अन्तस्तंभविवर्जितं वा, तन्मध्ये द्विहस्ताऽऽयतविस्तारां, तालोच्छ्रया, मष्टाऽङ्गुलोच्छ्रयां वा, दर्पणोदरवद्वेदिकृत्वा चतुर्द्वारतोरणपूर्णकुम्भाऽकुरदर्भमालातरंगस्तंभवेष्टनमुक्तादामादिभिरलंकृत्य, वेद्याः पुरतोः पौंडरीकमभिकुण्डं सभ्याऽभिकुण्डंवा कृत्वा, गोमयेनोपलिप्य पञ्चवर्णै रलंकृत्य, संभारा नाहरेत् ।

गन्धतोयैः आपो हिरण्य, पवमानैः, प्रोक्ष्यतद्दिनात्पूर्वं पूर्ववदंकुरानर्पयित्वा पद्मक्षौम सुवर्ण सूत्रमुत्तमम् । मध्यमं रौप्यम् अधमं कार्पासम् ।

सर्वदोषविवर्जितं, पतिव्रतासुमंगल्या ब्राह्मण्या कन्यकयावा निर्मितं सूत्रं गृह्णीयात् । तदलाभे पण्यविक्रयिणः संगृह्य, मूषिकादिभिराघ्रातं, केशयुतं स्थूलं कृशं वर्जयित्वा, सर्वतः समसूत्रं गायत्र्या त्रिगुणीकृत्य, 'आपो हिष्ठा, यन्मे गर्भ' इतिकुशाऽग्नैः पञ्चगव्येन प्रोक्ष्यः अष्टो-

त्तरशतं सूत्रं ग्रीवापृष्ठमारभ्य जान्वन्तमुत्तमम् चतुष्पञ्चा
शदूर्वन्तं मध्यमम्, सप्तविंशतिः नाभ्यन्तमधमम् ।

बिम्बाऽलम्बप्रमाणं अष्टोत्तरसहस्रैर्वनमालां
कुर्यात् ।

ग्रन्थिश्चाङ्गुलिमात्रमुत्तमम् मध्यमाङ्गुलिप्रमाणं
मध्यमम् अनामिकाङ्गुलिप्रमाणमधमम् ग्रन्थिविष्णु-
सूक्तेन बध्नीयात् ।

उपवीतं सप्तविंशतिकग्रन्थि, यजमानाचार्यशिष्य
वह्निकुण्डकुंभानाम् अष्टग्रन्थि परिवाराणां द्वादशग्रन्थि,
कुंकुमोशीरचन्दनसौवर्णराजतचूर्णेः यथालाभैः हरिद्रा-
चूर्णेः ग्रन्थीनलंकृत्य, 'इमेगंधे' त्यगरुंधूपयेत् ।

पूर्वोक्तेनाङ्कुरानर्पयित्वा, आचार्यादिः एका-
दश्यां प्रभाते स्नात्वा संध्यामुपास्य देवानद्विस्तर्पयित्वा
ब्रह्मयज्ञं कृत्वा तदालयमासाद्य प्रदक्षिणं प्रणामंच कृत्वा
देवाभिमुखे समासीने ध्यायन् समाहितोऽष्टाक्षरमंत्रं
जप्त्वा आसमाप्तेरुपोष्य स्त्रीशूद्रान् नाऽभिभाषयेत् ।
यागशालां प्रविश्य, 'भगवतोबलेने'ति देवं प्रार्थयेत् ।

द्वादशसूक्तैश्चतुर्वेदादिमन्त्रैः सं(स्ना)स्थाप्य
अलंकृत्याऽऽधारं हुत्वा आगारान्ते वैष्णवं, व्याह-
त्यन्तं, जुहोति । वेद्याः पश्चिमे धान्यपीठे सूत्राणि
संस्थाप्य पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य पुण्याहं वाचयित्वा

पूर्ववत् प्रतिसरमाबध्य पश्चाच्छय्यावेद्यां षड्द्रोण
 दहीनैः शालिधान्यैः तदर्धतण्डुलैः तदर्धतिलैः (१)
 वीर्युपर्यास्तीर्य साग्रान् कुशान् दर्भान् प्रागग्रान्
 विन्यस्य पञ्चशयनानि, वासांसि वा ऽऽस्तीर्य धूपदी
 रष्टमंगलैः पञ्चायुधैश्च विन्यस्य सर्ववाद्यसमायुक्तं घण
 नादपूर्वं शाकुनसूक्तं पठन् आचार्यः स्थापकैस्सह पवि
 शयनमारोप्य 'यद्वैष्णव'मिति पवित्राण्यधिवास्य न
 वस्त्रैः पुण्याऽक्षतैः शयनं प्रच्छाद्य, सूत्रं स्पृष्ट्वा पुरुषसूक्तं
 रुद्रसूक्तम्, दुर्गासूक्तं, रात्रिसूक्तं, सारस्वतसूक्तं, विष्णु
 जित्सूक्तं ऋतं सत्यं, सहस्रशीर्षं, श्रीसूक्तं भूसूक्तं, विष्णु
 सूक्तं, गोदानसूक्तं आत्मसूक्तं, वैष्णवं जपेत् उत्तमं दश
 सूक्तं, मध्यमं सप्त, अधमं पञ्चसूक्तं जपेत् पश्चादूर्ध्वं स
 रक्षाचक्रं संपूज्य, तस्य परितः आवरणत्रयदेवानां प्रा
 क्षिप्यक्रमेणाऽभ्यर्च्य शान्तगरुडचक्रन्यक्षादि विमानप
 लानां धान्यपीठे कूर्चान्निधाय पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य
 मुद्रान्नकृसरैर्बलिदत्त्वा, स्वपादं प्रक्षाल्य, दक्षिणेकां
 स्पृष्ट्वा पश्चादग्निं प्रज्वालय तत्काले होतारमाहूय तं पादं
 प्रक्षाल्य आचम्य सोदकं दक्षिणां दत्त्वा हौत्रं प्रशंस्य
 तत्काले देवमूर्तीं रावाहयेत् ।

जुष्टाकारं च, स्वाहाकारं च, कृत्वा देवेशं शुद्धोदकं
 स्संस्नाप्य प्लोतेन विमृज्य वस्त्राभरणैरलंकृत्य पुण्यपु

ष्पाद्यै रर्ध्यान्तं सप्तविंशति विग्रहैरभ्यर्च्य अधिवास
पवित्राणि देवमारोपयेत् । तदाश्रीभूम्योः शान्तादि सर्व
देवानां मारोपयेत् ।

आलयं, मण्डपं विष्णुसूक्तेन पुरुषसूक्तेन आवे
ष्ट्य महाहविः प्रभूतं वा यथाशक्ति निवेद्य पानीयाऽऽ
चमनं दत्वा कर्पूरजातीफलैः लालवंगसहितं, क्रमुकफल
तांबूलं मुखवासं दत्वा बलिं निर्वपेदिति ।

पूर्ववद्यजमानाचार्यशिष्याणां कृतं देवसन्निधौ
दत्वा यागशालां प्रविश्य अग्निं प्रज्वालय परिषिच्य
श्रीसूक्तं, महीसूक्तं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं हुत्वा सूत्रसं
ख्यया वैष्णवं प्रत्येकं जुहोति ईकारादि पारमा-
त्मिकं सर्वदेवत्यम्, 'धातादिपञ्चवारुणं मूलहोमं जुहोति ।

एवंकर्तुमशक्तश्चेत् - विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं, सर्व
देवानां मूर्तिमंत्रं हुत्वा एवंयजेत उत्तमम् । हौत्रादिसर्व
मूर्तीनां पारमात्मिकं सर्वदेवत्यं विना मध्यमम् ध्यापयेत् ।

अन्यदुक्तमधमम् प्रागादिचतुर्दिक्षु चतुर्वेदान
पूर्वादिचतुर्दिक्षु दक्षिणवामयोर्वा आचार्य, ऋत्वि
जश्च परात्परतरं गुह्यं सर्ववेदार्थसारभूतम् अष्टा
क्षरं द्वादशाक्षरं विष्णुगायत्रीजपन् पुष्पांजलिं दत्वा
नृत्तगेयवाद्यैश्च रात्रिशेषं व्यपोह्य ततः प्रभाते त्वाचार्यः
ऋत्विजश्च, स्नात्वा, संध्यामुपास्य, देवादीस्तर्पयित्वा
ब्रह्मध्वजं कृत्वा देवालयं प्रदक्षिणं करोति ।

देवंप्रणम्य पार्श्वे प्राङ्मुखः, उदङ्मुखोवा समा
सीतदेवाऽर्हतस्तिष्ठन् प्रणम्याऽनुमान्य निर्माल्यमादाय
विष्वक्सेनं समाराध्य 'भूरग्नये'तिवेदिं प्रक्षाल्य,
देवेशं नित्यपूजाविधानेनाऽऽभ्यर्च्य स्नानासने सूत्रं समा
रोप्य 'आपो, हिरण्य, पवमानैः' प्रोक्ष्य अभ्यर्च्य
(हविर्निवेद्य) देवेशमलंकृत्याभ्यर्च्य हविर्निवेद्य मुख
वासं दत्वा पश्चाद्यागशालांप्रविश्य नित्यहोमं हुत्वा
चरुणाऽज्येन वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं, हुत्वा
प्रत्येकं समिदाज्येन सहित मष्टाविंशतिपर्यायेण जुहोति ।
देवस्य पादौ स्पृष्ट्वा तत्सर्वं होमयेत् ।

(ततः) पुण्याहंवाचयित्वा, तत्काले प्रतिसरं
विसृज्य अधिवासपवित्रमुत्थाप्य ध्वजैः छत्रैः पिच्छचा
मरैः भक्तैश्च परिवृतो नृत्तगेयसमायुक्तं शाकुनसूक्त-
मुच्चार्य, सर्ववाद्यसमायुक्तं तोयधारापुरस्सरमालयं प्रद-
क्षिणीकृत्य, देवस्यप्रमुखे धान्यपीठे पवित्रं संस्थाप्य यज
मान आचार्य भक्तैस्सहदेवं प्रणम्य, कनिष्ठादिक्रमेण पवि
त्राणि आचार्यो हस्तादादाय, 'अतोदेवा' दिना कनि-
ष्ठमारोपयेत् ।

'विष्णोः कर्माणी'ति मध्यममारोप्य, विष्णोर्नुक'
मित्युत्तम मारोपयेत् । पश्चाद्गन्धपुष्पाद्यैरभ्यर्च्य वन-

मालां गृहीत्वा पुरुषसूक्तमुच्चरन् देवमारोपयेत् । कौतुक-
स्नपनोत्सव बलिबेराणां सूत्रमारोपयेत् । एकबेरविधानं
चेत् ध्रुवे सर्वसमाचरेत् प्रादुर्भावानामप्येवं पूर्वोक्तमुच्च-
रन्, तद्युक्तस्य (तस्यतस्य) कृतं पवित्रमारोपयेत् ।
परिषद्देवानां तत्तन्मन्त्रमुच्चार्य पवित्रमारोपयेत् ।

अग्नौ 'अग्निं दूत'मित्यग्निकुण्डप्रमाणं सूत्रमारोप्य
दण्डप्रणामं कृत्वा यथाभागोपदंशं घृतगुडदधिफलमधु-
युक्तं पञ्चहविः प्रभूतं निवेद्य पानीयाचमनकर्पूराद्यैर्मुख-
वासं दत्वा बलिमाराध्य, बलिभ्रमणं कृत्वा, अग्निं विसृज्य
पुण्याहान्ते आचार्यादीन् संपूज्य सुवर्णपशुरत्नादीनि
सोदकं दक्षिणां दद्यात् ।

एवं नवाहंसप्ताहं पञ्चाहं त्र्यहं मेकाहं वा विशेष-
षतोऽभ्यर्च्य, ब्राह्मणान् वैष्णवान् संपूज्य वैष्णवान्
भोजयित्वा सूत्रान् सर्वान् विसृज्य निर्माल्यं संशोध्य
विष्वक्सेनं समाराध्य ददेत् । पुनः सोदकं दक्षिणां ददेत् ।
विपरीतं न कारयेत् । य एवं कृतेन पवित्रारोपणेन देवेशं
यजेदद्वं, तदेव संपूर्णं भवति । सर्वान् कामानवाप्नोति ।
विष्णुलोकं सगच्छतीत्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थ संहितायां पवित्रारोपणविधिर्नाम अष्टसप्तति-
तमः पटलः ॥७८॥

(अथ एकोनाशीतितमःपटलः)

अथ वर्षेवर्षे नित्यार्चनायां न्यूनातिरिक्तप्रायश्चित्तम् ।

(तस्य कालः प्रकारश्च)

मार्गशीर्षमासे शुक्लद्वादश्यां तद्दिनात्पूर्वम् अंकुरानर्पयित्वा आलयाभिमुखे दक्षिणेवा, पौण्डरीकाऽग्निं साधयित्वा पूर्वद्युः नित्यार्चनावसाने तस्मिन् वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं हुत्वा विष्णुगायत्र्या अब्जशतं बिल्वपत्रंवा, घृताक्त मग्नौ जुहुयात् ।

देवेशं ध्यायन् पारमात्मिकमीकारादीन् हुत्वा अभ्यन्तरं प्रविश्य, देवंप्रणम्य आनीय, अग्नेरुत्तरस्यां देवेशं चतुर्दशकलशैर्विधिनाऽभिषिच्य नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य अभ्यर्च्य, अग्नेःप्रतीच्यां धान्यवेद्युपरि पूर्ववत् पञ्चशयनान्यास्तीर्य तथैव प्रतिसरं बध्वादेवेशं शाययित्वा प्रागादिचतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनं कृत्वा पश्चादब्जाऽग्निं प्रज्वालय पूर्ववद्धौत्रं प्रशंस्य आवाहनं, जुष्टाकारं, स्वाहाकारंच कृत्वा वैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं ब्राह्मणं रौद्रं मुनिभ्यामन्त्रं धात्रादिसर्वदेवत्यंच, हुत्वा विष्णुसूक्तेन पयोदधिघृतलाजैर्युक्तम् उपजुह्वा हुत्वा अग्निमानम्य नृत्तैर्गीतैश्च रात्रिशेषं यापयेत् ।

(अनन्तर कर्तव्यम्)

आचार्यः प्रभाते स्नात्वा अगारंप्रविश्य, देवमुत्था-
प्यपाद्यमाचमनं दत्वा, अग्निं विसृज्य स्नानश्च भ्रे देवंप्रति
ष्ठाप्य अष्टोत्तरशतकलशैः संस्थाप्य शुद्धोदकैरभिषिच्य
आस्थाने विष्टरे देवं संस्थाप्य नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य
अभ्यर्च्य विष्णुसूक्तेन बहुशः पुष्पांजलिं दत्वा देवेशाय
निवेदयेत् सौवर्णं यज्ञसूत्रं आचार्यश्च उत्तराभिमुखो भूत्वा
'अग्निं दूते'ति मंत्रेण संदद्यात् । देवं प्रार्थयेत् ।

‘नशक्यं विधिवत्कर्तुं ब्रह्माद्यै रपि पूजनम् ।

न्यूनाऽतिरिक्तव्याघातदोषहीनं जगत्पते’ इति स्तुत्वा ।

“अज्ञानानामशक्तानामस्माकमदृढात्मनाम् ।

तस्मान्नित्यार्चनायां हि यदुद्धूतमशोभनम् ।

पूजया त्वनया विष्णोः प्रशान्तं सर्वमस्तु नः” ।

इति नत्वा दण्डवत्प्रणामं कृत्वा यथाभागोपदंशै-
र्युक्तं पायसकृसरगौल्यं यावकं शुद्धान्नं प्रभूतं निवेद्य पानी
याऽऽचमनं दत्वा कर्पूराद्यैर्मुखवासं तांबूलंच दत्वा देव
मा(देवा)लयंप्रदक्षिणीकृत्य अर्चास्थाने संस्थाप्य अर्च
यित्वा वैष्णवान् संपूज्य ब्राह्मणभोजनं कृत्वा आचार्या
दिभ्यो दक्षिणां दद्यात् ।

एवं संवत्सरं प्रति सभाचरेत् । तस्य(ते) संवत्सर
नित्यार्चनाफलं लभेरन्निति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायां मार्गशिरशुद्धद्वादशी समाराधनं
नाम एकोनाशीतितमः पटलः ॥ ७९ ॥

(अथ अशीतितमः)

अथ (तन्त्रसंकरमहा) अग्निकुण्डादिहोमोपकरणा
नामधिदैवं व्याख्यास्यामः ।

(मृदादीनां देवता०)

सिकतामृदौ भूमिदेवत्ये, स्थाण्डिलस्य सोमः कुण्डा
नामूर्ध्ववेदिः ब्रह्म, मध्यवेदिः प्राजापत्या, सभ्यपौण्डरीक
योरधोवेदिर्दलयुता सौम्या, दलानां वसुदैवतम् खननं
पितृदेवत्यम् षड्लेखाः स्कन्ददेवत्याः, प्रागश्रमुत्तरश्रंच
लेखनं दैविकम् पश्चिमांत याम्यांतलेखनं पैतृकम् दर्भा
णामृषयः इन्धनस्याऽग्निः, विहरस्योकारः, क (रक)
लशस्य पञ्चभूताः पृष्ठं पृथिवीं, पार्श्वमग्निः, कुक्षिराकाशः
कंठे आपः, मुकुले वायुः, करकादिपात्राणामेव मधिदेवता
भवन्ति ॥

(कूर्चादीनां देवता०)

कूर्चानां मग्नं ब्रह्म, ग्रंथिर्विष्णुः, शेषमीश्वरदेव
त्यम्, परिस्तरणकूर्चानां (चतुर्णां) विष्णुः दक्षिणप्रणिधौ
ब्रह्मा, उत्तरप्रणिध्या सोमः, पश्चिमपरिधेर्गन्धर्वः दक्षिण
परिधेरिन्द्रः, उत्तरपरिधे मित्रावरुणौ (वा), आग्नेयोऽ

धोर्ध्वसमिधः प्रजापतिरीशः, वर्षिष्ठसमिधोर्जुह्वादेरग्निः,
सुवस्य सोमः, आज्यस्थालीदव्योश्च पृथिवी, चरुस्सर्व
देवत्यंश्च, आज्यस्याऽग्निः, इन्धनस्य सर्वदेवताः, अन्येषां
होमद्रव्याणां सविता, श्रीदेवत्यं बैल्वं, पालाशमाग्नेयं,
नैयग्रोधं याम्यं, सौम्यं औदुंबरं, सौरं आश्वत्थं, शम्यं
वायव्यं, खादिरं ब्राह्मं, इत्यधिदेवता भवंति । दैवतहीने
अज्ञाते अग्निरिति विज्ञायते ।

(कुण्डे अग्नि मूर्तिध्यानम्)

अथाऽग्निकुण्डस्य मध्ये पश्चिमाभिमुखं ब्राह्म मासन
मासीनं सर्वदैवतैः परिवृतं रक्तवर्णं त्रिपादं द्विशीर्षं चतु
श्श्रोत्रं चतुश्शृङ्गं द्विनासिक मास्यद्वयं षण्णेत्रं मकुटाद्या
भरणान्वितं सप्तहस्तं दक्षिणेषुवाऽक्षमालाखडशक्तियुतं
वामे तोमरव्यजनखेटकघृतपात्रयुतं त्रिहस्तम् अजवा
ह्ननं दक्षिणवामयोः स्वाहास्वधाभ्यां संयुतं इध्महोमेस्थि
तम्, अन्नहोमेत्वासीनम्, आज्यहोमे शयितमिति
ध्यायेत् ॥

(सप्तानां जिह्वानां नामनि-वर्णः तत्र होमद्रव्याणि)

“हिरण्या कनका रक्ता कृष्णाचैव वसुप्रभा ।
अतिरक्ता बहुरूपा” इति सप्त जिह्वाः । तासु ऐशान्ये हेमा
भा हिरण्यायां समिद्धोमं, इंद्रे श्यामाभा कनकायां आज्य
होमं, आग्नेय्यां रक्ताभा रक्तायां यवहोमं, नैऋत्यां नीलाभा

कृष्णायां लाजहोमं, वारुणे पीताभा वसुप्रभायांसक्तुहोमं,
वायव्ये श्वेताभा अतिरक्तायां तिलं, दक्षिणोत्तरयोर्मध्ये
बहुवर्णानिभा बहुरूपाया मिध्मचरुहोमे सप्तजिह्वासुच
क्रमेण सप्तसमिद्धोमम्, अन्याऽग्निद्रव्याणि सर्वाणि मध्य
माख्ये जुहुयात्

(अग्नेः श्रोत्रादि स्थानं विज्ञायज्वल दग्धौ होमस्य कर्तव्यता)

यत्रकाष्ठं तत्रश्रोत्रं धूमो नासिका अल्पज्वलितानेत्रे
भस्म शीर्षमितिज्ञात्वा श्रोत्रेहुते व्याधिपीडितम्, चक्षु
ष्यंधत्वं, नासिकायां महारोगः, मस्तके सर्वनाशः तस्मा
दग्धौ ज्वलने जुहुयादित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे० आचारादि अधिदेवाग्निध्यान
विधिर्नाम आशीतितमः पटलः ॥ ८० ॥

(अथ एकाशीतितमःपटलः)

(यज्ञादीनां विष्णुपूजाङ्गत्वेनानुष्ठानप्रदर्शनम्)

अथाऽतोनुष्ठानकल्पं व्याख्यास्यामः । सर्ववैदि
काचारास्तपोयज्ञाश्च विष्णुपूजाविधेर्भेद इति वैखानस
सूत्रम् तत्सूत्रोक्ताऽनुष्ठानं सर्वं समाचरन्ति ॥

(सर्वकर्मानुष्ठानात्पूर्वमूर्ध्व पुण्ड्रधारणम्)

नित्यनैमित्तिकानि कर्माणि ऊर्ध्वपुण्ड्रधर एवकु-
र्यात् । ऊर्ध्वपुण्ड्रधारणा दशुचिः शुचिरेवभवति(वेत्)सर्व
मंगलं वंशवृद्धिं च कारयेत् । ऊर्ध्वपुण्ड्रंविना जपहोमार्च

नाध्यानादीन्नकुर्यात् । कुर्याच्छेन्निष्फलं भवति । तस्मा
तूर्ध्वपुण्ड्रं धारयेत् ।

(पुण्ड्रधारणयोग्यमृदग्रहणम्)

पर्वताऽग्रे नदीतीरे तीर्थस्थानेषु विष्ण्वालये गृहीत
मृदं उत्तमम् । तुलसीमूले वल्मीकेच गृहीतमृदं मध्यमं ।
अन्यस्मिन् शुचौदेशे गृहीतं मृदमधमम् ।

(द्रव्यान्तराणि)

चन्दनादिसर्वगन्धद्रव्यैरुत्तमम् । श्रीपत्रतुलसीबि-
ल्वैश्च मध्यमं, पञ्चगव्यैः शीततोयेन (भस्मना) अधमम्
एतैर्द्रव्यै धारयेत् । श्वेतं सर्वसिद्धिदं, श्यामं सर्वशान्तिकरं,
पीतं श्रीकरं, रक्तं वश्यकरमिति ।

(पुण्ड्रस्य दीपाद्यकृतित्वम्)

हृदये महानग्निर्ज्वलति तस्य शिखा ज्वाला रूप
वदूर्ध्वाग्रमूर्ध्वापुण्ड्रं कुर्यात् । अथवा दीपाकृति वेणुपत्रा
कृति पद्मोत्पलकुमुदानां मुकुलाकृति मत्स्यकूर्मशूर्पशंख
दण्डाकृतिवा ऋजु सुपार्श्व मूर्ध्वपुण्ड्रं कुर्यात् । अंगुष्ठतर्जनी
मध्यमानामिकानामेतेषां क्रमेण तुष्टिर्मुक्तिरायुर्वश्यमिति
फलानि भवन्ति ।

(ललाटादौ केशवादिस्मरणम्)

ललाटे केशवाय, कुक्षौ नारायणाय, हृदये माधवाय
कंठे गोविन्दाय, दक्षिणे उदरपार्श्वे विष्णवे, दक्षिणे बाहुमध्ये,
मधुसूदनाय, कण्ठस्य दक्षिणे पार्श्वे त्रिविक्रमाय, उदरवाम

पार्श्वे वामनाय वामबाहुमध्ये श्रीधराय कण्ठस्य वामपार्श्वे
हृषीकेशाय अपरे पद्मनाभाय ककुदिदामोदरायेति प्रण
वादिनमोन्तमुच्चार्य मूर्ध्निविन्यसेत् । वामपार्श्वे दक्षिणपार्श्वे
गतन्यासान् दक्षिणहस्तेन धारयेत् ऊर्ध्वपुण्ड्रविना मुहूर्त्त
मपिनाचरति । तदूर्ध्वपुण्ड्राकृतिं दृष्ट्वा मृत्युरपि पुरतो ग
च्छेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छतीति विज्ञा
यते ।

(पवित्रस्य द्रव्यादिकम्)

अथातः पवित्रलक्षणं वक्ष्ये—सुवर्णरजतगोवाल
कुशविश्वामित्रकाश दूर्वाशीर ऋजुतृणादिना पवित्रं
कारयेत् ।

(तेषांस्त्रीत्वादिकम् पित्र्यादौदर्भसंख्या, ग्रन्थादि परिमाणम् ग्रन्थिदेवता)

कुशादीनामग्रस्थूलं नारी मूलस्थूलं नपुंसकं मूला
द्यग्रसमंपुमान् एतेषुस्त्रीनपुंसकौ वर्जयेत्, एकाग्रं पैतृकं
द्व्यग्रंदैविकं ऊर्ध्वं आभिचारिकं भवति अग्रंचतुरंगुलं
ग्रंथिरेकांगुलं रज्जुवलयौ द्व्यंगुलम्, अग्रग्रंथिशेषाणां
क्रमेण ब्रह्माविष्णुशिवा अधिदेवताः ।

(पवित्रस्य चक्रादिसाम्यम् पवित्रं विना कृतकर्मनिष्फलम्)

यथा हरिहरमहेन्द्राणां चक्रं, शूलं, वज्रमिव ब्राह्म
णानां प्रवित्रम् अपवित्रकरणेन दत्तभुक्तजपहुतार्चनध्याना
दीनि न कुर्यात् । कुर्याच्चेन्निष्फलमाभिचारिकं भवति ।

(उच्छिष्टस्य वर्ज्यता)

भुक्तोच्छिष्टं विवर्ज्यम् विष्णूत्रविसर्जने(वा)दक्षिण
कर्णे समारोप्य कुर्यात् । आचमने पवित्रंनोच्छिष्टं सर्वदा
धार्यम् ।

(पवित्रालाभे)

पवित्रालाभे अनामिकाया मुपवीतं संयोज्य कार
येदित्येके ।

(ब्राह्मस्नानम्)

अथ ब्राह्मं स्नानम् वरुणं ध्यात्वा, नन्दिनी प्लावि
नी नलिनीलिनी ॥

हरिपादार्घ्यसंपृक्ता गंगा त्रिपथगामिनी । भोग
वती त्रिदशेश्वरी'त्येताश्च, वारुणमंत्र मुच्चार्य, जलंस्पृष्ट्वा
अभिमंथ्य; आपोहिरण्य पवमानैः प्रोक्षयति । एवं ब्राह्मं
स्नानमवगाह्य, स्नानं कुर्यात् ।

(मन्त्राणामृष्यादि स्मरणावश्यकता)

सर्वेषामंत्राणां प्रत्येकं ऋषिच्छंदोऽधिदैवतं ध्यात्वो
च्चार्य कारयेत् । अन्यथानिष्फलंभवति । असुरा
गृण्हीयुः ॥

(सामान्यत ऋष्यादिकम्)

तस्माद्वा जायते सर्वेषामंत्राणां सामान्यम् ऋषि
रंतर्यामी, छन्दोगायत्रं, परमात्माऽधिदेवतेति । तस्मा
देवं मंत्रं प्रति ऋष्यादीनुच्चार्य, स्मृत्वा कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतगन्थसंहिताया मनुष्ठानकल्पविधिर्नाम एकाशीति
तमः पटलः ॥ ८१ ॥ (मातृकान्तरे ७६)

(अथ द्यशीतितमःपटलः)

अथ संध्योपासनमन्त्राणामृषिछन्दोऽधिदैवतनि
व्याख्यास्यामः—

‘सूर्य’इत्येतस्य ‘अग्निर्गायत्रं सूर्य’इतिऋषिः छन्दो
ऽधिदैवतं । ‘तेजश्च’इत्ये तस्य, ऋषि(?) छन्दो गायत्रं
सवितादेवता । ‘अग्निश्चे’त्येतस्य, सूर्यऋषिः छन्दोगायत्रं,
अग्निर्देवता । ‘आपोहिष्ठामयो भुव’इत्येतस्य, सिन्धुद्वीप
ऋषिः छन्दोगायत्रं आपोदेवता । गायत्र्याविश्वामित्र
ऋषिः छन्दोगायत्रं सवितादेवता । प्रणवस्य ऋषिः प्रजा
पतिः छन्दोगायत्रं ब्रह्मादेवता । भूरादिसप्तव्याहतीनां
अत्रि भृगु (पुरु) कु(“”)त्सोमवसिष्ठगौतम काश्यपाऽगिं
रसइति ऋषयः, गायत्र्युष्णिग नुष्टुपूवृहतीपङ्क्तिस्तृष्टुपू
जगत्यः छंदांसि, अग्निर्वायुरर्कोवागीशवरुण इन्द्रो विश्वे
देवा इतिदेवता गायत्र्याः पूर्ववत् । ओमापइति गायत्री
शिरसः ऋषिः ब्रह्मा छन्दोऽनुष्टुप् परमात्मादेवता ।
प्राणसंयमनंकृत्वा सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीम् अन्ते
सशिरस्कां त्रिर्जपेत् ।

सप्राणायामः तस्य ऋषिर्ब्रह्माछन्दोगायत्रं ।
परमात्माऽधिदैवता । ‘आया’त्वित्येतस्य वामदेव

ऋषिः छन्दोऽनुष्टुप् जगती देवता गायत्री । सावि-
त्र्याः विश्वामित्रऋषिः छन्दोगायत्रं सवितादेवता । 'उत्तमे
शिखरे' इत्यस्य वामदेव ऋषिः छन्दोऽनुष्टुप् गायत्रीदे-
वता । 'मित्रस्ये'त्यस्य विश्वामित्र ऋषिः (भूर्भूरिति गाय-
त्रं ।) आद्यानां त्रिष्टुप्, अन्यस्य छन्दो बृहती रविः देवता ।
'उद्वयंतमस' इत्येषां हिरण्यरूपऋषिः प्रथमादियथा
क्रमेण अनुष्टुप् त्रिष्टुप् गायत्री जगती उष्णिक् शक्वरी
इति छन्दो रविर्देवता । 'यच्छिद्धी'त्यादि शुनः शेफ ऋषिः
गायत्रं पंडतिच्छित्तुष्टुभं । 'कितवास' इति 'इमंमे' इति च,
त्रैष्टुभं, गायत्रम् । 'तत्वायामी, त्वन्नो' इत्यादि त्रयाणां त्रिष्टुप्
छन्दो वरुणो देवता इति । अन्येषां मन्त्राणां सामान्य
ऋष्यादीन् स्मृत्वा उच्चार्य कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहिताया मृषिछन्दोऽधिदेवताविधिर्नामव्यशी-
तितमः पटलः ॥८२॥ (मातृकान्तरे ७७ प०)

(अथ त्र्यशीतितमः पटलः)

अथातो मन्त्राणां कल्पं व्याख्यास्यामः—

(प्रणवस्य ब्रह्मस्वरूपतादिकम्)

मन्त्राणां प्राणं प्रणवाकारं ब्रह्मरूपम्, 'ओमिति-
ब्रह्मे' (तै० आ० ३१) ति श्रुतिः । तस्माज्जगत्कृत्स्नं प्रण-
वादन्यं नास्ति. भगवन्तं प्रणव इति पठ्यते (पठन्ति) प्रणवं
व्यक्षरं । अकार उकार मकार इति । तेषां यथाक्रमेण ऋग्य

जुस्सामाधर्व(साम)मयाः सत्वरजस्तमोगुणाः श्वेतपीत
कृष्णनिभाः भूर्भुवस्वःस्थिता विष्णुब्रह्मेशानाऽधिदेवत्या
भवन्ति । अकारो वलयाकारः, उकारः कुटिलाकारः, मकारो
बिन्दुनादः, प्रणवस्यलिपेरंशो भवति । अकारउकारसंयोगा
दोकारगुणो भवति । बिन्दुनादसंयुक्तमोमिति । प्रणवस्य ऋषि
च्छंदोधिदेवतम् पूर्ववत् । गोत्र मधर्वाणामिति विज्ञायते ।

अथातः प्रणवस्वरूपं वक्ष्ये—

(प्रणवस्य जीवात्मादिकम्)

पीतवर्णः, सहस्रशीर्षः, सहस्राक्षः, सहस्रबाहुः, सह-
स्रोदरः, सहस्रपादः, ऊर्ध्वकेशो रक्ताख्यपाणिपादः, शुक्र
पिच्छाम्बरधरो, विष्णुजीवात्मा, ब्रह्माबुद्धिः, ईशः कोपः,
चित्तंसोम स्तलादिसप्तपातालाः पादा, भुजंगा अंगुलयः,
अप्सरसो नद्यः, भूरादिसप्तलोकाः कुक्षिः, नाभिर्वसवः,
महांडबहिरण्डवैष्णवांडाः शीर्षाः अग्निष्टोमादि (नदी) यज्ञाः
केशाः, व्योम ललाटं, भुवौमैधाः, चंद्रार्कौ चक्षुषी, शुक्रबृह
स्पती कर्णौ, अश्विनौ नासिके, दंतो वायुः, जिह्वा सरस्वती,
ओष्ठौ संध्ययोः नित्याग्निहोत्राणि, सर्वाभ्यो वदनं, ग्रीवा
शचीपतिः, दिशो बाहवः, रुद्रा रसंघिहस्ता, नक्षत्राणि अङ्गु-
लयः, तारका नखाः, वृषणौ मित्रावरुणौ, उपस्थं प्रजापतिः,
मरुतः पृष्ठम्, अस्थीनि पर्वताः, मंदरो मांसम्, ओषधयः
शोणितम् प्रण(ॐ)यं शिरो नद्यः, मूत्रकोशंसमुद्राः पुरीषं कां

चनं, रेतोमृतम् लोकालोकस्त्वक्, ऋषयोरोमकूपाः, स्वेदो
वर्षं वसनंसर्वोदधयः, वेदेतिहासम् आभरणं, सृष्टिस्थिति
संहाराः क्रीडा, कल्पव्याकरणशिक्षानिरुक्तादिचतुष्पष्टि-
कलाः व्याख्यानम् बहुना किंप्रलोपेन, जगत्कृत्स्नं प्रण
वादित्येवंज्ञात्वा त्रिसंधिषु यथाशक्ति जपमाचरेत् त्रिमा
त्रो मात्रोवा सर्वारंभेषु अग्रतस्त्रिरुच्चार्य तदन्ते तथाकरोति
प्रणवपूर्वमेव सर्वत्र जपमारभेत् । प्रणवहीनं यदि स्यात्
सर्वं नश्यति । तस्मात्प्रणवादित्यं मंत्रं नास्तीति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
प्रणवस्वरूपं नाम त्र्यशीतितमः पटलः ॥८३॥

(मातृकान्तरे ७९)

(अथ चतुरशीतितमः पटलः)

(गायत्र्या अक्षरेनत्ता सावित्रीति नाम्निनिमित्तम् ऋष्यादिकम् पादे अक्षर
संख्या)

अथ सावित्रीकल्पं वक्ष्ये—

‘चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री’ति श्रुतिः । सा गायत्री
सवितृदेवत्या, (तस्मा)त् सावित्रीत्युच्यते । तस्य ऋषि
च्छन्दोऽधिदैवतं पुराचोक्तम् । अष्टाक्षरा त्रिपदा, चतुष्पदा
षडक्षरा । जप्ये त्रिपादा, अर्चने चतुष्पदा ।

(तेस्याः स्वरूपम्)

अग्निवर्णः, षट्कुक्षिः, पञ्चशीर्षः, शुक्लमुखः,
कमलेक्षणः, ऋग्वेदः, प्रथमपादः । यजुर्वेदो द्वितीयः
पादः, सामवेदस्तृतीयः पादः । पृथिवी चरणम्,

ऊरू पर्वतो अंबरोऽ अस्थि, पूर्वः प्रथमः कुक्षिः, दक्षि
णो द्वितीयः, पश्चिमः तृतीयः, उत्तरः चतुर्थः, पञ्चम
ऊर्ध्वः, अधरः षष्ठ्यति । पुराणानि आन्त्रम्, जगती दिव्य
रूपम्, उदरान्तरमाकाशः, छन्दः स्तनौ, धर्मशास्त्रं जिघ्रा
न्यायो बाहुः गिरि(गीः)कराः, ग्रीवाः, प्रथमः शिरः शब्द
शास्त्रं, द्वितीयं शिक्षा, तृतीयकल्पं, चतुर्थं निरुक्तं, पंचमं
ज्योतिषम् । अनलंमुखं, वदनमिन्दुर्मण्डलं, श्वसनो वायुः
अलका भपंक्तिः, सहस्रकिरणोमौलिः, ताराः कुसुमम्,
नक्षत्रमाला हारम्, ग्रहाः रत्नविभूषितम्, ब्राह्मोमूर्धा, शिखा
रुद्रो विष्णुरात्मा, वेदान्ता विमलं मनः, वेदाः प्राणाः,
मीमांसाश्चित्तम् इत्येवं ज्ञात्वा त्रिसंधिषु त्रिविधं ध्यान
माचरेत् ।

(त्रिविधं ध्यानम्)

पूर्वासन्ध्या कौमारीं रक्तवर्णां हंसवाहिनीं अक्षसूत्र
यज्ञोपवीतकमण्डलुधारिणीं ब्रह्मदेवतां सावित्रीं नाम,
सवित्र्या 'वासमग्निः (हान)गां, गोत्रमिति यथाक्रमेण
भूमि, गार्हपत्य, मुपनय(निधा)नं, कात्यायनमित्येवं
ध्यायेत् ।

मध्याह्ने सन्ध्यायां यौवनीं रुद्राक्षाऽर्धचन्द्रत्रिशूल
धारिणीं श्वेतवर्णां वृषभवाहिनीं रुद्रदेवतां गायत्रीं नाम,
गायत्रेर्वासमंतरिक्षम् अन्यानि पूर्ववत् । सायंसंध्यां सल

क्षणां श्यामवर्णां सर्वाभरणभूषितां शंखचक्रधारिणीं गरुड
वाहिनीं विष्णुदेवतां सरस्वतीनाम सरस्वतेर्वासंस्वर्गम्
अन्यानि पूर्ववत् । एवं ध्यात्वा जपमारभेत् ।

(अक्षरन्यासः न्यासफलं च)

पादादि मूर्धान्तंक्रमेण चतुर्विंशतिस्थाने अक्ष
राणि संन्यसेत् । पादांगुष्ठयोस्तत्कारं अंगुल्योस्सकारं,
जंघयोर्विकारं, जान्वोस्तुकारं, ऊर्वोर्विकारं, गुह्यप्रदेशे
रेकारं, वृषणे णिकारं, कटिप्रदेशे यकारं, नाभौ भकारं,
जठरे गौंकारं, स्तनयोर्देकारं, हृदये वकारं, कंठे खकारं,
वदने धीकारं, तालौ मकारं, नासाग्रे हिकारं, चक्षुषो
र्धिकारं, भ्रूमध्ये योकारं, ललाटे द्वितीययोकारं, विन्यस्य-
पूर्वतः पूर्वाऽभिमुखं नःकारं, दक्षिणतो दक्षिणाऽमुखं
प्रकारं, पश्चिमतः पश्चिमाऽभिमुखं चोकारं, उत्तरतः उत्त
राऽभिमुखं दकारं, मूर्ध्नि चतुर्मुखं सर्वं व्यवस्थितं यात्का
रम्, एवमक्षराणि ज्ञात्वा विन्यसेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तो
भवतीति विज्ञायते ।

(अक्षराणां ध्यानं देवतादिकं च)

अथातोऽक्षराणां ध्यानं सर्वेषां वर्णानां त्रिसंधिषु
पूर्ववत्, ब्रह्म (विष्णु) रुद्राकृतिरूपम् ।

(प्रत्येक मक्षरदेवता-तस्य फलम्)

सर्वदेवताफलं च पृथगेव लक्ष्यते तत्कारं पीताभं,
ब्रह्मदेवत्यं महापातकनाशनं, सकारं श्यामाभं, प्राजा

पत्यम्, उपपातकनाशनं, विकारं पिंगलाभं, सौम्यं, महापातकनाशनं, तुः कारं नीलाभं, ईश्वरदेवत्यं, दुष्टपापग्रहरोगाद्युपद्रवनाशनं, वकारं वह्निवर्णं, साम्यं, भ्रूणहत्यादिमोचनं, रेकारं ज्वालारूपं बार्हस्पत्यं अगम्यागमपापविनाशनं, णिकारं विद्युन्निभं मैद्रं अभक्ष्या भक्षणविनाशनम्, यंकारं हेमाभं वैष्णवबीजं ब्रह्महत्यादिसर्वपापविनाशनं, भकारं कृष्णाभम्, अर्यभदेवत्यं पुरुषहत्यादि पापविनाशनं, गौंकारं रक्ताभं सावित्रं गोहत्यादिविमोचनं, देकारं श्यामाभं त्वाष्ट्रं स्त्रीहत्यादि पापविनाशनं वकारं श्वेताभं पौष्णं गुरुहत्यादिपापनाशनं, स्यकारं स्वर्णाभं ऐंद्रं कूटकृतपापघ्नं, धीकारं पद्मसंकाशं वायव्यं अभक्ष्यभक्षणदोषघ्नं, मकारं पद्मरागनिभं वामदेवत्यं जन्मांतरकृतपापघ्नं, हिकारं श्वेतं मैत्रावरूणं सर्वपापविनाशनं, धिकारं पुण्डरीकनिभं प्राजापत्यं प्रतिग्रहदोषविनाशनं, योकारं कपिलाभं वैश्वदेवत्यं प्राणिहिंसापापविनाशनं, द्वितीययोकारं वैष्णवं दुष्टपापविनाशनं, नः कारम् आदित्यवर्णं ऐंद्रं इंद्रलोकप्रदं, प्रकारं नीलश्यामं रौद्रं मीश्वरलोकप्रदं, चोकारं पीतवर्णं ब्राह्मं ब्रह्मलोकप्रदं, दकारं शुद्धस्फटिकसंकाशं वैष्णवं विष्णुलोकप्रदं, यात्कारं हेमाभं चतुर्वदनयुतं सर्वसिद्धिप्रदं (त्रि) संध्यासंयुक्तं 'ओं भर्भुवस्वस्तस्सवितु'रिति सावित्रीं शताष्टकं त्रिसं

न्ध्यकं मनसा जपेत् । सावित्र्यध्ययनात् आयुः श्रीब्रह्मवर्च
सं प्रजासमृद्धिः धनधान्यसमृद्धिः भवीत । सर्वसंपत्करम् ।
ऐहिकाऽमुष्मिकफलप्रदं च । इष्टान्कामान् इहलोके चिर-
मनुभवन्ति । पश्चान्मुक्तिं समालभेरन्नित्याह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रंथसंहितायां सावित्रीमंत्रकल्प विधिर्नाम चतुर-
शीतितमःपटलः ॥ ८४ ॥ (मातृकान्तरे ७९-प.०)

इति उत्सवादि प्रायश्चित्तांतं समाप्तम् ।

(अथ पंचाशीतितमः पटलः)

अथ तत्त्वज्ञानोपदेशविधिः ।

(तत्त्वोपदेशोपयुक्तोपोद्धातः)

अथातो मरीचिं मुनयः प्रणम्य चरितक्रिया ज्ञान
योगेषु चतुर्षु पूजामार्गेषु चरितं(तत्क्रिये)भगवता विख-
नसाऽसूत्रे विस्तरेणप्रणीतम्, (ते) अन्यत्संक्षेपेणोक्तं, तदु-
पन्यासो बहुप्रयोगक्रमेण क्रियामार्गस्त्वयाप्रणीतः । भग-
वत्तत्त्व ज्ञानयोगं च श्रोतुमिच्छाम इति अयाचन्त, तान्
समीक्ष्य श्रूयतामिति मरीचिरुवाच---

तत्त्वज्ञानोपदेशविधिं वक्ष्ये---

(तत्त्वपदनिर्वचनम् ब्रह्मणःज्ञेयत्वम्, तस्यै सकलत्वनिष्कलत्वे)

तस्यभावस्तत्त्वमिति तस्य परब्रह्मणः परमात्मनो
नारायणस्य भावः 'तत्त्वं नारायणःपर'इतिश्रुतिः । तदव-

गमनं ज्ञानं तद्विदः ब्रह्म विदः । तस्मात्परमात्मा ज्ञेयः,
जीवात्मा ज्ञाता, श्रुतयो ज्ञानमिति ब्रह्मवादिनो वदन्ति ।
तद्ब्रह्मणो निष्कलस्सकलश्च स्वभावः ।

(निष्कलस्वरूपम्)

निष्कलः--- परमात्मनोऽन्यत् न किञ्चिदस्तीति
क्षीरेसर्पिः, तिले तैलं, पुष्पेगन्धः, फलेरसः, काष्ठे अग्निः,
रिव अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्याऽऽकाशोपमः 'अन्तर्बहिश्च
तत्सर्वं व्याप्यनारायणस्थित' इति 'आकाशशरीरं ब्रह्मे'
ति । अशरीरः शरीरे (षु) व्याप्य तिष्ठति, विश्वव्यापक
शीलत्वाद्विष्णुः दृश्यादृश्यः अत्यच्छः अमलः नित्यः अ-
चिन्त्योऽप्रमेयः निर्गुणो निश्चलो निरवयवो निराद्यन्तो
निर्विकल्पो निर्द्वन्द्वोऽनिर्वचनः अतीन्द्रियः सुसूक्ष्मत्वाद
निर्देश्यः सदसदिति ब्रह्मवादिनो वदन्ति । (तत्र) परंधाम
परंज्योतिः सर्वशः सर्वशक्तिमयः सर्वदेवमयः सर्वधर्म-
मयः (सर्वाधारमयः) सर्वाधार स्सनातनः ज्ञातृज्ञेयज्ञान
हीनः ज्ञानघनः जाग्रत्स्वप्न सुषुप्तितुरीयस्थानगो बहिः
प्रज्ञः प्रज्ञावस्थः स्थूलसूक्ष्मविभागेन वैश्वानरतेजः
स्वरूपेण भुञ्जानः सर्वेषामात्मा गुहायां निहितः 'अणो
रणीयान्महतोमहीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तो'
रिति श्रुतिः । तस्माद्धृदयकमलान्तराकाशोपलब्ध वै
श्वानरशिखायां त्रिगुणात्मको विष्णुः परमात्मा तिष्ठति ।

‘तस्या शिखायामध्ये परमात्मा व्यवस्थितः । स ब्रह्मा सशिव’ इति श्रुतिः । एवं निष्कलमिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे० निष्कलविधिर्नाम पंचाशीति तमः पटलः ॥८५॥ मातृकान्तरे पटल समाप्तिर्नास्ति ॥

(अथ षडशीतितमः पटलः)

(भगवतो जगत्सृष्टिः तयोर्भेदः)

अथ सकलः काष्ठे अग्निर्मथनात् ज्वलन्निव निष्कलात्मको विष्णुः ध्यानमथनने भक्त्या संकल्पनात् सकलो भवति । तस्मादग्ने विस्फुलिङ्गा इव ब्रह्मेशानादिदेवतारूपैर्भिन्नत्वात् कुलालचक्रस्थमृदो घटशरावादिभेद (दा) इव यद्यद्रूपं मनसा भावितं तत्तद्रूपो भूत्वा विष्णुः प्रकाशते । ‘विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहु रत विश्वतस्पात् । संबाहुभ्यां नमति संपतत्रैर्द्यावा भूमी जनयन् देव एक’ इति श्रुतिः तत्र सर्वव्याप्य शरीरः परमात्मैव सर्वभूतानां प्रभवरक्षणसंहति निमित्तशरीरी भवति । ‘अग्निर्वै देवानां भवमो विष्णुः परमस्तदंतरेण सर्वा अन्यादेवता’ इति ब्राह्मणम् । तस्मात् प्रधानः परमो ऽव्ययो विष्णुः स एव पुरुषः स एव स्रष्टा, पाता, हर्ता, अखिलस्य । तद्विघ्नाः पुरुषाः ।

(श्रियो विष्णुविभूतित्वम्)

तद्विष्णोर्विभूतिः श्रीः सा च नित्या आद्यन्तरहिता अव्यंक्तरूपिणी प्रमाणाऽप्रमाणसाधारणभूता विष्णो

स्संकल्पानुरूपा नित्यानन्दमयी मूलप्रकृतिरूपा शक्तिः
तद्भिन्ना प्रकृत्यंशभूता पौष्णि तद्भिन्ना स्त्रियः तदात्मि-
का माया प्रकृतिः, मायीविष्णुः, प्रकृतिपुरुषावेतावनादी
ताभ्यांलोकप्रवृत्तिः विकारगुणाःसर्वे प्रकृत्युत्पन्नाः कार्य
कारणकर्तृत्वेहेतुः प्रकृतिः, पुरुषःसुखदुःखानां भोक्तृत्वे
हेतुः, प्रकृतिस्थःपुरुषः प्रकृतिजान् गुणान् भुंक्ते ।

(प्रकृतेर्द्वै विध्यादिकम्)

सा प्रकृति द्विधाभवति चेतनाचेतनेति, अचेतना
पञ्चभूतैः मनोबुद्ध्यहंकाररूपै रष्टधा भिन्ना । अन्या जीव
भूता चेतनेति । तथा प्रकृत्या सदासंश्लिष्टाः पुरुषाः,
प्रकृतिस्थाः जीवात्मानः क्षेत्रज्ञाःबहवः, तेपिनित्या अनाद्य
विद्यासंचित पुण्यपापफलम् भोक्तुं बहुविधं देहं प्रविश्य
तत्तदात्माऽभिमानिनः तत्र शुभाऽशुभकर्माणि कृत्वा
तत्तत्फलानुरूपं देहं पुनःपुनःप्राप्य(नि)वर्तन्तइति विज्ञा
यते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रंथसंहितायां सकलविधिर्नाम षडशीतितमः पटलः
८६ ॥ (मातृकान्तरे ८०॥

(अथ सप्ताशीतितमः पटलः)

(वैकुण्ठस्वरूपम् तत्र प्रमोदादिभेदः । तेषुविद्यमान भगवद्रूपाणि)

अथातः परमात्मन स्सकाशाद्विरण्मय मण्ड म-
भवत्, तदन्तर्गतानां सर्वेषामण्डाना मुपरि सनीतन

(ननित्य) मचिन्त्यं देवैरप्यनभिलक्ष्यं नित्यशुद्ध (बुद्धि) मुक्तस्वभाव पुरुषैरनु भूयमानं वैष्णवाण्डम्, तत्र-विष्णु लोकाश्चत्वारः, आमोदः संमोदः प्रमोदः वैकुण्ठमिति । ए कैकस्योपरि यथाक्रमेण भवति । तस्मिन् हेममयप्राकार (चतुर्द्वारि) गोपुरतोरण शतसहस्रैः कनककमलकुसुमा दिभिरपि अलंकृते, अमृतजलपूर्णैश्शतसहस्रैश्चसरितां प्रभासमाने दिव्यलोके सहस्रादित्य संकाशहेममयं द्वाद शतलैर्युत विमानं, नित्यज्ञानक्रियैश्वर्यब्रह्मादिदेव ऋषि-भिःनित्य(दिव्य) परिजनैर्युतं मंदिरम् । तस्मिन् व्योम निलये परमात्मा स्वसंकल्पेन देवीभूषणायुधैः सह आमोदे विष्णुः, प्रमोदे महाविष्णुः, संमोदे सदाविष्णुः वैकुण्ठे सर्वव्यापी नारायण आसीनो भवेत् ।

(भगवतः सर्वोत्तमत्वम्, इच्छया जगत्सृष्टिः)

‘त मीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवानां परमं च दैव त’मिति श्रुतिः । ‘यदायदा प्रजास्सृजेयेति सोकामायत । तदातदा स्वाभिमताऽनुरूप स्वरूपगुण स्वशक्त्या स्वली-लयैव इमं प्रपञ्चं कार्य कारणभावेन यथापूर्वं ससर्ज’ इति श्रुतिः । सर्वेषां जीवानां प्रभोस्सिसृक्षोर्ब्रह्मणः स्वेच्छया भूतान्यसृज्यन्त । ‘आत्मन आकाशः संभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अभ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधय, ओषधीभ्योन्नं, अन्नाद्भूतानि जायन्ते’ इति श्रुतिः ॥ (तै.ड.२)

(चतुर्मुखस्योत्पत्तिः)

एकदा प्रलयकाले भुजंगपतिभोग (पर्यंक) शयने
शयितस्य नारायणस्य नाभिकमले ब्रह्मोद्भूतो भगवदंश
श्चतुर्मुखो जगत्सर्वं सृजतीति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
श्रीवैकुण्ठलक्षणनाम सप्ताशीतितमः पटलः ॥८७॥
(मातृकान्तरे ८१)

(अष्टाशीतितमः पटलः)

अथ देहोत्पत्ति प्रकारः---

ओषधीभ्योन्नमुपजायते, तदन्नं त्रिविधं भवति,
एकं मूत्रं, एकं पुरीषं, एकंपुरुषाणां शुक्लं, स्त्रीणांशोणितं,
शुक्लशोणिते (तयो) क्षीरेसर्पिरिवसर्वव्यापिनी माया
शक्तिर्भवति । पुरुषबीज मूलसंचितंशुक्लं, स्त्रीकुचमूल
संचितंशोणितंच, संयोगकाले दैवयोगेन वायुनागर्भा
लयं प्रविशति ।

(गर्भस्य वृद्धिक्रमः)

तत्रैकरात्रोषितं कलिलं, द्विरात्रोषितंबुद्बुदं, त्रिरात्रो
षितंमांसलं, चतुरात्रोषितंपेशलं, पञ्चरात्रोषितंघनं, षड्रा
त्रोषितंव्यूहं, सप्तरात्रोषितं बद्धं, अष्टरात्रोषितं सुकुमारं,
नवरात्रोषितंयावनं, दशरात्रोषितं वयसं अर्धमासे अ(पि)
ण्डाकृतिः, मासे शरीराकृतिः मासद्वये शिरोबाहु प्रदेशाः,
त्रिमासे जठरकटिदेशाः, चतुर्थेमासे पाणिपादद्वयं, पञ्च

मे मासे रोमरूपाणि, षष्ठेमासे अस्थिसंघातं, सप्तमेमासे जीवप्रकाशः अष्टमेमासे (देहः) देहंकारोति नवमेमासे प्रचलनं करोति तत ऊर्ध्वं जायते । स्नायुमज्जास्थानि रेतो मयानि त्वग्रकृत्तमांसानि शोणितमयानि, एवं षट्कोशविकृतत्वग्रुधिरमांसमेदोस्थिमज्जाशुक्लमिति क्रमेणाऽतर्भूतानि (एकांशीभूतानि) सप्तधातूनि । सप्तधातुमयं गात्रं भवति ।

(पुरुषत्वादि निमित्तम्)

शुक्लाधिके पुरुषः शोणिताधिके स्त्री, द्वयोस्तुल्ये नपुंसकं भवति । पुंसोवा स्त्रियोवापरस्परभावेन तयोरेको गर्भस्यवर्ण इति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे देहोत्पत्तिविधिर्नाम अष्टाशीतितमः पटलः ॥ ८८ ॥

(मातृकान्तरे - ८२)

अथातः पृथिव्यादिमहाभूतानां समवायं व्याख्यास्यामः ।

(शरीरे काठिन्याद्युपपादनम्, इन्द्रियोत्पत्तिः तद्विषयः)

शरीरे यत्कठिनं तत्पृथिव्याः, योद्रवः सोऽभसः, यदुष्णं तत्तेजसः, यत्संचरति सोनिलस्य, यत्सुषिरं तदा काशस्य, (शात्) श्रोत्रादीनि ज्ञानेन्द्रियाणि । श्रोत्रमाकाशे वायौ (योः) स्पर्शः, अग्रे श्वक्षु (अभ्यः) अप्सु जिह्वा, पृथिव्यां

(व्याः) घ्राणम् । एवमिन्द्रियाणां यथाक्रमेण शब्दस्पर्श
रूपरसगन्धा विषयाः वाक्पाणिपादपायूपस्थानि महा
भूतेषूपन्नानि कर्मेन्द्रियाणि । तेषां क्रमेण वचनाऽऽदान
गमनविसर्गाऽऽनन्दाश्च विषयाः ।

(बुद्ध्यादीनामुत्पत्तिविषयस्थानानि)

चतुर्षु पृथिव्यादिमहाभूतेषु क्रमेणोत्पन्नानि मनो
बुद्ध्यहंकारचित्तानीत्यन्तः करणचतुष्टयम् । तेषां क्रमेण
संकल्पविकल्पाऽध्यवसाया नात्मन्यात्मावबोधनम्, अनु
भूतार्थस्मरणानिच विषयाः । मनःस्थानं गलांतरम् बुद्धे
र्वदनम्, अहंकारस्य हृदयम्, चित्तस्य नाभिरिति ।

(अस्थिपादादीनां पृथिव्याद्यंशत्वम्)

अस्थिचर्मरोमनाडीमांसाश्च पृथिव्यंशाः, मूत्रश्ले
ष्मरक्तशुक्लमेदस्वेदाश्च अबंशाः, क्षुत्तृष्णानिद्रालस्य
मोहमैथुनानि अग्न्यंशानि, प्रचरणविलेखनोन्मीलनानि
मीलनादीनि वाय्वंशानि, कामक्रोधलोभमोह भयान्या-
काशस्य ।

(शब्दादीनां पृथिव्यादि गुणत्वम्)

शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाश्चैते पृथिवीगुणाः, तेषां
गन्धविहीनाश्चत्वारः अपांगुणाः, गन्धरसविहीनास्त्रयः
अग्निगुणाः, शब्दः स्पर्शइति द्वौवायोर्गुणौ, शब्दमेकमेवा
काशस्य गुणः ।

(सात्विकगुणाः तेषां कार्यं च)

सात्विक राजस तामसाइति त्रयोगुणाः । अहिंसा सत्याऽस्तेय ब्रह्मचर्यकल्पनाऽक्रोधगुरुशुश्रूषा शौच संतोषाऽऽस्तिक्याऽऽर्जवाइति सात्विकलक्षणानि । अहंकर्ता अहंवक्ता अहंभोक्तेत्यादीनि अभिमानगुणानि राजसलक्षणानि । निद्राऽऽलस्य मोह मैथुन स्तेयकर्माणि तामसलक्षणानि ।

(सात्विकादीनां स्थानम्-तत्स्वरूपम्)

ऊर्ध्वे सात्विकाः, मध्ये राजसाः, अधस्तात्तामसाइति । सम्यग्ज्ञानं सात्विकं, धर्मज्ञानं राजसं, तिमिरोऽन्धं ताम - समिति ।

(जाग्रदाद्यवस्थाभेदः)

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुर्यमिति चतुर्विधावस्था । ज्ञानेन्द्रिय कर्मेन्द्रियाऽन्तःकरण चतुष्टयं चतुर्दश करणयुतं जाग्रत् । अन्तःकरण चतुष्टययुक्तं स्वप्नं, चित्तैककरणयुता सुषुप्तिः । केवलजीवयुक्तमेव तुर्यमिति । (उन्मीलितजीवमध्यस्थ) परमात्मजीवात्मनोर्मध्ये जीवात्मा क्षेत्रज्ञ इति विज्ञायते । सोऽपि पञ्चमहाभूताः देहेन्द्रियभूतगुणाः करणचतुष्टयानि इत्येते पञ्चविंशात्मकः पुरुषः तस्मात्पञ्च विंशात्मको देह इति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकलं
अयुतग्रंथसंहितायां भूरादित्वप्रकाशोनाम एकोन
नवतिः पटलः ॥ ८९ ॥ (मातृकान्तरे ८३)

अथातो देहलक्षणं वक्ष्ये—

स्वांगुलीभिः षण्णवत्यंगुलो देहः । तद्वादशांगुल
धिकः (कप्रमाणः) प्राणः प्राणायामेन समो भवति
(वह्निमण्डलम्, तत्पुरुषः,) [गुदादारभ्यव्यंगुलादूर्ध्वं मेढ्रं
मेढ्रात्तव्यंगुलाधस्तान्मध्येकांगुलं देहः] गुदात्तव्यंगुला
दूर्ध्वं देहमध्यम् । तस्मिन् हेमाभं त्रिकोणं वह्निमण्डलम् ।
तन्मध्ये बिन्दुनादेन सह रेफबीजं ज्वलति तन्मध्ये मण्डल
पुरुषो यज्ञमूर्तिः पिंगलाभः द्विशीर्षः चतुःशृंगः षण्णेत्रः
सप्तहस्तो दक्षिणे अभयस्रक्शक्तिखड्गयुतः वामे वरद
स्रक्खेटयुतः, त्रिपादः, पीतांबरधरः (श्रीवत्सांकः) किरी
टकेयूरहारादिसर्वाभरणयुक्तः । दक्षिणवामयोः स्वाहास्व
धाभ्यांसहितः, सर्वदेवैः परिवृतः, स्थितः ।

(नाभिः तत्रद्वादशारचक्रं, तत्र जीवः)

तदूर्ध्वं नवांगुलं कन्दस्थानं । चतुरंगुलोत्सेधायामं,
त्वगादिसप्तधातुभिर्भूषितं, (म) अण्डाकृतिकं, कन्दमध्ये
भिः नाभौ (नाभेः) द्वादशारयुतं चक्रं, तत्रचक्रे पुण्य
पापप्रचोदितस्तन्तुपञ्जरमध्यस्थो लूतिकइव प्राणारूढः
प्रवर्तते (भ्रमति) जीवः ।

(नाभेरुर्ध्वं कुण्डलिनी शक्तिः)

तस्योर्ध्वं नाभौ (भेः) तिर्याग्गता अधोर्ध्वं गता
अष्टप्रकृति [रष्टधाकुटिला नागरूपा विद्यामु (द्युन्मु)खेन
मूत्र(ऊर्ध्व)द्वारं संरुध्य, कन्दपार्श्वे स्थिता कुण्डलीमूला
सर्पफणामणिमंडलश्रियमुपेयुषी कुण्डलिनीशक्तिः आ-
त्मनः फणेन ब्रह्मरुद्राख्यं सुषुम्नानाडीरन्ध्रं मुपगूह्य
तिष्ठति ।

(हृदयं-तत्र सूर्यमण्डलम्-तत्र मूर्तिः)

नाभ्याउपरि वितस्त्या हृदयं तत्र सर्वं प्रतिष्ठितं ।
हृदये अर्कबिंबं तस्मिन् सकारबीजान्वितं सहस्रज्वाला
युतं ज्योतिर्ज्वलति । तन्मध्ये मण्डलपुरुषो विष्णुमूर्तिः
तरुणादित्यसंकाशो हेममयो हिरण्यश्मश्रुकेशनखयुतः
पीतांबरधरः श्रीवत्सांकः चतुर्भुजः शंखचक्रधरः अभय
कट्यवलंबितहस्तः रक्ताख्यनेत्रपाणिपादः सौम्यः सुप्रसन्न
मुखः किरीटकेयूरहारकटिप्रलंबयज्ञोपवीतादिसर्वाभरण
भूषितः सृष्टिस्थित्यन्तकारणः देवीभ्यां पारिषत्कैः सहितः
स्थितः ।

(नासाग्रे चन्द्रमण्डलम्-तत्र मूर्तिः)

तदूर्ध्वं नासाग्रे शुद्धस्फटिकसंकाशं चंद्रबिंबम् ।
तस्मिन् ऋकारबीजान्वितम्, अमृतं स्रवन्तं श्वेतरोचिषं
ध्यात्वा; तन्मध्ये मंडलपुरुषो नारायणमूर्तिः शुद्धस्फटिक

संकाशः पीतांबरधरः श्रीवत्सांक श्वतुर्भुजः शंखचक्रधरः
अभयकट्यबलंबितहस्तः पद्मोदर दलाभनेत्रो रक्तास्यपाणि
पादः किरीटकेयूरहारादि सर्वाभरणभूषितः ।

(मूर्धनि मुक्तिद्वारम्)

स्मेरमुखः देवीभ्यां परिषत्कै रसहितः स्थितः
तस्योपरि मूर्धनि सुषुम्नाया अग्रे मुक्तिद्वारं । तस्मिन् शिरः
पद्मम् अधोमुखमूर्ध्वमूलं षोडशदलयुतं तस्मिन् स्थितं
अमृतधाराभि रसहस्राभिराप्लाव्यमानं मण्डलपुरुष
वासुदेवं ध्यायेदिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायां देहलक्षणं नाम नवतितमः पट
लः ॥९०॥ (मातृकान्तरे ८४)

(हृत्पद्मस्य भगवध्यानविधिः)

अथ कंदादुत्थितं द्वादशांगुलं सुज्ञाननालं अणि
मामहिमालघिमागारिमाप्राप्तिः प्राकाम्यमीशत्वं वशित्व
मित्यष्टैश्वर्यं दलोपेतं प्रकृत्यात्मिक कर्णिकं विद्याकेसर
संयुक्तं अधोमुखं हृदयकमलं प्राणायामैर्विकसितं ऊर्ध्व
मुखं भवति । तस्यान्तः कर्णिकामध्ये महानग्निर्ज्वलन्
विश्वार्चि विश्वतोमुखः आपादतलमस्तकं संतापयति ।
तन्मध्ये पीताभा नीवारशूकवत्तन्वी वह्निशिखा तस्याः
शिखायामध्ये प्रज्वलितज्योति रूपमेव स्वसंकल्पेन तं

जांबूनदप्रभः पीतांबरधरः पद्माक्षः रक्ताख्यपाणिपादश्चतुर्भुजः श्वक्रशंखधरोभयकठ्यवलंबितहस्तः श्रीवत्सांकः सुप्रसन्नः शुचिस्मितः सर्वाभरणभूषितः हृदिस्थितः परमात्मा। दक्षिणवामयो (श्रीभूमिभ्यां) विभूतिमायाभ्यां परिषत्कैस्सह संस्थितः “नीवारशूकवत्तन्वी पीताभाख्या तनूपमा तस्याश्शिखायामध्ये परमात्मा व्यवस्थितः”। इति श्रुतिः तं विष्णुं जिज्ञासुः ध्यानयोगेन ज्ञानचक्षुषा पश्येत्।

‘सदा पश्यन्ति सूरय’ इति श्रुतिः। विश्वव्यापिनं विष्णुं ध्यानमथनेनाऽऽविर्भूतं तेजोभासुरं भक्त्या सकलं संकल्प्य; आवाह्य अभ्यर्चयेदिति। “प्रवः पांथमंधसो धियायते महेशूराय विष्णवे चार्चत” इति श्रुतिः। तस्माद्विष्ण्वर्चनमेव द्विजैरहरहः कर्त्तव्यमिति विज्ञायते।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां हृत्पद्ममध्यध्यानं नाम एकनवति तमः पटलः ॥ ९५ ॥ (मातृकान्तरे पटलसमाप्तिर्नास्ति)

(नाडिसंख्याः, तत्र मुख्याः, तस्त्वरूपम्)

अथातो नाडीचक्रं वक्ष्ये

कन्दोद्भूता[नि] द्विसप्तति सहस्राणि नाड्यः, तासु मुख्याश्चतुर्दश, इडा, पिंगला, सुषुम्ना, सरस्वती, वारु[चारणा]णी, पूषा, हस्तिजिह्वा, यशस्विनी, विश्वो

दरा, कुहू, शंखिनी, पयस्विनी, अलंबुषा, गान्धारीति
 आसा मादौ तिस्रो मुख्याः । तिसृषुसुषुम्नैव प्रधा
 व्यक्ता वैष्णवी सात्वि(की)का मुक्तिमार्गेति विद्वाः
 कथिता । सा कंदमध्ये [पद्मसूत्रप्रतीकाशा वीण
 ण्डान्तर्निर्गततंत्री, अलाबुवद्वंशास्थिना सहमूर्धा
 स्थिता, तस्या दक्षिणभागे दक्षिणनासान्तं स्थिता पिंगा
 तस्यांभास्करश्चरति । इडावाम(पर)भागे वामनासा
 स्थिता । तस्यां चन्द्रश्चरति । तौ राजसतामसौ विषाऽम्
 भागौ दिवारात्रौ स्याताम् । सुषुम्नायाः पूर्वभागेच ऊर्ध्व
 ऽधोगता मेढ्रान्तंस्थिता कुहूः अपरे चो (ध्वगता)ध्व
 गता जिह्वान्तंस्थिता सरस्वती पिंगलायाः पूर्वभागे
 ध्वऽधोगता दक्षिणपादांऽगुष्ठान्तस्थिता यशस्विनी अ
 बुसाच, अपरे दक्षिणनेत्रान्तं स्थिता पूषा पूषाऽलंबुस
 र्मध्ये वामनेत्रान्तं स्थिता हस्तिजिह्वा यशस्विनी कुहोर्मध्
 ऊर्ध्वगता सर्व गामिनीदक्षिणपाण्यंगुष्ठांतंस्थिता(चरणा
 वारुणी पूषासरस्वत्योर्मध्ये दक्षिणकर्णान्तं स्थिता पय
 स्विनी इडायाः पूर्वभागे चोर्ध्वऽधोगतावामपादांगु
 ष्ठान्तंस्थिता (गान्धारी) हस्तिजिह्वा । अपरे वामनेत्रां
 स्थिता गान्धारी हस्तिजिह्वाकुहोर्मध्ये अधश्चोर्ध्वगत
 सर्वगामिनी वामपाण्यंगुष्ठान्तं स्थिता विश्वोदरा । गान्ध
 रीसरस्वत्योर्मध्ये वामकर्णांतंस्थिता शंखिनी । अलंबुस

कंदमध्ये ऊर्ध्वाधोगताः (दधोगताः)सर्वगामिन्यः पायु
मूलाग्रगता अन्यास्सिराश्च अश्वत्थपत्रसिरावत्समुत्पन्ना
इति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायां नाडीनिरूपणं नाम द्विनवतितमः
पटलः ॥ ९२ ॥ (मातृकान्तरे ८५-५०)

(अथ त्रिनवतितमःपटलः)

(नाडीषु प्राणादिवायुसंचारः, तेषां मुख्यः)

अथैतासु नाडिषु प्राणाऽपानव्यानोदानसमान
नागकूर्मकृकल(र)देवदत्तधनञ्जया इति दश वायवस्सं-
चरन्ति । तेषु प्राणादयः पञ्च वायवो मुख्याः तेषु प्राणा
पानौ मुख्यौ, एतयोः प्राणएव मुख्यः ।

(प्राणादीनां स्थानं स्वरूपं च)

प्राणस्थानमाख्यनासिकयोर्मध्यं, हन्मध्यं, नाभि
मध्यं, पादांगुष्ठाविति पञ्च । सचप्राणो राजावर्तमणिप्रभो
निश्श्वासोच्छ्वासकरः हृत्पद्मं समाश्रित्यावर्त्य मुखनासि-
के करोति ।

अपान इन्द्रकोपसमप्रभो नाभिं(गुद)समाश्रित्य,
विष्मूत्रविसर्जनं करोति । व्यानः सन्धिगतः फेनवर्णः
हानोपादानचेष्टादीनि करोति । उदानः किंजल्कसदृशः
कण्ठमाश्रित्य अन्नपानादिपोषणाक्रियां करोति । समानो

व्योमाभः क्षीरेसर्पिरिव सर्वत्र व्याप्य करचरणशयनादि
कं करोति। नागः श्वेतः कण्ठसमाश्रित्य उद्गारादीन् करोति।
कूर्मो रक्तः नेत्रे समाश्रित्य, निमीलनोन्मेषणादि करोति।
कृकरः कृष्णः उदरं समाश्रित्य क्षुत्पिपासादीनिकरोति।
देवदत्तः पीतवर्णः सर्वग स्तन्द्रां करोति। धनंजयः श्यामा
भः सर्वगः शोभादिकर्म करोति।

(जीवस्वरूपं तस्य कर्म तस्य जननक्रमः)

जीवात्मा अंजनाभः नित्यशुद्धः (बुद्धः बोधनिर्वि-
कारः नित्याणुप्रमाणः) सर्वगत इयेवंभूतं देहं प्रविश्य
शुभाऽशुभकर्माणि करोति।

तत्कर्म द्विधा भवति ऐहिकमासुष्मिकंचेति। तत्रै-
हिकं भोजनाऽऽच्छादनस्थानगमनाऽऽसनशयनादिकम्।
आसुष्मिकम् अहिंसादानधर्मपरोपकारा(रभगवदाराध-
ना)दिपुण्यपापानि सर्वाणि भवन्ति दैवयोगाद्देहावसाने
स्वकर्मानुरूपं परलोकं प्राप्य तत्तत्कर्मफलं भुक्त्वा क्षीणे
फले निवृत्य, आकाशं प्रविशति।

वायुर्भूत्वा अग्निं प्रविशति धूमोभूत्वा अपः
प्रविशति। अपोभूत्वा अभ्रं प्रविशति। अभ्रंभूत्वा
भूमौ वर्षति भूम्या ओषधिवनस्पतीन् प्रविशति ओष-
धीभ्योन्नम्र अन्नाच्छुक्लशोणितौ च भवतः। ततः स्वविष-
यां योनिं प्रविशति। प्रतिदिवसवृद्ध्या परिणतो जायते च।

तदुपासनात् सोऽपि भक्तवत्सलत्वात् भक्तानुकंपया
(स्वमायां) मोचयति । तत आत्मा सम्यग्ज्ञानं प्रवि-
शति । पश्चादाश्रमधर्मयुक्तो भगवदाराधनं करोति ।
तदांशधनेन संसारार्णवनिमग्नो जीवात्मा परमात्मानं ना-

रायणं पश्यति । सोप्यपुनरावृत्तिकं दिव्यलाभं प्रसादयति । पश्चात्कृतकृत्यो भवति ।

(मोक्षस्वरूपम् - तज्ज्ञेदः)

संसारबन्धनवासनान्मुक्तिर्मोक्षः । तदपि समाराधनविशेषाच्चतुर्विधपदावाप्तिः सालोक्यं सामीप्यं सारूप्यं सायुज्यमिति । आमोदप्राप्तिः सालोक्यं, प्रमोदप्राप्तिः सामीप्यम्, संमोदप्राप्तिः सारूप्यं, वैकुण्ठप्राप्तिः सायुज्यमिति । तच्च नित्याऽऽनन्दम् अमृतरसपानवत् सर्वदा तृप्तिकरं परमात्मनो नित्यनिषेवणं परंज्योतिः प्रवेशनम् । 'तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्तिसूरय' इति श्रुतिः ॥ भगवन्तं नान्यथा प्राप्नोतीति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां भगवत्सायुज्यप्रदानं नाम चतुर्नवतितमः पटलः ॥ ९४ ॥ (मातृकान्तरे ८७)

(अथ पञ्चनवतितमः पटलः)

(चतुर्विध भगवत्समाश्रयणम्)

अथ भगवत्समाश्रयणं चतुर्विधम् भवति (समाराधनमित्यामनन्ति) जपहुताऽर्चनाध्यानमिति । सावित्रीपूर्वं वैष्णवीमृचम्, अष्टाक्षरं (च) वा, भगवन्तं ध्यात्वा अभ्यसेत् सजपः; अग्निहोत्रादिहोमे यत् हूयते तद्धुतं होमः; (पूजा) गृहे देवायतने वा वैदिकेन मार्गेण प्रतिमा

दिषु पूजयेत् तदर्चनम्; निष्कलसकलविभागंच ज्ञात्वा
अष्टाङ्गयोगमार्गेण परमात्मानं जीव आत्मना चिन्तयेत्
तद्ध्यानमिति ।

(अर्चनस्योत्तमत्वम्, मूर्तिभेदनिरूपणम्)

तेष्वर्चनं सर्वार्थसाधनं स्यात् । तत्र परमात्मैव
पञ्चधा भवति । 'सवाएषपुरुषः पञ्चवा पञ्चात्मे'ति श्रुतिः ।

तस्मादाकाशादि महाभूतानां (क्रमेण) परमात्मनि
भेद एव । सभ्याऽऽहवनीयाऽन्वाहार्यगार्हपत्याऽऽवसथ्या
इति पञ्चाऽग्नवत् 'पञ्चधाग्नीन् व्यक्रमाद्विराट्स्रष्टे'ति श्रुतिः ।
प्राणादिपञ्चवायुभेदैरिव पञ्चमूर्तिभेदैर्भेद्यतेति 'पोपूय
मानः पञ्चभिः स्वगुणैः प्रसन्नैः सर्वानिमान् धारयिष्य
सी'ति श्रुतिः ।

तस्मात् 'विष्णुपुरुषसत्याऽच्युतानिरुद्धा' इति
मूर्तीनां पञ्चानां आदिमूर्तिर्विष्णुः तद्भेदाश्च चतस्रो
मूर्तयः 'तद्विष्णोः श्रमापदायचतुर्गुणाय'ति श्रुतिः
तस्मात् 'ब्रह्मा चतुष्पात् भवति । पादा दर्धात् त्रिपादात्
केवलाच्च क्रमेण धर्मज्ञानैश्वर्यवैराग्यैरिति विषयगुणैः
चतुर्भिः मूर्तयो भवन्ति । आदिमूर्तेः श्वतुर्मूर्तित्वात् क्रमेण
विष्णु महाविष्णुः सदाविष्णु व्यापी नारायण इति चतु
र्मूर्तयो भवन्ति । विष्णोरंशः पुरुषः महाविष्णो रंशः सत्यः
सदाविष्णोरंशः अच्युतः व्यापिनोऽशोनिरुद्धः इति धर्मा

दिब्रह्मगुणैश्चतुर्धा भिद्यते । पुरुषः पुरुषात्मकः परमपुरुषः
धर्ममयइति, सत्यः सत्यात्मकः ज्ञानस्सर्वतेजोमयइति,
अच्युतोऽपरिमितः ऐश्वर्यः श्रीपतिरिति, अनिरुद्धः महान्
वैराग्यस्सर्वसंहारइति । एषां रूपं पुरा वर्णादिकथने विधि
नाचोक्तम् । एवं पञ्चमूर्तिनामभिर्भेदैः गुरूपदेशेन अष्टाऽङ्ग
योगमार्गेण ध्यात्वा आवाह्य अर्चयेदित्याह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायां ज्ञानस्वरूपनिरूपणं नाम पञ्चनवति
तमः पटलः ॥ ९५ ॥ (मातृकान्तरे ८८)

(अथ षण्णवतितमः पटलः)

अथातो अष्टाङ्गयोगं वक्ष्ये---

जीवात्मपरमात्मनोर्योगो योगइत्यामनन्ति । 'यम
नियमाऽऽसन प्राणायाम प्रत्याहार ध्यान धारण समाधय'
इति योगाङ्गानि ॥

(यमस्य लक्षणम्)

तेषु यमः अहिंसा, सत्य, मचौर्य, गृहस्थस्य स्वदार
निरति रन्येषां सर्वत्रमैथुनत्यागः, दया, आर्जवं, क्षान्तिः,
धैर्यं, मिताशनं, शौच मिति यमगुणा दशधा भवन्ति ।

(नियमस्य लक्षणम्)

नियमस्तु तप स्संतोषास्तिक्य दान विष्णुपूजा
वेदार्थश्रवण कुत्सित कर्मसुलज्जा गुरूपदेशश्रद्धा मंत्रांऽ

भ्यासो होम इति नियमगुणा दशधा भवन्ति । एतैर्विंशतिगुणैर्युक्तो योगाधिकारी भवेत् ।

(आसनस्य)

आसनानि नवभेदानि—ब्राह्म स्वस्तिक पद्म गोमुख सिद्धमुख वीरभद्र मयूराणि इति ॥

दक्षिणपादमूर्ध्वं, वामपादमधःकृत्वा जान्वन्तरे अंगुष्ठौ निगूह्य, अंके वामपाणिं तदूर्ध्वे दक्षिणपाणिं मुत्थानं न्यस्य ऋजुकायो भ्रमध्वे क्षणमासनं तद् ब्राह्मम् ।

सीवन्या उभयोः पार्श्वयोः गुल्फद्वयं निक्षिप्य पूर्ववदासनं स्वस्तिकं ।

ऊर्वोरुपरि पादतलौ विन्यस्य पूर्ववद्वस्ततलद्वयं न्यसेत् तत्पद्मासनम् ।

दक्षिणजानुं वामजानुं संश्लिष्टं निवेशयेत् तत् गोमुखम् । (दक्षिणेतरं दक्षिणपार्श्वे, अदक्षिणं दक्षिणोरौ इति गुल्फौ निवेशयेत् - तत्गोमुखम् ।

पूर्ववत् वृषणस्याधः सीवन्याः पार्श्वयोः गुल्फौ न्यस्य हस्तौ प्रसार्य जान्वोः स्थाप्य नासाग्रं निरीक्ष्य संवृताऽऽस्यो भवेत् एतत् सिंहासनम् ।

गुल्फं सव्यं मेढ्रादुपरि विन्यस्य असव्यं तदुपरि न्यसेत् एतत् मुक्तासनम् ।

दक्षिणपादं वामोरुपरि न्यस्य वामपादोपरि दक्षिणोरुं न्यसेत् एतत्, वीरासनम् ।

ब्राह्मं जान्वन्तरद्वयमग्न मंगुष्ठं निगूह्य भ्रूमध्येक्षणं
गुल्फौ वृषणस्याऽधस्सीवन्याः पार्श्वयोः पादौ न्यस्य, पाणि
भ्यां बध्वा भद्रासनम् करतले भूमौ संस्थाप्य कूर्परौ
नाभिपार्श्वयोरन्यस्य न(उन्नत)तशिराः पादौ दंडवद्व्योम्नि
संस्थितौ मयूरासनमिति ।

(आसनस्योत्तमत्वादिकम्)

एतेषु ब्राह्मस्वस्तिकपद्मासनान्युत्तमानि । गोमुख
सिंहमुक्तानि मध्यानि । वीरभद्रमयूराणि अधमानि इति
विज्ञायते । (मातृकान्तरे ९० प ०)

अथातः प्राणायामः---

प्राणापानसमानयोगः प्राणायामः रेचक पूरक
कुंभकइति सच त्रिविधो भवेत् । निश्वासविसर्गो रेचकः ।
निश्वासो ध्मानं पूरकः । निश्वासनिरो (धः) धनं कुंभक
(कइ)मिति ।

(रेचकादिप्रकारः)

प्राणमपानेन संयोज्य देहमध्ये रेफबीजान्वितं
वह्निमण्डलं प्रवेश्य तत्रस्थपुरुषं पश्यति । अग्निं प्रज्वालय
अग्निना सममुदरस्थमनिलं मिडया समारोप्य पूरयित्वा
नासाग्रे ऋकारबीजान्वितम् अमृतं स्रवन्तमिन्दुमण्डलं
तत्रस्थपुरुषं च नेत्राभ्यां पश्यन् मन्दपिंगलया रेचयति ।
पुनरपि पिंगलया वायुमारोप्य पूरयित्वा सकारबीजा

न्वितम् अर्कमण्डलं तत्रस्थपुरुषं प्रविश्य (पश्येत्)
इडया शनैर्विरेचयेत् ।

एवं त्रिसंधिषु चतुर्मासमाचरेत् । पृथक्चिह्नोप
लक्षिता(तां)नाडीशुद्धिमाप्नोति ।

प्राणमपानवायुना संयोज्य इडया षोडशमात्रै
र्वायुना संयोज्य इडया षोडशमात्रैर्वायुमारोप्य म(अ-
कारमूर्ति) कारं संस्मरेत् । पश्चात् चतुष्पष्टिमात्रं पूरितं
धारयेत् । यावच्छुक्रं तावच्चारयति । पिंगलया द्वात्रिंश
न्मात्रै रेचयेत् । पुनः पिंगलया षोडशमात्रैर्वायुमारोप्य
मकारमूर्तिं संस्मरन् पूरितंप्राणं धारयेत् । अकारमूर्तिं
ध्यात्वा चत्वारिंशत्प्रणवं जपेत् । पश्चादिडया रेचयित्वा
पुनः पूर्ववदिडया वायुमारोप्य पूरयित्वा धारयेत् प्रणवं
संस्मरन् सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीम् अन्ते सशि-
रस्कां त्रिजपेत् । एवं त्रिसंधिषु प्राणसंयमनं करोति ।

ततोऽभिमंडलं प्रविश्य तत्रस्थपुरुषेण संयुज्य वह्निना
सहवायुमारोप्य, पिंगलया आदित्यमण्डलमनुप्रविश्य (तत्र
स्थपुरुषेण संयुज्य) पश्चादिडया वायुमारोप्य, चन्द्रमण्डल
मनुप्रविश्य, तत्रस्थपुरुषेण संयुज्य, ततो वह्निना कुण्डली
मुखं तत्त्वा, वायुमारोप्य सुपुम्नया चोर्ध्वं नीत्वा कण्ठ
(न्द)मध्ये स्थितं हृदयकमलमूर्ध्वमुखं विकसितं कृत्वा
तत्र परमात्मानं नारायणं पश्यतीति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
यमनियमासनप्राणायामविधिर्नाम षण्णवतितमःपटलः ॥
९६ ॥ (मातृकान्तरे ९१-५०)

(अथ सप्ततितमःपटलः)

(प्रत्याहारस्वरूपम्, तद्धेदः)

अथातः प्रत्याहारः पञ्चधा भवति । इन्द्रियाणां
सर्वेभ्यो विषयेभ्यो बलादाहरणम्, आत्मनि सर्वमात्मव
दीक्षमाणं, विहितकर्माणि (कर्मणां) बहिर्विनामनसाकृतं,
पादांगुष्ठादिमूर्धान्तम् अष्टादशमर्मस्थानेषु वायुमारोप्य,
धारयित्वा स्थानात्स्थनादूर्ध्वतोऽधस्ताच्च समाकर्षणं,
नाडीमार्गेषु वायुमारोप्य, निरोधनमिति च ।

(अष्टादशमर्मस्थानानि तल्लक्षणम्)

पादांगुष्ठ गुल्फ जंघा(मध्य)चितिमूल जानू रुमध्य
पायुमूल देहमध्य मेढ्र नाभि हृदय कण्ठ तालुमूल नासिका
मूला ऽक्षिमण्डल भ्रमध्य ललाट मूर्धान इति अष्टादश
स्थानानि ।

एतेषांप्रमाणं पादमानं सार्धचतुरंगुलं, तदव
सान (गुल्फ) मंगुलं, ततोदशांऽगुलं जंघामध्यं, ततो
दशांऽगुलं चितिमूलं, तद्व्यंगुलं जानु, ततो नवांगुल
मूरुमध्यं, नवांऽगुलं पायुमूलं, तदर्धाधिकं व्यंगुलं देहमध्यं,
ततो द्व्यर्धांगुलं मे (म) मूलं, नाभिः चतुरंगुलम्, तर्देकां

दशांगुलं हन्मध्यम्, ततो द्वादशांगुलं कण्ठकूबरम्,
षडंगुलं तालुमूलं । ततश्चतुरंगुलं नासिकामूलं, अक्षि
मण्डलं द्व्यंगुलं, द्व्यंगुलं भ्रूमध्यं, ततो द्व्यंगुलं
ललटान्तं त्र्यंगुलं मूर्ध्नेति ।

(तत्र वायुसंयमनः प्रकारः)

एतेषु स्थानेषु मनसा वायुमारोप्य; स्थानात्समा
कृष्य निरोधं चोर्ध्वतोऽधश्च यथाक्रमेण करोति । इडा
पिंगलाभ्यां वायु मारोप्य, कुण्डलीपार्श्वयोः आपूर्य, नासा
भ्या मुदरस्थं वायु मारोप्य, पूरयित्वा, भ्रूमध्ये कुचौ समा
रोप्य, धारयति । एवं नित्यं समाचरेत् । आत्मनः प्राण
सुषुम्नया भ्रूमध्यान्तं समारोप्य, यावन्मण्डलोदयं तावत्
संयमनं करोतीति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायां प्रत्याहारविधिर्नाम सप्तनवतितमः
पटलः ॥ ९७ ॥ (मातृकान्तरे ९२)

(अथ अष्टनवतितमः पटलः)

(धारणलक्षणम्, शरीरे पृथिव्यादिस्थानम्, तत्र ध्येयं रूपम्)

अथातो धारणानि अष्टधा भवन्ति । तेष्व्वात्मनि
यमादिगुणयुक्तमनसस्स्थितिः, हृत्पद्मान्तराकाशे बाह्या
काशे धारणं च, पृथिव्यादि महाभूतेषु पञ्चसु देवानां पंच
धारणानि, हृत्पद्ममध्ये परमात्मानन्दविग्रहधारणमिति ।

पादादिजानुपर्यन्तं पृथिवीस्थानं तत्र लकारसंयुक्तं (नो) वा
 युमारोप्य, अनिरुद्धमूर्तिं ध्यात्वा, धारयेत्। जान्वोः (नोः) पायु
 पर्यन्तम् अपांस्थानं तत्र वकारसंयुक्तं वायुमारोप्य, अच्युत
 मूर्तिं ध्यात्वा धारयेत्। पायोर्हृदयान्तमग्निस्थानं तत्र रेफयुतं
 वायुमारोप्य सत्यमूर्तिं ध्यात्वा धारयेत्। हृदयात् भ्रूमध्यान्तं
 वायुस्थानं तत्र यकारसंयुक्तं वायुमारोप्य, पुरुषमूर्तिं
 ध्यात्वा धारयेत्। आभ्रूमध्यात् मूर्धान्तं व्योमस्थानं तत्र
 हकारसंयुक्तं वायुमारोप्य विष्णुमूर्तिं ध्यात्वा धारयेत्। एते
 षां देवानां ध्यानस्वरूपं पूर्वं नाडीष्वकारसंयुक्तं वायुमारो-
 प्य हन्मध्ये प्रणवेन कार्यम्। स्वेस्वे संभृ(ह)त्यकरणे प्रण
 वस्य नादान्ते परमानन्दविग्रहं परमात्मानं नारायणं शुद्ध
 स्फटिकसंकाशं ध्यात्वा, धारयेत्। एतां धारणां नियमादि
 संयुक्तः नित्यं वाचरेत्। इत्याह मरीचिः।

इति श्रीवैखानसे धारणाविधिर्नाम अष्टनवतितमः
 पटलः॥ ९८ ॥ (मातृकान्तरे ९३)

(एकोनवतितमः पटलः)

(ध्यानस्वरूपम्, तद्विभागः)

अथातो ध्यानं वक्ष्ये—परमात्मनो जीवात्मना
 चिंतनं ध्यानं, निष्कलं सकलमिति (तत्तद्विविधम्)
 निष्कलं देवैरप्यनभिलक्ष्य मद्दृश्यं स्यात्। सकलं द्विविधं
 निर्गुणं सगुणं चेति। निर्गुणं निष्कलस्वभावः। परं-

मात्मनोन्यन्नकिंचिदस्तीति काष्ठेअग्निरिव सर्वव्याप्य
आकाशोपमः सर्वेषां आत्मगुहायां निहितः अन्तर्बहिश्च
संस्थितो दृश्यादृश्यस्थूलसूक्ष्मः अमलोऽत्यच्छः अप्र-
मेयो निरवयवो निरुद्योगो नित्योऽचिंत्यो निष्कलः तमेव
प्राणायामप्रत्याहार धारणादात्मसंस्कारं कृत्वा आत्मना
पश्येत् ।

मध्यदेहान्मूर्धपर्यन्तं भ्रुवोर्मध्ये अन्तरात्मानं नारा-
यणं सर्वजगत्कारणम् अव्ययम् अव्यक्तम् एकरूप
परंज्योति ज्वलति । अवभासयति । एकं निर्गुणध्यानम्
'नारायणपरंज्योति रात्मा नारायणःपरः' इति श्रुतिः ।
तस्मात्प्रधानपरमोऽव्ययो विष्णुस्सदा ध्येयः ।

निष्कलमेव प्राणायामैर्विकसितहृदयकमलांतरा
काशे वैश्वानरशिखामध्ये परंज्योति ज्वालारूपवत् स्वय
मेवपुरुषः कृष्णपिंगलः ऊर्ध्वरेता विरूपाक्षः विश्वरूपः
परमानंदविग्रहो भवेत् । तं परमयाभक्त्या पश्येत् । तत्र
सन्निहितो भवेत् । इति निर्गुणध्यानं भवतीति विज्ञायते ॥
(मातृकान्तरे ९३प०)

अथ सगुणध्यानं वक्ष्ये---

प्राणमपानेन संयोज्य, तमनुप्रविश्य तत्र पुरुषं
दृष्ट्वा, पुनः पिंगलया आदित्यमंडलमनुप्रविश्य, तत्रस्थ
पुरुषेदृष्ट्वा, ततश्चेडया चन्द्रमण्डलमनुप्रविश्य, तत्र मण्डल

पुरुषं दृष्ट्वा ततो ज्वलिताऽग्निना कुण्डलीमुख(ख)ज्वल
नेन दग्ध्वा, सुषुम्नयाचोर्ध्वगत्वा, प्राणायामेन विकसित
हृदयकमलान्तराकाशे वैश्वानरशिखामध्ये चतुरश्रं हेमाभं
बिन्दुनासह यकारबीजान्वितं माहेन्द्रमण्डलं तन्मध्ये
अर्धचन्द्राऽऽकृतिं श्वेतं बिन्दुनासह वकारबीजान्वितं
वारुणं (मण्डलं) ध्यात्वा, तन्मध्येप्रणववेष्टितं सुवर्णाऽऽभ
मादिबीजं स्मृत्वा, प्रज्वलितज्योतीरूपमेव भक्त्या सकलं
संकल्प्य देवीभूषणायुधैस्सह परिषद्गणैस्सह कल्याणगुण
निधिं पूर्ववध्यायेत् । एतत्सगुणध्यानमुत्तमम् । सर्वसिद्धि
प्रदं सर्वत्र प्रयोक्तव्यम् ।

हृत्पद्मान्तराकाशे वैश्वानरशिखामध्ये अग्नि(अर्क)
मण्डलं पूर्ववध्यात्वा, तन्मध्ये परंज्योतिरेव सकलं संक-
ल्प्य, देवीभूषणायुधैः परिषद्गणैस्सहवृत्तं यज्ञमूर्तिं पूर्व-
वत् ध्यायेत् । अग्निहोत्रादिहोमः तदपि सगुणध्यानम् ।

हृत्पद्मे वैश्वानरशिखामध्ये अर्कमण्डलं पूर्ववत्
ध्यात्वा, पद्ममध्ये परंज्योतिरेव सकलसंकल्प्य, तरुणादि
त्यसंकाशं विष्णुं पूर्ववध्यायेत् । एतत्सगुणध्यानं सर्वत्र
प्रयोक्तव्यम् सर्वसिद्धिप्रदम् ।

हृदयकमलान्तराकाशे वैश्वानरशिखामध्ये सोम
मण्डलं पूर्ववध्यात्वा, तन्मध्ये परंज्योतिरेव सकलं संकल्प्य,

शुद्धस्फटिकसंकाशं नारायणमूर्तिं ध्यायेत् । सगुणध्यानं सर्वसिद्धिप्रदं सर्वत्र प्रयोक्तव्यम् ।

एवं सगुणध्यानं चतुर्विधं भवति । एतानि वैदिक ध्यानमार्गाणि अन्यान्यवैदिकानि सर्वाणि जघन्यानि । तैः षड्भिः प्रकारैः भगवंतं नारायणं नित्यमभ्यसेत् । सर्वं समाधिना पश्यतीति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे ध्यानभेदविधिः नाम एकोनशततमः पटलः ॥ ९९ ॥
(मातृकान्तरे ९४)

(अथ शततमः पटलः)

(समाधिस्वरूपम्-तत्फलम्)

अथातः समाधिं वक्ष्ये—जीवात्म(नः)परमात्मनो (त्मस) स्समावस्थासमाधिः । यथा अनुष्णोपलमादित्य-दर्शनादुष्णत्वमाश्रितमिव (तथा) परमात्मदर्शनात् प्रत्य गात्मा नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभाव (क) परमानन्दमयत्वं प्राप्य, परमात्मानं नारायणं सदापश्यत्यनुभवत्येव । अष्टाङ्गयोगमार्गेण नित्यमणिमाद्यैश्वर्यं च प्राप्नेति । जीवन्मुक्तो भवेत् ।

(देहत्यागप्रकारः)

अथ चाङ्गस्त्यकाले सर्वद्वाराणि संयम्य, प्राण मर्पान्नेन संयोज्य, शोधयित्वा, सर्वेषु नाडीमार्गेषु निरुध्य

‘हंसे’ति सुषुम्नया चोर्ध्वं गत्वा, हृदयाऽम्भोजे प्राणमारोप्य,
तदन्तराकाशे परेज्योतिषि मनोवृत्तिं सुसंयम्य, परमात्मानं
पश्यन् भ्रुवोर्मध्ये प्राणमारोप्य, प्रणवाक्षरेण सविन्दुना
देन [समुद्घाटयति] समुत्था (प्य) पयित्वा, प्राणमुत्सृजति !
प्राणेन सह सर्वमात्मनि प्रलीयते । तदा परमात्मना सह
वैकुण्ठं भवन्तीति ।

(ग्रन्थोपसंहारः)

इत्येवं संसारसमुद्रोत्तरणोपायसाधनं ज्ञानयोगं
च ब्रह्मणा पुरा मम प्रणीतम् । तदेव युष्माकं मया चोक्तं ।
ज्ञानोपदेशं गुरुशिष्यमार्गेण ज्ञात्वा, पश्चात्परमात्मानं
सदा पश्येत् ।

एवं सदाध्यातुमशक्यत्वात्, प्रतिमादिषु पञ्च
मूर्तिनामभेदैः समावाह्य अभ्यर्चयेत् । एतत्समूर्तार्च-
नम् । सर्वसिद्धिप्रदत्वात् गृहे देवायतने वा समूर्तार्चनमेव
कारयेत् । अन्यथा न परंपदमाप्नोति । तस्मात् श्रुतिचो-
दितं परमगुह्यमेतत् ज्ञानयोगं च ज्ञात्वा समाचरे दित्या-
ह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायां समाधिभेदोनाम शततमः पटलः
१००॥ (मातृकान्तरे ९६ प०)

(अथ एकशततमः पटलः)

अथातो ग्रंथगणनाविधिं व्याख्यास्यामः--

वैखानसमहाशास्त्रं सर्ववेदेषूद्धृतं सर्ववेदार्थसारभूतं
अप्रतर्क्यमनिन्दितं वैदिकैरुपसेवितं विष्णोराराधनं सर्व
भूतहितार्थाय शास्त्रं प्रमाणमवलम्ब्य विष्णुना विखनसः
उक्तम् । विखनसा भृगुवादीनामुक्तम् । भृगुणा काश्यपेन
अत्रिणा मयाचैव तंत्राऽधिकारकाण्डसंहिताभेदैः चतु-
र्लक्षं प्रोक्तम् । तेषां क्रमेण प्रतिमार्गं ग्रंथसंख्यां वक्ष्यामि॥

(अत्रि ग्रन्थसंख्या)

अत्र प्रथमं प्रधानं विखनस्सूत्रं पूर्वतन्त्रम्, आ-
त्रेयतन्त्रं, विष्णुतन्त्रं, उत्तरतन्त्रमित्येतैश्चतुर्भिस्तन्त्रै-
रत्रिणा अष्टोत्तराशीति सहस्रग्रन्था उक्ताः ।

(भृगु ग्रन्थ संख्या)

खिलपुरातन्त्रवासाधिकारचित्राधिकारमानाधि-
कारक्रियाधिकाराऽर्चाधिकारयज्ञाधिकारवर्णाधिकार
प्रकीर्णाधिकारप्रतिगृह्याधिकारनिरुक्ताऽधिकारखिला-
धिकाररूपेषु त्रयोदशेष्वधिकारेष्वपि संख्या पूर्ववत् ।

अष्टोत्तराशीतिसहस्रं ग्रन्था भृगुणाप्युक्ताः ॥

(काश्यप ग्रन्थ संख्या)

सत्यकाण्डं, तर्ककाण्डं, ज्ञानकाण्डमिति त्रिविध-
काण्डेष्वपि काश्यपेन चतुष्षष्टिसहस्रग्रन्था उक्ताः ।

(मरीचि ग्रन्थसंख्या)

मयाच जयसंहिता, आनन्दसंहिता, संज्ञानसंहिता, वीरसंहिता, विजयसंहिता, विजितसंहिता, विमलसंहिता, ज्ञानसंहितेति अष्टसु संहितासु लक्षाधिकचतुरशीति सहस्रग्रन्था उक्ताः ॥

एतेषां चतुर्विधानां मूलं तद्वैखानससूत्रम् । एतैस्स हाऽष्टाविंशतिशास्त्रेषु चतुर्लक्षग्रन्थाः पूर्णाः तेषु एतद्विमानार्चनाकल्प आनन्दसंहितायां अयुतग्रन्थेनोक्तः । सर्वशास्त्रसारभूतं गुह्याद्गुह्यतरं चतुर्वेदोद्भवमन्त्रैः चतुराश्रमिणा मनुष्येयम् । चातुर्वर्ण्यसमृद्ध्यर्थं चतुराश्रमसिद्धिदं । चातुर्वर्ण्यसाधनाय चत्वारोम्नाया वदन्ति । एतान् पुण्यान् सौम्यान् चतुर्विधान् विष्णोरर्चनाविधीन् यस्तु ब्रूयात्, यस्तु श्रावयेत्, यः पठेत्, यस्तु कर्त्ता, कारयिता, प्रेरयिता, अनुमोदिताच, सर्वेच विष्णुसायुज्यमाप्नुवन्ति न पुनर्जायन्ते । इत्याह भगवान् मरीचिः ॥ १०१ ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां ग्रन्थगणनाविधिर्नाम एकाधिकशततमः पटलः ॥ १०१ ॥

(समाप्तोऽयं विमानार्चनाकल्पः)

शुद्धाशुद्धपत्रिका.

पुट.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पुट.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.
२	१८	तस्मात्	यस्मात्	९६	१८	रत्ति	रति
४	८	हृदयोश्च	हृदयऽग्निशि	९७	४	द्विमुखे	द्विमुखे
६	१	क्रिया	स्वा	१००	१५	कं	कं
"	१३	देशं	सर्वक्रिया	१०५	९	छा	छा
८	५	काष्टं	तं देशम्	१०९	१२	ना	ना
"	८	हां	कोष्ठम्	११०	७	बो	बो
१७	५	लोपो	हं	"	१७	निष्ठा	निष्ठा
१८	५	कालु	लुपो	१११	१४	उपत्तमति	उमापति
२४	७	भागं	काल	"	१५	"	शुक्र
२५	६	परं	त्रिभागं	११२	३	"	शुक्र
"	१५	व्य	परसूत्रं	११५	२	घो	घो
३०	६	निष्ठा	द्या	"	१०	घृ	घृ
३३	"	प. ८	विधा	११६	६	णं	घृ
"	११	व्या	प. ९.	१२०	"	सिष्ट	घृ
"	१५	"	स्थू	१२६	९	झाडी	सिष्टं
३७	८	सिंहो	"	१२८	३	पिल	झाडे
४३	१४	शिल्पि	सिंह	१२३	१	दश	पि
४७	१२	तर्ध्वं	शिल्प	"	३	छि	दश
४८	१२	पत	तर्ध्वं	१२५	२०	भग्रासं	च्छि
५१	३	मुखोयः	पटत	१२६	२१	र्थ	प्रभासं
५६	१४	नीह	प्रमुखे	१२७	७	गण	र्था
"	१८	पं	नोत्वा	१३८	११	रः	गणे
५७	१९	मनिक	प	१४०	१५	ख	रवः
५८	१७	गविष्टं	मणिक	१४१	१३	ताः	खय
"	२०	बतन	गविष्टं	१४२	१४	मुजं	तानां
६०	२	डशां	भूतना	"	१६	नृसि	मुजं
६१	११	तं	डशांशं	१४४	१९	षितः	नृसि
६४	१४	वि	तां	१४६	१९	प्रकृति	भूषितः
६७	८	णप	वि	१४८	२	वींद्र	पवित्रां
७१	१२	द्रु	ष्क	१५१	१५	भ	अलीन्द्र
७२	१५	वार्च	ध्रु	१५३	३	या	भा
"	१९	त	ध्रुवार्च	"	"	ष्टा	यां
"	२०	ह	प	१५५	२१	ष्टा	ष्टा
८४	६	वैष्णवं	ह	१५६	२	म	भू
८८	६	नक्ष	यद्वैष्णवं	१५७	२०	ण्डया	ण्डा
			एकाक्ष	१५९	४	वक्र	वक्र

पुट.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पुट.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.
१५२	७	पृ	पृ	२२१	१७	बह	वाह
१६०	४	शिरः	गण्ड	२२२	११	पल्लव	अश्वत्थपल्लव
"	५	ग	घ	"	१८	तत्तप	तत्तद्रूपं
"	१७	मागप्रात्	मांशुलाप्रात्	२२५	२०	क्षौ	क्षौम
१६४	११	शत्	शेत्	२२८	१०	बहि	बलि
१६५	१२	स्कन्द	कण्ड	"	२१	पद्म	सपद्म
१६६	५	चलि	चालि	२२९	१३	विष्णु	विष्णु
१६७	७	चूलपं	चूपं	"	१६	"	अग्नि धीमत-
	११		कटुसार्धं मु				यस्वाहा
			खं सार्धं गु	२३२	१	रवा	कपे
			खंडिकांतं ख	२४४	१८	गारं	सनागारं
			पडस्य पु स्या	२४९	१०	लिङ्	लिङ्
			त्पायुः भागां	२५१	१३	त्पङ्क	त्संग
			ले सार्धं धृ	२५२	१७	शय्याः	शय्यावेद्याः
			निमानं कटी	२५४	५	सन्धा	आदा
			विशालं	२६६	६	त ब्रह्म	तंघृ
			पिण्ड	२६७	२०	ष	षे
"	१६	बिन्दु	क्षे	२७३	३	नल	ताल
१६८	२	इक्षं	क्षि	"	१९	श्रान्मी	श्रान्म
"	३	दि	तादि	२७४	२	श्वश्रे	श्वश्रे
"	११	ताय	हृदयं	२७७	४	स्या	स्य
१७२	३	ये	मेडा	"	९	अत्त	अंत
१७३	२	मे	ह्यंगुलं	"	१५	ताइ	तझा
"	१८	व्यलं	ध्वमादि	२७८	२१	य	येत्
"	२१	ध्यादि	भू	२७९	२१	तायं	ताडयं
१७७	१५	भ	पिधा	२८०	९	जह्ये	जस्यं
१७९	१९	विधा	गु	२८१	१	भः	भूः
१८३	१	ग	धी	२८२	५	जी	धी
१८४	१७	ग	नेषु	२८४	३	रूध्र	रूध्वं
१८५	९	धे	यन्	२८६	१५	दुध	दुद्धा
२०२	२२	ने	दीनि	२८८	१७	वब	ध्रुववे
२०६	१५	य	पुन	२९०	१७	जं	जं
"	१९	दिनि	तर्ध	२९१	९	काप	कात्प
२०८	१९	पृ	मर्धादि	२९२	१०	हन	हनू
२११	१६	दधवा	भू	२९३	८	यइ	इत्य
"	१७	धादि	भू	२९४	२	गल	तांबूल
"	२१	भ	भू	२९६	९	प्रच	प्रचू
२१२	२०	स	भू	२९८	७	मर्च	मर्प
२१५	१३	धा	आहवर्गयं	२९९	२१	जयनं	पूर्ववत्शयनं
२१५	१७	गाहर्पत्यं	तत्तद्रूपं	३००	१४	जालि	जालि
२१९	५	तत्तपं					

पुट.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पुट.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.
३३४	१५	भष	भूष	४९८	१६	काशस्यं	हिंसाऽसत्यस्ते
३४०	२०	वैष्ण	वैण				यात्रा कल्प
"	"	दंडाग्र	दंडाग्र				नाः क्रोधगु
३४१	८	ष्ट	ष्ट	"	२०	मेकम्	एक एव (णाः
३४२	२	मायां	मस्यां	४९९	१०	सम्य	सत्य
३४४	७	भ	भू	"	१६	ष्टप	ष्टयमात्र
"	१९	रुष्णो	ष्णो	"	१९	त्येते	(त्येतैः)
३९०	२२	हत्वा	हुत्वा	५००	१९	भिः	नाभिः
३९१	४	तपी	भूतपी	५०१	१६	पारि	परि
३९३	१३	वध	वर्ध	५०४	१२	ना	न्तं
३९४	९	स	सु	५०५	१४	नाडि	नाडी
३९६	८	विध	विधि	"	१४	स्य	स्याम्
३९७	१९	दावे	दोष	"	१९	वणो	वर्णो नाभि-
३९८	५	शला	शल				माश्रित्य
४००	९	वात्	ध्रुवात्	"	"	व्यान	स्समानः
"	२१	हीनः	हानिः	"	२१	समानः	व्यानः
४०१	२	स्थले	स्थूले	५०६	१६	शतिः ।	तिर्वायुं प्रवि-
४४०			अष्टदशतम -				शति
			पंक्तिमारभ्य	५०९	१५	पदा	पनुदा
			चतस्रः पंक्त-	"	१६	तुप्यात्	तुप्यात्
			यः अधिकाः	५११	७	मुत्था	मुत्ता
४६४	३	योध्वौ	स्योध्वे	५१३	८	पत्	येत् । उकार-
"	१९	वर्षार्थौ	वर्षार्थी				मूर्ति संस्मरन्
"	"	शान्त्यर्था	शान्त्यर्थी				प्रणवं जापेत्
"	२०	कामौ	कामी	५१४	२१	मे	मेढ
४६५	४	पत्यां	पंक्त्यां	५१५	९	कु	कू
४७३	१५	ध्यापयत्	अधः (१६)षो-	"	१०	ण	णम्
४८२	५	पु	दश पंक्तयन्ते	५१६	१३	त्यवा	त्यमा
४८३	१०	नलिनीलिनी	दू	५१७	९	एकं	एवं
			मालिनी नलि	५१९	५	भ्यतेत्	संवाञ्जितं भव
			नी	"	१८	प्रेति	प्रोति (ति
४९६	१९	बद्धं	बन्धु				

सम्पूर्णा

N. B. ५१४ २० मेढं, ऊरुमूलं तद्यंगुलं नाभिस्तत्सप्तगुला, भूमध्यं ततो द्वाद-
शांगुलम्, जिह्वामूलं ततश्चतुरंगुलम्—इत्यावश्यकम् ॥